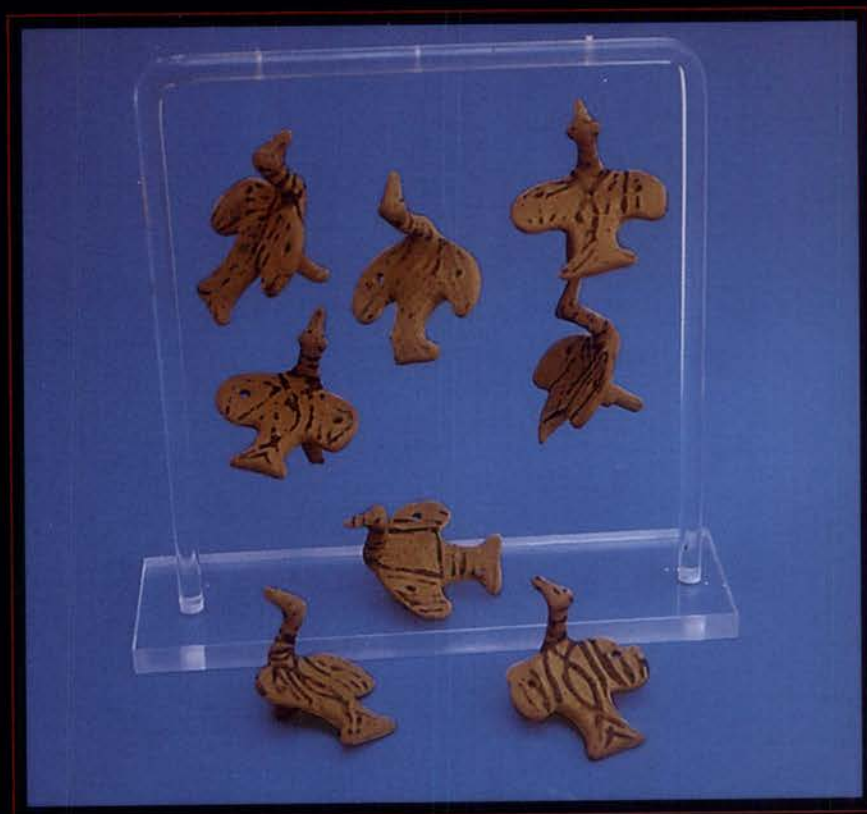

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ

ΝΟΤΑΣ ΚΟΥΡΟΥ

ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

193

ΑΘΗΝΑΙ 1999

ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΝΟΤΑΣ ΚΟΥΡΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ

ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1931 - 1939

ΜΓ ζεύγος ύποδημάτων.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΑΡΙΘ. 193

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ

ΝΟΤΑΣ ΚΟΥΡΟΥ

ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1931 - 1939

ΑΘΗΝΑΙ 1999

Στή μνήμη τοῦ πατέρα μου

«ἄνδρὸς ἕξοχ' ἀρίστου»

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθήναι 106 72, Ἑλλάς
FAX (01) 3644996

ISSN 1105-7785
ISBN 960-7036-96-4

Προτεινόμενη συντομογραφία: *NNN*

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Εἰδώλια πτηνῶν

Γενικὴ ἐπιμέλεια ἔκδοσης
Ἐλευθερία Κονδυλάκη Κόντου

Περιεχόμενα

Πρόλογος	ι'
Συντομογραφίες	ιβ'
Εισαγωγή	1
Η ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ	5
I. Κατάλογος τών κεραμεικῶν	7
II. Ρυθμολογική ένταξη καὶ χρονολόγηση	27
III. Τεχνικὲς καὶ ρυθμοὶ τῶν κεραμεικῶν ἐργαστηρίων	85
IV. Μαθηματικὴ διερεύνηση τῶν σκύφων καὶ κυάθων	115
V. Διακίνηση τῆς κεραμεικῆς καὶ τεχνοτροπικὰ ρεύματα	123
ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ	127
VI. Τὸ ἱστορικὸ τῆς εὔρεσης τοῦ νεκροταφείου	133
VII. Οἱ τάφοι καὶ τὰ κτερίσματα	141
VIII. Ταφικὴ πρακτικὴ καὶ ταφικὰ ἔθιμα	161
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: Ὁ ἀμφορίσκος ἀπὸ τὸ Φιλῶτι	183
Summary	199
Εὔρετῆριο κυρίων ὀνομάτων	219
Γενικὸ εὔρετῆριο	223

Πρόλογος

Αντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης εἶναι τὸ κεραμεικὸ ὑλικὸ τῶν γεωμετρικῶν τάφων ποὺ ἀποκαλύφθηκαν τυχαῖα κατὰ τὴ διενέργεια οἰκοδομικῶν ἢ ἄλλων κατασκευαστικῶν ἔργων στὴ νότια περιοχὴ τῆς Χώρας Νάξου κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930. Πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς τάφους καταστράφηκαν πλήρως καὶ ἡ γνώση τῆς ὑπαρξῆς τους ὀφείλεται στὸν ζῆλο τοῦ ἐμπνευσμένου ἀρχαιοφύλακα Ν. Γαβαλά, ὁ ὁποῖος περιουνέλεξε καὶ τὰ ἐναπομείναντα κεραμεικὰ μετὰ τὴν καταστροφὴ τῶν τάφων. Ἡ μικρὴ σωστικὴ ἀνασκαφὴ ποὺ διενήργησε στὴ συνέχεια ὁ ἀείμνηστος Ν. Μ. Κοντολέων, τότε ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων καὶ κατόπιν καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ἀποκάλυψε μερικoὺς ἀκόμη τάφους ποὺ εἶχαν ἤδη πρὸ πολλοῦ διαταραχθεῖ.

Τὴ μελέτη αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ μοῦ ἐμπιστεύθηκε ὁ διευθυντὴς τῶν οὐσηματικῶν ἀνασκαφῶν στὴ Νάξο, καθηγητὴς κ. Β. Κ. Λαμπρινουδάκης, τὸν ὁποῖον εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέσῃ αὐτῇ. Στὸν ἴδιον ὀφείλω πολλὰς γόνιμες συζητήσεις γιὰ τὸ θέμα καὶ τὴν πρόσβαση στὸ ἀρχεῖο Κοντολέοντος ποὺ ὁδήγησε στὴν κατανόηση τῶν τάφων τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου.

Τὰ κεραμεικὰ ποὺ διασώθηκαν ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς στὴ Νάξο ὑποδείκνυαν ἐξ ἀρχῆς ὅτι ἀποτελοῦσαν μικρὸ, ἀλλὰ σημαντικὸ τμῆμα τοῦ συνολικοῦ ὑλικοῦ τοῦ νεκροταφείου. Τὰ ἀγγεῖα καὶ τὰ ὁμοιώματα προσέφεραν καλὴ εἰκόνα τῆς ναξιακῆς κεραμεικῆς τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου καὶ κυρίως τῆς ὅχι ἰδιαίτερα καλὰ γνωστῆς ΜΓ φάσης, καὶ βοηθοῦσαν στὴν καλύτερη κατανόηση τῶν ἀπτικίζόντων ρευμάτων τῆς κυκλαδικῆς κεραμεικῆς. Ἡ θέσῃ τοῦ νεκροταφείου ἐξ ἄλλου στὰ νότια τοῦ λόφου, ὁ ὁποῖος πιθανότατα ἀποτελοῦσε τὴν ἀκρόπολη τῆς ἀρχαίας Νάξου, ἔθετε τὸ πρόβλημα τῆς μορφῆς τοῦ ἀρχαίου οἰκισμοῦ καὶ τῶν κωμῶν ποὺ τὸν ἀπῆρπιζαν. Γιὰ τοῦτο δώσαμε μεγάλη ἔμφαση ὅχι μόνον στὴ μελέτη τῆς κεραμεικῆς καὶ τῶν τεχνοτροπικῶν ρευμάτων ποὺ τὴν προσδιόριζαν, ἀλλὰ κυρίως στὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τῆς θέσης τῶν γεωμετρικῶν τάφων καὶ στὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀνασύστασῃ τῆς μορφῆς τοῦ νεκροταφείου.

Πολύτιμα γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ νεκροταφείου ἦταν τὰ σκαριφήματα τῶν τάφων καὶ οἱ παλαιᾶς φωτογραφίες ποὺ ἔθεσε στὴ διάθεσή μας ἡ Εὐρυδίκη Κοντολέοντος, ποὺ πιστεύουμε ὅτι θὰ χαιρόταν πολὺ νὰ τὰ δεῖ πλέον δημοσιευμένα παρὰ τὸν προκαταρκτικὸ χαρακτῆρα ποὺ παρουσιάζουν.

Ἡ ἔρευνα τοῦ ὑλικοῦ πραγματοποιήθηκε στὸ μουσεῖο Νάξου σὲ ἐξαιρετὸ κλίμα συνεργασίας μὲ ὅλο τὸ προσωπικὸ τοῦ μουσείου καὶ γιὰ τοῦτο θὰ ἤθελα νὰ εὐχαριστήσω θερμὰ τὴν τότε Ἐφορο κ. Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου καὶ τὴν ἐπιμελήτρια κ. Ὀλγα Φιλανιώτου. Ἰδιαίτερα θὰ ἤθελα νὰ ἀναφερθῶ στὴν πρόθυμη πρακτικὴ βοήθεια ποὺ παρεῖχαν ὁ κ. Βασίλης Κουτελιέρης, ὁ κ. Γιάννης Κονδύλης καὶ ἡ πρόωρα χαμένη Ἀλεξάνδρα Κονδύλη. Στὴ συντηρήτρια κ. Γιάννα Δογάνη εἶμαι βαθύτατα ὑποχρεωμένη γιὰ τὴ συγκόλλησῃ καὶ

συντήρηση του κιάθου αρ. κατ. 47, MN B 1071, αλλά και τη φροντίδα της για την καλύτερη δυνατή εμφάνιση των άλλων κεραμεικῶν πού είχαν συγκολληθεῖ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀνεύρεσή τους ἀπὸ τὸν μοναδικὸ ἐμπειροτέχνη συντηρητὴ τῶν Κυκλάδων Ἀ. Πολυκανδριώτη.

Ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ σὲ ὅλα τὰ στάδια ὑπῆρξε ἡ βοήθεια τοῦ Θανάση Κούρου, ὁ ὁποῖος παρακολούθησε ἐνεργὰ ὅλα τὰ προβλήματα τῆς ἔρευνας, ἐπιστημονικὰ καὶ πρακτικὰ, καὶ προσέφερε λύσεις. Ὁ ἴδιος ἐπιμελήθηκε τὴ μαθηματικὴ διερεύνηση καὶ τὶς γραφικὲς παραστάσεις τῶν σκύφων καὶ κιάθων τοῦ Νότιου νεκροταφείου, χαρτογράφησε τοὺς τάφους, σχεδίασε ὅλα τὰ κεραμεικὰ καὶ φωτογράφησε τὰ περισσότερα.

Φωτογραφίες ὀρισμένων κεραμεικῶν ἔγιναν ἀπὸ τὸν φωτογράφο κ. Ἡ. Ἡλιάδη καὶ ὀρισμένες ἀπὸ τὶς φωτογραφίες τῶν εἰδωλίων πτηνῶν ἀπὸ τὸν φωτογράφο τοῦ Πανεπιστημίου κ. Π. Λαμπρόπουλο. Τὴ φωτογραφία τοῦ ἀμφορίσκου τῆς Ὁξφόρδης πού παρουσιάζεται στὸν πίν. 53 ὀφείλουμε στὸν κ. Michael Vickers, ἐπιμελητὴ τοῦ Τμήματος Ἑλληνικῶν καὶ Ρωμαϊκῶν Ἀρχαιοτήτων στὸ Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης, τὸν ὁποῖο θερμὰ εὐχαριστῶ. Γιὰ τὴ χρωματικὴ ἐπιμέλεια τῶν χαρτῶν εὐχαριστῶ τὸν κ. Εὐάγγελο Ὀλύμπιο. Ἐπίσης θὰ ἠθελα νὰ εὐχαριστήσω τὴ συνάδελφο καθηγήτρια κ. Cathy Morgan γιὰ πληροφορίες πού ἀφοροῦν ὑλικὸ ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Ἰοθμία καὶ τὴν ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων κ. Ἐ. Κόλλια γιὰ εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἀνασκαφές της στὸ Ἄργος. Στὸν φίλο καὶ συνάδελφο κ. Μ. Μπικάκη ἀπευθύνω ἐπίσης θερμὲς εὐχαριστίες γιὰ τοὺς προβληματισμοὺς καὶ τὶς συζητήσεις πού μοιραστήκαμε ὅταν δουλεύαμε στὶς ἀποθήκες τοῦ μουσείου Νάξου.

Ἡ μελέτη τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου ὀλοκληρώθηκε τὸ 1987, ἀλλὰ ἐνημερώθηκε βιβλιογραφικὰ στὸν βαθμὸ πού ἦταν δυνατόν, λίγο πρὶν παραδοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο. Στὴν ἐπιμελήτρια δημοσιευμάτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κ. Ἐλευθερία Κονδυλάκη εἶμαι βαθύτατα ὑποχρεωμένη γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ συνεργασία σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς δημοσίευσης, γιὰ τὶς χρησιμότητες ὑποδείξεις της, τὴ διακριτικότητα καὶ τὴν ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία διεκπεραιώνει ὅλα τὰ θέματα καὶ βεβαίως γιὰ τὸ θαυμάσιο κλίμα συνεργασίας πού ἔχει τὸ ταλέντο νὰ δημιουργεῖ.

Τέλος στὸ Διοικητικὸ Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας καὶ ἰδιαίτερα στὸν Γενικὸ Γραμματέα της κ. Βασίλειο Πετράκο ἀπευθύνω τὶς θερμὲς μου εὐχαριστίες πού δέχθηκαν νὰ συμπεριλάβουν τὴν παρούσα μελέτη στὸ πρόγραμμα δημοσίευσης ὑλικοῦ παλαιῶν ἀνασκαφῶν καὶ νὰ τὴν ἐντάξουν μετὰ τῶν δημοσιευμάτων τῆς σειρᾶς «Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας». Ἐλπίζω σύντομα νὰ ἀκολουθήσει καὶ ὁ τόμος γιὰ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου στὴ Νάξο (Γρόττα - Ἀπλώματα) πού βρίσκεται πλέον στὸ τελικὸ στάδιο τῆς μελέτης του.

ΝΟΤΑ ΚΟΥΡΟΥ

Συντομογραφίες

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς καθιερωμένες καὶ γνωστὲς συντομογραφίες χρησιμοποιοῦνται καὶ οἱ ἀκόλουθοι:

ΑΛΟΥΠΗ, <i>Φύση καὶ Μικρομορφολογία</i>	Ε. ΑΛΟΥΠΗ, <i>Φύση καὶ Μικρομορφολογία τῶν βαφῶν σὲ ἀρχαῖα κεραμικά. Μία νέα προσέγγιση τῆς κεραμικῆς τεχνολογίας</i> , Διδ. διατρ. Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (Ἰωάννινα 1993).
BOUZEK, <i>Attic Dark Age Incised Ware</i>	J. BOUZEK, <i>The Attic Dark Age Incised Ware</i> , <i>Acta Musei Nationalis Pragae</i> 1, 1974, 1 - 54.
COLDSTREAM, <i>Some Problems</i>	J. N. COLDSTREAM, <i>Some Problems of Eighth Century Pottery in the West seen from the Greek Angle</i> , <i>La Céramique Grecque ou de Tradition Grecque au VIIIe siècle en Italie Centrale et Méridionale</i> , <i>Cahiers du Centre J. Bérard</i> , III, 1982, 21 - 39.
CGA	P. COURBIN, <i>La Céramique Géométrique de l'Argolide</i> (Paris 1966).
DAG	A. SNODGRASS, <i>Dark Ages of Greece</i> (London 1971).
Fortetsa	J. BROCK, <i>Fortetsa. Early Greek Tombs near Knossos</i> (Cambridge 1957).
GDA	V. D'A. DESBOROUGH, <i>The Greek Dark Ages</i> (London 1972).
GGP	J. N. COLDSTREAM, <i>Greek Geometric Pottery</i> (London 1968).
Ker.	<i>Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen</i> I, IV, V, XIII (Berlin 1939, 1943, 1954, 1988).
KOUROU, <i>Atelier naxien</i>	N. KOUROU, <i>À propos d'un atelier géométrique naxien στὸ F. BLONDEE - J. PERRAULT (ἐκδ.), Les Ateliers de Potiers dans le Monde Grec aux époques Géométrique, Archaique et Classique</i> , <i>BCH Suppl.</i> XXIII (Paris 1992), 131 - 143.
KOUROU, <i>Local Naxian Workshops</i>	N. KOUROU, <i>Local Naxian Workshops and the Import - Export Pottery Trade of the Island in the Geometric Period</i> στὸ H. A. G. BRIDER (ἐκδ.), <i>Ancient Greek and Related Pottery, Proceedings of the International Vase Symposium in Amsterdam, 12 - 15 April 1984</i> (Amsterdam 1984), 107 - 112.
ΚΟΥΡΟΥ, <i>Ναξιακὴ Παρουσία</i>	N. ΚΟΥΡΟΥ, <i>Ἡ Ναξιακὴ Παρουσία στὸ Αἰγαῖο καὶ τὴ Μεσόγειο κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ</i> στὸ I. ΠΡΟΜΠΙΟΝΑΣ - ΣΤ. ΨΑΡΡΑΣ (ἐκδ.), <i>Ἡ Νάξος διὰ μέσων τῶν αἰώνων, Πρακτικὰ τοῦ Α' Πανελληνίου Συνεδρίου, Φιλώτι 3 - 6 Σεπτεμβρίου 1992</i> (Ἀθήνα 1994) 263 - 311.
KOUROU, <i>Benaki Museum Amphora</i>	N. KOUROU, <i>A New Geometric Amphora in the Benaki Museum: The Internal Dynamics of an Attic Style</i> στὸ O. PALLAGIA (ἐκδ.), <i>Greek Offerings. Essays on Greek Art in honour of John Boardman</i> (Oxford 1997), 43 - 53.

- KURTZ - BOARDMAN, *Burial Customs* D. C. KURTZ - J. BOARDMAN, *Greek Burial Customs* (London 1971).
- LAMBRINOUDAKIS, *Ateliers de Naxos* V. K. LAMBRINOUDAKIS, Les ateliers de céramique géométrique et orientalisante de Naxos: Perspectives pour l'analyse archéométrique στο G. ROUGEMONT (έκδ.), *Les Cyclades. Matériaux pour une étude de géographie historique, Table Ronde réunie à l'Université de Dijon les 11.12 et 13 mars 1982* (Paris 1983), 166 - 175.
- LAMBRINOUDAKIS, *Veneration of Ancestors* V. K. LAMBRINOUDAKIS, Veneration of Ancestors in Geometric Naxos στο R. HÄGG - N. MARINATOS (έκδ.), *Early Greek Cult Practice. Proceedings of the 5th International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 26 - 29 June 1986* (Stockholm 1988), 235 - 246.
- Lefkandi I* M. R. POPHAM - H. SACKET - P. THEMELIS (έκδ.), *Lefkandi I* (London 1980).
- MORRIS, *Burial and Society* I. MORRIS, *Burial and ancient society. The rise of the Greek city - state* (Cambridge 1987).
- MORRIS, *Ταφικά τελετουργικά έθιμα Nichoria* I. MORRIS, *Ταφικά τελετουργικά έθιμα και κοινωνική δομή στην Κλασική Αρχαιότητα*, Μετάφρ. Κ. Μαντέλη (Ηράκλειο 1997).
- PGP* W. A. McDONALD - W. D. E. COULSON - T. ROSSER, *Excavations at Nichoria in Southern Greece, III. Dark Age and Byzantine Occupation* (Minnesota 1983).
- REBER, *Handgemachte Keramik* V. D'A. DESBOROUGH, *Protogeometric Pottery* (Oxford 1952).
- Κ. REBER, *Untersuchungen zur Handgemachten Keramik Griechenlands in der Submykenischen, Protogeometrischen und der Geometrischen Zeit*, SIMA Pocket Book 105, 1991.
- ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, *Αντίνονα* N. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, *Έλεύθερα. Αντίνονα* (Ηράκλειο 1996).
- STRÖMBERG, *Male or Female* A. STRÖMBERG, *Male or Female?, A methodological study of grave gifts as sex indicators in Iron Age burials from Athens*, SIMA Pocket Book 123, 1993.
- WHITLEY, *Style and Society* J. WHITLEY, *Style and Society in Dark Age Greece. The changing face of a pre-literate society 1100-700 BC* (Cambridge 1991).
- XAGORARI, *Grabsitten* M. XAGORARI, *Untersuchungen zu frühgriechischen Grabsitten* (Mainz 1996).

Έπίσης χρησιμοποιούνται και οι ακόλουθοι βραχυγραφικοί τύποι:

ΜΓ	Μεσογεωμετρικός
Μ - ΠΡΓ	Μεσοπρωτογεωμετρικός
ΠΓ	Πρώμος Γεωμετρικός
ΠΡΓ	Πρωτογεωμετρικός
Π - ΠΡΓ	Πρώμος Πρωτογεωμετρικός
Π - ΠΡΚ	Πρώμος Πρωτοκορινθιακός
ΥΓ	Ύστερογεωμετρικός
ΥΜ	Ύπομυκηναϊκός
Υ - ΠΡΓ	Ύστερος Πρωτογεωμετρικός
Υπο - ΠΡΓ	Ύποπρωτογεωμετρικός
Υπο - Γ	Ύπογεωμετρικός

Εἰσαγωγή

Τὸ κεραμεικὸ ὑλικό, τὸ ὁποῖο παρουσιάζεται ἐδῶ, προέρχεται ἀπὸ τάφους ποὺ βρέθηκαν κατὰ τὰ ἔτη 1931-1937 στὴ νότια περιοχὴ τῆς πόλης, ποὺ τότε ὀνομαζόταν Χώρα, τὴ Νάξο. Οἱ τάφοι βρέθηκαν κατὰ συστάδες στὴν εὐρύτερη νότια περιοχὴ, ἡ ὁποία ἐκτείνεται σὺς νότιες παρυφᾶς τοῦ λόφου μὲ τὸ μεσαιωνικὸ κάστρο, ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἕως τὸ ἐκκλησιῶν τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας καὶ τὸ πρῶτο σχολικὸ κτίριο τοῦ Γυμνασίου τῆς πόλης (βλ. χάρτη I καὶ ἔγχρ. πίν. I). Ὁ ἐντοπισμὸς καὶ ἡ ἀνεύρεση τῶν τάφων συμπίπτει μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς Χώρας Νάξου πρὸς τὰ νότια καὶ δυτικά, δηλ. πρὸς τὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ Ἁγιώργη. Εἶναι ἡ περιοχὴ ποὺ κτίζεται κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930 ἢ τότε ἐπονομαζόμενη συνοικία Νιὸ Χωριὸ καὶ παράλληλα διανοίγονται ἢ διευθετοῦνται νέοι δρόμοι καὶ ὀλοκληρώνεται ἡ ἀνέγερση τοῦ τότε Γυμνασίου τοῦ νησιοῦ.

Οἱ περισσότεροι τάφοι δὲν ἀνασκάφηκαν συστηματικά, ἀλλὰ ἀποκαλύφθηκαν τυχαῖα σὲ οἰκοδομικὰς ἐργασίας καὶ ἄλλα ἔργα καὶ πολλοὶ καταστράφηκαν χωρὶς νὰ ἔχει προηγηθεῖ κάποιας μορφῆς τεκμηρίωσή τους. Ὅπως συνήθως συμβαίνει σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἡ ὑπαρξη τῶν τάφων ἐγινε γνωστὴ μετὰ τὴν καταστροφὴ τους. Τὰ κεραμεικὰ εὐρήματα ποὺ περισυλλέχθηκαν μαζὶ μὲ τὶς λίγες καὶ ἀσαφεῖς πληροφορίες ποὺ δόθηκαν γιὰ τὶς συνθήκες τῆς εὐρεσῆς τους, ὅπως καταγράφηκαν ἀπὸ τὸν κατοπινὸ ἐπιμελητὴ ἀρχαιοτήτων Νικόλαο Μ. Κοντολέοντα, ἀποτελοῦν τὴ μόνη τεκμηρίωση γιὰ τοὺς περισσότερους τάφους. Ἄλλὰ ὁ ἀριθμὸς τῶν τάφων, ποὺ βρέθηκαν ἢ ἐντοπίσθηκαν, καθὼς καὶ ἡ διασπορὰ τους σὲ μία σχετικὰ εὐρεία περιοχὴ ὑποδηλώνουν σαφῶς τὴν ὑπαρξη συστάδων γεωμετρικῶν τάφων στὴ νότια πλευρὰ τῆς πόλης τῆς Νάξου.

Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ συστάδες τῶν τάφων ἀνήκουν στὸ ἴδιο μεγάλο νεκροταφεῖο, τὸ ὁποῖο ἐξυπηρετοῦσε τὶς ἀνάγκες τῆς κώμης ἢ τῶν μικρῶν κωμῶν ποὺ ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ. Τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ ἀποκλήθηκε Νότιο νεκροταφεῖο, σὲ ἀντιδιαστολὴ πρὸς τὸ σύνολο τῶν γεωμετρικῶν τάφων, ποὺ ἔχουν βρεθεῖ ἐπίσης σὲ μεγάλες συστάδες στὴ βορειοανατολικὴ πλευρὰ τῆς πόλης στὰ Ἁπλώματα, τὸν Πλῆθο καὶ τὴ Γρόττα, καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς πόλης¹.

1. Γενικὰ γιὰ τὴ θέση καὶ τὴ μορφὴ τοῦ Βόρειου νεκροταφείου βλ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 109 - 111. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 121. Γιὰ συνολικὴ ἐρμηνεία τῶν στοιχείων τῆς νεώτερης ἔρευνας γιὰ τὸ νεκροταφεῖο βλ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, *Veneration of Ancestors*, 235 κέ.

Ἄκριβῆ ἀνασκαφικὰ δεδομένα δὲν ὑπάρχουν γιὰ κανέναν ἀπὸ τοὺς τάφους τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ἀλλὰ ἓνα προσωπικὸ σημειωματᾶριο τοῦ καθηγητοῦ Ν. Μ. Κοντολέοντος, ἐπιμελητοῦ τότε Κυκλάδων, βοηθᾶ ἱκανοποιητικὰ μαζὶ μὲ τὶς ἀνασκαφικὲς ἐκθέσεις στὸν κατὰ προσέγγιση ἐντοπισμὸ τῶν τάφων καὶ τὴ μερικὴ ἀνασυγκρότηση τῶν ταφικῶν συνόλων. Γενικὰ ὅμως ἡ ἀκριβῆς προέλευση τῶν περισσότερων κεραμεικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου παραμένει ἀσαφῆς γιατί μὲ τὶς συνεχεῖς μετακινήσεις τῶν ἀγγείων σὲ διάφορα κτίρια, ἕως τὴ μόνιμη στέγασση τοῦ μουσείου στὸ σημερινὸ κτίριο, οἱ ἐνδείξεις καὶ οἱ πληροφορίες, ποὺ ἐνδεχομένως τὰ συνόδευαν, ἔχουν χαθεῖ. Ἔλλα ἀντικείμενα ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κεραμεικὰ δὲν εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο. Στὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος ἀναφέρεται ὅτι σὲ ἓναν ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς βρέθηκαν καὶ κομμάτια ἀπὸ σιδηρᾶ ὄπλα, ἀλλὰ αὐτὰ δὲν ταυτίσθηκαν στὸ μουσεῖο τῆς Νάξου.

Στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου, τὸ ὁποῖο συντάχθηκε πολλὰ χρόνια μετὰ τὴν ἀνεύρεση τῶν τάφων τοῦ Νότιου νεκροταφείου, τὰ ἀγγεῖα καταγράφηκαν μὲ τὸν πολὺ γενικὸ χαρακτηρισμὸ τῆς προέλευσής τους ὡς τάφοι Γυμνασίου ἢ καὶ τάφοι Γυμναστηρίου. Στὴν ταύτιση τῆς προέλευσης τῶν ἀγγείων βοήθησαν πολὺ, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς πληροφορίες ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος, καὶ τὰ σύμβολα ποὺ ἦταν γραμμένα μὲ μολύβι στὰ περισσότερα ἀγγεῖα (N ἢ ΝΞ), καθὼς καὶ τὰ χειρόγραφα σημειώματα ποὺ τὰ συνόδευαν, συχνὰ τοποθετημένα μέσα καὶ βαθιὰ στὴν κοιλιὰ τῶν κλειστῶν ἀγγείων.

Ἡ ἔλλειψη ἀνασκαφικῶν δεδομένων καὶ ἡ ἄγνοια τῶν ταφικῶν συνόλων ἀναγκαστικὰ ὀδηγοῦν στὴ χρονολόγηση τῶν ἀγγείων μὲ τεχνολογικὰ κριτήρια. Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς κρίθηκε σκόπιμο νὰ γίνῃ συστηματικὴ τεχνολογικὴ ἀνάλυση τῶν κεραμεικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου καὶ διερεύνηση τῶν καλλιτεχνικῶν ρυθμῶν καὶ τῶν τεχνολογικῶν τάσεων ποὺ τὰ προσδιορίζουν. Ἡ ἔρευνα τῶν ἀττικίζόντων κεραμεικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου κρίθηκε σκόπιμο νὰ παρουσιασθεῖ ἀναλυτικὰ σὲ σχέση μὲ τὴν ἐξέλιξη τῆς ἀττικῆς κεραμεικῆς. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση αὐτὴ προκύπτει σαφῆς εἰκόνα τῶν ἀττικίζόντων ρυθμῶν ποὺ κυριαρχοῦν στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια κυρίως κατὰ τὴν Πρώιμη καὶ Μέση Γεωμετρικὴ περίοδο.

Οἱ ρυθμοὶ τῆς ΥΓ ἐποχῆς δὲν ἀντιπροσωπεύονται ἐπαρκῶς σὲ αὐτὸ τὸ ὕλικὸ καὶ γιὰ τοῦτο ἡ παρουσίαση τῶν ΥΓ ἐργαστηρίων ἐντάσσεται σὲ μία ἀναγκαστικὰ συνοπτικὴ παρουσίαση τῶν κυριότερων ναξιακῶν τεχνολογιῶν τῆς περιόδου. Μέσα ἀπὸ τὴν ἑτερότητα τῶν γνωστῶν ναξιακῶν τεχνολογιῶν τῆς περιόδου ἐπιχειρεῖται νὰ ὀρισθεῖ ὁ βαθμὸς ἀπόκλισης τῶν ἐργαστηρίων ποὺ ἐκπροσωποῦνται στὸ ὕλικὸ τοῦ νεκροταφείου μὲ στόχο τὴ συνάρτηση τῆς ταυτότητας τοῦ ναξιακοῦ ΥΓ ρυθμοῦ.

Παράλληλα ἡ τεχνολογικὴ καὶ τεχνολογικὴ διαφοροποίηση τῶν σκύφων καὶ κυάθων τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ἡ ὁποία ἐκλαμβάνεται ὡς ἔκφραση δύο διαφορετικῶν ἐργαστηρίων, ἐπιχειρεῖται νὰ ἐλεγχθεῖ καὶ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ μὲ μαθηματικὴ διερεύνηση τῶν ἀναλογιῶν τους.

Ὁ ἀμφορίσκος MN 457, ποὺ δημοσιεύεται στὸ Παράρτημα (πίν. 54-55), δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου, ἀλλὰ ἀπὸ παράδοση ποὺ ἔγινε κατὰ τὸ 1948 μὲ τὴν πληροφορία ὅτι τὸ ἀγγεῖο εἶχε βρεθεῖ στὴν

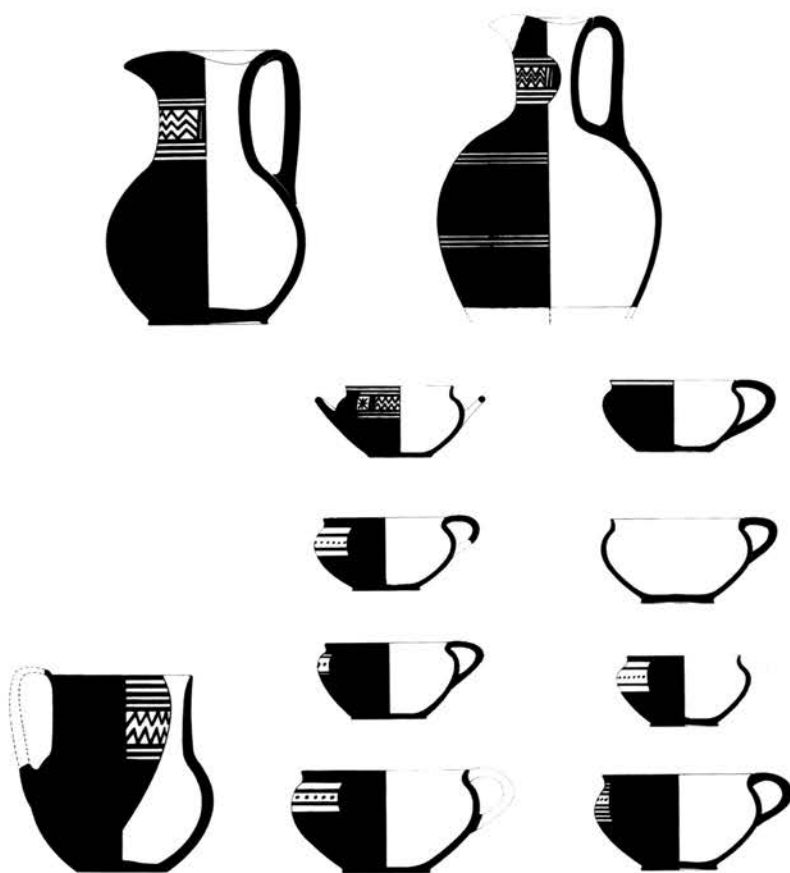
περιοχή του Φιλωτίου. Ἡ παρουσίασή του ὅμως σὲ αὐτὸν τὸν τόμο τῆς σειρᾶς *ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ* κρίθηκε σκόπιμη γιατί ἔτσι ὀλοκληρώνεται ἡ δημοσίευση τῆς πρώιμης κεραμεικῆς, πὺ εἶχε βρεθεῖ στὴ Νάξο πρὶν ἀπὸ τὸ 1949², ἔτος ἔναρξης τῶν συστηματικῶν ἀνασκαφῶν στὴ Γρόττα, ἀπὸ τὶς ὁποῖες προέκυψε μεγάλη ποσότητα πρωτογεωμετρικῆς καὶ γεωμετρικῆς κεραμεικῆς.

Μετὰ τὶς πρόσφατες ἀνασκαφές τοῦ μεγάλου ἱεροῦ στὰ Ὑγρια τῆς Νάξου³, ἡ ἀνάγκη τῆς κατὰ τὸ δυνατὸν καλύτερης γνώσης τῆς θέσης καὶ τῆς μορφῆς τοῦ Νότιου νεκροταφείου ἔγινε ἐπιτακτικὴ. Τὸ νεκροταφεῖο προφανῶς βρισκόταν σὲ ἄμεση σχέση μὲ τοὺς δρόμους πὺ ὁδηγοῦσαν σὲ αὐτὸ τὸ ἱερό, τοῦ ὁποῖου ἡ σημασία γιὰ τοὺς κατοίκους τῆς Νάξου κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ δὲν πρέπει νὰ ἦταν μικρὴ. Γιὰ τοῦτο ἐδῶ δόθηκε ἔμφαση νὰ ἀποκατασταθεῖ ἡ μορφή τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα, καὶ νὰ ἐντοπισθεῖ κατὰ τὸ δυνατὸν ἡ θέση τῶν τάφων πὺ τυχαῖα ἀποκαλύφθηκαν καὶ καταστράφηκαν. Ἡ τυχαῖα ἀποκάλυψη τῶν εὐρημάτων καὶ ἡ διασπορὰ τῶν τάφων ἐπιτρέπει καὶ στηρίζει τὴν ἄποψη ὅτι παρὰ τὰ ὑπάρχοντα λιγοστὰ δεδομένα τὸ νεκροταφεῖο ἦταν ἐκτεταμένο. Παράλληλα ἀπὸ τὰ εὐρήματα προκύπτει ὅτι οἱ ταφές ἦταν ἀντίστοιχα, ἢ καὶ περισσότερο, πλούσιες ἀπὸ τὶς ταφές τοῦ Βόρειου νεκροταφείου τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ.

Γιὰ τὴν πληρέστερη εἰκόνα αὐτοῦ τοῦ οἰκισμοῦ καὶ τῆς τοπογραφίας του, ὅπως καὶ γιὰ τὴ μορφή τοῦ ἴδιου τοῦ νεκροταφείου, κρίθηκε σκόπιμη ἡ δημοσίευση ὅλης τῆς διαθέσιμης σχεδιαστικῆς τεκμηρίωσης τῶν τάφων, παρὰ τὸν προκαταρκτικὸ χαρακτήρα πὺ παρουσιάζει. Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Νότιου νεκροταφείου ἔγινε σὲ χρόνους χαλεποὺς γιὰ τὸν τόπο καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι παρ' ὅλες τὶς δυσκολίες προκύπτει σήμερα μία, ἔστω καὶ ἀμυδρὴ, εἰκόνα τοῦ ὀφείλεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὶς προσπάθειες τῶν τότε ὑπευθύνων καὶ τὴν πίστη καὶ ἀφοσίωση πὺ διέθεταν γιὰ τὸ ἔργο τους. Γιὰ τοῦτο κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ δοθεῖ, ὅπου ἦταν δυνατόν, ιστοριογραφικὸς χαρακτήρας στὴν παράθεση τῶν δεδομένων προκειμένου νὰ ἀναπαρασταθεῖ ἡ εἰκόνα τῶν συνθηκῶν καὶ τῆς ἐποχῆς πὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ Νότιο νεκροταφεῖο μὲ σκοπὸ τὴ μέγιστη δυνατὴ πληρότητα τῆς τεκμηρίωσης.

2. Οἱ παλαιότερες δημοσιεύσεις περιλαμβάνουν τὴ συστηματικὴ παρουσίαση ἑνὸς ΜΓ ἀμφορέα ἀπὸ τὴ Γρόττα· βλ. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Γεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Νάξου, *ΑΕ* 1945 - 47, 1 - 21. Ἐπίσης τὸ κεραμεικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ στὸν χῶρο τοῦ ἀρχαικοῦ ἱεροῦ στὰ σημερινὰ Παλάτια βλ. G. WELTER, *Altionische Tempel (der Hekatompedos von Naxos)*, *ΑΜ* 49, 1924, 17 - 25. E. BUSCHOR, *Kykladisches*, *ΑΜ* 54, 1929, 152 - 158 καὶ νεώτερη ἐπεξεργασία τοῦ ἴδιου ὑλικοῦ ἀπὸ τὴν E. WALTER - KARYDI, *Geometrische Keramik aus Naxos*, *ΑΑ* 1972, 386 - 420.

3. Βλ. V. LAMBRINOUDAKIS - G. GRUBEN κ.ἄ., *Das neuentdeckte Heiligtum von Iria auf Naxos*, *ΑΑ* 1987, 579 - 621. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ - G. GRUBEN κ.ἄ., Ἀνασκαφὴ ἀρχαίου ἱεροῦ στὰ Ὑγρια τῆς Νάξου, *Ἀρχαιολογία* 5, 1990, 133 - 191. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, Ἐξὶ χρόνια ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὰ Ὑγρια τῆς Νάξου, *ΑΕ* 1992, 201 - 216.

Ἄγγεϊα τοῦ τάφου Α - 1937 (χωρὶς κλίμακα).

Η ΚΕΡΑΜΕΙΚΗ

I. ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΚΕΡΑΜΕΙΚΩΝ

Τὰ κεραμεικὰ τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι καταχωρημένα στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου Νάξου μὲ τὴ γενικὴ ἔνδειξη «(ἐκ) τάφων Γυμνασίου» ἢ «τάφων Γυμναστηρίου»⁴. Ἡ μελέτη τοῦ ὑλικοῦ ἐπέτρεψε τὴ μερικὴ ἀνασυγκρότηση τῶν ταφικῶν συνόλων, ἀλλὰ ἡ ἀκριβὴς προέλευση τῶν περισσότερων ἀγγείων παραμένει ἀταύτιστη. Γιὰ τοῦτο ὁ κατάλογος τῶν κεραμεικῶν κρίθηκε σκόπιμο νὰ γίνῃ κατὰ σχήματα καὶ ὄχι κατὰ ταφικὰ σύνολα, ὅπως θὰ ἦταν ὀρθό, ἐὰν ἦταν γνωστὴ ἡ προέλευση ὅλων τῶν ἀγγείων.

Στὸν κατάλογο ποὺ ἀκολουθεῖ δίπλα στὸν ἀριθμὸ τοῦ μουσείου Νάξου (MN) σημειώνεται, ὅπου ὑπάρχει, καὶ ὁ ἀριθμὸς τῆς πρώτης καταγραφῆς τοῦ ἀγγείου, ὁ ὁποῖος ἦταν γραμμένος μὲ μολύβι πάνω στὸ ἀγγεῖο (π.χ. NI στὴν οἶνοχόη MN 499). Ἡ προέλευση τοῦ ἀγγείου σημειώνεται ἐντὸς εἰσαγωγικῶν, ὅταν ἡ πληροφορία προέρχεται ἀπὸ τὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου. Παράλληλα, ἐφόσον ὑπάρχει ἡ δυνατότητα, παρέχεται καὶ ἡ πληροφορία ἀπὸ τὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος ἢ ἀπὸ τὸ σημείωμα ποὺ συνόδευε τὸ ἀγγεῖο τοποθετημένο μέσα στὴν κοιλιὰ του ἢ στὸ κουτὶ ποὺ φυλασσόταν. Οἱ μετρήσεις δίνονται ὅλες σὲ ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου καὶ τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ σύμφωνα μὲ τὴν κλίμακα τοῦ Munsell⁵. Ὁ ὅρος ναξιακὸς πηλὸς χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν πηλὸ τῆς κατηγορίας I. Ἡ ἀπόδοση στὸ ἐργαστήριον προκύπτει ἀπὸ τὴν τεχνολογικὴ ἀνάλυση, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ τεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀγγείου καὶ τὸ εἶδος τοῦ πηλοῦ ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ. Ἡ χρονολόγηση βασίζεται ἀναγκαστικὰ καὶ ἀποκλειστικὰ στὴν τεχνολογικὴ ἀνάλυση τῶν κεραμεικῶν.

4. Τὰ κεραμεικὰ τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν κύαθο *ἀρ. κατ. 47* συγκολλήθηκαν καὶ συμπληρώθηκαν ἀπὸ τὸν συντηρητὴ Ἄ. Πολυκανδριώτη στὴ Μύκονο, ὅπου στάλθηκαν ἀκριβῶς γιὰ αὐτὸν τὸν σκοπὸ τὸ ἔτος 1939. Τὰ πολὺ διαβρωμένα κομμάτια ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν κύαθο *ἀρ. κατ. 47* συγκολλήθηκαν τὸ 1981 ἀπὸ τὴ συντηρήτρια κ. Γιάννα Δογάνη. Κατὰ τὴ μεταφορὰ τῶν κεραμεικῶν στὴ Μύκονο καὶ τὴν ἐπαναφορὰ τους στὴ Νάξο μετὰ τὸ τέλος τοῦ πολέμου φαίνεται ὅτι πολλὲς ἀπὸ τὶς ἐνδείξεις σχετικὰ μὲ τὴν ἀκριβὴ προέλευσίν τους χάθηκαν. Ἔτσι, ὅταν ἀργότερα ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα καταγράφηκαν στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου γιὰ πολλὰ χρόνια δὲν ὑπῆρχε ἐνδειξη σχετικὴ μὲ τὸν τάφο, ὅπου εἶχαν βρεθεῖ καὶ γι' αὐτὸ καταχωρήθηκαν μὲ τὴ γενικὴ ἔνδειξη «τάφων Γυμνασίου» ἢ «τάφων Γυμναστηρίου».

5. *Munsell Soil Color Charts* (Baltimore 1975).

1. Ἀμφορέας ἐπιλαίμιου τύπου MN 496*εἰκ. 1, πίν. 4-5*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 56 ἐκ., μέγ. διάμ. 34.7 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 20 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 5/6) με ἄφθονο χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Ἄραιό, ὑποκίτρινο ἐπίχρισμα (10 YR 8/3). Γάνωμα κατηγορίας I, σκοῦρο καστανὸ καὶ κατὰ τόπους μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Λεῖπει ἡ βάση, μεγάλα τμήματα τοῦ σώματος, τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ χεῖλους. Διατήρηση ἐπιφανείας μέτρια ἕως κακή. Βαθύ, ὠσειδῆς σῶμα καὶ σχετικὰ ὑψηλὸς λαιμὸς, ὁ ὁποῖος διευρύνεται ἑλαφρῶς πρὸς τὰ πάνω. Χεῖλος ποῦ σχηματίζει τόρο ἐξωτερικά. Ταινιωτὲς λαβῆς ἀπὸ τὸν λαιμὸ πρὸς τὸν ὄμο. Ἡ βάση πρέπει νὰ ἦταν δακτυλιόσχημη. Διακόσμηση ὅμοια καὶ στὶς

δύο πλευρῆς. Μελαμβραφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πίνακα στὸν λαιμὸ καὶ τέσσερις ζώνες ὀριζόντιων γραμμῶν στὸ σῶμα. Ὅλες οἱ ἐδαφῶχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ τρεῖς διακοσμητικὲς ζώνες καὶ ἐνδιάμεσα ὀριζόντιες γραμμές. Στὴν πρώτη ζώνη ἰχθυάκανθα, στὴν κεντρικὴ τριπλὴ τεθλασμένη ταινία καὶ στὴ χαμηλότερη ζώνη λοξά, παράλληλα γραμμίδια. Δύο ὀριζόντιες γραμμές στὸ πάνω ἄκρο τοῦ πίνακα καὶ μία στὸ κάτω. Στὴ λαβή, μετόπη με διπλὸ X στὸ κέντρο καὶ ὀριζόντιες γραμμές στὸ ὑπόλοιπο τμήμα της.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

2. Λαιμὸς ἀμφορέα ἐπιλαίμιου τύπου MN 484*εἰκ. 2α, πίν. 6*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου». Ἄλλὰ σύμφωνα με τὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος ἀπὸ τὴ σουστάδα τάφων τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Ύψ. σωζ. 19 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 17 ἐκ., διάμ. ὄμου 24 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 6/6) με ἄφθονο χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑποροδίνο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας III, σκοῦρο καστανὸ καὶ κατὰ τόπους μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Συμπληρωμένη τελείως ἡ μία λαβή, καθὼς καὶ μεγάλο τμήμα τῆς ἄλλης. Διατήρηση ἐπιφανείας πολὺ καλή. Φαρδὺς λαιμὸς ποῦ διευρύνεται ἑλαφρῶς πρὸς τὰ πάνω καὶ καταλήγει σὲ τοροειδῆς ἐξωτερικά

χεῖλος. Ταινιωτὲς λαβῆς. Διακόσμηση ὅμοια καὶ στὶς δύο πλευρῆς. Μελαμβραφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πίνακα στὸν λαιμὸ καὶ μία ζώνη με τρεῖς ὀριζόντιες γραμμές στὸ χεῖλος. Ὅλες οἱ ἐδαφῶχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ δύο μετόπες μεταξύ τριγύφων πλασιώνουν τὴν κεντρικὴ διπλὴ ἔνστιγμη στήλη. Σὲ κάθε μετόπη τετράφυλλος ρόδακας καὶ στὰ διάκενα μεταξύ τῶν φύλλων του στιγμές. Ὁ πίνακας συμπληρώνεται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμές. Ὀριζόντιες γραμμές καὶ στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ II/ΥΓ.

3. Ἀμφορίσκος MN 489 (ΝΞ 12)*εἰκ. 2β, πίν. 7α-β*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 15.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 14 ἐκ., διάμ. βᾶσ. 6.6 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 11 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 5/6) με μεγάλη ποσότητα χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, ἀραιὸ καὶ ἐξίτηλο, κατὰ τόπους καστανὸ ἢ μαῦρο. Σῶμα εὐρὺ με μικρὴ δακτυλιόσχημη βάση. Βραχὺς καὶ φαρδὺς λαιμὸς ποῦ διευρύνεται χωνοειδῶς πρὸς τὰ πάνω καὶ ἀπολήγει σὲ ἐνιαῖο χεῖλος. Ταινιωτὲς λαβῆς

ἀπὸ τὸν λαιμὸ στὸν ὄμο. Διακόσμηση ὅμοια καὶ στὶς δύο πλευρῆς. Μελαμβραφῆς ἐπιφάνεια με ἓναν πίνακα στὸν ὄμο καὶ δύο ζώνες με ὀριζόντιες γραμμές στὸ σῶμα. Ὅλες οἱ ἐδαφῶχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ ὄμου ἐνάλληλες γωνίες. Στὶς λαβῆς ὀριζόντιες γραμμές.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

4. Ἀμφορίσκος MN 491 (ΝΞ 11)*εἰκ. 2γ, πίν. 7γ-δ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ὑψ. 15 ἐκ., μέγ. διάμ. 14.5 ἐκ., διάμ. βάσ. 7 ἐκ.
 διάμ. χεῖλ.: 11 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 5/6)
 μὲ μεγάλη ποσότητα χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία.
 Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, ἀραιὸ καὶ ἐξίτηλο, κατὰ τόπους κασιτανὸ ἢ μαῦρο. Ἀκέραιο, ἀλλὰ ἡ ἐπιφάνεια πολὺ φθαρμένη. Σχήμα, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο. Διακόσμηση ὅμοια καὶ στὶς δύο πλευρές. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα μεγάλο πίνακα

στὸν ὦμο καὶ μία ζώνη μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μὲ ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ ὦμου ἡ κύρια ζώνη φέρει στὸ κέντρο ἰχθυόκανθα καὶ ὑψηλότερα μία μικρὴ, ἔνστιγμη ζώνη. Τρεῖς παράλληλες, ὀριζόντιες γραμμὲς συμπληρώνουν τὸν πίνακα κάτω καὶ μία πάνω. Ὅριζόντιες γραμμὲς καὶ στὶς λαβές.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

5. Πρόχους MN 472*εἰκ. 3α, πίν. 8α-β, ἔγχρ. πίν. Πγ*

Προέλευση: Ἐκ τῶν «τάφου Α-1937».
 Ὑψ. 11 ἐκ., μέγ. διάμ. 10 ἐκ., διάμ. βάσ. 5 ἐκ.,
 διάμ. χεῖλ.: 7.8 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 6/6) μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο μαῦρο. Λείπει ἡ λαβὴ καὶ μικρὸ τμήμα τοῦ χείλους. Βαθύ, σφαιρικὸ σῶμα μὲ ἐπίπεδη βάση. Εὐρύς, ὑψηλὸς καὶ κάθετος λαιμὸς μὲ ἐνιαῖο χεῖλος. Ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα μεγάλο πίνακα στὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ

λαιμοῦ. Ὅλη ἡ ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια καλύπτεται μὲ ἐπίχρισμα. Στὴν κύρια ζώνη τοῦ πίνακα διπλὴ τεθλασμένη ταινία. Τέσσερις ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ πάνω τμήμα τοῦ πίνακα καὶ μία στὸ κάτω.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

ΠΑΕ 1937, 117 εἰκ. 4. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 133 εἰκ. 1.

6. Πρόχους MN B 8431 (ΝΞ 9α)*εἰκ. 3β, πίν. 8γ-δ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ὑψ. σωζ. 8.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 8.5 ἐκ., διάμ. βάσ. 5.8 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο μαῦρο καὶ κατὰ τόπους κασιτανό. Λείπει ἡ λαβὴ καὶ ὅλο τὸ ἄνω μέρος τοῦ λαιμοῦ μὲ τὸ χεῖλος. Βαθύ, σφαιρικὸ σῶμα μὲ ἐπίπεδη βάση. Εὐρύς, ὑψηλὸς λαιμὸς, ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς

ἐπιφάνεια μὲ ἓνα μεγάλο πίνακα, ὁ ὁποῖος καλύπτει τὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὦμου. Στὸ πάνω τμήμα τοῦ πίνακα ζώνη μὲ τετραπλὴ τεθλασμένη ταινία ποὺ πλαισιώνεται στὰ πλάγια ἀπὸ ὁμάδα ἑξὶ κάθετων γραμμιδίων. Στὸ κάτω τμήμα τοῦ πίνακα ζώνη ἑξὶ ὀριζόντιων γραμμῶν, ποὺ διακόπτεται στὴν βάση τοῦ λαιμοῦ ἀπὸ μία στενή, ἔνστιγμη ζώνη.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I/II.

7. Πρόχους MN 461*εἰκ. 3γ, πίν. 9α-β*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ὑψ. 15 ἐκ., μέγ. διάμ. 12.2 ἐκ., διάμ. βάσ. 6 ἐκ., διάμ. χεῖλ.: 10 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 6/6) μὲ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1), ἀλλὰ σχεδὸν πλήρως ἀπολεπισμένο. Γάνωμα

κατηγορίας I, ἐξίτηλο, μαῦρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Ἐξαιρετικὰ φθαρμένη ἐπιφάνεια. Βαθύ, σφαιρικὸ σῶμα μὲ ἐπίπεδη βάση. Εὐρύς, ὑψηλὸς λαιμὸς μὲ ἐνιαῖο ἔξω νεδὸν χεῖλος. Ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ

ένα μεγάλο πίνακα στο πρόσθιο τμήμα του λαμπού. Στο πάνω τμήμα του πίνακα ζώνη με όριζόντια, τριπλή τεθλασμένη ταινία, που όριοθετείται στα πλάγια από μία κάθετη

γραμμή. Στο κάτω τμήμα του πίνακα ζώνη με δύο όριζόντιες γραμμές. Όριζόντιες γραμμές και στη λαβή.

Ναξιακό εργαστήριο. ΜΓ I/II.

8. Πρόχους MN 453

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 13.8 εκ., μέγ. διάμ. 10.8 εκ., διάμ. βάσ. 5 εκ., διάμ. χείλ. 9.5 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη περιεκτικότητα σε χρυσίζοντα μαρμαρυγία. Επίχρισμα άσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, μαύρο. Σώζεται άκέραιη, αλλά με πολύ φθαρμένη επιφάνεια. Βαθύ, σφαιρικό σῶμα με επίπεδη βάση. Εύρως και ύψηλός λαμδός με έναιο έξω νεῦον χείλος. Ταινιωτή λαβή. Μελαμβαφής επιφάνεια, με ένα μεγάλο πίνακα στο πρόσθιο τμήμα του λαμπού.

εἰκ. 3δ, πίν. 9γ-ε

Ο πίνακας περιλαμβάνει ζώνη με ἔξι μετόπες, ἐναλλασσόμενες με τρίγλυφα. Σὲ κάθε μετόπη ἕνας τετράφυλλος ρόδακας ζωγραφισμένος με τὴν τεχνικὴ τῆς σκιαγραφίας. Ἡ ζώνη πλασιῶνεται στὸ πάνω καὶ κάτω τμήμα τῆς ἀπὸ μία ὀριζόντια γραμμὴ. Στὴ λαβὴ ὀκτώσχημος πλοχμός. Ἡ βάση τοῦ ἀγγείου καλύπτεται με ἐπίχρισμα πολὺ φθαρμένο πλέον.

Ναξιακό εργαστήριο. ΜΓ I/II.

ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 138 εἰκ. 9.

9. Τμήμα πρόχου MN 463

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. σωζ. 9 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 6/6) με μεγάλη περιεκτικότητα σε χρυσίζοντα μαρμαρυγία. Επίχρισμα άσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, καστανό. Ἀποσπασματικὴ διατήρηση, ἀλλὰ τμήμα τῆς πρόσθιας πλευρᾶς τοῦ ἀγγείου σώζεται καλὰ ἕως καὶ τὸ χεῖλος. Σῶμα βαθύ καὶ σφαιρικό με έναιο βραχὺ λαμδός, ὁ ὁποῖος καταλήγει σὲ ἰσχυρὰ ἔξω νεῦον χείλος. Μελαμβαφής επιφάνεια με ένα μεγάλο

εἰκ. 4α, πίν. 10α

πίνακα στὸν λαμδός, ὁ ὁποῖος διακοσμεῖται με δύο ζῶνες. Στὴν πάνω ζῶνῃ τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλασιωμένη ἀπὸ τρίγλυφα. Στὸ κάτω τμήμα τοῦ πίνακα στενὴ ἔνστιγμη ζῶνῃ πλασιωμένη ἀπὸ ὀμάδα τεσσάρων καθέτων γραμμιδίων. Στὸ σῶμα χαμηλά, λίγο πάνω ἀπὸ τὴν βάση, σώζεται τμήμα ὀριζόντιας γραμμῆς. Στὴν ἐσωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χείλους μία λεπτὴ ἑδαφόχρωμη ταινία.

Ναξιακό εργαστήριο. ΜΓ I.

10. Πρόχους MN 462

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 9 εκ., μέγ. διάμ. 8.7 εκ., διάμ. βάσ. 6 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 5/6) με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Επίχρισμα άσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, μαύρο. Ἀποσπασματικὴ διατήρηση. Λείπει μεγάλο μέρος ἀπὸ τὸ πίσω τμήμα τοῦ ἀγγείου με τὴν λαβή, καθὼς καὶ τμήμα τοῦ ὤμου τῆς πρόσθιας πλευρᾶς. Εὐρύ, βαθύ καὶ σφαιρικό σῶμα με έναιο λαμδός, ὁ ὁποῖος διευρύνεται χωνοειδῶς πρὸς τὰ πάνω

εἰκ. 4β, πίν. 10β-γ

καταλήγοντας σὲ έναιο χεῖλος. Ἐπίπεδη βάση. Μελαμβαφής επιφάνεια με ένα πίνακα στὸν ὤμο, μία ζῶνῃ στὸν λαμδός καὶ μία χαμηλά στὸ σῶμα. Ὅλες οἱ ἑδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ ὤμου διάγραμμα μαίανδρος. Στὸν λαμδός στενὴ, ἔνστιγμη ζῶνῃ, καὶ στὸ χεῖλος δύο ὀριζόντιες γραμμές.

Ναξιακό εργαστήριο. ΜΓ I/II.

11. Πρόχους MN 464*εικ. 4γ, πίν. 11α*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ύψ. 8 εκ., μέγ. διάμ. 8.5 εκ., διάμ. βάσ. 4.5 εκ., διάμ. χείλ. 6.5 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Έπιχρισμα άσπρο (5 YR 8/1), αλλά πλέον σχεδόν πλήρως άπολεπομένο. Γάνωμα κατηγορίας I, έξιτηλο, μαύρο. Λείπει μόνον ή λαβή. Έξαιρετικά φθαρμένη επιφάνεια. Βαθύ, σφαιρικό

σώμα με επίπεδη βάση. Εύρως, βραχύς και έλαφρά έξω νεύων λαιμός. Ό λαιμός διακοσμημένος με όριζόντιες γραμμές. Το σώμα του άγχειού μελαμβαφές με ένα στενό πίνακα με ίχθυάκανθα στον ώμο και μία ζώνη με τρεις όριζόντιες γραμμές χαμηλότερα. Όλες οι έδαφώχρωμες επιφάνειες καλύπτονται με έπιχρισμα. Ναξιακό έργαστήριο. ΜΓ I/II.

12. Πρόχους άρ. MN 468*εικ. 4δ, πίν. 11β-δ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ύψ. 12.2 εκ., μέγ. διάμ. 12 εκ., διάμ. βάσ. 5.2 εκ., διάμ. χείλ. 9 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη περιεκτικότητα σε χρυσιζόντα μαρμαρυγία. Έπιχρισμα άσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, έξιτηλο, μαύρο. Συγκολλημένη από πολλά κομμάτια με μικρές συμπληρώσεις. Έπιφάνεια πολύ φθαρμένη. Πολύ ρηχό σώμα με επίπεδη βάση. Φαρδύς και

ύψηλός λαιμός με ένταίο, έλαφρά έξω νεύον χείλος. Ταινιωτή λαβή. Μελαμβαφής επιφάνεια με ένα μεγάλο πίνακα στο πρόσθιο τμήμα του λαιμού. Στο άνω τμήμα του πίνακα ζώνη με όριζόντια, τριπλή τεθλασμένη ταινία, ή όποια πλασιώνεται στα πλάγια από μία κάθετη γραμμή. Στο κάτω τμήμα του πίνακα ζώνη με τρεις όριζόντιες γραμμές. Όριζόντιες γραμμές και στη λαβή. Ναξιακό έργαστήριο. ΜΓ I.

13. Τριφυλλόστομη οινόχόη MN 6245 (ΝΞ7)*εικ. 5α, πίν. 12α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ύψ. 27.5 εκ., μέγ. διάμ. 17.5 εκ., διάμ. βάσ. 12.2 εκ., διάμ. λαιμ. 7 εκ. Πηλός ναξιακός με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία (2.5 YR 4/6). Έπιχρισμα ύποκίτρινο (10 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, καστανό και κατά τόπους μαύρο. Σώζεται άκέραιη. Εύρύπεδο, σφαιρικό σώμα με φαρδιά, δακτυλιόσημη βάση. Εύρως και σχετικά ύψηλός λαιμός με τριφυλλόσημο στόμιο και ταινιωτή λαβή. Μελαμβαφής επιφάνεια με ένα πίνακα στον λαιμό και

δύο ζώνες με γραμμές στο σώμα. Στον πίνακα του λαιμού τριπλή τεθλασμένη ταινία πλασιωμένη από τρίγλυφα. Ό πίνακας συμπληρώνεται πάνω και κάτω από μία όριζόντια γραμμή. Πρόχειρο σχέδιο στις ζώνες του σώματος από τις όποιες ή μία έχει μόνον μία έδαφώχρωμη ταινία, ενώ ή άλλη είχε σχεδιαστεί για να περιλάβει δύο όριζόντιες γραμμές, αλλά το σχέδιο έκτελέσθηκε έλλιπώς κατά τόπους. Όριζόντιες γραμμές και στη λαβή. Ναξιακό έργαστήριο. ΠΓ II/ΜΓ I.

14. Τριφυλλόστομη οινόχόη MN 6246 (ΝΞ 5)*εικ. 5β, πίν. 13α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ύψ. 26 εκ., μέγ. διάμ. 15.5 εκ., διάμ. βάσ. 11 εκ., διάμ. λαιμ. 5.8 εκ. Πηλός ναξιακός με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία (2.5 YR 4/6). Έπιχρισμα ύποκίτρινο (10 YR 8/3). Γάνωμα κατηγορίας I, έξιτηλο, καστανόμαυρο. Άκέραιη με μικρές συμπληρώσεις. Σχήμα, όπως το προηγούμενο. Μελαμβαφής επιφάνεια με

ένα πίνακα στον λαιμό και δύο ζώνες με όριζόντιες γραμμές στο σώμα. Στον πίνακα του λαιμού τετραπλή τεθλασμένη ταινία πλασιωμένη από ομάδα τεσσάρων καθέτων γραμμίδων. Ό πίνακας συμπληρώνεται πάνω από μία όριζόντια και κάτω από δύο όριζόντιες γραμμές. Όριζόντιες γραμμές και στη λαβή. Ναξιακό έργαστήριο. ΠΓ II/ΜΓ I.

15. Τριφυλλόστομη οinoχόη MN 476*εικ. 6α, πίν. 14α-δ*

Προέλευση: 'Από τόν «τάφο Α-1937».

Ύψ. 20 εκ., μέγ. διάμ. 14.6 εκ., διάμ. βάσ. 8.6 εκ., διάμ. λαίμ. 6.4 εκ. Πηλός ναξιακός με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία (2.5 YR 4/6). 'Επίχρισμα ύπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, μαύρο. Συγκολλημένη από πολλά κομμάτια με μικρές συμπληρώσεις κυρίως στον λαίμο και τὸ χεῖλος. 'Επιφάνεια πολὺ φθαρμένη. Εὐρύπεδη οinoχόη με σφαιρικό σῶμα καὶ φαρδιά βάση με ὑποτυπώδη δακτύλιο γύρω. Εὐρύς, ἄρθρωτος λαίμος με τριφυλλόσχημο στόμιο. Ταινιωτὴ λαβή. Διακόσμηση σώματος ἀδιάνγνωστη. 'Όμοια φθαρμένη καὶ ἡ

διακόσμηση τοῦ λαίμου, ἀλλὰ ἐδῶ τὸ πινέλο εἶχε πιεσθεῖ περισσότερο καὶ δημιούργησε αὐλάκια, ὅπου πέρασε. 'Ετοι διακρίνεται ὁ πίνακας τοῦ λαίμου με τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλασιωμένη κάτω καὶ πάνω ἀπὸ ὀριζόντιες γραμμές. 'Όλη ἡ ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια ἦταν καλυμμένη με ἐπίχρισμα ποὺ διακρίνεται σὲ ἄρκετὰ σημεῖα τοῦ πίνακα. Στὴ λαβὴ ὀριζόντιες γραμμές.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 133 εικ. 2.

16. Τριφυλλόστομη οinoχόη MN 480*εικ. 6β, πίν. 15α-γ*

Προέλευση: 'Από τόν «τάφο Α - 1937».

Ύψ. σωζ. 29 εκ., μέγ. διάμ. 22 εκ., σωζ. διάμ. βάσ. 17.5, διάμ. λαίμ. 6.3 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. 'Επίχρισμα ύπορρόδινο (7.5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας I, σκοῦρο καστανό. Διατήρηση ἀποσπασματικὴ. Λείπει ἡ βάση, μεγάλο μέρος τοῦ σώματος καὶ τμήματα τοῦ χεῖλους. 'Επιφάνεια πολὺ κατεστραμμένη με ἴχνη πυρᾶς. Βαθὸ καὶ ὀγκῶδες σῶμα. Στενὸς λαίμος με τρι-

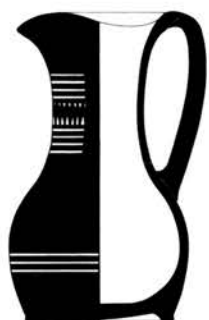
φυλλόσχημο στόμιο. Ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πίνακα στον λαίμο καὶ δύο ζῶνες με ὀριζόντιες γραμμές στο σῶμα. 'Όλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαίμου τριπλὴ τεθλασμένη ταινία, πλασιωμένη ἀπὸ δύο κάθετα γραμμίδια. 'Ο πίνακας συμπληρώνεται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμές. 'Οριζόντιες γραμμές καὶ στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

17. Τριφυλλόστομη οinoχόη MN 460*εικ. 7α, πίν. 16α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου». Σύμφωνα ὅμως με τὸ σημειωματάριο Κοντολέοντος ἀπὸ τὴ συστάδα τῶν τάφων τῆς 'Αγίας Παρασκευῆς (βλ. εικ. κειμ. I).

Ύψ. 19 εκ., μέγ. διάμ. 10.8 εκ., διάμ. βάσ. 9 εκ., διάμ. λαίμ. 5.2 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. 'Επίχρισμα ύπορρόδινο (7.5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας I, μαύρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλά κομμάτια με μικρές ἐλλείψεις στο σῶμα, τὸν λαίμο καὶ τὸ χεῖλος. Εὐρύπεδο βραχὺ σῶμα με μικρὸ δακτύλιο στὴ βάση. Πολὺ

ὑψηλὸς καὶ ἰδιαίτερα εὐρύς λαίμος χωρὶς σαφὴ ἄρθρωση με τὸ σῶμα. Τριφυλλόσχημο στόμιο καὶ ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πίνακα στον λαίμο καὶ μία ζῶνη με ὀριζόντιες γραμμές στο σῶμα. 'Όλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαίμου ἰχθυόκανθα στὴν κεντρικὴ ζῶνη, τρεῖς ὀριζόντιες γραμμές κάτω καὶ τρεῖς πάνω. Στὴ λαβὴ δύο ἐπάλληλες μετόπες με X μεταξύ ὀριζόντιων γραμμῶν.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

18. Τριφυλλόστομη οίνοχόη MN 499 (N1)*εικ. 7β, πίν. 17α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου». Ἐπιφάνεια μετὰ τὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος ἀπὸ τῆ συστάδα τῶν τάφων τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (εικ. κειμ. 2).

Ὑψ. 29.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 20 ἐκ., διάμ. βάσ. 11 ἐκ., διάμ. λαμ. 6.8 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μετὰ μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/6). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο μαῦρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μετὰ μικρὲς συμπληρώσεις. Σφαιρικό σῶμα μετὰ φαρδιά δακτυλίωσημη βάση. Σχετικὰ ὑψηλὸς λαμὸς μετὰ τριφυλλό-

στομο καὶ ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μετὰ ἓνα πῖνακα στὸν λαμὸ καὶ τέσσερις ζώνες μετὰ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μετὰ ἐπίχρισμα. Στὸν πῖνακα τοῦ λαμοῦ δύο ζώνες, ἡ πάνω μετὰ ψευδομαϊάνδρο καὶ ἡ κάτω μετὰ τριπλὴ τεθλασμένη ταινία. Ὅριζόντιες γραμμὲς καὶ στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ II.

ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 135 εικ. 3.

19. Τριφυλλόστομη οίνοχόη MN 492 (N2)*εικ. 8α, πίν. 18α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. 27.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 19 ἐκ., διάμ. βάσ. 11 ἐκ., διάμ. λαμ. 5.5 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μετὰ μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/6). Γάνωμα κατηγορίας I, καστανόμαυρο. Ἀκέραιη μετὰ ἐλάχιστες συμπληρώσεις. Σχῆμα, ὅπως τὸ προηγούμενο. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μετὰ ἓνα πῖνακα στὸν λαμὸ καὶ τέσσερις ζώνες μετὰ ὀριζόντιες

γραμμὲς στὸ σῶμα. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μετὰ ἐπίχρισμα. Στὸν πῖνακα τοῦ λαμοῦ τριπλὴ τεθλασμένη ταινία, πλασισωμένη ἀπὸ τρίγλυφα. Ὁ πῖνακας συμπληρώνεται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ μία ὀριζόντια γραμμὴ. Ὅριζόντιες γραμμὲς στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ II.

ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 135 πίν. 4.

20. Τριφυλλόσχημη οίνοχόη MN 6244 (N6)*εικ. 8β, πίν. 19α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. σωζ. 24.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 15.5 ἐκ., διάμ. λαμ. 5.7 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μετὰ μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἀραιό, ἄσπρο (10 YR 8/3). Γάνωμα κατηγορίας I, μαῦρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Λεῖπει τελειῶς ἡ βάση, ἓνα μεγάλο μέρος τῆς κοιλίας καὶ τμήματα τοῦ χεῖλους. Βαθὺ σῶμα. Ὑψηλὸς λαμὸς χωρὶς ἰδιαίτερα τονισμένη ἄρθρωση. Τριφυλλόσχημο στόμιο. Ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μετὰ

ἓνα πῖνακα στὸν λαμὸ καὶ τρεῖς ζώνες μετὰ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μετὰ ἐπίχρισμα. Στὸν πῖνακα τοῦ λαμοῦ πενταπλὴ τεθλασμένη ταινία, πλασισωμένη ἀπὸ ἕξι κάθετα γραμμῖδια στὰ πλάγια. Δύο ὀριζόντιες γραμμὲς συμπληρώνουν τὸν πῖνακα πάνω καὶ τέσσερις κάτω. Στὴ λαβὴ ὀριζόντιες γραμμὲς ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες παρεμβάλλεται στενόμακρη μετόπη μετὰ διπλὴ τεθλασμένη ταινία.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ II.

21. Τριφυλλόστομη οίνοχόη MN 454*εικ. 9α, πίν. 20α-β*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. σωζ. 22 ἐκ., μέγ. διάμ. 19 ἐκ., διάμ. λαμ.

7.4 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μετὰ ἄφθο-νο μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1),

πολύ φθαρμένο. Γάνωμα κατηγορίας I, ξέτηλο, μαύρο. Διατηρείται μόνον τὸ πάνω τμήμα τοῦ ἀγγείου συγκολλημένο ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Ἐπιφάνεια πολὺ φθαρμένη. Τριφυλλόσχημο στόμιο καὶ ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πίνακα στὸν λαιμὸ

καὶ μία ζώνη μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸν ὄμο. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μὲ ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ τετραπλὴ τεθλασμένη ταινία μεταξὺ ὀριζόντιων γραμμῶν. Στὴ λαβὴ ὀριζόντιες γραμμὲς. Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

22. Τριφυλλόστομη οἰνοχόη MN 6247

εἰκ. 9β, πίν. 21α-γ

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου». Ὑψ. σωζ. 24 ἐκ., μέγ. διάμ. 17 ἐκ. Πηλὸς καθαρὸς (5 YR 7/8) μὲ ἐλάχιστα, μικρὰ ἐγκλείσματα καὶ χρυσιζόντα μαρμαρυγία. Ὁμοίochρωμο ἀλοίφωμα. Γάνωμα κατηγορίας II, μαῦρο καὶ λαμπερό. Συγκολλημένη ἀπὸ ἀρκετὰ κομμάτια. Λεῖπει τελείως ἡ βάση καὶ ὑπάρχουν ἀρκετὲς μικροσυμπληρώσεις στὸ σῶμα καὶ τὸν λαιμὸ. Ὀγκῶδες σῶμα, βραχὺς καὶ στενὸς λαιμὸς μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο. Ται-

νιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πίνακα στὸν λαιμὸ καὶ δύο ζώνες μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλασιωμένη ἀπὸ ἓνα κακογραμμένο τρίγυφο μόνον στὴ μία πλευρά. Ὁ πίνακας συμπληρώνεται πάνω ἀπὸ μία καὶ κάτω ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμὲς. Ὀριζόντιες γραμμὲς καὶ στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΠΓ II.

23. Τριφυλλόστομη οἰνοχόη MN 495

εἰκ. 10α, πίν. 22α-β

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου». Ὑψ. 24.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 17.5 ἐκ., διάμ. βάσ. 11 ἐκ. Πηλὸς ναξιακὸς (2.5 YR 4/6) μὲ μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ὁμοίochρωμο ἀλοίφωμα. Γάνωμα κατηγορίας III, ἀραιό, ἀλλὰ λαμπερὸ μαῦρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Ἐπιφάνεια φθαρμένη. Εὐρύπεδη οἰνοχόη μὲ βαθθὸ σῶμα καὶ πλατὰ βάση μὲ μικρὸ δακτύλιο.

Βραχὺς λαιμὸς μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο. Ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πίνακα στὸν λαιμὸ καὶ δύο ζώνες μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Τριπλὴ τεθλασμένη ταινία στὸν μικρὸ πίνακα τοῦ λαιμοῦ πλασιωμένη ἀπὸ δύο κάθετα γραμμίδια. Ὁ πίνακας συμπληρώνεται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ μία ὀριζόντια γραμμὴ. Ὀριζόντιες γραμμὲς καὶ στὴ λαβή. Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΠΓ II/ΜΓ I.

24. Τριφυλλόστομη οἰνοχόη MN 498 (N8)

εἰκ. 10β, πίν. 23α-δ

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου». Ὑψ. 24.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 14.8 ἐκ., διάμ. βάσ. 10.4 ἐκ., διάμ. λαιμ. 5.8 ἐκ. Πηλὸς ναξιακὸς (2.5 YR 4/6). Ὁμοίochρωμο ἀλοίφωμα. Γάνωμα κατηγορίας III, ἀραιό, ἀλλὰ λαμπερὸ μαῦρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ μικρὲς συμπληρώσεις. Βαθθὸ, σφαιρικὸ σῶμα καὶ πλατὰ βάση μὲ μικρὸ δακτύλιο. Εὐρὺς

λαιμὸς μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο, ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πίνακα στὸν λαιμὸ καὶ δύο ζώνες μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ πενταπλὴ τεθλασμένη ταινία μεταξὺ ὀριζόντιων γραμμῶν. Ὀριζόντιες γραμμὲς καὶ στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΠΓ II/ΜΓ I.

25. Τριφυλλόστομη οινόχρη MN 494 (N3)*εἰκ. 11α, πίν. 24α-δ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 25.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 17 ἐκ., διάμ. βάσ. 11.5 ἐκ., διάμ. λαμ. 6.6 ἐκ. Πηλός καθαρός (2.5 YR 4/6) με ἐλάχιστο μαρμαρυγία. Ὅμοιόχρωμο ἀλοΐφωμα. Γάνωμα κατηγορίας III, ἀραιό, ἀλλὰ λαμπερό μαῦρο. Διατήρηση καλή. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Λείπουν μικρὰ τμήματα τῆς κοιλιᾶς καὶ τοῦ χεῖλους. Σφαιρικό σῶμα με ἐπίπεδη βάση καὶ τριφυλλόσχημο στόμιο. Ταινιωτὴ λαβή. Εὐ-

ρύς, κάθετος λαίμος, δακτυλιόσχημη βάση. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πίνακα στὸν λαίμο καὶ δύο ζώνες με ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαμποῦ τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλασιομένη ἀπὸ δύο κάθετα γραμμίδια. Ὁ πίνακας συμπληρώνεται πάνω καὶ κάτω ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμὲς. Ὅριζόντιες γραμμὲς καὶ στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΠΓ II/ΜΓ I.

26. Τριφυλλόστομη οινόχρη MN 497 (N7)*εἰκ. 11β, πίν. 25α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 27.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 16.8 ἐκ., διάμ. βάσ. 14.7 ἐκ., διάμ. λαμ. 5.8 ἐκ. Πηλός, ὅπως στὸ προηγούμενο. Ὅμοιόχρωμο ἀλοΐφωμα. Γάνωμα κατηγορίας III, ἀραιό, ἀλλὰ λαμπερό μαῦρο. Συμπληρωμένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια με ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Εὐρύπεδο, κυλινδρικό σῶμα με μικρὸ δακτύλιο στὴ βάση. Ὑψηλὸς λαίμος με τριφυλλόσχημο στόμιο καὶ στρεπτὴ

λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πίνακα στὸν λαίμο καὶ δύο ζώνες με ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Στὸν πίνακα τοῦ λαμποῦ τετραπλὴ τεθλασμένη ταινία πλασιομένη ἀπὸ τρίγλυφα στὰ πλάγια. Δύο ὀριζόντιες γραμμὲς συμπληρώνουν τὴ διακόσμηση τοῦ πίνακα πάνω καὶ κάτω. Μελαμβαφῆς ἢ στρεπτὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΠΓ II/ΜΓ I.

27. Τριφυλλόστομη λήκυθος MN 450*εἰκ. 12α, πίν. 26α-β*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 13 ἐκ., μέγ. διάμ. 9 ἐκ., διάμ. βάσ. 6.5 ἐκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑποκίτρινο (10 YR 8/3). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο μαῦρο. Ἀκέραιη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χεῖλος. Ὅγκωδες εὐρύπεδο σῶμα με φαρδιά βάση καὶ μικρὸ

δακτύλιο. Ὑψηλός, κάθετος λαίμος με τριφυλλόσχημο στόμιο. Ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με μία ζώνη με δικτυωτὰ τρίγωνα στὸν ὄμο, ὑπογραμμισμένα ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμὲς. Ὅριζόντιες γραμμὲς καὶ στὴ λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΠΓ II.

28. Τριφυλλόστομη λήκυθος MN 459*εἰκ. 12β, πίν. 26γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμναστηρίου». Ἄλλὰ σύμφωνα με τὸ σημεῖωμα ποὺ τὸ συνόδευε, ἀπὸ τὸν «τάφο Δ-1937».

Ύψ. 10.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 10 ἐκ., διάμ. βάσ. 7.5 ἐκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑποροδίνιο (7.5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο μαῦρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Λείπουν μεγάλο τμήμα τῆς βάσης καὶ τοῦ

σώματος, ἢ λαβή, καθὼς καὶ μικρὸ τμήμα τοῦ χεῖλους. Ὅγκωδες σφαιρικό καὶ εὐρύπεδο σῶμα με λεπτὸ δακτύλιο στὴ βάση. Στενὸς καὶ βραχὺς λαίμος με τριφυλλόσχημο στόμιο, στὴν ἄκρη τοῦ ὁποῖου σῶζεται τμήμα τῆς ταινιωτῆς λαβῆς. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πίνακα στὸν λαίμο, μία μετόπη στὸν ὄμο καὶ μία ζώνη με ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Στὸν πίνακα, ὁ ὁποῖος ἐκτείνεται σὲ ὅλο τὸ

ὑψος τοῦ λαμποῦ, τετραπλή τεθλασμένη ταινία, ὑπογραμμισμένη ἀπὸ μία ὀριζόντια γραμμὴ. Συνεχόμενη στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου μικρὴ

παραθυρόσχημη μετόπη μὲ ἕξι πυκνογραμμέ- νες ἐπάλληλες τεθλασμένες ταινίες.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I/II.

29. Τριφυλλόστομη λήκυθος MN 466

εἰκ. 13α, πίν. 27α-γ

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου». Ἐμφωνά μὲ τὸ σημειωματᾶριο Κοντολέοντος ἀπὸ τῆ σουσιάδα τῶν τάφων τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (εἰκ. κειμ. 1).

Ὑψ. 25 ἐκ., μέγ. διάμ. 12.4 ἐκ., διάμ. βάσ. 11 ἐκ., διάμ. λαμ. 3.5 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μὲ μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας I, καστανόμαυρο. Συγκολλημένη ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Μεγάλο, σφαιρικό καὶ ἐλαφρῶς συμπεπιγμένο σῶμα μὲ φαρδιά, δακτυλιόσχημη βάση. Ὑψηλός, κάθετος λαμὸς μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο καὶ ταινιωτὴ λαβή. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πίνακα στὸν λαμό, ἓνα στὸν ὦμο καὶ δύο διακοσμητικὲς ζώνες στὸ σῶμα.

Στὸν πίνακα τοῦ λαμποῦ διάγραμμα μαιάνδρος, πλασιωμένος ἀπὸ δύο κάθετα γραμμίδια. Μία στενὴ ἔνστιγμη ζώνη πάνω καὶ δύο ὅμοιες ζώνες κάτω ἀπὸ τὸν μαιάνδρο. Στὸν συνεχόμενο πίνακα τοῦ ὦμου δικτυωτὰ τρίγωνα μὲ στιγμὲς στὰ διάκενα. Στὴν πλατιὰ ζώνη τοῦ σώματος τετραπλή τεθλασμένη ταινία στὴν κεντρικὴ ζώνη, στενὴ ταινία μὲ ψευδομαίανδρο πάνω, εὐρύτερος ψευδομαίανδρος κάτω καὶ μεταξύ τους ὀριζόντιες γραμμὲς. Ζώνη μὲ τρεῖς ὀριζόντιες γραμμὲς λίγο πάνω ἀπὸ τὴ βάση. Στὴ λαβὴ ὀριζόντιες γραμμὲς καὶ μικρὸς πίνακας μὲ τριπλὴ τεθλασμένη. Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ II.

ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 135 εἰκ. 5.

30. Ἀρύβαλλος MN 465

εἰκ. 13β, πίν. 28α

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. 18 ἐκ., μέγ. διάμ. 15.5 ἐκ., διάμ. βάσ. 8 ἐκ., διάμ. λαμ. 3.2 ἐκ. Πηλὸς δυοδιάγνωστος γιὰ τὰ τοιχώματα τοῦ κλειστοῦ αὐτοῦ ἀγγείου εἶναι πολὺ λεπτὰ καὶ στὰ σπασίματα ὑπάρχουν ἔντονα ἴχνη πυρᾶς. Ἐπίθετο ἄσπρο καὶ ἐρυθρὸ χρῶμα. Γάνωμα ἱριδίζον μαῦρο. Ἀκέραιος, ἐκτὸς ἀπὸ τμήμα τοῦ λαμποῦ καὶ τοῦ χεῖλους καὶ μία μεγάλη ἀπόκρουση στὴν κοιλιὰ. Ἐπιφάνεια μὲ πολλὲς φθορὲς. Σφαιρικό σῶμα μὲ φαρδιά, δακτυλιόσχημη βάση. Βραχὺς λαμὸς μὲ ἔξω νεύον χεῖλος. Λαβή, ἢ ὁποῖα ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν βάση τοῦ λαμποῦ, ὑψώνε-

ται ἕως τὸ στόμιο καὶ μετὰ κατεβαίνει στὸν ὦμο σχηματίζοντας ἡμισφαιρικό τόξο. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ κάτω τμήμα τοῦ σώματος καὶ τὴν βάση ποὺ εἶναι ἐδαφόχρωμα. Μία ζώνη ἀπὸ τρεῖς ὀριζόντιες γραμμὲς μὲ ἐπίθετα χρώματα (ἄσπρο στὴν κεντρικὴ, φαρδιά γραμμὴ καὶ ἐρυθρὸ στὲς ἐξωτερικὲς στενὲς γραμμὲς) διακοσμῶν τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὴν λαβή. Μία δευτέρη λεπτή, ἄσπρη γραμμὴ διατρέχει τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου χαμηλότερα πρὸς τὴν βάση. Ρυθμὸς διχρωμίας. Εὐβοϊκό (:) ἐργαστήριο. ΥΓ.

31. Ὀστρακο κλειστοῦ ἀγγείου MN 645

εἰκ. 14α, πίν. 28β, ἔγχρ. πίν IV, γ

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. σωζ. 5.6 ἐκ., πλ. 6.1 ἐκ., πᾶχ. τοιχώματος 0.6 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μὲ μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας I, σκοῦρο καστανό. Διατήρηση ἐπιφάνειας καλή. Τὸ ὄστρακο προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄνω

τμήμα τῆς κοιλιᾶς κλειστοῦ ἀγγείου, στὸ ὑψος τῆς καμπύλωσης τοῦ ὦμου. Τὸ πάχος τοῦ τοιχώματος ὑποδηλώνει μικρὸ ἀγγεῖο, πιθανότατα ἀμφορίσκο ἢ ὑδρίσκο. Τὸ σωζόμενο τμήμα τῆς παράστασης ἀποτελεῖ τὸ ἄκρο τοῦ κεντρικοῦ πίνακα τῆς κοιλιᾶς, ὅπου εἰκονίζονταν σκηνὴ μάχης. Σῶζεται τμήμα πολεμιστῆ μὲ

στρογγυλή άσπίδα καὶ κράνος, ἀπὸ τὸ ὁποῖο διατηροῦνται μόνον δύο βόστρυχοι τοῦ λοφίου. Στὸ ἀνασηκωμένο ἀριστερὸ χέρι δόρυ. Ἡ παράσταση πλαισιωνόταν ἀπὸ ζεύγος τριγλύ-

φων μὲ κάθετη συμπαγὴ ψευδόσπειρα ἐνδιάμεσα.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΥΓ.

32. Πῶμα MN 524

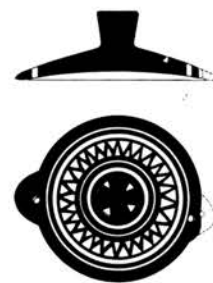
Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. μὲ τὴ λαβὴ 3 ἐκ., διάμ. πώματος 7 ἐκ., διάμ. λαβῆς, κάτω 1.3 ἐκ. καὶ ἄνω 1.7 ἐκ. Πηλὸς λεπτόκοκκος σὲ χρῶμα πορτοκαλί (7.5 YR 7/6). Περιέχει ἀρκετά, ἄσπρα καὶ λίγα μαῦρα ἐγκλείσματα, καθὼς καὶ μικρὴ ποσότητα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας I, ἀραιό, ἰριδίζον μαῦρο. Ἀκέραιο μὲ ἐξαίρετη διατήρηση ἐπιφανείας. Ἐλαφρὰ ἀνυψωμένο πρὸς τὸ κέν-

εἰκ. 14β, πίν. 28γ-δ, ἔγχρ. πίν. IV, β

τρο, ὅπου ἡ μικρὴ, ἀνάστροφα κωνικὴ, λαβὴ. Δύο μικρὰ διάτρητα ὠτία γιὰ τὴ στερέωση τοῦ πώματος στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου. Διακόσμηση σὲ ὁμόκεντρες ζώνες γύρω ἀπὸ τὴ λαβὴ. Στὴν κεντρικὴ ζώνη τεθλασμένη ταινία, στὶς ὑπόλοιπες, ὁμόκεντρες γραμμές. Στὴν πάνω ἐπιφάνεια τῆς λαβῆς ἐμβληματικὸς σταυρὸς.

Εὐβοϊκὸ (;) ἐργαστήριο. ΜΓ II/ΥΓ.

33. Σκύφος MN 486

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. 11 ἐκ., μέγ. διάμ. 17.3 ἐκ., διάμ. βάσ. 7.2 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 15.2 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μὲ μεγάλη ποσότητα χρυσιζόντα μαρμαρυγία. Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο, μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Εὐρὺ, βαθὺ σῶμα μὲ δακτυλιοειδῆ βάση καὶ μικρὸ ἐλαφρῶς ἔξω

εἰκ. 16β, πίν. 29α-β

νεῦον χεῖλος. Λαβὲς κυκλικῆς διατομῆς τοποθετημένες μὲ κλίση 45° πρὸς τὸν ὦμο. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι μελαμβαφὲς μὲ μία λεπτὴ ἐδαφόχρωμη ταινία στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χεῖλους καὶ ἄλλη μία στὴν ἐσωτερικὴ. Ἐδαφόχρωμο καὶ τὸ τμήμα κάτω ἀπὸ τὴ λαβὴς.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I/II.

34. Σκύφος MN 482

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ὑψ. 10.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 17.2 ἐκ., διάμ. βάσ. 7.5 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 15 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μὲ μεγάλη ποσότητα χρυσιζόντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, ἀραιό, σκοῦρο καστανὸ καὶ κατὰ τόπους μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ μὲ μικρὲς συμπληρώσεις. Εὐρὺ ρηχὸ σῶμα μὲ δακτυλιοειδῆ βάση καὶ ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον χεῖλος. Λαβὲς κυκλικῆς διατομῆς μὲ κλίση 45° πρὸς τὸ

εἰκ. 16γ, πίν. 30α-β, ἔγχρ. πίν. IIa

σῶμα. Ὅμοια διακόσμηση καὶ στὶς δύο πλευρές. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πῖνακα στὸν ὦμο καὶ μία λεπτὴ ταινία στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ χεῖλους. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλυμμένες μὲ ἐπίχρισμα. Στὸν πῖνακα τοῦ ὦμου τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλαισιωμένη ἀπὸ τρίγλυφα καὶ ὑπογραμμισμένη ἀπὸ τρεῖς κακοσχεδιασμένες παράλληλες ὀριζόντιες γραμμές. Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ χεῖλους μελαμβαφῆς.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I/II.

35. Σκύφος MN 469

Προέλευση: Ἀπὸ τὸν «τάφο A - 1937».

Ὑψ. 7.1 ἐκ., μέγ. διάμ. 12.8 ἐκ., διάμ. βάσ. 6.2 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 10.7 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5

εἰκ. 17α, πίν. 31α-β

YR 4/6) μὲ μεγάλη ποσότητα χρυσιζόντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, μαῦρο καὶ κατὰ τό-

πους έρυθρωπό (10 R 4/8). Συγκολλημένος από πολλά κομμάτια. Έπιφάνεια πολύ διαβρωμένη. Εύρυν ρηχό σῶμα με επίπεδη βάση. Βραχύ και έλαφρά έξω νεῦον χείλος. Λαβές κυκλικής διατομής τοποθετημένες με κλίση 45° πρὸς τὸ σῶμα. Ὅμοια διακόσμηση και στις δύο πλευρές. Μελαμβαφής έπιφάνεια με ένα πίνακα στον ὦμο και μία λεπτή ταινία στην έξωτερική έπιφάνεια του χείλους. Ὅλες οι έδαφόχρωμες έπιφάνειες καλυμμένες με έπίχρισμα. Στὸν πίνακα του ὦμου διπλή τε-

θλασμένη ταινία πλαισιωμένη στα πλάγια από τρίγλυφα και από μία μικρή μετόπη με ὀκτάκτινο ἀστερίσκο. Ὁ πίνακας συμπληρώνεται κάτω από μία ὀριζόντια γραμμή. Στην έσωτερική έπιφάνεια του χείλους λεπτή ταινία με έπίχρισμα. Λαβές μελαμβαφείς, ἐνῶ τὸ τμήμα κάτω από αυτές έδαφόχρωμο και καλυμμένο με έπίχρισμα.

Ναξιακό έργαστήριο. ΜΓ I.

ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 136 εικ. 6 - 7.

36. Σκύφος MN 451

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 7.8 εκ., μέγ. διάμ. 13.7 εκ., διάμ. βάσ. 6.5 εκ., διάμ. χείλ. 12 εκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη ποσότητα χρυσιζοντα μαρμαρυγία. Έπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, έρυθρωπό (10 R 4/8). Συγκολλημένος από πολλά κομμάτια. Συμπληρωμένα μεγάλα τμήματα των λαβών και του ὦμου. Ρηχό σῶμα με μικρή δακτυλιόσχημη βάση και έλαφρά έξω νεῦον χείλος. Λαβές κυκλικής διατομής με κλίση 45° πρὸς τὸ σῶμα. Ὅμοια

εικ. 17β, πίν. 32α-β

διακόσμηση και στις δύο πλευρές. Μελαμβαφής έπιφάνεια με ένα πίνακα στον ὦμο και μία λεπτή ταινία στην έξωτερική έπιφάνεια του χείλους. Ὅλες οι έδαφόχρωμες έπιφάνειες καλυμμένες με έπίχρισμα. Στὸν πίνακα του ὦμου ιχθυάκανθα ὑπογραμμισμένη από τρεις ὀριζόντιες γραμμές. Ἡ έσωτερική έπιφάνεια του χείλους δὲν διατηρεῖται. Λαβές μελαμβαφείς και τὸ τμήμα του ἄγγείου κάτω από αυτές καλυμμένο με έπίχρισμα.

Ναξιακό έργαστήριο. ΜΓ I/II.

37. Σκύφος MN 485

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 6.5 εκ., μέγ. διάμ. 13.2 εκ., διάμ. βάσ. 6.6 εκ., διάμ. χείλ. 12 εκ. Πηλὸς λεπτόκοκκος, καθαρὸς, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6). Περιέχει ελάχιστα, μαῦρα ἐγκλείσματα και μικρή ποσότητα ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Έπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/6). Γάνωμα μαῦρο. Συγκολλημένος από πολλά κομμάτια. Συμπληρωμένη ἢ μία λαβή και μεγάλο τμήμα τῆς γύρω περιοχῆς. Διατήρηση έπιφανείας καλή. Εύρυν, ρηχό σῶμα. Έπίπεδη βάση με πολὺ λεπτὸ δακτύλιο. Βραχύ, έλαφρά έξω νεῦον χείλος. Λαβές κυκλικής διατομής. Ἡ διακόσμηση που εἶναι ὅμοια στις δύο πλευρές ἀναπτύσσεται στους ὦμους και τὸ χείλος, ἐνῶ τὸ κάτω τμήμα του ἄγγείου εἶναι μελαμβαφές.

εικ. 17γ, πίν. 33α-β

Ὅλη ἢ διακοσμημένη έπιφάνεια καλύπτεται με έπίχρισμα. Στὸν ὦμο μακρόστενος πίνακας με ἐνάλληλες γωνίες πλαισιωμένες στα πλάγια από πέντε κάθετα γραμμίδια και μετόπη με στιγμωτὸ ρόδακα. Ὅλη ἢ ζώνη ὑπογραμμίζεται από δύο ὀριζόντιες γραμμές και ὁ πίνακας ὀριοθετεῖται δεξιά και ἄριστερά από δύο κάθετες γραμμές. Στην έξωτερική έπιφάνεια του χείλους δύο ὀριζόντιες γραμμές, στην έσωτερική μία στενή ταινία που κοσμεῖται κατὰ διαστήματα από ὀμάδες δώδεκα κάθετων γραμμιδίων. Λαβές μελαμβαφείς, ἐνῶ τὸ τμήμα του ἄγγείου κάτω από αυτές καλύπτεται με έπίχρισμα.

Παριανὸ έργαστήριο. ΜΓ I/II.

38. Σκύφος MN 481*εικ. 18α, πίν. 34α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ύψ. 13.5 εκ., μέγ. διάμ. 20 εκ., διάμ. βάσ. 8.4 εκ., διάμ. χείλ. 17 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 5/6) με μεγάλη ποσότητα χρυσιζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, ἀραιό, ἐξίτηλο μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Συμπληρωμένη ἢ μία λαβή, μεγάλο μέρος τοῦ χείλους καὶ τμήματα τῆς κοιλιᾶς. Βαθὺ σῶμα με δακτυλιόσχημη βάση. Εὐρὺς ὄμος καὶ ὑψηλὸ ἑλαφρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος. Λαβὲς κυκλικῆς διατομῆς στὸν ὦμο τοποθετημένες με κλίση 45° περίπου πρὸς τὸ σῶμα. Ὅμοια διακόσμηση καὶ στίς δύο

πλευρές. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πινάκα στὸν ὦμο καὶ μία λεπτὴ ταινία στὸ χεῖλος. Ὅλες οἱ ἑδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πινάκα τοῦ ὦμου τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλαισιωμένη ἀπὸ τρίγλυφα καὶ ὑπογραμμισμένη ἀπὸ τρεῖς παράλληλες ὀριζόντιες γραμμές. Ἡ ἐσωτερικὴ διακόσμηση τοῦ χείλους εἶναι ἀδιάγνωστη. Λαβὲς μελαμβαφεῖς, ἀλλὰ τὸ τμήμα τοῦ ἀγγείου κάτω ἀπὸ αὐτὲς ἑδαφόχρωμο καὶ καλυμμένο με ἐπίχρισμα.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

39. Σκύφος MN 487 (ΝΞ 15)*εικ. 18β, πίν. 35γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ύψ. 13 εκ., μέγ. διάμ. 20 εκ., διάμ. βάσ. 8 εκ., διάμ. χείλ. 18 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 5/6) με μεγάλη ποσότητα χρυσιζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο, μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Λείπει μεγάλο μέρος τοῦ σώματος, ἢ μία λαβὴ καὶ μέρος τῆς ἄλλης, καθὼς καὶ τμήματα τοῦ χείλους. Βαθὺ σῶμα με εὐρὺ ὦμο καὶ δακτυλιόσχημη βάση. Βραχύ, ἑλαφρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος. Λαβὲς κυκλικῆς διατομῆς. Ὅμοια διακόσμηση καὶ στίς δύο

πλευρές. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πινάκα στὸν ὦμο καὶ δύο λεπτὲς ταινίες στὸ χεῖλος. Ὅλες οἱ ἑδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλυμμένες με ἐπίχρισμα. Στὸν πινάκα τοῦ ὦμου τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλαισιωμένη ἀπὸ τρίγλυφα. Τέσσερις ὀριζόντιες γραμμές κάτω ἀπὸ τὸν πινάκα. Ἡ διακόσμηση τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφάνειας τοῦ χείλους εἶναι ἀδιάγνωστη. Λαβὲς μελαμβαφεῖς, ἐνῶ τὸ τμήμα τοῦ ἀγγείου κάτω ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἑδαφόχρωμο καὶ καλυμμένο με ἐπίχρισμα.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

40. Σκύφος MN 490 (ΝΞ 14)*εικ. 18γ, πίν. 36α-β*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
 Ύψ. 13.7 εκ., μέγ. διάμ. 20.4 εκ., διάμ. βάσ. 8.7 εκ., διάμ. χείλ. 19.5 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 5/6) με μεγάλη ποσότητα χρυσιζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ἄσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ εὐρύτατα συμπληρωμένος. Στὸν ὦμο σῶζονται δύο ἀρχαῖες ὀπές στερέωσης σπασίματος. Βαθὺ σῶμα με εὐρὺ ὦμο καὶ δακτυλιόσχημη βάση. Ὑψηλό, ἑλαφρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος. Λαβὲς κυκλικῆς διατομῆς τοποθετημένες με κλίση 45° περίπου πρὸς τὸ σῶμα. Ὅμοια διακόσμηση

καὶ στίς δύο πλευρές. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια με ἓνα πινάκα στὸν ὦμο καὶ μία λεπτὴ ταινία στὸ χεῖλος. Ὅλες οἱ ἑδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλυμμένες με ἐπίχρισμα. Στὸν πινάκα τοῦ ὦμου τριπλὴ τεθλασμένη ταινία πλαισιωμένη στὰ πλάγια ἀπὸ πέντε κάθετα γραμμίδια καὶ ὑπογραμμισμένη ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμές. Ἡ διακόσμηση τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χείλους δὲν διατηρεῖται. Λαβὲς μελαμβαφεῖς, ἐνῶ τὸ τμήμα κάτω ἀπὸ αὐτὲς ἑδαφόχρωμο καὶ καλυμμένο με ἐπίχρισμα.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

41. Σκυφοειδές κυάθιο MN 456

Προέλευση: «Τάφων ΝΔ τοῦ Γυμναστηρίου». Σύμφωνα ὁμως μὲ τὸ σημεῖωμα, τὸ ὁποῖο βρέθηκε στὸ χάρτινο κουτί ὅπου φυλασσόταν τὸ ἀγγεῖο, ἀπὸ τὸν «τάφο E - 1937».

´ψ. 5.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 10.2 ἐκ., διάμ. βάσ. 4.5 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 11 ἐκ. Πηλὸς λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6). Περιέχει ἀρκετὰ ἄσπρα καὶ λίγα μαῦρα ἐγκλείσματα, καθὼς καὶ μικρὴ ποσότητα ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα μαῦρο. Ἀκέραιο μὲ μικρὲς ἀποκρούσεις. Ρηχὸ σῶμα μὲ ἐπίπεδη, χωρὶς δακτύλιο, βάση. Ὑψηλὸ, ἰσχυρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος. Δύο λαβές, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μία κυκλικῆς διατομῆς τοποθετημένη ὀριζόντια στὸν ὦμο, ἐνῶ ἡ ἄλλη ταινιωτὴ ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸν ὦμο. Ἡ διακόσμηση ποῦ ἐπαναλαμβάνεται ὁμοια σὺς

εἰκ. 14γ, πίν. 37α-γ, ἔγχρ. πίν. IVα

δύο πλευρὲς καλύπτει ὅλο τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὴ βάση τῶν λαβῶν ἕως τὴν ἄκρη τοῦ χείλους. Τὸ κατώτερο τμήμα τοῦ ἀγγείου εἶναι μελαμβαφές. Οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μὲ ἐπίχρισμα. Κάθετα γωνιώδη σιγμοειδῆ στὴ ζώνη μεταξὺ τῶν λαβῶν. Δύο ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα, ἀμέσως χαμηλότερα ἀπὸ τὶς λαβές. Ὀριζόντια ἐπάλληλα σιγμοειδῆ στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χείλους, ζώνη μὲ μικρὰ κάθετα γραμμῖδια στὴν ἐσωτερικὴ. Ἐσωτερικὰ στὸν πυθμένα τοῦ ἀγγείου γύρω ἀπὸ ἕναν ὀλόβαφο κύκλο πέντε ὁμόκεντρες ἐδαφόχρωμες ταινίες καλυμμένες μὲ ἐπίχρισμα. Ἡ ταινιωτὴ λαβὴ διακοσμεῖται μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς, ἡ ἄλλη εἶναι μελαμβαφής.

Εὐβοϊκὸ (:) ἐργαστήριο. ΜΓ I/ΥΓ.

42. Κύαθος MN 447

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

´ψ. 6.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 12 ἐκ., διάμ. βάσ. 5 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 10.5 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) μὲ μεγάλη ποσότητα χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Γάνωμα κατηγορίας I, ἱριδίζον μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ μὲ

εἰκ. 19α, πίν. 38α-γ

ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Ἐπιφάνεια πολὺ φθαρμένη. Εὐρὺ καὶ ρηχὸ σῶμα μὲ ἐπίπεδη βάση καὶ ὑψηλὸ κάθετο χεῖλος. Ταινιωτὴ λαβὴ ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸν ὦμο. Ἀδιάγνωστη διακόσμηση. Πιθανότατα μελαμβαφές.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΠΓ II.

43. Κύαθος MN 446

Προέλευση: «Τάφων Γυμναστηρίου». Ἀπὸ τὴ φωτογραφία τῆς ἀνασκαφικῆς ἔκθεσης (πίν. 2β) ἀναγνωρίζεται ὡς προερχόμενος ἀπὸ τὸν «τάφο A - 1937».

´ψ. 5.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 10.7 ἐκ., διάμ. βάσ. 5.5 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 9.5 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 6/6) μὲ μεγάλη περιεκτικότητα χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο

εἰκ. 19β, πίν. 39α-β

μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ ἀρκετὰ κομμάτια μὲ ἐλάχιστες συμπληρώσεις. Εὐρὺ ρηχὸ σῶμα μὲ ἐπίπεδη βάση, στρογγυλεμένο ὦμο καὶ βραχὺ ἔξω νεῦον χεῖλος. Ταινιωτὴ λαβὴ. Μελαμβαφές μὲ μία ὀριζόντια ἐδαφόχρωμη λεπτὴ ταινία στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ χείλους καὶ μία στὴν ἐσωτερικὴ. Ὀριζόντιες γραμμὲς στὴ λαβὴ. Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ I.

44. Κύαθος MN 445

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

´ψ. 5.8 ἐκ., μέγ. διάμ. 10.9 ἐκ., διάμ. βάσ. 5.5 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 9.8 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 6/6). Περιέχει ἀρκετὰ ἄσπρα καὶ λίγα μαῦρα

εἰκ. 19γ, πίν. 39γ-δ

ἐγκλείσματα, καθὼς καὶ ἄφθονη ποσότητα χρυσοῖζοντα μαρμαρυγία. Γάνωμα κατηγορίας I, ἱριδίζον μαῦρο. Ἀκέραιος μὲ ἐπιφάνεια φθαρμένη. Εὐρὺ ρηχὸ σῶμα μὲ ἐπίπεδη βάση καὶ

ισχυρά έξω νεῦον χεῖλος. Ταινιωτή λαβή. Μελαμβαφές με μία ὀριζόντια ἐδαφόχρωμη λεπτή ταινία στήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια τοῦ χεί-

λους καὶ μία στήν ἐσωτερική. Ὅριζόντιες γραμμές στή λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ Ι.

45. Κύαθος MN 488 (ΝΞ 20)

εἰκ. 20α, πίν. 40α-β

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 7.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 13.4 ἐκ., διάμ. βάσ. 6.6 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 12 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) με ἄφθοно μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας Ι, ἀραιό, μαῦρο καὶ κατὰ τόπους ἐρυθρωπό. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ με ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Εὐρύ, βαθὺ σῶμα με δύο μαστοειδεῖς ἀποφύσεις στὸν ὦμο. Ἐπίπεδη βάση καὶ

βραχὺ ἐλαφρὰ έξω νεῦον χεῖλος. Ταινιωτή λαβή ἢ ὁποία δὲν σώζεται. Μελαμβαφές με ἓνα μεγάλο πίνακα στὸν ὦμο μεταξὺ τῶν μαστῶν καὶ ζώνη με τρεῖς ὀριζόντιες παράλληλες γραμμές στὸ χεῖλος. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ ὦμου διπλὴ τεθλασμένη ταινία πάνω, δύο ὀριζόντιες παράλληλες γραμμές κάτω.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ Ι.

46. Κύαθος MN 483

εἰκ. 20β, πίν. 40γ-δ, ἔγχρ. πίν. ΙΙβ

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 8.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 13.8 ἐκ., διάμ. βάσ. 7.5 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 11.5 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 5/6) με ἄφθοно χρυσιζοντα μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/2). Γάνωμα κατηγορίας Ι, μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ με ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Εὐρύ, βαθὺ σῶμα με δύο μαστοειδεῖς ἀποφύσεις στὸν ὦμο. Δακτυλιόσχημη βάση, κάθετο καὶ ἐλαφρὰ έξω νεῦον χεῖλος. Ται-

νωτή λαβή. Μελαμβαφές με ἓνα πίνακα στὸν ὦμο μεταξὺ τῶν μαστῶν καὶ μία λεπτή ταινία στὸ χεῖλος. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται με ἐπίχρισμα. Στὸν πίνακα τοῦ ὦμου διπλὴ τεθλασμένη ταινία πλαισιωμένη ἀπὸ τρίγλυφα καὶ ὑπογραμμισμένη ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμές. Ἀδιάγνωστη ἢ διακόσμησις τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χείλους. Ὅριζόντιες γραμμές καὶ στή λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ Ι.

47. Κύαθος MN B1071

εἰκ. 21α, πίν. 41α

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου», σύμφωνα με τὸ σημείωμα πὸ τὸ συνόδευε.

Ύψ. 6.4 ἐκ., μέγ. διάμ. 11 ἐκ., διάμ. βάσ. 4.6 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 10.2 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη ποσότητα χρυσιζοντα μαρμαρυγία. Ἐπιφάνεια πολὺ διαβρωμένη. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια. Βαθὺ σῶμα

με ἐπίπεδη βάση καὶ βραχὺ ἐλαφρὰ έξω νεῦον χεῖλος. Ταινιωτή λαβή. Μελαμβαφές με μία ἐδαφόχρωμη λεπτή ταινία στήν ἐξωτερική ἐπιφάνεια τοῦ χείλους. Ἀδιάγνωστη ἢ διακόσμησις τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χείλους. Ὅριζόντιες γραμμές στή λαβή.

Ναξιακὸ ἐργαστήριο. ΜΓ Ι.

48. Κύαθος MN 470

εἰκ. 21β, πίν. 41β

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Ύψ. 7.5 ἐκ., μέγ. διάμ. 13 ἐκ., διάμ. βάσ. 5.3 ἐκ., διάμ. χεῖλ. 9.8 ἐκ. Πηλὸς ναξιακός (2.5 YR 4/6) με ἄφθοно χρυσιζοντα μαρμαρυγία. Γά-

νωμα κατηγορίας Ι, μαῦρο καὶ φθαρμένο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ με ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Βαθὺ σῶμα με ἐπίπεδη βάση καὶ βραχὺ ἐλαφρῶς έξω νεῦον χεῖλος.

Ταινιωτή λαβή, ή όποια δέν σώζεται. Μελαμβαφές με μία έδαφόχρωμη λεπτή ταινία στην έξωτερική έπιφάνεια του χείλους.

Άδιάγνωστη ή διακόσμηση της έσωτερικής πλευράς του χείλους.

Ναξιακό έργαστήριο. ΜΓ Ι.

49. Κύαθος MN 448

είκ. 21γ, πίν. 41γ-δ

Προέλευση: «Τάφων Γυμναστηρίου».
Ύψ. 7.5 έκ., μέγ. διάμ. 11.5 έκ., διάμ. βάσ. 4.5 έκ., διάμ. χείλ. 10 έκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με άφθονο μαρμαρυγία. Γάνωμα κατηγορίας I, μαύρο, φθαρμένο. Συγκολλημένος από πολλά κομμάτια και με άρκετες συμπληρώσεις. Έπιφάνεια διαβρωμένη. Βαθύ σωμα με

έπίπεδη βάση, εύρεις ώμους και βραχύ έλαφρώς έξω νεύον χείλος. Ταινιωτή λαβή. Μελαμβαφές με μία έδαφόχρωμη λεπτή ταινία στην έξωτερική έπιφάνεια του χείλους. Η διακόσμηση της έσωτερικής πλευράς του χείλους άδιάγνωστη. Όριζόντιες γραμμές στη λαβή. Ναξιακό έργαστήριο. ΜΓ Ι.

50. Κύαθος MN 449

είκ. 22α, πίν. 42α-β

Προέλευση: Άπό τον «τάφο Α - 1937».
Ύψ. 8.5 έκ., μέγ. διάμ. 15 έκ., διάμ. βάσ. 7 έκ., διάμ. χείλ. 13 έκ. Πηλός λεπτόκοκκος πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6) που περιέχει άρκετά άσπρα και λίγα μαύρα έγκλείσματα, καθώς και ποσότητα άσημόχρωμου μαρμαρυγία. Επίχρισμα ύπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, καστανό και κατά τόπους μαύρο. Συγκολλημένος από πολλά κομμάτια και με άρκετες συμπληρώσεις. Εύρύ και βαθύ σωμα με επίπεδη βάση, ή όποια περιβάλλεται από μικρό δακτύλιο και έχει μικρή κύρτωση στο

κέντρο της. Δύο μικρές μαστοειδείς άποφύσεις στον ώμο. Ταινιωτή λαβή. Μελαμβαφής με ένα πίνακα στον ώμο μεταξύ των άποφύσεων και μία λεπτή ταινία στην έξωτερική έπιφάνεια του χείλους. Όλες οι έδαφόχρωμες έπιφάνειες καλύπτονται με επίχρισμα. Στον πίνακα του ώμου ένστιγμη ζώνη ανάμεσα σε δύο φαρδιές όριζόντιες γραμμές. Άδιάγνωστη ή διακόσμηση της έσωτερικής πλευράς του χείλους. Όριζόντιες γραμμές στη λαβή.

Παριανό έργαστήριο. ΜΓ Ι.

51. Κύαθος MN 475

είκ. 22β, πίν. 42γ

Προέλευση: Άπό τον «τάφο Α-1937».
Ύψ. 8 έκ., μέγ. διάμ. 14.8 έκ., διάμ. βάσ. 7.5 έκ., διάμ. χείλ. 12.5 έκ. Πηλός λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6) που περιέχει άρκετά λευκά και λίγα μαύρα έγκλείσματα και μικρή ποσότητα άσημόχρωμου μαρμαρυγία. Επίχρισμα ύπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, έξίτηλο, ιριδίζον μαύρο. Συγκολλημένος από πολλά κομμάτια και με άρκετες συμπληρώσεις. Λείπει ή λαβή. Εύρύ, ρηχό σωμα με δύο πολύ μικρές μαστοειδείς άποφύσεις στον ώμο. Επίπεδη βάση με πολύ μι-

κρό δακτύλιο. Βραχύ, έλαφρά έξω νεύον χείλος. Η χαμένη λαβή ήταν ταινιωτή και κάθετη από το χείλος στον ώμο. Μελαμβαφής έπιφάνεια με ένα πίνακα στον ώμο μεταξύ των μαστοειδών άποφύσεων και μία λεπτή ταινία στο χείλος. Όλες οι έδαφόχρωμες έπιφάνειες καλύπτονται με επίχρισμα. Στον πίνακα του ώμου ένστιγμη ζώνη ανάμεσα σε δύο φαρδιές έδαφόχρωμες ζώνες. Η διακόσμηση της έσωτερικής πλευράς του χείλους άδιάγνωστη.

Παριανό έργαστήριο. ΜΓ Ι.

52. Κύαθος MN 471*εἰκ. 22γ, πίν. 43α-β*

Προέλευση: Ἐκ τῶν «τάφο A-1937».
 Ὑψ. 9 ἐκ., μέγ. διάμ. 15.4 ἐκ., διάμ. βάσ. 7 ἐκ.,
 διάμ. χεῖλ. 13.8 ἐκ. Πηλὸς λεπτόκοκκος, πορ-
 τοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6) ποὺ περιέχει ἄρ-
 κετὰ λευκὰ καὶ λίγα μαῦρα ἐγκλείσματα καὶ
 ποσότητα ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Ἐπί-
 χρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κα-
 τηγोरίας I, ἐξίτηλο, ἱριδίζον μαῦρο. Συγκολλη-
 μένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις.
 Εὐρὺ, ρηχὸ σῶμα μὲ δύο πολὺ μικρὲς μαστοειδεῖς ἀποφύσεις στὸν ὦμο. Ἐπίπεδη βάση μὲ πολὺ μικρὸ δακτύλιο. Βραχύ,

ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον χεῖλος. Ταινιωτὴ λαβὴ ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸν ὦμο. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πῖνακα στὸν ὦμο μεταξὺ τῶν μαστῶν καὶ μία λεπτὴ ταινία στὸ χεῖλος. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μὲ ἐπίχρισμα. Στὸν πῖνακα τοῦ ὦμου ἔνστιγμη ζώνη ἀνάμεσα σὲ ὀριζόντιες γραμμὲς. Ἡ διακόσμηση τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χεῖλους ἀδιάγνωστη. Ὅριζόντιες γραμμὲς στὴ λαβή.

Παριανὸ ἐργαστήριον. ΜΓ I.

53. Κύαθος MN 478*εἰκ. 23α, πίν. 43γ-δ*

Προέλευση: Ἐκ τῶν «τάφο A - 1937».
 Ὑψ. 8.8 ἐκ., μέγ. διάμ. 15 ἐκ., διάμ. βάσ. 7.5 ἐκ.,
 διάμ. χεῖλ. 13.6 ἐκ. Πηλὸς λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6) ποὺ περιέχει ἄρκετὰ λευκὰ καὶ λίγα μαῦρα ἐγκλείσματα καὶ μεγάλη ποσότητα ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο, ἱριδίζον μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Εὐρὺ, ρηχὸ σῶμα μὲ δύο πολὺ μικρὲς μαστοειδεῖς ἀποφύσεις στὸν ὦμο.

Ἐπίπεδη βάση μὲ πολὺ μικρὸ δακτύλιο. Βραχύ, ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον χεῖλος. Κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸν ὦμο. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πῖνακα στὸν ὦμο μεταξὺ τῶν ἀποφύσεων. Ὅλες οἱ ἐδαφόχρωμες ἐπιφάνειες καλύπτονται μὲ ἐπίχρισμα. Στὸν πῖνακα τοῦ ὦμου ἔνστιγμη ζώνη ἀνάμεσα σὲ δύο φαρδιὲς ἐδαφόχρωμες ζώνες. Διακόσμηση λαβῆς ἀδιάγνωστη.

Παριανὸ ἐργαστήριον. ΜΓ I.

54. Κύαθος MN 452*εἰκ. 23β, πίν. 44α-β*

Προέλευση: Ἐκ τῶν «τάφο A-1937».
 Ὑψ. 8 ἐκ., μέγ. διάμ. 14.3 ἐκ., διάμ. βάσ. 7.6 ἐκ.,
 διάμ. χεῖλ. 13 ἐκ. Πηλὸς λεπτόκοκκος πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6). Περιέχει ἄρκετὰ λευκὰ καὶ λίγα μαῦρα ἐγκλείσματα καὶ μεγάλη ποσότητα ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Ἐπίχρισμα ὑπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, ἐξίτηλο, ἱριδίζον μαῦρο. Συγκολλημένος ἀπὸ πολλὰ κομμάτια μὲ ἀρκετὲς συμπληρώσεις. Εὐρὺ, ρηχὸ σῶμα μὲ δύο πολὺ μικρὲς μαστοειδεῖς ἀποφύσεις στὸν ὦμο.

Ἐπίπεδη βάση μὲ πολὺ μικρὸ δακτύλιο. Βραχύ, ἐλαφρῶς ἔξω νεῦον χεῖλος. Κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸν ὦμο. Μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια μὲ ἓνα πῖνακα στὸν ὦμο μεταξὺ τῶν μαστοειδῶν ἀποφύσεων. Ὅλη ἡ ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια καλύπτεται μὲ ἐπίχρισμα. Στὸν πῖνακα τοῦ ὦμου ἔνστιγμη ζώνη ἀνάμεσα σὲ δύο ὀριζόντιες γραμμὲς. Διακόσμηση λαβῆς ἀδιάγνωστη.

Παριανὸ ἐργαστήριον. ΜΓ I.

55. Κύαθος MN 455*είκ. 23γ, πίν. 44γ*

Προέλευση: 'Από τόν «τάφο Α - 1937».
Ύψ. 8.5 εκ., μέγ. διάμ. 14.5 εκ., διάμ. βάθ. 7 εκ., διάμ. χείλ. 13.2 εκ. Πηλός λεπτόκοκκος, πορτοκαλόχρωμος (7.5 YR 7/6) που περιέχει αρκετά λευκά και λίγα μαύρα εγκλείσματα και μεγάλη ποσότητα άσημόχρωμου μαρμαρυγία. Επίχρισμα ύπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας I, ξέτιηλο, ιριδίζον μαύρο. Συγκολλημένος από πολλά κομμάτια με αρκετές συμπληρώσεις. Λείπει ή λαβή. Ευρύ, ρηχό

σώμα με δύο πολύ μικρές, μαστοειδείς, άποφύσεις στον ώμο. Επίπεδη βάση με πολύ μικρό δακτύλιο. Βραχύ, έλαφρά έξω νεύον χείλος. Μελαμβαφής έπιφάνεια με ένα πίνακα στον ώμο. 'Η έδαφόχρωμη έπιφάνεια καλύπτεται με επίχρισμα. Στον πίνακα του ώμου ένστιγμη ζώνη ανάμεσα σε δύο φαρδιές έδαφόχρωμες ζώνες.

Παριανό έργαστήριο. ΜΓ I.

56. Ζεύγος ύποδημάτων MN 493 (ΝΞ 5)*είκ. 16α, πίν. 45α-γ*

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».
Μήκ. πέλματος 9.2 εκ., ύψ. ύποδήματος 9 εκ., διάμ. άνοιγματος 4.5 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με άφθονο χρυσίζοντα μαρμαρυγία. Επίχρισμα άσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, άραιό, μαύρο και κατά τόπους καστανό. Άνασυγκροτημένα άκέραια με έλαφρές συμπληρώσεις στο πάνω μέρος. Κατασκευασμένα ως ζεύγος σε πιστή άπομίμηση άρβύλων, που έκάλυπταν την κνήμη μέχρι και πάνω από τα σφυρά και έδεναν μπροστά με κορδόνια. Το πέλμα που είναι συμπαγές με το ύπόδημα μέχρι τα σφυρά, έχει έντονη και σαφή πλαστική διαμόρφωση και παρουσιάζεται φουσκωτό να καλύπτει μέρος των δακτύλων μπροστά. Το τμήμα του ύποδήματος από τα σφυρά και

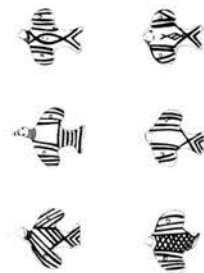
πάνω παρουσιάζει μικρή, χωνοειδή διεύρυνση και τοξοειδές άνοιγμα μπροστά με πλαστικά διαμορφωμένο περιχέλωμα. Αυτό γίνεται διπλό στο κάτω μέρος του τόξου και έχει δύο ζεύγη όπων (θηλειές) για τα κορδόνια. Το πέλμα και το γλωσσίδιο κάτω από το τοξωτό άνοιγμα είναι καλυμμένα με επίχρισμα, ενώ το κυρίως ύπόδημα με μαύρο γάνωμα. Κάθετα παράλληλα γραμμίδια στο γλωσσίδιο («φούντα»). Τρεις όριζόντιες διακοσμητικές ζώνες στο πάνω μέρος του ύποδήματος: ύψηλά ζώνη με δικτυωτούς ρόμβους, στη μέση διπλή τεθλασμένη ταινία, χαμηλότερα ίσομεγέθης έδαφόχρωμη ζώνη με μία όριζόντια γραμμή στο κέντρο.

Ναξιακό έργαστήριο. ΜΓ I.

57. Ειδώλια πτηνών MN 383 - 391, 393 - 400 και 403 - 410*είκ. 15, πίν. 46 - 51, έγγρ. πίν. III*

Προέλευση: 'Από τόν «τάφο Α - 1937».
Είκοσι έξι ειδώλια. Στο εύρετήριο του μουσείου αναφέρονται είκοσι έπτά, αλλά τα «θραύσματα πτηνών», τα όποια αναφέρονται στον MN 382 ήταν τμήματα πτερών και ούρας που συγκολλήθηκαν σε άλλα έλλιπη. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με άφθονη ποσότητα χρυσίζοντα μαρμαρυγία. Επίχρισμα άσπρο (5 YR 8/1). Γάνωμα κατηγορίας I, άραιό μαύρο και κατά τόπους καστανό. Χειροποίητα. Μήκ. σώματος από τόν λαίμο έως την ούρά 4 - 4.5 εκ., πλάτ. σώματος έως τις άκρες των πτερύ-

γων 4.9 - 5.2 εκ., ύψ. λαίμου και κεφαλιού 1.6 - 1.8 εκ. Πλάτ. λαίμου 0.5 εκ., μήκ. κεφαλιού έως την άκρη του ράμφους 1.2 - 1.3 εκ., ύψ. ποδιών 2.1 - 2.3 εκ., άνοιγμα ούρας 1.8 - 2.1 εκ., διάμ. όπων άνάρτησης 0.3 - 0.4 εκ. Όλα του ίδιου τύπου με πολλά σπασίματα και συγκολλήσεις. Πλήρως άποκαθίσταται μόνον ένα (άρ. 391). Τα περισσότερα παρουσιάζουν έλλείψεις στα πόδια και το κεφάλι και σε όρισμένα λείπουν τμήματα των πτερών και της ούρας. Σώμα δισκοειδές με άνοιγμένα τα πτερά και χελιδονοειδή ούρά. Ύψηλός κυλιν-

δρικός λαιμός και μικρό σχηματοποιημένο κεφάλι με ισχυρό ράμφος. Στρογγυλεμένα πτερὰ με όπη ανάρτησης στο κέντρο. Ύψηλά κυλινδρικά πόδια έλαφρώς συμπεσμένα στις άκρες. Γραπτή γραμμική διακόσμηση στην άνω επιφάνεια του σώματος, στον λαιμό και το κεφάλι. Ή διακόσμηση είναι κυρίως πα-

ράλληλες γραμμές στον λαιμό, τὰ πτερὰ και τήν ούρά. Δικτυωτό στη ράχη. Σπανιότερα έχουμε ένα πλοχμοειδές μοτίβο στη ράχη και δύο ενάλληλες γωνίες στην ούρά.

Ναξιακό εργαστήριο. ΜΓ Ι.

ΠΑΕ 1937, 117. J.N. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977) 91.

58. Άκέφαλο ειδώλιο ίππου MN 426

πίν. 46α

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

Μήκ. 6 εκ., σωζ. ύψος 4 εκ., εύρος στήθους 2 εκ. Πηλός ναξιακός (2.5 YR 4/6) με μεγάλη περιεκτικότητα σε χρυσίζοντα μαρμαρυγία. Επίχρυσμα ύπορρόδινο (7.5 YR 8/4). Γάνωμα κατηγορίας Ι, μαύρο και κατά τόπους καστανό. Λείπουν το κεφάλι, τὰ πόδια και ή ούρά. Διατήρηση επιφανείας μέτρια και κατά τόπους

κακή. Άκέφαλο με κυλινδρικό σώμα, το οποίο διευρύνεται έλαφρώς στο στήθος και τους γλουτούς. Τὰ πρόσθια πόδια κυλινδρικά και κάθετα, τὰ όπίσθια άνοιγαν λοξά. Μελαμβαφές με μία όριζόντια έδαφόχρωμη ζώνη στο στήθος καλυμμένη με επίχρυσμα και διακοσμημένη με συμπαγή ψευδόσειρα.

Ναξιακό εργαστήριο. ΥΓ.

59. Τριποδικό πιθοειδές άγγείο MN 474 και 5571

πίν. 52α,γ

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου» (διπλή έγγραφη). Σύμφωνα με την άνασκαφική έκθεση από τον «τάφο Γ - 1937».

Ύψ. 50.5 εκ., μέγ. διάμ. 35 εκ., διάμ. βάσ. 14 εκ., διάμ. χείλ. 22 εκ., διάμ. λαιμ. 18 εκ. Πηλός χονδρόκοκκος με πολλά έγκλείσματα και μεγάλη ποσότητα χονδρόφλοιου, χρυσίζοντα μαρμαρυγία. Χρώμα σκούρο καστανό (2.5 YR 3/6). Συγκολλημένο από πολλά κομμάτια και με άρκετές συμπληρώσεις (τὰ πόδια του άγγείου έχουν πλέον χαθεί). Βαθύ ώσειδές σώμα με έναίο άρκετά φαρδύ λαιμό, ό όποίος διευρύνεται χωνοειδώς προς τὰ πάνω και τερματίζει στο χείλος με την έγχάρακτη σχοινοειδή δια-

κόσμηση. Ή υπόλοιπη διακόσμηση περιορίζεται στον ώμο, όπου πέντε όριζόντιες σειρές έμπιέστων κύκλων που έγιναν με καλαμάκι και άμέσως ύψηλότερα δύο ζώνες με έγχάρακτη τεθλασμένη ταινία. Πιο πάνω, σειρά έμπιέστων κύκλων από καλαμάκι. Άνάλογη σειρά έμπιέστων κύκλων ύπάρχει κάτω από τη σχοινοειδή διακόσμηση του χείλους, ενώ στήλες έμπιέστων κύκλων χωρίζουν τον λαιμό σε μετόπες. Μερικές από αυτές διακοσμούνται με ένα τρίφυλλο ρόδακα που σχηματίζεται από τρεις έμπιέστους κύκλους.

Ναξιακό εργαστήριο. ΜΓ Ι.

ΠΑΕ 1937, 117 εικ. 5.

60. Ήστρακο χειροποίητου πίθου MN 503

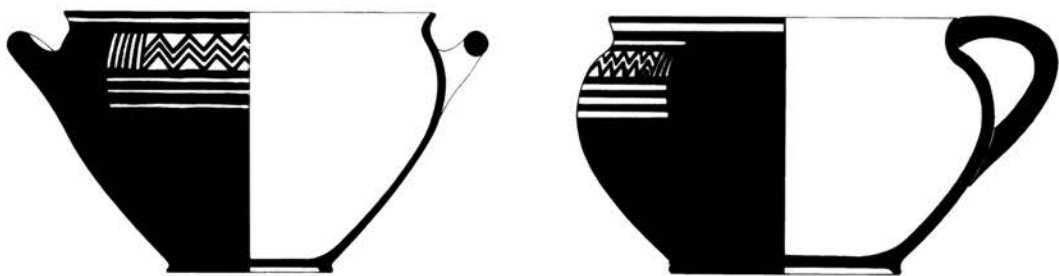
πίν. 52β

Προέλευση: «Τάφων Γυμνασίου».

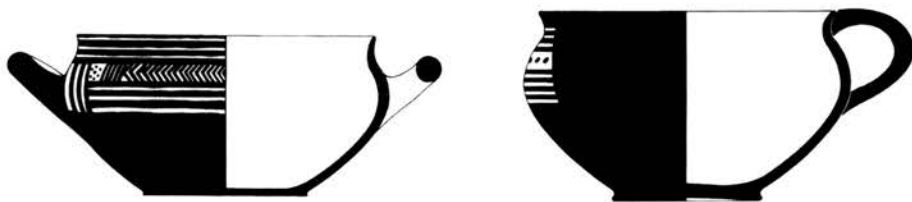
Σωζ. μήκ. 13 εκ., σωζ. ύψ. 10 εκ., πλάτ. τοιχ. 1.5 εκ. Πηλός, όπως στο προηγούμενο. Διατήρηση επιφανείας έξαιρετική. Από το άνω τμήμα της κοιλιάς πίθου μεσαίου μεγέθους. Σώζει το ένα από τὰ δύο κυλινδρικά ώτια, που

πλασιώναν τη διακόσμηση. Με την τεχνική της έγχάραξης έγγράφεται διάγραμμα μαϊανδρος που συμπληρώνεται στα χαμηλότερα άγκιστρα με όρθιες επάλληλες τεθλασμένες.

Ναξιακό εργαστήριο. ΜΓ ΙΙ/ΥΓ.

Ναξιακά ΜΓ άγγεια (χωρίς κλίμακα).

Παριανά ΜΓ άγγεια (χωρίς κλίμακα).

II. ΡΥΘΜΟΛΟΓΙΚΗ ΕΝΤΑΞΗ ΚΑΙ ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ

Ἡ τεχντροπικὴ ἀνάλυση τῶν σχημάτων καὶ τῆς διακόσμησης τῶν κεραμικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου στοχεύει βασικὰ στὴ ρυθμολογικὴ τους ἔνταξη καὶ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν καλλιτεχνικῶν ρευμάτων πού τὰ προσδιορίζουν, ἐνῶ παράλληλα ἀποτελεῖ τὸν κύριο γνώμονα γιὰ τὴ σχετικὴ χρονολόγηση τῶν ἀγγείων. Ἀνασκαφικὰ δεδομένα ἢ ἄλλα στοιχεῖα πού θὰ στήριζαν τὴ χρονολόγηση τῶν κεραμικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου δὲν ὑπάρχουν. Συνεπῶς ἡ ρυθμολογικὴ ἔνταξη πού ἐπιχειρεῖται ἀποτελεῖ καὶ τὸν μόνον τρόπο προσέγγισης τοῦ χρονολογικοῦ προσδιορισμοῦ τους.

Οἱ ἐγγενεῖς δυσκολίες χρονολογικῆς διερεύνησης αὐτοῦ τοῦ τύπου πολλαπλασιάζονται ἀπὸ τὸν σχετικὰ μικρὸ ἀριθμὸ τῶν κεραμικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ἀλλὰ μετριάζονται ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ αὐτὰ ἀκολουθοῦν ἀττικίζοντες ρυθμούς. Ἡ στενὴ τεχντροπικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ προσφέρει τὴν ἀπαραίτητη ἀσφαλιστικὴ δικλείδα γιὰ τὴ συγκρότηση ἐνὸς ἐσωτερικοῦ ἐξελικτικοῦ σχήματος τῆς ἀττικίζουσας τεχντροπίας τῆς ναξιακῆς κεραμεικῆς. Καθὼς μάλιστα, σύμφωνα μὲ τὴ ρυθμολογικὴ τους ἔνταξη τὰ δείγματα τῶν ἀττικιζόντων ἐργαστηρίων καλύπτουν τὴν ΠΓ II καὶ ὅλη τὴ ΜΓ ἀττικὴ φάση καὶ ὑπάρχουν καὶ δείγματα τῆς ΥΓ ἐποχῆς, ἡ σχετικὴ τους χρονολόγηση φαίνεται νὰ εἶναι ἀπολύτως ἀσφαλῆς. Ἡ υἰοθέτηση τῶν ἀττικῶν στοιχείων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν τεχντροπικὴ ἀνάλυση, συχνὰ γίνεται ἐμπλεκτικὰ καὶ τὰ νέα ἀττικὰ στοιχεῖα εἰσέρχονται σὶ τὸ ναξιακὸ θεματολόγιο χωρὶς νὰ ἔχουν παραμερισθεῖ πλήρως τὰ παλαιότερα, ἐπίσης ἀττικά, ἐκφραστικὰ μέσα. Ὁ χαρακτηριστικὸς συνδυασμὸς τους ὡστόσο εἶναι εὐανάγνωστος καὶ δὲν ἐμποδίζει τὴν ἀναγνώριση τῆς ἐξελικτικῆς βαθμίδας, σὴν ὁποία ἀνήκουν τὰ ἀγγεῖα.

Ἡ ἔνταξη τῶν ναξιακῶν κεραμικῶν πού ἀκολουθοῦν ἄλλη τεχντροπικὴ παράδοση σὲ ἓνα σαφὲς ἐξελικτικὸ σχῆμα εἶναι ἐπίσης ἐφικτὴ, γιὰτὶ ἡ ναξιακὴ παράδοση μὲ τὴ στενὴ τῆς ἐξάρτησης ἀπὸ τοὺς ἀττικοὺς ρυθμούς σχεδὸν πάντοτε συνυπάρχει καὶ βοηθᾷ ἔμμεσα ἢ ἄμεσα στὸν ἐντοπισμὸ τῆς χρονικῆς βαθμίδας τοῦ κεραμικοῦ. Ἡ συμβατικότητα αὐτῶν τῶν σχημάτων καὶ ἡ ἐνδογενὴς ἀδυναμία τους γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς ἀπόλυτης χρονολόγησης δὲν μειώνει τὴ σημασία τους γιὰ τὴ ρυθμολογικὴ ἔνταξη καὶ τὴ σχετικὴ χρονολόγηση τῆς ναξιακῆς κεραμεικῆς.

Δυνατότητες ἀπόλυτης χρονολόγησης τῶν κεραμικῶν, καὶ κατὰ συνέπεια τῶν τάφων τοῦ Νότιου νεκροταφείου, δὲν ὑπάρχουν, ἀλλὰ συγχρονισμοὶ μὲ ἀττικά ἢ ἄλλα εἰσηγμένα κεραμικὰ στὴ Νάξο εἶναι ἐφικτοὶ ἀπὸ ταφικὰ σύνολα τοῦ Βόρειου νεκροταφείου τῆς⁶. Τὰ ἐξελικτικὰ σχήματα πού προκύπτουν συμφωνοῦν ἀπόλυτα

6. Βλ. π.χ. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 142 - 143.

με τὰ δεδομένα τοῦ Νότιου νεκροταφείου καὶ ἐπιβεβαιώνουν τὴν ὑπαρξὴ καὶ ἄλλων τεχνотροπιῶν, πέραν τῶν ἀττικιζόντων, στὴ Νάξο ἕως καὶ τὴ ΜΓ I περίοδο. Ἡ παράλληλη ἀνάπτυξη ρυθμῶν με διαφορετικὴ τεχνотροπικὴ παράδοση ἐλέγχεται με βάση ταφικὰ σύνολα, στὰ ὁποῖα συνυπάρχουν δείγματα αὐτῶν τῶν ρυθμῶν. Ἡ διάρκεια τῶν φάσεων δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορισθεῖ με ἀκρίβεια, προκύπτει ὅμως ἀπὸ τὰ ἴδια σύνολα ὅτι ἡ ἀττικίζουσα ναξιακὴ κεραμικὴ δὲν καθυστερεῖ πολὺ στὴν υἰοθέτηση τῶν νέων στοιχείων, ἀλλὰ ἐξελίσσεται σχεδὸν συγχρόνως με τὰ ἀττικὰ πρότυπα.

Ἀμφορεῖς

Μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου ὑπάρχουν δύο ἀμφορεῖς τοῦ ἐπιλαίμιου τύπου (δηλ. τοῦ τύπου με τὶς λαβὲς ἀπὸ τὸν λαιμὸ στὸν ὦμο): ὁ ἀκέρατος ἀμφορέας *ἀρ. κατ. 1* καὶ ὁ ἀποσπασματικὰ διατηρημένος ἀμφορέας *ἀρ. κατ. 2*. Τὰ δύο ἀγγεῖα προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὰ ἐργαστήρια καὶ ἀντιπροσωπεύουν διαφορετικὲς τεχνотροπικὲς φάσεις τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακόσμησης. Ὁ τύπος τοῦ ἐπιλαίμιου ἀμφορέα εἶναι ἓνα παραδοσιακὸ καὶ δημοφιλὲς σχῆμα σὲ ὅλα τὰ ἐργαστήρια καὶ κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο παρουσιάζει στὶς Κυκλάδες πολὺ μεγαλύτερη διάδοση ἀπὸ τοὺς ἄλλους τύπους τοῦ ἀγγείου, δηλ. τὸν ἐπιγᾶστριο με τὶς λαβὲς στὴν κοιλία καὶ τὸν ἐπιώμιο τύπο με τὶς λαβὲς στὸν ὦμο. Οἱ κυκλαδικοὶ ἀμφορεῖς τοῦ ἐπιλαίμιου τύπου ἀκολουθοῦν βασικὰ τὴν τεχνотροπικὴ ἐξέλιξη τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων.

Ὁ ἀμφορέας *ἀρ. κατ. 1* (εἰκ. 1, πίν. 4-5), ποὺ εἶναι κατασκευασμένος σὲ ναξιακὸ ἐργαστήριον, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν πηλό του, ἔχει μεγάλο ὕψος καὶ συνδυάζει ἓνα βαθύ, ὠσειδὲς σῶμα με εὐρύ, ὑψηλὸ λαιμό. Στὴν Ἀττικὴ οἱ ἀμφορεῖς αὐτοῦ τοῦ τύπου ποὺ ἔχουν παρόμοιες ἀναλογίες ἀνήκουν ἀκόμη στὴν ΠΓ ἐποχὴ⁷. Ἡ διακόσμηση τῶν ἀττικῶν ἐπιλαίμιων ἀμφορέων τῆς ΠΓ ἐποχῆς ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μικρὸ πῖνακα στὸν λαιμὸ καὶ μία ζώνη με διακοσμητικὰ μοτίβα λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὸν ὦμο. Ἡ διακόσμηση τῶν ἀττικῶν ἀμφορέων αὐξάνεται σταδιακὰ καὶ κατὰ τὴν ἐπόμενη ΜΓ I περίοδο τὸ ὕψος τοῦ πῖνακα στὸν λαιμὸ φθάνει σχεδὸν κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος, ἐνῶ ἡ διακόσμηση τοῦ σώματος ἀρχίζει νὰ συμπληρώνεται ἀπὸ ζῶνες με ὀριζόντιες γραμμές⁸. Παράλληλα, τὸ σχῆμα ἀποκτᾷ ἀρμονικότερες ἀναλογίες καθὼς ἀποδεσμεύεται ἀπὸ τὴ μικρὴ βάση ποὺ τοῦ εἶχε κληροδοτήσει ἡ ΠΡΓ περίοδος. Ὁ ναξιακὸς ἀμφορέας *ἀρ. κατ. 1* παρουσιάζει ἐπιλεκτικὸ συνδυασμὸ ἀττικῶν στοιχείων τῆς ΠΓ II καὶ ΜΓ I ἐποχῆς ποὺ δίνουν τὸ χρονικὸ στίγμα τῆς κατασκευῆς του.

Τὸ βαθύ σῶμα τοῦ ἀμφορέα *ἀρ. κατ. 1* παρουσιάζει τὴν ἰσχυρὴ κλίση τῶν τοιχωμάτων πρὸς τὴν βάση, ποὺ χαρακτηρίζουν τοὺς ἀττικοὺς ἀμφορεῖς τῆς ΠΓ II περιόδου, ἀλλὰ ἡ διακόσμησή του με τὸν μεγάλο, τριπλὸ πῖνακα στὸν λαιμὸ καὶ τὶς τέσ-

7. Βλ. π.χ. *Ker. V1*, πίν. 25 ἀρ. 2132 (ἀπὸ τὸν τάφο 1).

8. Βλ. π.χ. *Ker. V1*, πίν. 28 ἀρ. 254 (ἀπὸ τὸν τάφο 74).

σειρές ζώνες με τις οριζόντιες γραμμές στο σώμα αποτελούν στοιχεῖα τοῦ ἀττικού ΜΓ I ρυθμοῦ. Ὁ τύπος τοῦ ἀττικού ἐπιλαΐμιου ἀμφορέα τῆς ΠΓ ἐποχῆς μετὸν στενὸ πίνακα στὸν λαιμὸ καὶ τὶς δύο ζώνες μετὸν οριζόντιες γραμμές στοῦ σώμα ἔχει ἀκριβῆ παράλληλα στὴ Νάξο⁹. Ἐν τούτοις ὁ ἀμφορέας *ἀρ. κατ. I* δὲν εἶναι ἔργο ἐνὸς ιδιαίτερα ἐπιδέξιου τεχνίτη, ὅπως εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὴν κακὴ ἄρθρωση τοῦ λαιμοῦ ποὺ κλείνει ἔντονα πρὸς τὴ μία πλευρά. Στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ μαρτυρεῖται ἐπίσης μετὰ μεγάλη πιστότητα καὶ ὁ τύπος τοῦ ἀττικού ἐπιλαΐμιου ἀμφορέα τῆς ΜΓ II ἐποχῆς μετὰ τὶς ἁρμονικότερες ἀναλογίες καὶ τὸν μεγάλον πίνακα στὸν λαιμὸ¹⁰. Τὰ καλὰ ναξιακὰ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια ἀκολουθοῦν τὴν ἀττικὴ ἐξέλιξη τοῦ σχήματος, στὴ διαμόρφωση ὅμως τοῦ συνολικοῦ διακοσμητικοῦ σχήματος προσθέτουν καὶ στοιχεῖα τῶν πελοποννησιακῶν ἐργαστηρίων, ὅπως εἶναι ἡ παράλειψη τῆς ζώνης μετὰ γεωμετρικὰ μοτίβα ἀπὸ τὴ διακόσμηση τοῦ σώματος¹¹.

Ὁ ναξιακὸς ἐκλεκτικισμὸς παρουσιάζει συχνὰ πολλὰς ιδιαιτερότητες, οἱ ὁποῖες καὶ συνιστοῦν τὸ τοπικὸ ἰδίωμα. Μία ἰδιορρυθμία στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ τοῦ ἀμφορέα *ἀρ. κατ. I* εἶναι ὅτι ὅλες οἱ ζώνες εἶναι ἰσοῦψεῖς, ἐνῶ στὴν Ἀττικὴ κατὰ κανόνα ὑπάρχει μία κεντρικὴ εὐρύτερη ζώνη καὶ οἱ ἄλλες εἶναι μικρότερες λειτουργώντας συμπληρωματικὰ στὴν ὀργάνωση τοῦ πίνακα. Ὅλα τὰ μοτίβα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ διακόσμηση αὐτοῦ τοῦ πίνακα (ἰχθυάκανθα, τριπλὴ τεθλασμένη, ὄρθια λοξὰ παράλληλα γραμμίδια), εἶναι γνωστὰ καὶ ιδιαίτερα ἀγαπητὰ στὴ διακόσμηση τῶν ἀντίστοιχων ἀμφορέων τῆς Ἀττικῆς ἤδη ἀπὸ τὴν ΠΓ ἐποχὴ. Ἀπὸ αὐτὰ ἡ τριπλὴ τεθλασμένη εἶναι ἐκείνη ποὺ χρησιμοποιεῖται συνήθως ὡς κεντρικὸ μοτίβο, ἐνῶ τὰ ἄλλα θέματα ἔχουν πάντοτε στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία τῆς ΠΓ ἐποχῆς δευτερεύοντα ρόλο¹². Ἐνδεχομένως ἡ τοποθέτηση τῆς ζώνης μετὰ τὴν τριπλὴ τεθλασμένη στὴν κεντρικὴ θέση τοῦ πίνακα τοῦ ἀμφορέα *ἀρ. κατ. I* νὰ ἀποτελεῖ τὴ ναξιακὴ ἀπόδοση τῆς ἀττικῆς ἱεράρχησης τῶν θεμάτων. Ἡ μετόπη μετὰ τὸ διπλὸ X ποὺ διακόπτει τὶς οριζόντιες γραμμές τῆς λαβῆς εἶναι ἐπίσης μοτίβο τῆς ΜΓ φάσης, γιὰ παλαιότερα οἱ ταινιωτὲς λαβὲς διακοσμοῦνται κατὰ κανόνα μόνον μετὰ οριζόντιες γραμμές¹³. Συνεπῶς ὁ ἀμφορέας *ἀρ. κατ. I* εἶναι ἀττικίζον, ναξιακὸ ἔργο τῆς ΜΓ I ἐποχῆς¹⁴.

Ὁ ἀποσπασματικὰ σωζόμενος ἀμφορέας *ἀρ. κατ. 2* (εἰκ. 2α, πίν. 6) εἶναι ἀττικίζον ναξιακὸ ἔργο ἐξαιρετικὰ καλῆς ποιότητος. Ὅπως δείχνει τὸ χεῖλος μετὰ τὴν τορόσχημη ἀπόληξη ποὺ ἐπιστέφει τὸν εὐρὸν ἀλλὰ ὄχι ιδιαίτερα ὑψηλὸ ἀρθρωτὸ λαιμὸ, ὁ ἀμφορέας εἶναι ἀκόμα στοῦ πνεῦμα τῆς ΜΓ ἐποχῆς. Στὴν ΥΓ ἐποχὴ οἱ λαιμοὶ τῶν κυκλαδικῶν ἀμφορέων καὶ ιδιαίτερα τῶν ναξιακῶν ἀποκτοῦν ραδινὲς ἀναλογίες¹⁵

9. Βλ. π.χ. *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 125 πίν. 10.

10. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 3, α (ἀττικὸ) καὶ *ASAtene* 45, 1983, 131 πίν. 23 (ναξιακὸ).

11. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 23, b.

12. Βλ. π.χ. ἐνδεικτικὰ *Ker.* VI, πίν. 30.

13. Βλ. *Ker.* VI, πίν. 150 (λαβὲς ἀγγείων τῆς ΠΓ ἐποχῆς μετὰ οριζόντιες γραμμές) καὶ πίν. 151 (λαβὲς ἀγγείων τῆς ΜΓ ἐποχῆς μετὰ μετόπη ποὺ διακόπτει τὶς οριζόντιες γραμμές).

14. Γιὰ τὴ ναξιακὴ ΜΓ κεραμικὴ βλ. *GGP*, 168.

15. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 36, d - e.

πού συχνά φθάνουν στον λόγο ύψους πρὸς πλάτος 2:1. Στον λαιμὸ ὅμως τοῦ ἀμφορέα *ἀρ. κατ. 2* οἱ ἀναλογίες αὐτὲς εἶναι ἀκόμη 1:1. Ἀκόμη πρὸ χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διαφορὰ στὸ χεῖλος, γιατί στοὺς ναξιακοὺς ἀμφορεῖς τῆς ΥΓ περιόδου τὸ χεῖλος διατηρεῖ τὴν καμπυλότητά του, γίνεται ὅμως πολὺ ἀπλωτὸ καὶ ἐπίπεδο στὴν ἄνω ἐπιφάνεια. Ἀντίθετα στὴν Ἀττικὴ ὁ δακτυλιόσχημος τόρος στὸ χεῖλος διατηρεῖται σὲ πολλὲς παραλλαγές καὶ κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο¹⁶.

Ἡ διακόσμηση τοῦ ἀμφορέα *ἀρ. κατ. 2* ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓνα μεγάλο πίνακα στὸν λαιμὸ μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς πάνω καὶ κάτω σύμφωνα μὲ τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα τῆς ΜΓ ἐποχῆς. Ὅμως τὰ μοτίβα τοῦ πίνακα δὲν ἀναπτύσσονται σὲ ζῶνες ἀκολουθώντας τὸν γνωστὸ τρόπο σύνθεσης τῆς ΜΓ ἐποχῆς, ἀλλὰ εἶναι ταξινομημένα σὲ μετόπες μὲ ἐνδιάμεσα τρίγλυφα. Πρόκειται γιὰ τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται στὴν Ἀττικὴ στοὺς λαιμοὺς τῶν ἀμφορέων πρὸς τὸ τέλος τῆς ΜΓ II ἐποχῆς¹⁷. Ἡ σύνθεση τριγλύφων καὶ μετοπῶν διαδίδεται στὴν Ἀττικὴ πρὸς τὸ τέλος τῆς ΜΓ II ἐποχῆς, κυρίως σὲ ἀγγεῖα μὲ πυκνὴ διακόσμηση, ὅπως εἶναι οἱ πυξίδες¹⁸. Τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορέα *ἀρ. κατ. 2* μὲ τὶς δύο μετόπες μὲ ρόδακα γύρω ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ ζεύγος τριγλύφων μὲ δύο ἔνστιγμες στήλες ἐνδιάμεσα δὲν εἶναι ἄγνωστο στὴν Ἀττικὴ¹⁹. Ἀντίθετα ὁ τύπος αὐτῆς τῆς διακόσμησης μαρτυρεῖται συχνά, κυρίως σὲ ἀμφορεῖς τοῦ τέλους τῆς ΜΓ II ἐποχῆς καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΓ I ἐποχῆς²⁰. Ὁ συνήθως διάγραμμας τετράφυλλος ρόδακας εἶναι μοτίβο ἐξαιρετικὰ συχνὸ στὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία, ἀλλὰ τὸ θέμα παρουσιάζει μεγάλη διάδοση καὶ στὴν κυκλαδικὴ κεραμική²¹. Ὁ τύπος τοῦ τετράφυλλου ρόδακα μὲ φύλλα πού ἔχουν μία μόνον γραμμὴ κατὰ μῆκος τοῦ μακροῦ ἄξονα, ὅπως στὸν ἀμφορέα *ἀρ. κατ. 2*, δὲν εἶναι ἄγνωστος στὴν Ἀττικὴ, ἀλλὰ εἶναι πολὺ συχνότερος στὴν κυκλαδικὴ ἀγγειογραφία²². Τὰ κυκλαδικὰ δείγματα αὐτῆς τῆς διακόσμησης δὲν βοηθοῦν στὸν ἀκριβῆ προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου εἰσαγωγῆς τοῦ θέματος στὶς Κυκλάδες, ἀλλὰ ἡ στενὴ εἰκονογραφικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ ἀττικὰ πρότυπα ὑποδηλώνει καὶ ἀνάλογο συγχρονισμό. Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα ὁ χρόνος κατασκευῆς τοῦ ἀμφορέα *ἀρ. κατ. 2* πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἡ ἐποχὴ τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ ΜΓ II στὴν ΥΓ ἐποχὴ.

16. Βλ. π.χ. *Ker.* V1, πίν. 35.

17. Βλ. π.χ. *Ker.* V1, πίν. 96.

18. Βλ. π.χ. *Ker.* V1, πίν. 59 ἀρ. 775.

19. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 5, e.

20. Βλ. π.χ. τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο IV τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἀθήνας στὴν ὁδὸ Ἐρεχθίου 20 (*AD* 23, 1968, πίν. 31, j).

21. *GGP*, 23. Γιὰ κυκλαδικὰ παραδείγματα βλ. π.χ. *AM* 28, 1903, πίν. 37, 2 καὶ *EADélos* XV, πίν. 36, 10.

22. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Ker.* V1, πίν. 97 ἀρ. 1301 (ἀττικὰ) καὶ *EADélos* XV, πίν. 31, 16 καὶ *CVA* USA 8, πίν. III, 2 (κυκλαδικά).

Ἀμφορίσκοι

Μεταξύ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου περιλαμβάνονται καὶ δύο ἀμφορίσκοι τοῦ ἐπιπλαίμιου τύπου (*ἀρ. κατ. 3*, εἰκ. 2β, πίν. 7α-β καὶ *ἀρ. κατ. 4*, εἰκ. 2γ, πίν. 7γ-δ), οἱ ὁποῖοι εἶναι κατασκευασμένοι μὲ ναξιακὸ πηλὸ κατηγορίας I καὶ διακοσμημένοι σύμφωνα μὲ τὴν ἀττική σύνθεση τοῦ μακρόστενου πίνακα στὸν ὄμο.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορίσκου, τὸ ὁποῖο ἔχει μυκηναϊκὴ καταγωγή, παρουσιάζει μεγάλη διάδοση κατὰ τὴν ΥΜ καὶ τὴν ΠΡΓ ἐποχῇ. Κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου χρησιμοποιεῖται κυρίως ἀπὸ τοὺς κεραμεῖς τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν, ἐνῶ στὰ ἀττικὰ καὶ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιος²³. Ἀπὸ τὶς τρεῖς παραλλαγές ποὺ παρουσιάζει τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορίσκου ὁ ἐπιπλαίμιος τύπος μὲ τὶς κάθετες λαβές στὸν λαιμὸ ἔχει τὴ μεγαλύτερη διάδοση στὰ ἐργαστήρια τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν, ἐνῶ ὁ ἐπιγαστριος τύπος μὲ τὶς λαβές στὴν κοιλιά εἶναι συχνότερος στὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια²⁴. Ὁ ἐπιώμιος τύπος μὲ τὶς μικρὲς κάθετες λαβές στὸν ὄμο ἔχει γενικὰ πολὺ περιορισμένη διάδοση μετὰ τὴν ΥΜ ἐποχῇ²⁵. Ὅλοι οἱ τύποι παρουσιάζουν ποικιλία παραλλαγῶν συχνὰ χωρὶς ἰδιαίτερη χρονολογικὴ σημασία, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ συνέντευξη δύο ἢ τριῶν παραλλαγῶν τοῦ τύπου μέσα στὸν ἴδιο τάφο²⁶. Ἀλλὰ τεχνοτροπικὰ τὸ σχῆμα, ὅπως καὶ ἡ διακόσμηση τῶν ἀμφορίσκων ἀκολουθοῦν συστηματικὰ τὴ ρυθμολογικὴ ἐξέλιξη τοῦ ἐργαστηρίου ποὺ ἀνήκουν. Στὰ Υπο - ΠΡΓ ἐργαστήρια οἱ ἀμφορίσκοι ἔχουν κατὰ κανόνα ἐνιαῖο λαιμὸ καὶ ἡ διακόσμησή τους ποὺ ἀναπτύσσεται στὴ ζώνη τοῦ ὄμου παρουσιάζει ἰσχυρὴ προτίμηση στὰ ἡμικύκλια καὶ τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα²⁷. Ἀντίθετα, στὰ σπανιότερα ἀττικὰ δείγματα οἱ ἀμφορίσκοι παρουσιάζουν συστηματικὰ ἀρθρωτὸ λαιμὸ καὶ ἡ διακόσμησή τους ἀναπτύσσεται στὸν λαιμὸ καὶ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου μέσα σὲ πίνακα, ὅπου τὰ μοτίβα ἔχουν ὀριζόντια διάταξη²⁸.

Οἱ δύο ναξιακοὶ ἀμφορίσκοι *ἀρ. κατ. 3* καὶ *ἀρ. κατ. 4* συνδυάζουν τὸν χαρακτηριστικὸ ἐνιαῖο λαιμὸ καὶ τὸ εὐρύχωρο σχῆμα τῶν Υπο - ΠΡΓ ἐργαστηρίων μὲ τὴν ἀττικίζουσα διακόσμηση, ἡ ὁποία βασίζεται στὴ διακοσμητικὴ μονάδα τοῦ πίνακα καὶ τὶς ζώνες μὲ τὶς ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα. Πρόκειται ὄχι γιὰ μία τυχαία συνύπαρξη στοιχείων, ἀλλὰ γιὰ μία ὀργανωμένη τεχνοτροπία ἐνὸς ναξιακοῦ ἐργαστηρίου ποὺ λειτουργεῖ μὲ ἐκλεκτικισμό. Ἐνα τρίτο δείγμα τοῦ ἴδιου ἐργαστηρίου εἶναι

23. Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορίσκου κατὰ τοὺς Σκοτεινοὺς Χρόνους καὶ τὴν προέλευσή του βλ. *GDA*, 35 καὶ *Lefkandi I*, 308.

24. Γιὰ τὶς παραλλαγές τοῦ ἀμφορίσκου κατὰ τὴν ΠΡΓ καὶ Γεωμετρικὴ ἐποχῇ βλ. *Lefkandi I*, 308. Ὁ τύπος μὲ τὶς κάθετες λαβές παρουσιάζει δύο παραλλαγές ἀνάλογα μὲ τὴ θέση τῶν λαβῶν στὸν λαιμὸ. Κατὰ κανόνα οἱ λαβές αὐτοῦ τοῦ τύπου ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν λαιμὸ καὶ καταλήγουν στὸν ὄμο καὶ μόνον πολὺ σπάνια οἱ κάθετες λαβές ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου. Γι' αὐτὴν τὴ δευτέρη παραλλαγή τοῦ ἀμφορίσκου μὲ τὶς κάθετες λαβές βλ. *Lefkandi I*, 311 (ὅπου συζητεῖται ὡς ἡ μικυλλογραφικὴ παραλλαγή τοῦ κανονικοῦ ἀμφορέα).

25. Βλ. *GDA*, 37 πίν. 4, F.

26. Βλ. σχετικὰ *Lefkandi I*, 308.

27. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Lefkandi I*, 309, πίν. 12.

28. Βλ. π.χ. *CVA Athènes I*, πίν. 4, 15 - 22.

Ένας άμφορίοκος που προέρχεται από παράδοση που έγινε το 1982 στο μουσείο της 'Απειράνθου στη Νάξο, όπου και φυλάσσεται. Στην ίδια ομάδα ανήκουν τέσσερεις ακόμη κυκλαδικοί άμφορίοκοι: ένας από τη Ρήνεια²⁹, ένας από τη Θήρα³⁰, ένας από τη Μήλο στο μουσείο της Μήλου³¹ και τέλος ένας ακόμη από τη Μήλο στο Βρετανικό Μουσείο του Λονδίνου³². Κοινό χαρακτηριστικό και στους έπτά αυτούς άμφορίοκους είναι ο συνδυασμός του σχήματος με τον φαρδύ, έναιο λαιμό των Υπο - ΠΡΓ έργαστηρίων με την άπτικίζουσα διακόσμηση στον πίνακα του ώμου.

Από την άποψη του σχήματος ωστόσο οι έπτά κυκλαδικοί άμφορίοκοι ανήκουν σε δύο διαφορετικές κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται οι τρεις ναξιακοί άμφορίοκοι (δηλ. οι άμφορίοκοι *άρ. κατ. 3*, *άρ. κατ. 4* και ο άμφορίοκος του μουσείου 'Απειράνθου), οι όποιοι χαρακτηρίζονται από έναιο ύψηλό λαιμό και βαθύ σωμα. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται όλοι οι άλλοι άμφορίοκοι, δηλαδή της Ρήνειας, της Θήρας, της Μήλου και του Λονδίνου που είναι μηλιακοί και έχουν έναιο, αλλά βραχύ λαιμό και σφαιρικότερο σωμα. Είναι φανερό ότι ή μηλιακή ομάδα είναι πλησιέστερη προς τα αντίστοιχα σχήματα των Υπο - ΠΡΓ ρυθμών. Αντίθετα το μεγάλο ύψος του λαιμού που χαρακτηρίζει τους ναξιακούς άμφορίοκους τους διακρίνει από τα Υπο - ΠΡΓ πρότυπα. Ο τύπος όμως του σχήματος με τον έναιο λαιμό δεν είναι άπτικής προέλευσης, γιατί στην 'Αττική οι άμφορες και οι άμφορίοκοι του τύπου με τις κάθετες λαβές που είναι έξαιρετικά σπάνιοι, έχουν πάντοτε άρθρωτο λαιμό και συνήθως ύψηλό και χωνοειδώς διευρυνόμενο προς τα πάνω^{32α}.

Είναι προφανές ότι το σχήμα του άμφορίοκου χρησιμοποιείται κατά τη Γεωμετρική έποχή στις Κυκλάδες σε τρία τουλάχιστον έργαστήρια, τα όποια όμως άκολουθούν τελείως διαφορετικούς ρυθμούς. Είναι γνωστό ότι στο έργαστήριο των Βόρειων Κυκλάδων το σχήμα άκολουθεί πιστά τον Υπο - ΠΡΓ ρυθμό³³, ενώ στα έργαστήρια της Νάξου και της Μήλου έχει τελείως άπομακρυνθεί από αυτόν και άκολουθεί τη δική του εξέλιξη που είναι διαφορετική σε κάθε περιοχή. Οι άμφορίοκοι που είναι γνωστοί από τις Βόρειες Κυκλάδες ανήκουν ακόμη στην ΠΓ έποχή³⁴, ενώ οι ναξιακοί και οι μηλιακοί άμφορίοκοι ανήκουν στη ΜΓ έποχή. Άκριβή άπτικά παράλληλα του σχήματος των ναξιακών άμφορίοκων δεν υπάρχουν, αλλά ή σύνθεση της διακόσμησης και τα μοτίβα που χρησιμοποιούνται είναι διακριτά και σαφή χαρακτηριστικά της ΜΓ περιόδου.

Η σύνθεση του πίνακα με δύο έπάλληλες ζώνες διακοσμητικών μοτίβων, όπως στον άμφορίοκο *άρ. κατ. 4* (είκ. 2γ, πίν. 7γ-δ), είναι θέμα που εισάγεται στην άπτική

29. *PGP*, πίν. 19 (Α. 1455).

30. *AM* 28, 1903, 105 πίν. 21.

31. Μουσείο Μήλου *άρ. 165* (άδημοσίετος). Στον πίνακα του ώμου τρίγλυφα και μετόπες με ένστιγμες στήλες.

32. *GGP*, πίν. 34, 1.

32α. Βλ. π.χ. *Ker.* IV πίν. 8. Το σχήμα μαρτυρείται και σε χειροποίητα άγγεα βλ. π.χ. *BSA* 75, 1980 πίν. 5, b.

33. Βλ. π.χ. τους άμφορίοκους από την Καρδιανή της Τήνου *ASAtene* 8 - 9, 1925 - 26, 220, είκ. 20.

34. Για τη χρονολόγηση των τάφων της Καρδιανής της Τήνου βλ. *GGP*, 152.

ἀγγειογραφία ἤδη ἀπὸ τὴν ΠΓ ΙΙ περίοδο, ἀλλὰ ἐπικρατεῖ πλήρως κατὰ τοὺς ΜΓ Ι χρόνους³⁵. Ὁ πίνακας μὲ τις ἐνάλληλες γωνίες ποὺ διακοσμεῖ τὸν ἀμφορίσκο *ἀρ. κατ. 3* (εἰκ. 2β, πίν. 7α-β) εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὸ διακοσμητικὸ θέμα τῆς ΜΓ Ι περιόδου³⁶. Τὸ μικρὸ εὖρος τοῦ πίνακα ποὺ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τις λαβὲς ἀποτελεῖ στοιχεῖο πρωιμότητας, ἀλλὰ ἡ ὑπαρξη δύο διακοσμητικῶν ζωνῶν στὸ σῶμα τοῦ ἀμφορίσκου *ἀρ. κατ. 3* συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χρονολόγησής του στὴ ΜΓ Ι ἐποχή, γιατί ἀργότερα οἱ ζῶνες πολλαπλασιάζονται³⁷. Τὸ θέμα τῆς ἐνστιγμῆς ζώνης ποὺ συμπληρώνει τὸν πίνακα μὲ τὴν ἰχθυάκανθα στὸν ἀμφορίσκο *ἀρ. κατ. 4* ἀποτελεῖ μοτίβο, τὸ ὁποῖο ἐμφανίζεται στὴν Ἀττικὴ μὲ τὴν ἐναρξη τῆς ΜΓ Ι ἐποχῆς καὶ διαδίδεται ἀργότερα³⁸. Τυπικὴ τῆς ΜΓ Ι ἀττικίζουσας τεχνοτροπίας εἶναι καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ ἀμφορίσκου τῆς Ἀπειράνθου, ὅπου μάλιστα ἡ τριπλὴ τεθλασμένη τοῦ πίνακα πλασιώνεται στὰ πλάγια ἀπὸ μικρὴ μετόπη μὲ ἀστερίσκο. Πρόκειται γιὰ διακοσμητικὴ σύνθεση γνωστὴ στὴν Ἀττικὴ κυρίως ἀπὸ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα, ὅπως οἱ σκύφοι μὲ τις ἐνάλληλες γωνίες³⁹.

Πρόχου

Ἡ πρόχους εἶναι ἓνα παλαιὸ σχῆμα ἀγγείου ποὺ γίνεται ἐκ νέου δημοφιλὲς κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο⁴⁰. Ἡ δημοτικότητά του ὅμως ἐξαφανίζεται μὲ τὸ τέλος τῆς ΠΡΓ περιόδου καὶ κατὰ τὴν ἐπόμενη ΠΓ ἐποχὴ ἡ πρόχους εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιο σχῆμα σὲ ὅλα τὰ ἐργαστήρια⁴¹. Ἡ χρῆση τῆς ἐπανέρχεται ἀργότερα κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο στὰ περισσότερα ἐργαστήρια μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὰ ναξιακά, ὅπου τὸ σχῆμα παραμένει ἀγαπητὸ καὶ ἀργότερα κατὰ τοὺς ΥΓ χρόνους.

Ἡ πρόχους ἀνήκει στὰ σχήματα ποὺ ἀντιπροσωπεύονται ἐξαιρετικὰ καλὰ μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου. Σῶζονται συνολικὰ ὀκτὼ πρόχοι (*ἀρ. κατ. 5-12*), οἱ ὁποῖες ἀποδίδουν τρεῖς διαφορετικὲς παραλλαγὲς τοῦ τύπου: Ι. Μὲ βαθὺ σφαιρικὸ σῶμα καὶ ὑψηλὸ λαιμὸ (ὑψίλαιμη, σφαιρικὴ πρόχους). ΙΙ. Μὲ βαθὺ σφαιρικὸ σῶμα καὶ βραχὺ λαιμὸ (βραχύλαιμη, σφαιρικὴ πρόχους). ΙΙΙ. Μὲ ρηχὸ συμπιεσμένο σῶμα καὶ ὑψηλὸ λαιμὸ (ὑψίλαιμη, συμπιεσμένη πρόχους).

Ἐψίλαιμη, σφαιρικὴ πρόχους

Ἡ ὑψίλαιμη παραλλαγὴ τῆς σφαιρικῆς πρόχους εἶναι τύπος ἰδιαίτερα ἀγαπητὸς στὴ Νάξο. Ἀπὸ τις ὀκτὼ πρόχους τοῦ Νότιου νεκροταφείου οἱ τέσσερις (*ἀρ. κατ. 5-8*)

35. Βλ. *GGP*, πίν. 2, h (ΠΓ) καὶ πίν. 3 (ΜΓ).

36. Τὸ μοτίβο εὐνοεῖται ἰδιαίτερα στὴ γνωστὴ κατηγορία τῶν σκύφων ποὺ ἐμφανίζονται περὶ τὸ τέλος τῆς ΜΓ Ι περιόδου βλ. *GGP*, 27.

37. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 4 - 5.

38. Βλ. *GGP*, 20.

39. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 5, e.

40. Βλ. *PGP*, 66 - 68 καὶ *Lefkandi I*, 322.

41. Βλ. *Lefkandi I*, 323 σημ. 274.

ἀνήκουν σὲ αὐτὴν τὴν παραλλαγή. Κύρια χαρακτηριστικά τους εἶναι τὸ σφαιρικὸ σῶμα ποὺ ἐπιπεδώνεται κάτω γιὰ νὰ σχηματίσει τὴ βάση καὶ ὁ ὑψηλὸς ἀρθρωτὸς λαιμὸς, καθὼς καὶ ἡ ταινιωτὴ λαβὴ ποὺ κάμπιεται πρὸς τὰ κάτω στὸ ὕψος τοῦ χεῖλους.

Στὴν Ἀττικὴ αὐτὸς ὁ τύπος τῆς ὑψίλαιμης σφαιρικῆς πρόχου μαρτυρεῖται κυρίως στὰ ἐργαστήρια τῆς ΜΓ II φάσης⁴². Στὶς ἀττικὲς παραλλαγὲς ὅμως συχνὰ ὁ λαιμὸς εἶναι ὑψηλότερος καὶ ἡ κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ ὑψώνεται λίγο πρὸ πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος⁴³, ἐνῶ ἄλλες φορὲς τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου εἶναι πολὺ βαθύ⁴⁴. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιὰ ἓνα τύπο σχήματος ποὺ σὲ αὐτὴ τὴ μορφή πιστεύεται ὅτι ἐμφανίζεται στὴν Ἀττικὴ μόλις κατὰ τὴ ΜΓ II ἐποχὴ. Ἡ πρόχους μὲ τὸ σφαιρικὸ σῶμα βέβαια εἶναι γνωστὴ στὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια καὶ κατὰ τὴν προηγούμενη ΜΓ I φάση, ἀλλὰ σὲ μία τελειῶς διαφορετικὴ παραλλαγή, μὲ πολὺ βραχὺ λαιμὸ καὶ λαβὴ ποὺ τὸ ὕψος τῆς δὲν ξεπερνᾷ τὸ ἄκρον τοῦ χεῖλους⁴⁵. Τὴν ὑψίλαιμη ΠΡΓ πρόχου μὲ τὸ βαθὺ ὠσειδὲς σῶμα καὶ τὴν κωνικὴ βάση διαδέχεται ἡ εὐρύπεδη καὶ βραχύλαιμη πρόχους. Ἀλλὰ ἡ παραλλαγή αὐτὴ εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνια καὶ χρησιμοποιεῖται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἐργαστήρια ποὺ ἀκολουθοῦν Ὑπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ⁴⁶.

Στὴν Ἀττικὴ ἡ ἐξέλιξη τῆς ὑψίλαιμης πρόχου φαίνεται νὰ διακόπτεται ἀπότομα μὲ τὸ τέλος τῆς ΠΡΓ περιόδου καὶ τὴν ἐπικράτηση τῶν εὐρύπεδων σχημάτων. Γιὰ τοῦτο ἡ καταγωγὴ τοῦ σχήματος τῆς ἀττικῆς ὑψίλαιμης σφαιρικῆς πρόχου ποὺ μαρτυρεῖται κατὰ τὴ ΜΓ II ἐποχὴ ἔχει ἀναζητηθεῖ στὶς ἀντίστοιχες χειροποίητες σιλβωτὲς κανάτες ποὺ ἔχουν μακρὰ καὶ ἀδιάκοπη παράδοση στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ τοὺς ΠΡΓ χρόνους⁴⁷. Ἡ ὁμοιότητα τῶν δύο τύπων, δηλ. τῆς χειροποίητης σιλβωτῆς κανάτας καὶ τῆς τροχήλατης ὑψίλαιμης πρόχου εἶναι ἀναμφίβολα μεγάλη. Ἀλλὰ ἡ ἐπίπεδη βάση καὶ ὁ κάθετος λαιμὸς ποὺ συνιστοῦν τὰ κύρια στοιχεῖα σύγκρισης ἀποτελοῦν παράλληλα καὶ τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῆς ἀναπόφευκτης ἐξέλιξης τοῦ σχήματος ἀπὸ τὸν πρωτογεωμετρικὸ στὸν γεωμετρικὸ τύπο. Πρόκειται δηλ. γιὰ χρονικὰ καὶ ὄχι τυπολογικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ἐξέλιξη τῆς πρόχου πρὸς τὸ παρὸν φαίνεται νὰ ἔχει κενὰ στὴν τεκμηρίωσή της.

Εἶναι προφανὲς ὅτι οἱ ἐλλείποντες κρίκοι στὴν ἐξέλιξη τῶν ἀττικῶν πρόχων πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν σὲ ἄλλα πρὸ συντηρητικὰ ἐργαστήρια, ὅπως αὐτὰ ποὺ ἀκολουθοῦν τοὺς Ὑπο - ΠΡΓ ρυθμοὺς καὶ ἀναπτύσσουν τὸν γεωμετρικὸ ρυθμὸ μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῶν παλαιῶν στοιχείων. Στὰ ἐργαστήρια αὐτὰ ἡ πρόχους εἶναι ἐπίσης ἐξαιρετικὰ σπάνιο σχῆμα μετὰ τὸ τέλος τοῦ ΠΡΓ ρυθμοῦ. Ἡ χρῆση τῆς ὅμως δὲν

42. Βλ. π.χ. *CVA* Louvre 16, πίν. 9 καὶ *CVA* Athènes I, πίν. 3, 14 - 15.

43. Βλ. *CVA* Louvre 16, πίν. 9.

44. Βλ. π.χ. τὴν πρόχου ἀπὸ τὸν ΜΓ II «τάφο τῆς Ἰσιδας» στὴν Ἐλευσίνα: *CVA* Athènes I, πίν. 3, 14 - 15.

45. Βλ. σχετικὰ *GGP*, 18 καὶ *Ker.* VI, 139, πίν. 112.

46. Βλ. *Lefkandi* I, 323 πίν. 16, E.

47. A. KAUFMANN - SAMARAS, *CVA* Louvre 16, 11. Γιὰ χειροποίητες κανάτες τῆς ΠΡΓ ἐποχῆς βλ. *Ker.* IV, πίν. 28 καὶ γιὰ χειροποίητες κανάτες τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου βλ. *Ker.* VI, πίν. 154. Ἐπίσης REBER, *Handgemachte Keramik*, 21 - 33.

διακόπεται πλήρως, αλλά συνεχίζεται στα εργαστήρια που ακολουθούν τους Υπο - ΠΡΓ ρυθμούς⁴⁸. Το σχήμα εξελίσσεται σε αυτά τα εργαστήρια και με τη νέα του μορφή επανέρχεται στην Αττική αργότερα κατά τη ΜΓ περίοδο⁴⁹. Σε αυτό το πλαίσιο το ιδιαίτερο ενδιαφέρον των ύψιλαιμων ναξιακών πρόχων *άρ. κατ.* 5-8 συνίσταται κυρίως στο γεγονός ότι αντίθετα με την Υπο - ΠΡΓ καταγωγή του σχήματος ή διακόσμηση είναι άττικίζουσα.

Η πρόχους *άρ. κατ.* 5 (εικ. 3α, πίν. 8α-β) με το σφαιρικότερο σῶμα και τὸν εὐρύτερο και σχεδὸν κάθετο λαιμὸ βρίσκεται ἐπικεφαλῆς τῆς σειρᾶς. Τὸ βαθὺ σφαιρικὸ σῶμα τῆς μετὴ μεγάλη ἐπίπεδη βάση εἶναι ἀναλογικὰ βραχύτερο ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς πρόχου ἀπὸ τὸ Λευκαντὶ⁵⁰ ποὺ ἀνήκει στὴν Υπο - ΠΡΓ I φάση. Ἀντίθετα ὁ λαιμὸς τῆς ναξιακῆς πρόχου εἶναι ὑψηλότερος καὶ εὐρύτερος ἀπὸ ἐκείνον τῆς ἀντίστοιχης εὐβοϊκῆς πρόχου. Ἡ σφαιρικότητα ποὺ ἐπιτυγχάνεται μετὴ τὴ σμίκρυνση τοῦ σώματος καὶ ἡ αὐξηση τοῦ ὕψους στὸν λαιμὸ ἀποτελοῦν τὰ νέα στοιχεῖα καὶ δείχνουν τὴν κατεύθυνση τῆς ἐξέλιξης τοῦ σχήματος. Ἡ προέλευση τῆς ναξιακῆς πρόχου *άρ. κατ.* 5 ἀπὸ τὸν ΜΓ I τάφο Α-1937 δίνει τὸ χρονικὸ στίγμα τῆς κατασκευῆς τοῦ ἀγγείου καὶ προσφέρει τὴ χαρακτηριστικὴ μορφή ποὺ ἀποκτᾶ τὸ σχήμα ἔξω ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν.

Παρὰ τὴν προέλευση τοῦ σχήματος ἀπὸ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοὺς ὅμως ἡ διακόσμηση τῆς ναξιακῆς πρόχου *άρ. κατ.* 5 μετὸν μεγάλου πίνακα στὸν λαιμὸ εἶναι προφανὲς ὅτι ἀντλεῖ ἄμεσα ἀπὸ ἀττικὰ πρότυπα τῆς ΜΓ I ἐποχῆς⁵¹. Ἡ προχειρότητα τῆς ἀπόδοσης τοῦ θέματος μετὴ τὴν ἀτεχνὴ διπλὴ τεθλασμένη ταινία ποὺ ἀφήνεται ἀνοικτὴ στὰ πλάγια ἀποτελεῖ ἐλεύθερη ναξιακὴ ἀπόδοση ἀττικῶν συνθέσεων τῆς ΜΓ I ἐποχῆς⁵². Ὁ συνδυασμὸς ἀττικίζόντων διακοσμητικῶν στοιχείων σε σχήματα ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἐργαστήρια τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν ἀποτελεῖ τοπικὸ ναξιακὸ ιδίωμα καὶ εἶναι αὐτὸς ποὺ ὀδηγεῖ, μεταξὺ ἄλλων στὴ Νάξο, στὴν πρωιμότερη ἐμφάνιση τῆς ὑψιλαιμῆς Υπο - ΠΡΓ πρόχου μετὴ ἀττικίζουσα διακόσμηση.

Ἡ πρόχους *άρ. κατ.* 6 (εικ. 3β, πίν. 8γ-δ) δίνει τὸ ἀμέσως ἐπόμενο στάδιο τῆς ἐξέλιξης τοῦ ἀγγείου στὴ Νάξο. Τὸ σχήμα μετὸ βαρὺ σφαιρικὸ σῶμα καὶ τὸν χωρὶς ἄρθρωση ὑψηλὸ λαιμὸ εἶναι σχεδὸν ὅμοιο μετὸ σχήμα τῆς πρόχου *άρ. κατ.* 5. Ἀλλὰ ἡ διακόσμηση τῆς πρόχου *άρ. κατ.* 6 καλύπτει μεγαλύτερη ἐπιφάνεια καὶ ἀποδίδει ἓνα πὸ ἀνεπτυγμένο στάδιο τῆς ἀττικίζουσας ΜΓ I σύνθεσης μετὸν μεγάλου πίνακα στὸν λαιμὸ. Τὸ χαρακτηριστικὸ πνεῦμα τῆς ΜΓ I διακόσμησης ποὺ περιορίζει τὸν

48. Χαρακτηριστικὸ δείγμα αὐτῆς τῆς φάσης εἶναι ἡ πρόχους τοῦ τάφου 23Α τοῦ νεκροταφείου τῆς Τούμπας στὸ Λευκαντὶ ποὺ ἀνήκει στὴν Υπο - ΠΡΓ I φάση. Ὡστόσο, τὸ ἀγγεῖο διατηρεῖ τὴ βαθύτητα τοῦ σώματος ποὺ χαρακτηρίζει τὸ σχήμα ἕως τότε καὶ ἡ διακόσμηση ἐξακολουθεῖ νὰ περιορίζεται σε μικρὴ ζώνη μετὴ διπλὴ τεθλασμένη στὸν λαιμὸ· βλ. *Lefkandi I*, 322 πίν. 181, 23Α, 1.

49. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naixien*, 137.

50. Βλ. *Lefkandi I*, 322 πίν. 181, 23Α, 1.

51. Βλ. π.χ. τὴ διακόσμηση στὸν λαιμὸ τῆς ἀττικῆς οἰνοχόης τῆς ΠΓ II ἐποχῆς ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ (*GGP*, πίν. 2, d) ἢ τὴ διακόσμηση τῆς λίγο νεώτερης οἰνοχόης ἐπίσης ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ (*GGP*, πίν. 3, e).

52. Βλ. ἀνάλογο διακοσμητικὸ πίνακα σε σκύφους τῆς ΜΓ I ἐποχῆς, ὅπως *EADélos XV*, πίν. XXVII *άρ.* 34 - 35.

πίνακα αποκλειστικά στο πρόσθιο τμήμα του άγγείου διατηρείται, αλλά το μέγεθος της σύνθεσης αναπτύσσεται πλέον σε ύψος. Έτσι, η διακόσμηση κατεβαίνει και απλώνεται χαμηλότερα στον ώμο του άγγείου προαναγγέλλοντας έμβρυακά τις συνθέσεις της ΜΓ II εποχής που καλύπτουν πλήρως τον λαιμό και τον ώμο⁵³. Στην πρόχου *άρ. κατ. 6* η κύρια διακόσμηση παραμένει στην πρόσθια πλευρά του λαιμού και διατηρεί τη μορφή του πίνακα με τη σχεδόν στερεότυπη τριπλή τεθλασμένη ταινία που όριοθετείται στα πλάγια από ομάδα καθέτων γραμμιδίων. Είναι προφανές ότι οι άλλες ζώνες χαμηλότερα έχουν συμπληρωματικό χαρακτήρα και για τοῦτο περιορίζονται σε μία στενή ένστιγμα ζώνη στο σημείο της άρθρωσης του ώμου με τον λαιμό και πὸ κάτω σε μία ζώνη με ἐπάλληλες ὀριζόντιες γραμμές⁵⁴. Ἡ ὅλη σύνθεση εἶναι ἔργο ἔμπειρου ἀγγειογράφου που ἀκολουθεῖ πιστὰ ἀτυκὲς διακοσμητικὲς συνθέσεις τοῦ τέλους τῆς ΜΓ I ἐποχῆς.

Στην ἴδια ἐποχῇ πρέπει νὰ ἀνήκει καὶ ἡ ὑψίλαιμη πρόχου *άρ. κατ. 7* (εἰκ. 3γ, πίν. 9α-β) που παρουσιάζει διαφορετικὰ τεχντροπικὰ στοιχεῖα. Τὸ βαθὺ σφαιρικὸ σῶμα τῆς πρόχου *άρ. κατ. 7* ἀντλεῖ ἄμεσα ἀπὸ Ὑπο - ΠΡΓ πρότυπα, ἀλλὰ ὁ ὑψηλὸς λαιμὸς μετὸ τὸ ἰσχυρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος ὑποδηλώνει νεώτερο ἐξελικτικὸ στάδιο ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς εὐβοϊκῆς πρόχου, που ἀντιστοιχεῖ στὴν ΠΓ φάση τῶν ἀτυκίζόντων ρυθμῶν⁵⁵. Ἡ ἀτυκίζουσα διακόσμηση τῆς ναξιακῆς πρόχου *άρ. κατ. 7* μετὸν μεγάλο πίνακα στὸν λαιμὸ καὶ τὴ συνήθη τριπλὴ τεθλασμένη που ὑπογραμμίζεται ἀπὸ ὀριζόντιες γραμμὲς χρονολογεῖ τὸ ἀγγεῖο στὴ ΜΓ I ἐποχῇ, ὅπως καὶ ἡ διακόσμηση τῆς λαβῆς μετὸς ἐπάλληλες ὀριζόντιες γραμμές⁵⁶. Ὁ πίνακας τοῦ λαιμοῦ ὅμως τοποθετεῖ τὸ ἀγγεῖο στὸ τέλος τῆς ΜΓ I φάσης γιατί παρουσιάζει μία μεγάλη ἐπιμήκυνση καὶ φθάνει πολὺ κοντὰ στὴ λαβὴ προαναγγέλλοντας ἔτσι τὸ σχῆμα τῆς ἐνιαίας ζώνης στὸν λαιμὸ τοῦ ἀγγείου που κυριαρχεῖ κατὰ τὴ ΜΓ II περίοδο⁵⁷.

Λίγο νεώτερη πρέπει νὰ εἶναι ἡ πρόχου *άρ. κατ. 8* (εἰκ. 3δ, πίν. 9γ-ε) μετὸ βαθὺ σφαιρικὸ σῶμα καὶ τὸν εὐρὺ λαιμὸ που διακοσμεῖται ἀπὸ ἓνα στενὸ ἐπιμηκυμένο πίνακα μετὸ τρίγλυφα καὶ μετόπες μετὸ ἓνα τετράφυλλο σκιαγραφημένο ρόδακα. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ἀποδίδει τὴν ἀτυκίζουσα παραλλαγὴ που εἶναι ἰδιαίτερα καλὰ γνωστὴ ἀπὸ ἀτυκὰ ἀγγεῖα τῆς ΜΓ II ἐποχῆς⁵⁸. Ἄν καὶ ὁ παραδοσιακὸς χαρακτήρας τοῦ θέματος τοῦ πίνακα που διακόπτει τὴν ὀλόβαφη ἐπιφάνεια τοῦ σώματος ὑποδηλώνει ἀτυκὰ πρότυπα τῆς ΜΓ I ἐποχῆς, ἡ χρῆση τριγλύφων καὶ μετοπῶν⁵⁹ καὶ ἡ

53. Βλ. τὴν ἀτυκὴ ὑψίλαιμη πρόχου τῆς ΜΓ II περιόδου *CVA Louvre 16*, πίν. 9, ὅπου ἡ διακόσμηση καλύπτει ὅλο τὸν λαιμὸ καὶ τὸν ὦμο.

54. Ἡ ένστιγμα ζώνη εἶναι προσφιλὲς μοτίβο στὴ διακόσμηση αὐτοῦ τοῦ σχήματος τοῦ ἀγγείου καὶ χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὸν τονισμό ἀρθρωσης λαιμοῦ - ὦμου, κυρίως στὴν Ἀτυκὴ βλ. π.χ. *Ker. V1*, πίν. 112 (*άρ. εὐρ.* 1252).

55. Βλ. *Lefhandi I*, πίν. 181.

56. Ἡ ταινιωτὴ λαβὴ μετὸ ἐπάλληλες ὀριζόντιες χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ ἀγγεῖα τῆς ΠΓ II καὶ τῆς ΜΓ I ἐποχῆς· βλ. π.χ. *Ker. V1*, πίν. 150 (*άρ. εὐρ.* 254 ἀπὸ τ. 74 καὶ *άρ. εὐρ.* 423 ἀπὸ τ. 2).

57. Βλ. *CVA Athènes I*, πίν. 3, 14 - 15 (ἀπὸ τὸν ΜΓ II «τάφο τῆς Ἰσιδας» στὴν Ἐλευσίνα) καὶ *CVA Louvre 16*, πίν. 9.

58. Βλ. *CVA Louvre 16*, πίν. 9.

59. Βλ. *GGP*, 23.

διακόσμηση της λαβής με τὸ ὀκτώσχημο θέμα ἀφήνουν νὰ διαφανεῖ κάποια γνώση τῆς ΜΓ ΙΙ θεματογραφίας καὶ ἐντάσσουν τὴν πρόχου *ἀρ. κατ. 8* στὶς ἀρχές τῆς ΜΓ ΙΙ ἐποχῆς⁶⁰.

Βραχύλαιμη σφαιρική πρόχους

Οἱ βραχύλαιμοι πρόχοι τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι συνολικὰ τρεῖς (*ἀρ. κατ. 9-11*) καὶ παρὰ τὶς μορφολογικὲς καὶ εἰκονογραφικὲς διαφορὲς ποὺ παρουσιάζουν εἶναι προφανὲς ὅτι ρυθμολογικὰ ἀνήκουν στὴν ἴδια βαθμίδα ἐξέλιξης τοῦ τύπου.

Ἡ βραχύλαιμη παραλλαγή τῆς εὐρύπεδης πρόχου ἐμφανίζεται πολὺ νωρὶς στὰ Υπο - ΠΡΓ ἐργαστήρια ἀντικαθιστώντας, παράλληλα μὲ τὴν ἐπίσης εὐρύπεδη ὑψίλαιμη πρόχου, τὸν πρωτογεωμετρικὸν τύπον τοῦ σχήματος μὲ τὴν κωνικὴν βάση⁶¹. Στὴν Ἀττικὴ ἢ βραχύλαιμη πρόχους εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιο σχῆμα καὶ δὲν μαρτυρεῖται πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΜΓ ΙΙ ἐποχῆς⁶². Τὰ πρωιμότερα ἀπὸ τὰ γνωστὰ δείγματα τῆς βραχύλαιμης πρόχου ἀνήκουν στοὺς Υπο - ΠΡΓ Ι καὶ Υπο - ΠΡΓ ΙΙ ρυθμοὺς καὶ ἔχουν βαθὺ σῶμα καὶ συνήθως ὀλόβαφη ἐπιφάνεια μὲ μία ἢ δύο ἐδαφόχρωμες ταινίες στὴν κοιλιά⁶³. Μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἀττικίζόντων ρυθμῶν ὅμως κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο ἡ μελαμβαφὴς διακόσμηση ἐγκαταλείπεται καὶ υἰοθετεῖται ἡ σύνθεση μὲ τὸν πίνακα, ἀλλὰ παράλληλα διατηρεῖται χαμηλότερα στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ἡ ἀνάμνηση τῶν ἐδαφόχρωμων ζωνῶν τῆς Υπο - ΠΡΓ τεχνοτροπίας, ὅπως εἶναι φανερὸ ἀπὸ τὶς ναξιακὲς πρόχους *ἀρ. κατ. 9-11*.

Ἡ πρωιμότερη ἀπὸ τὶς τρεῖς καὶ ἡ πλησιέστερη στὰ Υπο - ΠΡΓ πρότυπα εἶναι ἡ πρόχους *ἀρ. κατ. 9* (εἰκ. 4α, πίν. 10α), ἡ ὁποία σώζεται πολὺ ἀποσπασματικά. Τὸ σχῆμα τῆς μὲ τὸ βαθὺ σῶμα καὶ τὸν χωρὶς ἄρθρωση βραχὺ καὶ χωνοειδῆ λαιμὸ εἶναι φανερὸ ὅτι ἀντλεῖ ἀπὸ πρόχους ποὺ ἀκολουθοῦσαν τεχνοτροπίες τῆς Υπο - ΠΡΓ ΙΙ ἐποχῆς. Ἀλλὰ ἡ χαρακτηριστικὴ τῆς διακόσμηση μὲ τὸν μεγάλο πίνακα ποὺ διακόπτει τὴ μελαμβαφὴ ἐπιφάνεια στὸ πρόσθιο τμήμα τοῦ λαιμοῦ καὶ ἀπλώνεται συγχρόνως στὸ χεῖλος καὶ τὸν ὦμο δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν ἐνταξὴ τοῦ ἀγγείου στὴ ΜΓ Ι ἐποχή. Ἡ κεντρικὴ ζώνη τοῦ πίνακα στὸν λαιμὸ ἔχει μία τριπλῆ τεθλασμένη πλαισιωμένη στὰ πλάγια ἀπὸ κάθετες γραμμὲς κατὰ τὴν κυκλαδικὴ συνήθεια καὶ τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν ἐνστιγμὴ ζώνη ποὺ ὑπάρχει χαμηλότερα στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου.

Σὲ ἓνα πρὸ ἐξελιγμένο στάδιο τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακόσμησης ἀνήκει ἡ ναξιακὴ πρόχους *ἀρ. κατ. 10* (εἰκ. 4β, πίν. 10β-γ). Τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ἔχει γίνεи βρα-

60. Τὸ ὀκτώσχημο μοτίβο χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴ διακόσμηση τῆς λαβῆς στὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια μόλις κατὰ τὴ ΜΓ ΙΙ ἐποχὴ καὶ εἶναι εὐχρηστο κυρίως κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο, π.χ. *Ker. VI*, πίν. 153, *ἀρ. εὐρ. 337* (ἀπὸ τάφο 59). Ἀλλὰ στὰ ἐργαστήρια τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν τὸ θέμα εἶναι σύνηθες ἤδη ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΠΓ ΙΙ ἐποχῆς· βλ. π.χ. *Lefkandi I*, πίν. 100 (ἀπὸ τὸν Υπο - ΠΡΓ τάφο S 25B).

61. Βλ. σχετικὰ *Lefkandi I*, 323.

62. Βλ. π.χ. *Ker. VI*, πίν. 112.

63. Βλ. π.χ. *Lefkandi I*, 322 πίν. 16, E.

χύτερο καὶ τείνει πρὸς τὴν ἀμφικωνικὴ διαμόρφωση τῆς ΜΓ II περιόδου⁶⁴. Ἡ διακόσμηση εἶναι πρὸ πυκνῆ, ἀλλὰ ἐμμένει στὸ στοιχεῖο τοῦ πίνακα τῆς πρόσθιας πλευρᾶς ποὺ χαρακτηρίζει τὴ ΜΓ I περίοδο⁶⁵. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ ἀγγεῖο ἐκφράζει τεχνοτροπικὰ στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν τὸ τέλος τῆς ΜΓ I καὶ τὴς ἀρχῆς τῆς ΜΓ II ἐποχῆς. Πρόκειται γιὰ μεταβατικὴ τεχνοτροπία ποὺ προσφέρει τὴν κυκλαδικὴ ἀπόδοση Υπο - ΠΡΓ καὶ ἀττικίζόντων ρυθμῶν στὸ ἴδιο ἀγγεῖο.

Στὴν ἴδια φάση ἀνήκει καὶ ἡ πρόχους *ἀρ. κατ. 11* (εἰκ. 4γ, πίν. 11α) μὲ τὸ σφαιρικὸ σῶμα καὶ τὸν βραχὺ ἀρθρωτὸ λαιμὸ, ὁ ὁποῖος διευρύνεται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πάνω. Τὸ σχῆμα εἶναι γνωστὸ στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴ ΜΓ II περίοδο⁶⁶, ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀττικὰ δείγματα λείπει ἡ σχεδὸν ἀπόλυτη σφαιρικότητα τῆς ναξιακῆς πρόχους *ἀρ. κατ. 11* ποὺ ἀποτελεῖ ἐργαστηριακὸ, ἀλλὰ συνάμα καὶ χρονολογικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ σχήματος. Οἱ ἀττικὲς πρόχοι τῆς ΜΓ II περιόδου ἔχουν βαριὰ σχήματα μὲ δυσανάλογες σχέσεις τῶν μερῶν τους, καθὼς ὁ λαιμὸς εἶναι σχεδὸν ὑποτυπώδης παρὰ τὴν ἔμφαση ποὺ δίνεται στὸ σῶμα. Ἡ ἀρμονικότητα τῶν ἀναλογιῶν ποὺ χαρακτηρίζει τὴ ναξιακὴ πρόχου *ἀρ. κατ. 11* εἶναι πλησιέστερη πρὸς τὰ δεδομένα καὶ τὴς τάσεις τῆς ΜΓ I περιόδου, ἡ ὁποία ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα *ἀρ. κατ. 5* καὶ *ἀρ. κατ. 6* τοῦ Νότιου νεκροταφείου.

Ἐκφραση τῆς ἀττικίζουσας ΜΓ I τεχνοτροπίας ἀποτελεῖ καὶ ἡ διακόσμηση τῆς πρόχους *ἀρ. κατ. 11* μὲ τὸν μικρὸ πίνακα στὸν ὄμο ποὺ διακόπτει τὴ μελαμβραφὴ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος⁶⁷. Ἀττικὴ ἐπίδραση διακρίνεται ἐπίσης καὶ στὴ διακόσμηση τοῦ χεῖλους τῆς ναξιακῆς πρόχους *ἀρ. κατ. 11* μὲ τὴς ὀριζόντιες γραμμές⁶⁸. Οἱ ἑδαφόχρωμες ὁμως ταινίες χαμηλότερα στὸ σῶμα ἀποτελοῦν Υπο - ΠΡΓ ἐπιβίωση καὶ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς ἔνταξης τοῦ ἀγγείου στὴ ΜΓ I ἐποχῇ⁶⁹.

Συμπεσομένη πρόχους

Ὁ τύπος τῆς ὑψίλαιμης πρόχους μὲ συμπεσομένο σῶμα ἀντιπροσωπεύεται μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου ἀπὸ ἓνα μόνον δείγμα (*ἀρ. κατ. 12*, εἰκ. 4δ, πίν. 11β-δ). Τὸ ἀγγεῖο εἶναι διακοσμημένο μὲ τὴ γνωστὴ σύνθεση τοῦ μεγάλου πίνακα στὴν πρόσθια ὄψη τοῦ λαιμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ναξιακὰ ἀττικίζοντα ἀγγεῖα τῆς ΜΓ I περιόδου. Μία παραλλαγὴ τοῦ τύπου εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια τῆς ΜΓ II καὶ ΥΓ περιόδου⁷⁰. Οἱ ἀττικὲς πρόχοι αὐτοῦ τοῦ τύπου χαρακτηρίζονται ἀπὸ φαρδιά, ἐπίπεδη βάση καὶ μία ἐλαφρὰ ἀνύψωση τῆς λαβῆς πάνω ἀπὸ τὸ χεῖλος, τὰ ὁποῖα εἶναι στοιχεῖα ποὺ δὲν διαθέτει ἡ πρόχους *ἀρ. κατ. 12*. Ἡ

64. Βλ. π.χ. τὴς πρόχους ἀπὸ τὸν ΜΓ II «τάφο τῆς Ἰσιδας» στὴν Ἐλευσίνα *CVA Athènes 1*, πίν. 4, 1.

65. Στὰ ἀντίστοιχα ἀττικὰ ἀγγεῖα τῆς ΜΓ II περιόδου ἡ διακόσμηση φθάνει ἕως τὴς λαβῆς· βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 5, a - b.

66. Βλ. *CVA Athènes 1*, πίν. 4.

67. Γιὰ τὴ σύνθεση τοῦ μικροῦ πίνακα στὸν ὄμο κατὰ τὴ ΜΓ I ἐποχῇ βλ. *GGP*, πίν. 3, 1.

68. Βλ. *Ker. V1*, πίν. 112 (ἀρ. εὐρ. 844).

69. *Lefkandi I*, 323 πίν. 16, E.

70. Βλ. *Ker. V1*, πίν. 111 (ἀρ. 831 ἀπὸ ΜΓ II τάφο 86). Γιὰ παρόμοια ἀττικίζοντα ἀγγεῖα στὴ Βοιωτία βλ. *GGP*, πίν. 4, j.

άνυψωση της λαβής γίνεται έντονη κατά την ΥΓ περίοδο που αποτελεί και την εποχή της άκμης του άττικού τύπου⁷¹. Η απουσία αυτού του στοιχείου στη ναξιακή πρόχου *άρ. κατ. 12*, όπως και η πρωιμότερη τεχνοτροπία της, φαίνεται να αποκλείουν άττική προέλευση του τύπου.

Το συμπιεσμένο σχήμα της ναξιακής πρόχου *άρ. κατ. 12* που είναι μία από τις πρωιμότερες έμφάνσεις του τύπου αποτελεί πιθανότατα κυκλαδική παραλλαγή της ύψιλαιμης σφαιρικής πρόχου της ΜΓ Ι εποχής. Ένα άγγείο παρόμοιο με τη ναξιακή πρόχου *άρ. κατ. 12* προέρχεται από τη Φορτέτσα της Κρήτης και φαίνεται να είναι ναξιακής προέλευσης⁷². Η διακόσμηση της λαβής με επάλληλες όριζόντιες γραμμές, όπως και του πίνακα του λαιμού με πολλαπλές τεθλασμένες πλαισιωμένες από κάθετες γραμμές και υπογραμμισμένες από όριζόντιες συνηγορούν υπέρ της χρονολόγησης του άγγείου *άρ. κατ. 12* στη ΜΓ Ι εποχή.

Τριφυλλόστομες οίνοχόες

Το σχήμα της τριφυλλόστομης οίνοχόης αντιπροσωπεύεται εύρύτερα ανάμεσα στα άγγεία από τους τάφους του Νότιου νεκροταφείου της Νάξου. Συνολικά σώζονται δεκατέσσερις τριφυλλόστομες οίνοχόες, από τις οποίες οί έννεα (*άρ. κατ. 13-21*) είναι άναμφισβήτητα ναξιακές, όπως σαφώς προκύπτει από τον πηλό και τὰ έπιχρίσματά τους. Οί άλλες πέντε οίνοχόες (*άρ. κατ. 22-26*) προέρχονται από άττικίζοντα έργαστήρια που δέν χρησιμοποιούν τους χαρακτηριστικούς ναξιακούς πηλούς και τὰ γνωστά έπιχρίσματα. Καί στίς δύο περιπτώσεις όμως ή τεχνοτροπία που άκολουθείται είναι άττικίζουσα και τουλάχιστον ή χρονολογική τους ένταξη δέν παρουσιάζει δυσκολία.

Οί ναξιακές οίνοχόες του Νότιου νεκροταφείου αντιπροσωπεύουν διάφορες τεχνοτροπικές φάσεις και τάσεις των άττικίζόντων έργαστηρίων της ΜΓ εποχής και οί περισσότερες ανήκουν στον εύρύπεδο τύπο. Ο τύπος της εύρύπεδης τριφυλλόστομης οίνοχόης είναι σχήμα που έμφανίζεται για πρώτη φορά στην Άττική με την έναρξη της Γεωμετρικής εποχής αντικαθιστώντας τον ΠΡΓ τύπο οίνοχόης με τὸ ραδινὸ ὠσειδὲς σῶμα⁷³. Το σχήμα έδραιώνεται πλήρως στὸ θεματολόγιο των άττικῶν έργαστηρίων κατά την ΠΓ ΙΙ περίοδο και υίοθετείται ταχύτατα από τὰ πελοποννησιακά και κυκλαδικά έργαστήρια που άκολουθούν τους άττικούς ρυθμούς⁷⁴. Στην Άττική, όπως και στα άλλα έργαστήρια, ή εύρύπεδη οίνοχόη παραμένει έξαιρετικά δημοφιλής έως και την ΥΓ περίοδο⁷⁵, αλλά ή εξέλιξη του σχήματος είναι γενικῶς μικρή και συνίσταται κυρίως στην ανάπτυξη του κάθετου άξονα του άγγείου.

71. Για άττικά ΥΓ άγγεία του τύπου βλ. *Ker. VI*, πίν. 112.

72. Βλ. *Fortetsa*, πίν. 45 *άρ. 707*.

73. Βλ. σχετικά *GGP*, 9. Για ένα από τὰ πρωιμότερα άττικά δείγματα του τύπου βλ. *ΑΔ 19*, 1964, πίν. 51, β.

74. Βλ. *GGP*, 23 και 114.

75. Βλ. *GGP*, πίν. 7, β.

Ἀντίθετα ἡ διακόσμηση τῶν εὐρύπεδων οἰνοχοῶν ἀκολουθεῖ τὴ συνήθη τεχντροπικὴ ἐξέλιξη τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ.

Οἱ πρωιμότερες ναξιακὲς εὐρύπεδες οἰνοχόες τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι οἱ οἰνοχόες *ἀρ. κατ. 13* (εἰκ. 5α, πίν. 12) καὶ *ἀρ. κατ. 14* (εἰκ. 5β, πίν. 13) ποὺ εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπες καὶ προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου ἀδέξιου τεχνίτη. Ἐχουν σῶμα βαρὺ καὶ σφαιρικὸ μὲ φαρδὺ δακτύλιο στὴ βάση, ἀλλὰ ὁ εὐρὺς ἀρθρωτὸς λαιμός, ὁ ὁποῖος προφανῶς εἶχε σχεδιασθεῖ ὡς κάθετος, εἶναι καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα κακότεχνα προσαρτημένους καὶ παρουσιάζει ἔντονη κλίση ἀπὸ τὴ μία πλευρά. Οἱ ἀναλογίες τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὸ σῶμα εἶναι 1:1.5 καὶ τὸ σχῆμα βρῖσκει πολλὰ παράλληλα σὲ ἀντίστοιχες ἀττικὲς καὶ ἀργολικὲς οἰνοχόες τῆς ΠΓ II ἐποχῆς. Ἰδιαίτερα στενὴ ὅμως ἐμφανίζεται ἡ ὁμοιότητα τῶν οἰνοχοῶν *ἀρ. κατ. 13* καὶ *14* μὲ τὶς σχεδὸν σφαιρικὲς εὐρύπεδες οἰνοχόες τῆς ΠΓ II καὶ ΜΓ I ἐποχῆς ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα⁷⁶. Ἡ βαρύτητα τῶν ἀναλογιῶν ποὺ χαρακτηρίζει ἐξ ὀρισμοῦ τὸ σχῆμα τῆς εὐρύπεδης οἰνοχόης εἶναι κατὰ κανόνα ἐντονότερη στὰ πελοποννησιακὰ ἐργαστήρια, στὰ ὁποῖα εὐνοοῦνται γενικῶς οἱ σφαιρικὲς φόρμες. Παρόμοιες οἰνοχόες ποὺ ἔχουν τὴν ἴδια πανομοιότυπη διακόσμηση μὲ τὶς ἐπάλληλες τεθλασμένους γραμμὲς στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ καὶ τὶς δύο ζῶνες μὲ ὁμάδες ὀριζόντιων γραμμῶν στὸ σῶμα εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὶς Κυκλάδες⁷⁷ καὶ κυρίως ἀπὸ τὴ Νάξο⁷⁸.

Οἱ ἐπάλληλες τεθλασμένους γραμμὲς ἀποτελοῦν τὸ συνηθέστερο διακοσμητικὸ θέμα στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ τῶν εὐρύπεδων ἀττικῶν οἰνοχοῶν κατὰ τὴν ΠΓ II ἐποχή, ἀλλὰ ἡ πλαισίωση τοῦ πίνακα μὲ κάθετα γραμμῖδια ἀποτελεῖ κυκλαδικὸ χαρακτηριστικόν. Στὴν Ἀττικὴ οἱ ἐπάλληλες τεθλασμένους γραμμὲς τοῦ πίνακα, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ μικρὸς καὶ βαθμιαῖα μεγαλώνει, ἀφήνοντας κατὰ κανόνα χωρὶς πλαισίωση στὰ πλάγια. Βασικὰ στοιχεῖα τῆς ΠΓ II ἐποχῆς ἀποτελοῦν ἡ διαγράμμιση τῶν λαβῶν⁷⁹ καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ σώματος μὲ δύο ζῶνες ἀπὸ ὀριζόντιες ταινίες ποὺ παρουσιάζουν οἱ οἰνοχόες *ἀρ. κατ. 13* καὶ *14*. Πρῶτο τεχντροπικὸ στοιχεῖο τῶν οἰνοχοῶν ἀποτελεῖ ὁ πολὺ μικρὸς πίνακας τοῦ λαιμοῦ ποὺ κατὰ τὸ ἀττικὸ σύστημα τῆς ΠΓ II ἐποχῆς καλύπτει σχεδὸν ὡς μετόπη μόνον τὴν πρόσθια ὄψη τοῦ λαιμοῦ⁸⁰. Ἀλλὰ ἡ πυκνότητα τῶν ταινιῶν στὶς ζῶνες ποὺ περιτρέχουν τὸ σῶμα φαίνεται νὰ προοιωνίζει κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πυκνότητα τῶν ζωνῶν τῆς ΜΓ I περιόδου.

Ἡ εὐρύπεδη οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 15* (εἰκ. 6α, πίν. 14) ἀπὸ τὸν τάφο A-1937 προέρχεται προφανῶς ἀπὸ ἄλλο ναξιακὸ ἐργαστήριον ποὺ χειρίζεται καλύτερα τὴ σφαιρικότητα τοῦ σχήματος. Τὸ συμπεσμένο σφαιρικὸ σῶμα τῆς οἰνοχόης μὲ τὸν μικρὸ δακτύλιο τῆς βάσης εἶναι προφανῆς ὅτι ἀντλεῖ ἀπὸ ἀττικὰ καὶ ἀργολικὰ σχήματα τῆς ΜΓ I ἐποχῆς⁸¹, ἀλλὰ ἐρμηνεύει ἐλεύθερα καὶ ἐπιτείνει περισσότερο τὴν καμπυλότη-

76. Βλ. *GGP*, πίν. 23, α.

77. Βλ. *ASAtene* 8 - 9, 1925 - 26, 228 πίν. 31, 3.

78. Βλ. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 117 πίν. 15.

79. Βλ. *Ker.* VI, πίν. 150.

80. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 2, δ.

81. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 3, ε καὶ πίν. 24, ε.

τα τοῦ σώματος. Ἡ κακή διατήρηση τῆς ἐπιφάνειας κάνει τὴ διακόσμηση τοῦ σώματος ἀδιάγνωστη, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἀυλακόσχημο ἀποτύπωμα τοῦ πινέλου εἶναι σαφές τὸ μικρὸ πλάτος τοῦ πίνακα ποὺ κάλυπτε ὅλο τὸ ὕψος τοῦ λαιμοῦ στὴν πρόσθια ὄψη. Ὁ πίνακας διακοσμεῖται μὲ τὸ γνωστὸ θέμα τῶν ἐπάλληλων τεθλασμένων γραμμῶν καὶ ἡ λαβὴ ἀκολουθεῖ τὸ γνωστὸ διακοσμητικὸ σχῆμα τῆς διαγράμμισης ποὺ εἶναι ἐξαιρετικὰ σύνηθες κατὰ τὴ ΜΓ I ἐποχὴ.

Ἡ ὀγκώδης οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 16* (εἰκ. 6β, πίν. 15α-γ) ποὺ προέρχεται ὁμοίως ἀπὸ τὸν τάφο A-1937 ἔχει σῶμα ἐπίσης μὲ ἔντονη σφαιρικότητα, ἀλλὰ παράλληλα εἶναι καὶ ἀρκετὰ βαθιὰ προσφέροντας ἔτσι μία ἄλλη παραλλαγὴ τοῦ σχήματος γνωστὴ ἀπὸ τὴ Δῆλο⁸². Ἡ ἐξίσου ιδιόρρυθμη εὐρύπεδη οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 17* (εἰκ. 7α, πίν. 16α-γ) προέρχεται ἀπὸ ἄλλο ναξιακὸ ἐργαστήριο ποὺ προτιμᾷ τὶς κυλινδρικές φόρμες. Τὸ σχῆμα αὐτῆς τῆς οἰνοχόης ποὺ ἔχει βαριᾶς ἀναλογίες καὶ δυσανάλογα ὑψηλὸ λαιμὸ ἀντλεῖ ἀπὸ ἀττικά πρότυπα τῆς ΜΓ I ἐποχῆς⁸³. Τὸ μοτίβο τῆς ἰχθυάκανθας ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κύριο θέμα τῆς σύνθεσης στὸν λαιμὸ χρησιμοποιεῖται συχνὰ στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴ ΜΓ I ἐποχὴ, ἀλλὰ πάντοτε σὲ δευτερεύουσα συμπληρωματικὴ ζώνη⁸⁴. Ἡ μετατροπὴ του σὲ κύριο θέμα στὴν οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 16* ἀποτελεῖ νεωτερισμὸ τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου ποὺ ἀναβιώνει ἓνα παλιὸ πρωτογεωμετρικὸ θέμα καὶ τὸ ἐντάσσει στὴ νέα ἀττικίζουσα διακοσμητικὴ σύνθεση τοῦ πίνακα⁸⁵. Στὴν ἰσχυρὴ ἐξάρτηση τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρικὴ παράδοση πρέπει νὰ ὀφείλεται καὶ ἡ χρῆση μιᾶς μόνον ζώνης μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα γιατί στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ τὴν πρώτη ἐμφάνιση τοῦ σχήματος τῆς εὐρύπεδης οἰνοχόης χρησιμοποιοῦνται δύο ζῶνες ὀριζόντιων γραμμῶν στὴ διακόσμηση τοῦ σώματος⁸⁶. Χαρακτηριστικὸ τοῦ τοπικοῦ τεχνοτροπικοῦ ιδιώματος ἀποτελεῖ ἐπίσης καὶ ἡ διακόσμηση τῆς λαβῆς μὲ δύο μετόπες ἀντὶ τῆς συνήθους μικρῆς παραθυρόσχημης μετόπης τῶν ἀττικῶν λαβῶν⁸⁷.

Οἱ οἰνοχόες *ἀρ. κατ. 18* (εἰκ. 7β, πίν. 17) καὶ *ἀρ. κατ. 19* (εἰκ. 8α, πίν. 18) προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ναξιακὸ ἐργαστήριο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴ μεγάλη τυπολογικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ὁμοιότητα τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακόσμησης. Καὶ οἱ δύο οἰνοχόες ἔχουν σῶμα σφαιρικὸ μὲ φαρδιὰ δακτυλιόσχημη βάση καὶ ἀρθρωτὸ κάθετο λαιμὸ ποὺ διευρύνεται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ πάνω. Τὸ σχῆμα αὐτῶν τῶν οἰνοχοῶν εἶναι ἤδη τελείως ἀπομακρυσμένο ἀπὸ τὰ ἀττικά πρότυπα τῆς εὐρύπεδης οἰνοχόης καὶ ἔχει ἐπανεέλθει στὸν τύπο τῆς παραδοσιακῆς οἰνοχόης μὲ κανονικὴ δακτυλιόσχημη βάση.

Ὁ πρωτογεωμετρικὸς τύπος τῆς τριφυλλόστομης οἰνοχόης μὲ βαθὺ σῶμα ἐπιβιώνει σὲ ὀρισμένα ἀττικά καὶ κυκλαδικὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἀπαλ-

82. Βλ. *EADelos* XV, πίν. XII, ἀρ. 45 - 48.

83. Βλ. π.χ. *CVA Heidelberg* 3, πίν. 112, 1 - 2 (G74). Ἀκριβῶς ὅμοια φόρμα μὲ αὐτὴν τῆς οἰνοχόης *ἀρ. κατ. 17* παρουσιάζει ὁ ἀμφορίσκος ἀπὸ τὸν ΜΓ I «τάφο Α» τῆς Ἐλευσίνας· βλ. *AE* 1898, πίν. 2, 16.

84. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 3, a καὶ n.

85. Βλ. π.χ. ΠΡΓ ἀττικὴ κύλικα μὲ κυνόδοντα· *PGP*, πίν. 11 ἀρ. 905 (29).

86. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 2, d.

87. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 150.

λαγμένος από την αρχικά κωνική βάση και ακολουθώντας τη δική του εξέλιξη⁸⁸. Στα άττικα εργαστήρια όμως το σχήμα διατηρεί σταθερά το βαθύ ωοειδές σώμα που χαρακτηρίζει τον αρχικό πρωτογεωμετρικό τύπο. Η μεγάλη και σχεδόν απόλυτη σφαιρικότητα του σώματος των ναξιακών οίνοχόων *άρ. κατ. 18* και *19* αποτελεί χαρακτηριστικό της τοπικής παράδοσης. Οι άττικές οίνοχόες, αν και προς το τέλος της εξέλιξης τους έχουν μερικές φορές κάποια ισχυρή καμπυλότητα στα περιγράμματα του σώματος⁸⁹, ούδέποτε φθάνουν στο σχεδόν πλήρως σφαιρικό σώμα που παρουσιάζουν οι οίνοχόες *άρ. κατ. 18* και *19*. Η τάση για έντονη καμπυλότητα του σώματος στις οίνοχόες όλων των τύπων που είναι κυρίως στοιχείο των αργολικών εργαστηρίων διαπιστώνεται επίσης και στα ναξιακά εργαστήρια της ΜΓ περιόδου, όπως άλλωστε προκύπτει και από την εύρύπεδη οίνοχόη *άρ. κατ. 15*⁹⁰.

Οι οίνοχόες *άρ. κατ. 18* και *19* που εκφράζουν το αποκορύφωμα αυτής της τάσης για σφαιροποίηση του σώματος πρέπει να ανήκουν στη ΜΓ ΙΙ εποχή, όπως άλλωστε προκύπτει και από τη διακόσμησή τους. Και οι δύο διακοσμούνται στην κοιλιά με τέσσερις ζώνες με όριζόντιες ταινίες, αντί των αρχικών δύο. Στην οίνοχόη *άρ. κατ. 18* έχει διπλασιασθεί επίσης και το μέγεθος της ζώνης του λαιμού. Στον πίνακα του λαιμού της οίνοχόης *άρ. κατ. 19* παραμένει άκόμη ή παραδοσιακή φαρδιά τεθλασμένη ταινία με διπλή υπογράμμιση. Άλλα στην οίνοχόη *άρ. κατ. 18* ή ζώνη με την τριπλή τεθλασμένη έχει στενέψει σημαντικά και ή υπογράμμιση περιορίζεται σε μία γραμμή, ενώ κατά τη συνήθεια της ΜΓ ΙΙ εποχής στο πάνω τμήμα του πίνακα έχει προστεθεί δεύτερη ζώνη με όδοντωτό κόσμημα. Στην Άττική ή συνήθεια της διακόσμησης του πίνακα του λαιμού με περισσότερες από μία ζώνες ανάγεται στην ΠΓ ΙΙ φάση⁹¹. Κατά τη ΜΓ Ι εποχή εξακολουθεί να χρησιμοποιείται στη διακόσμηση των οίνοχόων συστηματικά, ή δεύτερη όμως ζώνη είναι πάντοτε συμπληρωματική και εμφανίζεται πολύ στενή και στο κάτω μέρος του πίνακα⁹². Η ισοτιμία των ζωνών στον πίνακα του λαιμού που παρουσιάζεται στη ναξιακή οίνοχόη *άρ. κατ. 18* αποτελεί άττική εξέλιξη της ΜΓ ΙΙ εποχής⁹³, στην οποία προφανώς πρέπει να ένταχθούν και οι ναξιακές οίνοχόες *άρ. κατ. 18* και *19*. Το μοτίβο του ψευδομαιάνδρου που διακοσμεί την πάνω ζώνη είναι στοιχείο, το οποίο εισάγεται ως δευτερεύον θέμα στη διακόσμηση των άττικών οίνοχόων κατά τη διάρκεια της ΜΓ Ι περιόδου, αποκτά όμως σημαντικότερη θέση στον πίνακα στη συνέχεια κατά τη ΜΓ ΙΙ εποχή⁹⁴.

Είναι προφανές από τη διαφοροποίηση της διακόσμησης του λαιμού των δύο κατά τα άλλα όμοιων οίνοχόων *άρ. κατ. 18* και *19* ότι οι νέες εξελίξεις της άττικής άγγειογραφίας υιοθετούνται χωρίς καθυστέρηση, χρησιμοποιούνται όμως με φειδώ από τα άττικίζοντα ναξιακά εργαστήρια. Η χρήση των άττικών στοιχείων μάλιστα

88. Βλ. π.χ. τις άττικές οίνοχόες *Ker. VI* πίν. 70 και πίν. 71, άρ. 281. *EADelos XV*, πίν. XI και XII.

89. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 10, d.

90. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 24, f.

91. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 2, h.

92. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 3, n.

93. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 5, a - b.

94. Για την εμφάνιση του ψευδομαιάνδρου βλ. *GGP*, 19.

γίνεται με κάποια καθυστέρηση γιατί οί παραδοσιακοί Νάξιοι άγγειογράφοι κατά κανόνα έμμένουν στη χρήση τών παλαιότερων και πλήρως άφομοιωμένων άττικών μοτίβων. Ίδιαίτερα χαρακτηριστικός πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση εἶναι ὁ συνδυασμὸς στοιχείων διαφορετικῶν τεχνοτροπικῶν φάσεων τῆς άττικῆς άγγειογραφίας, ὅπως αὐτὴ ποὺ παρουσιάζει ἡ οἰνοχόη *άρ. κατ. 19*. Στὴν οἰνοχόη αὐτὴ ὁ μικρὸς πίνακας τοῦ λαιμοῦ με μία διακοσμητικὴ ζώνη, χαρακτηριστικὸς τῆς ΜΓ I φάσης, συνδυάζεται με τὶς τέσσερις ζώνες ὀριζόντιων γραμμῶν στὸ σῶμα ποὺ ἀποτελοῦν άττικὸ στοιχεῖο τῆς ΜΓ II ἐποχῆς. Ἀνάλογη ἐπιλεκτικὴ σύνθεση άττικῶν διακοσμητικῶν στοιχείων παρουσιάζει καὶ ἡ ἀποσπασματικὰ διατηρημένη οἰνοχόη *άρ. κατ. 20* (εἰκ. 8α, πίν. 19α-γ). Ἀπὸ τὸ ὕψος τοῦ σώματος καὶ τὴν κλίση τῶν τοιχωμάτων εἶναι προφανές ὅτι ἡ οἰνοχόη *άρ. κατ. 20* ἀνήκει στὸν τύπο τῆς παραδοσιακῆς οἰνοχόης με σχετικὰ μικρὴ βάση ποὺ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὰ άττικὰ ἐργαστήρια τῆς ΜΓ II ἐποχῆς⁹⁵. Ἡ διακόσμηση τοῦ σώματος τῆς ναξιακῆς οἰνοχόης *άρ. κατ. 20* ἀκολουθεῖ πιστὰ τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα τῶν ἐπάλληλων ζωνῶν με ὀριζόντιες ταινίες ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ άγγεῖα τῆς ΜΓ II φάσης. Ἀλλὰ ὁ πίνακας τοῦ λαιμοῦ στὸ ἴδιο άγγεῖο ἔχει μία μόνον ζώνη με ἐπάλληλες τεθλασμένες σύμφωνα με τὴν παλαιότερη άττικὴ παράδοση. Τὸ ὕψος τοῦ πίνακα ὅμως αὐξάνεται με τὴν προσθήκη ὀριζόντιων γραμμῶν πάνω καὶ κάτω ἀπὸ τὶς τεθλασμένες γραμμὲς φθάνοντας ἔτσι ἕως τὸ χεῖλος τοῦ άγγείου. Σὲ ἄλλες κυκλαδικὲς οἰνοχόες αὐτοῦ τοῦ τύπου ποὺ ἔχουν πολλαπλὲς ζώνες με ὀριζόντιες γραμμὲς στὸ σῶμα ὁ πίνακας τοῦ λαιμοῦ διατηρεῖ τὸ μικρὸ τοῦ ὕψους⁹⁶. Στὸν ἴδιο τύπο άγγείου ἀνήκει καὶ ἡ ἀποσπασματικὰ διατηρημένη οἰνοχόη *άρ. κατ. 21* (εἰκ. 8β, πίν. 20α-β), τῆς ὁποίας ἡ διατήρηση ὑπονοεῖ ἀσαφῶς τὴν ὑπαρξη ἐπιχρίσματος. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη φθορὰ καὶ οὐσιαστικὰ ἡ ἀπολέπιση τῶν διακοσμημένων ἐπιφανειῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς χρήσης ἐπιχρίσματος στὸ άγγεῖο.

Οἱ πέντε τριφυλλόστομες οἰνοχόες *άρ. κατ. 22-26* δὲν διαφέρουν τεχνοτροπικὰ ἀπὸ τὶς ἄλλες οἰνοχόες τοῦ Νότιου νεκροταφείου, καθὼς καὶ αὐτὲς ἀκολουθοῦν τὶς ἴδιες άττικίζουσες τάσεις τῶν ΜΓ ἐργαστηρίων. Ὑπερέχουν ὅμως ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς κατασκευῆς καὶ τὴν ἐκτέλεση τοῦ σχεδίου τῆς διακόσμησης. Ὁ πηλός, τὸ λαμπερὸ γάνωμα καὶ ἡ ἀπουσία τοῦ χαρακτηριστικοῦ ναξιακοῦ ἐπιχρίσματος ἀποτελοῦν τὰ κοινὰ στοιχεῖα αὐτῶν τῶν άγγείων καὶ συχνὰ συντελοῦν ὥστε νὰ μὴν ξεχωρίζουν ἀπὸ τὰ άττικά. Τὸ φαινόμενο τῶν άττικίζόντων ἐργαστηρίων ποὺ μιμοῦνται ἐξαιρετικὰ πιστὰ ὄχι μόνον τὴν τεχνοτροπία, ἀλλὰ καὶ τὰ κατασκευαστικὰ στοιχεῖα τῶν άττικῶν άγγείων εἶναι γνωστὸ στὴ Νάξο ἀπὸ τὴν ΠΡΓ περίοδο⁹⁷, τελικὰ ὅμως ὁ κυκλαδικὸς χαρακτήρας τῆς διακόσμησης παραμένει πάντα εὐδιάκριτος.

Ἡ ἀποσπασματικὰ διατηρημένη εὐρύπεδη οἰνοχόη *άρ. κατ. 22* (εἰκ. 9β, πίν. 21) βρῖσκεται ἐπικεφαλῆς αὐτῆς τῆς σειρᾶς. Ἀνάλογες οἰνοχόες με βαθὺ εὐρύπεδο σῶμα εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς ΠΓ II ἐποχῆς στὸν Κεραμικὸ καὶ διακοσμοῦν-

95. Βλ. π.χ. οἰνοχόη ἀπὸ τὸν τάφο 30 τοῦ Κεραμικοῦ *Ker. V1*, πίν. 71 *άρ. 281*.

96. Βλ. π.χ. *EADélos XV*, πίν. XI, 48.

97. Βλ. σχετικὰ ΚΟΥΡΟΥ, *Local Naxian Workshops*, 108.

ται με δύο ζώνες οριζόντιων γραμμών στο σώμα⁹⁸. Οι άττικες αυτές οινοχόες διακρίνονται από τη ναξιακή οινοχόη *άρ. κατ. 22* για τις αρμονικότερες αναλογίες τους και τη σαφέστερη άρθρωσή τους. Στις οινοχόες του Κεραμεικού ο λαιμός εμφανίζεται απόλυτα κάθετος, ενώ στην οινοχόη *άρ. κατ. 22* παρουσιάζει μία κλίση και μοιάζει άτεχνα στηριγμένος στον ώμο του αγγείου. Άδεξιότητα, επίσης άγνωστη στα άττικά εργαστήρια, παρουσιάζει και ή διακόσμηση της στενής ζώνης με τις τρεις επάλληλες τεθλασμένες στον πίνακα του λαιμού της οινοχόης *άρ. κατ. 22*. Το μικρό μέγεθος του πίνακα συντάσσεται με ανάλογες διακοσμήσεις σε άττικά αγγεία της ΠΓ ΙΙ εποχής⁹⁹, αλλά ούτε το σχέδιο του θέματος, ούτε ή εικονογραφία που ακολουθείται είναι άττικά στοιχεία. Το σχέδιο της οινοχόης *άρ. κατ. 22* είναι ισχυρό, αλλά άδέξιο και το άσταθές πάτημα του πινέλου είναι ξένο προς την κατά κανόνα έντεχνη και άσφαλή σχεδίαση των κεραμέων της Άττικής. Ξένη προς την άττική εικονογραφική παράδοση είναι τέλος ή πλαισίωση του πίνακα του λαιμού με κάθετες γραμμές στα πλάγια που αποτελεί και το άποφασιστικό κριτήριο για την άναγνώριση της μη άττικής καταγωγής του αγγείου, παρά το έντυπωσιακά λαμπερό μαύρο γάνωμα που παρουσιάζει.

Ή οινοχόη *άρ. κατ. 23* (εικ. 10α, πίν. 22α-β) φαίνεται να είναι άποτέλεσμα μίας λιγότερο πετυχημένης προσπάθειας για την άττικίζουσα όψη του αγγείου. Το σχήμα και ή διακόσμηση άντλούν από άττικά πρότυπα της ΠΓ ΙΙ και ΜΓ Ι εποχής¹⁰⁰, αλλά ο πίνακας του λαιμού με τις επάλληλες τεθλασμένες ακολουθεί την κυκλαδική συνήθεια της πλαισίωσης του θέματος στα πλάγια με μικρές κάθετες γραμμές. Στη διακόσμηση του αγγείου δέν έχει χρησιμοποιηθεί επίχρυσμα, το γάνωμα όμως άν και έχει άρκετά λαμπερό μαύρο χρώμα δέν φθάνει την τελειότητα του γανώματος της οινοχόης *άρ. κατ. 22*.

Ή εύρύπεδη οινοχόη *άρ. κατ. 24* (εικ. 10β, πίν. 23α-δ) είναι κατασκευασμένη σε άττικίζον εργαστήριο, το όποιο χρησιμοποιεί όμοιους πηλούς και γάνωματα με το εργαστήριο της οινοχόης *άρ. κατ. 23*. Άλλά ή ποιότητα του σχεδίου και το πλάσιμο του σχήματος προδίδουν άμεση έξοικείωση του τεχνίτη με εργαστήρια της Άττικής. Ή διακόσμηση του αγγείου βασίζεται σε στοιχεία της άττικής τεχνοτροπίας της ΠΓ ΙΙ εποχής, όπως είναι ή διακόσμηση του σώματος με δύο ζώνες οριζόντιων γραμμών και ο στενός πίνακας με τις επάλληλες τεθλασμένες στο πρόσθιο τμήμα του λαιμού. Άλλά το βαθύ σχήμα του εύρύπεδου σώματος και ή καλή άρθρωση του λαιμού προς τον ώμο βρίσκουν παράλληλα σε άττικές οινοχόες της ΜΓ Ι εποχής, ή όποία πρέπει να είναι και ή εποχή της κατασκευής του αγγείου¹⁰¹.

Ή οινοχόη *άρ. κατ. 25* (εικ. 11α, πίν. 24) άνήκει στην ίδια έντονα άττικίζουσα παράδοση με την οινοχόη *άρ. κατ. 24*. Ή τεχνική της κατασκευής, καθώς και το σχήμα του αγγείου, ακολουθούν πιστά τα άττικά πρότυπα. Το εύρύπεδο σφαιρικό σχήμα του σώματος με τον καλά άρθρωμένο ύψηλο λαιμό είναι πολύ οικείο στην άττική

98. Βλ. π.χ. *Ker. V1*, πίν. 70 *άρ. 2137* (άπό τον τάφο 38).

99. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 2, d.

100. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 2, b.

101. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 3, e και *Ker. V1*, πίν. 74 *άρ. 1253* (άπό τον τάφο 43).

κεραμεική κατά τη ΜΓ I φάση¹⁰². Ἡ διακόσμηση ὅμως τοῦ σώματος τῆς οἰνοχόης *ἀρ. κατ. 25*, μὲ δύο μόνον ζώνες ὀριζόντιων γραμμῶν, καὶ τὸ μέγεθος τοῦ πίνακα στὸν λαιμὸ ποῦ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τὴ λαβὴ εἶναι στοιχεῖα παλαιότερα. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἐπιλεκτικὸ συγχρονισμό μὲ τὴν ἀττική κεραμεικὴ τῆς ΜΓ I φάσης, στὴν ὁποία προφανῶς ἀνήκει ἡ οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 25*. Ὁ τεχνοτροπικὸς ἐκλεκτικισμὸς ποῦ χαρακτηρίζει τὸ ἀγγεῖο ὀφείλεται προφανῶς στὴν παραδοσιακότητα τοῦ ἐπιδέξιου Νάξιου ἀγγειογράφου, ὁ ὁποῖος υἰοθετεῖ μὲ ἀργὸ ρυθμὸ τὰ νέα στοιχεῖα ἀφομοιώνοντάς τα σταδιακὰ μὲ τὰ παλαιά.

Ἡ οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 26* (εἰκ. 11β, πίν. 25) σύμφωνα μὲ τὴν τεχνικὴ καὶ τὰ ὑλικά κατασκευῆς της πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο μὲ τὴν οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 25*. Τὸ κυλινδρικό σῶμα τοῦ ἀγγείου μὲ τὴ χαρακτηριστικὴ στρεπτὴ λαβὴ ἀποδίδει μίαν ἄλλη παραλλαγὴ τῆς ἀττικῆς εὐρύπεδης οἰνοχόης ποῦ εἶναι συχνὴ κατὰ τὴ ΜΓ I ἐποχὴ σὲ πολλὰ ἐργαστήρια, παρουσιάζει ὅμως ἰδιαίτερη διάδοση στὶς Κυκλάδες¹⁰³. Ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότητα τοῦ σχεδίου στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ τῆς οἰνοχόης *ἀρ. κατ. 26* τοῦ προσδίδει ἕνα γνήσια ἀττικὸ χαρακτῆρα, ἀλλὰ ἡ πλαισίωση μὲ τὶς κάθετες προδίδει τὴν κυκλαδικὴν παράδοση τοῦ τεχνίτη. Τὸ ἀγγεῖο ἀνήκει σαφῶς στὴ ΜΓ I ἐποχὴ καὶ προέρχεται ἀπὸ ἕνα καλὸ ναξιακὸ ἐργαστήριο, τὸ ὁποῖο υἰοθετεῖ ἀμέσως καὶ ἀκολουθεῖ πιστὰ τὶς τεχνοτροπικὲς ἐξελίξεις τῆς Ἀττικῆς.

Λήκυθοι

Μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου περιλαμβάνονται τρεῖς λήκυθοι, *ἀρ. κατ. 27-29*, οἱ ὁποῖες ἀνήκουν στὸν τύπο τοῦ σχήματος μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο. Σύμφωνα μὲ τὸν πηλὸ τους προέρχονται καὶ οἱ τρεῖς ἀπὸ ναξιακὰ ἐργαστήρια, ἡ τεχνοτροπία τους ὅμως ἐκπροσωπεῖ διαφορετικὲς τάσεις καὶ φάσεις τῆς γεωμετρικῆς κεραμεικῆς τῆς Νάξου.

Ἡ τριφυλλόστομη λήκυθος φαινομενικὰ ἀνήκει στὰ νέα σχήματα τῶν ἀττικῶν καὶ ἀττικίζόντων ἐργαστηρίων τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου, ἀλλὰ οὐσιαστικὰ ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τοῦ παλαιοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τύπου τῆς ληκύθου μὲ στρογγυλὸ στόμιο¹⁰⁴. Αὐτὸς ὁ τύπος τῆς πρωτογεωμετρικῆς ληκύθου μὲ ὠσειδῆς σῶμα καὶ κωνικὴ βάση ἐξαφανίζεται στὴν Ἀττικὴ μετὰ τὸ τέλος τοῦ ΠΡΓ ρυθμοῦ, ἀλλὰ ἐπιβιώνει γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα στὰ ἐργαστήρια τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν¹⁰⁵. Στὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια τὸ σχῆμα τῆς ληκύθου μεταβάλλεται ριζικὰ μὲ τὴν ἔναρξη τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Οἱ βασικὲς ἀλλαγὲς ποῦ ὑφίσταται ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου συνίστανται στὴν υἰοθέτηση τοῦ τριφυλλόσχημου στομίου καὶ τοῦ συμπιεσμένου σώματος μὲ χαμηλὴ

102. Βλ. *GGP*, πίν. 3, e.

103. Βλ. π.χ. τὴν ὅμοια ἀττικὴ οἰνοχόη ἀπὸ τὸν τάφο 41 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker. VI*, πίν. 72, ἀρ. 2149) καὶ τὴν κυκλαδικὴ οἰνοχόη ἀπὸ τὴ Ρήνεια (*PGP*, πίν. 18, A1459).

104. Βλ. *PGP*, 69 κέ.

105. Βλ. π.χ. *Lefkandi I*, 314 - 315, πίν. 14, F.

βάση¹⁰⁶. Ἄλλὰ ἀπὸ τὴν ΠΓ ΙΙ περίοδο ὁ τύπος μὲ τὸ ἀμφικωνικὸ συμπεσμένο καὶ εὐρύπεδο σῶμα παραμερίζεται καὶ κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν οἰνοχόη ἐμφανίζεται ὁ τύπος τῆς εὐρύπεδης ληκύθου μὲ βαθύτερο καὶ συχνὰ κυλινδρικὸ σῶμα¹⁰⁷. Ἡ ἐπίδραση τοῦ σχήματος τῆς εὐρύπεδης τριφυλλόστομης οἰνοχόης στὴν τελικὴ διαμόρφωση τοῦ σχήματος τῆς ληκύθου εἶναι ἰδιαίτερα ἐμφανῆς στὸ τριφυλλόσχημο στόμιο ποὺ αὐτὴ ἀποκτᾶ. Ἄλλὰ καὶ ἡ λαβὴ τῆς παύει πλέον νὰ προσκολλᾶται κατὰ τὸν παλαιὸ τρόπο στὸν λαιμὸ καὶ ξεκινᾶ ἀπὸ τὸ χεῖλος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ οἱ λαβὲς τῶν γεωμετρικῶν οἰνοχοῶν μὲ τριφυλλόσχημο στόμιο. Τὰ δύο σχήματα, δηλ. τῆς ληκύθου καὶ τῆς οἰνοχόης, τὰ ὁποῖα διαφέρουν μόνον στὸ εὖρος τοῦ λαιμοῦ, ἀκολουθοῦν κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο παράλληλη μορφολογικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη. Σὲ αὐτὰ τὰ πλαίσια ἡ ἔνταξη τῶν ληκύθων τοῦ Νότιου νεκροταφείου στὴν ἀντίστοιχη τεχνοτροπικὴ φάση τῆς ναξιακῆς κεραμεικῆς δὲν παρουσιάζει δυσκολίες.

Ἡ πρωιμότερη ἀπὸ τὶς τρεῖς ληκύθους τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι ἡ λήκυθος - οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 27* (εἰκ. 12α, πίν. 26α-β), ἡ ὁποία ἀνήκει στὸν τύπο τῆς ἀττικίζουσας εὐρύπεδης τριφυλλόστομης ληκύθου. Τὸ στρογγυλεμένο, ἀλλὰ ἀμφικωνικὸ καὶ εὐρύπεδο σῶμα τῆς μὲ τὸν μικρὸ δακτύλιο στὴ βάση ἀκολουθεῖ τὸ σχῆμα τῶν ἀττικῶν οἰνοχοῶν τῆς ΠΓ ΙΙ ἐποχῆς¹⁰⁸. Ὅμως ὁ ὑψηλὸς καὶ δυναμικὰ ἀρθρωμένος λαιμὸς ἀποτελεῖ προφανῶς χαρακτηριστικὸ τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου.

Τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα ποὺ διακοσμοῦν τὸν ὦμο τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 27* ἀποτελοῦν τὸ συνηθέστερο διακοσμητικὸ θέμα στοὺς ὦμους τῶν ἀττικῶν ληκύθων ἕως καὶ τὴ ΜΓ Ι ἐποχῆ. Μετὰ ὅμως ἡ σύνθεση ἀρχίζει νὰ συμπληρώνεται κατὰ κανόνα μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς ἢ ἄλλα διακοσμητικὰ θέματα στὸν λαιμὸ¹⁰⁹. Ἡ λιτὴ διακόσμηση τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 27* ποὺ συνδυάζει τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα τοῦ ὦμου μὲ τὸν μελαμβαφῆ λαιμὸ ἔχει ἀκόμη αὐστηρὸ καὶ σχεδὸν πρωτογεωμετρικὸ χαρακτήρα καὶ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἔνταξης τοῦ ἀγγείου στὴν ΠΓ ΙΙ φάση. Κατὰ τὴ φάση αὐτὴ τὸ πρωτοεμφανιζόμενον σχῆμα τῆς εὐρύπεδης ληκύθου εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιο, ἀκόμη καὶ στὴν Ἀττικὴ¹¹⁰, καὶ ἡ ναξιακὴ λήκυθος *ἀρ. κατ. 27* ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πρωιμότερα γνωστὰ δείγματα τοῦ τύπου.

Ἡ εὐρύπεδη λήκυθος *ἀρ. κατ. 28* (εἰκ. 12β, πίν. 26γ) ἀνήκει σαφῶς σὲ ἓνα πρὸ ἐξελιγμένο στάδιο τοῦ τύπου τῆς ἀττικίζουσας παραλλαγῆς. Τὸ ἀβαθὲς καὶ ἐλαφρὰ συμπεσμένο εὐρύπεδο σῶμα τῆς, ὅπως καὶ ὁ βραχὺς λαιμὸς τοῦ ἀγγείου μὲ τὸ τριφυλλόσχημο στόμιο ἀποτελοῦν τυπικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ἀττικῶν ληκύθων τοῦ τέλους τῆς ΜΓ Ι ἐποχῆς¹¹¹.

Κατὰ τὴ ΜΓ Ι περίοδο ἡ διακόσμηση τῶν ἀττικῶν ληκύθων κατὰ κανόνα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐστιάζεται στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου καὶ τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα νὰ παραμένουν

106. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 1, e.

107. Βλ. *GGP*, 17.

108. Βλ. *GGP*, πίν. 2, d.

109. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 83, ἀρ. 1141.

110. *GGP*, 17.

111. Βλ. *GGP*, 17 καὶ *Ker.* VI, πίν. 83 ἀρ. 864 (ἀπὸ τὸν τάφο 11).

τὸ προσφιλέστερο διακοσμητικὸ θέμα¹¹². Παράλληλα ὑπάρχουν καὶ διάφορες ἄλλες διακοσμητικὲς συνθέσεις ποὺ συχνὰ προσδιορίζονται καὶ ἀπὸ τὸ μέγεθος τοῦ ἀγγείου, ὅπως τὸ μελαμβαφὲς σῶμα γιὰ τὰ μικρότερα ἀγγεῖα ἢ ἡ διακόσμηση τοῦ ὤμου μὲ ἐπάλληλες ζῶνες γεωμετρικῶν μοτίβων στὶς μεγαλύτερες ληκύθους¹¹³. Ἡ διακόσμηση τῆς ναξιακῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 28* ἐπικεντρώνεται στὸν λαιμὸ τοῦ ἀγγείου, ὁ ὁποῖος καλύπτεται στὸ πρόσθιο τμήμα του ἀπὸ τὸν χαρακτηριστικὸ πίνακα μὲ τὶς ἐπάλληλες τεθλασμένες γραμμές, ἀκριβῶς ὅπως καὶ οἱ οἰνοχόες τῆς ΠΓ II καὶ τῆς ΜΓ I ἐποχῆς. Ἀλλὰ τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα μὲ τὴ μικρὴ παραθυρόσχημη μετόπη στὸν ὤμο τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 28* ἀποτελεῖ γνώρισμα τῶν ἀττικῶν ἀγγείων τῆς ΜΓ II περιόδου¹¹⁴. Ἡ μικρὴ μετόπη τοῦ ὤμου διακοσμεῖται καὶ αὐτὴ μὲ τὸ παλαιὸ μοτίβο τῶν ἐπάλληλων τεθλασμένων γραμμῶν ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο καλὰ γνωστὸ στὴν Ἀττικὴ καὶ τὴ Νάξο. Ἐπίσης ἡ λιτότατη διακόσμηση τοῦ σώματος τῆς ληκύθου μὲ μία μόνον ζώνη ὀριζόντιων γραμμῶν ποὺ ἀποτελεῖ βασικὸ τεχνοτροπικὸ καὶ εἰκονογραφικὸ στοιχεῖο τῆς ΜΓ I ἐποχῆς, ἂν καὶ ὀφείλεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὸ μικρὸ μέγεθος τοῦ ἀγγείου¹¹⁵, εἶναι ταυτόχρονα καὶ ἔνδειξη τοῦ ναξιακοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ στοιχεῖο τῆς μικρῆς παραθυρόσχημης μετόπης στὸν ὤμο ποὺ τονίζει τὸν ἀττικίζοντα χαρακτήρα τῆς τεχνοτροπίας της δίνει καὶ τὸ χρονικὸ στίγμα τῆς κατασκευῆς τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 28* στὶς ἀρχὲς τῆς ΜΓ II περιόδου.

Μία ἄλλη τυπικὰ ναξιακὴ παραλλαγὴ τῆς εὐρύπεδης ληκύθου ἀποτελεῖ ἡ λήκυθος *ἀρ. κατ. 29* (εἰκ. 13α, πίν. 27). Μετὰ τὴν ἐπικράτηση τοῦ τύπου τῆς εὐρύπεδης ληκύθου κατὰ τὴν ΠΓ I περίοδο ὁ παραδοσιακὸς πρωτογεωμετρικὸς τύπος τοῦ ἀγγείου ποὺ ἔχει πλεον ἀποκτήσει συμπεσομένο καὶ σχεδὸν ἀμφικωνικὸ σῶμα γίνεται ἐξαιρετικὰ σπάνιος στὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς¹¹⁶. Τὸ σχῆμα ἐπιβιώνει καλύτερα στοὺς ἀττικίζοντες ρυθμούς, γιὰ τὸ αὐτοῦς συντελεῖται ταχύτερα καὶ ἐπιλεκτικὰ ὁ ἐκσυγχρονισμὸς τοῦ σχήματος, τὸ ὁποῖο σὴν νέα μορφή του διατηρεῖται σὲ χρῆση ἕως τοὺς προχωρημένους Γεωμετρικοὺς χρόνους. Ἡ τριφυλλόστομη λήκυθος *ἀρ. κατ. 29* μὲ τὸ μεγάλο καὶ σχεδὸν τελείως σφαιρικὸ σῶμα καὶ τὴ σχετικὰ μικρὴ βάση προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο μὲ τὶς οἰνοχόες *ἀρ. κατ. 18* καὶ *19* καὶ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ δείγμα ἐνὸς τέτοιου ἐκσυγχρονισμοῦ στὰ πλαίσια τῆς ἐξέλιξης τῶν ἀττικίζόντων ναξιακῶν ρυθμῶν¹¹⁷.

Ἡ διακόσμηση τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 29* ἀναπτύσσεται σὲ ζῶνες μὲ γεωμετρικὰ μοτίβα ποὺ καλύπτουν τὸ ἀνώτερο τμήμα τοῦ σώματος καὶ συμπληρώνεται ἀπὸ ταινίες μὲ ὀριζόντιες γραμμές χαμηλότερα. Ἀντιθέτως ἡ διακόσμηση τοῦ ὤμου καὶ τοῦ λαιμοῦ βασίζεται σὴν χρῆση πινάκων ποὺ κατὰ τὴν κυκλαδικὴ συνήθεια πλαισιώνονται ἀπὸ

112. Βλ. π.χ. *Ker.* V1, πίν. 83.

113. Βλ. *GGP*, 17.

114. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 5, b καὶ *Ker.* V1, πίν. 74, ἀρ. 880 (ἀπὸ τὸν τάφο 25) καὶ πίν. 75, ἀρ. 298 (ἀπὸ τὸν τάφο 22).

115. Βλ. τὴν οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 17* (πίν. 43 - 45).

116. Βλ. *GGP*, πίν. 1, e.

117. Βλ. *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 130 πίν. 20 (ναξιακὴ λήκυθος) καὶ πρβ. μὲ ἀττικὴ λήκυθος *CV4* Louvre 16, πίν. 8.

κάθετα γραμμίδια. Ἡ χρήση τῶν στιγμῶν στὰ διάκενα ἢ σὲ ζώνη εἶναι εἰκονογραφικὸ στοιχεῖο ποὺ εἰσάγουν τὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια κατὰ τὴν ΜΓ I περίοδο, ἀλλὰ τὸ θέμα υἰοθετεῖται ἀπὸ τὰ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια ἀργότερα κατὰ τὴ ΜΓ II περίοδο. Τὴν ἴδια ἐξέλιξη στὴ χρήση τους ἔχουν καὶ οἱ ζῶνες μὲ τὸν ψευδομαϊάνδρο καὶ τὶς πολλαπλὲς τεθλασμένες ταινίες ποὺ διακοσμοῦν χαμηλότερα τὸ σῶμα¹¹⁸. Ἡ πυκνότητα τῆς διακόσμησης ἐντείνεται ἀπὸ τὰ συστήματα τῶν ὀριζόντιων γραμμῶν, τὰ ὁποῖα καλύπτουν τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος καὶ οὐ συνδυασμὸ μὲ τὸ πολὺ χαρακτηριστικὸ σφαιρικὸ σχῆμα συνιστοῦν πλήρως ἐνταξὴ τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 29* στὴ ΜΓ II ἐποχῇ¹¹⁹.

Ἀρύβαλλος

Ὁ ἀρύβαλλος *ἀρ. κατ. 30* (εἰκ. 13β, πίν. 28α) ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ σπάνια δείγματα τοῦ ρυθμοῦ διχρωμίας ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ ΥΓ καὶ κυρίως τὰ Υπο - Γ ἐργαστήρια¹²⁰. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀρυβάλλου δὲν ἀνήκει στὰ εὐνοούμενα ἀττικὰ καὶ ἀττικίζοντα σχήματα, ἀλλὰ ἔχει μεγάλη παράδοση στοὺς κρητικούς καὶ τοὺς κορινθιακοὺς ρυθμοὺς τοῦ τέλους τῆς ΥΓ ἐποχῆς καὶ χρησιμοποιεῖται συχνὰ καὶ οὐ ὀρισμένα κορινθιάζοντα εὐβοϊκὰ ἐργαστήρια¹²¹. Ἡ καταγωγὴ τοῦ σχήματος ἔχει ἀποτελέσει ἀντικείμενο πολλῶν συζητήσεων, ἢ ἐξέλιξη ὁμῶς τοῦ τύπου κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχῇ εἶναι πλέον ἀπόλυτα σαφὲς ὅτι ἀκολουθεῖ σὲ ὅλα τὰ ἐργαστήρια τὴν ἴδια πορεία ἀπὸ τὸ ἀμφικωνικὸ στὸ σφαιρικὸ σχῆμα τοῦ σώματος¹²². Οἱ ἀρύβαλλοι τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἔχουν κατὰ κανόνα ἐπίπεδη βάση χωρὶς δακτύλιο, ἀλλὰ στὰ κορινθιακὰ ἐργαστήρια τῆς ΠΓ περιόδου, ὅπου ἡ διάκριση μεταξὺ τοῦ πρωτοεμφανιζομένου ἀρυβάλλου καὶ τῆς ληκύθου συχνὰ δὲν εἶναι ἀπόλυτα σαφῆς, τὰ ἀρυβαλλόσχημα κορινθιακὰ ἀγγεῖα ἔχουν μερικὲς φορές μία μικρὴ δακτυλιόσχημη βάση¹²³. Ἡ συστηματικὴ ἐμφάνιση τῆς μικρῆς κωνικῆς βάσης στοὺς ἀρυβάλλους ἀργότερα ὀφείλεται στὰ κορινθιακὰ ἐργαστήρια τῆς Π - ΠΡΚ ἀγγειογραφίας¹²⁴.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀρυβάλλου εἶναι σχεδὸν ἄγνωστο στὴν κυκλαδικὴ κεραμικῇ, ἂν καὶ συνηθίζεται στὰ γειτονικὰ εὐβοϊκὰ ἐργαστήρια τῆς ΥΓ περιόδου ποὺ ἀκολουθοῦν κορινθιάζοντες ρυθμοὺς¹²⁵. Τὸ σφαιρικὸ σχῆμα τοῦ σώματος καὶ ὁ χαμηλὸς κωνικὸς δακτύλιος τῆς βάσης τοῦ ἀρυβάλλου *ἀρ. κατ. 30* βρίσκουν ἀκριβῆ παράλλη-

118. Βλ. *GGP*, 19.

119. Βλ. *GGP*, πίν. 3, m.

120. Βλ. J. BOARDMAN στὸ *Lefkandi I*, 65 - 66.

121. Γὰ σύντομη, ἀλλὰ περιεκτικὴ ἐπισκόπηση τοῦ σχήματος κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχῇ βλ. C. W. NEEFT, *Protocorinthian Subgeometric Aryballoi*, Allard Pierson Series 7 (Amsterdam 1987), 24 - 28. Τὸ σχῆμα ὡστόσο ἀπαντᾷ καὶ στὰ ΥΓ ἀττικὰ ἐργαστήρια· βλ. ἐνδεικτικὰ *Ker.* VI, πίν. 139, ἀρ. 649 (ἀπὸ τὸν τάφο 64) καὶ ἀρ. 5541 (ἀπὸ τὸν τάφο 90).

122. Βλ. C. W. NEEFT, ὁ.π. (σημ. 121), 23.

123. Βλ. π.χ. *Hesperia* 33, 1964, 91 - 92 (A3) καὶ πίν. 17.

124. Βλ. C. W. NEEFT, ὁ.π. (σημ. 121), 33.

125. Βλ. π.χ. *GGP*, 191 πίν. 41, g.

λα στο σχήμα τῶν σφαιρικῶν ἀρυβάλλων τῆς Π - ΠΡΚ κεραμεικῆς ποῦ προφανῶς ἀποτελοῦν τὰ ἄμεσα πρότυπα τοῦ νάξιου κεραμέα καὶ ὀρίζουν τὸ χρονικὸ στίγμα τῆς κατασκευῆς του λίγο μετὰ τὸ τέλος τῆς ΥΓ περιόδου.

Ἐξίσου σπάνια μὲ τὸ σχήμα εἶναι στὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς διακόσμησης τοῦ ἀρυβάλλου *ἀρ. κατ. 30* μὲ ρυθμὸ διχρωμίας. Ἡ τεχνικὴ τῆς διχρωμίας εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν ἐργαστηρίων τῆς Κύπρου καὶ τῶν ἄλλων γειτονικῶν περιοχῶν τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου, ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται σπάνια στὸν χῶρο τοῦ Αἰγαίου, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Εὐβοία, ὅπου ἀρκετὰ συχνὰ ὀρισμένα ἐργαστήρια τῆς ΥΓ περιόδου κατασκευάζουν ἀγγεῖα σὲ ρυθμοὺς διχρωμίας κατὰ τὰ κυπριακὰ πρότυπα¹²⁶. Οἱ τεχνικὲς τῆς διχρωμίας ποῦ χρησιμοποιοῦνται στὴν εὐβοϊκὴ κεραμεικὴ παρουσιάζουν διάφορες παραλλαγές, ἐνῶ οἱ περισσότερες στηρίζονται στὴ χρήση δύο ἐπίθετων χρωμάτων (τοῦ λευκοῦ καὶ τοῦ ἐρυθροῦ) ἐπάνω στὴν ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου¹²⁷. Παράλληλα, τὰ εὐβοϊκὰ ΥΓ ἐργαστήρια ἐφαρμόζουν καὶ τὴν τεχνικὴ τοῦ «λευκοῦ ἐπὶ μαύρου», ποῦ εἶναι γνωστὴ καὶ στὴν Κρήτη ἤδη ἀπὸ τὴν ΠΓ ἐποχὴ¹²⁸.

Ἡ χρήση τοῦ πρόσθετου λευκοῦ χρώματος ἐπάνω στὸ μαῦρο γάνωμα χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα ἀπὸ τὴ ΜΓ Π ἐποχὴ καὶ στὴν Κόρινθο καὶ ἀνάλογα ἀγγεῖα τῆς ΥΓ ἐποχῆς ἔχουμε ἀπὸ τὴν Ἀγορὰ τῶν Ἀθηνῶν¹²⁹, ὅπως καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο¹³⁰. Ἀγγεῖα διακοσμημένα μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ «λευκοῦ ἐπὶ μαύρου» εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὶς Κυκλάδες καὶ συνήθως ἐρμηνεύονται ὡς κρητικά¹³¹. Παραλλαγὴ αὐτῆς τῆς τεχνικῆς ἀποτελεῖ ἡ διχρωμία, ἡ ὁποία ἐφαρμόζεται στὸν ἀρύβαλλο *ἀρ. κατ. 30*, ὅπου τὸ ἐπίθετο λευκὸ χρῶμα χρησιμοποιεῖται μαζὶ μὲ τὸ ἐρυθρὸ ἐπάνω στὸ μαῦρο γάνωμα ποῦ καλύπτει τὸ ἀγγεῖο καὶ ὄχι ἐπάνω στὴν ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια, ὅπως συχνὰ γίνεται κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς τεχνικῆς τῆς διχρωμίας στὴν Εὐβοία.

Τὸ διακοσμητικὸ σχήμα τοῦ ἀρυβάλλου *ἀρ. κατ. 30*, μὲ τὴ ζώνη τῶν ὀριζόντιων γραμμῶν νὰ διακόπτει τὴ μελαμβαφὴ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος λίγο χαμηλότερα ἀπὸ τὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου, ἀνήκει στὴ βραχύβια κορινθιακὴ παράδοση τῶν ρυθμῶν διχρωμίας τῆς ΥΓ περιόδου. Ἕνας ἀπόηχος αὐτῆς τῆς παράδοσης ὑπάρχει καὶ σὲ μερικὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια τῆς ΥΓ περιόδου¹³², ὅπου ὅμως ἡ διακόσμηση δὲν γίνεται μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς διχρωμίας, ἀλλὰ μὲ τὴ συνήθη πρακτικὴ τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου, δηλ. μὲ τὴν ἀπλὴ χρήση γανώματος, ἐνῶ ἡ ζώνη τῶν ὀριζόντιων γραμμῶν ποῦ διακόπτει τὴ μελαμβαφὴ ἐπιφάνεια τοῦ σώματος ἀφήνεται ἐδαφόχρωμη. Εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὴν ἐπιλεκτικὴ συλλογὴ στοιχείων στὴν κατασκευὴ τοῦ ἀρυβάλλου *ἀρ. κατ. 30* ὅτι τὸ ἀγγεῖο ἀποτελεῖ πειραματικὸ σχεδὸν κατασκευάσμα ἐνὸς ΥΓ ἐργαστηρίου,

126. Βλ. *GGP*, 191 καὶ *Lefkandi I*, 65.

127. Βλ. π.χ. *AE* 1975, πίν. 58, α καὶ 59, α.

128. Γιὰ κρητικὰ παραδείγματα βλ. π.χ. *Fortetsa*, 188 πίν. 41 ἀρ. 657. Γιὰ εὐβοϊκὰ βλ. π.χ. *ΠΑΕ* 1979 πίν. 33 β - γ καὶ *Lefkandi I*, 65 πίν. 43.

129. *Agora VIII*, 26 καὶ 100 πίν. 39 ἀρ. 591 - 596.

130. Βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Local Naxian Workshops*, 111, σημ. 44.

131. Βλ. *EADélos XV*, πίν. 46, 1 καὶ πίν. 50, 6 - 10.

132. Βλ. C. W. NEEFT, ὀ.π. (σημ. 121), 27 πίν. 2. Γιὰ ἀττικὲς παραλλαγές βλ. π.χ. *Ker. VI*, πίν. 139.

τὸ ὁποῖο ἀντλεῖ ἀπὸ εὐβοϊκοὺς καὶ κορινθιακοὺς ρυθμοὺς μὲ κρητικὴ καὶ κυπριακὴ παράδοση.

᾽Οστρακο κλειστοῦ ἀγγείου

Τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31* (εἰκ. 14α, πίν. 28β) ποὺ εἶναι κατασκευασμένο μὲ ναξιακὸ πηλὸ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἄνω τμήμα τῆς κοιλιᾶς μικροῦ κλειστοῦ ἀγγείου, πιθανότατα ὑδρίσκης ἢ ἀμφορίσκου, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ πάχος καὶ τὴν κλίση τοῦ τοιχώματος. Ἡ διακόσμηση τοῦ ὄστράκου ἀποτελεῖ τμήμα μιᾶς διηγηματικῆς σκηνῆς μὲ ἓναν μαχόμενο πολεμιστὴ ζωγραφισμένο σὲ ΥΓ τεχντροπία. Παρὰ τὴν ἀποσπασματικὴ διατήρηση τῆς σκηνῆς εἶναι προφανῆς ἡ ἐξαιρετικὴ ποιότητα τοῦ σχεδίου καὶ ὁ διηγηματικὸς χαρακτήρας τῆς εἰκονιζόμενης παράστασης.

Ἡ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31*, ἀναπτυσσόταν στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου, σὲ ἓνα μεγάλο πίνακα ἀπὸ τὸν ὁποῖο διατηρεῖται μικρὸ μόνον τμήμα ἀπὸ τὴν ἄνω γωνία τῆς μιᾶς πλευρᾶς. Ἀπὸ τὸ πλαίσιο τοῦ πίνακα σώζεται μία ὀριζόντια γραμμὴ ἀπὸ τὴν ἄνω ὀριοθέτηση καὶ τὸ ἓνα ζεῦγος τριγλύφων μὲ τὴν ἐνδιάμεση συμπαγὴ ψευδόσπειρα ποὺ ἔκλειναν τὴ σύνθεση στὰ πλάγια. Τὸ διακοσμητικὸ σύστημα τοῦ πίνακα ποὺ κυριαρχεῖ γενικῶς στὴν ἀγγειογραφία τῆς ΜΓ περιόδου, κατὰ τὴν ΥΓ ἐποχὴ μετεξελίσσεται σὲ ζώνη στὴν Ἀττικὴ, ἀλλὰ διατηρεῖται ὡς κεντρικὴ διακοσμητικὴ μονάδα σὲ πολλὰ νησιωτικὰ ἐργαστήρια, κυρίως στὶς Κυκλάδες καὶ τὴν Εὐβοία¹³³. Ὁ συνδυασμὸς τῶν τριγλύφων μὲ κάθετη συμπαγὴ ψευδόσπειρα ἀποτελεῖ ἐπίσης χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῆς εὐβοϊκῆς καὶ τῆς κυκλαδικῆς κεραμικῆς¹³⁴. Στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ τῆς ΥΓ περιόδου ὁ πίνακας χρησιμοποιεῖται συστηματικὰ στὴ διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ καὶ τοῦ ὤμου τοῦ ἀγγείου, στὶς ὑδρίες ὅμως καὶ τοὺς ἀμφορεῖς τοῦ ἐπιγαστρίου τύπου ἀποτελεῖ συνήθως τὴν κύρια διακοσμητικὴ σύνθεση στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου¹³⁵.

Ἡ σκηνὴ τοῦ πίνακα ποὺ διακοσμοῦσε τὸ ἀγγεῖο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31*, εἶναι μία ἀπὸ τίς ἐλάχιστες γνωστὲς διηγηματικὲς σκηνὲς ποὺ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὴν ΥΓ ναξιακὴ κεραμικὴ¹³⁶. Ἡ διακόσμηση τοῦ ὄστράκου *ἀρ. κατ. 31* ἀποτελεῖ τμήμα ἀπὸ σκηνὴ μάχης ἢ κυνηγίου. Ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ παράσταση διατηρεῖται ἀποσπασματικὰ ἓνας πολεμιστὴς μὲ κράνος καὶ στρογγυλὴ ἀσπίδα, ὁ ὁποῖος εἰκονίζεται ὄρθιος νὰ κραδαίνει μὲ τὸ ἀριστερὸ ἀνυψωμένο χέρι τοῦ ἓνα δόρυ πρὸς τὸ κέντρο τοῦ πίνακα. Ἀπὸ τὸ κεφάλι τοῦ πολεμιστῆ διατηροῦνται μόνον οἱ δύο ἔλικες ποὺ ὑποδήλωναν τὸ λοφίο τοῦ κράνους¹³⁷, ἐνῶ ἀπὸ τὸ τμήμα τῆς ἀσπί-

133. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 35 καὶ *EADélos XV*, πίν. XLIV.

134. Βλ. π.χ. *EADélos XV*, πίν. XLIV.

135. Γιὰ ναξιακὰ ΥΓ ἀγγεῖα μὲ πίνακα στὸν λαιμὸ ἢ τὸν ὤμο βλ. *EADélos XV*, πίν. XXXV - XXXVI. Γιὰ τὸν ἀμφορέα τοῦ ἐπιγαστρίου τύπου μὲ πίνακα στὴν κοιλιά βλ. *EADélos XV*, πίν. LVI.

136. Βλ. ἐπίσης *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 116 πίν. 19 (παράσταση μουσικῶν).

137. Βλ. A. SNODGRASS, *Early Greek Armour and Weapons* (London 1964), 231.

δας πού διατηρείται είναι σαφές ότι ήταν στρογγυλή και κάλυπτε όλο το σώμα του πολεμιστή¹³⁸.

Στη Γεωμετρική τέχνη το θέμα της μονομαχίας δύο πολεμιστών σπάνια εικονίζεται μόνο του· κατά κανόνα αποτελεί μικρό τμήμα σκηνής μάχης¹³⁹. Παρά την κυρίαρχη θέση του πολεμιστή στην άκρη του πίνακα, το μικρό μέγεθος του αγγείου από το οποίο προέρχεται το όστρακο *ἀρ. κατ. 31* καθιστά σαφές ότι η μορφή που διατηρείται πρέπει να βρισκόταν περίπου στο κέντρο της παράστασης. Κατά συνέπεια η σκηνή πρέπει να απεικόνιζε μονομαχία δύο πολεμιστών ή μάχη πολεμιστή με άγριο θηρίο. Στη Γεωμετρική αγγειογραφία ο πολεμιστής εικονίζεται συνήθως να πετᾷ το δόρυ του με το άριστερό χέρι¹⁴⁰. Ἄλλα ὅμοια παριστάνεται και ὁ κυνηγός, ὁ ὁποῖος συχνά ὀπλισμένος ὡς πολεμιστῆς εἰκονίζεται νὰ πετᾷ δόρυ ἢ ἀκόντιο ἐναντία σὲ κάποιο ἄγριο θηρίο, ὅπως στὸ ὄστρακο ἐνὸς χιακοῦ ΥΓ ἐργαστηρίου, ὅπου ὁ ἥρωας, ὀπλισμένος με ἀσπίδα καὶ δόρυ ἐπιτίθεται ἐναντίον λιονταριοῦ¹⁴¹.

Τὸ θέμα τοῦ κυνηγίου ἔχει ἓνα τελείως διαφορετικὸ χαρακτῆρα στὰ ἀττικὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια τῆς ΥΓ περιόδου, ὅπου ἔμφαση δίνεται κυρίως στὰ ζῶα πού συνοδεύουν τὸν κυνηγὸ καὶ στὸ θῆραμα¹⁴². Τὸ θέμα τῆς θηριομαχίας με τὸν ὀπλισμένο ἥρωα πού ἐπιτίθεται σὲ ἄγριο θηρίο εἶναι βασικὰ ἀνατολικῆς προέλευσης¹⁴³. Ἴσως γιὰ τοῦτο ἡ σύνθεση αὐτὴ ἐμφανίζεται πολὺ νωρὶς στὴν κρητικὴ αγγειογραφία καὶ κατὰ τὴν ΥΓ ἐποχὴ χρησιμοποιεῖται κυρίως στὰ ἐργαστήρια τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας¹⁴⁴. Στὴν παράσταση θηριομαχίας τοῦ χιακοῦ ΥΓ ὄστράκου πού προαναφέρθηκε ὁ ὀπλισμένος ἥρωας κρατᾷ ἀμυντικὰ τὴν ἀσπίδα σὲ κάποια ἀπόσταση ἀπὸ τὸ σῶμα του¹⁴⁵, ἀλλὰ στὸ ναξιακὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31* ἡ ἀνδρική μορφή με τὴν πολεμικὴ ἐξάρτηση εἰκονίζεται νὰ κρατᾷ τὴν ἀσπίδα με τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ καλύπτεται τὸ σῶμα, ὅπως δηλ. κατὰ κανόνα παριστάνονται οἱ πολεμιστῆς στὴν ἀττικὴ αγγειογραφία¹⁴⁶. Ἡ κατεύθυνση ὁμῶς τοῦ δόρατος πρὸς τὰ κάτω καθιστᾷ πιθανότερο ἢ ἀποσπασματικὰ διατηρημένη σκηνὴ στὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31* νὰ εἰκόνιζε θηριομαχία μᾶλλον παρὰ μονομαχία πολεμιστῶν.

Ὁ τύπος τῆς στρογγυλῆς ἀσπίδας πού κρατᾷ ὁ πολεμιστῆς τοῦ ναξιακοῦ αγγείου *ἀρ. κατ. 31* εἶναι βασικὰ γνωστὸς ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ καὶ ἀποτελεῖ εἰκονογραφικὸ

138. Βλ. H. BORCHHARDT, *Frühe griechische Schieldformen*, *ArchHom.* I, 1977, E1 - E9. G. AHLBERG, *Fighting on Land and Sea in Greek Geometric Art* (Stockholm 1971), 51.

139. Βλ. G. AHLBERG, ὁ.π. (σημ. 138), 51.

140. Βλ. π.χ. G. AHLBERG, ὁ.π. (σημ. 138), 20 πίν. 17.

141. Βλ. J. N. COLDSTREAM, *The Geometric Lion - Fighter from Kato Phana, Chios* στὸ J. BOARDMAN - J. VAPHOPOULOU-RICHARDSON (ἐκδ.), *A Conference at the Homereion in Chios 1984* (London 1986), 181 κέ.

142. Βλ. π.χ. J. DAVISON, *Attic Geometric Workshops*, *Yale Classical Studies* 16 (New Haven 1961), πίν. 132. Γιὰ τὸ θέμα τοῦ κυνηγίου βλ. K. SCHAUENBURG, *Jagddarstellungen in der griechischen Vasenmalerei* (Berlin 1969). Ἐπίσης A. SCHNAPP, *DdA* I, 1979, κέ. 1 καὶ P. SCHMIDT-A. SCHNAPP, *Rev.Arch.* 1982, 57 κέ.

143. Βλ. G. AHLBERG, ὁ.π. (σημ. 138), 76.

144. Βλ. J. N. COLDSTREAM, ὁ.π. (σημ. 141).

145. Αὐτόθι.

146. Βλ. π.χ. Α. ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ, *Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀνδρου* (Ἀθήνα 1981), 51 *ἀρ. κατ.* 125 πίν. 28.

στοιχείο της τελευταίας φάσης της ΥΓ κεραμεικής¹⁴⁷. 'Ο εικονογραφικός διηγηματικός ρυθμός είναι έξαιρετικά σπάνιος στη ναξιακή κεραμική της ΥΓ περιόδου. 'Η πὸ γνωστὴ ομάδα ΥΓ ναξιακοῦ ρυθμοῦ, τὰ ἀγγεῖα τῆς κατηγορίας Bb ἀπὸ τὴ Δῆλο - Ρήνεια, δὲν ἐπεκτείνεται εἰκονογραφικὰ περισσότερο ἀπὸ τὶς ἀπλὲς παραστάσεις πτηνῶν ἢ φυτικῶν μοτίβων¹⁴⁸. 'Ακόμη καὶ στὴν ὑστερότερη ναξιακὴ ομάδα Βα τῆς Δῆλου - Ρήνειας ποὺ εἶναι ἀνατολίζουσας τεχνοτροπίας μὲ ἐραλδικὲς σκηνὲς μὲ ζῶα οἱ ἀνθρώπινες μορφὲς καὶ οἱ διηγηματικὲς σκηνὲς γενικότερα παραμένουν σπάνιες¹⁴⁹. Τὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο προέρχεται τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31*, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν τεχνολογία του καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ λαμπερὸ ὑπορρόδινο ἐπίχρισμα ἔχει κατασκευασθεῖ σὲ ναξιακὸ ΥΓ ἐργαστήριο. 'Ομοῖα ἐπιχρίσματα χρησιμοποιοῦν μερικὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια, τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὸν «ρυθμὸ Cesnola» ποὺ εἶναι γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν Εὐβοία¹⁵⁰. Σὲ ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ χρησιμοποιοῦνται διηγηματικὲς σκηνὲς μὲ πολεμιστὲς ποὺ κρατοῦν ἀσπίδα μὲ τρόπο ποὺ προδίδει ἄμεσες ἀττικὲς ἐπιρροές¹⁵¹. 'Η εἰκονογραφία τοῦ ναξιακοῦ ὄστράκου *ἀρ. κατ. 31* δὲν εἶναι τυπικὴ τῶν χαρακτηριστικῶν εὐβοϊκῶν ἀγγείων τοῦ ρυθμοῦ, ἀλλὰ ἀντίθετα ὁ ἀγγειογράφος του φαίνεται νὰ ἀντλεῖ ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀττικὴ κεραμική. Τὸ ἐργαστήριο στὸ ὁποῖο κατασκευάστηκε τὸ ἀγγεῖο ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζεται τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31*, ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὴν τεχνολογία καὶ τὴν τεχνοτροπία του ὡς ἓνα ἀπὸ τὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια ποὺ συνεχίζουν τὴν ἀττικίζουσα ΜΓ παράδοση ἀνανεώνοντάς τὴν μὲ νέα καὶ συνήθως εὐβοϊκὰ στοιχεῖα.

Πῶμα

Μεταξὺ τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου συμπεριλαμβάνεται καὶ τὸ πῶμα *ἀρ. κατ. 32* (εἰκ. 14β, πίν. 28γ-δ), τὸ ὁποῖο παρουσιάζει ἰδιαίτερο μορφολογικὸ ἐνδιαφέρον γιὰτὶ εἶναι ἐφοδιασμένο μὲ δύο πολὺ μικρὲς πρόσθετες λαβές. Στὴν πραγματικότητα δὲν πρόκειται γιὰ κανονικὲς λαβές, ἀλλὰ γιὰ διάτρητα ὠτία ποὺ χρησίμευαν γιὰ τὴν πρόσδεση τοῦ πώματος στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ποὺ κάλυπτε. 'Ο τύπος τοῦ πώματος χωρὶς τὰ ὠτία εἶναι πολὺ κοινὸς στὴν κεραμικὴ τῆς 'Αττικῆς καὶ χρησιμοποιεῖται κυρίως γιὰ πυξίδες κατὰ τὴν ΠΡΓ καὶ ΠΓ περίοδο¹⁵². Τὸ σχῆμα αὐτοῦ τοῦ τύπου πώματος ἐξελίσσεται ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ κωνικὴ μορφή τῆς

147. Βλ. P. A. GREENHALGH, *Early Greek Warfare* (Cambridge 1973), 71.

148. *EADélos* XV, 71.

149. Βλ. *EADélos* XVII, πίν. I - VIII.

150. Γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐργαστηρίου ρυθμοῦ Cesnola στὴ Νάξο βλ. KOUROU, *Local Naxian Workshops*, 110. Τῆς ἴδιας, Euboea and Naxos in the Late Geometric period: the Cesnola Style στὸ M. BATS - B. D'AGOSTINO (ἐκδ.), *Euboica. L'Euboea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente, Atti del Convegno Internazionale di Napoli, 13 - 16 novembre 1996* (Napoli 1998), 167 - 177.

151. Βλ. π.χ. AA 1972, 394 πίν. 14 καὶ *AntK* 11, 1968, πίν. 27, 4.

152. Βλ. B. BOHEN, *Die Geometrischen Pyxiden, Ker.* XIII, 1988, 14 πίν. 2 καὶ πίν. 40. Γιὰ τοὺς τύπους τῶν πωμάτων γενικῶς βλ. CGA, 231.

ΠΡΓ περιόδου στον ελαφρῶς καμπύλο καὶ σχεδὸν ἐπίπεδο τύπο τῶν ΜΓ χρόνων¹⁵³. Τὸ πῶμα *ἀρ. κατ. 32* ποὺ ἔχει μικρὴ καμπυλότητα πρὸς τὸ κέντρο, ὅπου ὑψώνεται ἢ λαβὴ σὲ σχῆμα κόλουρου κώνου, ἔχει ἀκριβῆ παράλληλα ἀνάμεσα στὰ νεώτερα ἀττικά δείγματα¹⁵⁴. Ἀλλὰ τὰ δύο διάτρητα ὠτία ποὺ φέρει τὸ πῶμα *ἀρ. κατ. 32* τὸ διαφοροποιοῦν ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ τοῦ προσδίδουν μοναδικότητα. Ὅπες πρόσδεσης εἶναι κοινότατες στὰ πῶματα, σὺς περιπτώσεις τῶν πυξίδων μάλιστα εἶναι *sine qua non*, ἀλλὰ πῶματα μὲ ὠτία πρόσδεσης δὲν μαρτυροῦνται¹⁵⁵.

Τὰ δύο ἡμικυκλικὰ ὠτία τοῦ πῶματος *ἀρ. κατ. 32* δὲν εἶναι ὅμοια, ἀλλὰ τὸ ἓνα εἶναι ὀριζόντιο καὶ ἐξέχει ἀπὸ τὴν περιφέρεια τοῦ πῶματος, ἐνῶ τὸ δεύτερο ὠτίο εἶναι ἐλαφρὰ ἀνασηκωμένο πρὸς τὰ πάνω. Τὰ ὠτία ἀντιστοιχοῦν σὺς ὅπες πρόσδεσης ποὺ βρίσκονται ἀκριβῶς στὴν περιφέρεια τοῦ πῶματος, ὑποδηλώνοντας τὴν ὑπαρξὴ ἕξω νεύοντος χείλους στὸ συνανῆκον ἀγγεῖο. Κατὰ συνέπεια τὸ ἀγγεῖο πρέπει νὰ ἦταν κύαθος¹⁵⁶ ἢ σφαιρική πυξίδα¹⁵⁷. Τὰ ὠτία προφανῶς ὀφείλονται στὸ ἰδιοσυγκρασιακὸ ἰδίωμα τοῦ ἀγγειοπλάστη, ὁ ὁποῖος ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ πηλοῦ δὲν πρέπει νὰ ἦταν Νάξιος.

Τὸ πῶμα εἶναι διακοσμημένο μὲ ὁμόκεντρες ζῶνες, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κεντρικὴ φέρει τὸ μοτίβο τῆς τεθλασμένης ταινίας, ποὺ μαζὶ μὲ τὸν κυνόδοντα καὶ τὴν ἰχθυόκανθα ἀποτελοῦν τὰ συχνότερα διακοσμητικὰ μοτίβα στὰ πῶματα¹⁵⁸. Ἐξίσου καλὰ γνωστὸ θέμα στὴν ἀττική καὶ τὴν κυκλαδικὴ τέχνη εἶναι καὶ ὁ σταυρός, ποὺ παριστάνεται στὴν ἄνω ἐπιφάνεια τῆς λαβῆς. Ἡ διακόσμηση τῶν ἀττικῶν πῶμάτων τοῦ ἴδιου τύπου ἐξελίσεται ἀπὸ τὶς σκοτεινὲς ἐπιφάνειες τῆς ΠΡΓ περιόδου σὺς πολλαπλὲς ζῶνες τῆς ΜΓ καὶ τῆς ΥΓ ἐποχῆς. Τὰ μοτίβα, ἢ πυκνότητα τῆς διακόσμησης καὶ τὸ σχῆμα τοῦ πῶματος *ἀρ. κατ. 32* ὑποδεικνύουν ὡς χρόνο κατασκευῆς του τὸ τέλος τῆς ΜΓ II καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς ΥΓ ἐποχῆς¹⁵⁹.

Σκύφοι

Μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου ὑπάρχουν ὀκτὼ σκύφοι (*ἀρ. κατ. 33-40*), ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ τρεῖς (*ἀρ. κατ. 38, 39* καὶ *40*) ἀνήκουν στὸν τύπο τοῦ μεγάλου σκύφου μὲ βαθθὸ σῶμα (σκυφοειδεῖς κρατῆρες) καὶ οἱ ὑπόλοιποι πέντε (*ἀρ. κατ. 33-37*) στὸν τύπο τοῦ μικροῦ, παραδοσιακοῦ σκύφου. Τρεῖς ἀπὸ τοὺς μικροὺς σκύφους (*ἀρ. κατ. 35-37*) ἀνήκουν στὴν κατηγορία τοῦ ρηχοῦ ἀττικίζοντος

153. Βλ. ΒΟΗΝ, ὁ.π. (σημ. 152), πίν. 40, 19 (238), 20 (240) καὶ πίν. 8, 4 (87).

154. Βλ. αὐτόθι, πίν. 40, 13 (232). Γιά ἀπλὲς ἢ πολλαπλὲς λαβὲς σὲ σχῆμα κώνου βλ. *Ker. V1*, πίν. 146.

155. Γιά πῶματα μὲ ὅπες πρόσδεσης βλ. π.χ. ΒΟΗΝ, ὁ.π. (σημ. 152), παρ. πίν. 4 εἰκ. 24, 27 καὶ 42.

156. Πρβ. Π. ΘΕΜΕΛΗ, *ΠΑΕ* 1980, 87 εἰκ. 4.

157. Βλ. ΒΟΗΝ, ὁ.π. (σημ. 152), παρ. πίν. 4, 27.

158. Βλ. αὐτόθι, πίν. 8, καὶ 40. Ἐπίσης, *CVA Heidelberg* 3 πίν. 118 καὶ *CVA Mainz* 1, πίν. 12, 6 - 7.

159. Βλ. π.χ. τὸ πῶμα *CVA Mainz* 1, πίν. 12, 6 - 7.

τύπου με επίπεδη βάση, ενώ οι άλλοι δύο (άρ. κατ. 33 και 34) παρουσιάζουν ένα βαθύτερο σῶμα με πολύ πιδ ἔντονα, καμπύλα περιγράμματα και οὐσιαστικά αποτελοῦν μικρογραφία τῶν μεγάλων σκύφων.

Ὁ μικρὸς ρηχὸς σκύφος με τὸ βραχὺ, ἀλλὰ ἰσχυρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος και τὸν μεγάλο διακοσμητικὸ πῖνακα στὸν ὦμο εἶναι ἀττική δημιουργία τῆς ΠΓ Π ἐποχῆς¹⁶⁰. Ταχύτατα ὡστόσο υἰοθετεῖται ἀπὸ ὅλα τὰ ἄλλα γεωμετρικὰ ἐργαστήρια και κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο ἀποβαίνει γενικὰ ἐξαιρετικὰ δημοφιλὲς σχῆμα. Δὲν ἀκολουθεῖ ὅμως παντοῦ τὴν ἴδια ἐξέλιξη και τὰ ἀττικά ἐργαστήρια ἀντιμετωπίζουν τὸ σχῆμα με μεγάλο συντηρητισμὸ. Ἡ μόνη οὐσιαστικὴ διαφοροποίηση πού ὑφίσταται ὁ τύπος συνίσταται στὴ διαμόρφωση τοῦ χεῖλους, τὸ ὁποῖο ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ ἔξω νεύουσα και βραχεῖα μορφή του μετατρέπεται βαθμιαῖα και γίνεται ὑψηλότερο και κάθετο¹⁶¹. Ὡστόσο, τὸ σῶμα τοῦ ἀττικοῦ σκύφου παραμένει πάντα και σταθερὰ ρηχό. Ἀντίθετα, στὴν Κορινθία τὸ σχῆμα ἀπὸ τὴν πρώτη του κιάλας ἐμφάνιση παρουσιάζεται σχετικὰ βαθὺ και με πολὺ πιδ ἔντονα καμπύλα περιγράμματα ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν σύγχρονων ἀττικῶν σκύφων¹⁶². Ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτὴ τάση τῶν κορινθιακῶν ἐργαστηρίων γιὰ βαθιὰ και καμπύλα σχήματα διατηρεῖται σταθερῇ ὡς τὸ τέλος τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς¹⁶³. Ἀνάλογη τάση ἐμφανίζεται και στὴν Ἀργολίδα ἀπὸ τὴν ΠΓ Π φάση, ὅπου μάλιστα ὁ ἀττικίζων ρηχὸς τύπος συνυπάρχει ἐξ ἀρχῆς με τὸν βαθύτερο, πελοποννησιακὸ τύπο¹⁶⁴. Ἡ ἴδια συνύπαρξη τοῦ ρηχοῦ με τὸν βαθὺ τύπο πού συνεχίζεται σταθερὰ στὴν Ἀργολίδα και κατὰ τὴν ΜΓ περίοδο παρουσιάζεται και στὴ Νάξο.

Ρηχοὶ σκύφοι (άρ. κατ. 35, 36, 37)

Ὁ τύπος τοῦ ρηχοῦ ἔντονα ἀττικίζοντος σκύφου με βραχὺ ἔξω νεῦον χεῖλος και επίπεδη βάση ἀντιπροσωπεύεται ἀνάμεσα στα ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου με τρία μόνον δείγματα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὰ ἐργαστήρια: τὸν παριανὸ σκύφο ἀρ. κατ. 37 πού ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν σκύφων με ἐνάλληλες γωνίες και τοὺς ναξιακοὺς σκύφους ἀρ. κατ. 35 και ἀρ. κατ. 36.

Ὁ σκύφος ἀρ. κατ. 37 (εἰκ. 17γ, πίν. 33α-β) ἀνήκει σὲ μία ἰδιαίτερη κατηγορία ρηχῶν σκύφων τῆς ΜΓ περιόδου πού παρουσιάζει εὐρεία διάδοση ὄχι μόνον στὸ Αἰγαῖο, ἀλλὰ και στὴν προαιποικιακὴ Δύση¹⁶⁵. Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ αὐτῶν τῶν

160. Βλ. σχετικὰ GGP, 14.

161. GGP, 18 και 23.

162. GGP, 93 πίν. 16, e και 95 πίν. 17, d.

163. Βλ. π.χ. GGP, πίν. 20, d.

164. Βλ. π.χ. GGP, πίν. 23, c - d. Γιὰ σκύφους τῆς ΜΓ περιόδου αὐτόθι, πίν. 24, e και j.

165. Βλ. σχετικὰ G. VALLET, Les coupes cycladiques, *Rhegion et Zancle. Histoire, commerce et civilisation des cités chalcidiennes du Détroit de Messine* (Paris 1958), 33 κέ. D. RIDGWAY, Cycladic Cups at Veii στὸ D. - F. RIDGWAY (ἐκδ.), *Italy before the Romans* (London 1978), 113 - 127 (μετάφραση ἀπὸ *St.Etr.* 35, 1967, 311 - 312). Ἐπίσης, D. RIDGWAY, The Foundation of Pithekoussai, *Nouvelle Contribution à l'Etude de la Société et de la Colonisation Eubéennes, Cahiers du Centre J. Bérard VI*, 1981, 48. COLDSTREAM,

οκύφων αποτελεί ή πολύ χαρακτηριστική σύνθεση του πίνακα του ὤμου με ἐνάλληλες γωνίες που τους χάρισε καὶ τὴν προσωνυμία «οκύφοι με ἐνάλληλες» (*chevron skyphoi*). Τὸ διακοσμητικὸ αὐτὸ σύστημα, με ἕναν πίνακα με ἐνάλληλες γωνίες ζωγραφισμένο στὸν ὤμο τοῦ ἀγγείου, ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στοὺς ρηχοὺς οκύφους κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο καὶ ἐξελισσεται βαθμιαῖα¹⁶⁶.

Παλαιότερα οἱ οκύφοι αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶχαν θεωρηθεῖ κυκλαδικοί, ἀλλὰ οἱ νεώτερες ἔρευνες ἔδειξαν ὅτι τελικὰ οἱ Κυκλάδες δὲν εἶναι παρὰ ἕνα ἀπὸ τὰ πολλὰ ΜΓ κέντρα ποὺ κατασκεύαζαν οκύφους αὐτοῦ τοῦ τύπου¹⁶⁷. Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα κέντρα παραγωγῆς τους ἀποδεικνύεται ἡ Ἀθήνα, ὅπου πιθανότατα ἀναπτύχθηκε τὸ χαρακτηριστικὸ διακοσμητικὸ σχῆμα λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΜΓ I ἐποχῆς¹⁶⁸. Κατὰ τὴ ΜΓ II περίοδο τὰ περισσότερα γνωστὰ ἀττικά παραδείγματα οκύφων διατηροῦν τὴν παραδοσιακὴ ρηχότητα τοῦ σώματος, ἀλλὰ ἡ διακόσμηση τοῦ ὤμου ἔχει πλέον μετατραπῆ σὲ ἐνιαία ζώνη, εἴτε με τὴν προσθήκη κάθετων γραμμιδίων ἕως τὶς λαβές, ἢ με τὴν παράθεση ἐνὸς ρόδακα ἢ ἀστερίσκου στὸ ἐδαφόχρωμο κενὸ μεταξὺ τοῦ κεντρικοῦ πίνακα καὶ τῶν λαβῶν¹⁶⁹.

Οἱ κυκλαδικοὶ οκύφοι αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀκολουθοῦν πιστὰ τοὺς ἀττικούς στὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση καὶ τὰ περισσότερα γνωστὰ δείγματα τοῦ τύπου ἀνήκουν στὴ ΜΓ II περίοδο¹⁷⁰. Ὁ οκύφος *ἀρ. κατ. 37* ἀνήκει στὰ πρωιμότερα δείγματα τοῦ τύπου ποὺ ἔχουν διασωθεῖ. Ἡ ἐπίπεδη βάση με τὸν μικρὸ λεπτὸ δακτύλιο καὶ τὸ βραχὺ χεῖλος του ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ τῆς ΜΓ I περιόδου, ἀλλὰ οἱ ἀναλογίες τοῦ σώματος ἔχουν ξεπεράσει τὴν πολὺ μεγάλη ρηχότητα τῆς ΜΓ I περιόδου καὶ ἐκφράζουν περισσότερο τὸ πνεῦμα τοῦ μεταβατικοῦ τύπου ποὺ ὀδηγεῖ στὰ βαθύτερα ἀγγεῖα τῆς ΜΓ II φάσης¹⁷¹. Ὁ ἐπιμηκυσμένος πίνακας ποὺ διακοσμῆ τὸν ὤμο δὲν φθάνει ἕως τὶς λαβές ἐπιβεβαιώνοντας τὴ χρονολόγηση τοῦ ἀγγείου στὸ στάδιο τῆς στροφῆς τοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τὸν ἐπιμηκυσμένο πίνακα τῆς ΜΓ I φάσης στὴν ἐνιαία ζώνη τοῦ ὤμου ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ΜΓ II ρυθμὸ. Στὸ ἴδιο ἐξελικτικὸ στάδιο ἀνήκει ἀναμφισβήτητα τὸ διακοσμητικὸ σύστημα τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χείλους με μία φαρδιά ἐδαφόχρωμη ταινία, ἐπάνω στὴν ὁποία ἐγγράφονται κατὰ διαστήματα ὀμάδες δώδεκα καθέτων γραμμιδίων¹⁷².

Ὁ οκύφος *ἀρ. κατ. 37* δὲν εἶναι κατασκευασμένος με ναξιακὸ πηλό, ἀλλὰ με τὸν πολὺ χαρακτηριστικὸ, λεπτόκοκκο πηλό ποὺ εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν Πάρο καὶ περιέχει σχετικὰ μικρὴ ποσότητα λεπτόφλοιου καὶ ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Ἡ Πάρος

Some Problems, 21 - 39. J. P. DESCOEUDRES - R. KEARSLEY, *Greek Pottery at Veii: Another Look*, *BSA* 78, 1983, 11 κέ. D. RIDGWAY - A. DERIU - F. BOITANI, *Provenance and Firing Techniques of Geometric Pottery from Veii: A Mössbauer Investigation*, *BSA* 80, 1985, 139 κέ.

166. Βλ. *GGP*, 23 πίν. 4, c καὶ 5, e.

167. Βλ. J. - P. DESCOEUDRES - R. KEARSLEY, ὁ.π. (σημ. 165).

168. Αὐτόθι, 28.

169. Αὐτόθι, 23 πίν. 17.

170. Αὐτόθι, 18 κέ.

171. Πρόκειται γιὰ τὸν τύπο *Cy I* τῶν DESCOEUDRES - R. KEARSLEY, ὁ.π. (σημ. 165), 18. Βλ. ἐπίσης τὸ σχῆμα τοῦ οκύφου ἀπὸ τὸν τάφο 12 τοῦ Κεραμικοῦ ποὺ ἀνήκει στὴ φάση τῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ ΜΓ I στὴ ΜΓ II περίοδο (*Ker.* V1, πίν. 90 *ἀρ. εὐρ.* 803).

172. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 3, b καὶ e. *Ker.* V1, πίν. 91 *ἀρ. εὐρ.* 829 (ἀπὸ τὸν τάφο 86).

ἔχει ἤδη προταθεῖ ὡς κέντρο τοῦ κυκλαδικοῦ, ἀλλὰ ἔντονα ἀττικίζοντος ἐργαστηρίου τῶν σκύφων μὲ τις ἐνάλληλες γωνίες¹⁷³. Τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ προσφέρει ὁ σκύφος *ἀρ. κατ. 37* εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση ὅτι τὸ κυκλαδικὸ ἐργαστήριον εἶναι ἀπὸ τὰ πρωιμότερα ἐργαστήρια ποὺ κατασκευάζουν σκύφους αὐτοῦ τοῦ τύπου.

Ὁ μικρὸς ρηχὸς σκύφος *ἀρ. κατ. 35* (εἰκ. 17α, πίν. 31α-β) εἶναι φτιαγμένος σὲ ναξιακὸ ἐργαστήριον, ὅπως σαφῶς προκύπτει ἀπὸ τὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλὸ καὶ τὸ ἐπίχρισμα. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου ἀκολουθεῖ πιστὰ ἀλλὰ ἐπλεκτικὰ ἀττικὰ πρότυπα. Ἡ ρηχότητα τοῦ σώματος καὶ οἱ ἀναλογίαι τῶν ἀξόνων τοῦ βρῖσκουν παράλληλα σὲ ἀττικὸς σκύφους τῆς ΠΓ II ἐποχῆς¹⁷⁴. Τὸ βραχὺ ὅμως χεῖλος ποὺ εἶναι ἤδη κάθετο ἐξωτερικά, ὅπως καὶ οἱ ἰσχυρὲς λαβές, ἀποτελοῦν στοιχεῖα τῶν ἀττικῶν σκύφων τῆς ΜΓ I ἐποχῆς¹⁷⁵. Παρόμοια ἐπλεκτικότητα ἀπὸ στοιχεῖα ἀττικῶν σκύφων διαφορετικῶν χρονικῶν φάσεων παρουσιάζει καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ σκύφου *ἀρ. κατ. 35*. Ὁ πίνακας τοῦ ὄμου ποὺ ἀπέχει ἀρκετὰ ἀπὸ τις λαβές εἶναι χαρακτηριστικὸ τῶν ἀττικῶν σκύφων τῆς ΠΓ I καὶ ΠΓ II ἐποχῆς¹⁷⁶. Ὁ συνδυασμὸς ὅμως τῶν ἐπάλληλων τεθλασμένων ταινιῶν μὲ παράπλευρη μετόπη στὸν ἴδιον πίνακα εἶναι στὴν Ἀττικὴ ὄχι μόνον σπάνιο, ἀλλὰ καὶ νεώτερο στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο δὲν χρησιμοποιεῖται πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ ΜΓ ρυθμοῦ¹⁷⁷. Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ ναξιακὸς σκύφος *ἀρ. κατ. 35* ποὺ ἀντλεῖ ἀπὸ ἀττικὰ πρότυπα τῆς ΠΓ καὶ ΜΓ I ἐποχῆς ἀνήκει σὲ μία φάση τῆς ναξιακῆς κεραμικῆς ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ ΜΓ I ἐποχὴ στὴν Ἀττικὴ.

Ἡ διακόσμηση τοῦ σκύφου *ἀρ. κατ. 35* βασίζεται σὲ ἓνα μεγάλο πίνακα στὸν ὄμο καὶ μία ὀριζόντια ἐδαφόχρωμη λεπτὴ ταινία καὶ στὶς δύο πλευρὲς τοῦ χείλους. Τὰ μοτίβα τῆς διπλῆς τεθλασμένης καὶ τῆς μετόπης μὲ ἀστερίσκο εἶναι γνωστὰ γεωμετρικὰ θέματα τόσο τῆς ἀττικῆς, ὅσο καὶ τῆς κυκλαδικῆς κεραμικῆς. Ἡ τελικὴ σύνθεση τοῦ πίνακα τοῦ σκύφου *ἀρ. κατ. 35* ὡστόσο εἶναι γνήσια κυκλαδική. Ἡ συνήθεια τῆς συμπλήρωσης τοῦ πίνακα τοῦ ὄμου μὲ ἓνα στιγμωτὸ ρόδακα ἢ ἀστερίσκο στὰ πλάγια ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν, ὅπου τὸ μοτίβο προστίθεται κυρίως γιὰ νὰ συμπληρώσει τὸ κενὸ πρὸς τὴ λαβὴ μετατρέποντας συχνὰ τὸν πίνακα σὲ ζώνη¹⁷⁸. Ὅταν ὅμως τὸ θέμα περνᾷ στὶς Κυκλάδες ἀλλάζει τελείως χαρακτήρα καὶ ἐνσωματώνεται στὸν πίνακα, ὁ ὁποῖος ἔτσι ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει τελείως ἀνεξάρτητος ἀπὸ τις λαβές, ὅπως ἀκριβῶς στὸν σκύφο *ἀρ. κατ. 35*¹⁷⁹.

173. J. P. DESCOEUDRES - R. KEARSLEY, ὁ.π. (σημ. 165), 18 σημ. 35.

174. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 89, ἀρ. εὐρ. 247 (ἀπὸ τὸν τάφο 75α) καὶ ἀρ. εὐρ. 413 (ἀπὸ τὸν τάφο 14).

175. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 90 ἀρ. εὐρ. 2142 (ἀπὸ τὸν τάφο 42).

176. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 2, b.

177. Βλ. *GGP*, 20.

178. Βλ. *GGP*, 25. *Ker.* VI, πίν. 91 (294) καὶ *AM* 100, 1985, πίν. 4, 9 - 13.

179. Βλ. *GGP*, 170. *EADélos* XV, πίν. 28, 32 (μὲ παράπλευρο ἔνστιγμο ρόδακα). *BSA* 55, 1960, 162 πίν. 4. Παρόμοιοι ναξιακοὶ σκύφοι ἔχουν βρεθεῖ στὸ νεκροταφεῖο τῆς Κνωσοῦ· βλ. J. N. COLDSTREAM, *Cycladic and Euboean Imports in the North Cemetery of Knossos* στὸ J. P. DESCOEUDRES (ἐκδ.), *EYMOYΣΙΑ, Studies in honour of A. Cambitoglou*, *Med. Arch.*, Suppl. 1 (Sydney 1990), 28 πίν. 5, α.

Στην κατηγορία του ρηχού άττικίζοντος σκύφου ανήκει και ο σκύφος *άρ. κατ. 36* (είκ. 17β, πίν. 32α-β). Ο χαρακτηριστικός ναξιακός πηλός και το παχύ, διαβρωμένο πλέον, λευκό επίχρισμα δεν αφήνουν αμφιβολία για τη ναξιακή προέλευση του αγγείου. Το σχήμα του όμως είναι πιο εξελιγμένο από εκείνο του σκύφου *άρ. κατ. 35*, καθώς ο κάθετος άξονας έχει αποκτήσει λίγο μεγαλύτερο ύψος σε σχέση με τον οριζόντιο. Το χείλος παραμένει βραχύ και έξω νεύον, αλλά ο δακτύλιος της επίπεδης βάσης είναι συγκριτικά μεγαλύτερος από εκείνον του σκύφου *άρ. κατ. 35*. Συνολικά το σχήμα του σκύφου *άρ. κατ. 36* βρίσκει πολλά παράλληλα στους άττικους σκύφους του τέλους της ΜΓ Ι εποχής και τον ίδιο χρόνο κατασκευής του αγγείου υποδεικνύει και η διακόσμησή του¹⁸⁰.

Ο μακρόστενος πίνακας που δεν εκτείνεται έως τις λαβές είναι διακοσμητικό στοιχείο των άττικων σκύφων αποκλειστικά της ΜΓ Ι εποχής. Κατά την επόμενη ΜΓ ΙΙ φάση ή διακόσμηση των άττικων σκύφων απλώνεται έως τις λαβές και αποκτά τη μορφή ενιαίας ζώνης¹⁸¹. Άλλα στους άττικους σκύφους της ΜΓ Ι εποχής το κεντρικό διακοσμητικό θέμα του πίνακα όχι μόνον υπογραμμίζεται από οριζόντιες γραμμές, αλλά πάντοτε πλαισιώνεται στα πλάγια από μικρά κάθετα γραμμίδια. Η απουσία πλαισίωσης του κεντρικού θέματος από αυτά τα παράπλευρα γραμμίδια αποτελεί κυκλαδική παραλλαγή της σύνθεσης¹⁸², όπως και η ιχθυάκανθα, που είναι εξαιρετικά σπάνια στην Άττική, αλλά ως παραλλαγή της τεθλασμένης ταινίας αποτελεί σύνηθες ναξιακό μοτίβο της ΜΓ περιόδου¹⁸³.

Βαθεῖς σκύφοι (*άρ. κατ. 33, 34, 38, 39, 40*)

Ο μικρός βαθύς σκύφος του πελοποννησιακού τύπου αντιπροσωπεύεται μεταξύ των αγγείων του Νότιου νεκροταφείου της Νάξου από δύο δείγματα (*άρ. κατ. 33* και *34*), τα όποια ακολουθούν διαφορετικά διακοσμητικά σχήματα. Ο σκύφος *άρ. κατ. 33* (είκ. 16β, πίν. 29α-β) είναι μελαμβαφής με μία έδαφόχρωμη λεπτή ταινία στο χείλος, όπως συμβαίνει με μία μεγάλη κατηγορία σκύφων της Γεωμετρικής εποχής που εμφανίζονται στις Κυκλάδες από την ΠΓ περίοδο¹⁸⁴ και εξακολουθούν να κατασκευάζονται έως το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου¹⁸⁵. Άλλα οι αναλογίες του βαθιού σώματος του σκύφου *άρ. κατ. 33*, όπως και η διακόσμηση του χείλους έξωτερικά με λεπτή έδαφόχρωμη ταινία, είναι στοιχεία των κυκλαδικών σκύφων ήδη από την ΠΓ Ι εποχή¹⁸⁶.

180. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 89 *άρ. εύρ.* 892 και πίν. 90 *άρ. εύρ.* 893 (από τον τάφο 12).

181. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 90 *άρ. εύρ.* 278 (από τον τάφο 12) και *άρ. εύρ.* 391 (από τον τάφο 34).

182. Βλ. π.χ. *EADélos* XV, πίν. XXVII, 34 - 35.

183. Για τις παραλλαγές της τεθλασμένης ταινίας βλ. N. KUNISCH, *Ornamente Geometrischer Vasen* (Köln 1998), 150 *είκ.* 60.

184. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 34, b και *ASAtene* 45, 1983, 126, πίν. 13.

185. Βλ. π.χ. *AM* 28, 1903, 113 *άρ.* 91, πίν. XI, 2.

186. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 34, b.

Ὁ μικρὸς βαθὺς σκύφος *ἀρ. κατ. 34* (εἰκ. 16γ, πίν. 30α-β) ἀκολουθεῖ τὸ τυπικὰ κυκλαδικὸ σχῆμα τῆς ΜΓ Ι ἐποχῆς μὲ ἰσχυρὸ καμπύλο ὄμο καὶ βραχὺ κάθετο χεῖλος¹⁸⁷. Χαρακτηριστικὴ τῆς πρώτης ΜΓ φάσης εἶναι ἡ διακόσμηση τοῦ ὄμου ἀπὸ ἕνα μικρὸ πίνακα μὲ πολλαπλὲς τεθλασμένες ταινίες πλαισιωμένες ἀπὸ κάθετα γραμμίδια καὶ ὑπογραμμισμένες ἀπὸ ὀριζόντιες γραμμές. Κύριο χαρακτηριστικὸ αὐτοῦ τοῦ σκύφου εἶναι τὸ ἔντονα καμπύλο περίγραμμα, τὸ ὁποῖο σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ μικρὴ σχετικὰ βάση τοῦ προσδίδει μεγαλύτερη σφαιρικότητα.

Ὁ μεγάλος σκύφος διαφέρει ἀπὸ τὸν μικρὸ μόνον ὡς πρὸς τὶς διαστάσεις. Τὸ ὕψος του εἶναι συνήθως γύρω στὰ 13 ἐκ., ἀλλὰ ἡ μέγιστη διάμετρος στὸν ὄμο φθάνει περίπου τὰ 20 ἐκ. Ὡς πρὸς τὸ μέγεθος συνεπῶς ὁ μεγάλος σκύφος εἶναι ἕνας ἐνδιάμεσος τύπος ἀνάμεσα στὸν κρατήρα καὶ τὸν σκύφο, ἀλλὰ τὸ σχῆμα του εἶναι σαφῶς σχῆμα σκύφου μὲ βαθὺ σῶμα. Ὁ τύπος τοῦ ἀγγείου ποῦ ἐνίστε ἀποκαλεῖται σκυφοειδῆς κρατήρας, εἶναι κατὰ τὴ ΜΓ ἐποχὴ πολὺ ἀγαπητὸς στὶς Κυκλάδες, ἐνῶ εἶναι ἄγνωστος στὴν Ἀττικὴ¹⁸⁸.

Οἱ ναξιακοὶ βαθεῖς σκύφοι *ἀρ. κατ. 38-40* μὲ τὴ μικρὴ δακτυλιόσχημη βάση καὶ τὸ κάθετο χεῖλος ποῦ διαφέρουν ἀπὸ τὸν κοινὸ τύπο σκύφου, ὅπως ὁ *ἀρ. κατ. 37*, μόνον στὶς διαστάσεις καὶ κυρίως στὸ ὕψος, ἀνήκουν στὴ ΜΓ Ι φάση. Ἡ διακόσμηση εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπη καὶ στοὺς τρεῖς μὲ μία τριπλῆ τεθλασμένη ταινία στὸν πίνακα τοῦ ὄμου πλαισιωμένη ἀπὸ κάθετα γραμμίδια καὶ ὑπογραμμισμένη ἀπὸ ὀριζόντιες γραμμές. Σὲ δύο περιπτώσεις ὁ πίνακας τοῦ ὄμου τονίζεται ἀπὸ πάνω μὲ μία ἐδαφόχρωμη ταινία (*ἀρ. κατ. 38* καὶ *39*) σύμφωνα μὲ τὸ γνωστὸ ἀττικὸ διακοσμητικὸ σχῆμα, ἐνῶ τὸ χεῖλος ἐξωτερικὰ ἄλλοτε ἔχει μία ἐδαφόχρωμη λεπτὴ ταινία (*ἀρ. κατ. 38* καὶ *40*) καὶ ἄλλοτε δύο (*ἀρ. κατ. 39*). Ἡ ἐμφάνιση τοῦ μεγάλου σκύφου αὐτοῦ τοῦ τύπου στὶς Κυκλάδες κατὰ τὴ ΜΓ Ι ἐποχὴ ὀλοφάνερα ἀποτελεῖ τοπικὴ δημιουργία τῶν κυκλαδικῶν ἐργαστηρίων καὶ ὀφείλει τὴν ὕπαρξή του μάλλον σὲ πελοποννησιακὲς ἐπιρροές. Ἀνάλογο τύπο μεγάλου σκύφου μὲ βαθὺ σῶμα βρῖσκουμε στὸ ΥΓ ἐργαστήριό τύπου Θάψου, τοῦ ὁποῖου ἡ ἔναρξη τοποθετεῖται στοὺς τελευταίους ΜΓ χρόνους¹⁸⁹. Ἡ μεγάλη ὁμοιότητα, παρὰ τὴ χρονικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν μεγάλων βαθιῶν ΥΓ σκύφων τύπου Θάψου καὶ τῶν ἀντίστοιχων ναξιακῶν σκύφων τῆς ΜΓ περιόδου, ὑποδηλώνει ὅτι καὶ οἱ δύο κατηγορίες ἀγγείων ἀνάγουν τὴν καταγωγὴ τους στὸ ἴδιο πρότυπο: πρόκειται γιὰ τὸν πελοποννησιακὸν τύπο σκύφου μὲ βαθὺ στρογγυλεμένο σῶμα, ποῦ εἶναι γνωστὸς ἤδη ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ Γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ¹⁹⁰.

187. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 34, d.

188. Βλ. *GGP*, 169 καὶ 179.

189. Γιὰ τὰ ἀγγεῖα τύπου Θάψου βλ. *GGP*, 102. C. W. NEEFT, Observations on the Thapsos Class, *MEFR* 93, 1981, 7 κέ. N. BOSANA - KOUROU, Some problems concerning the origin and the dating of the Thapsos Class vases, *ASAtene* 61, NS 45, 1983, 257 κέ. CHR. DEHL, *Die korinthische Keramik des 8. und 7. Jhs v. Chr. in Italien* (1984) 44 κέ. Τῆς ἰδίας, Zur Herkunft der Thapsosklasse στὸ B. VON FREYTAG - D. MANNSPERGER - F. PRAYON (ἐκδ.), *Praestant Interna, Festschrift für U. Hausmann* (Tübingen 1983), 182 κέ.

190. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 23, d.

Κύαθοι

Ὁ κύαθος πού εἶναι ἓνα ἀπό τὰ κοινότερα σχήματα ἀγγείου τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς, ἀντιπροσωπεύεται εὐρύτατα ἀνάμεσα στὰ ἀγγεῖα τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου. Σώζονται συνολικά δεκατέσσερις κύαθοι, ἀπό τοὺς ὁποίους οἱ ὀκτώ (*ἀρ. κατ. 42-49*) εἶναι κατασκευασμένοι μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλὸ τῆς κατηγορίας I, ἀλλὰ οἱ ἄλλοι ἕξι (*ἀρ. κατ. 50-55*) εἶναι φτιαγμένοι μὲ πηλὸ τῆς κατηγορίας II πού θεωρεῖται παριανός.

Οἱ ναξιακοὶ κύαθοι τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι ὅλοι ἀττικίζοντες καὶ ἀπὸ ἀποψη διακόσμησης ἐμπίπτουν σὲ δύο κατηγορίες, στοὺς μελαμβαφεῖς κυάθους (*ἀρ. κατ. 42-44* καὶ ἐνδεχομένως *47-49*) καὶ στοὺς κυάθους πού εἶναι διακοσμημένοι μὲ ἓνα πῖνακα μὲ γεωμετρικὰ μοτίβα στὸν ὦμο (*ἀρ. κατ. 45-46*).

Ὁ κύαθος εἶναι σχῆμα πού παρουσιάζει πολλὲς παραλλαγές στὰ γεωμετρικὰ ἐργαστήρια, στοὺς ἀττικούς καὶ ἀττικίζοντες ρυθμοὺς ὅμως βασικὰ ἀκολουθεῖ τὴν τυπολογία καὶ τὴν τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη τοῦ σκύφου¹⁹¹. Ἀντίθετα στὰ ἐργαστήρια τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Εὐβοίας πού ἀκολουθοῦν τοὺς Υπο - ΠΡΓ ρυθμοὺς, ὁ κύαθος διαφοροποιεῖται τυπολογικὰ ἀπὸ τὸν σκύφο καὶ παρουσιάζει τὴ δική του ἐξέλιξη¹⁹². Ἰσχυρὴ διαφοροποίηση παρουσιάζουν αὐτὲς οἱ δύο μεγάλες κατηγορίες γεωμετρικῶν κυάθων καὶ στὴ διακόσμηση, καθὼς στὰ ἀττικά καὶ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια τὰ κύρια μοτίβα χρησιμοποιοῦνται μέσα σὲ ἓνα μεγάλο πῖνακα στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ στὰ Υπο - ΠΡΓ ἐργαστήρια ἡ διακόσμηση ἐπικεντρώνεται κατὰ κανόνα στὸ χεῖλος τοῦ κυάθου¹⁹³. Παράλληλα, ἡ κατηγορία τῶν ἀπλῶν μελαμβαφῶν κυάθων, μὲ ἢ χωρὶς διακόσμηση στὸ χεῖλος, κατασκευάζεται ἐξίσου συχνὰ σὲ ὅλα τὰ ἐργαστήρια¹⁹⁴.

Ρηχοὶ κύαθοι (*ἀρ. κατ. 42 - 44*)

Ὁ ναξιακὸς κύαθος *ἀρ. κατ. 42* (εἰκ. 19α, πίν. 38α-γ) διαφέρει ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους κυάθους τοῦ Νότιου νεκροταφείου γιατί συνδυάζει ὑψηλὸ καὶ κάθετο ἐξωτερικὰ χεῖλος μὲ ἓνα ἰδιαίτερα εὐρὸ καὶ χωρὶς βάση σῶμα πού ἔχει τὴ μέγιστη διάμετρο χαμηλὰ στὸν ὦμο. Ἀκριβῆ παράλληλα αὐτοῦ τοῦ σχήματος δὲν μαρτυροῦνται προφανῶς γιατί ὁ ἀγγειοπλάστης δὲν ἔχει συγκεκριμένο πρότυπο, ἀλλὰ ἀντλεῖ ἀπὸ πολλὰ διαφορετικὰ ἐργαστήρια. Τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου *ἀρ. κατ. 42* βρίσκει παράλληλα στὸ σχῆμα τῶν κυάθων ἀπὸ τοὺς τάφους 1 καὶ 2 τῆς Καρδιανῆς στὴν Τήνο, ὅπως καὶ τῶν ἀντίστοιχων ἀγγείων ἀπὸ τάφους τῆς Υπο - ΠΡΓ II φάσης στὸ Λευκαντί¹⁹⁵. Στὰ τηνιακὰ καὶ εὐβοϊκὰ ἀγγεῖα ὅμως δὲν ὑπάρχει ὁ τύπος τῆς ἐκλεπτυσμένης λαβῆς

191. Βλ. *GGP*, 14.

192. *Lefkandi I*, 294 - 295.

193. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 2, c καὶ *Lefkandi I*, 294, πίν. 7.

194. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 1, n (ἀττικό), πίν. 23, f (ἀργολικό), πίν. 32, d (κυκλαδικό).

195. Γιὰ τοὺς κυάθους τῆς Καρδιανῆς βλ. *ASAtene* 8 - 9, 1925 - 26, 221 πίν. 21. Γιὰ τοὺς κυάθους τοῦ Λευκαντιοῦ βλ. *Lefkandi I*, 294, πίν. 7, i - l.

του κιάθου *άρ. κατ. 42* που αποτελεί στοιχείο κυρίως των άττικων και πελοποννησιακών εργαστηρίων. Στα άττικά και άττικίζοντα εργαστήρια της ΠΓ εποχής οί κύαθοι ακολουθώντας τη μορφολογία των σκύφων έχουν πάντοτε βραχύ το κάθετο χείλος και κατὰ κανόνα φέρουν μικρό δακτύλιο στη βάση¹⁹⁶. Το ύψος του χείλους και η επίπεδη βάση του κιάθου *άρ. κατ. 42* είναι βασικά στοιχεία των Υπο - ΠΡΓ εργαστηρίων, αλλά συναντώνται επίσης και στους μελαμβαφείς κιάθους της Άργολίδας που συνεχίζουν την ΠΡΓ παράδοση έως και το τέλος της ΠΓ ΙΙ εποχής¹⁹⁷. Το χείλος αυτών των άργολικών κιάθων είναι αναλογικά βραχύτερο από το έξω νεύον χείλος των Υπο - ΠΡΓ ρυθμών, αλλά είναι πλησιέστερο προς αυτό του κιάθου *άρ. κατ. 42* που επηρεασμένο ένδεχομένως από άττικά πρότυπα είναι κάθετο έξωτερικά.

Αυτή η επίλεκτική συνάρτηση στοιχείων, τὰ όποια συνολικά και μέσα από διαφορετικά πρότυπα ανάγουν στον ΠΡΓ ρυθμό, αποτελεί το κύριο στοιχείο του ναξιακού κιάθου *άρ. κατ. 42* και δίνει το σίγμα ένός συντηρητικού εργαστηρίου του τέλους της ΠΓ ΙΙ. Ύπέρ της πρώιμης χρονολόγησης συνηγορεί η διακόσμηση του άγγείου, η όποία παρά την κακή διατήρηση της επφάνειας είναι σαφές ότι αποτελείται από μία έδαφόχρωμη όριζόντια λεπτή ταινία στην έσωτερική πλευρά του χείλους. Η διακόσμηση του χείλους των μελαμβαφών κιάθων κατ' αυτόν τον τρόπο αποτελεί τυπικό στοιχείο των εύβοϊκών και βορειο - κυκλαδικών εργαστηρίων της Υπο - ΠΡΓ ΙΙ φάσης, αλλά και των άργολικών εργαστηρίων της ΠΓ ΙΙ εποχής¹⁹⁸.

Ό τύπος του μελαμβαφούς κιάθου με επίπεδη βάση και βραχύ έξω νεύον χείλος αντιπροσωπεύεται από τον ναξιακό κύαθο *άρ. κατ. 43* (είκ. 19β, πίν. 39α-β) και τον κύαθο *άρ. κατ. 44* (είκ. 19γ πίν. 39γ-δ). Τα δύο άγγεία είναι σχεδόν πανομοιότυπα και ένδεχομένως να είχαν κατασκευασθεί ως ζεύγος. Το σώμα του κιάθου είναι μελαμβαφές και το χείλος φέρει έξωτερικά και έσωτερικά μία έδαφόχρωμη λεπτή ταινία, ένω η λαβή διακοσμείται με όριζόντιες γραμμές. Ό τύπος είναι καλά γνωστός από τὰ άττικά και άττικίζοντα εργαστήρια της ΠΓ ΙΙ και ΜΓ Ι εποχής και είναι επίσης εύρύτατα διαδομένος και στα εργαστήρια του Υπο - ΠΡΓ ρυθμού της Εύβοιας και των Βόρειων Κυκλάδων¹⁹⁹. Το σχήμα των ναξιακών κιάθων *άρ. κατ. 43-44* παρουσιάζει τη χαρακτηριστική ρηχότητα των άττικων σκύφων και κιάθων του τύπου που ανήκουν στη ΜΓ Ι εποχή, στην όποία και πρέπει να χρονολογηθούν²⁰⁰.

Βαθεϊς κύαθοι (*άρ. κατ. 45 - 49*)

Ό βαθύς κύαθος κατασκευάζεται στη Νάξο παράλληλα με τον ρηχό και είναι προφανώς πολύ πιο δημοφιλής από αυτόν, άκριβώς όπως συμβαίνει και με τους

196. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 1, η και 2, c.

197. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 23, f.

198. Βλ. *Lefkandi I*, 294 πίν. 7, i και *GGP*, πίν. 32, d και 23, f.

199. Βλ. π.χ. *Ker. VI*, πίν. 105 και *Lefkandi I*, 294, πίν. 7, i, k, l.

200. Βλ. *GGP*, πίν. 3, e.

οκύφους. Κοινὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τῶν πέντε βαθιῶν κυάθων ποὺ διατηροῦνται ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο (*ἀρ. κατ. 45-49*) εἶναι τὸ βραχὺ ἔξω νεῦον χεῖλος, ὁ εὐρὺς καὶ ἔντονα καμπυλωμένος ὤμος, ἡ ὀξεία κλίση τῶν τοιχωμάτων τοῦ σώματος πρὸς τὴ βάση καὶ οἱ δύο μαστοειδεῖς ἀποφύσεις στὸν ὤμο. Ἡ βάση εἶναι κατὰ κανόνα ἐπίπεδη, ἀλλὰ στὸν κύαθο *ἀρ. κατ. 46* (εἰκ. 20β καὶ πίν. 40γ-δ) εἶναι δακτυλιόσχημη.

Ἡ χωρὶς δακτύλιο ἐπίπεδη βάση στοὺς κυάθους *ἀρ. κατ. 47* (εἰκ. 21α, πίν. 41α), *ἀρ. κατ. 48* (εἰκ. 21β, πίν. 41β) καὶ *ἀρ. κατ. 49* (εἰκ. 21γ, πίν. 41γ-δ) χρησιμοποιεῖται στὴν Ἀττικὴ μόνον γιὰ μικροὺς μελαμβαφεῖς κυάθους, ἐνῶ οἱ μεγαλύτεροι κύαθοι ἐμφανίζονται συχνὰ μὲ ἓνα εἶδος δακτυλιόσχημης βάσης²⁰¹. Ἀντίθετα στὴν Πελοπόννησο, ὅπως καὶ στὰ εὐβοϊκὰ καὶ βόρειο - κυκλαδικὰ ἐργαστήρια, οἱ βαθιοὶ κύαθοι ἔχουν κατὰ κανόνα ἐπίπεδη βάση²⁰². Ὡστόσο, ἡ διαμόρφωση τοῦ σώματος τῶν ναξιακῶν κυάθων μὲ τὴ μέγιστη διάμετρο ὑψηλὰ στὸν ὤμο κατατάσσει αὐτόματα τὰ ἀγγεῖα στὰ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια²⁰³. Ἡ διακόσμηση τῶν κυάθων *ἀρ. κατ. 47*, *ἀρ. κατ. 48* καὶ *ἀρ. κατ. 49* ἐπικεντρώνεται σὲ μία ὀριζόντια γραμμὴ στὸ χεῖλος, ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ²⁰⁴.

Οἱ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις εἶναι στοιχεῖο παλαιὸ καὶ μὲ ιδιαίτερη ἱστορικὴ φόρτιση στὴν ἐρμηνεία τους²⁰⁵, στὴ διακόσμηση τῶν κυάθων ὅμως εἶναι γνωστὲς ἀπὸ ἀττικά, ἀργολικὰ καὶ κυκλαδικὰ ἐργαστήρια τῆς ΠΓ II καὶ ΜΓ I ἐποχῆς²⁰⁶. Οἱ μαστοὶ τῶν ναξιακῶν ἀγγείων εἶναι μεγάλοι, κωνικοὶ καὶ αἰχμηροί, ἀκριβῶς ὅπως στὰ ἀντίστοιχα ἀττικὰ ἀγγεῖα. Στὸς ναξιακοὺς ὅμως κυάθους οἱ μαστοὶ πάντοτε πλαισιώνουν τὸν πίνακα τοῦ ὤμου, ἐνῶ στὴν Ἀττικὴ συχνὰ ἐμπεριέχονται σὲ αὐτόν²⁰⁷. Ὁ δακτύλιος τῆς βάσης δὲν ἀποτελεῖ χρονικὸ χαρακτηριστικὸ, ὅπως εἶναι σαφὲς ἀπὸ τὸ κατὰ τὰ ἄλλα ὅμοιο σχῆμα τῶν κυάθων *ἀρ. κατ. 45* (εἰκ. 20α, πίν. 40α-β) καὶ *ἀρ. κατ. 46* (εἰκ. 20β, πίν. 40γ-δ) ποὺ σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα τους, ἀλλὰ καὶ τὴ χαρακτηριστικὴ τους διακόσμηση, πρέπει νὰ ἀνήκουν στὴ ΜΓ I ἐποχῆ²⁰⁸.

Οἱ μελαμβαφεῖς κύαθοι *ἀρ. κατ. 47* (εἰκ. 21α, πίν. 41α), *ἀρ. κατ. 48* (εἰκ. 21β, πίν. 41β) καὶ *ἀρ. κατ. 49* (εἰκ. 21γ, πίν. 41γ-δ) ἐντάσσονται σύμφωνα μὲ τὸ σχῆμα τους ἐπίσης στὴ ΜΓ I ἐποχῆ. Ἡ ἀκριβὴς διακόσμηση αὐτῶν τῶν κυάθων εἶναι σήμερα ἀδιάνγνωστη ἀπὸ τὴ μεγάλη φθορὰ τῆς ἐπιφάνειας, ἀλλὰ πιθανότατα ἀκολουθοῦσε τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα ποὺ εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὰ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια τῶν μελαμ-

201. Βλ. *GGP*, 11, 14 καὶ 18.

202. Βλ. *CGA*, πίν. 70 - 71.

203. Βλ. *Ker.* V1, πίν. 105.

204. Βλ. π.χ. *Ker.* V1 πίν. 105 ἀρ. 932 ἀπὸ τὸν τάφο 2 τῆς ΠΓ II ἐποχῆς.

205. Βλ. σχετικὰ J. BOUZEK, *Homerisches Griechenland* (Praha 1969), 114. Ἐπίσης *CGA*, 252. *Nichoria* 112, σημ. 31 καὶ T. DUNBABIN, *Perachora II* (Oxford 1968), 28 ἀρ. 29.

206. Πρβ. τὸν ἀττικὸ κύαθο *Ker.* V1 πίν. 105 ἀρ. εὐρ. 932 πρὸς τοὺς κυκλαδικοὺς κυάθους *EADélos* XV, πίν. XXVII ἀρ. 34 - 35.

207. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 3, κ.

208. Βλ. π.χ. *Ker.* V1, πίν. 105, ἀρ. εὐρ. 230.

βαφῶν κυάθων καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ μία ἢ δύο λεπτὲς ἐδαφόχρωμες ταινίες στὸ χεῖλος καὶ ἐπάλληλα, ὀριζόντια γραμμίδια στὴ λαβή²⁰⁹.

Παριανοὶ κύαθοι (*ἀρ. κατ. 50 - 55*)

Ὅμοιες παραλλαγές στὴν τεχνοτροπία καὶ τὴν τυπολογία τους ἐμφανίζουν καὶ οἱ κύαθοι *ἀρ. κατ. 50-55* ποὺ εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ ἓνα λεπτόκοκκο ἀνοικτόχρωμο πηλὸ τῆς κατηγορίας ΠΙ, ὁ ὁποῖος διαφέρει ἀπὸ τὸν χαρακτηριστικὸ χονδρόκοκκο ναξιακὸ πηλὸ καὶ εἶναι πιθανότατα παριανός²¹⁰. Οἱ ἔξι κύαθοι *ἀρ. κατ. 50-55* (εἰκ. 22-23, πίν. 42-44) εἶναι σχεδὸν πανομοιότυποι μὲ ἓνα μικρὸ ἐλαφρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος, ἰσχυρὰ καμπυλωμένο ὦμο καὶ βαθὺ σχετικῶς σῶμα ποὺ συγκλίνει ἔντονα πρὸς τὴ βάση. Ἡ ἐπίπεδη βάση εἶναι ἐλαφρῶς κυρτὴ στὸ κέντρο καὶ ἔχει ἓνα μικρὸ δακτύλιο στὴν περιφέρειά της. Καὶ οἱ ἔξι αὐτοὶ κύαθοι διακοσμοῦνται μὲ ἓνα μικρὸ πῖνακα σχεδιασμένο μεταξὺ τῶν δύο μαστοειδῶν ἀποφύσεων στὸν ὦμο. Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς κωνικοὺς αἰχμηροὺς μαστοὺς τῶν ναξιακῶν κυάθων, οἱ μαστοὶ τῶν κυάθων *ἀρ. κατ. 50-55* εἶναι μικροί, σχεδὸν ὑποτυπώδεις, μὲ στρογγυλεμένη τὴν ἄκρη τους. Ἀνάλογους μαστοὺς βρῖσκουμε σὲ ἀργολικοὺς κυάθους τῆς ΜΓ Ι περιόδου²¹¹.

Ἐξίσου καθοριστικῆς σημασίας γιὰ τὴ ρυθμολογικὴ ἔνταξη τῶν κυάθων *ἀρ. κατ. 50-55* εἶναι ἡ ἔνστιγμη ζώνη ποὺ συμπληρώνει τὴ διακόσμηση στὸν πῖνακα τοῦ ὦμου. Τὸ μοτίβο εἶναι συχνὸ στὴν ἀργολικὴ κεραμικὴ καὶ ὡς κύριο θέμα ἐμφανίζεται μόνις κατὰ τὴ ΜΓ Ι φάση, στὴν ὁποία σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις πρέπει νὰ ἀνήκουν αὐτοὶ οἱ κύαθοι.

Σκυφοειδὲς κυάθιο

Τὸ σκυφοειδὲς κυάθιο *ἀρ. κατ. 41* (εἰκ. 14γ καὶ πίν. 37α-γ) εἶναι ἰδιόρρυθμο σχῆμα ἀγγείου, τὸ ὁποῖο ἔχει τὸ σῶμα καὶ μία ὀριζόντια κυλινδρική λαβὴ σκύφου, ἀλλὰ ἡ δευτέρη λαβὴ του εἶναι ταινιωτὴ καὶ κάθετη ἀπὸ τὸ χεῖλος πρὸς τὸν ὦμο ἀκριβῶς ὅπως στοὺς κυάθους. Ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς δύο λαβῶν διαφορετικοῦ τύπου εἶναι κυρίως χαρακτηριστικὸ τῆς ΥΓ ἀττικῆς κεραμικῆς, γνωστὸς ἀπὸ κυάθια τοῦ λεγόμενου φαληρικοῦ τύπου²¹². Τὸ σκυφοειδὲς κυάθιο *ἀρ. κατ. 41*, ὡστόσο, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν πηλὸ του εἶναι νησιωτικὸ, ἔχει ἓνα χαρακτηριστικὸ σῶμα σκύφου μὲ ἔντονα στρογγυλεμένο ὦμο καὶ ἐπίπεδη βάση ποὺ εἶναι γνωστὸς στὶς Κυκλάδες κατὰ τὴ ΜΓ ΙΙ ἐποχὴ. Τὸ ὑψηλὸ καὶ ἰσχυρὰ ἔξω νεῦον χεῖλος ὁμῶς δείχνει ὅτι ὁ κεραμέας

209. Βλ. π.χ. *EADélos* XV, πίν. XXVII, 22.

210. Γιὰ τὸν παριανὸ πηλὸ βλ. *GGP*, 176.

211. Βλ. π.χ. *CGA*, πίν. 76 (C. 35).

212. Βλ. π.χ. *Hesperia*, Suppl. XVI, πίν. 24, 287. Ὁ ἴδιος συνδυασμὸς τῆς ὀριζόντιας κυλινδρικῆς μὲ τὴν κάθετη ταινιωτὴ λαβὴ διατηρεῖται καὶ στὰ πρωτοαττικὰ ὑψίποδα κύπελα· βλ. *Ker.* VI, πίν. 133 ἀρ. εὐρ. 1237. Βλ. ἐπίσης *AD* 28, 1973, B1, πίν. 10.

αυτοῦ τοῦ ἀγγείου ἔχει ἤδη υἰοθετήσει ΥΓ φόρμες. Ὁ τύπος τοῦ χείλους χαρακτηρίζει μία κατηγορία ἀττικῶν ΥΓ σκύφων, στοὺς ὁποίους συνήθως ἀποδίδονται μεταλλικὰ πρότυπα²¹³. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὁμοιότητα τοῦ χείλους ὅμως οἱ ἀττικοὶ σκύφοι διαφέρουν πολὺ ἀπὸ τὸ σκυφοειδὲς κυάθιο *ἀρ. κατ. 41* γιατί ἔχουν τοιχώματα σχεδὸν κάθετα πρὸς τὴ βάση καὶ τοὺς λείπει τελείως ὁ στρογγυλεμένος ὦμος τοῦ σκυφοειδοῦς κυαθίου, τὸ ὁποῖο συνεπῶς πρέπει νὰ εἶναι λίγο προσιμότερο.

Ὅμοια ἔνταξη σὲ ἓνα στάδιο μεταβατικὸ ἀπὸ τὴ ΜΓ στὴν ΥΓ τεχντροπία ὑποδεικνύει καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ κυαθίου *ἀρ. κατ. 41*. Πρόκειται γιὰ σύνθεση μοτίβων ποὺ χωρὶς νὰ ἔχει ἀπαρνηθεῖ τις παλαιὲς φόρμες ἔχει υἰοθετήσει πολλὰ νέα στοιχεῖα. Ὁ πίνακας τοῦ ὦμου ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ΜΓ ρυθμὸ δὲν ἔχει πλήρως ἐγκαταλειφθεῖ, ἔχει ὅμως ριζικὰ διαφοροποιηθεῖ μὲ μία μεγάλη ἐπιμήκυνση, ἔτσι ὥστε νὰ φθάσει σχεδὸν ἕως τις λαβές. Οἱ κάθετες ἀσύμμετρες τεθλασμένες γραμμὲς ποὺ τὸν διακοσμοῦν σὲ ὀρισμένα σημεῖα γίνονται ἐνάλληλες ὑποδεικνύοντας ἔτσι τὴ ΜΓ προέλευση τοῦ μοτίβου. Ὁ ἐπιμηκυσμένος αὐτὸς πίνακας τοῦ ὦμου ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπογραμμίζεται ἀπὸ ὀριζόντιες γραμμὲς κατὰ τὴ ΜΓ συνήθεια, μόνον ποὺ ἐδῶ πλέον ἔχουν λάβει τὴ μορφή ζώνης ποὺ περιτρέχει τὸ ἀγγεῖο²¹⁴. Παράλληλα ὅμως ἔχει χρησιμοποιηθεῖ μία σειρὰ ἀπὸ ΥΓ διακοσμητικὰ στοιχεῖα, ὅπως τὰ ἐνάλληλα σιγμοειδῆ στὴν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τοῦ χείλους²¹⁵, οἱ ἐδαφόχρωμες ὁμόκεντρες ζώνες ἐσωτερικὰ στὸν πυθμένα τοῦ ἀγγείου, καθὼς καὶ τὰ κάθετα γραμμίδια στὴν ἐδαφόχρωμη ταινία τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χείλους²¹⁶.

Τὰ μοτίβα εἶναι ὅλα γνωστὰ καὶ ἰδιαίτερα ἀγαπητὰ στὴ νησιωτικὴ καὶ κυρίως στὴν κυκλαδικὴ κεραμικὴ τῆς ΥΓ περιόδου. Ὁ συνδυασμὸς τοὺς ὅμως καὶ κυρίως ἡ διακόσμηση τοῦ ἐσωτερικοῦ μέρους τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου δὲν εἶναι συνήθης στὴν κεραμικὴ τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς στὸ Αἰγαῖο. Ἡ διακόσμηση τοῦ ἐσωτερικοῦ τῶν μικρῶν ἀνοικτῶν ἀγγείων ἀπαντᾷ συχνὰ στὴν κυπριακὴ κεραμικὴ καὶ πολὺ σπάνια σὲ λίγα ἀττικὰ²¹⁷ καὶ εὐβοϊκὰ ΥΓ ἐργαστήρια, ποὺ θεωροῦνται ὅτι ἔχουν δεχθεῖ κυπριακὲς ἐπιρροές²¹⁸. Τὸ ἀγγεῖο *ἀρ. κατ. 41* σύμφωνα μὲ τὸν πηλό του δὲν εἶναι ναξιακὸ καὶ πιθανότατα ἀποτελεῖ εὐβοϊκὴ εἰσαγωγή στὴ Νάξο.

213. Βλ. σχετικὰ Ε. KUNZE, *Kretische Bronzereliefs* (Berlin 1931), 76 σημ. 6. *Hesperia*, Suppl. II, 1939, 102 πίν. 72, XXV, 1 καὶ Β. BORELL, *Attische Geometrische Schalen* (Mainz 1978), 74 κέ.

214. Οἱ ἄρρυθμες, διαλυμένες ἐνάλληλες εἶναι γνωστὲς ἀπὸ πολλὰ ΥΓ ἐργαστήρια· βλ. π.χ. Β. BORELL, ὁ.π. (σημ. 213), πίν. 16 ἀρ. 63 (ἀττικό), ἢ *Lefkandi I*, πίν. 46 - 47 (εὐβοϊκό).

215. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 37, d.

216. Βλ. π.χ. *Hesperia*, Suppl. XVI, πίν. 23, 301.

217. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 128 ἀρ. εὐρ. 857. *CVA Kiel*, Kunsthalle, Antikensammlung 2, πίν. 20, 1 - 3.

218. Ἰδιαίτερα συχνῆ εἶναι ἡ διακόσμηση μὲ ὁμόκεντρους κύκλους στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγγείου σὲ μία κατηγορία κυπριακῆς κεραμικῆς, ἡ ὁποία ἀπομιμῆται τοὺς εἰσαγμένους, κατὰ κανόνα εὐβοϊκοὺς, σκύφους μὲ κρεμάμενα ἡμικύκλια· βλ. Η. CATLING, *RDAC* 1973, 181 κέ. J. N. COLDSTREAM στὸ V. KARAGEORGHIS - O. PICARD - CHR. TYTGAT, *La Nécropole d'Amathonte. Tombes 113 - 367, Études Chypriotes VIII*, 1987, 23 πίν. XI, 4.

Ὅμοιάματα ὑποδημάτων

Τὸ ζεύγος τῶν πήλινων ὑποδημάτων *ἀρ. κατ. 56* (εἰκ. 16α, πίν. 45α-γ) ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο τάφο («τάφο ὑποδημάτων») ποὺ ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ 1933 στὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου, ἀποτελεῖ τὸ μοναδικὸ δείγμα πήλινων ὑποδημάτων τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ποὺ ἔχει βρεθεῖ στὶς Κυκλάδες. Πρόκειται γιὰ μικρῶν διαστάσεων ὁμοιώματα, τὰ ὁποῖα σύμφωνα μὲ τὸν πηλὸ καὶ τὴν τεχνολογία τους ἔχουν κατασκευασθεῖ στὴ Νάξο. Τὸ εἶδος τοῦ κτερίσματος καὶ ὁ τύπος τοῦ ὑποδήματος εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὰ γεωμετρικὰ νεκροταφεῖα τῆς Ἀττικῆς²¹⁹, ἀλλὰ ὁ κατάλογος τῶν μικροσκοπικῶν πήλινων ὑποδημάτων τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου συμπληρώνεται ἀπὸ δύο ἀκόμη ζεύγη, ἓνα ἀττικὸ καὶ ἓνα κορινθιακὸ, ποὺ βρέθηκαν πρόσφατα στὴν Ἴοθμία²²⁰, καθὼς καὶ ἀπὸ ἓνα ἀποσπασματικὰ διατηρούμενο ὁμοίωμα ὑποδήματος ἀπὸ σωστικὴ ἀνασκαφὴ ἐνὸς τάφου στὸ Ἴαργος²²¹. Μία χάλκινη περόνη ἀπὸ ἓνα τάφο τῆς ΜΓ Ι φάσης τοῦ νεκροταφείου τοῦ Κεραμικοῦ²²² καὶ τὰ ὑποδήματα τῶν κνημόσχημων λαβῶν ὀρισμένων ἀττικῶν κυάθων τῆς ΠΓ καὶ ΜΓ Ι ἐποχῆς²²³, καθὼς καὶ ἐνὸς ἐρυθροσιλβωτοῦ κυάθου τῆς Υ-ΠΡΓ ἐποχῆς ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Λευκαντιοῦ²²⁴ ὁλοκληρώνουν τὴν εἰκόνα γιὰ τὸν τύπο τοῦ ὑποδήματος.

219. Ζεύγη πήλινων ὑποδημάτων ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ: 1 - 2. Δύο ζεύγη ἀπὸ τὴ γυναικεῖα ταφὴ XXVI τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἀγορᾶς - Ἀρείου Πάγου τῆς ΠΓ Ι ἐποχῆς (*Hesperia* 18, 1949, 282 καὶ 296, πίν. 70. *PGP*, πίν. 15, α). 3 - 4. Δύο ζεύγη ἀπὸ τὸν τάφο παιδίσκης τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἀθήνας ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἀγίου Δημητρίου 20 τῆς ΠΓ Ι ἐποχῆς (*ΑΔ* 19, 1964, Β1, πίν. 49). 5. Ἀδημοσίευτο ζεύγος πήλινων ὑποδημάτων ἀπὸ γεωμετρικὴ «ταφὴ νηπίου» στὴν ὁδὸ Μητσαίων καὶ Ζήτρου στὴν Ἀθήνα (*Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ*, *ΑΔ* 21, 1966, Β1, 85). 6. Ζεύγος ὑποδημάτων ἀπὸ τὸν γυναικεῖο «τάφο Α» τοῦ νεκροταφείου τῆς Ἐλευσίνας τῆς ΜΓ Ι ἐποχῆς (*ΑΕ* 1898, πίν. 4, 4 καὶ *ΑΕ* 1912, 36 εἰκ. 16). 7. Τμήμα ὑποδήματος ἀπὸ ἄγνωστο τάφο (:) τῆς Ἐλευσίνας (*ΑΕ* 1912, 35 - 36 εἰκ. 17).

220. Στὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνα στὴν Ἴοθμία ἔχουν βρεθεῖ δύο ζεύγη ὑποδημάτων κατὰ πληροφορία τῆς C. Morgan: α) ἓνα ἀποσπασματικὰ διατηρημένο ζεύγος ἀττικῶν ὑποδημάτων τῆς ΠΓ Ι ἐποχῆς. Τὸ ἓνα ὑπόδημα (Μουσεῖο Ἴοθμίας ἀρ. 1102) σώζεται σχεδὸν ἀκέραιο (λείπει μόνον ἓνα μικρὸ τμήμα), ἀλλὰ τὸ ἄλλο ὑπόδημα (Μουσεῖο Ἴοθμίας ἀρ. 1128) διατηρεῖται ἀποσπασματικὰ. β) τμήμα κορινθιακοῦ ὑποδήματος (Μουσεῖο Ἴοθμίας ἀρ. 3508 bis) τῆς Υ - ΠΡΓ κορινθιακῆς φάσης τῆς κεραμικῆς ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀττικὴ ΠΓ Ι.

221. Βλ. σχετικὰ Ε. ΚΟΛΙΑ, Γεωμετρικοὶ τάφοι στὸ οἰκόπεδο Γ. Σκλαβούνου στὸ Ἴαργος, στὸ Λ. ΚΟΛΩΝΑΣ (ἐκδ.), *Πρακτικὰ τῆς Α' Ἐπιστημονικῆς Συνάντησης Ἐρευνῶν Πελοποννήσου 1 - 5 Ἰουνίου 1996*, ὑπὸ ἐκτύπωση.

222. Ἀπὸ τὸν τάφο 13 τοῦ Κεραμικοῦ τῆς ΜΓ Ι περιόδου βλ. H. MÜLLER - KARPE, *Die Metallbeigaben der frühheisenzeitlichen Kerameikos Gräber*, *Jdl* 77, 1962, 102 πίν. 20, 12.

223. Λαβῆς ἀττικῶν ἀγγείων σὲ μορφή ὑποδήματος: 1. Ἀποσπασματικὰ διατηρημένη λαβὴ ἀγγείου σὲ μορφή κνήμης καὶ ποδιοῦ μὲ ὑπόδημα ἀπὸ τὸν παιδικὸ τάφο τῆς Ἀγορᾶς τῆς ΠΓ Ι ἐποχῆς (*Hesperia* 2, 1933, 553 πίν. 11, 6 καὶ J. BOUZEK, *Eirene* 8, 1970, 120). 2. Λαβὴ σκύφου σὲ μορφή κνήμης καὶ ποδιοῦ μὲ ὑπόδημα ἀπὸ τὸν τάφο VII τοῦ νεκροταφείου τῆς ὁδοῦ Κριεζῆ τῆς ΠΓ Ι ἐποχῆς (*ΑΔ* 22, 1967, 92 καὶ *ΑΑΑ* 1, 1969, 23 πίν. 3). 3. Λαβὴ σκύφου τῆς ΠΓ ΙΙ ἐποχῆς «ἀπὸ τὴν Ἀθήνα» στὸ Βερολίνο (*ΑΜ* 43, 1918, πίν. I, 2 καὶ T. C. SKEAT, *The Dorians in Archaeology* (London 1934) 13 - 14).

224. Λαβὴ ἐρυθροσιλβωτοῦ σκύφου ἀπὸ τὸν τάφο 39 τοῦ νεκροταφείου τῆς Τούμπας στὸ Λευκαντὶ τῆς Υ - ΠΡΓ ἐποχῆς βλ. *BSA* 77, 1982, πίν. 19, 5 καὶ 29, d.

Πρόκειται για έναν πολύ συγκεκριμένο τύπο κλειστών και δετών υποδημάτων, όπως οι σημερινές άρβυλες, που επαναλαμβάνεται σε όλα τα όμοιάματα που έχουν διασωθεί σχεδόν στερεότυπα με μικρές μόνον παραλλαγές στις λεπτομέρειες²²⁵. Παρά τη σχηματοποίηση που επιβάλλει ο γεωμετρικός ρυθμός, ή πλαστική διαμόρφωση των υποδημάτων διαπνέεται από ένα ισχυρώς φυσιοκρατικό πνεύμα στην απόδοση των λεπτομερειών του προτύπου. Τα υποδήματα είναι πάντοτε κατασκευασμένα ως ζεύγος, δηλ. με διαφοροποιημένο το δεξιό από το αριστερό πόδι. Το πέλμα του υποδήματος είναι παχύ και ιδιαίτερα φουσκωτό πίσω στην πτέρνα, αλλά και εμπρός στα δάκτυλα, και διαχωρίζεται από το υπόλοιπο υπόδημα με μία βαθιά αυλάκωση. Το «πανώδεσμα» του υποδήματος που καλύπτει και όλο το τμήμα των σφυρών, διευρύνεται χωνοειδώς προς τα πάνω και έχει μπροστά ένα τοξοειδές άνοιγμα για την υπόδεση που έξυπνηρετούσε στο πρότυπο για το φόρεμα και το δέσιμο του υποδήματος. Το άνοιγμα της υπόδεσης τονίζεται τριγύρω από ένα πλαστικά διαμορφωμένο περιχέλωμα που φέρει δύο ζεύγη όπων για κορδόνια, όπως τα αντίστοιχα αληθινά υποδήματα. Χαρακτηριστική είναι η απόδοση του άψιδίου, δηλ. του γλωσσιδίου της φούντας, με τοξωτές παράλληλες γραμμές κάτω από το άνοιγμα της υπόδεσης, ενώ στα άττικά όμοιάματα δηλώνεται γραπτά και η ραφή του «πανωδέματος»²²⁶.

Στα πρωιμότερα άττικά πήλινα όμοιάματα υποδημάτων, δηλ. τα δύο ζεύγη υποδημάτων από τον τάφο XXVI του 'Αρείου Πάγου²²⁷ και τα δύο ζεύγη από τον τάφο της οδού 'Αγίου Δημητρίου 20²²⁸ που ανήκουν όλα στην ΠΓ Ι εποχή, το τοξοειδές άνοιγμα της υπόδεσης φθάνει ψηλά έως την άκρη του πανωδέματος δημιουργώντας ένα άνοιγμα στο πρόσθιο τμήμα. Στα νεώτερα υποδήματα όμως, από τον ΜΓ Ι «τάφο Α» της 'Ελευσίνας²²⁹, το άνοιγμα της υπόδεσης παύει να είναι ανοικτό έως πάνω και περιορίζεται χαμηλά στο σημείο του άρμου της κνήμης με το πόδι. Τα ναξιακά υποδήματα *άρ. κατ. 56* ακολουθούν αυτή την παραλλαγή του χωνοειδούς ανοίγματος της υπόδεσης που παράλληλα χρησίμευε κατά το ψήσιμο και ως όπη έξαέρωσης για το κάτω τμήμα του υποδήματος, το οποίο είναι συμπαγές και ένιαο με το πέλμα.

225. Για τα υποδήματα γενικά βλ. H. BLÜMNER, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern I*² (Leipzig - Berlin 1912), 260 και 273. K. ERBACHER, *Griechische Schuhwerk. Eine antiquarische Untersuchung* (Würzburg 1914). R. FORRER, *Archäologisches zur Geschichte des Schuhs aller Zeiten* (Berlin 1942). A. NEUGEBAUER, *Die Technik des Allertums*² (Berlin 1921), 79. O. LAU, *Schuster und Schusterhandwerk in der griechisch - römischen Literatur und Kunst* (Berlin 1967). S. MARINATOS, *Kleidung und Haartracht, ArchHom. I*, 1967, A12, 32 - 34 και 50. R. V. NICCHOLLS, *Greek Votive Statuettes and Religious Continuity, c. 1200 - 700 B.C.* στο B. F. HARRIS (έκδ.), *Auckland Classical Essays presented to E. M. Blaiklock*, 1970, 16. K. DOHAN MORROW, *Greek Footwear and the Dating of Sculture* (Madison, University of Wisconsin Press 1985).

226. Για τη ραφή βλ. Α. ΣΚΙΑ, 'Ελευσινιακής Νεκροπόλεως 'Ανασκαφαί, *AE* 1912, 35 - 36. R. YOUNG, *An Early Geometric Grave near the Athenian Agora, Hesperia* 18, 1949, 296 - 297.

227. *Hesperia* 18, 1949, 282 και 296, πίν. 70.

228. *ΑΔ* 19, 1964, Β1, πίν. 49.

229. *AE* 1898, πίν. 4, 4 και *AE* 1912, 36 πίν. 16.

Στὰ πλαίσια αὐτὰ ἡ χρονολόγηση τῶν ναξιακῶν ὑποδημάτων *ἀρ.* 56 δὲν παρουσιάζει δυσκολίες, καθὼς ὁ τύπος καὶ ἡ διακόσμησή τους βρίσκουν ἓνα πολὺ συγγενικὸ παράλληλο στὰ ὑποδήματα τοῦ «τάφου Α» τῆς Ἐλευσίνας²³⁰ ποὺ χρονολογεῖται καλὰ ἀπὸ τὰ εὐρήματά του στὴ ΜΓ I ἐποχῇ. Οἱ διαφορὲς ποὺ παρουσιάζουν τὰ ναξιακὰ ὑποδήματα ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς Ἐλευσίνας περιορίζονται σὲ ἀσήμαντες λεπτομέρειες ποὺ δὲν δικαιολογοῦν καμία χρονικὴ ἀπόσταση. Ἀντίθετα ἡ μεγάλη ὁμοιότητα τῶν δύο ζευγῶν στὸ συνολικὸ πλάσιμο καὶ τὸ διακοσμητικὸ πνεῦμα ὑποδεικνύουν ὄχι μόνον τὸν ἴδιο χρόνο κατασκευῆς, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξὴ στενῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ἐργαστηρίων.

Τὰ ἀττικά ὑποδήματα τοῦ «τάφου Α» τῆς Ἐλευσίνας εἶναι ἔργα ἐνὸς καλοῦ τεχνίτη ποὺ κατορθώνει νὰ συνδυάζει τὸ αὐστηρὸ πνεῦμα τῆς γεωμετρικῆς ἀρμονίας μὲ τὴν ἐμμονὴ στὴ φυσιοκρατικὴ ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν. Ἔτσι, ἐνῶ μὲ μία κάθετη ὀδοντωτὴ γραμμὴ ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴ βάση τοῦ γλωσσιδίου ὡς τὸ πέλμα ἐπιμένει στὴν ἀπόδοση τῆς ραφῆς τοῦ πανωδέρματος στὴν ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ ὑποδήματος, χρησιμοποιεῖ μία ἀπόλυτη συμμετρία στὴ δόμηση τῆς γραπτῆς διακόσμησης καὶ πλάθει ἀπλὸ καὶ ὄχι διπλὸ τὸ περιχέλωμα τῆς ὑπόδεσης. Στὰ ναξιακὰ ὑποδήματα ἡ ἀπόδοση τῆς ραφῆς ἔχει παραλειφθεῖ, ἀλλὰ τὸ περιχέλωμα τῆς ὑπόδεσης εἶναι διπλὸ καὶ οἱ διακοσμητικὲς ζῶνες λιγότερο πυκνές. Στὰ ὑποδήματα τῆς Ἐλευσίνας ἡ διακόσμηση ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς ὀριζόντιες ζῶνες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ κεντρικὴ φέρει τριπλὴ τεθλασμένη, ἐνῶ οἱ δύο ἐξωτερικὲς ποὺ τὴν πλαισιώνουν ἔχουν ψευδο-ἰχθυάκανθα, ἡ ὁποία προσδίδει μία ἰδιαίτερη πυκνότητα στὴ διακόσμηση συνολικά. Στὰ ναξιακὰ ὑποδήματα ἡ διακόσμηση εἶναι πρὸ χαλαρῆ, καθὼς οἱ ζῶνες εἶναι οὐσιαστικὰ δύο καὶ ἡ μεγαλύτερη μὲ τοὺς δικτυωτοὺς ρόμβους εἶναι ψηλὰ ἐνῶ ἡ στενότερη μὲ τὴ διπλὴ τεθλασμένη χαμηλότερα. Μία ἀπλὴ ὀριζόντια ταινία πρὸ κάτω παίζει τὸν ρόλο μιᾶς ἀνάλαφρης τρίτης ζώνης καὶ ἐξαφανίζει τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν πυκνότητα τῆς γεωμετρικῆς διακόσμησης.

Τὸ μοτίβο τῶν δικτυωτῶν ρόμβων, ὅπως καὶ τῆς διπλῆς τεθλασμένης ταινίας, εἶναι τυπικὰ ναξιακὰ θέματα κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο²³¹. Τὸ θέμα τῆς διπλῆς ἢ πολλαπλῆς τεθλασμένης ἔρχεται στὶς Κυκλάδες ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴν ΠΓ ἐποχῇ, ἀλλὰ ἀποκτᾶ τὴ μεγαλύτερὴ του δημοτικότητα κατὰ τὴ ΜΓ φάση. Ἀντίθετα ἡ ζώνη τῶν δικτυωτῶν ρόμβων, μολονότι κάνει κάποιες ομοραδικὲς ἐμφανίσεις κατὰ τὴν ΠΓ ἐποχῇ²³², εἶναι κοινὸ διακοσμητικὸ μοτίβο στὶς Κυκλάδες κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο²³³ καὶ διατηρεῖ τὴ δημοτικότητά του καὶ κατὰ τὴν ΥΓ ἐποχῇ²³⁴. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς λεπτομέρειες ὅμως τὸ ἀποφασιστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴ χρονολόγηση τῶν ναξιακῶν ὑποδημάτων *ἀρ. κατ.* 56 παραμένει ἡ στενὴ τυπολογικὴ, ρυθμολογικὴ καὶ εἰκονογραφικὴ σχέση τους μὲ τὰ ὑποδήματα τοῦ «τάφου Α» τῆς Ἐλευσίνας ποὺ ὀρίζουν σαφῶς ὡς χρόνο κατασκευῆς τους τὴ ΜΓ I περίοδο.

230. Βλ. ὁ.π. (σημ. 219).

231. Βλ. *GGP*, 168 πίν. 34.

232. Βλ. *Ker.* V1, πίν. 16 (2133) καὶ πίν. 46.

233. Βλ. π.χ. τὸν μηλιακὸ ἀμφορέα *CVA* Schloss Fasanerie 2, πίν. 55 καὶ τὸν ἐπίσης μηλιακὸ ἀμφορέα *CVA* Sèvres 2, πίν. 12, 1.

234. Κυρίως στὸ χεῖλος κανθάρων, ὅπως *EADelos* XV, πίν. 30, 80 καὶ πίν. 40, 68. Βλ. σχετικὰ *GGP*, 19.

Τὰ ναξιακὰ πήλινα ὑποδήματα ἀρ. κατ. 56 ἀνήκουν στὰ τελευταῖα δείγματα τοῦ τύπου, ποὺ παραμένει σταθερὰ δημοφιλὴς στὴν Ἀττικὴ ἀπὸ τὴν ἔναρξη τῆς ΠΓ ἕως τὸ τέλος τῆς ΜΓ Ι περιόδου, δηλ. οὐσιαστικὰ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ 9ου αἰ. π.Χ. Κατὰ τὸ διάστημα αὐτὸ τὰ πήλινα ὁμοιώματα ὑποδημάτων τοῦ τύπου μαρτυροῦνται ὡς κτερίσματα στοὺς ἀττικοὺς τάφους. Παράλληλα ὁ τύπος τοῦ ὑποδήματος χρησιμοποιοῦται ὡς πλαστικὴ διακόσμηση στὶς λαβὲς ἀγγείων καὶ χάλκινων περονῶν. Τὰ ἀττικὰ καὶ κορινθιακὰ ὑποδήματα ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ποσειδῶνα στὰ Ἴοθμια ποὺ χρονολογοῦνται στὴν ΠΓ περίοδο δείχνουν ὅτι οἱ ἀττικὲς εξαγωγὲς στὶς γειτονικὲς περιοχὲς σύντομα ἐνέπνευσαν τὴν κατασκευὴ ὁμοίων ὑποδημάτων, ἀλλὰ πρὸς τὸ παρὸν δὲν εἶναι σαφὴς ἡ ἔκταση τῆς ἀττικῆς ἐπιρροῆς. Ἡ χρῆση πηλίνων ὑποδημάτων σὲ ἀργολικὸ τάφο ὅμως ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ κοινῆς παράδοσης στὶς δύο περιοχὲς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, τὴν Κόρινθο, τὸ Ἄργος καὶ τὶς Κυκλάδες ὁ τύπος τοῦ ὑποδήματος μαρτυρεῖται καὶ στὴν Εὐβοία στὴ λαβὴ ἑνὸς ἐρυθροσιλβωτοῦ κυάθου τῆς Υ - ΠΡΓ ἐποχῆς ποὺ ἀποτελεῖ καὶ τὴν πρωιμότερη μαρτυρία γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ τύπου τοῦ ὑποδήματος²³⁵.

Ὁ τύπος τοῦ ὑποδήματος ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸς ἀπὸ τὴν κρητομυκηναϊκὴ τέχνη, ἡ ὁποία ἐμφανίζει ἰσχυρὴ προτίμηση κυρίως στὰ σανδάλια²³⁶. Δύο μυκηναϊκὰ πήλινα ὁμοιώματα κλειστῶν ὑποδημάτων ποὺ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ²³⁷ παρουσιάζουν τελείως διαφορετικὸ τύπο ὑποδήματος. Σὲ αὐτὰ τὰ μυκηναϊκὰ ὁμοιώματα ὑποδημάτων ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ τὸ πέλμα εἶναι μυτερὸ καὶ στρέφει πρὸς τὰ πάνω, ὅπως στὰ σημερινὰ τοσαρούχια, ἐνῶ τὸ ἄνοιγμα τῆς ὑπόδεσης καὶ τὸ γλωσσίδιο ποὺ χαρακτηρίζουν τὰ γεωμετρικὰ ὑποδήματα λείπουν τελείως.

Ἡ διαφοροποίηση τοῦ ἀνοίγματος τῆς ὑπόδεσης στὰ πήλινα ὁμοιώματα τῶν Γεωμετρικῶν χρόνων ἔχει ἐρμηνευθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἀπόδοσης δύο παραλλαγῶν ὑποδημάτων, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ μία ἀποτελεῖ ἐξέλιξη τῆς ἄλλης²³⁸. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ τὴ θεωρία παλαιότερη εἶναι ἡ παραλλαγή μὲ τὸ τοξοειδὲς ἄνοιγμα, ποὺ ἀποδίδει ἀρβύλες χωρὶς κορδόνια καὶ μαρτυρεῖται κατὰ τὴν ΠΓ ἐποχή.

Ἀλλὰ ἡ παραλλαγή μὲ τὸ χωνόσχημο ἄνοιγμα καὶ τὶς ὀπὲς ποὺ εἶναι νεώτερη, καὶ ἀνήκει στὴ ΜΓ ἐποχή, ἀποδίδει τὸν ἴδιο τύπο ὑποδήματος ἀλλὰ μὲ κορδόνια. Ὡστόσο, τὸ ὑπόδημα - λαβὴ ἀπὸ τὸν τάφο 39 τοῦ Λευκαντιοῦ²³⁹, ὅπως καὶ τὸ ὑπόδημα - λαβὴ τοῦ τάφου τῆς ὁδοῦ Κριεζῆ²⁴⁰, ποὺ ἀνήκουν στὸν τύπο μὲ χωνόσχημο ἄνοιγμα καὶ ἔχουν ὀπὲς γιὰ τὰ κορδόνια, ἀνήκουν στὴν Υ - ΠΡΓ καὶ ΠΓ ἐποχὴ διαφεύδοντας ἔτσι τὴ θεωρία περὶ παλαιότερης καὶ νεώτερης παραλλαγῆς τοῦ τύπου. Ὑπὲρ τῆς ὑπαρξὸς ἑνὸς μόνου τύπου ὑποδημάτων, κλειστοῦ καὶ πάντοτε δετοῦ μὲ κορδό-

235. Ὁ T. C. SKEAT, *The Dorians in Archaeology* (London 1934), 13 - 14 ἀναζητεῖ πρότυπα γιὰ τὶς κνημόσχημες λαβὲς στὴν περιοχὴ τῆς Μακεδονίας.

236. Βλ. S. MARINATOS, ὁ.π. (σημ. 225), 35 - 37.

237. Τὰ μυκηναϊκὰ ὁμοιώματα προέρχονται τὸ ἓνα ἀπὸ τὴν Ἀλυκὴ καὶ τὸ ἄλλο ἀπὸ τὸ Πικέρμι-βλ. *BSA* 42, 1947, 55 πίν. 24. *ΠΑΕ* 1955, 94 - 96 πίν. 25, β - γ. K. DOHAN - MORROW, ὁ.π. (σημ. 225), 185.

238. Βλ. K. KÜBLER, *Ker.* V1, 192.

239. *BSA* 77, 1982, πίν. 19, 5 καὶ 29, d.

240. *ΑΔ* 22, 1967, 92 καὶ *ΑΑΑ* 1, 1969, 23 πίν. 3.

νια, συνηγορεί και ή απόδοση τῶν πήλινων ὁμοιωμάτων τοῦ τύπου μὲ κανονικὰ ὑλικὰ ποὺ ἐπιχειρήθηκε παλαιότερα²⁴¹. Προφανῶς τὸ τοξοειδὲς ἄνοιγμα ποὺ παρουσιάζουν ὀρισμένα ἀττικὰ ὁμοιώματα ὑποδημάτων ὀφείλεται σὺς συντμήσεις καὶ τὶς περιληπτικὲς ἀποδόσεις ποὺ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν ἀυστηρότητα τῆς γεωμετρικῆς τεχντροπίας καὶ ἀποτελοῦν παροδικὴ τάση τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων τῆς ΠΓ περιόδου.

Χωρὶς ἰδιαίτερη τυπολογικὴ σημασία φαίνεται νὰ εἶναι καὶ οἱ μικρὲς διαφοροποιήσεις στὴ δομὴ τῆς διακόσμησης τῶν ὑποδημάτων ποὺ ἀλλάζει ριζικὰ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου. Στὰ πρωιμότερα ὑποδήματα τὸ «πανώδερμα» εἶναι κατὰ κανόνα μελαμβαφὲς μὲ μοναδικὴ διακόσμηση τὸ γλωσσίδιο²⁴², ἐνῶ στὰ νεώτερα δείγματα τοῦ τύπου ἢ διακόσμηση ἀποκτᾶ ἰσορροπία καὶ συνήθως περιορίζεται στὸ ἄνω τμήμα τοῦ ὑποδήματος²⁴³. Ἀλλὰ οἱ παραλλαγὲς μὲ πλήρη κάλυψη τῆς ἐπιφάνειας ἀπὸ διακοσμητικὰ μοτίβα (*horror vacui*) ποὺ ὑπάρχουν καὶ μεταξὺ τῶν πρωιμότερων²⁴⁴, ὅπως καὶ τῶν νεώτερων ὁμοιωμάτων²⁴⁵, δείχνουν ὅτι ἡ γραπτὴ διακόσμηση προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ τὸ εἰκονογραφικὸ θεματολόγιο τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ ἐργαστηρίου.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διακόσμηση καὶ τὶς μικρὲς παραλλαγὲς στὸ πλάσιμο ἢ σταθερὴ ἀπόδοση τῆς ὑπόδεσης καὶ τοῦ γλωσσίδιου ἀποτελοῦν τὸν κοινὸ παρονομαστὴ τῶν ὁμοιωμάτων καὶ τὰ κατατάσσουν στὴν κατηγορία τῶν κλειστῶν καὶ δετῶν ὑποδημάτων ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα μὲ διάφορα ὀνόματα²⁴⁶. Γνωστότερα μεταξὺ αὐτῶν εἶναι οἱ ἀρβύλες ποὺ ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι χρησιμοποιοῦνταν κυρίως ἀπὸ τοὺς χωρικούς²⁴⁷. Τὰ πήλινα ὁμοιώματα τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ὅμως προδίδουν μεγάλη ἐπιμέλεια στὴν κατασκευὴ καὶ καθὼς προέρχονται κατὰ κανόνα ἀπὸ γυναικεῖες ταφὲς πιθανότατα ἀποδίδουν τὰ «ἀκρόσφυρα» ἢ «ἀκροσφύρια», ὅπως ἀποκαλοῦνταν τὰ κλειστὰ καὶ δετὰ γυναικεῖα ὑποδήματα²⁴⁸.

Ὁ γυναικεῖος χαρακτήρας τῶν ταφῶν ποὺ περιεῖχαν αὐτὸν τὸν τύπο πήλινων ὑποδημάτων στὴν Ἀττικὴ τοῦλάχιστον εἶναι ἄμεσα ἢ ἔμμεσα σαφές. Ὁ «τάφος Α» τῆς Ἐλευσίνας ἀπὸ τὸν ὁποῖο προέρχεται ἓνα ζεῦγος πήλινων ὑποδημάτων εἶναι ταφὴ νεαρῆς γυναίκας ποὺ ἔφερε μαζί τῆς πολλὰ χρυσὰ κοσμήματα καὶ χειροποίη-

241. R. YOUNG, An Early Geometric Grave near the Athenian Agora, *Hesperia* 18, 1949, 296 πίν. 12, πίν. 70.

242. Μελαμβαφὲς «πανώδερμα» ἔχουν τὰ δύο ζεῦγη ἀπὸ τὸν τάφο XXVI τῆς Ἀγορᾶς βλ. *Hesperia* 18, 1949, 282 καὶ 296, πίν. 70 καὶ τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ζεῦγη ἀπὸ τὸν τάφο τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου 20 βλ. *ΑΔ* 19, 1964, Β1, πίν. 49.

243. Γιὰ τὰ ὑποδήματα τῆς Ἐλευσίνας βλ. *ΑΕ* 1898, πίν. 4, 4 καὶ *ΑΕ* 1912, 36 πίν. 16.

244. Τὸ ἓνα ζεῦγος τῶν ὑποδημάτων ἀπὸ τὸν τάφο τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου 20 βλ. *ΑΔ* 19, 1964, Β1, πίν. 49.

245. Στὴν κνημόσχημη λαβὴ τοῦ σκύφου «ἀπὸ τὴν Αθήνα στὸ Βερολίνο» τῆς ΠΓ II περιόδου βλ. *ΑΜ* 43, 1918, πίν. 1, 2.

246. A. A. BRYANT, *Harv.St.* 10, 1899, 57.

247. K. DOHAN MORROW, ὁ.π. (σημ. 225), 176, ἀρ. 10.

248. Βλ. ΗΣΥΧ. (λ. ἀκρόσφυρα) καὶ ΠΟΛΥΔ. 7.94 (ἀκροσφύρια). K. DOHAN MORROW, ὁ.π. (σημ. 225), 175 ἀρ. 3, ὅπου ὑποστηρίζεται ὅτι τὰ ἀκροσφύρια ἦταν εἶδος ἐνδρομίδων.

τα άγγεϊα²⁴⁹. Ὁ τάφος τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου 20 στὴν Ἀθήνα ποῦ περιεῖχε δύο ζεύγη ὁμοιωμάτων ὑποδημάτων καὶ ἓνα ὁμοίωμα πέλματος, χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα ὡς τάφος «προφανῶς παιδίσκης»²⁵⁰. Πρόκειται γιὰ ταφή μὲ πλοῦσια κτέριση στὴν ὁποία μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνονται μικρὰ εἰδῶλια, ἀλλὰ καὶ πυξίδες ποῦ ἐνισχύουν τὴν ἐρμηνεία τῆς ταφῆς ὡς γυναικείας. Ὁμοίως ἡ ταφή καύσεως τῆς ΠΓ περιόδου ποῦ βρέθηκε στὴν Ἀθήνα κοντὰ στὴν Ἀγορὰ καὶ περιεῖχε δύο ζεύγη πηλίνων ὑποδημάτων, πρέπει σύμφωνα μὲ τὸ τεφροδόχο άγγεϊο ποῦ ἦταν ἀμφορέας τοῦ ἐπιώμιου τύπου, ἀλλὰ καὶ τὰ κτερίσματα ποῦ περιεῖχε, νὰ ἀνῆκε πιθανότατα σὲ νεαρὴ γυναίκα. Ἡ ὑπόθεση ὅτι ἡ ταφή θὰ μπορούσε νὰ ἀνήκει σὲ δύο ἄτομα, ἓναν ἄνδρα καὶ μία γυναίκα²⁵¹, δὲν πρέπει νὰ εὐσταθεῖ γιὰτὶ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὴ σύνδεση τοῦ μαχαιριοῦ ποῦ περιείχετο στὸν τάφο μὲ ἄνδρα. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι τὰ μαχαίρια αὐτοῦ τοῦ τύπου ἦταν γιὰ καλλωπιστικούς σκοποὺς καὶ ἐχρησιμοποιοῦντο κυρίως ἀπὸ γυναῖκες²⁵². Συνεπῶς ἡ σύνδεση τῶν κλειστῶν καὶ δετῶν ὑποδημάτων ποῦ βρέθηκαν στὸ Νότιο νεκροταφεῖο μὲ γυναικεῖα ὑποδήματα, ἐνδεχομένως μὲ τὰ «ἀκροσφύρια» τῶν φιλολογικῶν πηγῶν, προκύπτει ὡς πολὺ πιθανὴ μὲ τὰ δεδομένα τῶν ἀττικῶν νεκροταφείων τῆς περιόδου.

Εἰδῶλια πτηνῶν

Τὰ εἴκοσι ἕξι εἰδῶλια πτηνῶν *ἀρ. κατ. 57* (εἰκ. 15, πίν. 46β - 51) προέρχονται ὅλα ἀπὸ τὸν τάφο Α -1937, ὅπου βρέθηκαν διάσπαρτα σὲ διάφορα βάθη ἀπὸ 30 ἐκ. ἕως 80 ἐκ.²⁵³. Ἡ διατήρηση τῆς ἐπιφάνειας εἶναι πολὺ καλὴ, κανένα ὅμως πτηνὸ δὲν ἔχει διασωθεῖ ἀκέραιο. Τὰ πόδια τῶν περισσότερων εἰδῶλιων ἦταν σχεδὸν θρυμματισμένα καὶ τὰ κεφάλια καὶ οἱ λαιμοὶ τῶν πτηνῶν ἦταν κατὰ κανόνα σπασμένοι. Ὡστόσο, παρὰ τὸν ἀρχικὰ ἰδιαίτερα ἀποσπασματικὸ χαρακτήρα τοῦ εὐρήματος, τὰ εἰδῶλια τῶν περισσότερων πτηνῶν σήμερα, μετὰ τὶς συγκολλήσεις, δίνουν ἀπολύτως σαφῆ εἰκόνα τῆς ἀρχικῆς τους μορφῆς.

Τὰ εἰδῶλια πτηνῶν *ἀρ. κατ. 57*, ἂν καὶ χειροποίητα, εἶναι σχεδὸν πανομοιότυπα καὶ ἰσομεγέθη. Τὸ πλάσιμο εἶναι προσεγμένο καὶ ἀποδίδει ἓνα μακρὺ λαιμὸ πτηνὸ μὲ ἰσχυρὸ ράμφος, ἀνοικτὰ πτερά, χελιδονοειδῆ οὐρὰ καὶ ὑψηλὰ κυλινδρικὰ πόδια. Τὸ σῶμά δὲν ἔχει καθόλου ὄγκο, ἀλλὰ εἶναι δυσκοειδὲς καὶ ἐλαφρῶς κοῖλο στὸ κέντρο, ἔτσι ὥστε τὰ ἀνοικτὰ πτερά νὰ μοιάζουν ἀνυψωμένα δημιουργώντας τὴν ἐντύπω-

249. Βλ. σχετικὰ Α. Ν. ΣΚΙΑ, *ΑΕ* 1998, 103 - 104.

250. Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *ΑΔ* 19, 1964, Β1, 54.

251. R. YOUNG, *Hesperia* 18, 1949, 282 πίν. 67.

252. Γιὰ τὰ μαχαίρια σὲ γυναικεῖες ταφές αὐτόθι, 282 σημ. 23.

253. Ἡ μεγάλη ἀποσπασματικότητα τῶν εἰδῶλιων κατὰ τὴν ἀνεύρεση ἦταν προφανῶς ἡ αἰτία τοῦ ὑπολογισμοῦ τοῦ ἀριθμοῦ τους στὴν πρώτη ἀνασκαφικὴ ἔκθεση ὡς «περὶ τὰ τριάκοντα πῆλινα εἰδῶλια» ποῦ πέρασε καὶ στὴ μετέπειτα ἔρευνα. Βλ. J. N. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 91. Στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσεῖου Νάξου εἶναι καταγεγραμμένα εἴκοσι ἐπτὰ πτηνά, ἀλλὰ ἓνα (*MN* 382) περιγράφεται ὡς «θραύσματα πτηνῶν», τὰ ὁποῖα ἀποδείχθηκε ὅτι ἦταν μικρὰ τμήματα πτερῶν καὶ οὐρᾶς, ποῦ ἀνῆκαν σὲ μερικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα εἰδῶλια, στὰ ὁποῖα καὶ συγκολλήθηκαν τελικὰ.

ση ὅτι τὸ πιητὸ νοεῖται σὲ πτήση. Ἡ ἔννοια τῆς πτήσης ἐνισχύεται περισσότερο καὶ ἀπὸ τὶς μικρὲς ὀπές ἀνάρτησης ποὺ βρίσκονται ἀνὰ μία στὸ κέντρο περίπου τοῦ κάθε πτεροῦ. Τὸν ἴδιο τόνο προσφέρουν καὶ τὰ ἀπλωμένα πτερὰ μὲ τὰ καμπύλα περιγράμματα καὶ ἡ μακριὰ τραπεζιόσχημη οὐρὰ ποὺ σὲ μερικὰ εἰδῶλια ἐμφανίζει μικρὸ ψαλιδωτὸ ἄνοιγμα (βλ. πίν. 46β, *MN 383*, πίν. 47, *MN 405* καὶ *410*, πίν. 48, *MN 385* καὶ *388*, πίν. 50, *MN 399*, πίν. 51, *MN 406*).

Τὸ πλάσιμο τῶν πιητῶν χαρακτηρίζεται γενικῶς ἀπὸ διάθεση φυσιοκρατικῆς ἀπόδοσης ποὺ παραμένει εὐδιάκριτη παρὰ τὴ σχηματικότητα ποὺ ἐπιβάλλει ἡ γεωμετρικὴ τεχνοτροπία. Τὰ ὑψηλὰ πόδια καὶ ὁ μακρὺς λαιμὸς, ποὺ ἐρμηνεύονται ὡς στοιχεῖα ὑδρόβιων πιητῶν στὴν ἀγγειογραφία, συνδυάζονται ἐδῶ μὲ ἄνοιγμένα πτερὰ καὶ διχαλωτὴ οὐρὰ, τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα χαρακτηρίζουν μικρότερα πιητὰ ποὺ νοοῦνται σὲ πτήση. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἐπιμήκυνση τῶν ποδιῶν καὶ τοῦ λαιμοῦ ἔχουν ἐπιβληθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ μέγεθος καὶ τὴν τεχνικὴ τῶν εἰδωλίων καὶ ἀποτελοῦν κυρίως τεχνοτροπικό, καὶ ὄχι εἰδολογικό, χαρακτηριστικὸ τῆς μορφῆς. Τὸ μέγεθος τῶν εἰδωλίων εἶναι μικρὸ, καθὼς τὸ μῆκος τους δὲν ξεπερνᾶ τὰ 4.6 ἐκ. καὶ τὸ πλάτος τους τὰ 5.2 ἐκ. Πάντως τὸ μεγάλο ὕψος τῶν ποδιῶν καὶ ὁ μακρὺς λαιμὸς χαρίζουν τελικῶς στὸ εἰδῶλιο ἐντυπωσιακὴ μορφὴ παρὰ τὴν ἔλλειψη σωματικότητας καὶ τὶς μικρὲς διαστάσεις τῶν εἰδωλίων.

Τὰ εἰδῶλια πιητῶν *ἀρ. κατ. 57* εἶναι χειροποίητα. Γιὰ τὴν κατασκευὴ τους ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ὁ γνωστὸς ναξιακὸς πηλὸς τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου τῆς κατηγορίας I, ὁ ὁποῖος περιέχει μεγάλη ποσότητα μαρμαρυγία. Ἡ σκληρότητα τοῦ πηλοῦ εἶναι ὅμοια μὲ ἐκείνη τῶν ἀγγείων ποὺ εἶχαν κατασκευασθεῖ ἀπὸ τὸν ἴδιο πηλό, πιθανότατα γιατί ὅλα τὰ κεραμεικά, εἰδῶλια καὶ ἀγγεῖα, εἶχαν ψηθεῖ στὶς ἴδιες θερμοκρασίες καὶ στοὺς ἴδιους κλιβάνους.

Τὸ κάθε εἰδῶλιο εἶναι φτιαγμένο ἀπὸ τέσσερα ξεχωριστὰ κομμάτια πηλοῦ: τὸ δισκοειδὲς σῶμα μὲ τὰ πτερὰ καὶ τὴν οὐρὰ εἶναι πλασμένα ἀπὸ μία ἐνιαία λωρίδα, ἀπὸ μία ἄλλη εἶναι φτιαγμένος ὁ λαιμὸς μὲ τὸ κεφάλι καὶ ἀπὸ δύο ἄλλα μικρὰ κυλινδρικότα κομμάτια πηλοῦ ἔχουν σχηματισθεῖ τὰ πόδια. Τὸ πλάσιμο τοῦ πιητοῦ πρέπει νὰ ξεκινούσε ἀπὸ τὸ σῶμα ποὺ κατασκευαζόταν ἀπὸ ἐπίπεδη φέτα πηλοῦ πάχους 0.2 - 0.3 ἐκ. Τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος τοῦ πιητοῦ μὲ τὰ ἄνοιγμένα πτερὰ καὶ τὴ μακριὰ οὐρὰ σχεδιαζόταν ἐπάνω στὸν νωπὸ πηλό καὶ κοβόταν μὲ μαχαίρι. Μετὰ τὴ διαμόρφωση καὶ τὴν κοπὴ τοῦ σώματος ὡς ἐνιαίου κομματιοῦ μὲ τὰ πτερὰ καὶ τὴν οὐρὰ ὁ τεχνίτης ἔστρωνε τὴν ἄκρη τῶν ἐπιφανειῶν μὲ τὸ μαχαίρι καὶ ἀποστρογγύλευε τὶς αἰχμές. Ἡ χρῆση τοῦ μαχαιριοῦ εἶναι σαφῆς στὸ περίγραμμα τῶν πτερῶν καὶ κυρίως τῆς οὐρᾶς, ἰδιαίτερα σὲ μερικὰ εἰδῶλια, στὰ ὁποῖα δὲν εἶχε γίνει προσεκτικὴ ἐπεξεργασία τῶν αἰχμῶν, ὅπως στὴν οὐρὰ τοῦ εἰδωλίου *MN 388a* (πίν. 47) ἢ στὰ πτερὰ τοῦ εἰδωλίου *MN 384* (πίν. 46β). Μετὰ τὴ χρῆση τοῦ μαχαιριοῦ ὁ κεραμέας πίεζε τὸ κεντρικὸ σημεῖο τοῦ σώματος τοῦ εἰδωλίου μὲ τὸ δάκτυλο σχηματίζοντας μία ἀνεπαίσθητη κοιλότητα στὴν ἐπιφάνεια. Μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὰ πτερὰ ἔμοιαζαν ἐλαφρῶς ἀνυψωμένα, ὅπως δηλ. θὰ ἦταν ὅταν τὸ πιητὸ βρισκόταν σὲ πτήση. Τὸ κέντρο τοῦ κάθε πτεροῦ εἶναι τρυπημένο μὲ ἓνα λεπτὸ ἐργαλεῖο κυκλικῆς διατομῆς, μάλλον μεταλλικὸ καρφί, ποὺ εἶναι τὸ ἴδιο γιὰ ὅλα τὰ εἰδῶλια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἄνοιγμα τῶν ὀπῶν. Ἡ διάμετρος αὐτοῦ τοῦ ἐργαλείου διάτρησης πρέπει νὰ ἦταν 0.3 ἐκ., ἀλλὰ καθὼς τὸ ἀφαιρούσε ὁ τεχνίτης μὲ μικρὴ περιστροφικὴ κίνη-

ση διεύρυνε την όπη μερικές φορές κατά 0.1 εκ. Αντίθετα, σε μερικά ειδώλια το καρφί έχει τραβηχθεί απότομα δημιουργώντας έτσι ένα ελαφρώς ανυψωμένο περιχέλωμα (ύψους περίπου 0.1 εκ.), όπως στα ειδώλια MN 383 (πίν. 46β) και MN 399 (πίν. 50).

Στη συνέχεια ο τεχνίτης έπλαθε με τα δάκτυλα τον ύψηλο κυλινδρικό λαιμό που σχημάτιζε στην άκρη του το κεφάλι με το έναίσο, μακρὸ ράμφος· διαμόρφωνε το κεφάλι του πτηνού πέζοντας ελαφρώς ανάμεσα στον δείκτη και τον αντίχειρα την άκρη του κυλινδρικού λαιμού και γι' αυτό το σχήμα του κεφαλιού έχει τρεις όψεις, δηλ. τις δύο πλάγιες και την άνω επιφάνεια. Τα πόδια πλάθονταν επίσης με το χέρι ως ύψηλοι κύλινδροι και στο σημείο προσάρτησης με το σώμα πρόσθεταν άκρη λίγο νωπὸ πηλὸ που ισχυροποιούσε την ένωση. Γι' αυτό και τα σπασίματα των ποδιών είναι χαμηλότερα από το σημείο προσαρμογής στο σώμα (βλ. πίν. 46 MN 384 και πίν. 48 MN 388, πίν. 49 MN 394, πίν. 51 MN 391). Οί άκρες των ποδιών έχουν συμπιεσθεῖ προφανώς σε μία προσπάθεια φυσιοκρατικής απόδοσης του πέλματος του ποδιού (βλ. πίν. 47 MN 388, 48 MN 387, 49 MN 394 και 51 MN 391).

Ἡ γραπτή διακόσμηση των πτηνών βασίζεται στη χρήση υπόλευκου επιχρίσματος, το οποίο αποτελεί τη βάση για όλες τις διακοσμημένες επιφάνειες. Τα μοτίβα είναι γραμμένα με άραιὸ ἐξίτηλο μαύρο γάνωμα που ἐξαιτίας της κακής ὀπτησης σε ὀρισμένα σημεία ἐμφανίζεται σήμερα καστανό. Τα μοτίβα είναι γραμμικά και αποτελοῦν συνδυασμοὺς εὐθειῶν και καμπύλων γραμμῶν που καλύπτουν την άνω επιφάνεια του σώματος, των πτερῶν και της οὐράς, καθὼς και τον λαιμό με το κεφάλι. Τα πόδια και ἡ κάτω επιφάνεια του σώματος είναι ἀδιακόσμητα. Παρὰ το ὁμοίμορφο πνεῦμα στον χαρακτήρα της διακόσμησης οί μικρές διαφοροποιήσεις στα μοτίβα ἢ τὴ σύνθεσή τους ἐπιτρέπουν τὴ διάκριση παραλλαγῶν στη διακόσμηση του κεφαλιού και του σώματος, ἐνῶ στον λαιμό ὑπάρχουν πάντοτε τέσσερις ἔως ἕξι ὀριζόντιες γραμμές που σχεδιάζονται ἄτακτα και σε ἄνισα διαστήματα.

Ἡ διακόσμηση του σώματος των πτηνῶν ἔχει πάντοτε ἄξονικὸ χαρακτήρα και ἀναπτύσσεται με μικρές παραλλαγές στις λεπτομέρειες κατὰ μήκος του μακροῦ ἄξονα του σώματος. Ἐν και τὰ διακοσμητικὰ μοτίβα λειτουργοῦν ὅλα γύρω ἀπὸ τον νοητὸ κεντρικὸ ἄξονα διαφοροποιοῦνται σαφῶς στα ἐπὶ μέρος μέλη του σώματος, δηλ. στην οὐρά και τὰ πτερά. Είναι προφανές ὅτι ἡ διάκριση των μελῶν του σώματος παρέμενε βασικὸς στόχος του τεχνίτη στα πλαίσια των συμβάσεων που ἐπέβαλε ἡ Γεωμετρικὴ τέχνη. Οί συνδυασμοί των μοτίβων στο σώμα των πτηνῶν δημιουργοῦν τέσσερις παραλλαγές της διακόσμησης.

Στην πρώτη παραλλαγή, τὴν *παραλλαγή Α* (εἰκ. 15 α), κεντρικὸς ἄξονας της διακόσμησης είναι μικρὸς σχηματοποιημένος πλοχμὸς που ἐκτείνεται κατὰ μήκος του σώματος ἀπὸ τον λαιμό ἔως τὴν οὐρά, ὅπου ἀνοίγει τριγωνικὰ φθάνοντας στις ἄκρες²⁵⁴. Τὸ ἐσωτερικὸ αὐτοῦ του τριγωνικοῦ ἀνοίγματος συμπληρώνεται ἀπὸ δευτέρη γωνίωση που τονίζει τον ἀρχικὸ χαρακτήρα της χελιδονοουράς που δημιουρ-

254. Περιλαμβάνει τὰ ειδώλια: MN 384 (πίν. 46), MN 385 (πίν. 48), MN 386 (πίν. 47), MN 387 (πίν. 48), MN 388 (πίν. 48), MN 390 (πίν. 49), MN 391 (πίν. 51), MN 393 (πίν. 49), MN 395 (πίν. 50), MN 399 (πίν. 50), MN 403 (πίν. 50), MN 407 (πίν. 51).

γεῖ ἢ ἀπόληξη τοῦ πλοχμοῦ. Ἡ κεντρικὴ θηλειὰ τοῦ πλοχμοῦ ἄλλοτε εἶναι εὐρύτερη καὶ ἄλλοτε στενότερη καὶ σὲ μία περίπτωση διακοσμεῖται μὲ δύο κουκίδες (εἰδῶλιο *MN 399* πίν. 50). Τὰ πτερὰ διακοσμοῦνται ἀπὸ τρεῖς ἢ τέσσερις εὐθεῖες ἢ ἐλαφρῶς καμπύλες γραμμές, οἱ ὁποῖες γενικῶς ἀκολουθοῦν τὴν κατεύθυνση τοῦ μακροῦ ἄξονα τοῦ σώματος. Τὸ περίγραμμα τῶν πτερῶν στὴν πλάγια ὄψη τονίζεται πάντοτε μὲ γάνωμα, ἀλλὰ δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ περίγραμμα τῆς οὐράς.

Στὴ δευτέρη παραλλαγή, τὴν *παραλλαγή Β* (εἰκ. 15 γ), τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ σώματος ἀπλῶς περιγράφεται σὲ σχῆμα πεῖ καὶ ἀφήνεται κενό²⁵⁵. Τὰ πτερὰ διακοσμοῦνται μὲ τρεῖς ἢ τέσσερις ὀριζόντιες γραμμές ποῦ εἶναι περίπου παράλληλες μὲ τὸν κεντρικὸ ἄξονα τοῦ σώματος. Ἡ διακόσμηση τῆς οὐράς ἀποτελεῖται ἀπὸ ὀριζόντιες παράλληλες γραμμές ποῦ τὴν διατρέχουν μὲ κατεύθυνση κάθετη πρὸς τὸν κεντρικὸ ἄξονα τοῦ σώματος.

Στὴν τρίτη παραλλαγή, τὴν *παραλλαγή Γ* (εἰκ. 15 δ), γίνεται συνδυασμὸς τῶν δύο προηγούμενων διακοσμητικῶν σχημάτων²⁵⁶. Τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ σώματος ἀφήνεται κενό, ὅπως στὴν παραλλαγή Β, ἀλλὰ ἡ οὐρὰ διακοσμεῖται μὲ διπλὴ χελιδονοουρά, ὅπως στὴν παραλλαγή Α. Τὰ πτερὰ τῶν εἰδωλίων ποῦ ἀκολουθοῦν τὴν παραλλαγή Γ φέρουν παράλληλες γραμμές.

Τέλος, στὴν τέταρτη παραλλαγή τοῦ διακοσμητικοῦ σχήματος τῶν εἰδωλίων, τὴν *παραλλαγή Δ* (εἰκ. 15 β, ε καὶ ζ), τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ σώματος τοῦ πτηνοῦ φέρει κάποιον γραμμικὸ μοτίβο καὶ ἡ οὐρὰ ἔχει μορφὴ διπλῆς χελιδονοουράς²⁵⁷. Τὰ μοτίβα ποῦ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ διακόσμηση τῆς ράχης εἶναι Χ (*MN 407*), δικτυωτό (*MN 396* καὶ *398*) ἢ λοξὲς παράλληλες γραμμές (*MN 394*).

Ἀνάλογη γραμμικὴ μορφὴ ἔχει καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ κεφαλιοῦ ποῦ ἐπίσης παρουσιάζει μικρὲς παραλλαγές στὴ σύνθεση. Στὴ μία παραλλαγὴ τὸ κεφάλι κοσμεῖται μὲ τρεῖς ὀριζόντιες γραμμές, ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ μία διατρέχει τὴν ἄνω ἐπιφάνεια, ἐνῶ οἱ ἄλλες δύο τίς πλάγιες ὄψεις τοῦ κεφαλιοῦ ξεκινώντας ἀπὸ τὴν κουκίδα - κόρη τοῦ ματιοῦ καὶ καταλήγοντας στὸ ράμφος *MN 385* (πίν. 48). Σὲ ἄλλη παραλλαγὴ δὲν ὑπάρχει ἡ ἄνω κεντρικὴ γραμμὴ κατὰ μῆκος τοῦ ράμφους, ἀλλὰ μόνον μικρὰ παράλληλα ὀριζόντια γραμμίδια ποῦ διατρέχουν τὸν χῶρο μεταξὺ τῶν δύο πλάγιων γραμμῶν τοῦ ράμφους *MN 383* (πίν. 46). Τέλος ὑπάρχει καὶ μία ἀκόμη παραλλαγὴ στὸ εἰδῶλιο *MN 397* (πίν. 50), στὸ ὁποῖο ἡ διακόσμηση τοῦ κεφαλιοῦ περιορίζεται σὲ μία λεπτὴ ταινία ποῦ περιγράφει κυκλικὰ τὸ ράμφος λίγο πρὶν τὴν ἀπόληξή του.

Ἡ χρονολόγηση τῶν πτηνῶν *ἀρ. κατ.* 57 καθορίζεται ἀπὸ τὰ συννευρήματά τους στὸν τάφο Α-1937, ποῦ ἀνήκουν στὴ ΜΓ Ι ἐποχὴ καὶ αὐτὴ ἡ χρονολόγηση ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὰ μοτίβα τῆς διακόσμησής τους. Οἱ ὀριζόντιες παράλληλες γραμμές, τὸ δικτυωτό καὶ ἡ στίγμωση εἶναι κοινὰ θέματα τῆς ΜΓ Ι ἐποχῆς. Ὁ πλοχμὸς ποῦ διακοσμεῖ τὴ ράχη πολλῶν πτηνῶν καὶ τὰ Χ ποῦ γράφονται σὲ οὐρὲς ἄλλων (π.χ.

255. Περιλαμβάνει τὰ εἰδῶλια: *MN 383* (πίν. 46, β), *MN 389* (πίν. 49), *MN 397* (πίν. 50), *MN 400* (πίν. 50), *MN 405* (πίν. 47), *MN 408* (πίν. 48), *MN 409* (πίν. 48).

256. Περιλαμβάνει τὰ εἰδῶλια: *MN 388α* (πίν. 47), *MN 406* (πίν. 51), *MN 410* (πίν. 51).

257. Περιλαμβάνει τὰ εἰδῶλια: *MN 388* (πίν. 48), *MN 396* (πίν. 47), *MN 398* (πίν. 50), *MN 407* (πίν. 51).

MN 387 πίν. 48) είναι κοσμήματα ιδιαίτερα δημοφιλή στη διακόσμηση τών λαβών τών ΜΓ άγγείων τής Νάξου.

Τò θέμα τοῦ πτηνοῦ ἀποτελεῖ ἕνα ἐξαιρετικὰ συνηθισμένο μοτίβο τής Γεωμετρικῆς τέχνης ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοροπλαστικὴ τής περιόδου²⁵⁸. Ἀντίθετα στὴ χαλκοπλαστικὴ τής Γεωμετρικῆς ἐποχῆς τὸ πτηνὸ εἶναι κοινὸς τύπος εἰδωλίου²⁵⁹. Ἐν καὶ χρησιμοποιεῖται λιγότερο συχνὰ ἀπὸ ἄλλα θέματα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἀπὸ τὸν ἵππο, χάλκινα εἰδῶλια πτηνῶν συναντᾶμε σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ ἱερὰ τής Γεωμετρικῆς ἐποχῆς²⁶⁰. Τὰ χάλκινα αὐτὰ πτηνὰ δὲν εἶναι πάντοτε αὐτόνομα εἰδῶλια, ἀλλὰ συχνὰ ἀνήκουν σὲ περιπάτα²⁶¹ ἢ ἀποτελοῦν διακοσμητικὰ κοσμημάτων²⁶² καὶ σκευῶν²⁶³ καὶ γι' αὐτὸ παρουσιάζουν μεγάλη μορφολογικὴ ποικιλία ποὺ προσδιορίζεται κυρίως ἀπὸ τὴ λειτουργικότητα τοῦ ἀντικειμένου.

Οἱ τυπολογικὲς κατατάξεις τών εἰδωλίων πτηνῶν τής Γεωμετρικῆς ἐποχῆς ποὺ ἔχουν ἐπιχειρηθεῖ ὡς τώρα εἶχαν κατὰ κανόνα ὡς ἀφεταιρία τὰ χάλκινα εἰδῶλια καὶ βασίζονταν στὴν τεχνικὴ κατασκευῆς γι' αὐτὸ κατέληγαν στὴ διάκριση συμπαγῶν καὶ κοίλων εἰδωλίων πτηνῶν²⁶⁴. Πρόκειται γιὰ διάκριση ποὺ ἀποδίδει θαυμάσια τοὺς κατασκευαστικοὺς τύπους τών χάλκινων εἰδωλίων, δὲν καλύπτει ὅμως συνολικὰ τὴν τυπολογία τών γεωμετρικῶν πτηνῶν. Οἱ βασικοὶ τύποι τών εἰδωλίων πτηνῶν τής Γεωμετρικῆς ἐποχῆς φαίνεται ὅτι ἐξαρτῶνται ὄχι ἀπὸ τὴν τεχνικὴ κατασκευῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν εἰδολογικὴ διάκριση τών πτηνόμορφων εἰδωλίων ποὺ ἐπιχειροῦν οἱ τεχνίτες, ἢ ὅποια ἀποδεικνύεται ὅμοια σὲ ὅλα τὰ ὑλικά. Ἔτσι, παρὰ τὴ σχηματοποίηση καὶ τὴ συνοπτικὴ ἀπόδοση ποὺ ἐπιβάλλει ὁ γεωμετρικὸς ρυθμὸς, εἶναι δυνατὴ ἡ διάκριση τριῶν τουλάχιστον διαφορετικῶν εἰδῶν πτηνῶν: τοῦ πετεινοῦ μὲ τὴ μεγάλη ἀνυψω-

258. Ἐνδεικτικὸ τής δημοτικότητας τοῦ πτηνοῦ στὴν ἀγγειογραφία εἶναι τὸ γεγονός ὅτι παραμένει ἀνάμεσα στὰ ἐλάχιστα εἰκονογραφικὰ θέματα ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ χρησιμοποιοῦν οἱ ἀγγειογράφοι καὶ κατὰ τὴν περίοδο τής ἀνεικονικῆς τέχνης τών Σκοτεινῶν Χρόνων. Βλ. J. BENSON, *Horse, Bird and Man* (Amherst 1970). Γιὰ τὰ πτηνὰ στὴν πρῶμῃ ἑλληνικὴ τέχνη γενικῶς βλ. E. BEVAN, *Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and other Olympian Deities*, BAR Suppl. 315, 1986. Τῆς ἰδίας, *Water - birds and the Olympian Gods*, BSA 84, 1989, 163 - 169. Τὸ θέμα τοῦ πτηνοῦ εἶναι ἐπίσης γνωστὸ ἀπὸ μία κατηγορία πηλίνων πτηνόμορφων ἀσκῶν μὲ μεγάλη διάδοση καὶ μακρὰ παράδοση βλ. V. D'A. DESBOROUGH, *Bird - Vases*, *Κρητ.Χρον* ΚΔ', 1972, 245 κέ. καὶ πρόσφατα I. LEMOS, *Birds Revisited* στὸ V. KARAGEORGHIS (ἐκδ.), *Cyprus in the 11th Century B.C.*, *Proceedings of the International Symposium in Nicosia 30 - 31 October 1993* (Nicosia 1994), 229 - 236.

259. Βλ. J. BOUZEK, *Die griechische geometrische Bronzenögel*, *Eirene* VI, 1967, 115 - 139.

260. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἀπὸ τὸ ἱερὸ τής Ὀλυμπίας ἔχουν σωθεῖ εἴκοσι χάλκινα εἰδῶλια πτηνῶν ἔναντι τών χιλίων ἐξακοσίων χάλκινων εἰδωλίων ἵππων (κατὰ D. HEILMEYR, *OlympForsch* XII, 1979, 196 καὶ 185 - 190 πίν. 118 - 120). Ἀπὸ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνος στοὺς Δελφοὺς ἔχουμε πενήντα χάλκινα εἰδῶλια ἵππων, ἀλλὰ μόνον εἴκοσι ἕνα χάλκινα εἰδῶλια πτηνῶν (βλ. CL. ROLLEY, *FDelphes* V 2, 46 - 98 καὶ 131 - 139). Ἀνάλογες ποσότητες χάλκινων εἰδωλίων πτηνῶν εἶναι γνωστὲς καὶ ἀπὸ ἄλλα μεγάλα ἱερὰ τών Γεωμετρικῶν χρόνων, βλ. E. BEVAN, ὁ.π. (σημ. 258).

261. Βλ. I. KILIAN - DIRLMEIR, *Anhänger in Griechenland von der mykenischen bis zur spätgeometrische Zeit*, *PBF* XI. 2, 1979, 127 - 186.

262. Βλ. π.χ. E. SAPOUNA - SAKELLARAKIS, *Die Fibeln der Griechischen Inseln*, *PBF* XIV. 4, 1978, 38, 40 πίν. 40.

263. Βλ. π.χ. M. MAASS, *OlympForsch* X, πίν. 39.

264. Βλ. ὁ.π. σημ. 259.

μένη οὐρὰ καὶ τὸ καμπυλωτὸ λοφίο²⁶⁵, τῆς πάπιας μὲ τὴ μεγάλη κοιλιὰ καὶ τὰ βαριὰ πόδια²⁶⁶ καὶ τοῦ μικροῦ πτηνοῦ μὲ κλειστὰ²⁶⁷ ἢ ἀνοικτὰ πτερὰ²⁶⁸. Καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἶδη εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμφανίζει παραλλαγές ἀνάλογα μὲ τὸ ὑλικὸ κατασκευῆς τοῦ εἰδωλίου καὶ τὴν ἀπόδοση τῶν ἐπὶ μέρους μορφολογικῶν στοιχείων ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο, ὁ τύπος ὅμως τοῦ εἰδωλίου παραμένει σταθερὰ καθορισμένος ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ νοούμενου πτηνοῦ.

Τὰ πῆλινα εἰδώλια πτηνῶν ποὺ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ εἶναι συνήθως χειροποίητα. Τὰ ἐλάχιστα τροχήλατα πτηνὰ ποὺ ὑπάρχουν ἀποδίδουν κατὰ κανόνα τὸν τύπο τοῦ πετεινοῦ²⁶⁹, ἐνῶ ἀντίθετα τὰ χειροποίητα εἰδώλια πτηνῶν τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ἀκολουθοῦν τὸν τύπο τοῦ μικροῦ πτηνοῦ, εἴτε πρόκειται γιὰ αὐτόνομα εἰδώλια ἢ γιὰ διακοσμητικὰ σκευῶν καὶ ἀγγείων²⁷⁰.

265. Βλ. π.χ. I. KILIAN - DIRLMEIER, ὁ.π. (σημ. 261) πίν. 37 - 41 καὶ *Ker.* V. 1, πίν. 144.

266. Βλ. π.χ. I. KILIAN - DIRLMEIER, ὁ.π. (σημ. 261) πίν. 42 - 45.

267. Αὐτόθι, πίν. 46 - 50.

268. Βλ. π.χ. *OlympForsch* XII, πίν. 118 - 119.

269. Γνωστὰ εἶναι δύο ἀττικὰ τροχήλατα εἰδώλια πετεινῶν ἀπὸ τὸν ΥΓ τάφο 50 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* VI, πίν. 144) καὶ ἓνα ἀποσπασματικὰ διατηρημένο μεγάλο καὶ κοῖλο ἐσωτερικὰ πτηνὸ ἀπὸ τὸν ΜΓ II τάφο 32 τοῦ Ἄργου (P. COURBIN, *CGA*, πίν. 107, C194). Τὰ εἰδώλια αὐτὰ ἔχουν πυκνὴ γεωμετρικὴ διακόσμηση καὶ ἀποδίδουν τὸν τύπο τοῦ πτηνοῦ μὲ κλειστὰ πτερὰ κατὰ τὴν παράδοση τῶν πτηνόμορφων ἀσκῶν. Ἄλλωστε ἔχουν ὅλα μέγεθος σχετικὰ μεγάλο (μῆκος τοῦ ἀττικοῦ μὲ τὸ κεφάλι 15 ἐκ. καὶ τοῦ ἀργολικοῦ χωρὶς τὸ κεφάλι 13.5 ἐκ.), ὅπως καὶ οἱ ἀσκοὶ τοὺς ὁποίους προφανῶς ἀκολουθοῦν στὰ βασικὰ μορφολογικά τους στοιχεῖα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ στόμιο ἐκροῆς καὶ τὴ λαβή. Μέσα στὴ συμβατικότητα τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ τὰ φυσιοκρατικὰ στοιχεῖα ποὺ προσδιορίζουν εἰδολογικὰ τὸ πτηνὸ ἐκφράζονται πλέον μὲ διάφορους τρόπους: τὸ λειρὶ τοῦ πετεινοῦ, ἢ οὐρὰ καὶ τὰ πόδια εἶναι πλαστικὰ διαμορφωμένα. Τὸ κλειστὸ πτεροῦ ὅμως σημειώνεται ζωγραφικὰ μόνον καὶ στὴν ἄκρη του, δηλ. πρὸς τὸ σημεῖο τῆς οὐρᾶς. Ὡστόσο διαφοροποιεῖται σαφῶς ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη γραπτὴ διακόσμηση τοῦ σώματος ποὺ ἀναιτύσσειται μὲ ἄλλη κατεύθυνση γύρω ἀπὸ τὸ σῶμα καὶ κάθετα πρὸς τὸν ραχιαῖο ἄξονα τοῦ εἰδωλίου. Ἀνάλογη ζωγραφικὴ γλώσσα ἔχει χρησιμοποιηθεῖ καὶ γιὰ τὰ πῆλινα τροχήλατα πτηνὰ τῆς ΥΓ περιόδου ποὺ βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὸν Ἐκατόμπεδο II στὸ Ἡραῖο τῆς Σάμου (βλ. R. EILMANN, *AM* 58, 1933, 139 - 140). Ἡ ἀποσπασματικότητα αὐτῶν τῶν πῆλινων πτηνῶν δὲν ἐπιτρέπει τὸν προσδιορισμὸ τους ὡς ἀσκοὺς ἢ εἰδώλια μὲ βεβαιότητα, ἀλλὰ ἡ γραπτὴ δήλωση τοῦ κλειστοῦ πτεροῦ ἀκολουθεῖ τις ἴδιες συμβάσεις μὲ ἐκείνες τῶν ἀττικῶν εἰδωλίων. Τὰ ἀνοικτὰ καὶ πλαστικὰ διαμορφωμένα πτερὰ χαρακτηρίζουν βασικὰ πτηνόμορφους ἀσκοὺς, ὅπως π.χ. τὸν ἀσκὸ ἀπὸ τὸν ΜΓ τάφο 14 τοῦ νεκροταφείου τῶν Σεραγιῶν στὴν Κῶ (L. MORRIGONE, *ASAtene* 56, N.S. 40, 1978, 134 πίν. 216 - 223). Κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο ἡ Κῶς ἔχει στενὲς σχέσεις μὲ τὴν Κύπρο καὶ ἡ κεραμικὴ τῆς παρουσιάζει πολλὰ καὶ ἄμεσες κυπριακὰς ἐπιρροές, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες εἶναι ἐνδεχομένως καὶ ἡ πλαστικὴ δήλωση τῶν πτερῶν στοὺς ἀσκοὺς [βλ. V. D'A. DESBOROUGH, ὁ.π. (σημ. 258), πίν. KZ, 3 - 4, KH, 2, KΘ, 1 καὶ Λ4]. Στὰ πλαίσια τῆς κυπριακῆς παράδοσης πλαστικὰ δηλωμένα πτερὰ ἐμφανίζουν μερικὲς φορές καὶ οἱ κρητικοὶ ἀσκοί, ὅπως ὁ ΥΜ ἀσκὸς ἀπὸ τῆς Μέλαμπες [V. D'A. DESBOROUGH, ὁ.π. (σημ. 258), πίν. ΛΔ, 2]. Στὸν ὑπόλοιπο ἑλλαδικὸ χῶρο ὅμως ἡ ὑπαρξὴ πτερῶν στοὺς πτηνόμορφους ἀσκοὺς δηλώνεται μόνον γραπτῶς.

270. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν τυπολογία σαφῶς ἐξαιρεῖται ὁ τύπος τοῦ πτηνόμορφου ἀσκοῦ, γιὰτὶ πρόκειται κυρίως γιὰ ἀγγεῖο καὶ ὄχι γιὰ εἰδώλιο. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὰ μεγάλα πῆλινα πλαστικὰ πτηνὰ, τὰ ὁποῖα παρὰ τὴν ἀπουσία στομίου ἐκροῆς ἀποτελοῦν παραλλαγὴ τοῦ πτηνόμορφου ἀσκοῦ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ λαβῆς (βλ. π.χ. *Lefkandi* I, πίν. 137, 29 ἀπὸ τὸν τάφο 22 στὰ Παλιὰ Περιβόλια ἢ ἄλλο, παρόμοιο, ἀπὸ τὸν τύμβο II τοῦ Τοικαλαριοῦ: *ΑΔ* 20, 1965, πίν. 655).

Τὰ αὐτόνομα μικρὰ χειροποίητα εἰδώλια πτηνῶν παραμένουν σπάνια στὴν Ἀττικὴ σὲ ὅλη τὴ διάρκειά τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου. Τὸ θέμα ὅμως γίνεται δημοφιλὲς ὡς συμπληρωματικὴ πλαστικὴ διακόσμηση ἀγγείων κατὰ τὸ τέλος τῆς ΜΓ καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς ΥΓ ἐποχῆς²⁷¹. Ἰδιαίτερα συχνὸ εἶναι τὸ πτηνὸ στὴ διακόσμηση τῶν πωμάτων, συνήθως στὴ θέση τῆς λαβῆς, τὴν ὁποία καὶ ὑποκαθιστᾷ. Αὐτὰ τὰ πτηνὰ - λαβῆς στηρίζονται πάντοτε σὲ κυλινδρική βάση καὶ ἀπαντοῦν σὲ τρεῖς παραλλαγές: μὲ κλειστὰ πτερά²⁷², μὲ κλειστὰ ἀλλὰ ἐλαφρῶς ἀνασηκωμένα πτερά²⁷³ καὶ τέλος μὲ ἐλεύθερα ἀνοικτὰ πτερά²⁷⁴. Παρόμοιοι εἶναι καὶ οἱ τύποι τῶν πτηνῶν, τὰ ὁποῖα διακοσμῶν ἀγγεῖα χωρὶς νὰ ὑποκαθιστοῦν τὴ λαβή²⁷⁵.

271. Βλ. τὶς ἀττικὲς πρόχους στὴν Καρλορούη, Badisches Landesmuseum ἀρ. Β. 2680 (*AM* 43, 1918, 103 πίν. 24 καὶ *CVA Karlsruhe* I πίν. 3, 4) καὶ στὴ Βιέννη (Κ. ΚΑΤΖ, *Kunstwerke der Antike* III, πίν. 191). Ἐπίσης μία ἀττικὴ δίδυμη οἰνοχόη τῆς ΥΓ περιόδου στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα (ἀρ. 694) μὲ δύο μικρὰ εἰδώλια πτηνῶν, ἓνα σὲ κάθε λαβή, νὰ πλαισιώνουν μία ἀνθρώπινη μορφή ποῦ ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στὶς λαβῆς αὐτοῦ τοῦ δίδυμου σκεύους.

272. Βλ. π.χ. πῶμα πρόχου ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα (ἀρ. 811) (*Jdl* 14, 1899, 210 ἀρ. 40 πίν. 85 καὶ *CVA Athenes* I, πίν. 7, 8) καὶ πῶμα τριφυλλόστομης οἰνοχόης στὴν Κοπεγχάγη (J. DAVISON, *Attic Geometric Workshops*, Yale Classical Studies 16, New Haven 1961, πίν. 108 καὶ *CVA Copenhagen*, Musée National 2, πίν. 71, 5).

273. Βλ. π.χ. πῶμα πρόχου ἀπὸ τὸν τάφο XIII τοῦ Κεραμεικοῦ στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα ἀρ. 771 (*Jdl* 14, 1899, 206 ἀρ. 29 πίν. 74 καὶ 74α), πῶμα τριφυλλόστομης ληκύθου ἐπίσης στὸ ἴδιο μουσεῖο στὴν Ἀθήνα ἀρ. 178 (2450) [J. DAVISON, ὅ.π. (σημ. 272), πίν. 85] καὶ ἄλλο ἓνα πῶμα ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ στὸ μουσεῖο τοῦ Κεραμεικοῦ ἀρ. 1366 (*Ker.* VI, πίν. 138). Παρόμοιο πῶμα στὸ μουσεῖο τῆς Καρλορούης (*CVA Karlsruhe* I, πίν. 4, 1), στὸ μουσεῖο τοῦ Μονάχου ἀρ. 8607 (*CVA München* 3, πίν. 110, 5 - 6) καὶ στὸ μουσεῖο τοῦ Λούβρου CA 3319 (*CVA Louvre* 16, πίν. 20, 1).

274. Βλ. π.χ. πῶμα συλλογῆς Robinson στὴ Βαλτιμόρη (*CVA Baltimore*, The Robinson Collection I, πίν. XI, 4), πῶμα στὴν ἴδια συλλογὴ (ὅ.π. πίν. XI, 5) ἢ πῶμα πρόχου στὸ μουσεῖο τῆς Βιέννης [Κ. ΚΑΤΖ, ὅ.π. (σημ. 271), 191, ἀρ. 510].

275. Βλ. π.χ. πτηνὸ μὲ ἀνοικτὰ πτερά ἐπάνω στὴ λαβὴ τῆς ΜΓ πρόχου τῆς Καρλορούης ἀρ. Β. 2680 (*AM* 43, 1918, 103 πίν. 24 καὶ *CVA Karlsruhe*, Badisches Landesmuseum I, πίν. 3, 4) καὶ τῆς ἐπίσης ΜΓ πρόχου τῆς Βιέννης [βλ. Κ. ΚΑΤΖ, ὅ.π. (σημ. 271)]. Πρόκειται γιὰ τὴν ἴδια πρόχου ποῦ ἔχει καὶ πῶμα μὲ πτηνὸ. Κατὰ τὸ τέλος τῆς ΥΓ ἐποχῆς τὰ ἀγγεῖα στὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα χρησιμοποιοῦνται πλαστικὰ πτηνὰ γιὰ διακόσμηση εἶναι οἱ λέβητες· βλ. πῆλινο λέβητα Κεραμεικοῦ [*Ker.* VI, πίν. 134 (1354)] καὶ δύο μικροὺς, πῆλινους λέβητες ἀπὸ τὸν τάφο XII τῆς Ἀγορᾶς (*Hesperia*, Suppl. II, 1939, 58 πίν. 39, XII, 2 καὶ XII, 3 καὶ *Agora* VIII, πίν. 19, 338). Τὰ πτηνὰ ποῦ διακοσμῶν τὶς λαβῆς τῶν λεβήτων ἔχουν κλειστὰ ἀλλὰ ἀνασηκωμένα πτερά, προφανῶς κατ' ἀπομίμηση ἀνάλογων εἰδωλίων στὶς λαβῆς τῶν χαλκίνων τριπόδων (*OlympForsch* III, 166).

Στὴν κατηγορία τῶν πῆλινων σκευῶν ποῦ διακοσμῶνται μὲ εἰδώλια πτηνῶν ἀνήκει καὶ ἓνας ἀττικὸς τροχὸς ἀπὸ τὸ Φάληρο ποῦ βρῖσκεται στὸ μουσεῖο Καλῶν Τεχνῶν τῆς Βοστώνης ἀρ. 2849· βλ. G. NELSON, A Greek Votive Lynx - wheel in Boston, *AJA* 44, 1940, 443 - 4560. Ὁ τροχὸς αὐτός, ὁ ὁποῖος ἔχει διάμετρο 21.5 ἐκ. καὶ ἐσωτερικὰ τέσσερις ἐπιπεδωμένες ἀκτίνες ποῦ σχηματίζουν σταυρὸ κοσμεῖται στὴν περιφέρεια μὲ ἔντεκα εἰδώλια πτηνῶν. Τροχὸς καὶ πτηνὰ εἶναι πυκνὰ διακοσμημένα μὲ γραμμικὰ καὶ καμπυλόγραμμα μοτίβα τῆς ΥΓ ἐποχῆς: ζατρίκια, δικτυωτοὶ ρόμβοι, ροπαλοειδεῖς σπειρες, φύλλα, τεθλασμένες, ἐνστιγμες ζῶνες καὶ ἀπλὲς γραμμές. Ὁ τροχὸς ποῦ ἔχει ὅπως ἀνάρτησης εἶναι διακοσμημένος καὶ στὴν κάτω ἐπιφάνεια καὶ τὰ πτηνὰ εἶναι τοποθετημένα ὅλα μὲ τὸ κεφάλι ὄχι πρὸς τὸ κέντρο, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἐξωτερικὴ περίμετρο τοῦ τροχοῦ. Εἶναι σχηματοποιημένα μὲ

Ὁ τύπος τοῦ μικροῦ πτηνοῦ με ἀνοικτὰ πτερὰ, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν τὰ πτηνὰ τῆς Νάξου *ἀρ. κατ. 57*, παρουσιάζει μικρὲς μορφολογικὲς διαφοροποιήσεις ἀνάλογα με τὸν τρόπο στήριξης καὶ με τὴ διαμόρφωση τοῦ σώματος. Τὰ εἰδῶλια πτηνῶν ποὺ χρησιμεύουν ὡς λαβὲς ἢ ὡς διακοσμητικὰ ἀγγείων ἢ σκευῶν ἔχουν κατὰ κανόνα μία κυλινδρική βάση στήριξης στὴ θέση τῶν ποδιῶν, ἐνῶ τὰ αὐτόνομα εἰδῶλια ἔχουν συνήθως πλαστικὰ διαμορφωμένα καὶ τὰ δύο τους πόδια. Ἡ κύρια ὅμως διαφοροποίηση τῶν εἰδῶλιων μικρῶν πτηνῶν σὲ δύο παραλλαγὲς προκύπτει ἀπὸ τὴ διαμόρφωση τοῦ σώματος, τὸ ὁποῖο ἄλλοτε εἶναι ἀτρακτοειδὲς καὶ ἄλλοτε δισκοειδὲς. Τὰ πτηνὰ με δισκοειδὲς σῶμα, ὅπως τὰ εἰδῶλια πτηνῶν *ἀρ. κατ. 57*, ἔχουν πάντοτε ἀνοικτὰ πτερὰ, ἐνῶ τὰ ἄλλα με τὴν ἀτρακτοειδῆ διαμόρφωση ἔχουν συνήθως κλειστὰ πτερὰ ποὺ δηλώνονται γραπτῶς πάνω στὸ σῶμα²⁷⁶. Δὲν λείπουν ὡστόσο οἱ περιπτώσεις εἰδῶλιων πτηνῶν με πλαστικὰ διαμορφωμένα πτερὰ ποὺ εἶναι ἀνοικτὰ καὶ ἀπλωτὰ²⁷⁷ ἢ, πολὺ πιὸ σπάνια, με κλειστὰ καὶ ἐλαφρῶς ἀνασηκωμένα πτερὰ²⁷⁸.

Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ γνωστὰ καὶ ἀποσπασματικὰ διατηρημένα εἰδῶλια πτηνῶν ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ ἔχουν θεωρηθεῖ ὡς αὐτόνομα²⁷⁹. Πάντως καθὼς τὰ πόδια ἢ ἡ στήριξή τους δὲν σώζονται καὶ τὸ σῶμα εἶναι ἀτρακτοειδὲς με κλειστὰ, γραπτῶς δηλωμένα πτερὰ, πιθανότερο εἶναι τὰ εἰδῶλια αὐτὰ νὰ χρησίμευαν μάλλον ὡς λαβὲς ἀγγείων ἢ ἄλλων σκευῶν. Ὅμοια εἶναι ἐπίσης ὀρισμένα πελοποννησιακὰ δείγματα πήλινων πτηνῶν ἀπὸ τὸ ἱερὸ τῆς Χαλκιοίκου Ἀθηνᾶς στὴ Σπάρτη²⁸⁰, ὅπου ὅμως ὑπάρχει καὶ ἡ παραλλαγή τοῦ πτηνοῦ με ἀτρακτοειδὲς σῶμα καὶ ἀνοικτὰ πτερὰ²⁸¹. Ἀπὸ τὴς Κυκλάδες εἶναι γνωστὲς καὶ οἱ δύο αὐτὲς παραλλαγὲς τοῦ πτηνοῦ με ἀτρακτοειδὲς σῶμα²⁸², καθὼς καὶ ὁ τύπος τοῦ πτηνοῦ με δισκοειδὲς σῶμα, ὅπως τὰ ναξιακὰ εἰδῶλια *ἀρ. κατ. 57*²⁸³.

ὕψηλὸ λαμδὸ καὶ κλειστὰ, ἀλλὰ ἀνασηκωμένα πτερὰ. Γιὰ παρόμοιους νεώτερους τροχοὺς με πτηνὰ βλ. J. ΒΟΥΖΕΚ, Zu einigen nördlichen Elementen in der frühgriechischen Tonware, *Acta Univ. Carol.* 5, 1966, 71 εἰκ. 4.

276. Βλ. π.χ. *JdI* 14, 1899, 210 ἀρ. 40 πίν. 85.

277. Βλ. π.χ. *CVA* Baltimore, The Robinson Collection 1, πίν. XI, 4.

278. Βλ. π.χ. *CVA* München 3, πίν. 110, 5 - 6.

279. Βλ. ἓνα ἀπὸ τὴν Ἀκρόπολη (*Catalogue* II, 431), ἓνα ἀπὸ τὸν τάφο XII τῆς Ἀγορᾶς (*Hesperia* 5, 1936, 27 πίν. 25 καὶ *Hesperia*, Suppl. II, 1939, 62), ἓνα στὸ μουσεῖο τῆς Ὁξφόρδης (R. HIGGINS, *Greek Terracottas*, London 1967, πίν. 7, B) καὶ ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὸν ἀποθέτη H.17:4 τῶν ἀρχῶν τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. στὴν Ἀγορά (*Hesperia* II, 1933, 620 ἀρ. 325 πίν. 86 καὶ *Agora* VIII, πίν. 30). Ὡστόσο τὸ εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν τάφο XII τῆς Ἀγορᾶς καὶ τὸ εἰδῶλιο τῆς Ὁξφόρδης σώζονται καὶ τὸ κυλινδρικό στήριγμα καὶ ἦταν πιθανότατα λαβὲς. Ὅλα ἀνήκουν στὸν τύπο τοῦ μικροῦ πτηνοῦ με ἀτρακτοειδὲς σῶμα καὶ κλειστὰ γραπτῶς δηλωμένα πτερὰ.

280. Βλ. J. M. WOODWARD, Excavations at Sparta. Terracottas, Plastic Vases Reliefs, *BSA* 29, 1927 - 28, 78 πίν. 2, 10.

281. Αὐτόθι, πίν. 2, 11.

282. Τύπος τοῦ μικροῦ πτηνοῦ με ἀτρακτοειδὲς σῶμα, κλειστὰ πτερὰ καὶ ὑψηλὴ κυλινδρική βάση ἀπὸ τὴ Δῆλο· βλ. *EADelos* XXIII, πίν. 2, 28 (Μουσεῖο Δήλου A 3635). Ἐπίσης, ἀδημοσίευτα ἀπὸ τὸ Τοικαλαριὸ στὸ μουσεῖο τῆς Νάξου. Ἀπὸ ἓναν ἀποθέτη στὸ Κάστρο τῆς Σίφνου προέρχεται ἓνα ὅμοιο πτηνὸ, ἀλλὰ με ἀνοικτὰ πτερὰ· βλ. J. K. BROCK, *BSA* 44, 1949, 22 ἀρ. 5, πίν. 6, 3 - 4.

283. Εἰδῶλιο πτηνοῦ ἀπὸ τὴ Ζαγορὰ τῆς Ἀνδρου, ἀλλὰ ἡ στήριξή του εἶναι σπασμένη βλ. Α. ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ, *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀνδρου* (Ἀθήνα 1981), πίν. 51 (ἀρ. κατ. 290). Α. CAMBITOGLU - A. BIRCHALL - J. COULTON - J. GREEN, *Zagora II* (Ἀθήνα 1988), 227, πίν. 274 a - c.

Ὁ τύπος τοῦ εἰδωλίου μικροῦ πτηνοῦ μὲ δισκοειδῆ σῶμα καὶ ἀνοικτὰ πτερὰ εἶναι κυρίως γνωστὸς ἀπὸ τὴν κεντρικὴν²⁸⁴ καὶ τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην²⁸⁵, ὅμως βασικὰ ὡς διακοσμητικὸ σκευὸν καὶ ἀγγείων. Παρόμοια εἰδώλια πτηνῶν ποῦ διακοσμοῦν ἀγγεῖα εἶναι ἐπίσης γνωστὰ καὶ ἀπὸ τὴν ΥΓ κεραμικὴ τῆς Ρόδου²⁸⁶. Αὐτόνομα πάντως εἰδώλια αὐτοῦ τοῦ τύπου παραμένουν ἐξαιρετικὰ σπάνια στὸ Αἰγαῖο κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ.

Ἄκριβῆ παράλληλα τῶν ναξιακῶν πτηνῶν ἀρ. κατ. 57 μὲ τὰ διάτρητα πτερὰ δὲν ὑπάρχουν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἀποσπασματικὰ διατηρημένο πῆλινο εἰδώλιο πτηνοῦ ἀπὸ τὴ Ζαγορά²⁸⁷. Μὲ ἐξαίρεση τὴ διάτρηση τῶν πτερῶν καὶ ἐνδεχομένως τὸν τύπο τῶν ποδιῶν τὸ εἰδώλιο τῆς Ζαγορᾶς εἶναι μορφολογικὰ ἀκριβῶς ὅμοιο μὲ τὰ ναξιακὰ εἰδώλια, καθὼς τὸ μέγεθος, τὸ δισκοειδῆ σῶμα μὲ τὰ ἀνοικτὰ ἀποστρογγυλεμένα πτερὰ καὶ ἡ χελιδνοειδῆς οὐρὰ συμπίπτουν ἀπόλυτα. Ἡ διακόσμηση τοῦ πτηνοῦ τῆς Ζαγορᾶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἐμπρόσθετο Χ τῆς ράχης, εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα ἴδια μὲ αὐτὴν τῆς παραλλαγῆς Β τῶν ναξιακῶν πτηνῶν (βλ. εἰκ. 15 γ). Ἡ στήριξη τῶν πτηνῶν τῆς Ζαγορᾶς ἔχει χαθεῖ, τὸ κυκλικὸ σπᾶσιμο στὴ μέση τοῦ σώματος ὡστόσο ὑποδει-

284. Βλ. π.χ. πῆλινο ὁμοίωμα δένδρου μὲ πτηνὰ ἀπὸ τὸν τάφο Χ τοῦ νεκροταφείου τῆς Φορτέτσας στὴν Κνωσό [Fortetsa, πίν. 36 ἀρ. 548 - 551. J. SAKELLARAKIS, *Museum of Herakleion* (Ἀθήνα 1981), ἔγχρ. πίν. σελ. 105]. Τὰ πτηνὰ ἔχουν ὑψηλὴ κυλινδρική βάση καὶ στερεώνονται στὸ δένδρο μὲ κάποιο ἄλλο ὑλικό, ἐνδεχομένως ξύλο, διὰ μέσου διαμπεροῦς ὀπῆς, ἡ ὁποία κατέρχεται ἀπὸ τὴ ράχη πρὸς τὴ βάση. Παρόμοια πτηνὰ διακοσμοῦν τὸ χεῖλος ἐνὸς ἄτου κυπέλλου ἀπὸ τὸν ἴδιο τάφο (τάφο Χ) τῆς Κνωσοῦ (Fortetsa, πίν. 36 ἀρ. 551). Ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν Ἀρκάδων σώζονται μικρὰ χειροποίητα καὶ πολὺ σχηματοποιημένα πτηνὰ μὲ πτερὰ κάθετα στὸ ἀτρακτοειδῆ σῶμα (ASAtene 10 - 12, 1927 - 29, 174 πίν. 94).

285. Βλ. π.χ. πτηνὸ ἀπὸ τὸ Βρόκαστρο Β. HAYDEN, *Terracotta Figures, figurines and vase-attachments from Vrokastro, Crete, Hesperia* 60, 1991, 111 ἀρ. 1, 112 πίν. 4, 1 καὶ πίν. 48, ἀλλὰ λέγει ἡ βάση στήριξης καὶ παραμένει ἄγνωστη ἡ χρῆση του. Ἀπὸ τὸ Βρόκαστρο ἐπίσης προέρχεται ἄλλο ἓνα πῆλινο εἰδώλιο πτηνοῦ μὲ ὄρθια πτερὰ καὶ ἀτρακτοειδῆ σῶμα, ἀλλὰ χωρὶς ἰδιαίτερη διαμόρφωση τῶν ποδιῶν βλ. Β. HAYDEN, ὁ.π. 11 ἀρ. 2 καὶ 112 πίν. 4, 2 καὶ πίν. 48. Τὸ πτηνὸ αὐτὸ εἶναι σπασμένο στὴν οὐρὰ καὶ τὴν ἄκρη τῶν πτερῶν, ἴσως γιὰ τὸ σημεῖο αὐτὸ γινόταν ἡ στήριξη τοῦ εἰδωλίου σὲ κάποιο ἀγγεῖο ἢ σκεῦος. Στὴν ἀνατολικὴν Κρήτην εἰδώλια πτηνῶν χρησιμοποιοῦνται συχνὰ στὴ διακόσμηση ἀγγείων. Ἰδιαίτερα εὐνοεῖται ὁ τύπος τοῦ πτηνοῦ μὲ κλειστὰ καὶ ἀνασηκωμένα πτερὰ ὡς λαβὴ καλαθοειδῶν πωμάτων, ποῦ φαίνεται ὅτι εἶναι μία ἰδιορρυθμία τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο· βλ. Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, *Γεωμετρικὴ καὶ Ἀνατολιζούσα κεραμικὴ τῆς Ἑπειροκρητικῆς περιοχῆς*, διδ. διατρ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν 1985, πίν. 277. Μερικὲς φορές τὸ πτηνὸ ὑποκαθίσταται ἀπὸ μία σχηματοποιημένη προτομή, ποῦ ἐξακολουθεῖ νὰ παίζει τὸν ρόλο τῆς λαβῆς· βλ. Μ. ΤΣΙΠΟΠΟΥΛΟΥ, ὁ.π. πίν. 208. Ἄλλοτε πάλι αὐτὴ ἡ μικρὴ πτηνοπροτομὴ ἀπλῶς διακοσμεῖ τὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου· βλ. J. BOARDMAN, *The Cretan Collection in Oxford* (Oxford 1961), πίν. ἀρ. 490.

286. Γιὰ τὰ εἰδώλια πτηνῶν τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ποῦ διακοσμοῦν ἀγγεῖα βλ. τὴ λήκυθο ἀπὸ τὴν Ἐξοχὴ στὸ μουσεῖο τῆς Κοπεγχάγης ἀρ. 12456 [K. F. JOHANSEN, *Exochi. Ein frührodisches Gräberfeld* (Kopenhagen 1958), 63 - 65, πίν. 130 - 132 καὶ 133 - 139. B. SCHWEITZER, *Greek Geometric Art* (London 1971), 83 πίν. 45] καὶ τὸ λατρευτικὸ σκεῦος ἀπὸ τὴ Ρόδο στὸ Βερολίνο [K. F. JOHANSEN, ὁ.π. 133 πίν. 214 καὶ K. F. KINCH, *Fouilles de Vroulia, Rhodos* (Kopenhagen 1914), 30 πίν. 13]. Τὰ πλαστικὰ πτηνὰ ποῦ διακοσμοῦν τὸ λατρευτικὸ σκεῦος τοῦ Βερολίνου ἀποδίδουν τὸν τύπο τοῦ πτηνοῦ μὲ ὄρθια πτερὰ καὶ στηρίζονται ἀπευθείας στὸν ὦμο τοῦ ἀγγείου μὲ μία κυλινδρική βάση.

287. Βλ. Α. ΚΑΜΠΙΤΟΓΛΟΥ, *Τὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀνδρον* (Ἀθήνα 1981), πίν. 51 (ἀρ. κατ. 290). Α. CAMBITOGLU - A. BIRCHALL - J. COULTON - J. GREEN, *Zagora II* (Ἀθήνα 1988), 227, πίν. 274 a - c.

κνύει ως πιθανότερη την ύπαρξη ύψηλης κυλινδρικής βάσης μάλλον παρά δύο ποδιών. Έτσι, η έλλειψη διάτρησης στα πτερὰ καὶ ἡ βάση στήριξης εἶναι τὰ μόνα μορφολογικὰ στοιχεῖα ποὺ διαφοροποιοῦν ἐλάχιστα τὸ εἶδωλο τῆς Ζαγορᾶς ἀπὸ ἐκεῖνα τῆς Νάξου. Τὰ ναξιακὰ πτηνὰ μὲ τὰ δύο πόδια καὶ τὰ διάτρητα πτερὰ εἶναι σαφῶς αὐτόνομα εἶδωλια ποὺ εἶχαν κατασκευασθεῖ γιὰ ἀνάρτηση, ἐνῶ τὸ πτηνὸ τῆς Ζαγορᾶς μὲ τὴν κυλινδρική βάση στήριξης ἐνδεχομένως ἀνήκε σὲ κάποιο σκεῦος ἢ πῶμα ἀγγείου. Παρὰ τὴν πιθανῶς διαφορετικὴ λειτουργικότητα ὡστόσο ἡ μεγάλη τυπολογικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ὁμοιότητα τοῦ εἰδωλίου τῆς Ζαγορᾶς μὲ τὰ πτηνὰ τῆς Νάξου καθιστᾷ πιθανὴ τὴν κοινὴ προέλευση ὄλων ἀπὸ τὸ ἴδιο ναξιακὸ ἐργαστήριον.

Ἄνοικτὰ πτερὰ ἔχει καὶ ἓνα πῆλινο εἶδωλο πτηνοῦ ἀπὸ τὸ Κάστρο τῆς Σίφνου²⁸⁸, μὲ τὴ διαφορὰ ὅτι τὸ σῶμα τοῦ εἶναι ἀτρακτοειδὲς καί, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ὑψηλὴν βάση του, τὸ εἶδωλο ἀποτελοῦσε σαφῶς διακόσμηση σκεύους. Τὰ πτερὰ τοῦ πτηνοῦ αὐτοῦ ὅμως εἶναι πολὺ μικρὰ καὶ ὁ λαϊμός του ἰδιαίτερα ἰσχυρὸς καὶ ἔτσι τὸ πτηνὸ συνολικὰ ἀποπνέει μεγαλύτερη βαρῦτητα καὶ σωματικότητα ἀπὸ τὰ πτηνὰ τῆς Νάξου. Διαφορετικὸ πνεῦμα χαρακτηρίζει ἐπίσης καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ πτηνοῦ τῆς Σίφνου ποὺ εἶναι ἀξονική, μὲ ζώνη σιγμῶν ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς κεφαλῆς ἕως τὴν οὐρά. Πρόκειται γιὰ ἓνα τύπο διακόσμησης ποὺ δὲν ἐμφανίζεται στὰ ναξιακὰ πτηνὰ, ἐνῶ εἶναι συνήθης στὰ ἀττικὰ καὶ λακωνικὰ εἶδωλια ποὺ χρησιμεύουν ὡς διακοσμητικὰ πωμάτων ἢ λαβῶν ἀγγείων²⁸⁹. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ πτηνὰ ἀρ. κατ. 57 τῆς Νάξου ποὺ δὲν ἔχουν καμία ἐξάρτηση ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς ἀττικούς καὶ πελοποννησιακοὺς τύπους ἀποτελοῦν κυκλαδικὴ καὶ πιθανότατα ἀποκλειστικὰ ναξιακὴ παραλλαγὴ τοῦ τύπου τοῦ μικροῦ εἰδωλίου πτηνοῦ.

Ὁ τύπος τοῦ πτηνοῦ μὲ δισκοειδὲς σῶμα ποὺ ἐμφανίζεται κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο στὶς Κυκλάδες, τὴν Κρήτη καὶ τὴ Ρόδο εἶναι τὴν ἴδια ἐποχὴ περισσότερο οἰκεῖος στὴν Κύπρο²⁹⁰. Ἡ παράδοση τοῦ τύπου εἶναι παλαιὰ καὶ ἐνδεχομένως ἀνάγεται στὴ μυκηναϊκὴ τέχνη, στὴν ὁποία τὰ πῆλινα εἶδωλια πτηνῶν εἶναι πολὺ σπανιότερα ἀπὸ ἄλλους τύπους εἰδωλίων καὶ συνήθως ἀποτελοῦν πλαστικὴ διακόσμηση ἀγγείων ἢ ἄλλων σκευῶν. Τὰ μυκηναϊκὰ εἶδωλια πτηνῶν εἶναι πάντοτε μικροῦ μεγέ-

288. Βλ. J. K. BROCK, *BSA* 44, 1949, 22 ἀρ. 5 πίν. 6, 3 - 4.

289. Ἀνάλογη σωματικότητα παρουσιάζει καὶ μία ὁμάδα χάλκινων εἰδωλίων πτηνῶν μὲ ἀνοικτὰ πτερὰ ποὺ βρέθηκαν στὴν Ὀλυμπία καὶ ἀποδίδονται στὸ λακωνικὸ ἐργαστήριον· βλ. *OlympForsch* XII, 187, πίν. 118 - 119.

290. Βλ. V. KARAGEORGHIS, *Skales - Palaiaphos* 3 (Constance - Nicosia 1983) πίν. XCIC, 45 (ἀπὸ τὸν τάφο 62) καὶ πίν. CLXIII, 29 (ἀπὸ τὸν τάφο 81). Ἐπίσης, D. CHRISTOU, *RDAC* 1972, 362 πίν. XXVI, 15 - 16 (ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ριζοκάρπασου). Τοῦ ἰδίου, *Greek and Near Eastern Links with Cyprus in the Iron Age from Tomb Evidence at Rizokarpasso and Amathus* στὸ V. KARAGEORGHIS (ἐκδ.), *Cyprus between the Orient and the Occident, Acts of the International Archaeological Symposium* (Nicosia 1985) 33 σημ. 14 (ἄγνωστης προέλευσης πτηνὸ στὸ Κυπριακὸ μουσεῖο ἀρ. Β 124 - 1935). Ἐπίσης V. KARAGEORGHIS, *BCH* 111, 1987, 706 πίν. 87 (ἀπὸ τὸν τάφο 459 τῆς Ἀμαθούνας).

θους και χειροποίητα, ενώ έχουν άλλοτε άτρακτοειδές και άλλοτε δισκοειδές σώμα²⁹¹. Όσο και τις δύο περιπτώσεις ο συνήθης τρόπος στήριξης είναι μία κωνομορφή βάση ή σπανιότερα καμία στήριξη²⁹².

Για την άμεση σύνδεση των ναξιακών πτηνών με τη μυκηναϊκή τέχνη λείπουν οι ενδιάμεσοι κρίκοι από τον χώρο των Κυκλάδων, της Άττικής και της Πελοποννήσου. Όσο η παράδοση του μυκηναϊκού τύπου εύκολα άνιχνεύεται στην Κύπρο. Τα ειδώλια των κυπριακών πτηνών αυτού του τύπου που είναι γνωστά από το Ριζοκάρπασο, την Παλαίπαφο, την Άμαθούντα και άλλες θέσεις άνήκουν όλα στην Κυπρογεωμετρική ΙΙ περίοδο (900 - 850 π.Χ.). Τα κυπριακά ειδώλια έχουν δισκοειδές σώμα και άνοικτά πτερά συνεχίζοντας την παράδοση που εισήχθη στην Κύπρο κατά τον ΙΙο αϊ. π.Χ. πιθανότατα από τον μυκηναϊκό χώρο²⁹³. Ο τύπος του μυκηναϊκού πτηνού άφομοιώθηκε εύκολα στην Κύπρο γιατί διασταυρώθηκε με την κυπριακή παράδοση στα ειδώλια πτηνών που χρησιμοποιούνταν εύρύτατα ως πλαστική διακόσμηση άγγείων ήδη από την ΥΚ Ι εποχή²⁹⁴.

291. Για τα πήλινα μυκηναϊκά ειδώλια πτηνών βλ. E. FRENCH, *The Development of Mycenaean Terracotta Figurines*, *BSA* 66, 1971, 160 και A. ΤΑΜΒΑΚΙ, *Some Unusual Mycenaean Terracottas from the Citadel House Area*, 1954 - 69, *BSA* 68, 1973, 222 - 271. Επίσης, Σ. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, *Περατή Β΄* (Αθήνα 1969), 270 - 271. E. ΠΕΠΠΑ - ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ, *Πήλινα ειδώλια από το Ίερό του Άπόλλωνα Μαλεάτα Έπιδαυρίας* (Αθήνα 1985), πίν. 17 (Α79).

292. Βλ. Σ. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, ό.π. (σημ. 291), 271, όπου άναφέρει ειδώλιο χωρίς στήριξη από την Κρίσα. Τα ειδώλια πτηνών με άτρακτοειδές σώμα παριστάνονται συνήθως με διχαλωτή ούρα και κλειστά πτερά· π.χ. O. FRÖDIN - A. W. PERSON, *Asine. Results of the Swedish Excavations, 1922 - 1930* (Stockholm 1932), πίν. 213, αλλά υπάρχουν και άλλα με μικρά τριγωνικά πτερά π.χ. Σ. ΙΑΚΩΒΙΔΗ, ό.π. άρ. 1221. Άτρακτοειδές σώμα με κλειστή ούρα και μεγάλα άνοικτά πτερά διακοσμημένα με όριζόντιες γραπτές γραμμές έχει και ένα ειδώλιο πτηνού από το ίερό του Άμυκλαίου Άπόλλωνος στη Λακωνία βλ. K. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ (έκδ.), *Ο Μυκηναϊκός Κόσμος* (Αθήνα 1988), 107 άρ. 32, το όποιο, όπως προκύπτει από τα λοξά στηρίγματα που φέρει στο κάτω μέρος της κοιλιάς, ήταν προσαρτημένο σε κάποιο σκευός. Τα ειδώλια πτηνών με δισκοειδές σώμα άπαντούν επίσης και με άνοικτά πτερά. Ένα χαρακτηριστικό δείγμα της πρώτης παραλλαγής με δισκοειδές σώμα και κλειστά πτερά από το ίερό του Άπόλλωνα Μαλεάτα στην Έπίδαυρο έχει την επίπεδη, άμυγδαλόσχημη άνω επιφάνεια του σώματος διακοσμημένη με δικτυωτό κόσμημα [E. ΠΕΠΠΑ - ΠΑΠΑΙΩΑΝΝΟΥ, ό.π. (σημ. 291), πίν. 17, Α79]. Δικτυωτό ή άτακτες όριζόντιες γραμμές είναι τα συνήθη μοτίβα που χρησιμοποιούνται και στα ειδώλια πτηνών με δισκοειδές σώμα και άνοικτά πτερά. Συνήθως τα πτερά κάμπτονται και άκολουθούν την πορεία του σώματος· βλ. A. ΤΑΜΒΑΚΙ, ό.π. (σημ. 291), πίν. 9, 52, αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις που είναι κάθετα προς το σώμα και έλαφρώς άνασηκωμένα, όπως τα πτηνά που διακοσμούν τη σαρκοφάγο άρ. 13 της Τανάγρας· βλ. *Έργον* 1971, 20 και K. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ - ΝΤ. ΚΟΝΣΟΛΑ, *Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας* (Αθήνα 1981), πίν. 44.

293. Για την εισαγωγή και την άφομοίωση των μυκηναϊκών στοιχείων στην Κύπρο βλ. πρόσφατα V. ΚΑΡΑΓΕΟΡΓΗΣ (έκδ.), *Cyprus in the 11th century B.C. Proceedings of the International Symposium at Nicosia 30 - 31 October 1993* (Nicosia 1994).

294. Η διακόσμηση των άγγείων με πλαστικές μορφές πτηνών, άνθρώπων ή ζώων, είναι παλαιά κυπριακή παράδοση που άνάγεται στην τέχνη της Πρώιμης Χαλκοκρατίας· βλ. V. ΚΑΡΑΓΕΟΡΓΗΣ, *The Coroplastic Art of Ancient Cyprus. I. Chalcolithic - Late Cypriote I* (Λευκωσία 1991), 162. Σχηματοποιημένα πτηνά με ή χωρίς κυλινδρική βάση διακοσμούν ήδη από την περίοδο αυτή το χείλος ή τους ώμους άγγείων, συχνά σε σχεδόν σκηνικές συνθέσεις· βλ. π.χ. τη σύνθεση στον ώμο ενός έρυθροσιλβωτού άγγείου της Πρώιμης εποχής του Χαλκού στη Συλλογή Πιερίδη, όπου δύο άνωπιά πτηνά εικονίζονται

Τὰ κυπριακὰ εἰδῶλια εἶναι πάντοτε μικρὰ μὲ μῆκος ποῦ κυμαίνεται ἀπὸ 5 ἕως 11 ἐκ. περίου καὶ ἡ ὁμοιότητά τους μὲ τὰ ναξιακὰ πτηνὰ εἶναι ἐξαιρετικὰ μεγάλη. Εἶναι καὶ αὐτὰ χειροποίητα μὲ γραπτὴ γραμμικὴ διακόσμηση καὶ ἀνήκουν στὸν τύπο τοῦ πτηνοῦ μὲ ὑψηλὸ λαίμω καὶ ἀνοιγμένα πτερά, ἀλλὰ ἔχουν στήριξη σὲ κυλινδρική βάση. Τὰ πτερὰ εἶναι πάντοτε ἐπίπεδα, ἄλλοτε ὀξύληκτα καὶ κεκαμμένα παρακολουθοῦν τὸ σῶμα (πτηνὰ Παλαιπάφου καὶ Ἀμαθούνας), ἄλλοτε ἐκτείνονται κάθετα πρὸς τὸ σῶμα καὶ ἔχουν ἀποστρογγυλεμένο ἄκρο (πτηνὰ Ριζοκάρπασου)²⁹⁵. Ἡ γραπτὴ διακόσμηση ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀπλὰ γραμμικὰ μοτίβα τονίζει συνήθως μὲ ὀριζόντιες γραμμὲς ἢ δικτυωτὸ τὰ πτερά, τὴν οὐρὰ καὶ τὸν λαίμω, ἐνῶ στὸ σῶμα προτιμᾶται τὸ μοτίβο ποῦ ἔχει τὴ μορφὴ Χ.

Παρόμοιοι τύποι εἰδωλίων πτηνῶν ποῦ χρησιμοποιοῦνται ὡς διακοσμητικὰ ἀγγείων καὶ σκευῶν εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ τὴ μινωικὴ Κρήτη καὶ θεωροῦνται ὡς δημιουργίες ὑπὸ κυπριακὴ ἐπίδραση²⁹⁶. Ἡ παράδοση τῶν διακοσμητικῶν πτηνῶν τῆς μινωικῆς τέχνης ἐπιβιώνει καὶ κατὰ τὴ μετανακτορικὴ ἐποχὴ, ἀλλὰ ἡ παράδοση τῶν αὐτόνομων εἰδωλίων πτηνῶν μαρτυρεῖται συστηματικὰ μόνον στὴν Κύπρο. Πιθανότατα ἀπὸ τὴν Κύπρο ὁ τύπος μεταβιβάζεται στὸ Αἰγαῖο κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο²⁹⁷ καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἔννοια ὁ ρόλος τῆς Κύπρου στὴν ἐπιβίωση τῆς μυκηναϊκῆς παράδοσης ποῦ διαφαίνεται στὰ ναξιακὰ πτηνὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀποφασιστικὸς. Πρῶτος σταθμὸς τῶν κυπριακῶν ἐπιρροῶν ποῦ διαμορφώνουν αὐτὸν τὸν τύπο τοῦ πτηνοῦ πρέπει νὰ εἶναι ἡ Κρήτη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ πῶμα πυξίδας τῆς ΠΡΓ Β ἐποχῆς ἀπὸ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Κνωσοῦ ποῦ ἔχει ὡς λαβὴ πτηνὸ κυπρια-

ὡς ἐὰν ἔπιναν νερὸ ἀπὸ ἓνα κεντρικὸ ἀγγεῖο στηριγμένο καὶ αὐτό, ὅπως καὶ τὰ πτηνὰ, μὲ κυλινδρική βάση: Β. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗΣ, *Ἀρχαία Κυπριακὴ Τέχνη στὸ Μουσεῖο τοῦ Ἰδρύματος Πιερίδη* (Λάρνακα 1985), 72 - 73 ἀρ. 38. Ἡ παράδοση τῆς πλαστικῆς διακόσμησης τῶν κυπριακῶν ἀγγείων μὲ εἰδῶλια πτηνῶν συνεχίζεται καὶ κατὰ τὴν περίοδο τῆς Μέσης Χαλκοκρατίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Ὑστερης Χαλκοκρατίας ἡ πλαστικὴ διακόσμηση τῶν ἀγγείων περιορίζεται καὶ κυρίως γίνεται λιτότερη, ἀλλὰ τὰ πτηνὰ μὲ ἀνοικτὰ πτερά, γραπτὴ γραμμικὴ διακόσμηση καὶ κυλινδρική βάση παραμένουν δημοφιλὴ καὶ ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ συνηθέστερα διακοσμητικὰ θέματα στοὺς ὤμους τῶν ἀγγείων· βλ. V. ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΗΣ, ὁ.π. 192 πίν. CXLVIII CL. Μ. ΥΟΝ, *Manuel de Céramique Chypriote I* (Lyon 1976), 165 - 166. Ἡ κυπριακὴ παράδοση συνεχίζεται καὶ ἀργότερα (βλ. π.χ. *ArchRep* 1980 - 81, 61 πίν. 47 ἢ τὸ δακτυλιόσχημο ἀγγεῖο μὲ πτηνὰ στὸ χεῖλος βλ. *BCH* 109, 1985, πίν. 3).

295. Βλ. D. CHRISTOU, ὁ.π. (σημ. 290).

296. Βλ. π.χ. τρίδυμο λατρευτικὸ σκεῦος μὲ διακοσμητικὰ εἰδῶλια πτηνῶν τῆς ΥΜ ΙΙΑ περιόδου ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Μυροίνης Κ. ΔΑΒΑΡΑ, *Τὸ Μουσεῖον τοῦ Ἁγίου Νικολάου* (Ἀθήνα 1987), πίν. 55. Ἐπίσης δίδυμο λατρευτικὸ σκεῦος τῆς ΥΜ ΙΙΑ ἐποχῆς ἀπὸ τὸ Βαθύπετρο βλ. Α. ΚΑΝΤΑ, *The Late Minoan III Period in Crete. A Survey of Sites, Pottery and their Distribution, SIMA LVIII* (Göteborg 1980), πίν. 22, 1. Ἡ συνέχιση τῆς μινωικῆς παράδοσης στὰ πῆλινα εἰδῶλια πτηνῶν μαρτυρεῖται κυρίως ἀπὸ τὸ μετανακτορικὸ ἱερὸ τῆς Ἁγίας Τριάδας, τὸ ὁποῖο ἔχει δώσει ὄλους τοὺς γνωστοὺς τύπους μικρῶν πτηνῶν: μὲ ἀνοικτὰ πτερά, μὲ ὄρθια πτερὰ ἢ μὲ κλειστὰ πτερὰ (βλ. L. ΒΑΝΤΙ, *I Culti Minoici e Greci di Agia Triada, Creta, ASAtene* 3 - 5, 1941 - 43, πίν. 39 καὶ 41).

297. Κυπριακὰ εἰδῶλια πτηνῶν ἔχουν βρεθεῖ στὸ ἱερὸ τῆς Ἀθηνᾶς στὴ Λίνδο· βλ. CH. BLINKENBERG, *Lindos I. Fouilles de l'Acropole, 1902 - 1914. Les Petis Objets* (Kopenhagen 1931), ἀρ. 1971 - 1973. Τὰ εἰδῶλια αὐτὰ στηρίζονται σὲ βάση καὶ ἔχουν ἀνοιγμένα πτερά, ἀκριβῶς ὅπως τὰ διακοσμητικὰ πτηνὰ στὰ κυπριαζόντα ροδιακὰ ἀγγεῖα.

κοῦ τύπου²⁹⁸. Στη Ρόδο τὰ εἰδῶλια πτηνῶν μὲ κυπριακὲς ἐπιρροὲς εἶναι νεώτερα καὶ ἀνήκουν ὅλα στὴ Γεωμετρικὴ περίοδο. Ἔτσι, τὰ ναξιακὰ εἰδῶλια πτηνῶν *ἀρ. κατ. 57*, τὰ ὁποῖα λίγο ἀπέχουν ἀπὸ τὰ Κυπρογεωμετρικὰ Π πτηνὰ τοῦ τύπου ποῦ εἶναι γνωστὰ γιὰ παράδειγμα ἀπὸ τὸ Ριζοκάρπασο ἢ τὴν Παλαίπαφο, φαίνεται ὅτι ἀποτελοῦν μία ἀπὸ τὶς πρωιμότερες ἐμφανίσεις τοῦ τύπου στὸ Αἰγαῖο.

Εἰδῶλιο ἵππου

Τὸ ἀποσπασματικὸ εἰδῶλιο ἵππου *ἀρ. κατ. 58* (πίν. 46α) εἶναι ναξιακόν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν πηλό του (κατηγορίας I) καὶ τὸ ἐρυθρωπὸ ἐπίχρυσμα ποῦ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς διακόσμησής του. Τυπολογικὰ καὶ ρυθμολογικὰ ὅμως τὸ εἰδῶλιο ἀντλεῖ ἄμεσα ἀπὸ ἀττικὰ πρότυπα. Τὰ πήλινα εἰδῶλια ἵππων εἶναι ἐξαιρετικὰ δημοφιλῆ στὴν Ἀττικὴ, ὅπου χρησιμοποιοῦνται κατὰ κανόνα ὡς πλαστικὴ διακόσμηση στὰ πώματα τῶν πυξίδων ἤδη ἀπὸ τὴν ΠΓ ἐποχῆ²⁹⁹. Τὰ ἀττικὰ εἰδῶλια ἵππων παρουσιάζουν μεγάλη τεχνοτροπικὴ ποικιλία, ὑπάρχει ὡστόσο μία σχετικὴ τυποποίηση στὴ διακόσμησή τους. Κατὰ κανόνα καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ ἐργαστήριο στὸ ὁποῖο ἔχουν κατασκευασθεῖ τὰ πήλινα εἰδῶλια ἵππων τῆς Ἀττικῆς εἶναι σχεδὸν μελαμβραφῆ, καθὼς ἡ διακόσμηση ἀναπτύσσεται σὲ μία μόνον ὀριζόντια ζώνη στὸ στήθος. Ἄλλα διακοσμητικὰ σχήματα μὲ ζῶνες κατὰ μῆκος τοῦ σώματος ἢ μετόπες στοὺς γλουτοὺς ἢ τοὺς μηροὺς δὲν λείπουν, εἶναι ὅμως πολὺ σπανιότερα³⁰⁰.

Τὸ ναξιακόν εἰδῶλιο *ἀρ. κατ. 58* παρουσιάζει κυλινδρικόν καὶ ὄχι ἰδιαίτερα ἐπίμηκες σῶμα μὲ σημαντικὴ διεύρυνση στοὺς γλουτοὺς. Ἡ διαμόρφωση τοῦ στήθους εἶναι κάθετη καὶ τὸ πλάσιμο τοῦ εἰδωλίου εἶναι ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνο τῶν ἀττικῶν εἰδωλίων τοῦ τέλους τῆς ΜΓ Π καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΥΓ ἐποχῆς³⁰¹. Ἡ σκοτεινόχρωμη διακόσμηση αὐτῶν τῶν ἀττικῶν εἰδωλίων περιορίζεται στὴ ζώνη τοῦ στήθους ποῦ φέρει συνήθως ἔνστιγμη τρέχουσα σπεῖρα. Τὸ θέμα ἔχει ἀποκτήσει ναξιακὴ μορφή στὸ εἰδῶλιο *ἀρ. κατ. 58* καὶ ἡ τρέχουσα σπεῖρα ἔχει γίνει συμπαγῆς.

Παρόμοια εἰδῶλια ἵππων ἔχουν βρεθεῖ στὸ Ἀρτεμίσιο τῆς Δήλου καὶ ἀττικὲς ἢ ἀττικίζουσες πυξίδες μὲ πλαστικὰ ἱππάρια εἶναι γνωστὲς ἀπὸ τὶς Κυκλάδες, ἀλλὰ καὶ τὴν ἴδια τὴ Νάξο³⁰². Τὸ ναξιακόν εἰδῶλιο ἵππου *ἀρ. κατ. 58* ποῦ πιθανότατα προέρχεται ἀπὸ τὴ διακόσμηση πώματος πυξίδας ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον χαρακτηριστικὰ δείγματα τοῦ ἀττικίζοντος ρεύματος στὶς κεντρικὲς Κυκλάδες καὶ ἰδιαίτερα στὴ Νάξο κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο.

298. Γενικὰ γιὰ λαβὲς πωμάτων στὴ Γεωμετρικὴ τέχνη τῆς κεντρικῆς Κρήτης βλ. J. N. COLDSTREAM, *Urns with lids: The visible face of the Knossian Dark Age* στὸ D. EVELY - H. HUGHES BROCK (ἐκδ.), *Knossos. A Labyrinth of History* (London 1994), 105 - 121.

299. Βλ. B. BOHEN, *Ker.* XII, 1988, 45. Γιὰ τὰ χάλκινα εἰδῶλια ἵππων τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς βλ. J. - L. ZIMMERMANN, *Les Chevaux de Bronze dans l'Art Géométrique Grec* (Mayence - Genève 1989).

300. Βλ. π.χ. B. BOHEN, ὅ.π. (σημ. 299), 48 εἰκ. 10.

301. Αὐτόθι, πίν. 29 καὶ σ. 59 πίν. 15 («Die Filla Werkstatt»).

302. Γιὰ τὰ εἰδῶλια ἀπὸ τὸ Ἀρτεμίσιο τῆς Δήλου βλ. *EADélos* XXIII, πίν. 1, 11 - 17. Γιὰ τὶς ἀττικὲς καὶ ἀττικίζουσες πυξίδες στὶς Κυκλάδες βλ. B. BOHEN, ὅ.π. (σημ. 299), 131 - 132.

Χειροποίητοι πίθοι

Ὁ ἀριθμὸς τῶν χειροποίητων ἀγγείων ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου περιορίζεται σὲ δύο ἀγγεῖα: τὸν ἀκέραιο, τριποδικὸ πίθο *ἀρ. κατ. 59* (πίν. 52α καὶ γ) καὶ τὸ ὄστρακο ἀπὸ κλειστὸ ἀγγεῖο, πιθανότατα ἐπίσης πίθο, *ἀρ. κατ. 60* (πίν. 52β). Γιὰ τὴν κατασκευὴ τους ἔχει χρησιμοποιηθεῖ χονδρόκοκκος ναξιακὸς πηλὸς σὲ σκοῦρο καστανὸ χρῶμα (2.5 YR 3/6) ποὺ περιέχει πολλὰ ἐγκλείσματα καὶ ἄφθοно χρυσίζοντα μαρμαρυγία. Ἡ χρῆση τοῦ χαρακτηριστικοῦ αὐτοῦ πηλοῦ εἶναι γνωστὴ στὴ ναξιακὴ χειροποίητη κεραμικὴ ἤδη ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ καὶ μαρτυρεῖται κυρίως ἀπὸ ἀδιακόσμητες μαγειρικὲς χύτρες³⁰³. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐγγάρακτης καὶ ἐμπέστης διακόσμησης ποὺ φέρουν τὰ ἀγγεῖα *ἀρ. κατ. 59* καὶ *ἀρ. κατ. 60* προηγήθηκε εἰδικὴ ἐπεξεργασία τῆς ἐπιφάνειας μὲ ἐλαφρὰ στίλβωση. Ἄλλὰ ἡ τεχνικὴ καὶ ἰδιαίτερα ἡ θεματογραφία τῆς διακόσμησης ὑποδηλώνουν προέλευση τῶν δύο ἀγγείων ἀπὸ διαφορετικὸ ἐργαστήριον ἢ τουλάχιστον τεχνίτη. Καὶ τὰ δύο ὅμως ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ δείγματα τῆς χειροποίητης διακοσμημένης ναξιακῆς κεραμικῆς τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

Ὁ τριποδικὸς πίθος *ἀρ. κατ. 59* (πίν. 52α καὶ γ) βρέθηκε στὸν τάφο Γ - 1937 τοῦ Γυμνασίου οπασμένος σὲ πολλὰ κομμάτια, ἀλλὰ συγκολλήθηκε καὶ συμπληρώθηκε ἀμέσως μετὰ τὴν εὑρεσὴ του κατὰ τὸ 1937 καὶ τὸ σχῆμα του ἀποκαταστάθηκε πλήρως (πίν. 52γ)³⁰⁴.

Τὸ σχῆμα τοῦ τριποδικοῦ πίθου χωρὶς λαβὲς ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ ἀγγεῖο *ἀρ. κατ. 59* εἶναι γνωστὸ κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ μεταξὺ ἄλλων καὶ ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια χειροποίητης κεραμικῆς στὴν Ἀττικὴ³⁰⁵ καὶ τὴ Νάξο³⁰⁶. Τὰ ἐργαστήρια τῆς χειροποίητης κεραμικῆς τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ἀναπτύσσουν συγκροτημένους καὶ χαρακτηριστικοὺς ρυθμοὺς καὶ κατὰ κανόνα ἀκολουθοῦν περιορισμένο ἀριθμὸ σχημάτων. Ἐλάχιστα μόνον σχήματα τῆς τροχήλατης κεραμικῆς ποὺ εἶναι ἰδιαίτερα εὐχρηστα, ὅπως ὁ ἀμφορέας καὶ ἡ πρόχους, χρησιμοποιοῦνται συστηματικὰ στὰ ἐργαστήρια τῆς χειροποίητης παραγωγῆς³⁰⁷. Τὸ σχῆμα τοῦ ἄωτου τριποδικοῦ πίθου εἶναι σχῆμα ποὺ υἱοθετεῖται κυρίως στὰ χειροποίητα χρηστικὰ ἀγγεῖα³⁰⁸. Ἄλλὰ ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς Ἀττικῆς εἶναι γνωστοὶ καὶ διακοσμημένοι χειροποίητοι τριποδικοὶ πίθοι μικροῦ μεγέθους, καθὼς καὶ μεσαίου μεγέθους ἀγγεῖα τοῦ τύπου, χωρὶς

303. Βλ. Β. ΚΥΛΙΚΟΓΛΟΥ, *Μελέτη Προέλευσης Ἀρχαίων Κεραμικῶν μὲ Νετρονικὴ Ἐνεργοποίηση*, Διδ. Διατρ. Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων (Ἰωάννινα 1988), 173. Ἐπίσης REBER, *Handgemachte Keramik*, 15.

304. Τὰ πόδια τοῦ ἀγγείου ἔχουν πλέον χαθεῖ γιατί ἔσπασαν μὲ τίς μετακινήσεις (πίν. 52 α). Ἡ μεγάλη ποσότητα γύψου ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν συμπλήρωση τοῦ κάτω τμήματος τῆς κοιλιᾶς προσέθετε μεγάλο βᾶρος στὸ ἀγγεῖο καὶ ἔκανε τὴ στήριξή του στὰ τρία μικρὰ πόδια σχεδὸν ἀδύνατη. Γιὰ τὴν ἀρχικὴ μορφή του (πίν. 52 γ) βλ. ΠΑΕ 1937, 119 πίν. 5.

305. Βλ. π.χ. *Ker.* V1, 156 καὶ ΠΑΕ 1911, 124.

306. Βλ. ΑΔ 20, 1965, πίν. 650, α καὶ 651, β - δ.

307. Βλ. π.χ. *Ker.* V1, πίν. 154 - 155.

308. Ἡ χρῆση αὐτοῦ τοῦ σχήματος ἀπὸ τὰ ἐργαστήρια ποὺ παράγουν τροχήλατη, γραπτὴ κεραμικὴ κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο περιορίζεται κυρίως στὴν Κρήτη, ὅπου τὸ σχῆμα τοῦ πίθου ἀποκτᾶ πολλὰς παραλλαγές, ἀλλὰ κατὰ κανόνα μὲ λαβές· βλ. π.χ. *Fortetsa*, 1957, πίν. 50 - 51.

ὅμως τριποδική στήριξη³⁰⁹. Τὰ πλησιέστερα ὡστόσο τυπολογικὰ παράλληλα τοῦ ἀγγείου *ἀρ. κατ. 59* ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὸ μέγεθος προέρχονται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ γεωμετρικὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων στὸ Τσικαλαριό³¹⁰.

Οἱ ναξιακοὶ πίθοι τοῦ Τσικαλαριοῦ, ἂν καὶ εἶναι ὅμοιοι τυπολογικὰ μὲ τὸ ἀγγεῖο *ἀρ. κατ. 59*, δὲν συμπίπτουν ἀπόλυτα μὲ αὐτὸ τεχνοτροπικά. Οἱ ἀναλογίες τοῦ πίθου *ἀρ. κατ. 59* εἶναι βαριᾶς καὶ προσοδίδουν ἔμφαση στὸν ὄγκο καὶ ὄχι στὸ ὕψος. Τὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου ἔχει ἔντονη καμπυλότητα, ὁ λαιμὸς εἶναι βραχὺς καὶ εὐρὺς καὶ στὸ σχῆμα κυριαρχεῖ συνολικὰ ὁ ὀριζόντιος ἄξονας. Ἀντίθετα οἱ πίθοι τοῦ Τσικαλαριοῦ ἔχουν πολὺ ραδινότερες ἀναλογίες, καθὼς ὁ κάθετος ἄξονας τοῦ ἀγγείου ἐμφανίζεται σχεδὸν διπλάσιος ἀπὸ τὸν ὀριζόντιο. Ὁ λαιμὸς τῶν ἀγγείων τοῦ Τσικαλαριοῦ εἶναι ὑψηλότερος καὶ τὰ περιγράμματα τοῦ σώματος ὀξύτερα. Ἡ ἔντονη καμπυλότητα ποὺ χαρακτηρίζει τὸν πίθο *ἀρ. κατ. 59* δὲν ὑπάρχει στοὺς πίθους τοῦ Τσικαλαριοῦ. Ἡ σχετικὴ ραδινότητα τοῦ σχήματος σὲ αὐτοὺς τοὺς πίθους συμπίπτει μὲ τὶς γενικότερες τάσεις τῆς τέχνης ποὺ προσδιορίζουν καὶ καθορίζουν τὴν ἐξέλιξη τοῦ γεωμετρικοῦ ρυθμοῦ³¹¹. Τὰ ἀγγεῖα τοῦ Τσικαλαριοῦ ἀνήκουν σύμφωνα μὲ τὰ συνευρήματά τους στὴ ΜΓ ΙΙ ἐποχῇ³¹². Κατὰ συνέπεια ἡ βαρύτερη φόρμα τοῦ πίθου *ἀρ. κατ. 59* πρέπει νὰ ἀνήκει τεχνοτροπικὰ στὴ ΜΓ Ι περίοδο. Ὅμοια διαμόρφωση ἔχουν καὶ τὰ χειροποίητα μικρὰ ἀττικά πιθαράκια ἀπὸ τὸν «τάφο Α» τῆς Ἐλευσίνας ποὺ ἀνήκει ἐπίσης στὴν ἴδια περίοδο³¹³.

Ἡ διακόσμηση τοῦ τριποδικοῦ πίθου *ἀρ. κατ. 59* βασίζεται σὲ ἓνα συνδυασμὸ τῆς ἐμπέστης καὶ ἐγχάρακτης τεχνικῆς καὶ εἶναι πολὺ πρὸ ἔντεχνη ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐγχάρακτη διακόσμηση τῶν χειροποίητων πίθων τοῦ Τσικαλαριοῦ. Στὸν πίθο *ἀρ. κατ. 59* τὴ βάση τῆς διακόσμησης ποὺ ἀναπτύσσεται στὸ ἄνω τμήμα τοῦ ἀγγείου ἀποτελοῦν ἐμπέστοι κυκλίσκοι σὲ μία σύνθεση ἀπὸ πέντε ἐπάλληλες ὀριζόντιες σειρὲς στὸν ὦμο καὶ ἕξι μετόπες στὸν λαιμό (πίν. 52α καὶ γ). Τρία κυκλάκια σὲ τριγωνικὴ διάταξη στὸ κέντρο κάθε μετόπης πυκνώνουν τὴ διακόσμηση, ἡ ὁποία συμπληρώνεται ἀπὸ δύο ὀριζόντιες ἐγχάρακτες τεθλασμένες γραμμὲς στὸν ὦμο καὶ ὀλοκληρώνεται ἀπὸ τὴν ἐγχάρακτη σχοινοειδῆ ἀπόληξη τοῦ χείλους. Ἀνάλογη διακόσμηση μὲ ἐγχάρακτες σχοινοειδεῖς ταινίες καὶ ἐμπέστους κυκλίσκους ἔχει ἓνας χειροποίητος τριποδικὸς κάλαθος ἀπὸ τὸν περίβολο Β τοῦ νεκροταφείου τοῦ Τσικαλαριοῦ³¹⁴. Ἡ στενὴ τεχνικὴ, θεματολογικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ συγγένεια ποὺ παρουσιάζει ὁ κάλαθος τοῦ Τσικαλαριοῦ καὶ ὁ τριποδικὸς πίθος *ἀρ. κατ. 59* ὑποδηλώνει προέλευση τῶν δύο ἀγγείων ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο. Εἶναι φανερὸ ὅτι πρόκειται γιὰ ἓνα ἐργαστήριο διαφορετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο στὸ ὁποῖο κατασκευάστηκαν ὅλοι οἱ ἄλλοι ἄωτοι πίθοι τοῦ Τσικαλαριοῦ.

309. *Ker. V1* πίν. 156 καὶ *AE 1898*, πίν. 2, 14 - 15.

310. *A4 20*, 1965, πίν. 650, γ καὶ 651, β - δ.

311. Γιὰ τὸν ἴδιο λόγο π.χ. ὁ ἄωτος χειροποίητος πίθος ἀπὸ τὸν ΥΓ τάφο 66 τοῦ Κεραμεικοῦ παρουσιάζει ραδινὲς ἀναλογίες βλ. *Ker. V1*, πίν. 156.

312. *A4 20*, 1965, πίν. 650.

313. *AE 1898* πίν. 2, 14 - 15.

314. *A4 18*, 1963, πίν. 265, β.

Ἡ τεχνικὴ τῆς ἐγχάραξης καὶ τὰ ἀπλὰ γραμμικὰ μοτίβα ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν πίθων τοῦ Τσικαλαριοῦ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὶς περισσότερες κατηγορίες χειροποίητης κεραμικῆς τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἡ εὐκολία ἐφαρμογῆς ποὺ ἔχει ἡ τεχνικὴ τῆς ἐγχάραξης τὴν καθιστᾷ εὐχρηστὴ σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς καὶ γι' αὐτὸ ἀπαντᾷ σὲ πολλὰ παραλλαγὰς καὶ διάφορα ἐργαστήρια. Ἐξίσου ἀπλὴ στὴν ἐφαρμογὴ τῆς εἶναι καὶ ἡ ἐμπέστη τεχνικὴ, ὅμως δὲν ἀσκεῖται συχνὰ ὄχι μόνον γιὰ τὰ ἀπαιτούμενα ἐργαλεῖα εἶναι κατὰ κανόνα περισσότερο ἔντεχνα ἀπὸ τὸ μαχαίρι τῆς ἐγχάραξης, ἀλλὰ προφανῶς γιὰ τὴν ἴδια ἡ τεχνικὴ προϋποθέτει τὴν ὕπαρξη συγκεκριμένης καλλιτεχνικῆς παράδοσης.

Ἡ διακόσμηση τοῦ πίθου *ἀρ. κατ. 59* παρουσιάζει στοιχεῖα διακοσμητικῆς παράδοσης ποὺ ἀνάγεται στὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Οἱ ἐμπέστοι κυκλίσκοι ποὺ γίνονται ἀπὸ κάποιο κοῖλο ἐργαλεῖο, πιθανότατα καλαμάκι, καὶ ἡ ἐγχάρακτη σχοινοειδῆς διαμόρφωση στὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου εἶναι στοιχεῖα ποὺ διαδίδονται στὴ χειροποίητη κεραμικὴ κατὰ τὴν ΥΕ ΠΙΓ περίοδο³¹⁵. Δὲν εἶναι ἄγνωστα στὴν τροχίλατη κεραμικὴ τῆς ΠΡΓ περιόδου³¹⁶, ἀποτελοῦν ὅμως διακοσμητικὰ στοιχεῖα κυρίως τῆς χειροποίητης κεραμικῆς³¹⁷. Οἱ ἐμπέστοι κυκλίσκοι εἶναι ἰδιαίτερα δημοφιλῆς θέμα ἐνδὸς ἀττικοῦ ἐργαστηρίου χειροποίητης κεραμικῆς ποὺ ἡ λειτουργία του διαπιστώνεται συνεχῆς ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΠΡΓ ἕως τὶς ἀρχὲς τῆς ΥΓ περιόδου³¹⁸. Ἡ μεγάλη διάδοση στὸν εὐρύτερο χῶρο τοῦ Αἰγαίου τῶν πλούσια διακοσμημένων δημιουργιῶν αὐτοῦ τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου³¹⁹ φαίνεται νὰ δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τὴν ἀνάπτυξη ἀνάλογων ρυθμῶν ἐκτὸς Ἀττικῆς καὶ τὴ σύνδεση τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἀγγείου *ἀρ. κατ. 59* μὲ τὴ συγκεκριμένη ἀττικὴ παράδοση.

Τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 60* (πίν. 52β) προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ ἄωτο πίθο, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ μικρὸ κυλινδρικό ὠτίο ποὺ πλαισιώνει τὴν ἐγχάρακτη διακόσμηση στὸ πρόσθιο τμήμα τῆς κοιλιᾶς τοῦ ἀγγείου. Ἡ τεχνικὴ τῆς βαθιᾶς χάραξης ποὺ χρησιμοποιεῖται εἶναι ὅμοια μὲ ἐκείνη ποὺ ἐφαρμόζεται στοὺς πίθους τοῦ Τσικαλαριοῦ, τὸ θεματολόγιο ὅμως ποὺ ἀκολουθεῖται εἶναι διαφορετικό. Ἡ πυκνὴ σύνθεση τῆς διακόσμησης στὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 60* ἀποτελεῖται ἀπὸ διάγραμμα μαιανδρικὰ ἄγκιστρα ποὺ σχηματίζουν πυργωτὸ μαῖανδρο καὶ συμπληρώνονται μὲ κάθετες ἐπάλληλες τεθλασμένες στὴ βάση τους. Τὸ θέμα ἀποτελεῖ πιθανότατα ἀπομίμηση μοτίβου τῆς γραπτῆς κεραμικῆς, ὅπως συχνὰ συμβαίνει μὲ τὰ ἐγχάρακτα μοτίβα τῆς χειροποίητης κεραμικῆς³²⁰. Ἡ πυκνότης τῆς διακόσμησης καὶ ἡ χρῆση τοῦ θέματος μὲ τὰ μαιανδρικὰ ἄγκιστρα, ὅπως καὶ μὲ τὶς κάθετες ἐπάλληλες τεθλασμένες, συνιστοῦν χρονολόγηση τοῦ ἀγγείου στὸ τέλος τῆς ΜΓ καὶ τὶς ἀρχὲς τῆς ΥΓ ἐποχῆς³²¹.

315. Βλ. σχετικὰ J. RUTTER, *Hesperia* 48, 1979, 391.

316. Βλ. π.χ. ΠΑΕ 1961, πίν. 155, α - β.

317. Βλ. π.χ. BSA 77, 1982, πίν. 29, e.

318. Βλ. BOUZEK, *Attic Dark Age Incised Ware*, 6 κέ. Ν. ΚΟΥΡΟΥ, BCH 101, 1987, 41 κέ.

319. Αὐτόθι καὶ *Lefkandi I*, πίν. 269, f.

320. Βλ. π.χ. ἀγκυλωτὸ σταυρὸ σὲ ἀττικὰ χειροποίητα ἀγγεῖα ἀπὸ τὴν Ἀνάβυσσο ΠΑΕ 1911, 124.

321. Γιὰ τὸ θέμα τῶν κάθετων, ἐπάλληλων τεθλασμένων σὲ μαιανδρικές συνθέσεις στὴ γραπτὴ κεραμικὴ βλ. GGP, πίν. 25, β καὶ 37, e.

III. ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΡΥΘΜΟΙ ΤΩΝ ΚΕΡΑΜΕΙΚΩΝ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΩΝ

Ἡ τεχνοτροπικὴ ἀνάλυση τῆς κεραμεικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία προκύπτει ἡ μορφοπλαστικὴ διαδοχὴ τῶν ρυθμῶν καὶ ἡ ταύτιση τῶν δημιουργῶν καὶ τῶν ἐργαστηρίων τους, ἔχει κατηγορηθεῖ γιὰ ἐξάρτηση ἀπὸ τὶς αἰσθητικὲς προκαταλήψεις τοῦ ἀναλυτῆ³²². Ἀλλὰ ἡ δυνατότητά της νὰ ἐρμηνεύει τὴν ἐσωτερικὴ δυναμικὴ καὶ τὴ λογικὴ τῶν ἀλλαγῶν ποὺ πραγματοποιοῦνται παραμένει ἀδιαμφισβήτητη. Ἡ αἰσθητικὴ ἀνάλυση ἀποβλέπει στὸν ἐντοπισμὸ μιᾶς μορφῆς ἀρμονίας ἢ δυσαρμονίας σὲ σχέση μὲ ἓνα πρότυπο, πραγματικὸ ἢ ἰδεατὸ, ἀνάλογα μὲ τὴν ἰδεολογία ποὺ ἀκολουθεῖται. Ἀντίθετα, ἡ τεχνοτροπικὴ ἀνάλυση στοχεύει στὴν ἐπισταμένη διερεύνηση τῆς κατασκευῆς γενικὰ καὶ σὲ ὁποιαδήποτε μορφή της. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν στοιχείων ποὺ συνιστοῦν τὴ μορφή ἐνὸς ἀντικειμένου ἀντιστοιχεῖ κυρίως στὴν ἔννοια τοῦ χρόνου (ἐποχὴ - τεχνοτροπικὴ ἐξέλιξη), ἐνῶ ἡ διαφοροποίησή τους ὑποδηλώνει τὴν ἔννοια τοῦ χώρου καὶ τῆς ἐνέργειας (ἐργαστήριο - ἀγγειογράφος). Καθὼς ὅμως ἡ ἐξέλιξη μιᾶς τεχνοτροπίας δὲν εἶναι πάντοτε εὐθύγραμμη καὶ συναφῆ φαινόμενα ἐπαναλαμβάνονται μὲ κυκλικὴ πορεία, ἡ πληρότητα τῆς προσέγγισης ἐπιτυγχάνεται μόνον μὲ τὴ συγκριτικὴ μέθοδο καὶ τὴν ἀναγωγὴ στὴν εὐρύτερη ὁμοιογένεια τῶν στοιχείων (ρυθμὸς).

Στὰ πλαίσια αὐτὰ ὁ ὅρος *ρυθμὸς* χρησιμοποιεῖται ἐδῶ γιὰ νὰ χαρακτηρίσει τὸ καλλιτεχνικὸ ρεῦμα ποὺ κυριαρχεῖ σὲ μία εὐρύτερη περιοχὴ, π.χ. ἀττικὸς ρυθμὸς, ναξιακὸς ρυθμὸς, παριανὸς ρυθμὸς κλπ., ἢ ἀκόμα σὲ περισσότερες περιοχές, π.χ. ρυθμὸς διχρωμίας ἢ Ὑπο - ΠΡΓ ρυθμὸς. Ὁ ὅρος *τεχνοτροπία* χρησιμοποιεῖται μὲ στενότερη ἔννοια γιὰ νὰ δηλώσει μιᾶς συγκεκριμένη καλλιτεχνικὴ γλώσσα ἐνὸς ρυθμοῦ, π.χ. ἡ ἀττικίζουσα τεχνοτροπία τοῦ ναξιακοῦ ρυθμοῦ ἢ ἡ Ὑπο - ΠΡΓ τεχνοτροπία τοῦ εὐβοϊκοῦ ρυθμοῦ. Ὁ ὅρος *ἐργαστήριο* χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ χαρακτηρίσει μιᾶς πὸ συγκεκριμένη παραγωγὴ ποὺ προέρχεται ἀπὸ ἓνα «κατάστημα», ὅχι ἀπαραίτητα μὲ ἓναν κεραμέα ἢ ἀγγειογράφο, ὅπως π.χ. τὸ ἐργαστήριο τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ Cesnola.

Τεχνικὲς καὶ ὑλικά κατασκευῆς

Τὰ κεραμικὰ ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου παρουσιάζουν ποικιλία τεχνοτροπιῶν καὶ τεχνικῶν κατασκευῆς ποὺ ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ παράλληλων καλλιτεχνικῶν τάσεων στὰ ναξιακὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς.

322. Βλ. WHITLEY, *Style and Society*, 13 - 23.

Ἐν καὶ τὰ περισσότερα ἀγγεῖα τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι τροχήλατα μὲ γραπτὴ διακόσμηση, τὰ λίγα δείγματα τῶν πολὺ διαδεδομένων στὴ Νάξο χειροποίητων κεραμεικῶν μὲ ἐγγάρια καὶ ἐμπέστα μοτίβα βοηθοῦν σημαντικὰ στὴ διαμόρφωση μιᾶς πληρέστερης εἰκόνας γιὰ τὶς τεχνικὲς, τὴν τεχνολογία τους καὶ τὰ τεχντροπικὰ ρεύματα ποῦ ἐπικρατοῦσαν στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς³²³. Τὸ κεραμικὸ ὑλικὸ τοῦ Νότιου νεκροταφείου καλύπτει σημαντικὰ τὰ τεχντροπικὰ ρεύματα τῆς ΜΓ περιόδου, προσφέρει ὅμως δείγματα μόνον τῆς Υπο - ΠΡΓ, τῆς ΠΓ καὶ τῆς ΥΓ κεραμεικῆς, ἐνῶ οἱ ρυθμοὶ τῆς ΠΡΓ περιόδου δὲν ἐκπροσωποῦνται στὴν κεραμεικὴ ποῦ διασώθηκε³²⁴.

Στὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἐργαστηρίων, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν τεχντροπικὴ ἀνάλυση τοῦ σχήματος καὶ τῆς διακόσμησης, ἰδιαίτερα σημαντικὰ εἶναι τὰ στοιχεῖα ποῦ προκύπτουν ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν πηλῶν, τῶν ἐπιχρισμάτων καὶ τῆς τεχνικῆς κατασκευῆς τῶν κεραμεικῶν. Οἱ ἰδιαιτερότητες τῶν ναξιακῶν πηλῶν, οἱ ὁποῖοι κατὰ κανόνα περιέχουν μεγάλες ποσότητες μαρμαρυγία μιᾶς πολὺ χαρακτηριστικῆς ποιότητας, καθιστοῦν εὐκόλα διακριτὰ τὰ προϊόντα τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων³²⁵. Οἱ ὑψηλὲς θερμοκρασίαι ποῦ ἀνέπτυσαν στοὺς κεραμικοὺς κλιβάνους πολλὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια ἐλέγχονται εὐκόλα σήμερα ὄχι μόνον ἐργαστηριακὰ, ἀλλὰ καὶ μακροσκοπικὰ ἀπὸ τὴ χαρακτηριστικὴ σκληρότητα τῶν ἀγγείων καὶ ἀποτελοῦν ἓνα ἀκόμη ἰδιαίτερο γνώρισμα τῆς κεραμεικῆς τεχνολογίας τους. Εὐδιάκριτα, παρὰ τὴ μεγάλη ποικιλία ποῦ ἔχουν εἶναι ἐπίσης τὰ ἰδιότυπα ἐπιχρίσματα τῶν ναξιακῶν κεραμεικῶν τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς ποῦ προσθέτουν σημαντικὰ στὴ διαφοροποίηση τῶν ναξιακῶν ρυθμῶν ἀπὸ ἄλλους σύγχρονους καὶ συγγενικοὺς ρυθμούς³²⁶.

Οἱ τεχντροπικὲς ἀποκλίσεις ποῦ παρουσιάζουν τὰ κεραμικὰ τοῦ Νότιου νεκροταφείου ἐκφράζουν ἀναμφισβήτητα τὰ διαφορετικὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα ποῦ ἀκολουθοῦν παράλληλα οἱ Νάξιοι κεραμεῖς· ἐν τούτοις δὲν ὑποδηλώνουν ἀπαραίτητα προέλευση τῶν κεραμεικῶν ἀπὸ διαφορετικὰ ἐργαστήρια. Ἀποφασιστικότερο

323. Γιὰ τὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς βλ. E. BUSCHOR, *Kykladisches*, *AM* 54, 1929, 152 - 158. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Γεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Νάξου, *AE* 1945 - 47, 1 - 21. J. N. E. WALTER - KARYDI, *Geometrische Keramik aus Naxos*, *AA* 1972, 386 - 421. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 90 - 91 καὶ 214. *GGP*, 172 - 176. LAMBRINOUDAKIS, *Ateliers de Naxos*, 165 - 175. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, Νέα στοιχεῖα γιὰ τὴ γνώση τῆς ναξιακῆς γεωμετρικῆς καὶ πρώιμης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς, *ASAtene* 45, 1983, 109 - 118. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, Γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ Νάξο, *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 121 - 135. ΚΟΥΡΟΥ, *Local Naxian Workshops*, 107 - 112. A. GRIMANIS κ.ἄ., *An Interdisciplinary approach of Geometric Pottery from Naxos: Provenance and Technological Studies* στὸ Y. MANIATIS (ἐκδ.), *Archaeometry. Proceedings of the 25th International Symposium, Athens 19 - 23 May 1986* (Amsterdam 1989), 169 - 175. K. SHEEDY, Attic and Atticizing Pottery in the Cyclades during the Eighth century B.C. στὸ J. P. DESCOEUDRES (ἐκδ.), *EYMOYΣΙΑ. Ceramic and Iconographic Studies in honour of A. Cambitoglou* (Sydney 1991), 32, 35 - 37. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 131 - 143. ΑΛΟΥΠΗ, *Φύση καὶ Μικρομορφολογία*, 152 - 169. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακὴ παραοῖα*, 265 κέ.

324. Ἡ ΠΡΓ ναξιακὴ κεραμεικὴ ὥστόσο εἶναι πολὺ καλὰ γνωστὴ ἀπὸ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου.

325. Γιὰ τὴ χημικὴ σύσταση καὶ τὴν τεχνολογία τῶν ναξιακῶν πηλῶν βλ. A. P. GRIMANIS κ.ἄ., ὀ.π. (σημ. 323).

326. Γιὰ τὴ χημικὴ σύσταση καὶ τὴν τεχνολογία τῶν ἐπιχρισμάτων καὶ τῶν γανωμάτων τῶν ναξιακῶν ἀγγείων βλ. ΑΛΟΥΠΗ, *Φύση καὶ Μικρομορφολογία*, 9 - 10.

παράγοντα για τὸν προσδιορισμὸ τῶν κέντρων κατασκευῆς ἀποτελοῦν τὰ ὑλικά καὶ ἡ τεχνολογία ποὺ χρησιμοποιήθηκαν. Γενικὰ οἱ ποιότητες τῶν πηλῶν, τῶν γανωμάτων καὶ τῶν ἐπιχρισμάτων προσφέρουν τὸ σίγμα τῆς ὑποδομῆς ποὺ συνιστᾶ τὸ ἐργαστήριον, στὸ ὁποῖο ἐνδέχεται νὰ ἀναπτύσσονται ὄχι μόνον παράλληλες, ἀλλὰ καὶ ἀποκλίνουσες τεχνολογίες.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀπλὴ μακροσκοπικὴ παρατήρηση ὁ πηλὸς ποὺ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὰ περισσότερα τροχήλατα κεραμικά τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι αὐτὸς ποὺ διαπιστώνεται κατὰ κανόνα στὴ γεωμετρικὴ κεραμικὴ ποὺ ἔχει βρεθεῖ στὴ Νάξο καὶ γιὰ τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς ναξιακός. Πρόκειται γιὰ ἓνα εἶδος σκοῦρου καστανέρυθρου πηλοῦ (2.5 YR 6/6 ἕως 4/6 τῆς κλίμακας τοῦ Munsell), ὁ ὁποῖος ἔχει κόκκους μετρίου μεγέθους καὶ περιέχει πολλὰ λευκὰ καὶ λίγα σκοῦρα ἐγκλείσματα καὶ ἄφθονο χρυσιζόντα μαρμαρυγία³²⁷.

Ἡ ἔρευνα τῶν ἄλλοτε προβληματικῶν κυκλαδικῶν πηλῶν τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἔχει ἐξελιχθεῖ σημαντικὰ τὰ τελευταῖα χρόνια καθὼς πολλὲς κεραμικὲς ὁμάδες ποὺ ἀντιμετώπιζαν προβλήματα ταύτισης ἔχουν γίνει ἀντικείμενο συστηματικῆς ἐργαστηριακῆς ἔρευνας³²⁸. Οἱ ναξιακοὶ πηλοὶ βρέθηκαν συχνὰ στὸ ἐπίκεντρο αὐτῶν τῶν ἐρευνῶν, ἀπὸ τίς ὁποῖες προέκυψε ἡ ταύτιση ὀρισμένων χαρακτηριστικῶν τεχνολογικῶν ὁμάδων. Μεταξὺ αὐτῶν ἡ σημαντικότερη εἶναι ἡ ὁμάδα τῶν ἀγγείων τῆς κατηγορίας Bb τῆς Δήλου - Ρήνειας³²⁹, ὁ πηλὸς τῆς ὁποίας συμπίπτει μὲ τὸν πηλὸ τῶν ναξιακῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου. Ἡ χημικὴ σύσταση καὶ ἡ τεχνολογία τῶν ναξιακῶν πηλῶν ἔχει ἐρευνηθεῖ μὲ σειρά φυσικοχημικῶν μεθόδων ποὺ ἔδειξαν ὅτι τὸ σκοῦρο καστανέρυθρο χρῶμα αὐτοῦ τοῦ πηλοῦ ὀφείλεται στὴ μεγάλη περιεκτικότητά του σὲ ὀξειδία τοῦ σιδήρου σὲ συνάρτηση μὲ τὴ θερμοκρασία ψησίματος³³⁰. Οἱ ἀνοικτόχρωμοι πηλοὶ μὲ χαμηλότερες περιεκτικότητες σὲ ὀξειδία τοῦ σιδήρου δὲν εἶναι ἄγνωστοι, ὡστόσο ἡ χρῆση τους στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν ἐπαρκῶς βεβαιωμένη καὶ δὲν μαρτυρεῖται στὸ κεραμικὸ ὑλικὸ τοῦ Νότιου νεκροταφείου³³¹.

327. Βλ. *GGP*, 172: «their fabric is highly distinctive: the clay varies from brick red to dark brown, and contains golden mica».

328. Βλ. σχετικὰ R. JONES, *Greek and Cypriot Pottery* (Athens 1986), 627 κέ.

329. Αὐτόθι, 643 καὶ R. JONES - N. KOUROU, *Κυκλαδικὴ Κεραμικὴ στὴ Γεωμετρικὴ καὶ Ἀνατολίτιζουσα Ἐποχῇ*, *Ἀνθρωπολογικὰ* 6, 1984, 62 - 63.

330. A. P. GRIMANIS κ.ἀ., ὁ.π. (σημ. 323), Ε. ΑΛΟΥΠΗ, *Φύση καὶ Μικρομορφολογία*, 9 - 10.

331. Ἡ ὑπαρξὴ ἀοβεστιούχων πηλῶν στὴ Νάξο ὑποστηρίχθηκε πρόσφατα μὲ βάση τὸ ὑλικὸ μιᾶς σύντομης ἐπιφανειακῆς ἔρευνας ἀπὸ τὴν ὁποία διαπιστώθηκε ἡ χρῆση τους στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ ἀπὸ τὸν 4ο αἰ. π.Χ. καὶ μετὰ: βλ. J. - Y. EMPEREUR - M. PICON, *Des Ateliers d'amphores à Paros et à Naxos*, *BCH* 110, 1986, 495. Ἡ πετρογραφικὴ ἔρευνα μιᾶς μεγάλης σειρᾶς γεωμετρικῶν ὀστράκων ἀπὸ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴ διαπίστωση τῆς χρήσης περισσότερων εἰδῶν πηλοῦ στὴ Νάξο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου: βλ. J. GAUTIER, *Recherches dans les Cyclades. Resultats des Travaux de la RCP 583* στὸ R. DALLONGEVILLE - G. ROUGEMONT (ἐκδ.), *Les Cyclades Antiques. Caractérisation de Centre de Productions Céramiques par Microscopie Optique* (Paris 1993), 167 - 204 καὶ F. VILLARD, *La Localisation des Ateliers Cycladiques de Céramique Géométrique et Orientalisante* στὸ R. DALLONGEVILLE - G. ROUGEMONT (ἐκδ.), ὁ.π. 143 - 167. Ἄλλὰ ἡ κατηγοριοποίησις αὐτὴ δὲν βρῖσκει ἀντιστοιχίες στὸ περιορισμένο ὑλικὸ τοῦ Νότιου νεκροταφείου.

Τὰ γανώματα ποὺ ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὰ ναξιακὰ κεραμικὰ τοῦ Νότιου νεκροταφείου ἐμπίπτουν σύμφωνα μὲ τὴν ἀπλὴ μακροσκοπικὴ παρατήρηση σὲ τρεῖς κατηγορίες. Τὸ γάνωμα τῶν περισσότερων κεραμικῶν εἶναι βασικὰ μαῦρο, ὄχι ἰδιαίτερα λαμπερὸ καὶ ἀρκετὰ ἐξίτηλο (γάνωμα κατηγορίας I). Ἡ ἀπόχρωση τοῦ μαύρου ποὺ ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ τὴ θερμοκρασία ψησίματος ποικίλλει ἀπὸ τὸ καστανέρυθρο καὶ σπανιότερα σχεδὸν ἐρυθρὸ χρῶμα (10 R 4/8), ὅπως γιὰ παράδειγμα στὰ ἀγγεῖα *ἀρ. κατ. 35* καὶ *36* ποὺ ψήθηκαν στὶς μικρότερες θερμοκρασίες, ἕως τὸ κανονικὸ μαῦρο. Τὸ γάνωμα τῆς κατηγορίας II, ποὺ ἀπαντᾶ μόνον στὴν οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 22*, χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα λαμπερὸ μαῦρο χρῶμα ποὺ δὲν διαφέρει πολὺ ἀπὸ τὸ γάνωμα τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων. Ἡ τρίτη κατηγορία γανώματος (γάνωμα κατηγορίας III) ποὺ μαρτυρεῖται στὶς οἰνοχόες *ἀρ. κατ. 23-26* εἶναι ἓνας ἐνδιάμεσος τύπος ποὺ ἔχει μεγαλύτερη πυκνότητα καὶ λάμψη ἀπὸ τὸ γάνωμα τῆς κατηγορίας I, χωρὶς ὅμως νὰ φθάνει τὴν ποιότητα τοῦ γανώματος τῆς κατηγορίας II ποὺ εἶναι ἐφάμιλλο μὲ ἐκεῖνο τῶν ἀττικῶν ἀγγείων.

Ἡ χρῆση τοῦ ἐπιχρίσματος ὡς βάση τῆς διακόσμησης ἀποτελεῖ τυπικὸ γνώρισμα τῶν ναξιακῶν ἐργαστηρίων τῆς γεωμετρικῆς κεραμικῆς³³². Κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο τὰ περισσότερα νησιωτικὰ ἐργαστήρια ποὺ παράγουν τροχήλατη κεραμικὴ χρησιμοποιοῦν ἐπίχρισμα, ἀλλὰ στὴ Νάξο ἡ διακοσμητικὴ τεχνικὴ τοῦ ἐπιχρίσματος ἔχει μεγάλη διάδοση καὶ μακρὰ παράδοση. Ἡ χρῆση τοῦ ἐπιχρίσματος στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια ποὺ μπορεῖ νὰ ἀναχθεῖ μὲ μικρὰ μόνον καὶ ἐνδεχομένως τυχαῖα κενά, στὴν ὕστερη ἐποχὴ τοῦ Χαλκοῦ παρουσιάζεται ἰδιαίτερα διαδεδομένη κατὰ τὴν ΥΓ ἐποχὴ³³³. Γιὰ τοῦτο καὶ παλαιότερα ἐπικρατοῦσε ἡ ἄποψη ὅτι κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο τὰ ναξιακὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια παράγουν μόνον ἀγγεῖα μὲ ἐπίχρισμα³³⁴. Ἡ νεώτερη ἔρευνα ὅμως ἔδειξε ὅτι παράλληλα ἐξακολουθεῖ σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἡ κατασκευὴ ἀγγείων χωρὶς ἐπίχρισμα³³⁵. Ἐνα ὁμοιόμορφο ἀλοιφωμα ποὺ χρησιμοποιεῖται ἐνίοτε στὴ θέση τοῦ ἐπιχρίσματος προσοδίδει στὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ἰδιαίτερη λάμψη (*ἀρ. κατ. 22-26*).

Τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ναξιακῶν ἐργαστηρίων ἔχουν μεγάλη πυκνότητα καὶ λευκὸ χρῶμα, τὸ ὁποῖο παρουσιάζει τρεῖς ἀποχρώσεις: τὸ πρὸ συνηθισμένο εἶναι τὸ τελείως λευκὸ ἐπίχρισμα (5 YR 8/1 τῆς κλίμακας τοῦ Munsell). Πολὺ σπανιότερο εἶναι τὸ λευκὸ ἐπίχρισμα μὲ ὑποκίτρινη ἀπόχρωση, ἡ ὁποία κυμαίνεται ἀπὸ 10 YR 8/2 ἕως 8/4 τῆς κλίμακας τοῦ Munsell. Δεύτερο σὲ συχνότητα παρουσιάζεται τὸ λευκὸ ἐπίχρισμα μὲ ἐρυθρωπὴ ἀπόχρωση, ποὺ κυμαίνεται ἀπὸ 7.5 YR 8/2 ἕως 8/4 τῆς κλίμακας τοῦ Munsell. Ἡ ἐργαστηριακὴ μελέτη ποὺ πραγματοποιήθηκε σὲ μία μεγάλη σειρὰ ναξιακῶν κεραμικῶν δειγμάτων τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ἔδειξε ὅτι ἐνῶ ὑπάρχει μεγάλη διαφοροποίηση μεταξὺ λευκῶν καὶ ἐρυθρωπῶν ἐπιχρισμάτων, τὰ

332. Βλ. *GGP*, 172. Ἰδιαίτερα διαδεδομένη εἶναι ἐπίσης ἡ χρῆση τοῦ ἐπιχρίσματος κατὰ τὴν ΥΓ ἐποχὴ στὰ εὐβοϊκὰ ἐργαστήρια· βλ. π.χ. *Lefkandi I*, 57 κέ.

333. Γιὰ τὴ χρῆση τοῦ ἐπιχρίσματος στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ κατὰ τὴ μυκηναϊκὴ περίοδο βλ. Χρ. ΚΑΡΔΑΡΑ, *Ἀντάρματα Νάξου. Κινητὰ εἰρήματα τάφων Α καὶ Β* (Ἀθῆνα 1977), 44.

334. Βλ. *EADélos XV*, 71 κέ. (Bb) καὶ *GGP*, 168.

335. Βλ. Α. GRIMANIS κ.ἄ., ὀ.π. (σημ. 323).

υποκίτρινα επίχρισματα έχουν ὅμοια σύσταση καὶ τεχνολογία μὲ τὰ λευκά³³⁶. Ἡ χημικὴ καὶ τεχνολογικὴ ταυτότητα ποὺ διαπιστώνεται ἀνάμεσα σὲ αὐτὲς τὶς δύο κατηγορίες ἐπιχρισμάτων δὲν εὐνοεῖ τὴν ὑπόθεση τῆς ὑπαρξῆς δύο διαφορετικῶν ἐργαστηρίων, ἀλλὰ συγκλίνει πρὸς τὴν ἐρμηνεία τῆς ἀποτυχημένης θερμοκρασίας ψησίματος τῶν υποκίτρινων ἐπιχρισμάτων.

Οἱ τρόποι ἐπεξεργασίας τῆς ἐπιφάνειας τῶν κεραμικῶν ποὺ εἶναι κατασκευασμένα μὲ ὅμοιο πηλὸ ἐκφράζουν καὶ ὑποδηλώνουν, παράλληλα μὲ τὴν τεχνολογία καὶ τὴν τεχντροπία, τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ κέντρου κατασκευῆς. Ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἐπιχρισμάτων φαίνεται νὰ προκύπτει ἡ ὑπαρξὴ δύο κυρίως μεγάλων καὶ εὐδιάκριτων κέντρων παραγωγῆς διακοσμημένων τροχήλατων κεραμικῶν στὴ Νάξο κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ. Σὲ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ἀναπτύσσονται παράλληλα, κυρίως ἀπὸ τοὺς ἀγγειογράφους, διάφορες τεχντροπίες ποὺ συχνὰ ἀπηχοῦν ἐτερόκλητα ρυθμολογικὰ πρότυπα. Παράλληλα ὅμως ὑπάρχουν καὶ ἐργαστήρια τὰ ὁποῖα δὲν χρησιμοποιοῦν ἐπίχρισμα ἢ παράγουν ἀδιακόσμητα μελαμβαφῆ κεραμικά. Σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῶν ὑλικῶν καὶ τῆς τεχνολογίας τῶν κεραμικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου ποὺ εἶναι κατασκευασμένα μὲ ναξιακὸ πηλὸ διακρίνονται οἱ ἀκόλουθες κεραμικὲς ὁμάδες, οἱ ὁποῖες πιθανότατα ἀντιστοιχοῦν σὲ ξεχωριστὰ κεραμικὰ κέντρα.

Κεραμικὰ μὲ ἄσπρο ἢ υποκίτρινο ἐπίχρισμα

Τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ τῶν κεραμικῶν ποὺ εἶναι διακοσμημένα μὲ ἄσπρα (*ἀρ. κατ.* 3-4, 5, 7-12, 20-21, 35-36, 38, 40, 56-57) ἢ υποκίτρινα ἐπιχρισματα (*ἀρ. κατ.* 1, 13-14, 27) εἶναι τὸ ἀδέξιο πλάσιμο τῶν σχημάτων καὶ ἡ ἔλλειψη σχεδιαστικῆς ἀκρίβειας στὴν ἐκτέλεση τῆς διακόσμησης. Ἡ ἀδεξιότητα καὶ ἡ ἀναποφασιστικότητα τοῦ ἀγγειογράφου διαπιστώνεται συνήθως ἀπὸ τὰ ἴχνη τῆς συχνῆς στάσης τοῦ πινέλου ποὺ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργεῖται συχνὰ στὰ σημεῖα ἐκεῖνα, κυρίως στὶς γωνιώσεις τῶν τεθλασμένων, μία ἐντονη κουκίδα γανώματος (πίν. 31α). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐπίσης ἡ ἀδεξιότητα τοῦ σχεδίου σὲ μοτίβα ποὺ χρειάζονται εὐθυγράμμιση, ὅπως ἡ ἐνστιγμὴ ζώνη (πίν. 7γ), καθὼς καὶ ἡ προχειρότητα τοῦ σχεδιασμοῦ τῶν ὀριζόντιων γραμμῶν, οἱ ὁποῖες συχνὰ ἐμφανίζονται ἀνισοπαχεῖς ἀνάλογα μὲ τὴν ἐκάστοτε πίεση τοῦ πινέλου. Τὰ κεραμικὰ τοῦ Νότιου νεκροταφείου γιὰ τὰ ὁποῖα ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ αὐτὰ τὰ ἐπιχρισματα ἀνήκουν ὅλα στὴν ΠΓ καὶ ΜΓ περίοδο. Ἀλλὰ ἡ χρῆση αὐτῶν τῶν ἐπιχρισμάτων συνεχίζεται καὶ στὴν ΥΓ περίοδο στὰ ἀγγεῖα ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἀττικίζουσα τεχντροπία, ὅπως καὶ στὰ κεραμικὰ τῆς ὁμάδας Ββ τῆς Δήλου-Ρήνειας³³⁷.

336. Βλ. ΑΛΟΥΠΗ, *Φύση καὶ Μικρομορφολογία*, 10.

337. Βλ. *EADélos* XV, 71 κέ.

Κεραμεικὰ με ὑπορρόδινο ἐπίχρισμα (*ἀρ. κατ.* 2 καὶ 6, 15-19, 28-29, 31, 34, 39, 45-46, 58)

Τὰ ναξιακὰ κεραμεικὰ τῶν ἐργαστηρίων ποὺ χρησιμοποιοῦν τὸ ὑπορρόδινο ἐπίχρισμα ὡς βάση τῆς διακόσμησης ὑπερέχουν ποιοτικὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα ἐργαστήρια ποὺ χρησιμοποιοῦν ἄσπρο ἢ ὑποκίτρινο ἐπίχρισμα. Τὸ πλάσιμο τοῦ σχήματος στὰ ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς ὀμάδας προδίδει ἐμπειρία καὶ μεγάλη κεραμεικὴ παράδοση. Ὅμοίως οἱ ἀγγειογράφοι χρησιμοποιοῦν συχνὰ πολλαπλὸ πινέλο, ὅπως (π.χ. στὶς τεθλασμένες τοῦ λαίμου τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ.* 28) (πίν. 26γ) καὶ διακρίνονται γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ σχεδίου καὶ τὴν ἀκρίβεια τῆς γραμμῆς. Ἡ χρῆση αὐτοῦ τοῦ ἐπιχρίσματος διαπιστώνεται στὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ ὄχι μόνον κατὰ τὴ ΜΓ ἀλλὰ καὶ τὴν ΥΓ περίοδο (π.χ. *ἀρ. κατ.* 31, 58) σὲ ἐργαστήρια ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἀττικίζουσα τεχντροπία ἢ τὴ ναξιακὴ ἐκδοχὴ τῆς τεχντροπίας τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ Cesnola³³⁸. Παρόμοιο ἐπίχρισμα ὅμως διαπιστώνεται καὶ σὲ κεραμεικὰ ποὺ δὲν εἶναι κατασκευασμένα μετὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλό, ἀλλὰ σὲ μία ἄλλη ποιότητα πηλοῦ ποὺ ἀποδίδεται στὴν Πάρο (*ἀρ. κατ.* 37 καὶ 50-55)³³⁹.

Κεραμεικὰ με ἀλοῖφωμα (*ἀρ. κατ.* 22-26)

Ἡ ἀπουσία τοῦ ἐπιχρίσματος εἶναι ἡ συχνότερη πρακτικὴ στὴν κατασκευὴ τῶν κεραμεικῶν στὰ περισσότερα ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ γιὰ τοῦτο δὲν συνεπάγεται κοινὴ προέλευση. Αὐτὸ εἶναι ἰδιαίτερα σαφὲς στὰ ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο, καθὼς ἐμφανίζονται τεχνολογικὰ καὶ τεχντροπικὰ ἄνισα. Ὅρισμένα διακρίνονται γιὰ τὸ ἐξαίρετο λαμπερὸ μαῦρο γάνωμα, ἐνῶ ἡ ποιότητα σχεδίασης παραμένει μέτρια, ὅπως στὴν οἰνοχόη *ἀρ. κατ.* 22. Ἄλλα ἔχουν ἀκριβὲς καὶ καλλίγραμμα σχέδιο, ἀλλὰ ὄχι ἰδιαίτερα καλὸ γάνωμα (*ἀρ. κατ.* 24-26), ἐνῶ ὑπάρχει καὶ ἡ κατηγορία με γάνωμα καὶ σχέδιο ὄχι ἰδιαίτερα καλῆς ποιότητος (*ἀρ. κατ.* 23). Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ τεχντροπία εἶναι ἐδῶ τὸ ἀναγκαῖο μέσο γιὰ τὴν προσέγγιση τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ κεραμεικοῦ.

Ναξιακοὶ ἀττικίζοντες ρυθμοὶ

Κατὰ κανόνα οἱ τεχντροπίες ποὺ ἀναπτύσσονται στὰ ἐργαστήρια τῶν κεντρικῶν Κυκλάδων κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ ἀκολουθοῦν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα τὸν ἀττικὸ ρυθμὸ. Στὴ διαμόρφωση τῶν γεωμετρικῶν ρυθμῶν στὶς κεντρικὲς Κυκλάδες, καὶ κυρίως στὴ Νάξο, ἡ ἐπίδραση τοῦ ἀττικοῦ ρυθμοῦ τῆς ΠΓ καὶ ΜΓ περιόδου ὑπῆρξε ἰδιαίτερα ἀποφασιστικὴ. Μετὴν ἔναρξη τῆς ΥΓ περιόδου ὅμως ἡ ἀττικίζουσα τεχντροπία ἀτονεῖ στὴ Νάξο ὅποτε ἀναπτύσσεται ἕνας ἔντονος προσανατολισμὸς τῶν Νάξιων κεραμῶν πρὸς τοὺς εὐβοϊκοὺς ρυθμοὺς. Τὰ ἀττικίζοντα ναξιακὰ κεραμεικὰ κατασκευάζονται μετὸν ἴδιο χαρακτηριστικὸ πηλό σὲ ὅλη τὴ διάρκειά τῆς Γεωμετρι-

338. Βλ. πρὸ κάτω σ. 104 κέ.

339. Γιὰ τὸν πηλό τῆς Πάρου βλ. *GCP*, 176.

κῆς περιόδου. Σύμφωνα ὁμως μὲ τὰ ἐπιχρίσματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἶναι προφανὲς ὅτι ἕως τὸ τέλος τῆς ΜΓ ἐποχῆς λειτουργοῦν παράλληλα ἄρκετὰ μεγάλα κέντρα παραγωγῆς. Τὸ ἐρώτημα ἐὰν συγχρόνως ὑπῆρχε καὶ ἄλλο ξεχωριστὸ κέντρο, στὸ ὁποῖο δὲν γινόταν χρήση ἐπιχρισμάτων δὲν μπορεῖ νὰ ἀπαντηθεῖ ἐξαιτίας τοῦ περιορισμένου ὕλικου τοῦ Νότιου νεκροταφείου.

Τὰ στοιχεῖα ποὺ συνιστοῦν τὶς ἀττικίζουσες τεχντροπίες δὲν προέρχονται πάντοτε ἄμεσα ἀπὸ τὴν Ἀττική, ἀλλὰ συχνὰ ὀφείλονται στὴν ἐπιρροὴ ἄλλων ἀττικίζοντων ἐργαστηρίων, συνήθως πελοποννησιακῶν ἢ εὐβοϊκῶν. Τὰ ποικίλα αὐτὰ τεχντροπικὰ ρεύματα ποὺ προσδιορίζουν τὴν ἐξέλιξη τῶν ἀττικίζόντων κυκλαδικῶν ρυθμῶν δὲν εἶναι πάντοτε τὰ ἴδια, ἀλλὰ ἀλλάζουν σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν παράδοση τοῦ ἐργαστηρίου. Τεχντροπικὰ τὰ ἀττικίζοντα ἀγγεῖα ἀνάλογα μὲ τὰ πρότυπα ποὺ ἀκολουθοῦν διακρίνονται σὲ τρεῖς κατηγορίες, οἱ ὁποῖες ἀντιστοιχοῦν σὲ τρεῖς διαφορετικὲς φάσεις τῆς τεχντροπικῆς ἐξέλιξης τοῦ ρυθμοῦ.

Ναξιακοὶ ἀττικίζοντες ρυθμοὶ τῆς ΠΓ II ἐποχῆς

Ἡ πρώτη στενὴ τεχντροπικὴ ἐξάρτηση τῆς ναξιακῆς ἀπὸ τὴν ἀττικὴν κεραμεικὴ ἀνάγεται στὴν Υ-ΠΡΓ ἐποχή, ὅταν τὰ περισσότερα ναξιακὰ ἐργαστήρια ἀκολουθοῦν τὰ ἀττικὰ ὄχι μόνον τεχντροπικὰ, ἀλλὰ καὶ τεχντρολογικά³⁴⁰. Μεταξὺ τῶν κεραμεικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου τὰ πρωιμότερα δείγματα ἀττικίζοντος ναξιακοῦ ρυθμοῦ προσφέρουν ἡ οἰνοχόη *ἀρ. κατ.* 22 (πίν. 21α-γ) καὶ ἡ λήκυθος *ἀρ. κατ.* 27 (πίν. 26α-β). Ἀπὸ τὰ δύο αὐτὰ ἀγγεῖα προκύπτει σαφῶς καὶ τὸ μέτρο τῶν τάσεων καὶ τῶν ἐπιρροῶν τῶν ναξιακῶν ρυθμῶν ποὺ ἔχουν ἀττικὰ καὶ ἀττικίζοντα πρότυπα τῆς ΠΓ II ἐποχῆς.

Στὰ ἐργαστήρια ποὺ ἔχουν ἄμεσα ἀττικὰ πρότυπα ἀνήκει ἡ οἰνοχόη *ἀρ. κατ.* 22 (πίν. 21α-γ), ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν τεχντροπία καὶ τὴν τεχντρολογία τῶν ἀττικῶν εὐρύπεδων οἰνοχοῶν τῆς ΠΓ II ἐποχῆς. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι κατασκευασμένο μὲ ναξιακὸ πηλό, δὲν ἔχει ἐπίχρισμα καὶ τὸ γάνωμά του εἶναι ἐξαιρετικὰ πυκνὸ καὶ λαμπερό (κατηγορίας II). Ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς τεχντροικῆς κατασκευῆς τὸ ἀγγεῖο εὐκόλα θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἀττικὸ· τεχντροπικὰ ὁμως ἡ ἀπόδοση τῶν λεπτομερειῶν ὑστερεῖ ἀπὸ τὰ ἀττικὰ γιατί ἀπουσιάζει ἡ σχεδιαστικὴ ἀκρίβεια καὶ ἡ καθαρότητα τῶν γραμμῶν, ποὺ διακρίνει αὐτὰ τὰ ἐργαστήρια. Στὰ ἀττικὰ ἀγγεῖα ὁ λαιμὸς εἶναι πάντοτε κάθετος μὲ εὐδιάκριτη ἄρθρωση, ἐνῶ στὴ ναξιακὴ οἰνοχόη *ἀρ. κατ.* 22 ἡ ἄρθρωση διαχέεται τόσο πολὺ, ὥστε ὁ λαιμὸς τῆς νὰ μοιάζει σὰν νὰ ἦταν κατασκευασμένος ἐνιαῖα μὲ τὸ σῶμα. Ἡ διακόσμηση, παρὰ τὴν εἰκονογραφικὴ πιστότητα, δὲν ἔχει τὴν αὐστηρότητα τῆς γραμμῆς καὶ τὴν συμμετρία τοῦ σχεδίου τῶν ἀττικῶν οἰνοχοῶν. Αὐτὸ τὸ στοιχεῖο εἶναι ἰδιαίτερα ἔντονο στὸν πίνακα τοῦ λαιμοῦ ποὺ ἔχει πλαισίωση μόνον στὴ μία πλευρά. Σὲ γενικὲς γραμμὲς ὡστόσο τὸ ἀγγεῖο ἀποτελεῖ ἐντυπωσιακὸ δείγμα ἀττικίζοντος ρυθμοῦ τῆς ΠΓ II ἐποχῆς.

340. Βλ. E. WALTER - KARYDI, AA 1972, 386 καὶ KOUROU, *Local Naxian Workshops*, 107.

Ἀντίθετα ἢ λήκυθος *ἀρ. κατ. 27* (πίν. 26α-β), ἡ ὁποία παρουσιάζει ἐπιλεκτικὸ συμφυρμὸ προτύπων, ἀποτελεῖ τυπικὸ δείγμα ναξιακοῦ ρυθμοῦ ποὺ ἀντλεῖ ἔμμεσα ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ. Ἡ σκοτεινόχρωμη διακόσμηση μὲ τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα στὸν ὦμο ἔχει σαφῶς Υπο - ΠΡΓ χαρακτήρα, ἀλλὰ τὸ ἰδιαίτερα βαθὺ εὐρύπεδο σῶμα τῆς ληκύθου ἔχει παράλληλα στοὺς ἀττικίζοντες ρυθμοὺς τῆς Ἀργολίδας, ὅπως καὶ τῆς Ἀττικῆς τῆς ΠΓ II περιόδου. Ἡ εὐρύπεδη λήκυθος ποὺ εἶναι ἀττικὴ δημιουργία τῆς ΠΓ II ἐποχῆς ἀνήκει στὰ σχήματα ποὺ σύντομα υἰοθετοῦνται καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα ἐργαστήρια. Ἡ λήκυθος *ἀρ. κατ. 27* πρέπει νὰ εἶναι ἀπὸ τὶς πρῶτες δοκιμὲς τοῦ σχήματος στὴ Νάξο καὶ γι' αὐτὸ σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ στρογγυλεμένα περιγράμματα ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς εὐρύπεδες ληκύθους τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων τῆς ΠΓ II ἐποχῆς αὐτὴ διατηρεῖ ἀκόμη ἓνα κάπως ἀμφικωνικὸ σχῆμα ποὺ τῆς προσδίδει ἔντονα τὸ ὕφος τοῦ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ. Ἐκεῖνο βέβαια ποὺ σαφῶς ἀπομακρύνει τὴ λήκυθο *ἀρ. κατ. 27* ἀπὸ τὶς ἀττικὲς ληκύθους εἶναι ἡ λιτότητα τῆς διακόσμησης, ἡ ὁποία ἔρχεται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν πυκνὴ διακόσμηση ποὺ ἀπλώνεται σὲ στενὲς ζῶνες στὸν λαιμὸ τῶν ἀττικῶν ληκύθων τῆς ΠΓ ἐποχῆς. Τὸ ἀττικίζον στοιχεῖο στὴ ναξιακὴ λήκυθο *ἀρ. κατ. 27* εἶναι ἡ εὐρεία βάση, ἐνῶ ἡ περιορισμένη τῆς διακόσμησης ἀποτελεῖ σαφῶς στοιχεῖο ποὺ ἐπιβιώνει ἀπὸ τὸν Υπο - ΠΡΓ ρυθμὸ. Δείγματα ἐνὸς ἀνάλογου ἀττικίζοντος ρυθμοῦ ἔχουμε καὶ ἀπὸ τὸ Λευκαντί, ὅπου ἀρχίζει ἐπίσης ἡ υἰοθέτηση ἀττικῶν στοιχείων αὐτὴν τὴν ἐποχὴ³⁴¹.

Ναξιακοὶ ἀττικίζοντες ρυθμοὶ τῆς ΜΓ I ἐποχῆς

Ἡ ἀποδοχὴ τῶν ἀττικῶν στοιχείων στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια γίνεται πάντοτε μὲ ἄνισους ρυθμοὺς καὶ πολλὰ στοιχεῖα φθάνουν μὲ καθυστέρηση, ἐνῶ ἄλλα ἀφομοιώνονται ταχύτερα. Τὸ φαινόμενο εἰκονογραφεῖται σαφῶς ἀπὸ δύο ὁμάδες οἰνοχοῶν (*ἀρ. κατ. 13-14* καὶ *23-26*), οἱ ὁποῖες μαζὶ μὲ τὸν ἀμφορέα *ἀρ. κατ. 1* παρουσιάζουν συμφυρμὸ στοιχείων τοῦ ἀττικοῦ ρυθμοῦ τῆς ΠΓ II καὶ τῆς ΜΓ I ἐποχῆς, ποὺ δίνει καὶ τὸ χρονικὸ στίγμα τῆς κατασκευῆς τους. Πρόκειται γιὰ δύο διαφορετικὲς ὁμάδες ἀγγείων ἀπὸ ἄποψη τεχνικῆς, καθὼς ἢ μία χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ χρήση ἐπιχρίσματος (*ἀρ. κατ. 1* καὶ *13-14*) καὶ ἢ ἄλλη ἀπὸ τὴν ἀπουσία ἐπιχρίσματος καὶ τὴ χρήση ἐνὸς λαμπεροῦ μαύρου γανώματος (*ἀρ. κατ. 22-26*).

Οἱ οἰνοχόες *ἀρ. κατ. 13* (πίν. 12α-γ) καὶ *14* (πίν. 13α-γ) καὶ ὁ ἀμφορέας *ἀρ. κατ. 1* (πίν. 4-5) προέρχονται ἀπὸ ἓνα ἀττικίζον ναξιακὸ ἐργαστήριον ποὺ χρησιμοποιοῖ τὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλὸ μὲ τὴ μεγάλη περιεκτικότητα σὲ χρυσιζόντα μαρμαρυγία καὶ τὸ ὑποκίτρινο ἐπίχρισμα. Τὸ πολὺ ἐξίτηλο γάνωμα τῶν ἀγγείων εἶναι ἰριδίζον μαῦρο καὶ τὸ πλάσιμο τοῦ σχήματος δὲν προδίδει ἰδιαίτερα ἔμπειρο ἀγγειοπλάστη. Κοινὸ κατασκευαστικὸ στοιχεῖο τῶν τριῶν ἀγγείων εἶναι ἡ χαρακτηριστικὴ κλίση τοῦ λαιμοῦ πρὸς τὴ μίαν πλευρά. Ἡ κλίση αὐτὴ συναντᾶται καὶ σὲ ἄλλες οἰνοχόες ἢ ἀμφορεῖς ἀπὸ ἄλλα γνωστὰ νεκροταφεῖα τῆς Νάξου, κυρίως ἀπὸ τὶς συστάδες γεωμετρικῶν τάφων τοῦ Βόρειου νεκροταφείου³⁴². Τὰ ἀγγεῖα αὐτῆς τῆς ὁμάδας

341. Βλ. σχετικὰ *Lefkandi I*, 315.

342. Βλ. π.χ. *ASAtene* 45, 1983, 127, πίν. 15 καὶ 131 πίν. 23.

προφανώς προέρχονται από το ίδιο ναξιακό εργαστήριο που ακολουθεί εξαιρετικά πιστά το σχήμα και τη διακόσμηση των αττικών αγγείων με τον μικρό πίνακα στον λαιμό και τις ζώνες με τις οριζόντιες γραμμές στο σώμα. Η χρήση του επιχρίσματος αποτελεί ναξιακό στοιχείο και η άδεξιότητα του αγγειοπλάστη, στην οποία οφείλεται η χαρακτηριστική κλίση του λαιμού, διακρίνει σαφώς τα αγγεία του εργαστηρίου από άλλα σύγχρονα ναξιακά κεραμικά. Το ζεύγος των δύο ζωνών με τις οριζόντιες εδαφόχρωμες γραμμές που περιτρέχουν το σώμα των οίνοχοων αποτελεί αττικό στοιχείο της ΠΓ ΙΙ εποχής. Στην Αττική όμως ο αριθμός των γραμμών κάθε ζώνης δεν υπερβαίνει τις τρεις ούτε αργότερα, όταν κατά τη ΜΓ περίοδο οι ζώνες αυξάνονται. Συνεπώς η αύξηση του αριθμού των γραμμών της ζώνης που παρουσιάζουν οι οίνοχοες *άρ. κατ. 13* και *14* αποτελεί ναξιακό χαρακτηριστικό, το οποίο ένδεχομένως αντανακλά την πυκνωση των ζωνών στο σώμα των αττικών οίνοχοων της ΜΓ περιόδου.

Τον ίδιο συμφурμό στοιχείων των τεχνοτροπικών φάσεων της ΠΓ ΙΙ και ΜΓ Ι εποχής παρουσιάζει και η άλλη κατηγορία οίνοχοων του Νότιου νεκροταφείου, που χαρακτηρίζονται από την απουσία επιχρίσματος και το λαμπερό μαύρο γάνωμα (*άρ. κατ. 23-26*). Στην οίνοχόη *άρ. κατ. 23* (πίν. 22) ο μικρός στενός πίνακας του λαιμού συνδυάζεται, όπως και στην προηγούμενη ομάδα, με δύο ζώνες των τεσσάρων οριζόντιων γραμμών στο σώμα. Στην οίνοχόη *άρ. κατ. 24* (πίν. 23) στα νεώτερα στοιχεία ανήκει το αρκετά μεγάλο ύψος του σώματος, ενώ στα παλαιότερα ο μικρός πίνακας του λαιμού. Το κύριο στοιχείο αυτών των οίνοχοων είναι η εξαιρετικά πιστή απόδοση των αττικών προτύπων. Η ακρίβεια του σχεδίου αυτής της οίνοχόης είναι εφάμιλλη των αττικών και μόνον η πλαισίωση του πίνακα δείχνει ότι πρόκειται για αττικίζον και όχι αττικό έργο. Ανάλογη ποιότητα σχεδίου που αντιστοιχεί πλήρως στο επίπεδο των αττικών προτύπων παρουσιάζουν και οι δύο οίνοχοες *άρ. κατ. 25* (πίν. 24) και *άρ. κατ. 26* (πίν. 25).

Οι αττικίζοντες ρυθμοί των εργαστηρίων που ακολουθούν πρότυπα της ΜΓ Ι περιόδου παρουσιάζουν τρεις τεχνοτροπικές τάσεις που αντιστοιχούν σε τρεις διαφορετικούς αττικίζοντες ναξιακούς ρυθμούς: πρόκειται για αττικίζοντες ρυθμούς με άμεση ή έμμεση εξάρτηση από την Αττική, αλλά και για αττικίζοντες ρυθμούς με πολλά έτερόκλητα στοιχεία και συχνά επίδραση των Υπο - ΠΡΓ εργαστηρίων.

Η επίδραση των αττικών εργαστηρίων της ΜΓ περιόδου είναι καθοριστική στη διακόσμηση των ναξιακών κεραμικών, ενώ αντίθετα η έπιλογή των σχημάτων έμφανίζεται συχνά έπηρασμένη και από άλλα εργαστήρια. Όστόσο, τα περισσότερα σχήματα ακολουθούν άμεσα αττικά πρότυπα: ο άμφορέας, η οίνοχόη, η λήκυθος, ο ρηχός σκύφος και ο ρηχός κύαθος, καθώς και τα όμοιώματα ύποδημάτων αποτελούν εύγλωττες έκφράσεις αυτής της τάσης. Υπάρχουν όμως σχήματα, όπως ο βαθύς σκύφος και ο βαθύς κύαθος, που φαίνονται να άντλούν από αττικίζοντα πελοποννησιακά πρότυπα. Μία τρίτη τάση στα ναξιακά εργαστήρια αυτής της περιόδου είναι να άντλούν από σχήματα που προέρχονται από εύβοϊκά Υπο - ΠΡΓ εργαστήρια, όπως ο άμφορίσκος με τις κάθετες λαβές από τον λαιμό στον ώμο. Παράλληλα υπάρχουν όρισμένοι τύποι κεραμικών, όπως η σφαιρική ύπιλαμη πρόχους με τη χαμηλή λαβή ή ο τύπος των ειδωλίων των πιτηνών που μαρτυρούνται σχεδόν άποκλειστικά στη Νάξο.

Στα αττικίζοντα ναξιακά εργαστήρια που ακολουθούν άμεσα αττικά πρότυπα της ΜΓ Ι περιόδου ιδιαίτερη θέση κατέχει ο ρυθμός των διμετωπικών όμοκεντρικών

κύκλων. Ἀντιπροσωπευτικὸς ἐκφραστὴς αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ εἶναι μεταξὺ τῶν πρὶν ἀπὸ τὸ 1949 εὐρημάτων τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς στὴ Νάξο ὁ περίφημος ἀμφορέας ποὺ δημοσίευσε ὁ Ν. Μ. Κοντολέον, ὁ γνωστὸς γιὰ τοῦτο ὡς «ἀμφορέας Κοντολέοντος» (πίν. 56-59, εἰκ. 25)³⁴³. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς προφανῶς τυχαῖα δὲν ἐκπροσωπεῖται μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου γιὰτὶ εἶναι ὄχι μόνον πολὺ σημαντικὸς, ἀλλὰ καὶ πολὺ διαδεδομένος στὴ Νάξο. Ὅπως καὶ στὴν Ἀττικὴ, ὁ ρυθμὸς αὐτὸς χρησιμοποιεῖται στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια κυρίως γιὰ κρατῆρες καὶ ἀμφορεῖς τοῦ ἐπιγαστρίου τύπου. Ὁ ρυθμὸς τῶν διμετωπικῶν ἢ τριμετωπικῶν ὁμοκεντρικῶν κύκλων ἔχει μακρὰ παράδοση στὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια³⁴⁴. Τὰ πρωιμότερα δείγματα τῶν ἀγγείων αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ προέρχονται ἀπὸ ἀττικὰ Υ - ΠΡΓ ἐργαστήρια ποὺ παράγουν κατὰ κανόνα ἀγγεῖα γιὰ ἐξαγωγή, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ τῶν ἀγγείων αὐτῆς τῆς περιόδου ποὺ ἔχουν βρεθεῖ στὰ νεκροταφεῖα τῆς Κνωσοῦ καὶ τοῦ Λευκαντιοῦ³⁴⁵. Τὰ ἐργαστήρια αὐτὰ ἀνήκουν στὰ σημαντικότερα ἀττικὰ ἐργαστήρια τῆς ΠΡΓ περιόδου καὶ ἐκουγχρονίζουσαν συνεχῶς τὴν παράδοσή τους, τὴν ὁποία μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο διασώζουσαν ἕως τὴν ΥΓ ἐποχὴ. Ἀττικὰ ἀγγεῖα τῶν διμετωπικῶν ἢ τριμετωπικῶν ὁμοκεντρικῶν ρυθμῶν μαρτυροῦνται συχνὰ στὴ Νάξο καὶ ἀπὸ τὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια ποὺ χρησιμοποιοῦν ὑπορρόδινο ἐπίχρισμα ἔχουν διασωθεῖ ἀρκετὰ δείγματα αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ. Ὁ «ἀμφορέας Κοντολέοντος» ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ δείγμα τῆς ἄμεσης ἐξάρτησης τοῦ ναξιακοῦ αὐτοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ ἀττικὰ πρότυπα τῆς ΜΓ Ι ἐποχῆς³⁴⁶.

Στὰ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια ποὺ ἀντανακλοῦν ἔμμεσα τὶς ἀττικὲς τεχντροπιές τῆς ΜΓ Ι περιόδου σημαντικὴ θέση φαίνεται νὰ κατέχει ἡ παραγωγή τῶν βαθιῶν σκύφων καὶ κυάθων. Οἱ φόρμες αὐτῶν τῶν ἀγγείων ποὺ εἶναι ἄγνωστες στὴν Ἀττικὴ τὰ συνδέουν ἄμεσα μὲ πελοποννησιακοὺς ἀττικίζοντες ρυθμούς, ἐνῶ ἡ διακόσμησή τους προδίδει συναίρεση καὶ ἐπεξεργασία πολλῶν ἀττικίζόντων στοιχείων. Ἰδιαίτερα σημαντικὴ εἶναι ἡ τεχντροπικὴ τάση ποὺ ἐμμένει σὲ παλαιὰ ναξιακὰ σχήματα καὶ καταλήγει σὲ σφαιρικὲς φόρμες, ὅπως αὐτὰ τοῦ «ἐργαστηρίου Ἀγίας Θεοδοσίας»³⁴⁷, τὸ ὁποῖο ἐκπροσωπεῖται εὐρύτατα μεταξὺ τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου. Τυπικὰ ναξιακὴ εἶναι ἡ τεχντροπία τῶν ἀττικίζόντων ἀγγείων ποὺ παρουσιάζουν καὶ στοιχεῖα ἀπὸ τεχντροπιές τῶν Υπο - ΠΡΓ ἐργαστηρίων. Χαρακτηριστικὴ εἶναι

343. AE 1945 - 47, 3.

344. Βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Benaki Museum Amphora*, 43 - 53. J. N. COLDSTREAM, A Question of Cycladic Geometric Amphorae στὸ E. LANZILLOTTA - D. SCHILARDI, *Le Cicladi ed il Mondo Egeo. Atti del Seminario internazionale, Roma 19 - 21 Novembre 1992* (1996), 169 - 186. Ν. ΚΟΥΡΟΥ - Ν. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΙΣ, A propos d'une amphore géométrique pansue du type à trois métopes de cercles concentriques, *BCH* 120, II, 1997, 249 - 263.

345. Βλ. *Lefkandi II*, ἀρ. 451, πίν. 6. J. N. COLDSTREAM, Some New Tomb Vases from Early Knossos στὸ Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ (ἐκδ.), *ΣΤΗΛΗ, Τόμος εἰς μνήμην Ν. Μ. Κοντολέοντος* (Ἀθῆναι 1980), 408 πίν. 191. Τοῦ ἰδίου, Knossos: An Urban Neucleus in the Dark Age? στὸ MUSTI κ.ἄ. (ἐκδ.), *La Transizione dal Miceneo all'Alto Arcaismo* (Roma 1991), 294 πίν. 8.

346. Βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Benaki Museum Amphora*, 51 σημ. 49. ΚΟΥΡΟΥ - ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΙΣ, ὁ.π. (σημ. 344).

347. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 135 - 137.

ή περίπτωση τῶν ἀμφορίσκων *ἀρ. κατ. 3* καὶ *4*, στοὺς ὁποίους συνδυάζεται τὸ σχῆμα τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν μὲ τὴν ἀττικίζουσα διακόσμηση τῆς ΜΓ I περιόδου.

Ναξιακοὶ ἀττικίζοντες ρυθμοὶ τῆς ΜΓ II ἐποχῆς

Τὰ ἐργαστήρια ποὺ ἀκολουθοῦν πρότυπα τῆς ΜΓ II φάσης συνεχίζουν τὴν παράδοση τῶν ναξιακῶν ρυθμῶν τῆς ΜΓ I περιόδου καὶ ἡ ἐξέλιξη τῶν τεχνοτροπιῶν εἶναι ἀνάλογη πρὸς ἐκείνη τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων. Τὰ σχήματα γίνονται ὑψηλότερα ἢ σφαιρικότερα, ἀνάλογα μὲ τὴν κυρίαρχη τάση κατὰ τὴν προηγούμενη ΜΓ I περίοδο. Τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα τῶν ἀττικίζόντων ναξιακῶν ρυθμῶν ἐξελισσεται μὲ αὐξανόμενη πύκνωση τῶν μοτίβων. Πολὺ χαρακτηριστικὴ εἶναι σὲ αὐτὴ τὴ φάση ἡ υἰοθέτηση καὶ τῶν στενότερων συμπληρωματικῶν ζωνῶν, ὅπως γιὰ παράδειγμα στὴ διακόσμηση τῆς ληκύθου - οἰνοχόης *ἀρ. κατ. 29* (πίν. 27). Παράλληλα ὑπάρχει ἡ χαρακτηριστικὴ ἐμμονὴ στὴν παράδοση ποὺ διαφοροποιεῖ ἔντονα ὀρισμένα ναξιακὰ ἐργαστήρια ἀπὸ τὰ ἀττικά. Ἐνδεικτικὴ γιὰ παράδειγμα εἶναι ἡ προσήλωση τοῦ ναξιακοῦ ρυθμοῦ στὴ σκοτεινὴ ἐπιφάνεια ἀκόμα καὶ σὲ σχήματα ποὺ στὴν Ἀττικὴ ἔχουν πάντα ἐδαφόχρωμη διακόσμηση, ὅπως π.χ. οἱ πρόχοι.

Τὰ μοτίβα ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὸν ἀττικίζοντα ναξιακὸ ρυθμὸ ποὺ ἀκολουθεῖ πρότυπα τῆς ΜΓ II ἐποχῆς εἶναι πολὺ περιορισμένα καὶ εἶναι ὅλα μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἀττικῆς παράδοσης. Τὸ πῶς συνηθισμένο εἶναι ἡ διπλὴ ἢ πολλαπλὴ τεθλασμένη ποὺ δὲν γίνεται πάντοτε μὲ πολλαπλὸ πινέλο. Ἀκολουθοῦν ὁ κυνόδοντας, ἡ ἰχθυάκανθα καὶ ἡ ψευδο - ἰχθυάκανθα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ παραλλαγὴ τῆς τεθλασμένης. Ὁ μαϊάνδρος δὲν εἶναι συχνὸ μοτίβο στὴ διακόσμηση τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου. Πολὺ πῶς συχνὸς εἶναι ὁ ψευδομαϊάνδρος, τὰ λοξὰ γραμμίδια καὶ τὸ πριονωτό. Τὸ παραδοσιακὸ μοτίβο τῶν δικτυωτῶν τριγώνων συνεχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται, ἂν καὶ μὲ φειδώ, καὶ μόνον σὲ ἀγγεῖα μὲ πυκνὴ διακόσμηση. Ὁ ρόδακας ὡς μοτίβο ἐμφανίζεται στὸν ναξιακὸ ρυθμὸ πρὸς τὸ τέλος τῆς ΜΓ II ἐποχῆς καὶ ἀκολουθώντας τὴν ἀττικὴ παράδοση ἐνσωματώνεται συνήθως στὸ διακοσμητικὸ σύστημα μὲ τὰ τρίγλυφα καὶ τὶς μετόπες [π.χ. *ἀρ. κατ. 2* (πίν. 6) καὶ *8* (πίν. 9γ-ε)]. Συνήθως ὁ ρόδακας αὐτὸς ζωγραφίζεται κατὰ τὸ ἀττικὸ σχῆμα μὲ τὴν τεχνικὴ τοῦ περιγράμματος καὶ μὲ μία μόνον γραμμὴ κατὰ μῆκος τοῦ ἄξονα, ἀλλὰ ὑπάρχει καὶ ἡ καθαρὰ ναξιακὴ παραλλαγὴ ποὺ ἀποδίδει τὸν ρόδακα μόνον μὲ σκιαγραφία (βλ. ἀγγεῖο *ἀρ. κατ. 8*). Σημαντικὸ ρόλο στὸν ἀττικίζοντα ναξιακὸ ρυθμὸ τῆς ΜΓ II περιόδου παίζουν οἱ στιγμές, εἴτε ὡς συμπληρωματικὸ μοτίβο (π.χ. ἀνάμεσα στὰ φύλλα τοῦ ρόδακα *ἀρ. κατ. 2*), εἴτε ὡς ἐνστιγμες στήλες (π.χ. *ἀρ. κατ. 2*) ἢ ἀκόμα ὡς σειρὲς ὀριζόντιων στιγμῶν (π.χ. στὸν λαιμὸ τῆς οἰνοχόης *ἀρ. κατ. 29*).

Παριανοὶ ἀττικίζοντες ρυθμοὶ τῆς ΜΓ II ἐποχῆς

Μεταξὺ τῶν ἀττικίζόντων κεραμεικῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου ὑπάρχουν ὀρισμένα ἀγγεῖα (*ἀρ. κατ. 37, 50-55*), τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι κατασκευασμένα μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλό, ἀλλὰ μὲ ἓνα ἄλλο εἶδος σχετικὰ λεπτόκοκκου πορτοκαλόχρωμου πηλοῦ (7.5 YR 8/6). Ὁ πηλὸς αὐτὸς περιέχει ἐλάχιστα μόνον ἐγκλείσματα μεταξὺ τῶν ὁποίων περιλαμβάνεται καὶ ἀρκετὴ ποσότητα λεπτόφλοιου μαρμαρυγία

σὲ ἀσημένιο χρώμα. Ὁ πηλὸς αὐτὸς θεωρεῖται παριανὸς γιατί παρουσιάζει ὄψη πολὺ συγγενική μὲ τὸν ἀνοιχτόχρωμο λεπτόκοκκο πηλὸ ποὺ συναντᾶται κατὰ κανόνα στὰ γεωμετρικὰ κεραμικὰ τῆς Πάρου³⁴⁸. Σὲ σχέση μὲ τὸν ναξιακὸ, ὁ παριανὸς πηλὸς εἶναι συνήθως καλύτερα ἐπεξεργασμένος καὶ γι' αὐτὸ περισσότερο λεπτόκοκκος. Περιέχει ὅμως καὶ αὐτὸς μερικὰ μαῦρα ἢ γκρίζα καὶ πολὺ σπανιότερα λευκὰ ἐγκλείσματα καὶ σημαντικὴ ποσότητα λεπτόφλοιου ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν σκληρὸ ναξιακὸ πηλὸ ὁ παριανὸς εἶναι σχετικὰ εὐθρυπτος γιατί ἔχει ψηθεῖ σὲ χαμηλότερες θερμοκρασίες. Ἄν καὶ σύγχρονα αὐτὰ τὰ κεραμικὰ ἐμπίπτουν σὲ δύο διαφορετικὲς τεχντροπικὲς ὁμάδες ἀπὸ τίς ὁποῖες μόνον ἡ μία ἔχει ἄμεσα ἀττικά πρότυπα.

Ἡ πρώτη ὁμάδα αὐτῶν τῶν ἀττικίζόντων κεραμικῶν περιλαμβάνει τοὺς κυάθους *ἀρ. κατ. 50-55* (πίν. 42-44) ποὺ προέρχονται ὅλοι ἀπὸ τὸν ἴδιο τάφο, τὸν τάφο Α-1937, καὶ προφανῶς ἀποτελοῦν μία ἐνιαία προσφορὰ παριανῶν ἀγγείων στὴ Νάξο. Οἱ κύαθοι ποὺ εἶναι ὅμοιοι τυπολογικὰ καὶ τεχντροπικὰ ἀπηχοῦν τίς μορφοπλαστικὲς τάσεις τῶν ἀττικίζόντων ρυθμῶν τῆς ΜΓ I περιόδου καὶ ἀκολουθοῦν τὴν ἀργολικὴ παραλλαγὴ τοῦ τύπου μὲ τὸ βαθὺ σῶμα.

Στὸν βαθμὸ ποὺ εἶναι γνωστοί, οἱ ΜΓ ρυθμοὶ τῆς Πάρου θεωροῦνται ὅτι ἀκολουθοῦν τοὺς ἀττικούς³⁴⁹, ἀλλὰ ὅπως προκύπτει ἀπὸ τοὺς κυάθους *ἀρ. κατ. 50-55* τὰ καλλιτεχνικὰ ρεύματα ποὺ τοὺς προσδιορίζουν ἀποφασιστικά, τυπολογικὰ καὶ τεχντροπικὰ, εἶναι τὰ πελοποννησιακὰ. Ἡ ἀργολικὴ παράδοση τοῦ ἐργαστηρίου εἶναι ἐμφανῆς ὄχι μόνον στὸν τύπο τοῦ σχήματος, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὲς μορφοπλαστικὲς λεπτομέρειες, ὅπως ὁ μικρὸς δακτύλιος τῆς βάσης καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν μαστῶν. Οἱ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις στὸν ὦμο τῶν παριανῶν κυάθων *ἀρ. κατ. 50-55* εἶναι μικροὶ καὶ ὑποτυπώδεις, ἐνῶ ἀντίθετα στοὺς ναξιακοὺς κυάθους *ἀρ. κατ. 45-46* οἱ μαστοὶ ἀποδίδονται μεγάλοι καὶ αἰχμηροί. Ἀλλὰ καὶ στὰ δύο κυκλαδικὰ ἐργαστήρια, δηλ. καὶ στὸ παριανὸ καὶ τὸ ναξιακὸ, οἱ μαστοὶ πλαισιώνουν τὸν διακοσμητικὸ πίνακα τοῦ ὦμου καὶ δὲν ἀνήκουν σὲ αὐτόν, ὅπως δηλ. συμβαίνει στοὺς κυάθους τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων.

Τὰ κοινὰ στοιχεῖα ποὺ διαπιστώνονται στοὺς ἀγγειοπλάστες τῶν δύο κυκλαδικῶν ἐργαστηρίων δὲν ἔχουν συνέχεια στὴν ἀγγειογραφία. Ἀντίθετα πρὸς τοὺς Νάξιους ἀγγειογραφία ποὺ προτιμοῦν ρωμαλέα καὶ ἔντονα ἀττικίζοντα γεωμετρικὰ μοτίβα γιὰ τὸν πίνακα τοῦ ὦμου, ὅπως οἱ πολλαπλὲς τεθλασμένες, οἱ ἀγγειογράφοι τῶν παριανῶν κυάθων προτιμοῦν ἀνάλαφρα μοτίβα, ὅπως οἱ ἔνστιγμες ζῶνες ποὺ διακομοῦν τὸν πίνακα τοῦ ὦμου στὰ ἀγγεῖα *ἀρ. κατ. 50-55*. Τὰ διακοσμητικὰ θέματα

348. Ἄν καὶ ὑπάρχουν ἀρκετὲς ποιότητες παριανῶν πηλῶν (βλ. *BCH* 110, 1986, 49) ἀπὸ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ εἶναι γνωστὸς βασικὰ ἓνας τύπος ἀνοιχτόχρωμου, λεπτόκοκκου πηλοῦ μὲ ἀσημόχρωμο μαρμαρυγία (βλ. *GGP*, 176).

349. Γιὰ τὸν παριανὸ ρυθμὸ τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς βλ. *GGP*, 176. E. BUSCHOR, *AM* 54, 1929, 142. O. RUBENSOHN, *Das Delion von Paros* (Wiesbaden 1962), 83. P. BOCCI, *Ricerche sulla ceramica cicladica*, *Studi Miscellanei* 2, 1962, 5 κέ.

αὐτοῦ τοῦ τύπου δὲν εἶναι ἄγνωστα στὴν Ἀττικὴ³⁵⁰, ὥστόσο χρησιμοποιοῦνται κυρίως στὰ ἀργολικὰ ἐργαστήρια³⁵¹.

Ἡ δευτέρη κατηγορία παριανῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου ποὺ ἐκπροσωπεῖται ἀπὸ τὸν σκύφο *ἀρ. κατ. 37* (πίν. 33) εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀκολουθεῖ ἄμεσα ἀττικὰ πρότυπα. Ὁ σκύφος *ἀρ. κατ. 37* ἀνήκει στὴν κατηγορία τῶν ΜΓ II σκύφων ποὺ διακομοῦνται μὲ ἓνα πίνακα μὲ ἐνάλληλες γωνίες στὸν ὦμο, τοὺς γνωστοὺς ὡς «σκύφους μὲ τὶς ἐνάλληλες γωνίες», οἱ ὁποῖοι παλαιότερα ἦταν γνωστοὶ ὡς «κυκλαδικοὶ σκύφοι»³⁵². Σύμφωνα μὲ τὴ νεώτερη ἔρευνα αὐτὴ ἡ κατηγορία γεωμετρικῶν σκύφων ποὺ ἔχει μεγάλη διάδοση κυρίως στὴ Δύση εἶναι εἶδος ἀγαπητὸ σὲ πολλὰ γεωμετρικὰ ἐργαστήρια, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγονται καὶ τὰ κυκλαδικά³⁵³.

Ἡ παράδοση τῶν σκύφων μὲ τὶς ἐνάλληλες γωνίες πρέπει νὰ φθάνει στὴν Πάρο κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν Ἀττικὴ, ὅπως ἄλλωστε εἶναι σαφὲς καὶ στὸν σκύφο *ἀρ. κατ. 37*, στὸν ὁποῖον ὑπάρχουν ἀκόμη οἱ συμπληρωματικοὶ ρόδακες στὸν πίνακα τοῦ ὦμου. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἡ ἀττικὴ ἐπίδραση ἔχει πλήρως ἀφομοιωθεῖ καὶ κυκλαδοποιηθεῖ, ἀφοῦ οἱ ρόδακες αὐτοὶ ἀποτελοῦν ὄργανικὸ τμήμα τοῦ πίνακα καὶ ὄχι συμπλήρωμα τῆς ζώνης τοῦ ὦμου πρὸς τὴ λαβή. Ἄμεσα ἀττικὰ πρότυπα ἔχει καὶ ἡ διακόσμηση τοῦ χεῖλους στὴν ἐσωτερικὴ πλευρά, ὅπου ἡ φαρδιὰ ἐδαφόχρωμη ταινία διακοσμεῖται κατὰ διαστήματα ἀπὸ ὀμάδες καθέτων γραμμίδιων. Ἡ Πάρος ἔχει ἤδη προταθεῖ ὡς κέντρο τοῦ κυκλαδικοῦ, ἀλλὰ ἐντονα ἀττικίζοντος ἐργαστηρίου τῶν σκύφων μὲ τὶς ἐνάλληλες γωνίες³⁵⁴. Τὸ νέο στοιχεῖο ποὺ προσφέρει ὁ σκύφος *ἀρ. κατ. 37* εἶναι ἡ ἐπιβεβαίωση ὅτι τὸ κυκλαδικὸ ἐργαστήριον εἶναι ἀπὸ τὰ πρωιμότερα ἐργαστήρια ποὺ κατασκευάζουν σκύφους αὐτοῦ τοῦ τύπου.

Ρυθμοὶ Υπο - ΠΡΓ παράδοσης

Ὁ Υπο - ΠΡΓ ρυθμὸς ποὺ κυριαρχεῖ στὰ εὐβοϊκὰ ἐργαστήρια καὶ παρουσιάζει ἀντίστοιχη ἀνάπτυξη στὶς Βόρειες Κυκλάδες ἔχει περιορισμένη μόνον διάδοση νοτιότερα στὸ Αἰγαῖο³⁵⁵. Ὡστόσο, εἰσαγμένα καὶ ἐγχώρια κεραμικὰ ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν Υπο - ΠΡΓ παράδοση, εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὴ Νάξο, ἐνῶ ὁ ἀντίκτυπος αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ εἶναι συχνὰ εὐδιάκριτος ἀκόμα καὶ σὲ κεραμικὰ ποὺ προέρχονται ἀπὸ ἐργαστήρια μὲ ἀττικὸ προσανατολισμό. Γενικῶς ὅμως οἱ μὴ ἀττικίζοντες ρυθμοὶ στὴ Νάξο εἶναι μικρῆς ἐμβέλειας καὶ ἡ παρουσία τους ἐντοπίζεται κυρίως πρὶν ἀπὸ τὴν πλήρη ἐπικράτηση τῶν ἀττικίζόντων ρευμάτων κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο ἢ κατὰ τοὺς ΥΓ χρόνους.

350. Βλ. π.χ. *Ker. V1*, πίν. 101 (779).

351. Βλ. π.χ. *CGA*, πίν. 71 (C 1577).

352. Βλ. D. RIDGWAY, *Coppe cicladiche da Veii*, *StEtr* 35, 1967, 311 κέ.

353. Βλ. P. DESCOEUDRES - K. KEARSLY, *Greek Pottery at Veii: Another Look*, *BSA* 78, 1983, 9 κέ.

354. Αὐτόθι, 18 σημ. 35.

355. *Lefkandi I*, 336 κέ. *GGP*, 165.

Στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου ἔχει ἀποκαλυφθεῖ σημαντικὸς ἀριθμὸς σκύφων μὲ κρεμάμενα ἡμικύκλια ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ περισσότεροι ἀποτελοῦν εὐβοϊκὲς εἰσαγωγές, μερικοὶ ὅμως ἐνδέχεται νὰ προέρχονται ἀπὸ τοπικὰ ἐργαστήρια³⁵⁶. Ἡ ἔκταση τοῦ φαινομένου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτιμηθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν ὀλοκληρωμένη γνώση τοῦ ὑλικοῦ ἀπὸ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο, προφανῶς ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν ναξιακῶν ἐργαστηρίων ποὺ ἀκολουθοῦσαν αὐτοὺς τοὺς ρυθμοὺς πρέπει νὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ περιορισμένος, καθὼς ἡ γενικότερη τάση τῶν ναξιακῶν ἐργαστηρίων παρέμενε πάντοτε σταθερὰ προσανατολισμένη πρὸς τὴν Ἀττικὴ³⁵⁷.

Ἄνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς σκύφους μὲ τὰ κρεμάμενα ἡμικύκλια ὅμως, οἱ ὁποῖοι ἄλλωστε ἀποτελοῦν μία συγκεκριμένη καὶ εἰδικὴ κατηγορία ἀγγείων³⁵⁸, ἡ ἐπίδραση τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ διαπιστώνεται συχνὰ σὲ ἄλλα σχήματα ἀγγείων. Μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα οἱ ἐπιρροὲς ἢ μάλλον ὁ ἀπόηχος τῶν Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Θεσσαλίας στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια φαίνεται ὅτι περιορίζεται χρονικὰ στὰ πλαίσια τῆς ΠΓ ἐποχῆς καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ΜΓ περιόδου, δηλ. ἕως ὅτου ἀρχίσουν νὰ κυριαρχοῦν πλήρως οἱ ἀττικίζοντες ρυθμοί. Τὰ χρονικὰ πλαίσια τῆς ἐπίδρασης τοῦ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ στὴ Νάξο προκύπτουν βασικὰ ἀπὸ ταφικὰ σύνολα τοῦ Βόρειου νεκροταφείου, ὅπου διαπιστώνονται μόνον μέσα στὴν ΠΓ ἐποχὴ. Ἰδιαίτερα σημαντικοὶ γιὰ τὴ χρονολόγηση τοῦ ναξιακοῦ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ εἶναι δύο τάφοι τοῦ Βόρειου νεκροταφείου, ἡ παιδικὴ ταφὴ τοῦ οἰκοπέδου Μανδηλαρᾶ στὴ Μέσα Γρόττα³⁵⁹ καὶ ὁ τάφος LVII στὴ συστάδα τῆς Πλῖθου³⁶⁰. Οἱ δύο τάφοι περιεῖχαν ἀγγεῖα τοῦ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ μαζὶ μὲ ἀττικίζοντα κεραμικὰ ποὺ χρονολογοῦνται στὸ τέλος τῆς ΠΓ II καὶ τὴς ἀρχῆς τῆς ΜΓ I ἐποχῆς. Τὰ ἀγγεῖα αὐτῶν τῶν τάφων ἀνήκουν στὰ τελευταῖα δείγματα τοῦ ναξιακοῦ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ, ὁ ὁποῖος στὴ συνέχεια μὲ τὴν ἐπικράτηση τῆς ἀττικίζουσας τεχντροπίας χάνεται πλήρως³⁶¹.

Ἡ ὑπαρξὴ Υπο - ΠΡΓ ρυθμῶν στὴ ναξιακὴ κεραμικὴ τῆς περιόδου, ἡ ὁποία ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν ΠΓ ἐποχὴ τῆς Ἀττικῆς, συνεπάγεται ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν ἀττικὴ ἐπιρροὴ ποὺ κυριαρχοῦσε στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο³⁶². Ἴσως γι' αὐτὸ τὰ ἀττικὰ στοιχεῖα τῆς ΠΓ ἐποχῆς εἰσέρχονται συνήθως στὸ ναξιακὸ θεματολόγιο μὲ καθυστέρηση καὶ παράλληλα μὲ στοιχεῖα τῆς ἐπόμενης ἀττικῆς φάσης. Ἡ σχέση τῆς ναξιακῆς κεραμικῆς μὲ τοὺς Υπο - ΠΡΓ ρυθμοὺς παρουσιάζει ἐνδιαφέρον καὶ ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ συντηρητισμοῦ τῶν ναξιακῶν ἐργαστηρίων. Οἱ Νάξιοι κεραμεῖς σπάνια υἰοθετοῦν νέα στοιχεῖα χωρὶς νὰ τὰ προσαρμόσουν στὴν

356. Βλ. *ASAtene* 45, 1983, 110 εἰκ. 2 - 3 καὶ 126 εἰκ. 12.

357. Βλ. ἐνδεικτικὰ ΠΑΕ 1978, πίν. 146 καὶ ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 142 - 143.

358. Γι' αὐτὴν τὴν κατηγορία ἀγγείων γενικότερα βλ. R. KEARSLY, *The Pendent Semi - circle Skyphos. A Study of its Development and Chronology and an Examination of it as Evidence for Euboean Activity at Al Mina*, *BICS Suppl.* 44, 1989. Ἐπίσης, J. P. DESCOEUDRES - R. KEARSLY, ὁ.π. (σημ. 353), 41.

359. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, *ASAtene* 45, 1983, 110 εἰκ. 3. Τοῦ ἰδίου, ΠΑΕ 1978, πίν. 146. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 142 - 143.

360. *ASAtene* 45, 1983, 126.

361. Βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 142.

362. Βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Local Naxian Workshops*, 108.

υπάρχουσα κεραμεική τους παράδοση³⁶³. Για τοῦτο ἔχουμε συχνά, κυρίως κατὰ τὴ ΜΓ I φάση, τὸ φαινόμενο ναξιακῶν ἐργαστηρίων ποὺ συνηθίζουν νὰ παρουσιάζουν ἐπιλεκτικὸ συνδυασμὸ ἀττικῶν καὶ Υπο - ΠΡΓ στοιχείων, ὅπως π.χ. στὴν περίπτωση τῶν ἀμφορίσκων *ἀρ. κατ. 3* καὶ *4* ἢ τῆς ληκύθου *ἀρ. κατ. 27*.

Τὰ στοιχεῖα τοῦ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ ποὺ υἰοθετεῖ ἡ ναξιακὴ κεραμεικὴ σπανίως ἀποτελοῦν ἄμεση καὶ πιστὴ ἀντιγραφή τοῦ προτύπου, ὅπως στὴν περίπτωση τῶν σκύφων μὲ τὰ κρεμάμενα ἡμικύκλια. Συνήθως υἰοθετεῖται τὸ σχῆμα ἀπὸ τὸν ἕνα ρυθμὸ, ὅπως π.χ. τὸ σχῆμα τοῦ Υπο - ΠΡΓ ἀμφορίσκου ἢ τῆς ληκύθου, καὶ ἐφαρμόζεται τὸ διακοσμητικὸ σχῆμα τοῦ ἄλλου ρυθμοῦ, κατὰ κανόνα ἢ ἀττικίζουσα ἐπιμηκυσμένη μετόπη, δηλ. ὁ γνωστὸς πίνακας τῆς ΜΓ ναξιακῆς κεραμεικῆς. Τὸ φαινόμενο τοῦ ἐπιλεκτικοῦ συνδυασμοῦ στοιχείων τοῦ Υπο - ΠΡΓ καὶ τοῦ ἀττικοῦ ρυθμοῦ ποὺ χαρακτηρίζει τὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ τῆς ΠΓ II καὶ κυρίως τῆς ΜΓ I ἐποχῆς, ἐκφράζεται θαυμάσια σὲ ἕνα σύνολο ἀγγείων ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ ἴδιο ναξιακὸ ἐργαστήριο, τὸ ἐπονομαζόμενο «ἐργαστήριο τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας»³⁶⁴. Τὰ ἀττικίζοντα στοιχεῖα κυριαρχοῦν στὰ ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ ἐργαστηρίου γιατί ἡ δραστηριότητά του ἐμπύπτει πλήρως στὰ πλαίσια τῆς ΜΓ ἐποχῆς: τὰ στοιχεῖα πάντως τοῦ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ ἢ ἐπίσης τῆς ἴδιας τῆς ΠΡΓ παράδοσης παραμένουν εὐδιάκριτα ἕως τὸ τέλος.

Μελαμβαφεῖς ρυθμοὶ

Ὁ ὅρος «μελαμβαφῆς ρυθμὸς» χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν χαρακτηρισμὸ ἑνὸς ἰδιαίτερου τύπου διακόσμησης ποὺ βασίζεται στὴ σχεδὸν πλήρη κάλυψη τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἀγγείου μὲ γάνωμα. Ὁ ρυθμὸς αὐτὸς εἶναι συνήθης στὰ μικρὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα σὲ πολλὰ ἐργαστήρια, ἐνῶ ἡ χρῆση του στὰ κλειστὰ σχήματα εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένη μετὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο³⁶⁵. Ἡ λεπτὴ ἐδαφόχρωμη ταινία ποὺ διακοσμεῖ συχνὰ τὸ χεῖλος τῶν ἀνοικτῶν ἀγγείων δὲν εἶναι πάντοτε ἀπλή, ἀλλὰ μερικὲς φορές ἐμπεριέχει μία ὀριζόντια γραμμὴ ἢ ὁμάδες καθέτων γραμμίδων ὅταν βρίσκεται στὴν ἄκρη τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τοῦ χείλους³⁶⁶. Ἡ ἐδαφόχρωμη αὐτὴ διακόσμηση τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα μελαμβαφοῦς ἀγγείου σὲ ὀρισμένα ἐργαστήρια ἀποκτᾷ συγκεκριμένη τυποποίηση ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κύριο χαρακτηριστικὸ, τὸ «σῆμα κατατεθέν», τοῦ ρυθμοῦ. Πολὺ συχνότερα ὅμως, κυρίως στὶς κατηγορίες τῶν ἀγγείων ποὺ διακοσμοῦνται ἀπλῶς μὲ μία ἢ δύο ἐδαφόχρωμες ταινίες, ἡ ἔμφαση τοῦ ἐργαστηρίου εἶναι στὴ διαμόρφωση τοῦ σχήματος τῶν σκύφων καὶ κυάθων ποὺ σὲ αὐτοὺς τοὺς ρυθμοὺς συχνὰ ἀποκαλοῦνται ἀπλῶς μελαμβαφῆ κύπελλα.

363. Μία τέτοια σπάνια περίπτωση ναξιακοῦ ρυθμοῦ μὲ ἄμεσα Υπο - ΠΡΓ πρότυπα εἶναι ἡ τριφυλλόστομη οἰνοχόη ἀπὸ τὴν παιδικὴ ταφὴ τοῦ οἰκοπέδου Μανδηλαρᾶ στὴ Μέσα Γρόττα (ΠΑΕ 1978, πίν. 146).

364. Βλ. KOUROU, *Atelier naixien*, 133 κέ.

365. Βλ. ἐνδεικτικὰ *Lefkandi I*, πίν. 209, α καὶ c I, (κλειστὰ μελαμβαφῆ τῆς ΠΡΓ περιόδου). Γιὰ κλειστὰ ἀγγεῖα αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ ἀπὸ τοὺς Γεωμετρικοὺς χρόνους βλ. π.χ. *EADélos XV*, πίν. L, 6 - 10.

366. Βλ. π.χ. *Lefkandi I*, πίν. 174, 13.4 (ἀπλή ἐδαφόχρωμη ταινία στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ χείλους), πίν. 184, 27.1 (διπλὴ ἐδαφόχρωμη ταινία στὴν ἐξωτερικὴ πλευρὰ τοῦ χείλους).

Τὰ μελαμβαφή κύπελλα ποὺ εἶναι γνωστὰ ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο (*ἀρ. κατ. 33, 42-43, 47- 49*) ἀνήκουν σὲ τύπους κοινούς σὲ πολλὰ ἐργαστήρια τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ κυκλαδικὰ καὶ τὰ ἀττικά³⁶⁷. Ἡ καταγωγή τῆς μελαμβαφοῦς διακόσμησης πρέπει νὰ ἀνάγεται στοὺς τελευταίους μυκηναϊκοὺς χρόνους, ὅταν στὰ πλαίσια τῶν τάσεων γιὰ ἀπλουστευμένη διακόσμηση γίνονται συνήθη τὰ μελαμβαφή κύπελλα, μόνωτα ἢ δίωτα³⁶⁸. Ἡ δημοτικότητα αὐτῶν τῶν ἀγγείων μειώνεται σταδιακὰ κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο καὶ ὁ τύπος σχεδὸν παραμερίζεται κατὰ τὴν Υ - ΠΡΓ φάση, ὅταν ἐμφανίζεται τὸ μόνωτο κύπελλο μὲ τὴν τεθλασμένη γραμμὴ στὸ χεῖλος³⁶⁹. Μὲ τὴν ἔναρξη τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ὅμως τὰ μελαμβαφή κύπελλα γίνονται ἐκ νέου δημοφιλή σὲ πολλὰ ἐργαστήρια. Σύμφωνα μὲ τὴν Υπο - ΠΡΓ τεχνοτροπία τὸ μελανὸ γάνωμα συνήθως καλύπτει ὅλο τὸ ἀγγεῖο, ἐνῶ στὰ ἀττικά καὶ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια ἐμφανίζονται μία ἢ δύο ἐδαφόχρωμες λεπτὲς ταινίες στὸ χεῖλος τοῦ ἀγγείου³⁷⁰. Τὰ ἰδιαίτερα τεχνοτροπικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἐργαστηρίου ἐκφράζονται σὲ αὐτὴν τὴν κατηγορία τῶν ἀγγείων ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον στὴν ἀπόδοση τοῦ σχήματος τῶν σκύφων καὶ κυάθων.

Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τοῦ Νότιου νεκροταφείου τὰ ναξιακὰ μελαμβαφή ἀγγεῖα ἀκολουθοῦν περισσότερες ἀπὸ δύο τεχνοτροπικὲς τάσεις. Ἐπικρατέστερη εἶναι ἡ τάση γιὰ βαθιὲς φόρμες (ὅπως τοῦ σκύφου *ἀρ. κατ. 33* ἢ τῶν κυάθων *ἀρ. κατ. 48-49*) ποὺ ἐκφράζει τὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια ποὺ εὐθυγραμμίζονται μὲ τοὺς πελοποννησιακοὺς ρυθμούς. Ἡ τάση γιὰ ρηχὲς φόρμες στὰ μελαμβαφή ἀγγεῖα διαπιστώνεται τόσο στὴν Ἄττική, ὅσο καὶ σὲ ὀρισμένους Υπο - ΠΡΓ ρυθμούς καὶ δείγματα καὶ τῶν δύο τάσεων ἐκπροσωποῦνται στὸ ὑλικὸ τοῦ Νότιου νεκροταφείου. Ὁ κύαθος *ἀρ. κατ. 42* παρουσιάζει στοιχεῖα ἀπὸ Υπο - ΠΡΓ ρυθμούς, ἐνῶ τὸ σχῆμα τῶν ρηχῶν κυάθων *ἀρ. κατ. 43-44* συμφωνεῖ μὲ τὶς ἀττικίζουσες τάσεις τῶν ναξιακῶν ἐργαστηρίων. Εἶναι προφανὲς ὅτι μελαμβαφή κύπελλα κατασκευάζονται σὲ πολλὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια, τὰ ὁποῖα ἔχουν διαφορετικὰ πρότυπα καὶ ἄλλη παράδοση.

ΥΓ Ρυθμοὶ

Ἡ κεραμικὴ τῆς ΥΓ περιόδου ἀντιπροσωπεύεται ἐλάχιστα μεταξὺ τῶν ἀγγείων ποὺ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο. Ἡ κεραμικὴ αὐτῆς τῆς ἐποχῆς ποὺ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὴ Νάξο προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο³⁷¹, ἀπὸ

367. Βλ. π.χ. *Ker. VI* πίν. 105 καὶ 106 (ἀττικά) καὶ Α. CAMBITOGLOU - Α. BIRCHALL - J. COULTON - J. GREEN, ὅ.π. (σημ. 283), πίν. 225d, 129c, 201c, 215b (κυκλαδικά).

368. Βλ. π.χ. Ρ. Α. ΜΟΥΝΤΖΟΥ, *Mycenaean Pottery. An Introduction* (Oxford 1993), 113, 322 καὶ 323.

369. Βλ. *Lefkandi I*, 294 πίν. 7, F (εὐβοϊκὸ) καὶ *Ker. IV*, πίν. 24 (ἀττικό).

370. Βλ. *Lefkandi I*, πίν. 7, Η καὶ Ι (Υπο - ΠΡΓ εὐβοϊκὰ) καὶ *Ker. VI*, πίν. 105 (ἀττικά).

371. Γιὰ σύντομη καὶ ἐπιλεκτικὴ ἐπισκόπηση βλ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, *ASAtene* 61, N.S. 45, 1983, 113 κέ. εἰκ. 9 - 20. ΛΑΜΒΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, *Ateliers de Naxos*, 166 κέ., εἰκ. 10 - 25. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, Γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ Νάξο, *ASAtene* 45, 1983, 133 εἰκ. 32 - 33. ΚΟΥΡΟΥ, *Local Naxian Workshops*, 109 εἰκ. 1 - 3. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακὴ Παρονοία*, 265 - 267.

τὸ ἱερό πού προϋπήρχε στὸν χῶρο τοῦ ἀρχαίου ναοῦ στὰ Παλάτια³⁷², ἀπὸ τὸ ἱερό στὸ Καμινάκι³⁷³, ἀπὸ τὸ ἱερό στὰ Ὑρία³⁷⁴ καὶ ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων στὸ Τοικαλαριό³⁷⁵. Ὑπάρχει ἐπίσης ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς ἄλλων θέσεων, στίς ὁποῖες ἔχει διαπιστωθεῖ ἀπὸ ἐπιφανειακὲς ἔρευνες ἢ ὑπαρξὴ γεωμετρικῆς κεραμεικῆς, κυρίως αὐτῆς τῆς περιόδου³⁷⁶. Μὲ ὅλα αὐτὰ ἡ ΥΓ κεραμεικὴ ἀπὸ τὴ Νάξο ἀποτελεῖ πλέον μεγάλη καὶ σημαντικὴ κεραμεικὴ κατηγορία, ἢ ὁποῖα ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ἀξιολογηθεῖ συνολικὰ κυρίως ἀπὸ τὸ πολυπληθὲς ὑλικὸ τοῦ Βόρειου νεκροταφείου.

Μέσα στὴ γενικότερη αἰσθητικὴ καὶ τεχνολογικὴ ὁμοιογένεια πού χαρακτηρίζει κατὰ κανόνα τοὺς σύγχρονους ρυθμοὺς μιᾶς περιοχῆς εἶναι ἡ ἑτερότητα τῶν τεχντροπιῶν πού ἐπιτρέπει στὴν ταυτότητα τοῦ ρυθμοῦ νὰ συναρτηθεῖ καὶ νὰ προβάλλει. Ὁ βαθμὸς ἀπόκλισης τῆς μιᾶς τεχντροπίας ἀπὸ τὴν ἄλλη καθορίζει τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ κεραμικοῦ ἐργαστηρίου, ἐνῶ τὰ κοινὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα προσδιορίζουν τὸν βασικὸ χαρακτήρα τῶν ἐγχώριων ρυθμῶν. Ἡ ἀνάλυση τῶν τεχντροπιῶν προϋποθέτει τὴ συνολικὴ εἰκόνα τῶν ρυθμῶν τῆς περιόδου, ὥστε οἱ διαφορὲς ἢ οἱ ὁμοιότητες νὰ ὑπογραμμισθοῦν καὶ νὰ προβάλλουν εὐδιάκριτα μέσα ἀπὸ τὴ σύγκριση. Γιὰ τοῦτο στὸ ὑλικὸ τοῦ Νότιου νεκροταφείου τὸ ἐπίπεδο προσέγγισης τῆς ὀλιγάριθμης κατηγορίας τῆς ΥΓ κεραμεικῆς κρίθηκε ἀναγκαῖο νὰ ἀποτελέσει συνάρτηση τοῦ γενικότερου προσδιορισμοῦ τῶν ΥΓ ναξιακῶν ρυθμῶν.

Ἡ ΥΓ ναξιακὴ κεραμεικὴ εἶναι βασικὰ γνωστὴ ἀπὸ τὴ σειρά τῶν ἀγγείων τῆς ὁμάδος Bb ἀπὸ τὴ Δῆλο καὶ τὴ Ρήνια, ἢ ὁποῖα ὁμόφωνα πλέον ἀποδίδεται στὴ Νάξο³⁷⁷. Παρὰ τὴν τεχντροπικὴ ἀνομοιογένεια μέρους αὐτῆς τῆς κεραμεικῆς ὁμάδας πού προβάλλει στὸ φῶς τῆς νεώτερης ἔρευνας, ὁ κεντρικὸς πυρήνας τοῦ ὑλικοῦ μὲ τοὺς ἀμφορεῖς καὶ τὰ κλειστὰ ἀγγεῖα συναντᾷ τεχντροπικά³⁷⁸. Δείγματα αὐτῆς τῆς κεραμεικῆς ὁμάδας ἔχουν πλέον βρεθεῖ σὲ σημαντικὴ ποσότητα στὴ Νάξο καὶ οἱ σχετικὲς ἀρχαιομετρικὲς μελέτες πού πραγματοποιήθηκαν ἐπιβεβαιώνουν ἀπόλυτα τὴ

372. Βλ. E. BUSCHOR, *Kykladisches*, AM 54, 1929, 152 παρ. πίν. LIV, εἰκ. 6 καὶ 10 - 11. E. WALTER - KARYDI, AA 1972, 391 κέ. εἰκ. 7, 16 - 18, 20 - 22, 35 - 44.

373. Βλ. X. ΚΑΡΟΥΖΟΥ - N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Ἐνασκαφαὶ ἐν Νάξῳ. 2. Ἱερὸν βορείως τῆς πόλεως, ΠΑΕ 1937, 119 - 122.

374. Βλ. V. LAMBRINOUDAKIS - G. GRUBEN κ.ἄ., *Das neuentdeckte Heiligtum von Iria auf Naxos*, AA 1987, 579 - 621. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ - G. GRUBEN κ.ἄ., Ἐνασκαφὴ ἀρχαίου ἱεροῦ στὰ Ὑρία τῆς Νάξου, Ἀρχαιολογία 5, 1990, 133 - 191.

375. Μικρὴ μόνον ποσότητα ἀνήκει σὲ αὐτὴ τὴν περίοδο, καθὼς τὸ γεωμετρικὸ νεκροταφεῖο φαίνεται νὰ ἦταν μεγάλο κατὰ τὴ ΜΓ ἐποχὴ· βλ. X. ΝΤΟΥΜΑ, AD 18, 1963, 279 - 280. Φ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ - ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, AD 21, 1966, 391 - 395. J. N. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 92.

376. Πρόκειται γιὰ τὶς Μέλανες, τὴ Μικρὴ Βίγλα καὶ τὴν περιοχὴ τῶν Ἐγγαρῶν· βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακὴ Παρουσία*, 265 σημ. 12 - 15.

377. Γιὰ τὴν ὁμάδα Bb βλ. *EADélos* XV, 71 - 83, πίν. 34 - 41.

378. Τὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας δὲν παρουσιάζουν ἀπόλυτη τεχντροπικὴ ὁμοιογένεια καὶ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ εἶναι τυπικὰ δείγματα ἐνὸς ἀτυκίζοντος ρυθμοῦ (βλ. π.χ. *EADélos* XV, πίν. XXXIX, 39 - 42), ὁ ὁποῖος εἶναι περισσότερο γνωστὸς ἀπὸ τὴν Εὐβοία (π.χ. *Lefkandi* I, πίν. 62, 231. *BCH* 108, 1984, 49 εἰκ. 20).

θεωρία της ναξιακής καταγωγής αυτού του εργαστηρίου³⁷⁹. Η τεχνοτροπία της ομάδας Bb της Δήλου - Ρήνειας εφαρμόζεται πάντοτε σε κεραμικά για τη διακόσμηση των οποίων χρησιμοποιείται ένα παχύ λευκό ή υποκίτρινο επίχρισμα³⁸⁰.

Η αρχική αναγνώριση της ομάδας Bb της Δήλου - Ρήνειας βασίσθηκε πολύ στην παρουσία του χαρακτηριστικού επίχρισματος, το οποίο θεωρήθηκε σχεδόν βασικό και απαραίτητο στοιχείο της ναξιακής ΥΓ κεραμικής³⁸¹. Άλλα με το πολυπληθές ΥΓ υλικό του Βόρειου νεκροταφείου της Νάξου και την κεραμική που βρέθηκε στην Εύβοια έχει γίνει πλέον φανερό ότι το επίχρισμα δεν αποτελεί αποκλειστικά ναξιακό στοιχείο ενός συγκεκριμένου εργαστηρίου. Η χρήση του επίχρισματος αποδεικνύεται πλέον ιδιαίτερα διαδεδομένη κατά την ΥΓ περίοδο όχι μόνον σε πολλές ναξιακές, αλλά και άλλες εμβοϊκές και νησιωτικές κεραμικές ομάδες, καθώς και σε όρισμένα αττικά εργαστήρια, πιθανότατα της Ανατολικής Αττικής³⁸². Η ποιότητα των επίχρισμάτων όμως ποικίλλει ως προς τη σύσταση, την πυκνότητα και το χρώμα³⁸³. Το χαρακτηριστικό παχύ επίχρισμα των αγγείων της ομάδας Bb σε λευκό ή υποκίτρινο χρώμα είναι γνωστό στη Νάξο ήδη από τη ΜΓ περίοδο³⁸⁴ και διαπιστώνεται επίσης και σε ΥΓ ναξιακά κεραμικά, τα οποία ακολουθούν άλλες τεχνοτροπίες.

Το σχηματολόγιο των αγγείων που ακολουθούν την τεχνοτροπία της ομάδας Bb, όπως προκύπτει από τα αγγεία της Δήλου και της Ρήνειας³⁸⁵, χρησιμοποιεί όλα σχεδόν τα βασικά σχήματα της ΥΓ κεραμικής, διαφαίνεται όμως προτίμηση για τα κλειστά αγγεία και κυρίως για τους αμφορείς του επιλαίμιου τύπου. Τα διακοσμητικά μοτίβα που προτιμώνται για τη διακόσμηση των αγγείων της ομάδας Bb είναι επίσης γνωστά από τα σύγχρονα αττικίζοντα εμβοϊκά εργαστήρια, ή σύνθεση όμως είναι διαφορετική και αυτή δημιουργεί το προσωπικό ύφος του εργαστηρίου.

Το κύριο διακοσμητικό θέμα των κλειστών αγγείων της ομάδας Bb επικεντρώνεται σε μεγάλη μετόπη στον λαιμό, ή οποία συνήθως περιέχει ένα ή περισσότερα πτηνά και σπανιότερα ένα πολύφυλλο διάγραμμα ρόδακα ή ζώα, όπως αιγάγρους ή ιππάρια³⁸⁶. Η μετόπη αυτή καταλαμβάνει μικρό μέρος του λαιμού, του οποίου η διακόσμηση συμπληρώνεται με άλλες οριζόντιες ή και κάθετες ζώνες με παραπληρωματικά μοτίβα, τα οποία κατά κανόνα έχουν ήδη μεγάλη παράδοση στα ναξιακά ΜΓ εργαστήρια. Στα μεγαλύτερα αγγεία που ακολουθούν την τεχνοτροπία της ομάδας Bb διατηρείται και ένας μακρόστενος διακοσμητικός πίνακας στον ώμο, αλλά χαμηλότερα το σώμα καλύπτεται όλο με οριζόντιες ταινίες.

379. J. BOARDMAN στο R. JONES, *Ancient Greek and Related Pottery* (Αθήνα 1986), 644 - 652. R. JONES - N. ΜΠΟΖΑΝΑ - ΚΟΥΡΟΥ, Κυκλαδική κεραμική στη Γεωμετρική και Ανατολίζουσα εποχή, *Ανθρωπολογικά* 6, 1984, 62 - 63. A. GRIMANIS κ.ά., ό.π. (σημ. 323), 169 - 175.

380. *EADélos*, ό.π. (σημ. 378), *GGP*, 168.

381. *AE* 1945 - 47, 2. *GGP*, 170.

382. Βλ. π.χ. *Lefkandi I*, 58. *Agora VIII*, 29.

383. Για τη συστηματική μελέτη των ναξιακών επίχρισμάτων· βλ. Ε. ΑΛΟΥΠΗ, *Φύση και Μικρομορφολογία*.

384. A. GRIMANIS κ.ά., ό.π. (σημ. 323).

385. *EADélos XV*, πίν. XXXIV - XLI.

386. Αυτόθι, πίν. XXXV - XXXVI.

Ἡ διαγράμμιση τοῦ σώματος, ὅπως καὶ ἡ ἐπιμήκυνση τοῦ σχήματος, δίνουν τὸ χρονικὸ στίγμα τῆς τεχνοτροπίας αὐτῆς χαμηλὰ μέσα στὴν ΥΓ περίοδο. Ὡστόσο, τὰ ἀκριβῆ χρονικὰ πλαίσια τοῦ ἐργαστηρίου δὲν εἶναι ἀπολύτως σαφῆ ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα. Ἀπὸ τὸ ὑλικὸ τῆς Δήλου - Ρήνειας λείπει ἡ πρόωμη φάση τοῦ ρυθμοῦ, ἐνῶ ἡ τεχνοτροπία τῆς ομάδας Bb συνεχίζεται κατὰ τὸν 7ο αἰ. π. Χ. μὲ τὴν ομάδα Ba τῆς Δήλου - Ρήνειας³⁸⁷. Τὸ στίγμα τῆς τελευταίας φάσης τοῦ ἐργαστηρίου ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν τεχνοτροπία τῆς ομάδας Bb διαπιστώνεται καλύτερα σὲ μία σειρά ἀμφορέων τοῦ ἐπιλαίμου τύπου ἀπὸ τὴν Κνωσό³⁸⁸. Τὰ ἀγγεῖα εἶναι κατασκευασμένα μὲ ἐγγώριο πηλό, ἡ τεχνοτροπία τους ὅμως ἀκολουθεῖ τόσο πιστὰ τὴ ναξιακὴ ομάδα ὥστε νὰ ἐπιτρέπει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἕνας Νάξιος τεχνίτης ἐργαζόταν στὸ τέλος τῆς ΥΓ περιόδου καὶ κυρίως στὰ χρόνια περὶ τὸ 700 π.Χ. στὴν Κνωσό. Ἡ τεχνοτροπία δὲν ἔχει συνέχεια στὴν κρητικὴ κεραμικὴ καὶ ἔτσι αὐτὸ τὸ βραχύβιο κρητικὸ ἐργαστήριον προσφέρει τὸν τελευταῖο ἀπόηχο τοῦ ναξιακοῦ ΥΓ ρυθμοῦ. Τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴ Νάξο τὰ ἐργαστήρια συνεχίζουν τὴν παραγωγή τους μὲ τὴ δυναμικὴ τεχνοτροπία τῶν ἀγγείων τῆς ομάδας Ba, τῶν ὁποίων ἡ διακόσμηση βασίζεται στὴ χρῆση τοῦ ἴδιου χαρακτηριστικοῦ ἐπιχρίσματος³⁸⁹.

Ὅμοια ἄσπρα ἢ ὑποκίτρινα ἐπιχρίσματα χρησιμοποιοῦν ἐπίσης καὶ τὰ ΥΓ ναξιακὰ ἐργαστήρια ποὺ κατασκευάζουν ἀγγεῖα ἀττικίζουσας τεχνοτροπίας³⁹⁰. Τὰ ἐργαστήρια ποὺ ἀκολουθοῦν αὐτὴ τὴν τεχνοτροπία παρουσιάζουν προτίμηση στὰ μικρὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα καὶ ἡ εἰκονογραφία τους περιλαμβάνει κυρίως πτηνά, ὅπως καὶ στὴν Εὐβοία³⁹¹. Ἀλλὰ προφανῶς συνεχίζοντας τὴ ΜΓ παράδοση ὀρισμένων ἐργαστηρίων ἡ ἀττικίζουσα τεχνοτροπία υἱοθετεῖται στὴ Νάξο κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο καὶ γιὰ ἀγγεῖα στὴ διακόσμηση τῶν ὁποίων δὲν χρησιμοποιεῖται ἐπίχρισμα.

Ἡ ἐναλλακτικὴ χρῆση τοῦ ἐπιχρίσματος ποὺ διαπιστώνεται στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀττικίζουσας τεχνοτροπίας παρατηρεῖται καὶ στὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν τεχνοτροπία τοῦ παριανοῦ ρυθμοῦ τῆς ΥΓ περιόδου³⁹². Ὁ εὐδιάκριτος γραμμικὸς ρυθμὸς αὐτοῦ τοῦ τύπου, ὅπως εἶναι γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὶς ομάδες Aa, Ab, Ac τῆς Δήλου - Ρήνειας³⁹³, ἐντοπίζεται πλέον καὶ στὴ Νάξο σὲ ἀγγεῖα κατασκευ-

387. *EADélos* XVII, πίν. I - VII.

388. Γιὰ τοὺς χαρακτηριστικοὺς αὐτοὺς κνωσιακοὺς ἀμφορεῖς τύπου Bb βλ. *Fortetsa*, πίν. 43, ἀρ. 652, 673, 680, 681. *BSA* 31, 1930 - 31, 61, ἀρ. 11 καὶ 75 ἀρ. 48. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακὴ Παρονοία*, 278 - 279 εἰκ. 17 - 18.

389. Γιὰ δείγματα αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ στὴ Νάξο βλ. π.χ. *ASAtene* 45, 1983, 117 εἰκ. 21 - 22.

390. Βλ. ἐνδεικτικὰ LAMBRINOUDAKIS, *Ateliers de Naxos*, 172 εἰκ. 20.

391. Γιὰ τὴν κεραμικὴ τῆς Ἐρέτριας βλ. κυρίως: Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, *Γεωμετρικὴ καὶ Ὑπογεωμετρικὴ κεραμικὴ ἐξ Ἐρετρίας*, *AE* 1975, 206 κέ. Τῆς ἰδίας, *AE* 1977, 128 κέ. Τῆς ἰδίας, *AE* 1981, 84 κέ. Τῆς ἰδίας, *AE* 1982, 162 κέ. Τῆς ἰδίας, *AE* 1983, 161 κέ. J. BOARDMAN, *Pottery from Eretria*, *BSA* 48, 1952, 1 κέ. Τοῦ ἰδίου, *Early Euboean Pottery and History*, *BSA* 52, 1957, 1 κέ. J. P. DESCOEUDRES, *Die Vorklassische Keramik aus dem Gebiet des Westtors, Eretria V*, 1976, 13 κέ. Γιὰ παρόμοια κεραμικὴ ἀπὸ τὴ Χαλκίδα βλ. *BCH* 118, 1984, 37 κέ.

392. Γιὰ τὸν παριανὸ ρυθμὸ βλ. *GGP*, 176 κέ.

393. Γιὰ τὶς ομάδες τῆς Δήλου - Ρήνειας βλ. *EADélos* XV, 13 - 38. Γιὰ τὴν παριανὴ καταγωγή αὐτῶν τῶν κεραμικῶν ομάδων· βλ. *GGP*, 176. J. N. COLDESTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 214.

ασμένα με τὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλό³⁹⁴. Κατὰ κανόνα οἱ ἀγγειογράφοι αὐτῶν τῶν ἀγγείων δὲν κάνουν χρήση ἐπίχρισματος καὶ προτιμοῦν νὰ διακοσμοῦν τὴν ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια ἀφοῦ ἀπλῶς τὴν λειάνουν. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ λίγες περιπτώσεις, ὅπου προφανῶς παρασυρμένοι ἀπὸ τὸν γενικότερο ναξιακὸ συρμό, καλύπτουν τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου πρὶν τὴν διακοσμήσουν μὲ ἓνα καλῆς ποιότητας ἐπίχρισμα, παρόμοιο μὲ τὸ ὑπορρόδινο ἐπίχρισμα τῶν ΜΓ ἐργαστηρίων³⁹⁵.

Ἐπίχρισμα πολὺ καλῆς ποιότητας σὲ ἔντονα ἐρυθρωπὸ χρῶμα (7.5 YR 8/2 ἕως 8/4) χρησιμοποιεῖται καὶ γιὰ τὰ ἀγγεῖα ἐνὸς ναξιακοῦ ΥΓ ἐργαστηρίου ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν εἰκονογραφία τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ Cesnola³⁹⁶. Ἡ ταύτιση αὐτοῦ τοῦ ἐργαστηρίου ἔχει ἀπασχολήσει ἰδιαίτερα τὴν ἔρευνα καὶ καθὼς ἡ τεχντροπία του παρουσιάζει συγκερασμὸ ἀττικιζόντων εὐβοϊκῶν καὶ ναξιακῶν στοιχείων, ὁ τόπος δραστηριότητάς του εἶχε ἀναζητηθεῖ ἀρχικὰ στὴ Νάξο καὶ ἀργότερα στὴν Εὐβοία³⁹⁷. Ἡ διαρκῆς αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγγείων αὐτῆς τῆς τεχντροπίας σὲ διάφορες θέσεις στὴν Εὐβοία ἐνίσχυε τὴ θεωρία τῆς εὐβοϊκῆς καταγωγῆς τοῦ ἐργαστηρίου, ἐνῶ ἡ ἰσχυρὴ ναξιακὴ παράμετρος τῆς τεχντροπίας του εἶχε ἐρμηνευθεῖ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ναξιακῆς καταγωγῆς ἐνὸς ἀγγειογράφου ποὺ ἐργάσθηκε στὴν Εὐβοία³⁹⁸.

394. Γιὰ τὴν ἀπόδοση αὐτῆς τῆς τεχντροπίας σὲ ναξιακὰ κεραμικὰ βλ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, *ASAtene* 45, 1983, 113. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, *Ateliers de Naxos*, 166 - 167.

395. ΚΟΥΡΟΥ, *Local Naxian Workshops*, 109 εἰκ. 3.

396. Γιὰ ναξιακὰ κεραμικὰ, τὰ ὁποῖα ἀκολουθοῦν τὴν τεχντροπία τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ Cesnola βλ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, *ASAtene* 45, 1983, 114 - 115 εἰκ. 18 καὶ 20. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ASAtene* 45, 1983, 135 εἰκ. 33. ΚΟΥΡΟΥ, *Local Naxian Workshops*, 110 εἰκ. 1 - 2.

Ἀπὸ τὴν τεράστια βιβλιογραφία γιὰ τὸ θέμα τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ Cesnola βλ. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Γεωμετρικὸς ἀμφορεὺς ἐκ Νάξου, *AE* 1945 - 47, 1 - 21. Ρ. ΚΑΗΑΝΕ, The Cesnola Krater from Kourion in the Metropolitan Museum of Art: An iconographical Study in Greek Geometric Art στὸ Ν. ROBERTSON (ἐκδ.), *The Archaeology of Cyprus, Recent Developments* (New Jersey 1970) 151 - 210. *GGP*, 168. J. N. COLDSTREAM, The Cesnola Painter: A Change of Address, *BICS* 18, 1971, 1 - 15. Τοῦ ἰδίου, Some peculiarities of the Euboean Geometric Figure Style, *ASAtene* 59, 1981, 241 - 249. Τοῦ ἰδίου, Pithekoussai, Cyprus and the Cesnola Painter, *ΑΠΟΙΚΙΑ. Scritti in onore di G. Buchner*, *AION*, N.S. 1, 1994, 77 - 87. Τοῦ ἰδίου, A figured Attic Geometric kantharos from Kition, *RDAC* 1994, 155 - 159. G. BUCHNER, *ArchRep* 1970 - 71, 63 - 67. J. BOARDMAN, The Cesnola group στὸ *Lefkandi I*, 74 - 76. Τοῦ ἰδίου, Euboeans Overseas: Problems of Identity στὸ *Erétrie et le Monde Méditerranéen aux Epoques Géométrique et Archaique, Colloque à l'Université de Lausanne, 12 - 13 Juin 1992*, 1 - 6. J. - R. GISLER, Erétrie, La Céramique Géométrique στὸ *Histoire et Archéologie: Les Dossiers*, 1985, 36 - 37. Τοῦ ἰδίου, Erétrie et le Peintre de Cesnola, *Archaeognosia* 8, 11 - 95. Κ. Α. SHEEDY, Attic and Atticizing Pottery in the Cyclades during the 8th B.C. στὸ J.-P. DESCOEUDRES (ἐκδ.), *EYMOYSIA, Ceramic and Iconographic Studies in honour of Alexander Cambitoglou* (Sydney 1990), 31 - 40. Ν. ΚΟΥΡΟΥ, Euboea and Naxos in the LG Period. The Cesnola Style στὸ Μ. ΒΑΤΣ Β. Δ'ΑΓΟΣΤΙΝΟ (ἐκδ.), *Euboica, L'Eubea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente. Atti del Convegno Internazionale di Napoli 13 - 16 novembre 1996* (Napoli 1998), 167 - 177.

397. Στὴ Νάξο ἀποδίδουν τὸ ἐργαστήριό οἱ: Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, ὁ.π. (σημ. 396). WALTER KARYDI, Geometrische Keramik aus Naxos, *AA* 1972, 395 καὶ J. P. DESCOEUDRES, Die Vorklassische Keramik aus dem Gebiet des Westtors, *Erétria* V, 1976, 13 - 58. Στὴν Εὐβοία ἀποδίδουν τὸ ἐργαστήριό οἱ Π. ΘΕΜΕΛΗΣ, News from Euboea *AAA* 1, 1969, 26 - 30. J. N. COLDSTREAM, ὁ.π. (σημ. 396) καὶ J. R. GISLER, ὁ.π. (σημ. 396).

398. J. BOARDMAN στὸ *Lefkandi I*, 76.

Ἡ ἀρχαιομετρικὴ ἔρευνα ποὺ πραγματοποιήθηκε στὰ δύο ἀγγεῖα τοῦ Μητροπολιτικοῦ μουσείου τῆς Ν. Ὑόρκης, ποὺ ἀποτελοῦν τὸν πυρήνα τοῦ ἔργου ποὺ ἀποδίδεται στὸν ἀγγειογράφο ἦταν περιορισμένης ἔκτασης καὶ δὲν ὑπῆρξε ἀποφασιστικὴ³⁹⁹. Ἐδειξε ὅμως πιθανὴ σύνδεση μὲ τὴν Εὐβοία, ἀπὸ ὅπου τελικῶς προέρχεται ὁ μεγαλύτερος ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων ποὺ ἀποδίδονται στὸν ἀγγειογράφο⁴⁰⁰.

Ἀπὸ νεώτερη ὅμως τεχνολογικὴ ἀνάλυση τοῦ γνωστοῦ ὑλικοῦ, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῆς ΥΓ ἐρετριακῆς κεραμεικῆς, προκύπτει ἡ ὑπαρξὴ περισσότερων εὐβοέων ἀγγειογράφων ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν τεχνολογία τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ Cesnola⁴⁰¹. Παράλληλα, ὁ ἀντίκτυπος τοῦ χαρακτηριστικοῦ εἰκονογραφικοῦ ρυθμοῦ τοῦ ἀγγειογράφου διαπιστώθηκε ὅτι ὑπῆρξε ἰσχυρὸς καὶ σὲ ὀρισμένα βιοιωτικὰ ἐργαστήρια⁴⁰². Ὁ διαρκῶς ἀξανόμενος ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων τῆς ἴδιας τεχνολογίας ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδας⁴⁰³, καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ Νάξο δίνουν ἄλλη διάσταση στὸ πρόβλημα τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Cesnola. Ἀπὸ τὴν τεράστια διάδοση αὐτοῦ τοῦ ὄχι πλέον ἀπόλυτα ὁμοιογενοῦς ὑλικοῦ γίνεται φανερὸ ὅτι ἡ κεραμεικὴ ποὺ ἀπέδιδαν στὸ θεωρούμενο ὡς εὐβοϊκὸ ἐργαστήριον τοῦ ἀγγειογράφου τοῦ Cesnola ἀποτελεῖ στὴν πραγματικότητά ἀπλῶς τὸν πυρήνα ἐνὸς ΥΓ ρυθμοῦ. Πρόκειται γιὰ ἓναν ἀττικίζοντα ρυθμὸ, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦν καὶ πολλὰ ἄλλα ἐργαστήρια στὶς γειτονικὲς μὲ τὴν Εὐβοία περιοχὲς καθὼς καὶ στὶς εὐβοϊκὲς ἀποικίαις στὴ Δύση⁴⁰⁴.

Τὰ ναξιακὰ ἐργαστήρια ποὺ ἀκολουθοῦν αὐτὸν τὸν ρυθμὸ παρουσιάζουν συγκριτικὰ μὲ ἄλλα σύγχρονά τους ναξιακὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια τὴν πλέον προηγμένη τεχνολογία. Ἡ σχετικὴ ἀρχαιομετρικὴ ἔρευνα ποὺ πραγματοποιήθηκε ἔδειξε ὅτι ἐνῶ οἱ πηλοὶ εἶναι ἴδιοι σὲ ὅλα τὰ ναξιακὰ κεραμικὰ, στὰ ἀγγεῖα ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν ρυθμὸ Cesnola τὰ ἐπιχρίσματα καὶ οἱ θερμοκρασίαι ψησίματος διαφέρουν σημαντικὰ⁴⁰⁵. Οἱ θερμοκρασίαι ποὺ διαπιστώνονται εἶναι σχετικὰ ὑψηλές καὶ φθάνουν τοὺς 850° C μὲ ἀποτέλεσμα μία ἐξαιρετικὴ ὑάλωση καὶ μαλακὴ ὑφὴ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ πηλοῦ. Τὰ ἐπιχρίσματα τῶν ναξιακῶν κεραμικῶν ποὺ ἀκολουθοῦν τὸν ρυθμὸ Cesnola καὶ παρουσιάζουν τὴν πολὺ χαρακτηριστικὴ ἐρυθρωπὴ λαμπερὴ ἀπόχρω-

399. J. BOARDMAN - F. SCHWEITZER, *Clay Analysis of Archaic Greek Pottery*, BSA 68, 1973, 267 - 283 καὶ R. JONES, *Greek and Cypriot Pottery* (Ἀθήνα 1986), 654.

400. J. BOARDMAN, ὁ.π. (σημ. 398 καὶ 399). Γιὰ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ νέων εὐρημάτων πρβ. σειρὰ ἄρθρων Α. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ, *Γεωμετρικὴ καὶ Ὑπο - Γεωμετρικὴ Κεραμεικὴ ἀπὸ τὴν Ἑρέτρια*, AE 1975, 206 - 229. Τῆς ἰδίας, AE 1977, 128 - 163. Τῆς ἰδίας, AE 1981, 84 - 113. Τῆς ἰδίας, AE 1982, 161 - 186. Τῆς ἰδίας, AE 1983, 161 - 192.

401. Βλ. J. P. GISLER, *Erétrie et le Peintre de Cesnola*, *Ἀρχαιολογία* 8, 1993 - 94, 11 - 95.

402. J. BOARDMAN στὸ *Lefkandi I*, 76.

403. COLDSTREAM, *Some Problems*, 21 - 37. Τοῦ ἰδίου, *Some Peculiarities of the Euboean Geometric Figured Style*, *ASAtene* 45, 1983, 241 - 259.

404. E. LA ROCCA, *Crateri in argilla figulina del Geometrico Recente a Vulci*, *MEFR* 90, 1978, 465 - 514 καὶ M. MARTELLI, *La Ceramica degli Etruschi* (Novara 1987) 66 εἰκ. 2. G. BAILO MODESTI - P. GASTALDI, *Prima di Pithecusa. I più antichi materiali greci del golfo di Salerno*. Catalogo della mostra - 29 Aprile 1999, Pontecagnano Faiano, Museo Nazionale del'Agro Picentino (Napoli 1999), εἰκ. 19 πίν. 5, 3.

405. ΑΛΟΥΠΗ, *Φύση καὶ Μικρομορφολογία*, 130-131. Ἐπίσης, Α. GRIMANIS κ.ἄ., ὁ.π. (σημ. 323), 169 - 175.

ση είναι γνωστά και από την προηγούμενη ΜΓ περίοδο (π.χ. αγγεία *ἀρ. κατ. 2, 6, κ.ἄ.*). Είναι προφανές ότι η χαρακτηριστική τεχνοτροπία του ρυθμού Cesnola αναπτύσσεται στην ΥΓ Νάξο σε ένα ιδιαίτερα προηγμένο τεχνολογικά εργαστήριο. Εάν αυτό προηγείται χρονικά των αντίστοιχων εὐβοϊκῶν δὲν εἶναι ἀπόλυτα σαφές πρὸς τὸ παρόν, ἀλλὰ ἡ εἰκονογραφία καὶ τῶν δύο φαίνεται νὰ ἔχει ὀρισμένες κοινὲς ἀπτικές ρίζες⁴⁰⁶.

Γενικότερα ὅμως οἱ ἄμεσες ἀπτικές ἐπιρροὲς εἶναι περιορισμένες κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο καὶ ἡ συστηματικὴ μελέτη τῆς ναξιακῆς κεραμεικῆς ἐνισχύει ὀλοένα καὶ πῶ πολὺ τὸν εὐβοϊκὸ προσανατολισμὸ τῶν ναξιακῶν ΥΓ ἐργαστηρίων. Τὸν 8ο αἰ. π.Χ. ἡ Ἀπτική ἔχει πάψει πλέον νὰ ἀποτελεῖ τὴν κύρια δύναμη στὸ Αἰγαῖο καὶ τὸ μεγάλο ἰωνικὸ ἱερὸ στὴ Δῆλο φαίνεται νὰ εἶναι πλέον ὑπὸ τὴν προστασία τῶν Ναξίων, ἐνῶ τὸ ἐμπόριο καὶ ἡ ναυσιπλοῖα ἐλέγχονται ἀπὸ τοὺς Εὐβοεῖς. Ἔτσι δὲν ἐκπλήσσει τὸ γεγονός ὅτι ἀκόμη καὶ τὰ ἀπτικίζοντα ναξιακὰ ἐργαστήρια τῆς ΥΓ περιόδου ἔχουν τόσα πολλὰ εὐβοϊκὰ στοιχεῖα ὥστε νὰ ἐπιτρέπεται ἡ ὑπόθεση ὅτι συχνὰ ἀντλοῦν ἄμεσα ἀπὸ τὰ ἀπτικίζοντα ἐργαστήρια τῆς Εὐβοίας καὶ ὄχι κατευθεῖαν ἀπὸ τὴν Ἀπτική. Ἡ ὑπαρξη ναξιακῶν ἐργαστηρίων πὸν υἰοθετοῦν καὶ ἐφαρμόζουν ἔστω καὶ προσωρινὰ τεχνοτροπίες θεωρούμενες ἄλλοτε ἀποκλειστικὴ δημιουργία τῆς κεραμεικῆς παραγωγῆς τῆς γειτονικῆς Πάρου δίνει ἄλλη διάσταση στὸ θέμα τῶν σχέσεων τῆς Νάξου μὲ ἄλλες περιοχὲς κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο. Εἶναι γνωστὸ ὅτι οἱ σχέσεις τῶν δύο νησιῶν ἦταν πάντοτε εὐθραυστες καὶ οἱ ἐμπόλεμες συρράξεις μεταξύ τους συχνές⁴⁰⁷, διαπιστώνεται ὅμως ὅτι οἱ καλλιτεχνικὲς ἀλληλεπιδράσεις ὑπῆρξαν κατ' αὐτὴν τὴν περίοδο ἀναπόφευκτες⁴⁰⁸.

Ρυθμοὶ χειροποίητης κεραμεικῆς

Κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο τὰ χειροποίητα αγγεῖα ἀποτελοῦν σημαντικὴ κατηγορία τῆς συνολικῆς κεραμεικῆς παραγωγῆς καὶ δὲν περιορίζονται μόνον στὰ χονδροειδῆ χρηστικὰ σκευῆ⁴⁰⁹. Τὰ μαγειρικὰ καὶ ἀποθηκευτικὰ αγγεῖα παραμένουν τὸ κοινότερο εἶδος χειροποίητης κεραμεικῆς τῆς περιόδου, ἀλλὰ σὲ πολλὲς περιοχὲς ἀναπτύσσονται παράλληλα καὶ ὀρισμένες ἄλλες κατηγορίες ἐντεχνης χειροποίητης κεραμεικῆς συχνὰ μὲ πλούσια διακόσμηση⁴¹⁰. Ἡ βελτίωση τῆς ποιότητας τῶν χει-

406. Γιὰ τὶς ἀπτικές ρίζες τοῦ ρυθμοῦ βλ. J. N. COLDSTREAM, A figured Attic Geometric kantharos from Kition, *RDAC* 1994, 155 - 159. N. ΚΟΥΡΟΥ, ὀ.π. (σημ. 396).

407. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, Ἀρχιλόχος καὶ Πάρος, *EEKM* 5, 1965, 56 κέ.

408. Γιὰ τὸ θέμα βλ. N. M. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ, *Aspects de la Grèce préclassique* (Paris 1970), 57 κέ.

409. Γιὰ τὴ χειροποίητη κεραμεικὴ τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς γενικῶς βλ. *DAG*, 94 - 97. J. BOUZEK, *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millenium B.C.*, *SIMA* XXIX, 1985, 205 καὶ REBER, *Handgemachte Keramik*, 105.

410. Γιὰ ἐντεχνες κατηγορίες χειροποίητης κεραμεικῆς τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου βλ. BOUZEK, *Attic Dark Age Incised Ware*. N. ΚΟΥΡΟΥ, Ἀργίτες, Κορίνθιοι ἢ Ἐλευσίνιοι; Γύρω ἀπὸ ἓνα κεραμικὸ ἐργαστήριον τῶν Ἀργίτικων Μονόχρωμων, *Πρακτικὰ τοῦ Γ Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Καλαμάτα, 8 - 15 Σεπτεμβρίου 1985* (Ἀθήνα 1987), 56 - 62. N. ΚΟΥΡΟΥ, A propos de quelques ateliers de céramique fine, non - tournée du type «Argien Monochrome», *BCH* 111, 1987, 31 - 53. K. REBER, Zur vier handgemachten, ritzverzierten Tellern aus Eretria, *Annals of Anthropology and Archaeology* 2,

ροποίητων άγγείων, οί τεχνικές και οί τεχνοτροπίες που άκολουθούνται για τή διακόσμηση και ή σχετικά μεγάλη διάδοσή τους προδίδουν τήν ύπαρξη όργανωμένων έργαστηρίων με συγκεκριμένη τεχνοτροπία και αισθητική.

Η λειτουργικότητα των χειροποίητων άγγείων που άρχικά περιοριζόταν στα πλαίσια τής οικιακής οικονομίας κατά τή Γεωμετρική περίοδο διευρύνεται. Συχνά μάλιστα ή χρήση τής χειροποίητης κεραμεικής των Γεωμετρικών χρόνων άποδεικνύεται όμοια με εκείνη των σύγχρονων τροχήλατων κεραμεικών, δηλ. είναι άναθηματική και κτερισματική. Είναι γνωστό ότι ή χειροποίητη κεραμεική ούδέποτε άλλοτε ύπηρεξε ιδιαίτερα δημοφιλής στον έλληνικό χώρο και τά έργαστήρια που κατασκεύαζαν άγγεία χωρίς τή χρήση τροχού ήταν γενικώς σπάνια. Πολύ νωρίς και ουσιαστικά άμέσως μετά τήν υιοθέτηση τής τροχήλατης τεχνικής κατά τήν Πρώιμη έποχή του Χαλκού ή παραγωγή τής χειροποίητης κεραμεικής άρχισε νά περιθωριοποιείται⁴¹¹. Με τον χρόνο και τή μεγάλη ανάπτυξη τής γραπτής τροχήλατης κεραμεικής ή χρήση τής χειροποίητης τεχνικής κατέληξε τελικά νά περιορισθεί σχεδόν άποκλειστικά στα χονδροειδή χρηστικά σκεύη έτσι ώστε κατά τή Μυκηναϊκή περίοδο άκόμη και οί μαγειρικές χύτρες νά κατασκευάζονται συχνά με τήν τεχνική του τροχού⁴¹².

Τό ένδιαφέρον για τά χειροποίητα άγγεία άρχισε νά επανέρχεται σταδιακά κατά τους Σκοτεινούς Χρόνους, άν και ή χρήση του τροχού έξακολουθούσε νά διατηρεί τό προβάδισμα και νά άποτελεί τήν κυρίαρχη κεραμεική τεχνική. Η παράλληλη όμως διάδοση τής χειροποίητης τεχνικής που είχε ως επακόλουθο τή βελτίωση τής ποιότητας των χειροποίητων άγγείων σε άρκετές περιοχές του έλληνικού χώρου άναπόφευκτα όδήγησε στη δημιουργία έργαστηρίων έντεχνης χειροποίητης κεραμεικής κατά τή Γεωμετρική περίοδο⁴¹³. Άκόμη και ή κατηγορία των ιδιαίτερα χονδροειδών χειροποίητων άγγείων των τελευταίων μυκηναϊκών χρόνων, ή γνωστή ως βαρβαρική ή δωρική κεραμεική⁴¹⁴, έπαυσε πλέον νά είναι άυτοσχέδια και πρόχειρη

1987, 23 - 34. M. MICHALAKI - KOLLIA, Céramique incisée de tradition géométrique trouvée dans l'île d'Astypalée στο G. PAPACHRISTODOULOU - S. DIETZ (έκδ.), *Archaeology in the Dodecanese* (Copenhagen 1989), 225 - 239.

411. Για τήν είσαγωγή του τροχού βλ. PHIL. BETANCOURT, *The History of the Minoan Pottery* (Princeton, New Jersey 1985), 17.

412. *Tiryns* VI, 186 - 189. *Agora* XIII, 117 σημ. 130. M. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ, *Αί Προϊστορικά Αθήνα* (Αθήνα 1975), 171. P. A. MOUNTJOY, Four Mycenaean Wells from the South Slope of the Acropolis at Athens, *Miscellanea Graeca* 4, 1981, 78. O. DICKINSON, *JHS* 106, 1986, 245. Οί μυκηναϊκές χύτρες μόνον πολυ σπάνια είναι χειροποίητες· βλ. J. RUTTER, *Hesperia* 48, 1979, 371 και 390 κέ.

413. Τά σημαντικότερα άπό τά γνωστά έργαστήρια τής διακοσμημένης, χειροποίητης κεραμεικής των Σκοτεινών Χρόνων και τής Γεωμετρικής έποχής είναι: Άττικής (J. BOUZEK, ό.π. - σημ. 410), Έρέτριας (K. REBER, ό.π. - σημ. 410), Κω (*ASAtene* 40, 1987, 87 πίν. 80 - 87), Άστυπάλαιας (M. MICHALAKI - KOLLIA, ό.π. - σημ. 410), Μακεδονίας (M. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, *Βεργίνα. Τό νεκροταφείο των Τύμβων*, Αθήνα 1960, 194 κέ.) και πολλά έργαστήρια που κατασκευάζουν άγγεία του τύπου των Άργύτικων Μονόχρωμων (βλ. N. KOUROU, ό.π. - σημ. 410). Για τίς διάφορες κατηγορίες χειροποίητων άγγείων άπό τό Λευκαντί βλ. *Lefkandi I*, 342.

414. Για τή Δωρική κεραμεική και τήν ιδιαίτερη ιστορική σημασία που τής άποδίδεται βλ. V. MILOJIC, Die Dorische Wanderung im Lichte der Vorgeschichtlichen Funde, *AA* 63 - 64, 1948 - 49, 11 - 7. E. FRENCH, The First Phase of Late Helladic IIIC, *AA* 84, 1969, 135. J. RUTTER, Ceramic

δημιουργία στο περιθώριο της εϋρύτερης τροχήλατης παραγωγής και εξελίχθηκε σε είδος διακοσμημένης στιλβωτής κεραμεικής, συχνά πολύ καλής ποιότητας⁴¹⁵.

Ἡ διάδοση και κυρίως ἡ ἀναβάθμιση τῆς ποιότητας και τῆς χρήσης τῆς διακοσμημένης χειροποίητης κεραμεικής κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο, παρὰ τὴν αἰσθητικὴ και τεχνικὴ ὑπεροχὴ τῆς τροχήλατης κεραμεικής τὴν ὁποία ἀνταγωνίζεται, ἀποτελεῖ ἐντυπωσιακὸ φαινόμενο. Ἡ ἐρμηνεία του πού εἶναι προφανές ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ σὲ κοινωνικά, θρησκευτικά και ἐνδεχομένως ἐμπορικὰ αἴτια, δὲν εἶναι μονοσήμαντη και διαφοροποιεῖται κατὰ περίπτωσιν⁴¹⁶. Πάντως σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις ὁ ρόλος τῆς παράδοσης φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἀποφασιστικός. Ἡ ἐπιλογὴ τῆς χειροποίητης κεραμεικής γιὰ ἀναθηματικὴ και κτερισματικὴ χρῆση παράλληλα μὲ τὴν τρο-

Evidence for Northern Intruders in Southern Greece at the Beginning of the LH IIC Period, *AJA* 79, 1975, 17 - 32. E. FRENCH - J. RUTTER, The Handmade Burnished Ware of the LH IIC Period: Its Modern Historical Context, *AJA* 81, 1977, 111 - 112. H. CATLING, Barbarian Pottery from the Mycenaean Settlement at Menelaion, Sparta, *BSA* 76, 1981, 71 - 982. K. KILIAN, *AA* 1982, 399. Τοῦ ἰδίου, *AA* 1983, 287 - 289. N. SANDARS, North and South at the end of the Mycenaean Age: Aspects of an old problem, *OJA* 2, 1983, 60 κέ. S. DEGER - JALKOTZY, Das Problem der Handmade Burnished Ware, von Myk. IIC, *Griechenland, die Ägäis und die Levante während der «Dark Ages»*. Symposium Zwettl 1980 (Wien 1983), 161 κέ. B. PÄLSSON - HALLAGER, The Italians within the Mycenaean World σὲ L. VAGNETTI (ἐκδ.), *Magna Grecia e Mondo Miceneo. Atti del XXII Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto 7 - 11 Ottobre 1982* [1983], 358 - 363. Τῆς ἰδίας, A new social class in Late Bronze Age Crete. Foreign traders in Khnania σὲ O. KRYSZKOWSKA - L. NIXON, *Minoan Society. Proceedings of the Cambridge Colloquium 1981* (Cambridge 1983), 111 - 121. A. F. HARDING, *The Mycenaeans and Europe* (London 1984), 216. D. SMALL, Handmade Burnished Ware and Prehistoric Aegean Economics: An Argument for Indigenous Appearance, *JMA* 3, 1990, 3 - 29. J. RUTTER, Some Comments on Interpreting the Dark - Surfaced Handmade Burnished Pottery of the 13th and 12th Century BC Aegean, *JMA* 3, 1990, 29 - 53. Γιὰ τὴν πρόσφατη ἀναγνώριση αὐτῆς τῆς κατηγορίας χειροποίητης κεραμεικής στὴν Κύπρον βλ. V. KARAGEORGHIS, Barbarian Ware in Cyprus, *Acts of the International Archaeological Symposium «Cyprus between the Orient and the Occident», Nicosia 8 - 14 September 1985* (Λευκωσία 1986), 246 - 253. D. PILIDES, Handmade Burnished Ware in Cyprus. An Attempt at its Interpretation, *Κυπρ. Σπουδαί* ΝΔ - ΝΕ, 1990 - 91, 179 - 189. Τῆς ἰδίας, Handmade Burnished Wares of the Late Bronze Age: Toward a Clearer Classification System σὲ J. A. BARLOW - D. L. BOLGER - B. KLING (ἐκδ.), *Cypriot Ceramics: Reading the Prehistoric Record* (Λευκωσία 1991), 139 - 150.

415. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 155. Ἡ προέλευση τῆς χειροποίητης στιλβωτής κεραμεικής τῶν Σκοτεινῶν Χρόνων ἀπὸ τὴ Βαρβαρικὴ πιστεύουμε ὅτι ἐπιβεβαιώνεται κυρίως ἀπὸ τὴ συχνὴ προσθήκη πλαστικῆς διακόσμησης στὰ στιλβωτὰ ἀγγεῖα κυρίως τῶν πρώτων Σκοτεινῶν χρόνων, ὅπως π.χ. ἡ σχοινοειδῆς ταινία στὸν ὄμο ἢ οἱ μαστοί· βλ. π.χ. *BSA* 75, 1980 πίν. 5, β.

416. Συνολικὴ, συνθετικὴ μελέτη γιὰ τοὺς χειροποίητους ρυθμοὺς τῶν Σκοτεινῶν Χρόνων δὲν ὑπάρχει. Γιὰ ἀπόπειρες ἐρμηνείας τῶν αἰτίων τῆς ἐμφάνισης διαφόρων χειροποίητων κεραμικῶν ομάδων βλ. π.χ. J. BOUZEK ὄ.π. (σημ. 409) 206. Τοῦ ἰδίου, The Beginnings of the Protogeometric Pottery and the «Dorian Ware», *Op.Ath.* 9, 1969, 41 κέ. Τοῦ ἰδίου, Der Vardar und Morava Bereich in seinem Verhältnis zu Griechenland zwischen 1200 - und 900 v.u.Z. σὲ S. DEGER - JALKOTZY, ὄ.π. (σημ. 414), 271 κέ. J. RUTTER, Some Comments on Interpreting the Dark - Surfaced Handmade Burnished Pottery of the 13th and 12th Century BC Aegean, *JMA* 3, 1970, 29 κέ. D. SMALL, ὄ.π. (σημ. 414), 3 κέ. F. SCHACHERMEYR, *Griechenland im Zeitalter der Wanderungen. Vom Ende der Mykenischen Ära bis auf die Dorer, Äg. Frühzeit IV* (Wien 1980), 406 κέ. Βλ. ἐπίσης, N. KOUROU, Handmade Pottery and Trade: The Case of the Argive Monochrome Ware σὲ J. CHRISTIANSEN - T. MELANDER (ἐκδ.), *Ancient Greek and Related Pottery, Proceedings on the 3rd Symposium on Ancient Greek and Related Pottery* (Copenhagen 1987), 320 - 321.

χήλατη αποτελεί αισθητική προτίμηση, κυρίως εκφράζει μία κυρίαρχη κοινωνική ή θρησκευτική παράδοση, ή όποια και έδωσε ώθηση στην ανάπτυξη των εργαστηρίων.

Οί ρυθμοί χειροποίητης κεραμεικής που αναπτύσσονται κατά τη Γεωμετρική περίοδο ποικίλλουν όχι μόνον τεχνοτροπικά, αλλά και στην ποιότητα και τη διάδοσή τους. Τα περισσότερα εργαστήρια χειροποίητων αγγείων διαθέτουν ειδικό σχηματολόγιο⁴¹⁷, υπάρχουν ωστόσο και αρκετά που ακολουθούν όρισμένα σχήματα της τροχήλατης κεραμεικής, όπως και κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο⁴¹⁸. Οί διακοσμητικές τεχνικές που εφαρμόζονται είναι πολλές, αλλά αποφεύγεται κατά κανόνα ή τεχνική της αγγειογραφίας και ή χρήση του πινέλου που απαιτούν διαφορετική προετοιμασία της επιφάνειας του αγγείου και έχουν άλλη παράδοση. Η γραπτή χειροποίητη κεραμική έχει μεγάλη διάδοση στις βόρειες περιοχές⁴¹⁹. Στον νοτιότερο έλλαδικό χώρο και στα νησιά προτιμώνται ή στίλβωση, ή εγχάραξη και ή χρήση της έμπιεστης τεχνικής που άλλωστε αποτελούν τις παραδοσιακές διακοσμητικές μεθόδους για τη χειροποίητη κεραμική. Όστόσο, παρά την άρχετυπική όμοιότητα των διακοσμητικών τεχνικών ή ακόμα και αρκετών σχημάτων, εξακολουθεί να υπάρχει μεγάλη τεχνοτροπική διαφοροποίηση των εργαστηρίων άκόμη και στην ίδια περιοχή.

Στη Νάξο τα εργαστήρια χειροποίητης κεραμεικής φαίνεται ότι ακολουθούν τρεις ρυθμούς που διαφοροποιούνται ανάλογα με τη διακοσμητική τεχνική που εφαρμόζεται και τη συνακόλουθη τεχνοτροπία που αναπτύσσεται. Η πλέον δημοφιλής κατηγορία χειροποίητης κεραμεικής κατά τη διάρκεια της Γεωμετρικής περιόδου είναι και στη Νάξο, όπως και σε όλο τον έλλαδικό χώρο, τα στιλβωτά αγγεία που δέν αντιπροσωπεύονται στο ύλικό του Νότιου νεκροταφείου. Όμως χρησιμοποιούνται εύρύτατα και οί άλλοι δύο ρυθμοί χειροποίητης κεραμεικής που δείγματά τους υπάρχουν ανάμεσα στα κεραμικά του Νότιου νεκροταφείου. Πρόκειται για τον ρυθμό της εγχάρακτης τεχνικής, όπως το όστρακο *άρ. κατ. 60*, και τον ρυθμό έμπιεστης κεραμεικής που αντιπροσωπεύεται από το αγγείο *άρ. κατ. 59*.

Στιλβωτή διακόσμηση

Η στιλβωτή διακόσμηση που διαδίδεται εύρύτατα ήδη από την ΥΜ περίοδο⁴²⁰ και είναι κοινότατη σε όλο σχεδόν τον έλλαδικό και νησιωτικό χώρο⁴²¹ εφαρμόζεται κυρίως στα μικρού και μεσαίου μεγέθους χρηστικά αγγεία, τα όποια έχουν πλέον

417. Για το σχηματολόγιο που ακολουθεί ένα άθηναϊκό εργαστήριο βλ. π.χ. BOUZEK, *Attic Dark Age Incised Ware*, 9 εικ. 3.

418. Βλ. π.χ. *Lefkandi I*, 342 πίν. 126, 7. Για χειροποίητα αγγεία της Μυκηναϊκής περιόδου που άπομμοούνται τροχήλατα σχήματα βλ. Κ. KILIAN, *AA* 1982, 399 - 400 εικ. 7.

419. Η γραπτή διακόσμηση σε χειροποίητη κεραμική διατηρείται κυρίως στην περιοχή της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας· βλ. π.χ. Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, *Βεργίνα. Το νεκροταφείο των Τύμβων* (Άθήνα 1960), 194 κέ. F. SCHACHERMEYR ό.π. (σημ. 416), 316 κέ. Άλλα σποραδικά δείγματα της τεχνικής διατηρούνται και νοτιότερα, όπως στους Δελφούς (βλ. π.χ. χειροποίητο άσκό τοπικού εργαστηρίου με γραπτή διακόσμηση *BCH* 61, 1937, πίν. VI, 5), ή ακόμα και στην Άργολίδα (*Asine II*, 74 πίν. 51 - 54).

420. REBER, *Handgemachte Keramik*, 21 κέ. και *BCH* 61, 1937, πίν. VI.

421. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 154 - 156.

ἀποκτήσει καὶ ταφικὴ χρῆσις⁴²². Τὰ σχήματα τῶν ἀγγείων ποὺ χρησιμοποιοῦνται εἶναι συγκεκριμένα καὶ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν τυποποιημένη διακόσμηση ποὺ προσφέρει ἢ στίλβωση σὲ ὀρισμένα ἐργαστήρια χειροποίητης κεραμεικῆς ἀναπτύσσεται ἕνας χαρακτηριστικὸς ρυθμὸς στιλβωτῆς κεραμεικῆς⁴²³. Τὰ συνηθέστερα σχήματα αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ στὴ Νάξο εἶναι ἢ πρόχους μὲ ἐπίπεδη βάση, ποὺ μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὴν ΠΡΓ περίοδο⁴²⁴ καὶ ὁ ἀμφορέας τοῦ ἐπιστόμιου τύπου μὲ τὶς λαβὲς ἀπὸ τὸ χεῖλος στὸν ὦμο⁴²⁵. Τὸ κύριο στοιχεῖο ποὺ προσδιορίζει τὸ σχηματολόγιο τῶν ἀγγείων τοῦ στιλβωτοῦ ρυθμοῦ εἶναι ἡ προέλευση τῶν περισσοτέρων σχημάτων ἀπὸ τὴν κατηγορία τῶν μαγειρικῶν σκευῶν καὶ γιὰ τοῦτο τὸ μέγεθός τους εἶναι κατὰ κανόνα μέτριο ἕως μικρὸ⁴²⁶. Παράλληλα παρουσιάζεται ἰσχυρὴ προτίμηση γιὰ σπάνια σχήματα⁴²⁷ ποὺ ἀνάγουν σὲ παλαιὸς καὶ συνήθως προμυκηναϊκοὺς τύπους τῆς χειροποίητης κεραμεικῆς καὶ δὲν ἔχουν καμία σχέση μὲ τὰ τροχήλατα ἀγγεῖα⁴²⁸.

Ἄν καὶ κατὰ κανόνα ἡ διακόσμηση αὐτῆς τῆς κατηγορίας χειροποίητης κεραμεικῆς περιορίζεται στὴ στίλβωση, δὲν λείπουν οἱ περιπτώσεις ποὺ ἐφαρμόζεται καὶ μικρῆς κλίμακας ἐγχάραξη πάνω στὴ στιλβωμένη ἐπιφάνεια⁴²⁹. Γενικὰ ὅμως στὰ χειροποίητα στιλβωτὰ ἀγγεῖα τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ἀποφεύγεται ἡ πρόσθετη δια-

422. Στὴ Νάξο τὰ χειροποίητα στιλβωτὰ ἀγγεῖα χρησιμοποιοῦνται εὐρύτατα στὴν ταφικὴ πρακτικὴ ἤδη ἀπὸ τὴν ΠΡΓ περίοδο· βλ. π.χ. ΠΑΕ 1971, πίν. 207, γ (ΠΡΓ) καὶ ΠΑΕ 1978, πίν. 145 (ΜΓ).

423. Βλ. REBER, *Handgemachte Keramik*, 20 κέ.

424. Βλ. π.χ. *ArchRep* 32, 1985 - 86, 75 εἰκ. 109, γ.

425. Σῶζονται ἀρκετοὶ ἀκέραιοι ἀπὸ τὴ Γρόττα (ἀδημοσίευτοι). Γιὰ τὸ σχῆμα βλ. ΠΑΕ 1911, 124, εἰκ. 28. Γιὰ ἐπιλαίμιους ἀμφορεῖς τοῦ ἴδιου ρυθμοῦ μεταξὺ ἄλλων ἀπὸ τὸ Λευκαντὶ βλ. *Lefkandi I*, πίν. 267, ε.

426. Γιὰ σχήματα χειροποίητων στιλβωτῶν ἀγγείων βλ. B. WELLS, *Asine II. Results of the Excavations East of the Acropolis, 1970 - 1974*, 4, 2 (Stockholm 1983) 69 - 71 καὶ 4, 3, 288 εἰκ. 227. REBER, *Handgemachte Keramik*, 57 κέ. Σὲ ὀρισμένα ἐργαστήρια τὰ χειροποίητα στιλβωτὰ ἀγγεῖα μερικὲς φορὲς υἱοθετοῦν καὶ σχήματα τῶν τροχήλατων· βλ. π.χ. *Lefkandi I*, 342.

427. Ἐνα τέτοιο σχῆμα γιὰ παράδειγμα ἀντιπροσωπεύει τὸ μικρὸ, σφαιρικὸ ἀγγεῖο ἀπὸ ἕναν ΠΡΓ τάφο στὴ Γρόττα (ΠΑΕ 1971, πίν. 207, γ.), ποὺ ἡ φόρμα του ἀνάγει σὲ σχήματα τῆς ΠΚ ἐποχῆς. Τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου αὐτοῦ δὲν εἶναι προφανῶς τυχαία, αὐτοσχέδια δημιουργία γιὰτὶ ἔχει ἕνα ἀκριβὲς παράλληλο ἀπὸ τάφο τῆς ΠΡΓ ἐποχῆς στὸ Λευκαντὶ τῆς Εὐβοίας, τὸ ὁποῖο ἐνδέχεται νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιο ἐργαστήριο, ἐπειδὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γενικότερη τεχνικὴ καὶ τεχνοτροπικὴ ὁμοιογένεια οἱ σχετικὲς χημικὲς ἀναλύσεις τοῦ πηλοῦ του ἔδειξαν ὅτι δὲν εἶναι εὐβοϊκὸ (*Lefkandi I*, 342 σημ. 420 πίν. 263, α).

428. Βλ. σχετικὰ Ν. ΚΟΥΡΟΥ, Διεπιστημονικὴ ἀντιμετώπιση τῆς κεραμεικῆς καὶ ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆς, *Πρακτικὰ τοῦ XII Διεθνoῦς Συνεδρίου Κλασικῆς Ἀρχαιολογίας, Ἀθήνα, 4 - 10 Σεπτεμβρίου 1983* (Ἀθήνα 1985), 350 - 356 πίν. 61.

429. Βλ. π.χ. μία χειροποίητη, στιλβωτὴ πρόχου ἀπὸ τὸ Τσικαλαριδὸ ποὺ ἔχει λαβὴ διακοσμημένη μὲ ἐγχάρακτους ρόμβους (*ΑΔ* 20, 1965, πίν. 650, α) σὲ μία τεχνοτροπία ποὺ ὑποδηλώνει τὸ ἴδιο ἐργαστήριο μὲ τοὺς ἐγχάρακτα διακοσμημένους πίθους. Τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ ἡ στίλβωση τῆς πρόχου ὡστόσο τὴν κατατάσσουν σαφῶς στὸν ρυθμὸ τῶν χειροποίητων στιλβωτῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα κατὰ κανόνα προέρχονται ἀπὸ τὸ χεῖρι ἀγγειοπλαστῶν ποὺ ἔχουν εἰδικευθεῖ στὴ συγκεκριμένη παραγωγή. Ἡ χρῆσις μικρῆς κλίμακας χάραξης δὲν εἶναι ἄγνωστη σὲ αὐτὸν τὸν ρυθμὸ, ὁ ὁποῖος ἐφαρμόζεται σὲ συγκεκριμένα ἐργαστήρια, ποὺ χρησιμοποιοῦν ἄλλο εἶδος πηλοῦ ἀπὸ ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖο προτιμᾶται γιὰ τοὺς μεγάλους ἐγχάρακτους πίθους. Ἡ ἐπιλογή τοῦ πηλοῦ, ποὺ δὲν εἶναι τυχαία καὶ προσ-

κόσμησι καὶ ὁ ρυθμὸς ποῦ ἔτσι παραμένει ἀπέριτος καὶ λιτὸς ἐφαρμόζεται πρωτίτως σὲ μικρὰ καὶ μεσαίου μεγέθους χρηστικὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα συνήθως χρησιμοποιοῦνται ὡς κτερίσματα στοὺς τάφους⁴³⁰. Εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὰ δείγματα τοῦ ρυθμοῦ ποῦ ἔχουν διατηρηθεῖ ὅτι τὰ ἐργαστήρια τῆς χειροποίητης, σιλωβωτῆς κεραμικῆς παρέμειναν ἐνεργὰ στὴ Νάξο ἀπὸ τὴν ΠΡΓ περίοδο⁴³¹ ἕως τὸ τέλος τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου, ἐνῶ πολλὰ συνέχισαν τὴ λειτουργία τους καὶ ἀργότερα⁴³².

Ἐγχάρακτη διακόσμηση

Ἡ τεχνικὴ τῆς ἐγχάραξης ποῦ ἔχει μακρὰ παράδοση στὰ χονδροειδῆ χειροποίητα ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἶναι ἐπίσης εὐρύτατα διαδεδομένη κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο καὶ χρησιμοποιεῖται ὄχι μόνον γιὰ τὴ διακόσμηση μεγάλων πύθων, ὅπως παλαιότερα⁴³³, ἀλλὰ κατὰ κανόνα γιὰ μικρότερα ἀγγεῖα⁴³⁴. Ἡ χρῆσις τῆς δὲν συνεπάγεται πάντοτε καὶ συστηματικὴ στίλβωση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ κεραμικοῦ καὶ συνήθως ἐφαρμόζεται κατευθεῖαν ἐπάνω στὴν ἀδρὴ καὶ ἐλάχιστα ἐπεξεργασμένη ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου. Οἱ ἐγχάρακτοι ρυθμοὶ ποῦ ἀναπτύσσονται στὰ τοπικὰ ἐργαστήρια κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο εἶναι σχετικὰ βραχύβιοι καὶ περιορισμένης ἐμβέλειας⁴³⁵. Γιὰ τοῦτο οἱ ὁμοιότητες ποῦ παρουσιάζονται μερικὲς φορές στὸ θεματολόγιο τῆς διακόσμησης ἢ τὴν ποικιλία τῶν σχημάτων δὲν ὑποδηλώνουν παρὰ μόνον ἀρχετυπικὲς σχέσεις στὴν τεχντροπία τους.

Κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο ὁ ἐγχάρακτος ρυθμὸς μαρτυρεῖται στὴ Νάξο κυρίως ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ χειροποίητων πύθων μετρίου καὶ μεγάλου μεγέθους ποῦ προορίζονται κατὰ κανόνα γιὰ ταφικὴ χρῆσις καὶ βρέθηκαν στὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων στὸ Τοικαλαριό⁴³⁶. Τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 60* (πίν. 52, β) ἀνήκει στὸν ἴδιο ρυθμὸ, ἀλλὰ δὲν συμπίπτει τεχντροπικὰ μὲ τοὺς πύθους τοῦ Τοικαλαριοῦ. Στὸ ἐργαστήριο τοῦ Τοικαλαριοῦ ποῦ κατασκευάζονται οἱ τριποδικοὶ πύθοι τὸ θεματολόγιο τῶν μοτίβων ποῦ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴ διάκοσμήσίν τους εἶναι πολὺ περιορισμένο. Τὰ συνήθη

διορίζεται ἀπὸ τὸ εἶδος καὶ τὴ λειτουργικότητα τοῦ κεραμικοῦ, ἀπαιτεῖ μία συγκεκριμένη τεχνογνωσία καὶ κατὰ συνέπεια ὑποδηλώνει εἰδικὸ ἐργαστήριο, ἔστω καὶ μὲ τὴν ἐννοια τοῦ τεχνικοῦ προσωπικοῦ καὶ ὄχι τοῦ χώρου ἐγκατάστασης. Ἡ τεχντροπικὴ συγγένεια τῶν διακοσμητικῶν τεχνικῶν εἶναι ἀναπόφευκτη ὄχι μόνον στὸ ἴδιο ἐργαστήριο, ἀλλὰ γενικότερα στὰ ἐργαστήρια τῆς περιοχῆς. Ἡ σιλωβωτὴ πρόχους τοῦ Τοικαλαριοῦ, ἀκόμη καὶ ἐὰν ἔγινε στὸ ἴδιο ἐργαστήριο μὲ τοὺς ἐγχάρακτους πύθους, ἀνήκει τεχντροπικὰ στὸν ρυθμὸ τῶν χειροποίητων σιλωβωτῶν ἀγγείων.

430. Βλ. π.χ. *Ker.* VI, πίν. 154 - 156.

431. Βλ. ἓνα σιλωβωτὸ σφαιρικὸ ἀγγεῖο ἀπὸ ἓνα ΠΡΓ τάφο τῆς Γρόττας ΠΑΕ 1971, πίν. 207, γ.

432. Βλ. π.χ. ΠΑΕ 1978, πίν. 146, α.

433. Βλ. π.χ. J. BOUZEK, ὁ.π. (σημ. 409), 205.

434. Βλ. π.χ. K. REBER, ὁ.π. (σημ. 410), 23 - 34. L. MORRIGONE, *ASAtene N.S.* 40, 1978, 87 - 89 εἰκ. 80 - 97. M. MICHALAKI - KOLLIA, ὁ.π. (σημ. 410). *Ker.* VI πίν. 157.

435. Τὰ πρὸ γνωστὰ ἐργαστήρια χειροποίητης, ἐγχάρακτης κεραμικῆς κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο εἶναι στὴν Ἀττικὴ (βλ. ΠΑΕ 1911, 124 - 125. *Hesperia* 2, 1933, 598. *Ker.* VI, πίν. 155. *Agora VIII*, πίν 40), τὴν Εὐβοία (K. REBER, ὁ.π. - σημ. 410), τὴν Κῶ (L. MORRIGONE, ὁ.π. - σημ. 410) καὶ τὴν Ἀστυπάλαια (M. MICHALAKI - KOLLIA, ὁ.π. - σημ. 410).

436. Γιὰ δείγματα τοῦ πολυπηθοῦς ὑλικοῦ βλ. π.χ. *ΑΔ* 20, 1965, πίν. 650 - 651.

θέματα είναι επάλληλες τεθλασμένες ταινίες, ενάλληλες γωνίες, δικτυωτά ή διάγραμμα τρίγωνα⁴³⁷. Τὰ καμπυλόγραμμα μοτίβα δὲν μαρτυροῦνται καὶ τὰ γραμμικὰ θέματα ποὺ χρησιμοποιοῦνται συντίθενται σὲ ἀραιὲς ζῶνες ἢ στήλες. Πρόκειται γιὰ λιτὴ τεχντροπία ποὺ στερεῖται πλήρως τῆς πυκνότητος τῆς διακόσμησης ποὺ χαρακτηρίζει τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 60*. Εἶναι προφανὲς ὅτι τὸ ἐργαστήριον τοῦ Τοικαλαριοῦ ποὺ χρονολογεῖται μὲ ἀνασκαφικὰ κριτήρια στὴ ΜΓ ΙΙ ἐποχὴ καὶ τὸ ἀντίστοιχο ἐργαστήριον ποὺ κατασκευάστηκε τὸ ἀγγεῖο *ἀρ. κατ. 60* λειτουργοῦν παράλληλα καὶ χρησιμοποιοῦν τὴν ἴδια διακοσμητικὴ τεχνικὴ, ἀκολουθοῦν ὅμως διαφορετικὲς τεχντροπίες.

Τὰ διάγραμμα μαιανδρικὰ ἄγκιστρα καὶ οἱ επάλληλες τεθλασμένες ταινίες ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὴ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὸ ὅποιο προέρχεται τὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 60* εἶναι θέματα γνωστὰ κυρίως ἀπὸ τὴν τροχήλατη κεραμεικὴ. Τὸ φαινόμενο τῶν ἀλληλεπιδράσεων μεταξὺ χειροποίητων καὶ τροχήλατων κεραμικῶν εἶναι σὺνηθες κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ καὶ ἀποτελεῖ σαφὴ ἀπόδειξη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ὀργανωμένων ἐργαστηρίων χειροποίητης κεραμεικῆς⁴³⁸. Παρόμοια θέματα χρησιμοποιοῦνται εὐρύτατα καὶ σὲ ἕνα ἄλλο γεωμετρικὸ ἐργαστήριον χειροποίητης κεραμεικῆς στὴν Ἀνάβυσσο τῆς Ἀττικῆς⁴³⁹. Ὡστόσο, ἄμεση σχέση τῶν δύο ἐργαστηρίων δὲν προκύπτει μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα, ἂν καὶ οἱ στενὲς σχέσεις τῶν δύο περιοχῶν κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση ἀλληλεπιδράσεων καὶ στὸν τομέα τῆς χειροποίητης κεραμεικῆς.

Ἐμπέστη διακόσμηση

Ἡ χρῆση τῆς ἐμπέστης διακόσμησης ἔχει γενικότερα περιορισμένο χαρακτήρα, ἀλλὰ οἱ μικροὶ ἐμπέστοι κυκλίσκοι ποὺ χρησιμοποιοῦνται συχνὰ στὰ χεῖλη τῶν χονδροειδῶν πίθων⁴⁴⁰ ἢ κρατήρων⁴⁴¹ τῆς τελευταίας φάσης τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο ἀποτελοῦν συνήθως συμπληρωματικὴ διακόσμηση στὴν πλαστικὴ σχοινοειδῆ ταινία τῶν τροχήλατων κρατήρων⁴⁴². Ἀργότερα ὅμως, κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ, ἡ τεχνικὴ τῶν ἐμπέστων κυκλίσκων διαδίδεται περισσότερο, κυρίως σὲ ὀρισμένα ἐργαστήρια ποὺ παράγουν χειροποίητα κεραμικὰ καλῆς ποιότητος⁴⁴³.

437. Παρόμοια θέματα εἶναι γνωστὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα ἐργαστήρια χειροποίητων κεραμικῶν· βλ. π.χ. τὰ ἐγγάρακτα ἀγγεῖα τῆς Κῶ (*ASAtene N.S.* 40, 1987, 87 πίν. 80 - 87).

438. Βλ. π.χ. τροχήλατη ΥΜ πυξίδα ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ μὲ ἐμπέστους κύκλους στὴν πλαστικὴ ταινία ποὺ διακοσμῶν τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου (*Ker.* I, πίν. 38) ἢ τὸν ὅμοια διακοσμημένο ΠΡΓ κρατήρα Νάξου (*ΠΑΕ* 1961, πίν. 155α).

439. *ΠΑΕ* 1911, 124.

440. Βλ. π.χ. *Hesperia* 8, 1939, 397 εἰκ. 80. *BCH* 85, 1961, 362 εἰκ. 48.

441. Βλ. π.χ. *Hesperia* 48, 1979, 399 εἰκ. 80.

442. Βλ. π.χ. *AM* 42, 1917, 82 εἰκ. 92. *CVA* Heidelberg 3, πίν. 136. *ΠΑΕ* 1961, πίν. 155, α.

443. Βλ. π.χ. ἕνα ΥΓ κορινθιακὸ ἀρύβαλλο *Corinth* VII, I 31 πίν. 14 ἀρ. 91. Βλ. παιδικὸ παιχνίδι *Asine* I, 281 εἰκ. 193, 5, πῶμα *Thera* II, 81 εἰκ. 291, ἀγνόθα Α. FURTWAENGLER, *Aigina. Das Heiligtum der Aphaia* (München 1906), 446 ἀρ. 139 εἰκ. 362 καὶ εἰδῶλιο *BSA* 77, 1982, πίν. 28, ε.

Ὁ χαρακτηριστικὸς συνδυασμὸς ἐμπίεστων κυκλίσκων καὶ ἐγχάρακτων γραμμικῶν μοτίβων ποὺ παρουσιάζει τὸ ναξιακὸ ἀγγεῖο *ἀρ. κατ. 59* εἶναι γνωστὸς μόνον ἀπὸ ἓνα ἀττικὸ ἐργαστήριον, τὸ ὁποῖο διαπιστώνεται νὰ λειτουργεῖ ἀπὸ τοὺς ΠΡΓ μέχρι καὶ τοὺς ΜΓ χρόνους⁴⁴⁴. Τὸ ἐργαστήριον αὐτὸ παράγει χειροποίητα ἀγγεῖα καὶ εἰδῶλια σὲ πολὺ ιδιόρρυθμα σχήματα καὶ διακοσμημένα μὲ ἐγχάρακτα εὐθύγραμμα μοτίβα ποὺ συμπληρώνονται ἀπὸ ἐγχάρακτους ἢ ἐμπίεστους κυκλίσκους. Ἀκριβῶς οἱ ἴδιες τεχνικὲς χρησιμοποιοῦνται καὶ γιὰ τὴ διακόσμηση τοῦ ναξιακοῦ τριποδικοῦ ἀγγείου *ἀρ. κατ. 59* (πίν. 52α καὶ γ), τεχνοτροπικὰ ὅμως τὰ ἀγγεῖα τῶν δύο ἐργαστηρίων δὲν συμπίπτουν καὶ τὸ σχηματολόγιον ποὺ ἀκολουθοῦν εἶναι τελείως διαφορετικόν. Τὸ ἀττικὸ ἐργαστήριον παράγει ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον μικρὰ ἀγγεῖα, εἰδῶλια καὶ ψήφους περιδεραιῶν καὶ δὲν ἔχει δώσει δείγματα μεγάλων ἀγγείων. Τὰ περίτεχνα ἔργα αὐτοῦ τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου ποὺ ἔχουν βρεθεῖ καὶ σὲ ἀρκετὰ ἄλλα μέρη ἐκτὸς Ἀττικῆς εἶχαν προφανῶς ὡς εἶδος μὲ ιδιαίτερη ταφικὴ σημασία εὐρύτερο ἀγοραστικὸ κοινόν⁴⁴⁵.

Στὴ Νάξο ἀντίθετα ἡ παραγωγή ἀγγείων αὐτοῦ τοῦ ρυθμοῦ χειροποίητων ἀγγείων μὲ ἐμπίεστη καὶ ἐγχάρακτη διακόσμηση ἀφορᾷ σχεδὸν ἀποκλειστικὰ, ὅπως φαίνεται, μεγάλους ταφικοὺς πίθους ποὺ προορίζονται γιὰ τοπικὴ χρῆση στὰ νεκροταφεῖα, ὅπου ἐφαρμόζεται ἡ καύση. Οἱ πίθοι εἶναι τριποδικοὶ χωρὶς λαβὲς ἢ πλαστικὰ διαμορφωμένες ἀποφύσεις, ἔχουν ὅμως συχνὰ μία πρόσθετη πλατιά ταινία στὸν ὦμον μὲ ἐγχάρακτη διακόσμηση καὶ σχοινοειδῆ διαμόρφωση τοῦ χεῖλους μὲ παρόμοια ἐγχάρακτα γραμμίδια⁴⁴⁶. Τὰ πόδια ἔχουν πεπλατυσμένη ταινιωτὴ μορφή καὶ γι' αὐτὸ εἶναι μικρὰ καὶ εὐθραυστα. Ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πίθους μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν περίβολο Β τοῦ Τοικαλαριοῦ καὶ ἓνα ἄλλο σχῆμα ἀνοικτοῦ τριποδικοῦ ἀγγείου ποὺ δὲν ἔχει ἀκριβῆς παράλληλον οὔτε σὲ ἄλλα ἐργαστήρια ἐκτὸς Νάξου⁴⁴⁷. Τὸ σχῆμα αὐτοῦ τοῦ ἀγγείου ἔχει τὴ μορφή καλάθου μὲ ὄρθια τοιχώματα ποὺ ὑψώνονται λοξὰ διευρυνόμενα πρὸς τὰ ἔξω καὶ καταλήγουν σὲ χεῖλος μὲ σχοινοειδῆ διαμόρφωση. Ἡ τριποδικὴ διαμόρφωση αὐτοῦ τοῦ σκεύους εἶναι ὅμοια μὲ ἐκείνη τῶν πίθων, ἀλλὰ προφανῶς τὸ μέγεθος καὶ τὸ διευρυνόμενον σῶμα τοῦ κάδου ἔχουν ὑπαγορεύσει πλατύτερη καὶ βραχύτερη τὴ μορφή τους.

Οἱ διακοσμητικὲς τεχνικὲς καὶ ἡ τεχνοτροπία τοῦ τριποδικοῦ καλάθου ἀπὸ τὸν περίβολο Β τοῦ Τοικαλαριοῦ ἀντιστοιχοῦν πλήρως μὲ τὸν ρυθμὸ τοῦ τριποδικοῦ ἀγγείου *ἀρ. κατ. 59* ἀπὸ τὸ Νότιον νεκροταφεῖο τῆς Νάξου καὶ πιθανότατα προέρχεται ἀπὸ τὸ ἴδιον ἐργαστήριον. Τὰ δύο ἀγγεῖα δὲν ἔχουν μόνον τὶς ἴδιες τεχνικὲς καὶ τὰ ἴδια μοτίβα, ἀλλὰ κυρίως τὸ ἴδιον γενικὸ διακοσμητικὸ πνεῦμα μὲ ἔμφαση στὶς ὀριζόντιες ζώνες μὲ ἐμπίεστα μοτίβα. Κοινὸ χαρακτηριστικὸ ἢ πλαστικὴ ταινία μὲ παράλληλες μικρὲς ἐγχαράξεις, ἢ ὁποία στὸν πίθον τοῦ Νότιου νεκροταφείου *ἀρ. κατ. 59* περιορίζεται στὸ χεῖλος, ἐνῶ στὸ ἀγγεῖο τοῦ Τοικαλαριοῦ ἐπαναλαμβάνεται χαμηλότερα

444. BOUZEK, *Attic Dark Age Incised Ware*, 6 κέ.

445. Γιὰ τὴ διάδοση τῶν κεραμικῶν αὐτοῦ τοῦ ἀττικοῦ ἐργαστηρίου· βλ. BOUZEK, *Attic Dark Age Incised Ware*, 48. *Lefkandi I*, 344.

446. Βλ. π.χ. ΑΔ 20, 1965 πίν. 650, γ.

447. Βλ. ΑΔ 18, 1963, πίν. 325, β.

στο σῶμα καὶ τῆ βάση τοῦ ἀγγείου. Ἡ σύνθεση καὶ ἡ ἐκτέλεση τῶν μοτίβων ὑποδηλώνει ἔμπειρο κεραμέα ποὺ δὲν αὐτοσχεδιάζει, ἀλλὰ ἔχει συγκεκριμένη τεχνοτροπία καὶ προσωπικὸ ὕφος στὰ πλαίσια μάλλον μιᾶς ὀργανωμένης καλλιτεχνικῆς παράδοσης παρόμοιας μὲ αὐτὴ ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ ἀντίστοιχο ἀττικὸ ἐργαστήριον⁴⁴⁸.

Ὁ χρόνος λειτουργίας τοῦ ναξιακοῦ ἐργαστηρίου ὀρίζεται σὲ γενικὲς γραμμὲς στὴ ΜΓ I ἐποχῇ, στὴν ὁποία χρονολογεῖται ὁ πίθος *ἀρ. κατ. 59*. Τὸ ἀττικὸ ἐργαστήριον ποὺ χρησιμοποιεῖ τὶς ἴδιες διακοσμητικὲς τεχνικὲς ἦταν ἐνεργὸ νωρίτερα γιὰ ἓνα μεγάλο διάστημα ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΠΡΓ περιόδου ἕως καὶ τὴν ἔναρξη τῆς ΜΓ ἐποχῆς⁴⁴⁹. Πάντως ἡ σχέση τῶν δύο ἐργαστηρίων μὲ τεχνοτροπικὰ κριτήρια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθεῖ ἄμεση, οὔτε ἐντοπίζεται σὲ συγκεκριμένους ἀλληλεπιδράσεις, ἀπλῶς ἐνυπάρχει στὸ ἀρχαιολογικὸ ἐπίπεδο τῶν διακοσμητικῶν τεχνικῶν καὶ τῆς σύνθεσης τῶν μοτίβων.

Τὸ ναξιακὸ ἐργαστήριον τοῦ χειροποίητου πίθου *ἀρ. κατ. 59* ἀκολουθεῖ, στὰ πλαίσια τῆς χειροποίητης τεχνικῆς, διαφορετικὴ τεχνοτροπία ἀπὸ ἐκείνη τοῦ ἐργαστηρίου ποὺ κατασκευάζει ἀνάλογους πίθους στὸ Τοικαλαριό. Τεχνοτροπικά, ἀλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα τὸ ἐργαστήριον τοῦ Τοικαλαριοῦ φαίνεται νὰ ἀκμάζει στὴ ΜΓ II ἐποχῇ⁴⁵⁰. Ἡ ἔντονη ρυθμολογικὴ διαφοροποίηση τῶν δύο ἐργαστηρίων ὅμως δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς καὶ μόνον στὴ μικρὴ χρονικὴ ἀπόσταση ποὺ τὰ διακρίνει, ἀλλὰ ἀποτελεῖ ἀνεξάρτητο τεχνοτροπικὸ στοιχεῖο.

448. BOUZEK, *Attic Dark Age Incised Ware*, 48.

449. Αὐτόθι.

450. J. N. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 92.

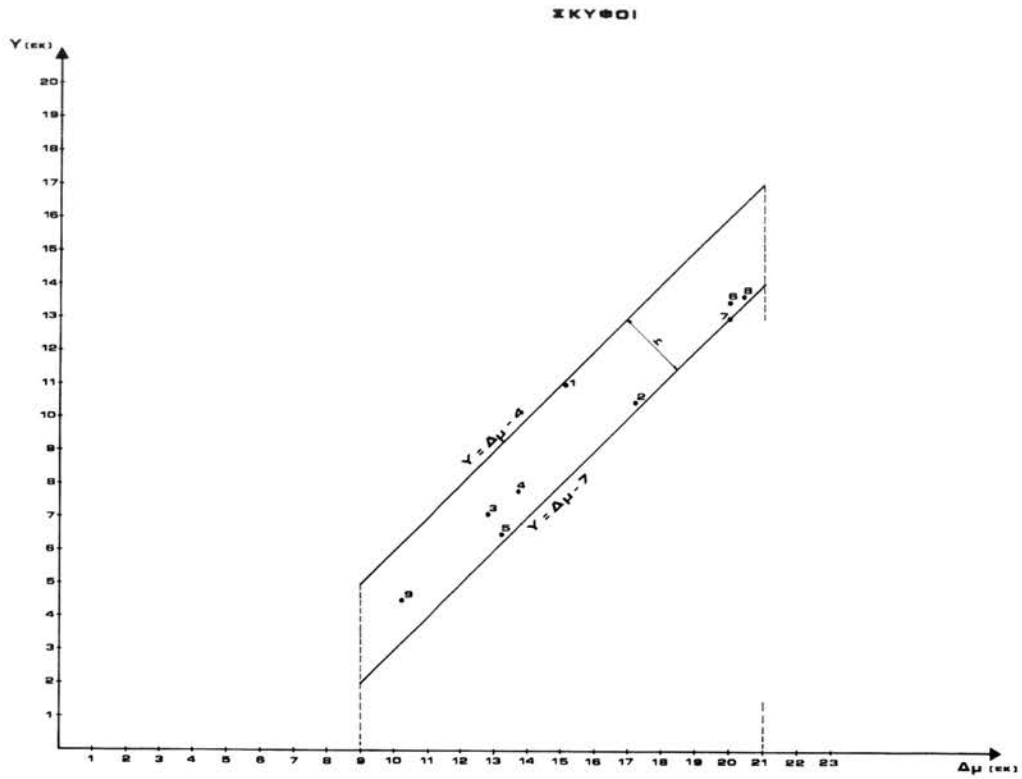
IV. ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΩΝ ΣΚΥΦΩΝ ΚΑΙ ΚΥΑΘΩΝ

Ἡ μαθηματικὴ διερεύνηση τῶν σκύφων καὶ κυάθων τοῦ Νότιου νεκροταφείου ἐπιχειρεῖται στὰ πλαίσια τῆς τεχνολογικῆς ἀνάλυσης ποὺ ἔγινε καὶ ἀπέβλεπε στὸν κατὰ τὸ δυνατόν ἀκριβέστερο προσδιορισμὸ τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου τῆς κατασκευῆς τῶν ἀγγείων.

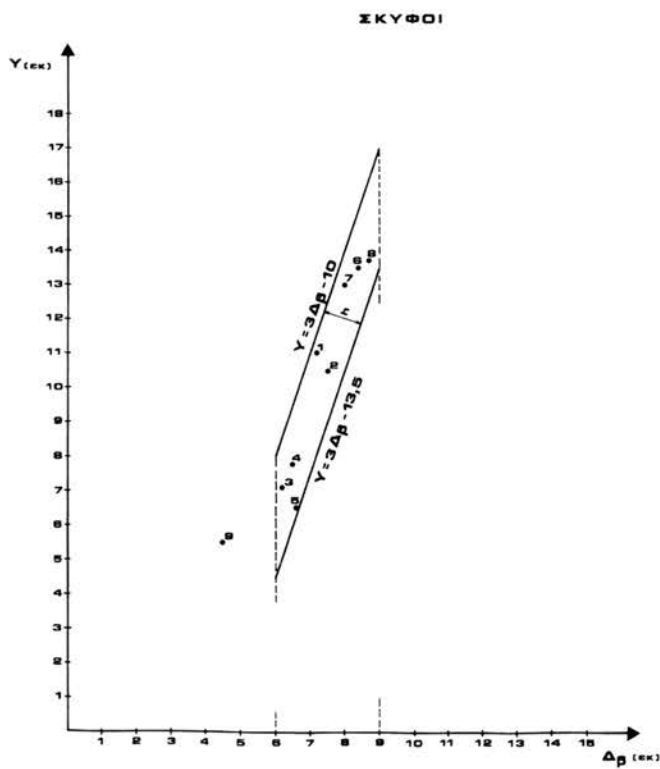
Ἐπειδὴ τὰ περισσότερα εἰσηγμένα ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου εἶναι κυρίως ἀνοικτὰ καὶ ἀττικίζοντα, κρίθηκε σκόπιμο νὰ ἐπιχειρηθεῖ ἡ συγκριτικὴ μαθηματικὴ μελέτη τῶν διαστάσεων καὶ ἀναλογιῶν τους σὲ σχέση μὲ τὰ ἀντίστοιχα καὶ ἐπίσης ἀττικίζοντα ναξιακὰ ἀγγεῖα. Ὁ στόχος αὐτῆς τῆς προσπάθειας ἦταν διπλός: νὰ προσδιορισθεῖ ἡ ἐνδεχόμενη μαθηματικὴ σχέση τῶν διαστάσεων τῶν ἀγγείων τοῦ τύπου καὶ νὰ ἐλεγχθεῖ ἂν ὑπάρχει κάποια μαθηματικὴ ἀντιστοιχία στὶς τεχνολογικὲς ὁμοιότητες ἢ διαφορὲς ἀνάμεσα στὰ ἀττικίζοντα ἐργαστήρια τῆς κυκλαδικῆς ἀττικίζουσας ΜΓ Κοινῆς.

Ἡ μαθηματικὴ προσέγγιση κρίθηκε σκόπιμη γιὰ τὸν ἔλεγχο τῶν μικρῶν διαφοροποιήσεων ποὺ παρουσιάζουν οἱ ἀττικίζοντες ρυθμοὶ τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου στὶς Κυκλάδες.

Συνολικὰ τὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο εἶναι εἴκοσι τρία: ὀκτὼ σκύφοι (*ἀρ. κατ. 33-40*), ἓνα σκυφοειδὲς κυάθιο (*ἀρ. κατ. 41*) καὶ δεκατέσσερις μόνωτοι κύαθοι (*ἀρ. κατ. 42-55*). Ἀπὸ αὐτὰ ἑπτὰ σκύφοι (*ἀρ. κατ. 33-36* καὶ *38-40*) καὶ ὀκτὼ κύαθοι (*ἀρ. κατ. 42-49*) εἶναι κατασκευασμένα μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλὸ καὶ κατὰ συνέπεια ἐκπροσωποῦν τὰ ναξιακὰ ΜΓ ἐργαστήρια. Ὁ σκύφος *ἀρ. κατ. 37* καὶ οἱ κύαθοι *ἀρ. κατ. 50-55* ἀποδίδονται σὲ παριανὰ ἐργαστήρια, ἐνῶ τὸ σκυφοειδὲς κυάθιο *ἀρ. κατ. 41* εἶναι πιθανῶς εὐβοϊκό. Εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων εἶναι μικρὸς γιὰ νὰ γίνει μία σχετικὰ πλήρης στατιστικὴ μελέτη, γι' αὐτὸ καὶ ὁ χαρακτήρας αὐτῆς τῆς ἔρευνας πρέπει νὰ θεωρηθεῖ πειραματικός. Ὡστόσο, μελετήθηκαν ὅλα τὰ ἀνοικτὰ ἀγγεῖα. Ἀποτυπώθηκαν στὶς γραφικὲς παραστάσεις ποὺ ἐπισυνάπτονται ὅλοι οἱ σκύφοι μαζί μὲ τὸ σκυφοειδὲς κυάθιο (*ἀρ. ἀγγείων $n=9$, διαγράμματα 1-3*) καὶ οἱ μόνωτοι κύαθοι (*ἀρ. ἀγγείων $n=14$, διαγράμματα 4-6*). Ὡς χαρακτηριστικοὶ παράμετροι τῶν ἀγγείων θεωρήθηκαν τὸ ὕψος (Y), ἡ μέγιστη διάμετρος ($\Delta\mu$), ἡ διάμετρος βάσης ($\Delta\beta$) καὶ ἡ διάμετρος χείλους ($\Delta\chi$), οἱ ὁποῖες δίνονται στὰ διαγράμματα σὲ ἓνα σύστημα συντεταγμένων μὲ ἄξονα ψ πάντοτε τὸ ὕψος καὶ ἄξονα χ τὴ μέγιστη διάμετρο ($\Delta\mu$), τὴ διάμετρο βάσης ($\Delta\beta$) καὶ τὴ διάμετρο χείλους ($\Delta\chi$) ἀντίστοιχα. Στὰ ἀγγεῖα ποὺ μελετήθηκαν δόθηκε αὐξὼν ἀριθμὸς, ὁ ὁποῖος σημειώθηκε στὶς γραφικὲς παραστάσεις καὶ ἡ ταύπισή του μὲ τὸν *ἀρ. καταλόγου*, καθὼς καὶ τὸν *ἀρ. εὐρετηρίου τοῦ μουσείου (MN)* δίνεται στὸν ἀναλυτικὸ πίνακα I (σ. 119) γιὰ τοὺς σκύφους καὶ στὸν πίνακα II (σ. 119) γιὰ τοὺς κυάθους.

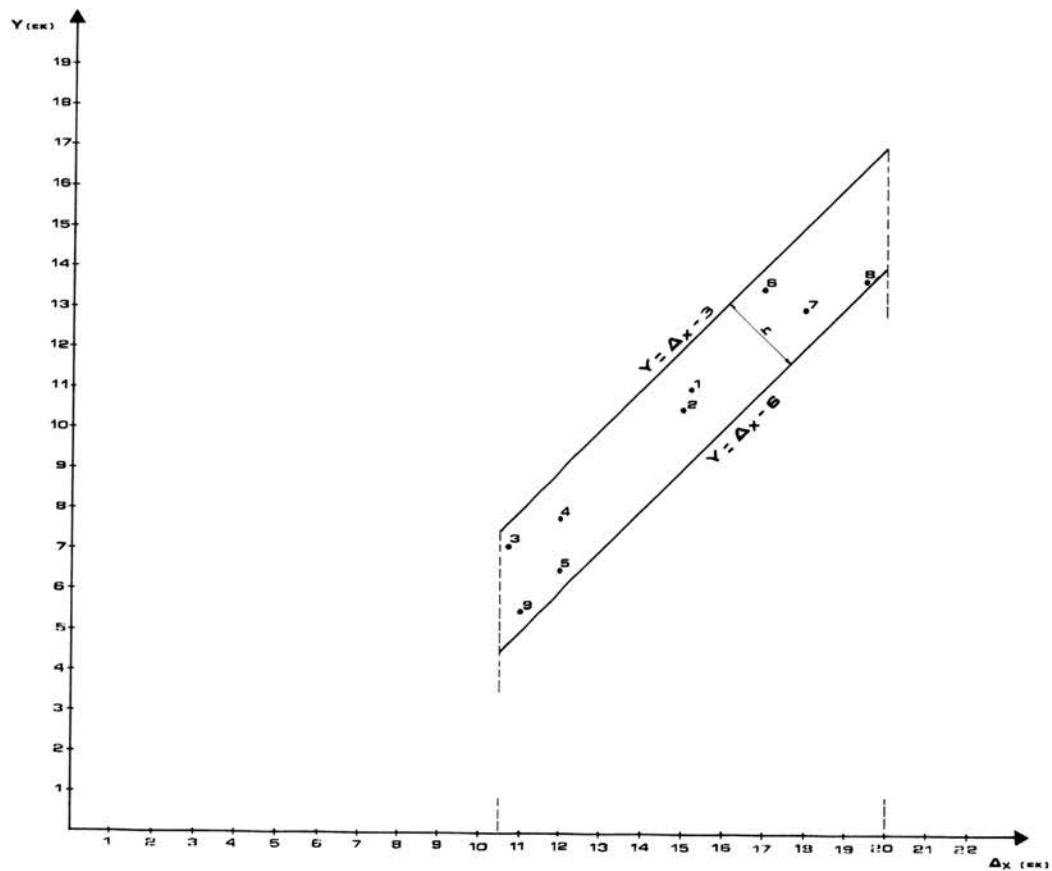

Διάγρ. 1

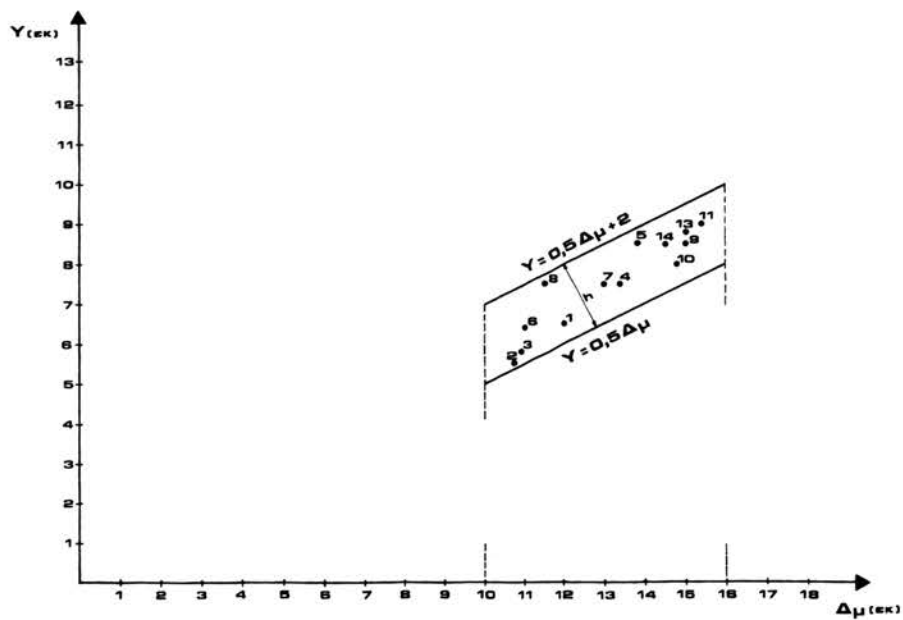
Διάγρ. 2

ΣΚΥΦΟΙ

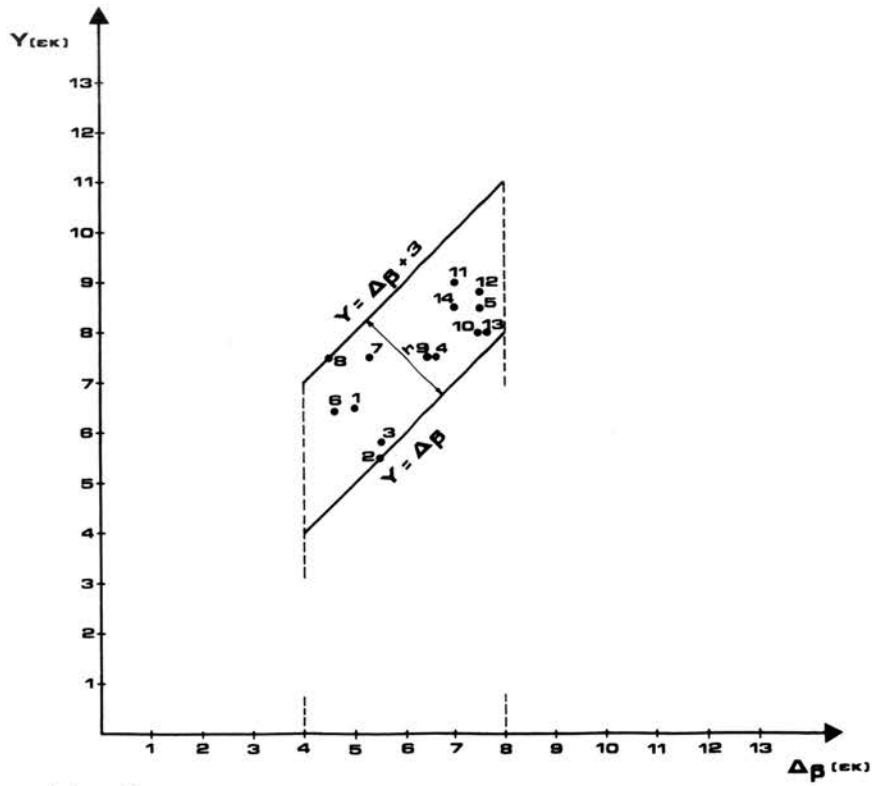
Διάγρ. 3

ΚΥΑΘΟΙ

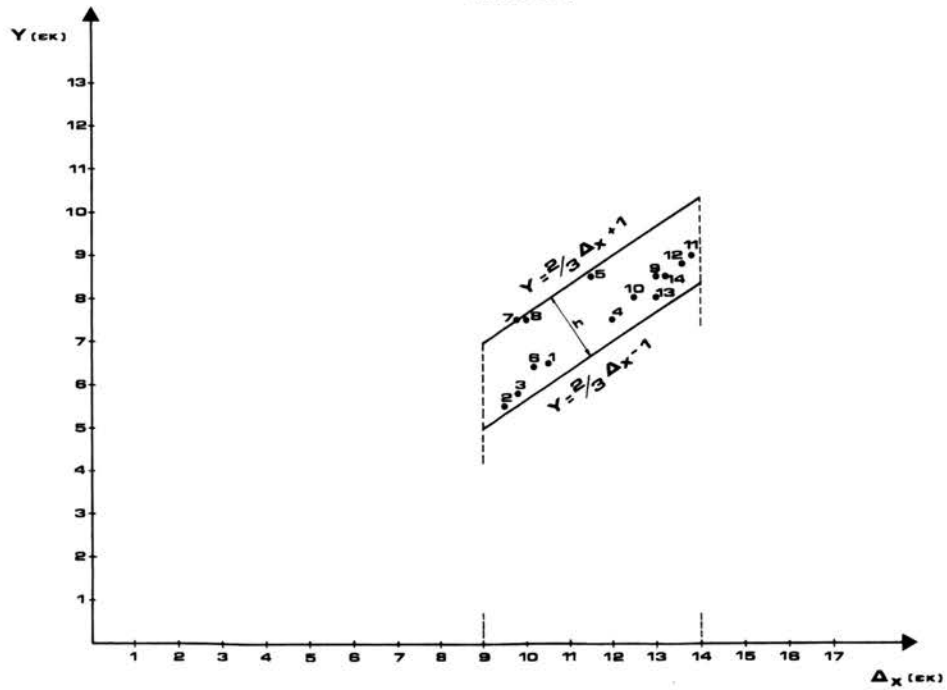
Διάγρ. 4

ΚΥΑΘΟΙ

Διάγρ. 5

ΚΥΑΘΟΙ

Διάγρ. 6

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι

ΣΚΥΦΟΙ

α/α	άρ. κατ.	MN	Υ (έκ.)	Δμ (έκ.)	Δβ (έκ.)	Δχ (έκ.)	Υ/Δμ	Υ/Δβ	Υ/Δχ	Προέλευση
1	33	486	11.0	17.3	7.2	15.2	1:1.57	1:0.65	1:1.38	ναξιακός
2	34	482	10.5	17.2	7.5	15.0	1:1.64	1:0.71	1:1.43	ναξιακός
3	35	469	7.1	12.8	6.2	10.7	1:1.80	1:0.87	1:1.51	ναξιακός
4	36	451	7.8	13.7	6.5	12.0	1:1.76	1:0.83	1:1.54	ναξιακός
5	37	485	6.5	13.2	6.6	12.0	1:2.00	1:1.00	1:1.84	παριανός
6	38	481	13.5	20.0	8.4	17.0	1:1.48	1:0.62	1:1.26	ναξιακός
7	39	487	13.0	20.0	8.0	18.0	1:1.54	1:0.62	1:1.38	ναξιακός
8	40	490	13.7	20.4	8.7	19.5	1:1.50	1:0.63	1:1.42	ναξιακός
9	41	456	5.5	10.2	4.5	11.0	1:1.90	1:0.82	1:2.00	εύβοϊκός

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ

ΚΥΑΘΟΙ

α/α	άρ. κατ.	MN	Υ (έκ.)	Δμ (έκ.)	Δβ (έκ.)	Δχ (έκ.)	Υ/Δμ	Υ/Δβ	Υ/Δχ	Προέλευση
1	42	447	6.5	12.0	5.0	10.5	1:1.85	1:0.77	1:1.61	ναξιακός
2	43	446	5.5	10.7	5.5	9.5	1:1.96	1:1.00	1:1.72	ναξιακός
3	44	445	5.8	10.9	5.5	9.8	1:1.89	1:0.95	1:1.70	ναξιακός
4	45	488	7.5	13.4	6.6	12.0	1:1.78	1:0.88	1:1.61	ναξιακός
5	46	483	8.5	13.8	7.5	11.5	1:1.64	1:0.88	1:1.35	ναξιακός
6	47	B1071	6.4	11.0	4.6	10.2	1:1.72	1:0.72	1:1.59	ναξιακός
7	48	470	7.5	13.0	5.3	9.8	1:1.72	1:0.71	1:1.31	ναξιακός
8	49	448	7.5	11.5	4.5	10.0	1:1.54	1:0.60	1:1.33	ναξιακός
9	50	449	8.5	15.0	7.0	13.0	1:1.75	1:0.83	1:1.54	παριανός
10	51	475	8.0	14.8	7.5	12.5	1:1.85	1:0.93	1:1.56	παριανός
11	52	471	9.0	15.4	7.0	13.8	1:1.72	1:0.78	1:1.54	παριανός
12	53	478	8.8	15.0	7.5	13.6	1:1.70	1:0.85	1:1.55	παριανός
13	54	452	8.0	14.3	7.6	13.0	1:1.78	1:0.95	1:1.64	παριανός
14	55	455	8.5	14.5	7.0	13.2	1:1.71	1:0.82	1:1.55	παριανός

Ἑρμηνεία τῶν γραφικῶν παραστάσεων

A. Σκύφοι

Τὰ σημεῖα τῶν λόγων $Y/\Delta\mu$ τῶν ὑπὸ ἐξέταση σκύφων (1-9) βρίσκονται ἐντὸς τοῦ δημιουργούμενου παραλληλογράμμου ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὶς γραμμικὲς συναρτήσεις $Y=\Delta\mu-4$ καὶ $Y=\Delta\mu-7$ γιὰ τιμὲς $9 \text{ \acute{e}\kappa.} \leq \Delta\mu \leq 21 \text{ \acute{e}\kappa.}$ Αὐτὸ σημαίνει ὅτι γιὰ κάθε τιμὴ μέγιστης διαμέτρου ($\Delta\mu$) ἐνὸς σκύφου ἀπὸ 9 ἑκ. ἕως 21 ἑκ. ἀντιστοιχεῖ ἓνα ὕψος (Y) ποῦ βρίσκεται μέσα στὸ παραπάνω παραλληλόγραμμο (βλ. Διάγρ. 1).

Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ γιὰ τὶς γραφικὲς παραστάσεις τοῦ ὕψους (Y) πρὸς τὴ διάμετρο βάσης ($\Delta\beta$) ποῦ διέπονται ἀπὸ τὶς γραμμικὲς συναρτήσεις $Y=3\Delta\beta-10$ καὶ $Y=3\Delta\beta-13.5$ γιὰ τιμὲς $6 \text{ \acute{e}\kappa.} \leq \Delta\beta \leq 9 \text{ \acute{e}\kappa.}$ (βλ. Διάγρ. 2), ὡς ἐπίσης καὶ τοῦ ὕψους (Y) πρὸς τὴ διάμετρο χείλους ποῦ διέπονται ἀπὸ τὶς γραμμικὲς συναρτήσεις $Y=\Delta\chi-3$ καὶ $Y=\Delta\chi-6$ γιὰ τιμὲς $10.5 \text{ \acute{e}\kappa.} \leq \Delta\chi \leq 20 \text{ \acute{e}\kappa.}$ (βλ. Διάγρ. 3).

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀναλογίες (τοὺς λόγους) τοῦ ὕψους (Y) πρὸς τὶς $\Delta\mu$, $\Delta\beta$ καὶ $\Delta\chi$ αὐτὲς εἶναι:

- α) Γιὰ $Y/\Delta\mu$ ἀπὸ 1:1.48 ἕως 1:2.00
- β) Γιὰ $Y/\Delta\beta$ » 1:0.62 » 1:1.00
- γ) Γιὰ $Y/\Delta\chi$ » 1:1.26 » 1:2.00

Ἡ σύγκριση παριανῶν καὶ ναξιακῶν σκύφων σὲ αὐτὲς τὶς γραφικὲς παραστάσεις δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀντιπροσωπευτικὴ, γιὰτὶ ὑπάρχει μόνον ἓνας παριανὸς σκύφος ($\alpha/\alpha - 5$, ἀρ. κατ. 37). Εἶναι ἐνδιαφέρον στοιχεῖο ὁμως, ἔστω καὶ ἐὰν θεωρηθεῖ τυχαῖο, ὅτι καὶ αὐτὸς διέπεται ἀπὸ τὶς ἴδιες μαθηματικὲς σχέσεις, ἀλλὰ ἔχει τοὺς μικρότερους λόγους $Y/\Delta\mu$ (1:2.00) καὶ $Y/\Delta\beta$ (1:1.00) καὶ φυσικὰ ἀντιπροσωπεύει ἄλλες ἀναλογίες καὶ ἄλλη αἰσθητικὴ. Ἐπίσης ἀπὸ τὶς γραφικὲς παραστάσεις εἶναι σαφὴς καὶ ἡ διαφοροποίηση τοῦ σκυφοειδοῦς κυαθίου ἀρ. κατ. 41 ($\alpha/\alpha - 9$) ποῦ παρουσιάζει τοὺς λόγους $Y/\Delta\mu$ (1:1.90) καὶ $Y/\Delta\beta$ (1:0.82) στὰ ἀκρᾶτα μικρότερα ὅρια καὶ τὸν μικρότερο λόγο $Y/\Delta\chi$ (1:2.00). Ἐπίσης ἀξιοσημείωτο εἶναι ὅτι στὴ γραφικὴ παράσταση τοῦ Διαγράμματος 2 τὸ σκυφοειδὲς κυάθιο ἀρ. κατ. 41 ($\alpha/\alpha-9$) ποῦ εἶναι μεταγενέστερο τῶν σκύφων καὶ κατασκευασμένο μὲ ἄλλο πηλὸ βρίσκεται ἐκτὸς τοῦ παραλληλογράμμου ποῦ δημιουργεῖται ἀπὸ τὶς γραμμικὲς συναρτήσεις ποῦ περιγράφηκαν.

B. Κυάθοι

Τὰ σημεῖα τῶν λόγων $Y/\Delta\mu$ τῶν ὑπὸ ἐξέταση κυάθων (1-14) βρίσκονται ἐντὸς τοῦ δημιουργούμενου παραλληλογράμμου ποῦ ὀρίζεται ἀπὸ τὶς γραμμικὲς συναρτήσεις $Y=0.5\Delta\mu+2$ καὶ $Y=0.5\Delta\mu$ γιὰ τιμὲς $10 \text{ \acute{e}\kappa.} \leq \Delta\mu \leq 16 \text{ \acute{e}\kappa.}$ (βλ. Διάγρ. 4). Ἐπίσης τὰ σημεῖα τῶν λόγων $Y/\Delta\beta$ καὶ $Y/\Delta\chi$ βρίσκονται ἐντὸς τῶν δημιουργούμενων παραλληλογράμμων ποῦ ὀρίζονται ἀπὸ τὶς γραμμικὲς συναρτήσεις $Y=\Delta\beta+3$ καὶ $Y=\Delta\beta$ γιὰ τιμὲς $4 \text{ \acute{e}\kappa.} \leq \Delta\beta \leq 8 \text{ \acute{e}\kappa.}$ (βλ. Διάγρ. 5), $Y=2/3\Delta\chi+1$ καὶ $Y=2/3\Delta\chi-1$ γιὰ τιμὲς $9 \text{ \acute{e}\kappa.} \leq \Delta\chi \leq 14 \text{ \acute{e}\kappa.}$ (βλ. Διάγρ. 6).

Στὰ διαγράμματα 4, 5 καὶ 6 παρατηροῦμε τὴ μεγάλη διασπορὰ τῶν ἀναλογιῶν τῶν κυάθων 1-7 (ναξιακῶν) καὶ τὴ συγκέντρωση τῶν κυάθων 9-14 (παριανῶν). Ὁ παριανὸς

κύαθος *άρ.* 8 (*άρ. κατ.* 49) *ἀκολουθεῖ* τὶς σχέσεις ἀναλογιῶν τῶν ναξιακῶν κυάθων. Ἐπίσης σὲ ὅλα τὰ διαγράμματα 1-6 τὸ ὕψος (εὖρος) *h* τῶν παραλληλογράμμων ποὺ σχηματίζονται ἀπὸ τὶς γραμμικὲς συναρτήσεις εἶναι πολὺ μικρὸ καὶ κυμαίνεται γιὰ τοὺς σκύφους ἀπὸ 1.1 *έκ.* ἕως 2.1 *έκ.* καὶ γιὰ τοὺς κυάθους ἀπὸ 1.7 *έκ.* ἕως 2.1 *έκ.*

Ὅσον ἀφορᾷ τὶς ἀναλογίες τοῦ ὕψους (*Y*) πρὸς τὶς *Δμ*, *Δβ* καὶ *Δχ* αὐτὲς εἶναι:

Γιὰ τοὺς ναξιακοὺς κυάθους:

$$\alpha) Y/\Delta\mu \text{ ἀπὸ } 1:1.54 \text{ ἕως } 1:1.96$$

$$\beta) Y/\Delta\beta \text{ » } 1:0.60 \text{ » } 1:1.00$$

$$\gamma) Y/\Delta\chi \text{ » } 1:1.31 \text{ » } 1:1.72$$

Γιὰ τοὺς παριανοὺς κυάθους:

$$\alpha) Y/\Delta\mu \text{ ἀπὸ } 1:1.70 \text{ ἕως } 1:1.89$$

$$\beta) Y/\Delta\beta \text{ » } 1:0.78 \text{ » } 1:0.95$$

$$\gamma) Y/\Delta\chi \text{ » } 1:1.54 \text{ » } 1:1.70$$

Εἶναι φανερὸ ὅτι οἱ θεωρούμενοι ὡς παριανοὶ κύαθοι διέπονται ὅλοι ἀπὸ τὶς ἴδιες μαθηματικὲς σχέσεις καὶ εἶναι προφανῶς προϊόντα ἐνὸς ἐργαστηρίου, ἐνῶ ἡ μεγάλη διακύμανση τῶν ἀναλογιῶν στοὺς ναξιακοὺς κυάθους ὑποδηλώνει ὅτι ἐνδεχομένως δὲν πρόκειται γιὰ ἔργα τοῦ ἴδιου τεχνίτη. Τέλος, ἡ διακύμανση τῶν λόγων τῶν διαστάσεων τῶν ναξιακῶν σκύφων καὶ κυάθων μέσα στὰ ἴδια ὄρια ἀποτελεῖ σαφὴ ἔνδειξη τῆς ἴδιας ἀντιμετώπισης τῶν δύο σχημάτων ἀπὸ τὸν κεραμέα καὶ τῆς ἴδιας αἰσθητικῆς ἀντίληψης.

Ὅπως προαναφέρθηκε ἤδη ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων ποὺ ἀναλύθηκαν προσδίδει στὴ συγκεκριμένη μαθηματικὴ διερεύνηση πειραματικὸ χαρακτήρα. Συνεπῶς τὰ ἀποτελέσματά της ὡς μαθηματικῆς ἀνάλυσης τῆς δομῆς τῶν ἀγγείων ἔχουν πρὸς τὸ παρὸν περιορισμένη ἐμβέλεια ἐφαρμογῶν γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τῆς τεχντροπίας τῶν ἀγγειοπολαστῶν. Θεωρητικὰ θὰ ἔπρεπε οἱ συγκρίσεις νὰ ἐπεκταθοῦν καὶ σὲ ἀγγεῖα ἢ ὄστρακα ἀπὸ ἄλλες θέσεις τῆς Νάξου καὶ τῆς Πάρου προκειμένου τὰ συμπεράσματα ποὺ προκύπτουν νὰ ἔχουν σοβαρὴ στατιστικὴ ἰσχὺ καὶ νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἐκφράζουν τὸν ἰσχύοντα γενικὸ κανόνα ποὺ προσδιορίζει τὴν τεχντροπία τῶν ἀνοικτῶν ναξιακῶν καὶ παριανῶν ἀγγείων τῆς ΜΓ περιόδου.

Ὡστόσο, ἡ ἐντυπωσιακὴ ὁμοιογένεια τῶν ἀναλογιῶν τῶν ναξιακῶν σκύφων (*άρ. κατ.* 33-36 καὶ *άρ. κατ.* 38-40) καὶ κυάθων (*άρ. κατ.* 42-49) ἐπιτρέπει τὸ συμπέρασμα ὅτι τουλάχιστον αὐτὴ ἡ ὁμάδα εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθεῖ ἀντιπροσωπευτικὴ ὁμάδα τοῦ ὑπὸ ἔρευνα ὑλικοῦ (*case-study*). Ἡ ΜΓ ναξιακὴ κεραμεικὴ εἶναι ἄλλωστε ἄρκετὰ καλὰ γνωστὴ καὶ ἀπὸ ἄλλες θέσεις τοῦ νησιοῦ καὶ ἡ πλειονότητα τῶν ἀκέραιων ναξιακῶν ἀγγείων αὐτῆς τῆς περιόδου ποὺ εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου παρουσιάζει τὶς ἴδιες ἀναλογίες μὲ ἐκείνες τῶν σκύφων καὶ κυάθων τοῦ Νότιου νεκροταφείου ποὺ ἀναλύθηκαν. Ὑπὲρ αὐτὴν τὴν ἔννοια οἱ ἀναλογίες τῶν ναξιακῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου εἶναι πλέον δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν χαρακτηριστικὲς τῶν ἀνοικτῶν ναξιακῶν ἀγγείων τῆς ΜΓ φάσης. Ἄλλωστε τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀγγεῖα αὐτὰ ἀποτελοῦν ὁμοιογενὴ ὁμάδα κεραμεικῶν ποὺ ἀκολουθοῦν τοὺς ἴδιους τύπους καὶ ἔχουν ὅμοιες ἀναλογίες συνηγορεῖ ἀπόλυτα ὑπὲρ τῆς ἀντιπροσωπευτικότη-

τητάς τους. Παράλληλα επιβεβαιώνει την έσωτερική συνάφεια και τους περιορισμούς του ΜΓ ναξιακού ρυθμού.

Αντίθετα όμως παρόμοια δυνατότητα δεν υπάρχει για τον σαφή προσδιορισμό των αναλογιών που διέπουν την παριανή κεραμική της ΜΓ περιόδου. Η δημοσιευμένη γεωμετρική κεραμική από την Πάρο περιορίζεται βασικά σε ελάχιστα ΠΡΓ και ΥΓ όστρακα^{450α}. Δείγματα της Πρώιμης και Μέσης Γεωμετρικής φάσης είναι εξαιρετικά σπάνια και άποσπασματικά στο γνωστό κεραμικό υλικό της Πάρου. Ελάχιστη είναι επίσης και η ποσότητα της γεωμετρικής κεραμικής από άλλα νησιά του Αιγαίου που αποδίδεται στην Πάρο. Ιδιαίτερα για την παριανή κεραμική της ΠΓ και ΜΓ περιόδου που βρέθηκε έξω από το νησί η γνώση μας περιορίζεται σε αμφίβολες αποδόσεις ενός μικρού αριθμού αγγείων από το εύρημα της Δήλου-Ρήνειας (κυρίως μεταξύ των αγγείων της ομάδας Ae) που έχουν γίνει με κριτήριο τον πηλό και την τεχνολογία του αγγείου. Άλλη ομάδα ΜΓ κυκλαδικής κεραμικής που αποδίδεται στην Πάρο είναι οι κυκλαδικοί σκύφοι με τις ενάλληλες γωνίες^{450β}. Και η απόδοση που έχει προταθεί με επιφύλαξη βασίζεται κυρίως στο είδος του πηλού και την τεχνική των αγγείων και όχι σε τεχνοτροπικά κριτήρια. Για τουτό η διαφοροποίηση των αναλογιών του σκύφου με τις ενάλληλες *άρ. κατ. 37* από τις αναλογίες των ναξιακών κυάθων *άρ. κατ. 33-36* και *38-40* αποτελεί πρόσθετο σοβαρό στοιχείο για την απόδοσή του σε παριανό εργαστήριο, όπως υποδηλώνει η ποιότητα του πηλού και της επιφάνειάς του. Η προσθήκη του σκύφου *άρ. κατ. 37* του Νότιου νεκροταφείου στη γνωστή κυκλαδική ομάδα των σκύφων με τις ενάλληλες γωνίες προσφέρει τη σαφέστερη μέχρι στιγμής βάση την απόδοση της κυκλαδικής ομάδας στην Πάρο.

Η ΜΓ κοινή στις Κυκλάδες αφήνει κατά κανόνα ελάχιστα περιθώρια για ειδικότερα τεχνοτροπικές διακρίσεις, ιδιαίτερα μεταξύ γειτονικών νησιών, όπως η Πάρος και η Νάξος. Άλλωστε είναι προφανές ότι η αναλογία των μαθηματικών σχέσεων που διαπιστώνεται μεταξύ των ανοικτών ναξιακών αγγείων (*άρ. κατ. 33-36* και *38-40*) και εκείνων που αποδίδονται στην Πάρο εξαιτίας του πηλού τους (*άρ. κατ. 37* και *50-55*) παρά τη διαφορά στους λόγους $Y/\Delta\mu$ συνηγορεί απόλυτα υπέρ της ύπαρξης της άτυκίζουσας ΜΓ κοινής στις Κυκλάδες. Ο ισοπεδωτικός χαρακτήρας της άτυκίζουσας κοινής αφήνει ελάχιστα μόνον περιθώρια για την ανάπτυξη αυτόνομων ρυθμών. Για τουτό και οι μικρές διαφοροποιήσεις που αποκαλύπτει η παρούσα μαθηματική διερεύνηση μεταξύ αγγείων από τυπικό ναξιακό πηλό και άλλων που είναι κατασκευασμένα σε πηλό που αναγνωρίζεται ως παριανός είναι δυνατόν να θεωρηθούν ένδεικτικές των τάσεων που επικρατούν στα άτυκίζοντα ΜΓ κυκλαδικά εργαστήρια.

450α. Βλ. O. RUBENSOHN, *Das Delion von Paros* (1962), 83 - 102 πίν. 14-18. Του ίδιου, *Die prä-historische und frühgeschichtliche Funde aus dem Burghügel von Paros. IV. Geometrische Vasen*, *AM* 42, 1917, 73-85.

450β. Βλ. J.-P. DESCOEUDRES -R. KEARSLY, *Greek Pottery at Veii: Another Look*, *BSA* 78, 1983, 18 n. 35.

V. ΔΙΑΚΙΝΗΣΗ ΤΗΣ ΚΕΡΑΜΕΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Οί κεραμεικές εισαγωγές δίνουν συνήθως τὸ στίγμα καὶ τὸ μέτρο τῶν ἐπιρροῶν ποὺ διαμορφώνουν τὶς τεχνολογίες τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων. Τὸ τυχαῖο τῶν εὐρημάτων ὅμως καὶ ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ἀγγείων τοῦ Νότιου νεκροταφείου δὲν προσφέρουν τὴν ἀπαιτούμενη ἀσφάλεια στὸν στατιστικὸ ὑπολογισμὸ τῶν εισαγωγῶν ποὺ θὰ βοηθοῦσε ἀποφασιστικὰ στὸν ἐντοπισμὸ τῶν ἐργαστηρίων, τὰ ὁποῖα προσδιόρισαν τὴ διαμόρφωση τῶν ναξιακῶν ρυθμῶν τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ὡστόσο, τὸ ποσοστὸ τῶν εισαγωγῶν φαίνεται ὅτι ἀνέρχεται περίπου στὸ 15%, καθὼς ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν 60 κεραμεικῶν ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τὰ δέκα δὲν εἶναι ναξιακά (ἀρ. κατ. 30, 32, 37, 41, 50-55).

Οἱ πρωιμότερες εισαγωγές στὸ Νότιο νεκροταφεῖο ἀνήκουν στὴ ΜΓ I περίοδο καὶ προέρχονται ἀπὸ τὴ γειτονικὴ Πάρο (ἀρ. κατ. 50-55). Ἰδιαίτερη προέλευση ἔχει καὶ ἡ εισαγωγή ποὺ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὴν ἐπόμενη ΜΓ II ἐποχὴ (ἀρ. κατ. 37). Οἱ τρεῖς εισαγωγές ποὺ ἐμπίπτουν στὴν ΥΓ περίοδο (ἀρ. κατ. 30, 32, 41) εἶναι πιθανότατα εὐβοϊκές. Ἀττικὲς εισαγωγές δὲν ἐντοπίζονται στὸ ὑλικὸ τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ὅμως δὲν εἶναι ἄγνωστες αὐτὴν τὴν περίοδο στὴ Νάξο. Γενικότερα πάντως φαίνεται ὅτι ἡ εἰσηγμένη κεραμεικὴ εἶναι συχνότερη στὰ ἱερά⁴⁵¹. Ἰδιαίτερα συχνὴ εἶναι ἡ κεραμεικὴ ἀπὸ τὰ νησιὰ τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδας⁴⁵², ἐνῶ ἡ ΥΓ κορινθιακὴ κεραμεικὴ ποὺ διαπιστώνεται εἶναι ἐλάχιστη⁴⁵³.

Συνολικὰ καὶ σὲ σχέση μὲ τὴν ἐγχώρια παραγωγή ἢ ποσότητα τῶν κεραμεικῶν εισαγωγῶν στὴ Νάξο φαίνεται νὰ εἶναι μικρὴ καὶ νὰ ἔχει τυχαῖο καὶ σποραδικὸ χαρακτήρα. Τὸ γεγονὸς ὅτι εἰσηγμένα ἀγγεῖα ἐντοπίζονται κυρίως στὰ ἱερά, καὶ ὄχι στὰ νεκροταφεῖα, σημαίνει πρωτίστως ὅτι ἡ μεγάλη παραγωγή τῶν ναξιακῶν ἐργαστηρίων εἶχε δημιουργήσει αὐτάρκεια στὴν ἐγχώρια κατανάλωση. Ἐξάλλου ἀπὸ αὐτὴ τὴ χαρακτηριστικὴ προτίμηση πρὸς τὴν ἐγχώρια κεραμεικὴ παραγωγή διαφαίνεται καὶ ἡ ἐνδοστρέφεια τῆς ναξιακῆς κοινωνίας κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο.

Γενικὰ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ναξίων γιὰ ἄλλες περιοχὲς καὶ κατὰ συνέπεια καὶ τὰ κεραμεικὰ τους εἶχε πάντοτε περιορισμένο χαρακτήρα. Ἡ οἰκονομία τῆς Νάξου

451. Κυρίως στὸ ἱερὸ ποὺ δὲν σώζεται πλέον στὸ Καμινάκι (ΠΑΕ 1937, 119 - 122). Ἡ αἴγλη αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀδημοσίευτο ὑλικὸ του, πρέπει νὰ εἶχε μεγάλη ἐμβέλεια γιατί οἱ ἐπισκέπτες του σύμφωνα μὲ τὰ ἀναθήματα προέρχονται σχεδὸν ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ Αἰγαίου. Γιὰ τὶς εισαγωγές στὴ Νάξο κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴ καὶ κλασικὴ περίοδο βλ. Μ. Η. ΒΙΚΑΚΙΣ, *Archaic and Classical Imported Pottery in the Museums of Paros and Naxos*, Ph. D. thesis (University of Cincinnati 1985).

452. Μ. ΒΙΚΑΚΙΣ ὁ.π. (σημ. 451), 41 πίν. 16.

453. Αὐτόθι 80 πίν. 16.

φαίνεται ότι βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην καλλιέργεια της γής και την κτηνοτροφία, τις οποίες ευνουόσε ή πλούσια ένδοχώρα της⁴⁵⁴. "Άλλωστε ή έλλειψη φυσικών λιμανιών στο μεγαλύτερο τμήμα των άκτογραμμών του νησιού είναι ανασταλτικός παράγοντας στην ανάπτυξη της ναυτιλίας και συνακόλουθα του έμπορίου. Η περιορισμένη διάδοση της ναξιακής κεραμεικής στο Αιγαίο, και γενικότερα στη Μεσόγειο κατά τη Γεωμετρική εποχή φαίνεται να επιβεβαιώνει τον μη έμπορικό χαρακτήρα της οικονομίας του νησιού. Το γεγονός ότι ή ναξιακή κεραμική που βρίσκεται εκτός Νάξου συνυπάρχει κατά κανόνα με μεγάλη ποσότητα εύβοϊκής κεραμεικής υποδεικνύει την ύπαρξη μιās μορφής εξάρτησης των Ναξίων σέ μακρινές διακινήσεις στη Μεσόγειο από την αποδεδειγμένα ισχυρή εύβοϊκή ναυσιπλοΐα.

Σύμφωνα με τη νεώτερη έρευνα ή Εύβοια υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα μεταμυκηναϊκά κέντρα στο Αιγαίο. Η κεραμική της είναι ή πρωιμότερη κεραμική που ανευρίσκεται στην Άνατολική Μεσόγειο. Στην Άμαθούντα της Κύπρου και την Τύρο της Φοινίκης ποσότητα εισηγμένης εύβοϊκής κεραμεικής της Υ-ΠΡΓ περιόδου τεκμηριώνει τις σχέσεις μεταξύ των δύο περιοχών ήδη από τον 10ο αι. π.Χ., ενώ ένα πρωιμότερο εύβοϊκό όστρακο λεκανίδας που βρέθηκε πρόσφατα στο Tell Hadar σημαντικό λιμάνι στη βορειοανατολική άκτι της λίμνης της Γαλιλαίας, στο σημερινό Ίσραήλ, υποδηλώνει ότι ήδη πριν από το τέλος του 11ου αι. π.Χ. ύφίστανται σχέσεις μεταξύ της Εύβοιας και των χωρών που βρίσκονταν στί περιοχές της Άνατολικής Μεσογείου^{454α}.

Οί σχέσεις αυτές συνεχίζονται με την ίδια και ένιστε μεγαλύτερη ένταση αργότερα έως τουλάχιστον τον 8ο αι. π.Χ., όπως προκύπτει από τη μεγάλη σειρά των σκύφων του τύπου με τα κρεμάμενα ήμικύκλια που ανευρίσκονται στά περισσότερα σημαντικά λιμάνια της Άνατολικής Μεσογείου και συχνά και σέ απόμακρα άνατολικά ή κυπριακά κέντρα της ένδοχώρας. Από την αρχή ό χαρακτήρας των άνταλλαγών ήταν σαφώς άμφίπλευρος, όπως προκύπτει από τις άνατολικές εισαγωγές που έχουν βρεθεί στά νεκροταφεία του Λευκαντιού στην Εύβοια και αργότερα σέ πολλές άλλες θέσεις στο Αιγαίο. Από τις Κυκλάδες βέβαια τα στοιχεία είναι προς το παρόν άνεπαρκή για να συζητηθεί ό χαρακτήρας της συμμετοχής τους στά πρώτα μεταμυκηναϊκά υπερόντια ταξίδια στην Άνατολική Μεσόγειο. Μικρή ποσότητα κεραμεικής του τύπου με τα κρεμάμενα ήμικύκλια που άναγνωρίζεται ως κυκλαδική είναι γνωστή από λίγες θέσεις στην Άνατολική Μεσόγειο, όπως από την Κύπρο και το Ras el Bassit της Συρίας που ταυτίζεται με το αρχαίο Ποσίδειον^{454β}. Ωστόσο, αργότερα κατά τον 8ο αι. π.Χ. ναξιακή ΥΓ κεραμική έχει άναγνωρισθεί σέ δύο θέσεις στην Άνατολική Μεσόγειο, στή Hama στην κοιλάδα του Όρόντη και στην Al Mina της Συρίας, όπου άφθονούν οι εύβοϊκές εισαγωγές.

454. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακή Παροοία*, 263 κέ.

454α. Βλ. J. N. COLDSTREAM, The First Exchanges between Euboeans and Phoenicians: Who took the Initiative? στί: S. GITTIN - A. MAZAR - E. STERN, (έκδ.), *Mediterranean Peoples in Transition*, Volume in Honor of Trude Dothan (Jerusalem 1998), 353-360 figs 1-2 (Tell Hadar όστρακο).

454β. Βλ. P. COURBIN, Une assiette cycladique à Ras el Bassit, *Archéologie au Levant*, Recueil R. Saidah, CMO 12, Arch. 9, 1982, 193-204.

Παρόμοια συνύπαρξη εὐβοϊκῆς καὶ ναξιακῆς κεραμεικῆς ἀναγνωρίζεται καὶ σὲ θέσεις τῆς κεντρικῆς Μεσογείου, κυρίως στὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἑλληνικοῦ ἀποικισμοῦ στὴ Δύση. Τὸ φαινόμενο ἔχει συζητηθεῖ κυρίως σὲ σχέση μὲ τὶς ναξιακὲς ἀποικίες στὴ Δύση ποὺ ἀναφέρουν οἱ φιλολογικὲς πηγές^{454γ}. Τὸ βασικὸ συμπέρασμα, ὅπως ἤδη προαναφέρθηκε, εἶναι ὅτι οἱ πολλοὶ Κυκλαδίτες καὶ κυρίως Νάξιοι ἀκολουθοῦν τοὺς Εὐβοεῖς στὰ ὑπερπόντια ταξίδια τους. Μὲ τὴ μεγάλη παράδοση ποὺ ἔχουν στὰ ὑπερπόντια ταξίδια οἱ Εὐβοεῖς ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα μεταμυκηναϊκὰ χρόνια εἶναι προφανὲς ὅτι γνωρίζουν τοὺς θαλάσσιους δρόμους καλύτερα ἀπὸ ὅλους τοὺς ἄλλους ποὺ παίρνουν μέρος σὲ ὑπερπόντιες ἐξορμήσεις. Ὁ ἡγετικὸς ρόλος τῶν Εὐβοέων στὰ πρῶτα μεταμυκηναϊκὰ θαλάσσια ταξίδια, τόσο στὸ Αἰγαῖο, ὅσο καὶ στὴ Μεσόγειο, εἶναι σαφῆς ἀπὸ τὴν ποσότητα τῆς εὐβοϊκῆς κεραμεικῆς ποὺ ἀνευρίσκεται καὶ ἡ ὁποία εἶναι πάντοτε πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ οἰαδήποτε ἄλλη. Τὸ ἀποικιακὸ φαινόμενο τοῦ 8ου αἰ. π.Χ. εἶναι σύνθετο καὶ πολύπλοκο, ἀλλὰ ὁ πρωταγωνιστικὸς ρόλος τῆς ἀνεπτυγμένης εὐβοϊκῆς ναυσιπλοΐας στὴν ἀποικιακὴ ἐξάπλωση στὴ Δύση παραμένει ἀδιαμφισβήτητος⁴⁵⁵.

Ἀντίθετα ἡ ἐπίσημη ναξιακὴ συμμετοχὴ στὴν ἴδρυση ἀποικιῶν στὴ Δύση ἀποτελεῖ μάλλον πρόβλημα στὴ σύγχρονη ἔρευνα. Οἱ σχετικὲς φιλολογικὲς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀποικίες ποὺ ἡ ἴδρυσή τους ἀποδίδεται στὴ Νάξο εἶναι γενικὰ ἀσαφεῖς καὶ ἀντιφατικὲς καὶ ἡ ἀποκωδικοποίησή τους δὲν ὑποστηρίζεται καθόλου ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα⁴⁵⁶. Ἀκόμη καὶ ἡ ὁμώνυμη σικελικὴ ἀποικία, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν κεραμεικὴ τῆς ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἄλλα εὐρήματα ἔχει ἰσχυρὸ εὐβοϊκὸ χαρακτήρα καὶ ἡ μορφή τῆς ναξιακῆς συμμετοχῆς στὴν ἴδρυση διαφαίνεται περιορισμένη. Ἡ ἴδρυση τῆς σικελικῆς Νάξου ἄλλωστε σὲ καμία περίπτωση δὲν ἐπιβεβαιώνεται ἀρχαιολογικὰ ὡς καθαρὰ ναξιακὴ ἐπιχείρηση⁴⁵⁷. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ αὐτὰ ὅμως ἡ ἴδρυση ναξιακῶν ἀποικιῶν στὴν κεντρικὴ Μεσόγειο, ποὺ ὑπαινίσσονται ὀρισμένες ἀρχαῖες πηγές, δὲν συνεπάγεται ὅπωςδήποτε ἀνεπτυγμένη ναξιακὴ ναυσιπλοΐα καὶ ἀκμαία ἐμπορικὴ δραστηριότητα. Ἀντιθέτως, ἐνδέχεται νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα ἐσωτερικῶν δυσχερειῶν καὶ οἰκονομικῆς δυσπραγίας⁴⁵⁸. Ἀπὸ τὶς σύγχρονες ἐπανεκτιμήσεις τῶν

454γ. Βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακὴ Παρουσία*, 291.

455. Βλ. πρόσφατα τὰ ἄρθρα στὸ Β. D'AGOSTINO - D. RIDGWAY (ἐκδ.), ΑΠΟΙΚΙΑ. Scritti in onore di G. Buchner, AION N.S. 1, 1994. Ἐπίσης Β. D'AGOSTINO - M. BATTIS (ἐκδ.), ὁ.π. (σημ. 396).

456. Πρόκειται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ Νάξο, γιὰ τὴν Καλλίπολη στὶς πλαγιὲς τῆς Αἴτνας (PLINIUS, *Nat. Hist.* I, 67 καὶ ΗΡΟΔ., *Ἱστ.* VII, 154) καὶ τὶς Ναξικὲς Νήσους, ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν Ψευδο-Σκύλακα (F. JACOBY, *FGH*, 44) στὶς Λυβικὲς ἀκτὲς στὴ Β. Ἀφρικὴ, δυτικὰ τῆς φοινικικῆς Ἰτύκης, σημερινῆς Utica. Καὶ οἱ δύο θέσεις παραμένουν ἀνεξερευνήτες, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ μικρῆς ἐμβέλειας πόλεις, πιθανότατα ἀποικίες τῆς σικελικῆς καὶ ὄχι τῆς κυκλαδικῆς Νάξου.

457. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακὴ Παρουσία*, 286 - 288. Γιὰ τὴν ἀντίθετη ἄποψη βλ. Γ. ΚΟΚΚΟΡΟΥ - ΑΛΕΥΡΑ, Σχέσεις Νάξου - Αἰγύπτου κατὰ τοὺς Ἀρχαῖκούς χρόνους στὸ Ι. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ - ΣΤ. ΨΑΡΡΑΣ (ἐκδ.), *Ἡ Νάξος διὰ μέσου τῶν αἰώνων. Πρακτικὰ τοῦ Ἀ' Πανελληνίου Συνεδρίου, Φιλῶτι 3 - 6 Σεπτεμβρίου 1992* (Ἀθήνα 1994), 331 κέ.

458. Γιὰ τὸ ἀποικιακὸ φαινόμενο βλ. πρόσφατα Α. SNODGRASS, *The Growth and Standing of the Early Western Colonies* στὸ R. TSETSKHLADZE - F. DE ANGELIS (ἐκδ.), *The Archaeology of Greek Colonisation* (Oxford 1994), 1 - 11.

αιτίων που όδηγησαν στην ίδρυση των αποικιών αναδύεται ιδιαίτερα σημαντικός ο ρόλος της θρησκείας και κατά συνέπειαν οι πολιτικοί και κοινωνικοί λόγοι του φαινομένου⁴⁵⁹. Στο πλαίσιο αυτό η περιορισμένη διακίνηση της ναξιακής γεωμετρικής κεραμεικής στη Δύση και το Αιγαίο και ο περιορισμένος χαρακτήρας των εισαγωγών στη Νάξο δικαιολογούνται απόλυτα⁴⁶⁰.

Από την τεχνολογική ανάλυση προκύπτει ότι η κυρίαρχη έπρροή στα ναξιακά κεραμικά εργαστήρια της Γεωμετρικής εποχής προέρχεται από την Ατική, αλλά παράλληλα και έως το τέλος της ΜΓ Ι περιόδου όρισμένοι Νάξιοι κεραμείς συνεχίζουν να ακολουθούν, άμεσα ή έμμεσα, τους Υπο - ΠΡΓ ρυθμούς των εϋβοϊκών εργαστηρίων. Οι καλλιτεχνικές αλληλεπιδράσεις ανάμεσα στα κεραμικά εργαστήρια της Νάξου και της Εϋβοίας συνεχίζονται πιο έντονα κατά την ΥΓ περίοδο, ή διακίνηση όμως της ναξιακής κεραμεικής ανάμεσα στις δύο αυτές περιοχές έχει εξαιρετικά περιορισμένο χαρακτήρα. Έτσι οι μηχανισμοί που προσδιορίζουν τις καλλιτεχνικές έπρροές αποδεικνύονται τελικώς ανεξάρτητοι από τη διακίνηση της έγχώριας κεραμεικής. Τα καλλιτεχνικά ρεύματα καθορίζονται και αναπτύσσονται σε ευρύτερα και γενικότερα πλαίσια και εκφράζουν κυρίως τον δυναμισμό και την πορεία του κέντρου και όχι του αποδέκτη.

459. Βλ. I. MALKIN, *Religion and Greek Colonisation* (Leiden 1987).

460. Τα ταξίδια των Ναξίων κατά τη Γεωμετρική εποχή φαίνεται να ακολουθούν συγκεκριμένα δρομολόγια και σκοπιμότητες. Σύμφωνα με τη διάδοση της ναξιακής κεραμεικής ο συνήθης στόχος των ταξιδιών τους πρέπει να ήταν οι επισκέψεις σε ιερά, κυρίως στη Δήλο, όπου σύμφωνα με τα κεραμικά εύρηματα είχαν προφανώς τον έλεγχο του ιεροϋ ήδη από τον 8ο αϊ. π.Χ., καθώς και στο ιερό στο Κάστρο της Σίφνου και στο Ήραϊο της Σάμου. Επίσης πρέπει να υπήρχε σταθερός συγκοινωνιακός άξονας με την Κνωσό· βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακή Παρουσία*, 292.

ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ

ΧΑΡΤΗΣ Ι

ΟΔΟΣ ΠΡΑΝΤΟΥΝΑ

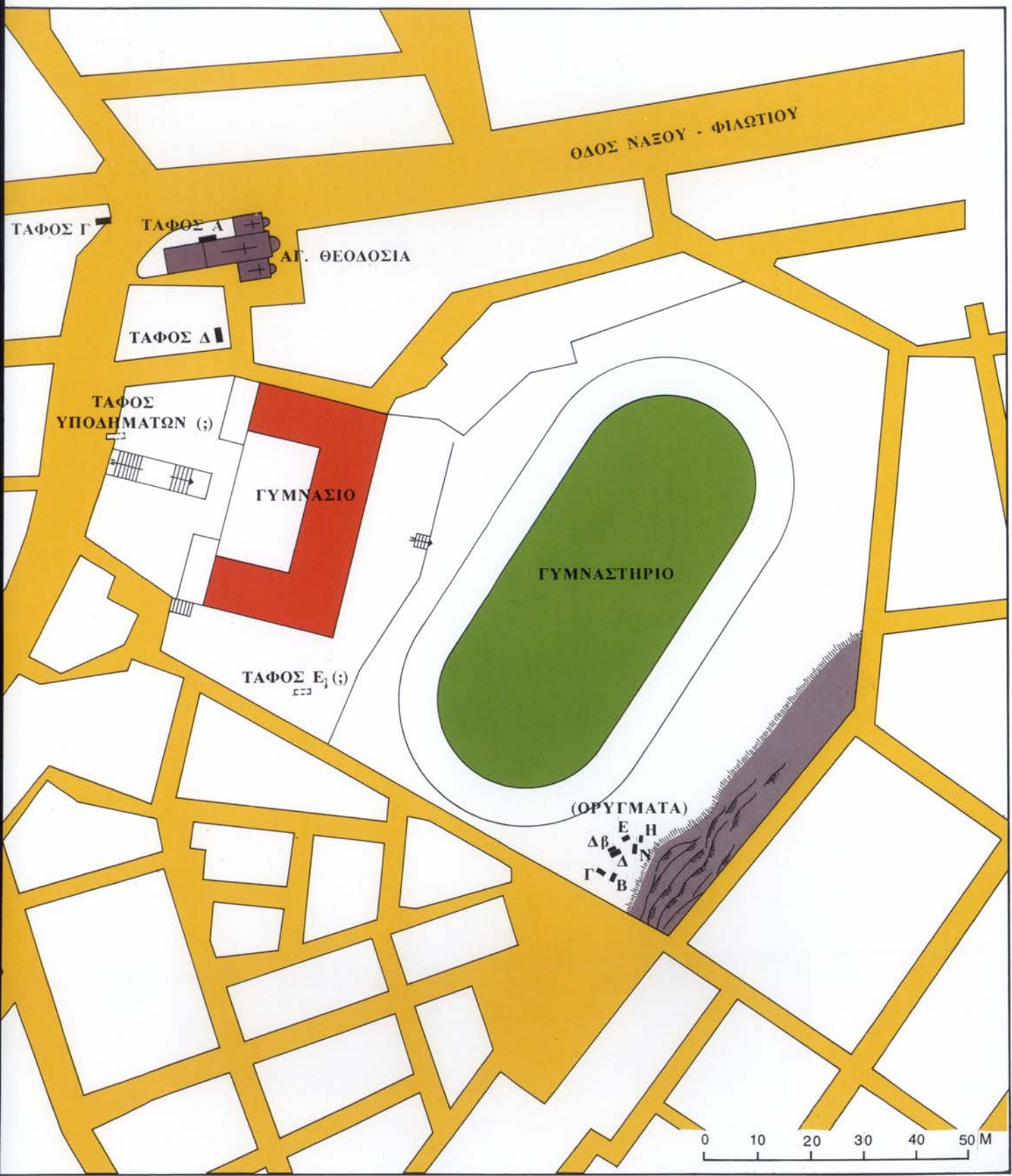
ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ

ΤΑΦΟΣ

B

ΟΔΟΣ ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ

ΟΔΟΣ ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

1935. Ἡ Νάξος ἀπὸ τὸ Γυμνάσιο (φωτ. Ν. Μ. Κοντολέοντος).

VI. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΤΗΣ ΕΥΡΕΣΗΣ ΤΟΥ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟΥ

Τὰ πρῶτα τυχαῖα εὐρήματα

Ἡ παλαιότερη γραπτὴ μαρτυρία γιὰ τὰ εὐρήματα ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου δημοσιεύθηκε κατὰ τὸ ἔτος 1935. Τὸ κείμενο εἶναι σύντομη εἶδηση μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ Ν. Μ. Κοντολέοντος καὶ ἀναφέρει: «Πρὸ ἑνὸς καὶ πλέον ἔτους γενομένης ἐκοκαφῆς διὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου τῆς ὀπισθεν τοῦ νεωστὶ ἰδρυθέντος Γυμνασίου Νάξου αὐλῆς, καθὼς καὶ ὀλίγον βορειότερον ἐκοκαπομένου τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Νάξου ἀνευρέθησαν, χωρὶς δυστυχῶς νὰ γίνῃ ἐπακριβῶς ἢ διάκρισις, γεωμετρικὰ κυκλαδικὰ ἀγγεῖα (4 οἰνοχόαι σχεδὸν ἀκέραιοι εὐρεθεῖσαι εἰς τάφον, ζευγὸς πηλίνων ὑποδημάτων καὶ πλῆθος ἄλλων ὀστράκων) ἀνάλογα πρὸς τὰ ἐκ Ρηγιᾶς *Delos* XV, 13 κέ., πίν. XI καὶ XII (ρυθμὸς Αα)»⁴⁶¹.

Στὴ σύντομη αὐτὴ ἔκθεση γιὰ τὰ εὐρήματα τῆς Νάξου τὸ ἔτος ἀνεύρεσης τῶν κεραμεικῶν ποὺ ἀναφέρονται δὲν προσδιορίζεται ἐπακριβῶς. Ἀλλὰ ὅπως εἶναι γνωστὸ ὁ Ν. Μ. Κοντολέον ὑπηρέτησε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Νάξο ὡς ἐπιμελητὴς Ἀρχαιοτήτων ὑπὸ τὴ διεύθυνση τοῦ Χρήστου Καρούζου κατὰ τὸ ἔτος 1933⁴⁶². Συνεπῶς τότε πρέπει νὰ συντάχθηκε τὸ μικρὸ κείμενο τῆς εἶδησης ποὺ ἐμφανίσθηκε στὸ παράρτημα τοῦ 14ου τόμου τοῦ *Ἀρχαιολογικοῦ Δελτίου* γιὰ τὸ ἔτος 1931-32, ὁ ὁποῖος ὅμως κυκλοφόρησε ἀργότερα κατὰ τὸ ἔτος 1935. Ἐφόσον τὰ τυχαῖα αὐτὰ εὐρήματα ποὺ ἀναφέρει στὴν ἔκθεσή του ὁ νεοδιορισμένος τότε ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων εἶχαν περιουλλεγεῖ ἀπὸ τὸν κατὰ γενικὴ ὁμολογία φιλόρχαιο φύλακα ἀρχαιοτήτων Νάξου Ν. Γαβαλᾶ⁴⁶³ ἕνα περίπου χρόνον πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφιξὴ τοῦ Ν. Κοντολέοντος στὴ Νάξο, ὁ χρόνος ἀνεύρεσής τους μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ κατὰ προσέγγιση στὸ ἔτος 1932 ἢ 1931. Ὁ Ν. Μ. Κοντολέον πρέπει νὰ τὰ βρῆκε καὶ νὰ τὰ ἀξιολόγησε στὴν «Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ» τῆς Χώρας Νάξου, ἢ ὁποῖα τότε λειτουργοῦσε ὡς ἀποθήκη καὶ μουσεῖο συγχρόνως καὶ στεγαζόταν στὸ νεοκλασικὸ κτίριον τοῦ «παιδαγωγικοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου», στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς Χώρας ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς

461. ΑΔ 14, 1931 - 32 [1935], Παράρτ., 50.

462. Βλ. νεκρολογία Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ στὸ *Gnomon* 48, 1976, 524.

463. Γιὰ τὸν ἐνθερμὸ ζῆλο καὶ τὴν ἀγάπη τοῦ ἀρχαιοφύλακα Ν. Γαβαλᾶ γιὰ τὰ ἀρχαῖα ὑπάρχουν γραπτὲς μνεῖες ἤδη ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή· βλ. Χ. ΚΑΡΟΥΖΟΥ - Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, Ἐνασκαφαὶ ἐν Νάξῳ, ΠΑΕ 1937, 119 καὶ CHR. ΚΑΡΟΥΖΟΣ, Eine naxische Amphora der früheren siebenten Jahrhunderts, *Jhb* 52, 1937, 166 - 167.

Γρόττας⁴⁶⁴. Ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Κοντολέοντος, στὴν ὁποία προφανῶς μεταφέρεται μαρτυρία τοῦ Ν. Γαβαλά, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀκέραια διατήρηση τῶν ἀγγείων, εἶναι ἀπολύτως σαφές ὅτι ὅλο αὐτὸ τὸ κεραμεικὸ ὑλικὸ μὲ τις τέσσερις οἰνοχόες καὶ τὰ πῆλινα ὁμοιώματα ὑποδημάτων προέρχεται ἀπὸ τάφους, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὁποίων δὲν διευκρινίζεται.

Τὰ ἔργα ποὺ γίνονταν στὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου καὶ προκάλεσαν τὴν καταστροφὴ τοῦ τάφου ἢ τῶν τάφων προκύπτουν σαφῶς ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Κοντολέοντος: πρόκειται γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς αὐλῆς πίσω ἀπὸ τὸ νεόκτιστο κτίριο τοῦ σχολείου καὶ τὴ διάνοιξη τοῦ δρόμου τῆς «Ἐθνικῆς ὁδοῦ Νάξου - Φιλωτίου», δηλ. τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Παπαναστασίου, μπροστὰ ἀπὸ τὸ σχολικὸ κτίριο. Σύγχρονο εὔρημα ἀπὸ τὴν ἴδια περιοχὴ εἶναι καὶ ἡ μαρμάρινη ἐνεπίγραφη στήλη τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., στὴν ὁποία ἀναφέρεται ἀνάθεση στὴ Δῆμητρα, τὴν Κόρη καὶ τὸν Εὐβουλέα⁴⁶⁵. Ἡ στήλη ὅμως, τῆς ὁποίας ἡ ἐπιγραφὴ ὑποδηλώνει τὴν ὑπαρξὴ Θεομοφορίου στὴν περιοχὴ, προέρχεται ἐξακριβωμένα ἀπὸ τὸν χῶρο τοῦ σημερινοῦ Γυμναστηρίου, πίσω ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ σχολικοῦ κτιρίου τοῦ Γυμνασίου (βλ. χάρτη II), ὅπου καὶ ἄλλες φορὲς μεταγενέστερα ἔχουν βρεθεῖ ἀντικείμενα, τὰ ὁποία ὑπανίσσονται τὴν ὑπαρξὴ ἱεροῦ καὶ λατρείας τῆς Δῆμητρας⁴⁶⁶. Δὲν εἶναι ὅμως σαφές ἂν ὁ τάφος μὲ τις γεωμετρικὲς οἰνοχόες καὶ τὰ πῆλινα ὑποδήματα, τὰ ὁποία περισυνέλεξε περίπου συγχρόνως μὲ τὴν ἐπιγραφὴ ὁ Ν. Γαβαλάς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου, βρέθηκαν στὸν ἴδιο χῶρο τῆς τότε αὐλῆς τοῦ σχολικοῦ κτιρίου ἢ βορειότερα μπροστὰ ἀπὸ τὸ σχολεῖο καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ὁδόστρωμα τῆς «Ἐθνικῆς ὁδοῦ Νάξου - Φιλωτίου».

Οἱ πρῶτες ἀνασκαφικὲς ἔρευνες κατὰ τὸ ἔτος 1935

Τὰ τυχαῖα αὐτὰ εὐρήματα τῆς γεωμετρικῆς κεραμεικῆς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου ποὺ εἶδε ὁ Κοντολέων στὴν Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ τῆς Νάξου κατὰ τὸ ἔτος 1933 προκάλεσαν ἐξ ἀρχῆς τὸ ἐνδιαφέρον του, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ φράση μὲ τὴν ὁποία κλείνει τὴν ἀναγγελία τῆς εὐρεσῆς τους: «χορηγηθείσης πιστώσεως ὑπὸ τοῦ Σεβαστοῦ Ὑπουργείου διὰ τὴν περαιτέρω ἔρευναν τοῦ χώρου ἐπιφυλάσσομαι μετὰ ταύτην διὰ τὴν κανονικὴν δημοσίευσιν»⁴⁶⁷.

Ἡ ἀνασκαφὴ ποὺ σχεδίαζε νὰ διενεργήσει ὁ Κοντολέων στὴ νότια περιοχὴ τῆς Χώρας Νάξου, δηλ. στὴν ἐπονομαζόμενῃ περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου, τελικῶς πραγματοποιήθηκε περίπου δύο χρόνια ἀργότερα κατὰ τὸ ἔτος 1935. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ ὅμως ἦταν μικρῆς διάρκειας καὶ διεξήχθη, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ σημειωματάριό του, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ ἔτους 1935 παράλληλα μὲ μία ἄλλη ἐπίσης σύντομη ἀνασκαφὴ

464. Γιὰ τὴν ἱστορία ἴδρυσης τοῦ μουσείου Νάξου καὶ τις ἀλλαγὲς κτιρίων φύλαξης τῶν ἀρχαίων στὴ Νάξο ἕως τὴν τελικὴ ἐγκατάσταση τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Νάξου στὸ σημερινὸ οἶκημα τῆς παλαιᾶς Ἐμπορικῆς Σχολῆς βλ. Ν. Σ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 26, 1971, Β2, 464.

465. *ΑΔ* 14, 1931 - 32, Παράρτ., 50.

466. *ΑΔ* 16, 1960, 249 - 250.

467. *ΑΔ* 14, 1931 - 32, Παράρτ., 50.

στην περιοχή των «Παραπηγμάτων». Καί οι δύο ανασκαφές ήταν προφανώς επιβεβλημένες από τα αναπτυξιακά και οικοδομικά έργα που γίνονταν στη Νάξο κατά την εποχή εκείνη και είχαν σωστικό χαρακτήρα.

Στην περιοχή του Γυμνασίου η έρευνα περιορίστηκε σε τομές «έντος του περιβόλου του Γυμνασίου», όπως αναφέρει στο σημειωματάριό του χωρίς όμως να προσδιορίζει επακριβώς τη συγκεκριμένη θέση. Από το πρόχειρο όμως σχέδιο που υπάρχει στο σημειωματάριο με ημερομηνία 3.10.1935, φαίνεται ότι έγιναν δύο τομές («τομή α» και «τομή β»). Από το σκαρίφημα της «τομής α» είναι φανερό ότι η ανασκαφή έφθασε στον φυσικό βράχο στα 90 εκ. από την επιφάνεια του εδάφους, αλλά δεν απέδωσε παρά «διάφορα όστρακα και ελάχιστα όστᾶ και ἴχνη από κάρβουνα ελάχιστα και άναμειγμένα», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο σημειωματάριο. Το βάθος της «τομής β» σημειώνεται ως 1.10 μ., αλλά και αυτή δεν απέδωσε συγκεκριμένα εύρηματα. Το συμπέρασμα της όλης ανασκαφικής έρευνας είναι ότι «ἴσως (εἶναι στην περιοχή) τάφοι συληθέντες».

Στην ανασκαφή στη θέση «Παραπήγματα» που διεξήγαγε ο Κοντολέων παράλληλα με την ανασκαφή του Γυμνασίου τον Οκτώβριο του 1935 έρευνήθηκαν ένδεκα τάφοι. Η περιοχή των «Παραπηγμάτων», την οποία αποκαλεί συχνά «Παράγκες» στο σημειωματάριό του, αναφέρεται από τον τότε Έφορο Αρχαιοτήτων Χρ. Καρούζο ότι βρίσκεται «εις την ίδιαν περιοχήν (δηλ. του Γυμνασίου) περι τὰ ἑκατὸν περίπου μέτρα βορειότερον παρά τὰ προσφυγικά παραπήγματα»⁴⁶⁸. Στο σημειωματάριο του Κοντολέοντος με ημερομηνία 4.10.35 διευκρινίζεται ότι ανασκάφηκαν τάφοι στην περιοχή των «Παραπηγμάτων», όπου βρισκόνταν οι προσφυγικές παράγκες. Ἄλλὰ ἡ ἀκριβὴς θέση τῆς προσφυγικῆς ἐγκατάστασης δὲν προσδιορίζεται. Οἱ τάφοι τῶν «Παραπηγμάτων» πού σχεδιάζονται καὶ σχολιάζονται στὸ σημειωματάριο ἦταν ὅλοι ὑστερότεροι τῶν τάφων τοῦ Γυμνασίου καὶ ὁ παλαιότερος ἀνήκει στὸν 5ο αἰ. π.Χ. Προφανῶς ἀνήκουν καὶ αὐτοὶ στὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου, τὸ ὁποῖο κατὰ τοὺς κλασικοὺς χρόνους πρέπει νὰ εἶχε ἀπομακρυνθεῖ ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν περιοχή τοῦ Γυμνασίου, ὅπου βρισκόταν κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο.

Τὴν ἴδια χρονιά, δηλ. τὸ 1935, κατὰ τὶς ἐργασίες διαμόρφωσης ἑνὸς μικροῦ δρόμου στὴν περιοχή τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (πίν. 1α) καὶ τῆς παρακείμενης ἐκκλησίας τῆς Εὐαγγελιστρίας, ἔξω ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ πλευρὰ τοῦ Κάστρου τῆς Χώρας, ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα ἕνας ἄλλος τάφος τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Ἡ εἶδηση τῆς ἀποκάλυψης τοῦ τάφου δημοσιεύθηκε κατὰ τὸ ἔτος 1937 ἀπὸ τὸν Χρ. Καρούζο, ὁ ὁποῖος ἀναφέρει ὅτι: «εις ἀπόστασιν ἕξ μέτρων ἀπὸ τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου ὁ Ν. Μ. Κοντολέων ἤνοιξε κατὰ τὸ 1935 τάφον ἤδη τεταραγμένον, ὡς εὐρισκόμενον εἰς μικρὸν βάθος ὑπὸ τὴν σημερινὴν ὁδόν, γεωμετρικῆς ἐποχῆς περιέχοντα κεκαυμένα ὀστᾶ καὶ τινα ἀγγεῖα»⁴⁶⁹. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα γίνεται σύντομη μνεία στὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος, ὅπου ἀναφέρεται: «Τάφοι γεωμετρικοὶ {ΝΑ ἄκρον τῆς πόλεως} ΝΔ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ Εὐαγγελιστρίας καὶ εἰς ἀπόστασιν 6 μ.» (εἰκ. κειμ. 1).

468. ΠΑΕ 1937, 118 σημ. 1 καὶ ΑΑ 1936, 159.

469. ΠΑΕ 1937, 117 σημ. 1 καὶ *Jhb* 52, 1937, 166.

Τυχαῖα εὐρήματα κατὰ τὸ ἔτος 1936

Κατὰ τὴν ἀνοίξη τοῦ 1936 συνεχίσθησαν τὰ τυχαῖα εὐρήματα στὴν ὑπὸ ἀνάπτυξη τότε συνοικία «Νιὸ Χωριὸ» στὰ νότια τῆς Χώρας. Στὴν περιοχὴ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς, δίπλα ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἐκκλησία, κατὰ τὴν ἐκοκαφῆ τῶν θεμελίων γιὰ τὴν ἀνάγερση τῆς οἰκίας τοῦ Γ. Δ. Παπαδοπούλου, πετάχτηκαν ἀπὸ τοὺς ἐργάτες μαζὶ μὲ τὰ χρώματα κομμάτια ἀπὸ τὸν κατόπιν περίφημο ἀνατολίζοντα ναξιακὸ «ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης» καὶ μαζὶ πολλὰ ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων⁴⁷⁰. Τὰ κομμάτια περισυνέλεξε ὁ ἀρχαιοφύλακας Ν. Γαβαλᾶς καὶ τὰ μετέφερε στὸ τότε μουσεῖο, τὴν «Ἀρχαιολογικὴ Συλλογὴ» τῆς Νάξου, ἀλλὰ ὅπως ἀναφέρει ὁ Χ. Καροῦζος, ἔφορος τότε Κυκλάδων, ὁ ὁποῖος καὶ δημοσίευσε τὸν ἀμφορέα, «ἐντὸς τῆς οἰκίας δὲν μᾶς ἐπετράπη δυστυχῶς νὰ σκάψωμεν. Ὅθεν περιορίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ πρὸ τῆς οἰκίας χρώματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρέθησαν καὶ ἄλλα δευτερεύοντα τεμάχια τοῦ ἀμφορέως τῆς Ἀφροδίτης. Ἐπίσης εὐρέθησαν ὄστρακα γεωμετρικά, ἀνατολίζοντα καὶ νεώτερα, καθὼς καὶ τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων, προερχόμενα προδήλως ἐκ τάφων συληθέντων παλαιότερον»⁴⁷¹.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα κατὰ τὸ ἔτος 1937

Μετὰ ἀπὸ ὅλες τὶς πρὸ πάνω τυχαῖες ἀνακαλύψεις καὶ τὶς ἔρευνες ποὺ ἐπεχείρησε ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ὑπηρεσία κατὰ τὰ ἔτη 1935 καὶ 1936 ἦταν φανερὸ ὅτι σὲ ὅλη τὴ νότια περιοχὴ τῆς Χώρας Νάξου ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ἕως τὴν ἐκκλησία τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας (βλ. χάρτη I) ὑπῆρχαν διάσπαρτοι γεωμετρικοὶ κυρίως τάφοι καὶ ἔπρεπε νὰ ἐρευνηθοῦν συστηματικά. Ἔτσι ἀποφασίσθηκε ἡ ἔρευνα τῆς περιοχῆς τοῦ Γυμνασίου καὶ τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας, ὅπου οἱ ἐργασίες διευθέτησης τοῦ χώρου γύρω ἀπὸ τὸ ὑπὸ ἀνάγερση σχολικὸ κτίριο τοῦ Γυμνασίου συνεχιζόταν ἐντατικά καὶ ἡ ἔρευνα τῆς περιοχῆς φαινόταν ἀπολύτως ἐπιβεβλημένη.

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ πραγματοποιήθηκε κατὰ τὸ 1937 εἶχε πολὺ περιορισμένο καὶ σωστικὸ χαρακτήρα καὶ διενεργήθηκε στὰ πλαίσια τῆς ἐπιβεβλημένης δραστηριότητος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας ἐξαιτίας τῶν ἐργασιῶν ποὺ γίνονταν στὴν περιοχὴ. Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδωσε συνολικὰ πέντε τάφους τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς καὶ ἑπτὰ «ὀρύγματα», ὅπως ἀποκαλοῦνται στὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος, τὰ ὁποῖα περιεῖχαν ἐλάχιστη ποσότητα κεραμεικῆς, συχνὰ μάλιστα νεωτέρων χρόνων. Τὰ «ὀρύγματα», τὰ ὁποῖα προφανῶς ἦταν ταφικὰ λαξεύματα στὸν φυσικὸ βράχο, βρέθηκαν πίσω ἀπὸ τὴν αὐλὴ τοῦ σχολικοῦ κτιρίου τοῦ Γυμνασίου, ὅπου ἦταν ὁ χώρος τοῦ Γυμναστηρίου, δίπλα ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν βραχώδη λόφο ποὺ ὑψώνεται στὴν ἄκρη του καὶ τὸ κλείνει ἀπὸ τὴ νότια πλευρὰ (πίν. 3α-β). Ἀλλὰ οἱ τάφοι βρέθηκαν ὅλοι περὶ τὰ 70 - 100 μ. βορειότερα γύρω ἀπὸ τὸ κτίριο τοῦ Γυμνασίου καὶ στὴν περιοχὴ τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας, ὅπου πιθανότατα εἶχε

470. ΠΑΕ 1937, 117 εἰκ. 1.

471. ΠΑΕ 1937, 116.

ἀποκαλυφθεῖ παλαιότερα καὶ ὁ τάφος μὲ τὰ ὁμοιώματα τῶν πῆλινων ὑποδημάτων *ἀρ. κατ. 56*. Ἀκριβὲς τοπογραφικὸ ἐκείνης τῆς περιόδου γιὰ τοὺς τάφους τοῦ Γυμνασίου δὲν ὑπάρχει. Ὅμως οἱ πληροφορίες καὶ τὰ σχέδια στὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος μαζί μὲ τὴ σύντομη ἀνασκαφικὴ ἔκθεση ποὺ δημοσιεύθηκε ἀμέσως μετὰ βοηθοῦν σημαντικά, ἄλλοτε κατὰ προσέγγιση καὶ ἄλλοτε ἐπακριβῶς, στὸν προσδιορισμὸ τῆς θέσης τῶν τάφων.

Θέση καὶ μορφή τοῦ νεκροταφείου

Τὸ Νότιο νεκροταφεῖο ἀπλώνεται κατὰ συστάδες τάφων σὲ μία μεγάλη ἔκταση στὶς νότιες παρυφῆς τοῦ λόφου ποὺ ἀποτελοῦσε τὴν ἀκρόπολη τοῦ οἰκισμοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ ὅπου σήμερα ὑψώνεται τὸ ἐνετικὸ κάστρο μὲ τὸν οἰκισμὸ του (βλ. ἔγχρ. πίν. I καὶ χάρτη I)⁴⁷². Ἡ χρῆση τοῦ νεκροταφείου ὑπῆρξε συνεχῆς τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς Ἱστορικοὺς χρόνους, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ εὐρήματα παρὰ τὸν τυχαῖο χαρακτήρα τους καὶ παρὰ τὴν ἀπουσία συστηματικῆς ἔρευνας τῆς περιοχῆς ἕως σήμερα⁴⁷³.

Οἱ γεωμετρικοὶ τάφοι ποὺ βρέθηκαν τυχαῖα ἢ ἐρευνηθήκαν ἀνασκαφικὰ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930 στὰ νότια τοῦ Κάστρου τῆς Χώρας καὶ παρουσιάζονται ἐδῶ δὲν ἀποτελοῦν φυσικὰ τὸ σύνολο τῶν τάφων τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου (βλ. χάρτη II). Κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1960 στὰ ἔργα ἀσφαλτόστρωσης ποὺ γίνονταν στὴν πλατεία ποὺ βρίσκεται μπροστὰ ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ σημερινοῦ νεκροταφείου τῆς Χώρας, τὴν ἐπονομαζόμενῃ Πλατεία νεκροταφείου, περιουνελέγησαν ἀρκετὰ ἀκέραια γεωμετρικὰ ἀγγεῖα (ὅπως τοῦ πίν. 35α-β) ποὺ καθιστοῦν σαφέστατη τὴν ὑπαρξη γεωμετρικῶν τάφων⁴⁷⁴. Δυτικότερα στὴ θέση τοῦ δημοτικοῦ ξενώνα τοῦ Ἀι-Γιώργη ὅπου ἀποκαλύφθηκαν ἀρκετοὶ τάφοι νεώτερον χρόνων βρέθηκε βαθύτερα ἀπὸ τοὺς τάφους μεγάλη ποσότητα ἀνάμεικτης κεραμεικῆς ποὺ ἐπέτρεψε τὴν ὑπόθεση γιὰ τὴν ὑπαρξη ἀρχαιότερης συστάδας τάφων στὴν περιοχή⁴⁷⁵. Ἔτσι σύμφωνα μὲ τὰ ὑπάρχοντα δεδομένα ἢ εὐρύτερη περιοχή ποὺ ἐκτεινόταν τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ ὀρίζεται ΒΑ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαι τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, ΝΑ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαι τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας καὶ τὸ Γυμνάσιο, ΝΔ ἀπὸ τὴν πλατεία νεκροταφείου καὶ ἐνδεχομένως πρὸς Δ τοῦ Ἀι-Γιώργη (βλ. χάρτη I).

Ἀπὸ τὴ συνολικὴ ἐκτίμηση τῶν θέσεων ποὺ βρέθηκαν οἱ γεωμετρικοὶ τάφοι καὶ ἀπὸ τὴ συγκέντρωσή τους σὲ τρεῖς περιοχὲς ποὺ ἀπέχουν μεταξύ τους περὶ τὰ 150 μ. προκύπτει ὅτι αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζεται ἐδῶ ὡς τὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου

472. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Νάξος. Τὰ Μνημεῖα καὶ τὸ Μουσεῖο* (Ἀθήνα 1988), 10 - 12.

473. Γιὰ ἐρευνες ὠστικοῦ χαρακτήρα στὸ Νότιο νεκροταφεῖο ἐκτὸς αὐτῶν ποὺ διενήργησε ὁ Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ βλ. ΑΔ 16, 1960, 249 - 250. ΑΔ 17, 1961 - 62, 271. ΑΔ 18, 1963, 280. ΑΔ 29, 1973 - 74, 867.

474. ΑΔ 17, 1961 - 62, 271 καὶ ΑΔ 18, 1963, 280. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε τοὺς ἀκέραιους μελαμβαφεῖς ΜΓ κυάθους τοῦ μουσείου Νάξου ἀρ. 4022 - 4026 (βλ. πίν. 35α-β) ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὰ ἔργα ἀσφαλτόστρωσης τῆς πλατείας νεκροταφείου σύμφωνα μὲ τὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου Νάξου.

475. βλ. ΑΔ 18, 1963, 280 - 281.

ήταν οργανωμένο σε συστάδες. Μέχρι σπυγμής είναι γνωστές οι δύο συστάδες που έρευνήθηκαν κατά τη δεκαετία του 1930, δηλ. ή συστάδα των τάφων που αποκαλύφθηκαν στην περιοχή της 'Αγίας Παρασκευής και ή συστάδα των τάφων που ανακαλύφθηκε στην περιοχή της 'Αγίας Θεοδοσίας, δίπλα στο κτίριο του Γυμνασίου. Λιγότερο καλά γνωστές είναι ή συστάδα των τάφων στη σημερινή πλατεία νεκροταφείου και τὸ κεραμεικὸ ὑλικὸ ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ ἄλλης συστάδας στὸν Ξενώνα στὸν 'Αι-Γιώργη, οἱ ὁποῖες ἐντοπίσθηκαν μεταγενέστερα καὶ ή δημοσίευση τοῦ ὑλικοῦ τους δὲν περιλαμβάνεται ἐδῶ. Ὁ μικρὸς ἀριθμὸς τῶν ἐρευνημένων τάφων σὲ ὅλες τὶς συστάδες πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀπλὰ ἐνδεικτικὸς, ἀφοῦ βρίσκονται σὲ περιοχὲς μερικῶς μόνον ἐρευνημένες καὶ οἱ περισσότεροι τάφοι ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ τυχαῖα σὲ σωστικὲς ἀνασκαφὲς κατὰ τὴ διάρκεια οἰκοδομικῶν ἐργασιῶν.

Οἱ συστάδες τῶν τάφων στὰ νεκροταφεῖα τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς περιλαμβάνουν συνήθως λίγους τάφους. Ὁ ἀριθμὸς τους ἐξαρτᾶται ὄχι μόνον ἀπὸ τὰ δημογραφικὰ δεδομένα τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ταφικὲς πρακτικὲς ποὺ ποικίλλουν ἀνὰ τόπο καὶ χρόνο. Ἡ πρόσφατη συστηματικὴ ἔρευνα τῆς ταφικῆς πρακτικῆς καὶ τῶν νεκροταφείων ἔδειξε ὅτι στὶς μεγάλες πόλεις τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς παράλληλα μὲ τὸ «ἐπίσημο» νεκροταφεῖο συχνὰ λειτουργοῦν καὶ ἄλλα μικρότερα, τὰ ὁποῖα δὲν ξεπερνοῦν τὰ πλαίσια μιᾶς μικρῆς συστάδας τάφων⁴⁷⁶. Ὁ οἰκισμὸς τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου στὸ Λευκαντὶ συνδέεται μὲ πέντε νεκροταφεῖα ποὺ ἀπέχουν περὶ τὰ 100 μ. μεταξύ τους. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ τρία (Σκουμπρῆ, Παλαιὰ Περιβόλια καὶ Τούμπα) εἶναι μεγάλα νεκροταφεῖα μὲ περισσότερες ἀπὸ ὀγδόντα ταφὲς τὸ καθένα⁴⁷⁷. Ἀλλὰ τὰ ἄλλα δύο ('Ανατολικὸ καὶ Χανιώτη) εἶναι μικρὲς συστάδες ποὺ ἔχουν ἀπὸ δύο ἕως ἐπτὰ ταφὲς. Τὸ ἴδιο φαινόμενο ἔχουμε κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο καὶ στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἐκτὸς ἀπὸ τὰ δύο μεγάλα νεκροταφεῖα (τοῦ Κεραμεικοῦ μὲ σαράντα ἐννέα ταφὲς καὶ τῆς ὁδοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ μὲ ἑβδομήντα τρεῖς ταφὲς), ὑπάρχουν καὶ ἄλλα μικρότερα, ὅπως τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθεῖου μὲ ἑνδεκα ταφὲς, τῆς Ἀγορᾶς μὲ δεκαοκτὼ ταφὲς, τῆς Νέας Ἰωνίας μὲ ἕξι ταφὲς καὶ ἄλλα⁴⁷⁸. Ἄν καὶ ή σχετικὴ ἔρευνα βασίζεται στὰ νεκροταφεῖα τῆς Ἀθῆνας καὶ τοῦ Λευκαντιοῦ, ή συγκριτικὴ μελέτη τῆς ταφικῆς πρακτικῆς δείχνει ὅτι οἱ ἴδιες μορφὲς μικρῶν καὶ μεγάλων νεκροταφείων ποὺ λειτουργοῦν παράλληλα στὸν ἴδιο οἰκισμὸ ἐμφανίζονται κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο σὲ ὅλο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο⁴⁷⁹. Οἱ συστάδες τῶν τάφων συνήθως ἐκτείνονται στὶς παρυφῆς τῶν οἰκιστικῶν μονάδων, γύρω ἀπὸ τοὺς δρόμους ποὺ ὀδηγοῦν ἔξω ἀπὸ τὸν οἰκισμὸ ἢ συνδέουν τοὺς μικρότερους οἰκιστικοὺς πυρῆνες τῶν πόλεων στὴν «κατὰ κόμας» οἴκηση⁴⁸⁰.

476. MORRIS, *Burial and Society*, 72.

477. Βλ. C. WOOLFITT, *The Custom of Cremation in Early Iron Age Greece. A Study of the Cremation Burials at the Sites of Perati, Lefkandi and Athens*. Queen's University D. Phil. thesis (Kingston Ontario 1992), 63.

478. Βλ. C. WOOLFITT, ὁ.π. (σημ. 477), 100. WHITLEY, *Style and Society*, 103.

479. KURTZ - BOARDMAN, *Burial Customs*, 49 - 50. WHITLEY, *Style and Society*, 87 κέ.

480. Γιὰ τὴν «κατὰ κόμας» οἴκηση κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο βλ. A. SNODGRASS, *Archaeology and the Rise of the Greek State*. Inaugural lecture (Cambridge 1977), 1 - 33. Γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῆς θέσης καὶ τῆς μορφῆς τῆς «κατὰ κόμας» οἰκισμένης Κνωσοῦ ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς βλ. J. N. COLD-

Στοιχεία που να υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός μικρού γεωμετρικού οικισμού στην περιοχή που εκτείνεται μέσα στο τρίγωνο, το οποίο σχηματίζουν οι συστάδες του Νότιου νεκροταφείου της Νάξου, ή σε άλλα σημεία, νότια του Κάστρου της Χώρας Νάξου, δεν έχουν προκύψει έως τώρα. Η θέση του γεωμετρικού οικισμού της Νάξου παραμένει γενικά άσαφής, αλλά η ύπαρξη ενός άλλου έκτεταμένου γεωμετρικού νεκροταφείου στη βόρεια πλευρά της Χώρας στις σημερινές περιοχές της Γρόττας, των Ἀπλωμάτων και της Πλίσθου είναι ένδεικτική της έκτασης και του μεγέθους του γεωμετρικού οικισμού⁴⁸¹. Το Βόρειο νεκροταφείο της Νάξου είναι ένα μεγάλο και έκτεταμένο νεκροταφείο συγκροτημένο επίσης κατά συστάδες που δεν απέχουν πολύ μεταξύ τους. Πάντως η απόσταση ανάμεσα στα δύο γεωμετρικά νεκροταφεία της Νάξου, το Βόρειο και το Νότιο, είναι μεγάλη και δικαιολογείται μόνον από την ύπαρξη διαφορετικών οικιστικών πυρήνων στις δύο περιοχές. Ο λόφος της ακρόπολης που υψώνεται μεταξύ τους, δηλ. ο λόφος του κατοπινού ένετικού κάστρου, πρέπει να αποτελούσε το κέντρο αυτής της «κατά κώμας» οίκησης της γεωμετρικής Νάξου, όπως και στην Ἀθήνα ή άλλες πόλεις του αρχαίου κόσμου. Είναι γνωστό ότι οι δρόμοι που συνέδεαν τις κώμες ακολουθούσαν φυσικά μονοπάτια και γύρω από αυτά αναπτύσσονταν τα νεκροταφεία. Έτσι στην περίπτωση του Νότιου νεκροταφείου της Νάξου οι συστάδες των τάφων που έντοπίσθηκαν υποδηλώνουν την ύπαρξη δρόμων στην περιοχή τους και υπαινίσσονται μικρές οικιστικές μονάδες στις πλησιέστερες γειτονικές θέσεις.

STREAM, Dorian Knossos and Aristotle's villages στο C. NICOLET (έκδ.), *Aux Origines de l'Hellénisme. Hommage à H. Van Effenterre* (Paris 1984), 311 κέ. WHITLEY, *Style and Society*, 184 - 191.

481. Για τους τάφους του Βόρειου νεκροταφείου της Νάξου βλ. ΠΑΕ 1950, 259. ΠΑΕ 1972, 145 κέ. ΠΑΕ 1974, 192. ΑΔ 31, 1977, Β2, 309 - 310, πίν. 181. LAMBRINOUDAKIS, *Veneration of Ancestors*, 235.

Τάφοι Παραπηγμάτων 1937 (φωτ. Ν. Μ. Κοντολέοντος).

Έργατες της άνασκαφής τοῦ 1937 (φωτ. Ν. Μ. Κοντολέοντος).

VII. ΟΙ ΤΑΦΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ

Συστάδα τάφων Ἀγίας Παρασκευῆς

Ὁ συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν τάφων στὴν περιοχὴ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς εἶναι ἄγνωστος. Ἔχει ἐρευνηθεῖ μόνον ἓνας γεωμετρικὸς τάφος ποὺ ἀνασκάφηκε ἀπὸ τὸν Ν. Μ. Κοντολέοντα κατὰ τὴ διάρκεια σωστικῆς παρέμβασης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας κατὰ τὸ ἔτος 1935⁴⁸². Πάντως ὁ μεγάλος ἀριθμὸς γεωμετρικῶν καὶ ἀνατολιζόντων ὀστράκων ποὺ βρέθηκαν μαζί με τὸν περίφημο ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης κατὰ τὸ ἐπόμενο ἔτος, δηλ. κατὰ τὸ 1936, στὶς οἰκοδομικὲς ἐργασίες γιὰ τὴν ἀνάγερση τῆς οἰκίας Γ. Δ. Παπαδοπούλου, δίπλα ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, στηρίζουν ἀπόλυτα τὴν ἄποψη ὅτι ἐδῶ ὑπῆρχε μία συστάδα τάφων ποὺ καταστράφηκαν στὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1930 ὡς ἀποτέλεσμα τοῦ βίαιου οἰκοδομικοῦ ὄργασμοῦ στὴν περιοχὴ⁴⁸³.

I. Τάφος Ἀγίας Παρασκευῆς - 1935

ΠΑΕ 1937, 117. *Jhb* 52, 1937, 166-167. *BCH* 61, 1937, 472.

Ἀναφέρονται: Ἡ θέση του, καμμένα ὄστα καὶ (ἀσαφῶς) μερικὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα δὲν ταυτίστηκαν.

Γιὰ τὸν τάφο ποὺ ἀνασκάφηκε κατὰ τὸ 1935 οἱ πληροφορίες συμπυκνώνονται στὴ μικρὴ εἴδηση τῆς ἀνεύρεσής του: «Εἰς ἀπόστασιν ἕξ μέτρων ἀπὸ τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου ὁ Ν. Μ. Κοντολέων ἤνοιξε κατὰ τὸ 1935 τάφον ἤδη ταραγμένον, ὡς εὐρισκόμενον εἰς μικρὸν βάθος ἀπὸ τὴν σημερινὴν ὁδόν, γεωμετρικῆς ἐποχῆς περιέ-

482. ΠΑΕ 1937, 117 σημ. 1 καὶ *Jhb* 52, 1937, 166 - 167.

483. ΠΑΕ 1937, 117. Γιὰ τὴ θέση τῆς «οἰκίας Γ. Δ. Παπαδοπούλου» δίπλα στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς βλ. ΣΗΡ. ΚΑΡΥΖΟΣ, *Jhb* 52, 1937, 166. Ἡ πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου στὴν περιοχὴ ἐπαναλαμβάνεται στὰ χρονικὰ τοῦ *BCH* 61, 1937, 472, ὅπου ἡ εἴδηση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἐνὸς τάφου σὲ συνδυασμὸ μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς ἐπόμενης χρονιάς μεταφέρεται συνολικὰ ὡς ἀνασκαφὴ ἐνὸς νεκροταφείου («une necropole»).

χοντα κεκαυμένα όστᾶ καὶ τινα ἄγγεῖα»⁴⁸⁴. Ἰδιαίτερη μνεῖα γι' αὐτὸν τὸν τάφο δὲν ὑπάρχει στὶς ἐλάχιστες σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος ποὺ ἔχουν διασωθεῖ ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ χρόνια. Ἡ σύντομη ἀναφορὰ ποὺ γίνεται στοὺς γεωμετρικοὺς τάφους τῆς περιοχῆς μὲ ἡμερομηνία 15 Μαρτίου (εἰκ. κειμ. 1) προφανῶς γράφτηκε τὸ ἐπόμενο ἔτος μετὰ τὴν ἐκσκαφὴ τῶν θεμελίων τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου, ἀφοῦ ἐρευνήθηκαν τὰ χώματα καὶ βρέθηκε γεωμετρικὴ κεραμεικὴ, ἡ ὁποία καὶ στήριξε τὴν ἐκτίμησή του γιὰ τὴν ὕπαρξη γεωμετρικῶν τάφων στὴν περιοχὴ γενικά.

Ἡ θέση τοῦ τάφου προσδιορίζεται εὐκόλα ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη εἶδηση τῆς ἀνεύρεσής του γιὰτὶ δίνεται σὲ σχέση μὲ τὴν οἰκία Παπαδοπούλου, ἡ ὁποία ἀναφέρεται ὅτι βρίσκεται δίπλα ἀκριβῶς ἀπὸ τὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς. Ἄν καὶ στοιχεῖα γιὰ τὴ μορφὴ τοῦ τάφου δὲν ὑπάρχουν, εἶναι σαφὲς ἀπὸ τὴ μνεῖα τῶν καμένων ὀστέων ὅτι πρόκειται γιὰ ταφὴ καύσεως, πιθανότατα σὲ ἀπλὸ λάκκο ποὺ εἶχε ἤδη διαταραχθεῖ γιὰτὶ βρισκόταν σὲ μικρὸ βάθος ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ δρόμου. Ὁ τάφος ὅταν καθαρίσθηκε, ἂν καὶ ἦταν ἤδη διαταραγμένος, διέσωζε μερικὰ ἄγγεῖα, τὰ ὁποία προσδιόρισαν τὴ χρονολόγησή του στὴ Γεωμετρικὴ περίοδο. Ἄγνωστο ὁμως παραμένει ποῖα ἀκριβῶς ἦταν αὐτὰ τὰ ἄγγεῖα.

II. «Τάφος» Ἁγίας Παρασκευῆς - 1936

ΠΑΕ 1937, 116. *Jhb* 52, 1937, 166. *BCH* 61, 1937, 472.

Ἀναφέρονται: Ἡ θέση τους (ἀσαφῶς), σιδερένια ὄπλα, ἓνα δόντι ἀπὸ μεγάλο ζῶο, ἴχνη ὀστέων, πέντε γεωμετρικὰ ἄγγεῖα, ὄστρακα γεωμετρικοῦ καὶ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ, τεμάχια πήλινων εἰδωλίων, καθὼς καὶ κεραμεικὴ μεταγενέστερη τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου.

Ταυτίστηκαν: Τὰ ἄγγεῖα *ἀρ. κατ.* 2, 17, 18 καὶ 29. Ἐπίσης ἀναγνωρίζεται ἡ ὕπαρξη μιᾶς ἀνδρικής ταφῆς καύσεως.

Ἀποδίδονται: Τὸ εἰδῶλιο ἵππου *ἀρ. κατ.* 58.

Στὴ σύντομη ἀναφορὰ κατὰ τὴ δημοσίευση αὐτῶν τῶν τάφων ἡ ὕπαρξή τους συμπεραίνεται ἀπὸ τὴ σημαντικὴ ποσότητα γεωμετρικῆς κεραμεικῆς ποὺ βρέθηκε στὴν περιοχὴ κατὰ τὴν ἀνέγερση τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν γεωμετρικὸ τάφο ποὺ εἶχε ἀνασκαφεῖ κατὰ τὸ προηγούμενο ἔτος. Βοήθησαν ἐπίσης οἱ πληροφορίες τοῦ φύλακα Ν. Γαβαλᾶ γιὰ παλαιότερες συλλήσεις τάφων στὴν περιοχὴ⁴⁸⁵. Στὶς προσωπικὲς σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος ἡ εἶδηση τῆς ὕπαρξής τους εἶναι πρὸ συγκεκριμένη γιὰτὶ ἀναφέρονται «τάφοι γεωμετρικοὶ {ΝΑ ἄκρον τῆς πόλεως} ΝΔ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς καὶ Εὐαγγελιστρίας εἰς ἀπόστασιν 6 μέτρων» (εἰκ. κειμ. 1). Ἐπίσης στὴ δημοσίευση τοῦ «ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης» ποὺ βρέθηκε ἐκεῖ ἀναφέρονται στάχτες, κάρβουνα καὶ ὅστᾶ ποὺ καθιστοῦν ἀπολύτως σαφῆ τὴν ὕπαρξη τάφων καὶ κατὰ τὴν Ἀνατολίζουσα περίοδο⁴⁸⁶.

484. ΠΑΕ 1937, 117 σημ. 1.

485. ΠΑΕ 1937, 116 - 117. Βλ. ἐπίσης *Jhb* 52, 1937, 166.

486. Βλ. CHR. KARUZOS, ὅ.π. (σημ. 483).

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα γιὰ τοὺς τάφους αὐτοὺς ποὺ ἡ θέση τους ὀρίζεται ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα ὅτι βρίσκεται ἔξι μ. ΝΔ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς περιορίσθηκε στὸν χῶρο μπροστὰ ἀπὸ τὸ οἰκόπεδο καὶ τὴν ἀνεγειρόμενη οἰκία: «Καὶ ἐντὸς μὲν τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου δὲν μᾶς ἐπετράπη δυστυχῶς νὰ σκάψωμεν. Ὅθεν περιορίσθημεν εἰς τὸ νὰ ἐρευνήσωμεν τὰ πρὸ τῆς οἰκίας χῶματα»⁴⁸⁷. Ἡ μεγάλη ποσότητα γεωμετρικῆς καὶ ἀνατολίζουσας κεραμικῆς ποὺ βρέθηκε ἐδῶ ἀποτελεῖ τὴν κύρια ἔνδειξη γιὰ τοὺς γεωμετρικοὺς τάφους ποὺ καταστράφηκαν. Ἀλλὰ ἡ ὑπόθεση τῆς ὑπαρξῆς τους ἐπισημαίνεται ἀπὸ τὴν σημείωση τοῦ Κοντολέοντος (εἰκ. κειμ. 1) ὅτι στὸν ἴδιον χῶρον, μαζὶ μὲ τὴν κεραμικὴ, βρέθηκαν καὶ «κομμάτια ἀπὸ τὰ σιδηρᾶ ὄπλα, ἓνα ὀστέينو δόντι ἀπὸ μεγάλο ζῶο (καὶ) ἴχνη ὀστέων».

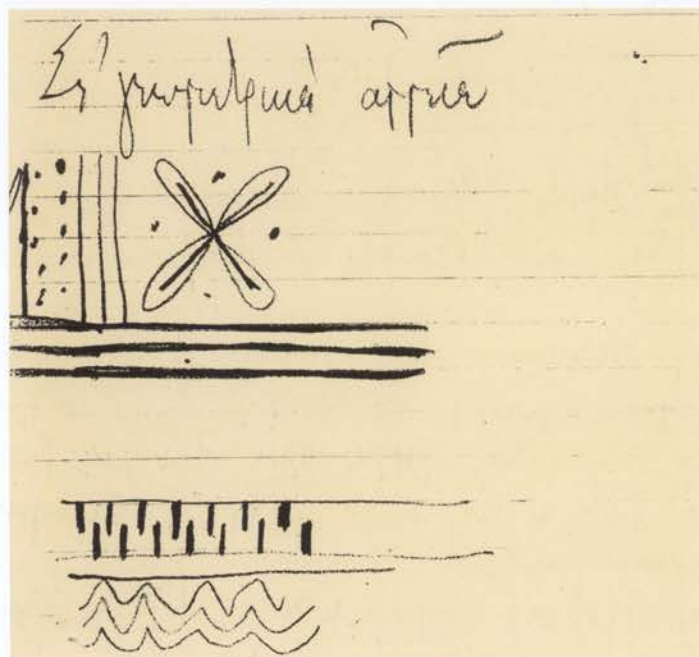
Ταφὸν γεωμετρικῆς ΛΝΑ αἴματι τῆς
 ΝΔ τῆς Αγίας Παρασκευῆς ἐξέσκαψαν
 αἱ ἐξ ἀποστολῆς 6 μνηστῆρες
 δι' ἄστυ πικρῶν καὶ καφεῶν μὲ φεῖ ξυνοῦς θεοῦ
 ἀφ' ἑξῆς κρημνῶν - μαύρα σπῆλαι - ἐκεί τὸ αἶμα
 εἶναι ὡς δὲ ἀπὸ ἀπὸ τῆς γῆς. Ἄρτια ἀνδρῶν
 καὶ γυναικῶν - λαβὴ ἢ ὀστέον μὲ γυμναστικὴν
 ὡς ἀποδείκνυται.
 Ζαβαὶ ἀπὸ τῆς πικρῶν καὶ καφεῶν μὲ
 ἄστυ πικρῶν καὶ καφεῶν μὲ φεῖ ξυνοῦς θεοῦ
 ἀφ' ἑξῆς κρημνῶν - μαύρα σπῆλαι - ἐκεί τὸ αἶμα
 εἶναι ὡς δὲ ἀπὸ ἀπὸ τῆς γῆς. Ἄρτια ἀνδρῶν
 καὶ γυναικῶν - λαβὴ ἢ ὀστέον μὲ γυμναστικὴν
 ὡς ἀποδείκνυται.

1

487. ΠΑΕ 1937, 116.

Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ ταύτιση τῶν σιδηρῶν ὄπλων ποῦ ἔγινε στὸ μουσεῖο Νάξου δὲν ἀπέδωσε, ταυτίστηκαν ὅμως τέσσερα ἀπὸ τὰ πέντε ἀγγεῖα, γιὰ τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν σύντομες περιγραφές καὶ πρόχειρα σχέδια στὶς σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος. Τὰ ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα ταυτίστηκαν στὸ μουσεῖο Νάξου, εἶναι τὰ ἀκόλουθα:

Ἐπλαίμιος ἀμφορέας *MN 484* (ἀρ. κατ. 2, πίν. 6α-β): Ὁ ἀμφορέας αὐτὸς σώζεται πολὺ ἀποσπασματικά, ἐν τούτοις ταυτίστηκε εὐκόλα ἀπὸ τὴ διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ του, ὅπου μετόπες μὲ τετράφυλλο ρόδακα ἐναλλάσσονται μὲ τρίγλυφα καὶ πλαισιώνουν στενὴ κεντρικὴ μετόπη μὲ διπλὴ ἔνστιγμη στήλη. Σκαρίφημα αὐτῆς τῆς χαρακτηριστικῆς διακόσμησης, ἢ ὁποῖα δὲν μαρτυρεῖται σὲ κανένα ἄλλο ἀπὸ τὰ παλαιὰ εὐρήματα γεωμετρικῆς κεραμικῆς τοῦ μουσεῖου Νάξου, ὑπάρχει στὶς λακωνικὲς σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος ποῦ ἀναφέρονται στὰ ἀγγεῖα ἀπὸ τὴ συστάδα τῶν τάφων τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (εἰκ. κειμ. 2).

2

Τριφυλλόστομη οἰνοχόη *MN 499* ἀρ. κατ. 18 (πίν. 17α-γ): Σκαρίφημα τῆς ἐπίσης πολὺ χαρακτηριστικῆς διακόσμησης τοῦ λαιμοῦ αὐτῆς τῆς οἰνοχόης δίνεται ὁμοίως στὶς σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος (εἰκ. κειμ. 2). Πρόκειται γιὰ ἕνα συνδυασμὸ ὀδοντωτοῦ ψευδομαϊάνδρου καὶ συστήματος τεσσάρων ἐπαλλήλων τεθλασμένων ταινιῶν, ὁ ὁποῖος ἀνευρίσκεται μόνον σὲ αὐτὴ τὴν οἰνοχόη μεταξὺ ὄλων τῶν ἀγγείων ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο, τὰ ὁποῖα ταυτίστηκαν στὸ μουσεῖο Νάξου. Ὁδοντωτὸς ψευδομαϊάνδρος καὶ σύστημα τεθλασμένων γραμμῶν ὑπάρχει ἐπίσης καὶ στὴν τριφυλλόστομη λήκυθο ἀρ. κατ. 29 (πίν. 27α-γ), ἀλλὰ ἐκεῖ τὸ σύστημα τεθλασμένων ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε ὀριζόντιες γραμμὲς καὶ πλαισιώνεται ἀπὸ πάνω καὶ ἀπὸ κάτω μὲ ὀδοντωτὸ ψευδομαϊάνδρο μὲ τὴν ἐνδιάμεση παρεμβολὴ μιᾶς ζώνης δύο ὀριζόντιων

γραμμῶν. Πρόκειται γὰρ τελείως διαφορετικὴ σύνθεση τῶν μοτίβων, τὴν ὁποία ἄλλωστε εἶχε προσέξει ιδιαίτερα ὁ Κοντολέων, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν περιγραφὴ (εἰκ. κειμ. 1). Κατὰ συνέπεια, τὸ προσεκτικὸ σκαρίφημα μὲ τὸν ὀδοντωτὸ ψεύδο-μαϊάνδρο καὶ τὸ σύστημα τῶν τεσσάρων τεθλασμένων, ποὺ δίνει ὡς χαρακτηριστικὴ διακόσμηση γεωμετρικοῦ ἀγγείου ἀπὸ τὴ συστάδα τῶν τάφων τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς πρέπει σαφῶς νὰ ἀφορᾷ τὴν οἰνοχόη MN 499 (*ἀρ. κατ. 18*).

Τριφυλλόστομη οἰνοχόη MN 460 *ἀρ. κατ. 17* (πίν. 16): Ἡ οἰνοχόη ταυτίστηκε ἀπὸ τὴν περιγραφὴ καὶ τὸ πρόχειρο σχέδιο τῆς λαβῆς ποὺ δίνεται στὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος (εἰκ. κειμ. 1). Ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτὴ διακόσμηση τῆς λαβῆς δὲν συναντᾶται σὲ καμία ἄλλη οἰνοχόη ἀπὸ τὰ παλαιὰ εὐρήματα τοῦ μουσείου Νάξου (δηλ. αὐτὰ ποὺ εἶχαν βρεθεῖ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930). Ἡ προέλευση «τάφων Γυμνασίου», ποὺ ἀναφέρεται γιὰ τὴν οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 17* στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου, ὀφείλεται προφανῶς στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ καταγραφὴ ὅλων τῶν ἀγγείων ποὺ εἶχαν βρεθεῖ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930 ἔγινε πολλὰ χρόνια μετὰ καὶ οἱ ἐνδείξεις τους εἶχαν στὸ μεταξὺ ἀνακατευτεῖ ἢ δὲν ὑπῆρχαν καθόλου.

Τριφυλλόστομη λήκυθος MN 466 *ἀρ. κατ. 29* (εἰκ. 13α, πίν. 27): Ἡ ταύτιση αὐτῆς τῆς ληκύθου ἦταν ἐξαιρετικὰ εὐκόλη γιατί ὁ Κοντολέων στὶς σημειώσεις του δίνει πρόχειρο σχέδιο τῶν μοτίβων τοῦ λαμποῦ καὶ περιγράφει τὴν ὑπόλοιπη χαρακτηριστικὴ διακόσμηση στὸν ὤμο ὡς «τρίγωνα γεμισμένα μὲ γραμμὰς». Καὶ ἀναφερόμενος στὴ διακόσμηση τοῦ σώματος τοῦ ἴδιου ἀγγείου σημειώνει «στιγμαί, ζίγκ-ζάγκ, κάτω στιγμαί» (εἰκ. κειμ. 1).

Τὸ πέμπτο ἀγγεῖο, ποὺ δὲν ταυτίστηκε, περιγράφεται στὶς σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος (εἰκ. κειμ. 1) ὡς ἐξῆς: «Οἰνοχόη κοσμημένη τὸν κορμὸν μὲ τρεῖς ζῶνας βερνικίου, ἐρυθροῦ ἐμπρός - μαύρου ὀπίσω. Ἐπὶ τῶν ὤμων ὑπὲρ δύο εὐθείας γραμμὰς τρία συστήματα 9 ἡμικυκλίων. Λαβὴ καὶ στόμιον μὲ γραμμὰς. Σπασμένο τὸ περιχέλωμα». Ἐπρόκειτο δηλαδὴ γιὰ μία οἰνοχόη Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι καλὰ γνωστὸς στὴ Νάξο⁴⁸⁸.

Ἀπὸ τὴ συστάδα τάφων ποὺ καταστράφηκαν μὲ τὴν ἀνέγερση τῆς οἰκίας Παπαδοπούλου στὴν περιοχὴ τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς προέρχεται πιθανότατα καὶ τὸ ἀκέφαλο εἰδῶλιο ἵππου *ἀρ. κατ. 58* (πίν. 46α). Ἡ προέλευσή του ἀπὸ αὐτὴν τὴ συστάδα τάφων δὲν εἶναι βεβαία. Στὸ ὑλικὸ ποὺ ἀπόμεινε καὶ περισυλλέχθηκε ἀπὸ τοὺς κατεστραμμένους τάφους τὸ 1936 συμπεριλαμβάνονταν καὶ «τεμάχια πηλίνων εἰδωλίων»⁴⁸⁹. Ἀπὸ τὶς διαθέσιμες πληροφορίες δὲν προκύπτει ὅτι βρέθηκαν εἰδῶλια σὲ ἄλλη συστάδα τάφων τοῦ Νότιου νεκροταφείου, τουλάχιστον ἀπὸ αὐτὲς ποὺ ἐρευνήθηκαν κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1930. Τὸ εἰδῶλιο *ἀρ. κατ. 58* ἀναφέρεται στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου ὡς προερχόμενο ἀπὸ τοὺς «τάφους Γυμνασίου», ἀλλὰ τοῦτο προφανῶς ἀποτελεῖ ἓνα γενικὸ χαρακτηρισμὸ γιὰ ὅλα τὰ παλαιὰ εὐρήματα, τὰ ὁποῖα καταστράφηκαν συνολικὰ πολὺ ἀργότερα.

Ἡ καταστροφὴ τῶν τάφων καὶ ἡ μετέπειτα περισυλλογὴ τῶν ὀστράκων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέκυψαν τὰ συγκολλημένα ἀγγεῖα, ἔχει ἐξαφανίσει ὅλες τὶς ἐνδείξεις γιὰ τὰ

488. Βλ. π.χ. ΠΑΕ 1978, πίν. 146, α.

489. ΠΑΕ 1937, 116.

ταφικά σύνολα καὶ τὴ χρονολόγηση τῶν τάφων. Ὡστόσο ἡ ταύτιση τῶν ἀγγείων ἀρ. κατ. 2, 17, 18, 29 καὶ ἐνδεχομένως τοῦ εἰδωλίου ἀρ. κατ. 58 εἶναι σημαντικὴ γιατί προφέρει ἐνδεικτικὴ εἰκόνα γιὰ τὴ χρονολόγηση τῆς συστάδας τῶν τάφων συνολικά. Ἀπὸ τὴν περιγραφή τῶν ἀγγείων στὶς σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος εἶναι προφανὲς ὅτι σύμφωνα μὲ τὴν κεραμικὴ ποῦ περισυλλέχθηκε τὸ ἀνώτερο χρονικὸ ὄριο τῆς συστάδας ἔδινε ἡ Υπο - ΠΡΓ ρυθμοῦ οἰνοχόη μὲ τὰ τρία συστήματα ἡμικυκλίων στὸν ὄμο, ἡ ὁποία δὲν ταυτίστηκε. Ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα ποῦ ἀναγνωρίστηκαν ἡ τριφυλλόστομη οἰνοχόη ἀρ. κατ. 17 ἀνήκει στὴ ΜΓ Ι ἐποχὴ, δηλ. σὲ εὐρὴα πλαίσια συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν ἀταύτιστη Υπο - ΠΡΓ οἰνοχόη. Τὰ ἄλλα ἀγγεῖα ὁμως (ἀρ. κατ. 2, 18, 29) προέρχονται ἀπὸ τάφο ἢ τάφους τῆς ΜΓ ΙΙ περιόδου. Τὸ ἀκέφαλο εἰδῶλιο ἵππου ἀρ. κατ. 58 (πίν. 46α) ἀνήκει στὴν ΥΓ περίοδο καὶ ἐὰν προέρχεται ἀπὸ τοὺς τάφους αὐτοὺς, ὅπως συμπεραίνεται, δίνει δεῖγμα τῆς χρήσης τοῦ νεκροταφείου καὶ κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ. Ὁ ἀμφορέας τῆς Ἀφροδίτης ποῦ βρέθηκε μαζί μὲ γεωμετρικὴ κεραμικὴ δείχνει ὅτι ἡ χρῆση τοῦ γεωμετρικοῦ νεκροταφείου στὴν περιοχὴ τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς συνεχίσθηκε ἐκεῖ καὶ κατὰ τὴν Ἀνατολίζουσα περίοδο. Ἡ μνεῖα «νεώτερης κεραμικῆς» ποῦ γίνεται στὸ σημειωματᾶριο Κοντολέοντος ὑποδηλώνει ὅτι τὸ νεκροταφεῖο σὲ αὐτὴ τὴ θέση συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται γιὰ πολλοὺς ἀκόμη αἰῶνες μετὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο. Ἡ θέση του στοὺς πρόποδες τῆς ἀκρόπολης, τὴν ὁποία διαδέχθηκε τὸ μεσαιωνικὸ Κάστρο, ἦταν προφανῶς καίριο σημεῖο διάβασης, ἀπ' ὅπου θὰ πρέπει νὰ διερχόταν κάποιος σημαντικὸς δρόμος, γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀναπτύχθηκε ἡ συστάδα τάφων τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς ποῦ ἀνήκει στὸ Νότιο νεκροταφεῖο.

Συστάδα τάφων Γυμνασίου

Ἡ συστάδα τῶν τάφων τοῦ Γυμνασίου κατελάμβανε μία μεγάλη περιοχὴ (βλ. χάρτη ΙΙ) ποῦ ἐκτείνεται γύρω ἀπὸ τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας (πίν. 2α) ἐπὶ τῆς σημερινῆς ὁδοῦ Παπαναστασίου καὶ μέσα στὴν αὐλὴ τοῦ σχολικοῦ κτιρίου, τοῦ ἐπονομαζόμενου Γυμνασίου (πίν. 1β), τὸ ὁποῖο λειτουργεῖ ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1930 μέχρι καὶ σήμερα. Στὴν περιοχὴ αὐτὴ ἔχουν βρεθεῖ συνολικὰ ἕξι γεωμετρικοὶ τάφοι καὶ ἐπτὰ «ὀρύγματα», ὅπως ἀποκαλοῦνται. Ἡ ὑπαρξη τοῦ νεκροταφείου ἐντοπίσθηκε τυχαῖα μὲ τὰ ἔργα ποῦ πραγματοποιήθηκαν στὴν περιοχὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 1933⁴⁹⁰ καὶ ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα τῆς περιοχῆς ἔγινε σὲ δύο φάσεις.

Ἡ πρώτη σύντομη σωστικὴ ἔρευνα ἔγινε ἀπὸ τὸν φύλακα Ἀρχαιοτήτων Ν. Γαβαλᾶ κατὰ τὸ 1931 ἢ 1932, ὅποσδήποτε πρὶν ἀπὸ τὸ 1933 ποῦ διορίσθηκε ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων στὴ Νάξο ὁ Ν. Μ. Κοντολέον. Ἡ ἔρευνα αὐτὴ συνίσταται στὴν περισυλλογὴ τῶν ἀγγείων τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος ἐδῶ ἐπονομάζεται «τάφος ὑποδημάτων» καὶ ὁ ὁποῖος ἀποκαλύφθηκε, ἀλλὰ καὶ καταστράφηκε, μὲ τὶς ἐργασίες ὁδοποιίας ποῦ γίνονταν στὴν περιοχὴ. Πρόκειται γιὰ τὸν πρῶτο τάφο αὐτῆς τῆς συστάδας ποῦ ἔγινε γνωστὸς καὶ ἔδωσε τὸ στίγμα τῆς ὑπαρξης νεκροταφείου στὴν περιοχὴ.

490. ΑΔ 14, 1931 - 32 {1935}, Παράρτ., 50.

Οἱ ἄλλοι πέντε γεωμετρικοὶ τάφοι καὶ τὰ ἑπτὰ «ὀρύγματα» ποὺ εἶναι πιθανότατα λάκκοι καύσεως λαξευμένοι στὸν φυσικὸ βράχο ἀνασκάφηκαν ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα κατὰ τὸ 1937⁴⁹¹. Οἱ τάφοι τοῦ Γυμνασίου χαρακτηρίζονται στὶς σημειώσεις τοῦ Κοντολέοντος μὲ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου (τάφος Α, τάφος Β κλπ.) καὶ ἔτσι ἔχουν ἀποδοθεῖ καὶ στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου. Ἐπειδὴ ὅμως οἱ τάφοι ποὺ ἀνασκάφηκαν στὴ θέση «Παραπήγματα» ὀνομάζονται ἐπίσης μὲ τὰ ἴδια ἀλλὰ μικρὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, δηλ. «Τάφος α», «Τάφος β» κλπ., προτιμήθηκε ἐδῶ γιὰ μεγαλύτερη σαφήνεια νὰ σημειώνεται καὶ τὸ ἔτος ἀνασκαφῆς (δηλ. τάφος Α-1937) προκειμένου νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ σύγχυση.

«Τάφος ὑποδημάτων»

ΑΔ 14, 1931- 32, 1935, Παράρτ., 50.

Ἀναφέρονται: Ἀσαφῶς ἡ θέση του, τέσσερις οἰνοχόες, ζεῦγος πήλινων ὑποδημάτων καὶ πολλὰ ὄστρακα.

Ταυτίστηκαν: Τὰ ὁμοιώματα ὑποδημάτων *ἀρ. κατ.* 56.

Ἀποδίδονται: Τὰ ἀγγεῖα *ἀρ. κατ.* 3, 4, 13, 14, 39, 40, 45 καὶ 6.

Ἡ μορφή καὶ ἀκριβῆς θέση αὐτοῦ τοῦ τάφου δὲν εἶναι ἀπόλυτα σαφῆ, γιὰτὶ ἀποκαλύφθηκε τυχαῖα τὸ 1931 ἢ 1932 κατὰ τὴ διάρκεια «ἐκσκαφῆς διὰ τὴν ἰσοπέδωσιν τοῦ χώρου τῆς ὀπισθεν τοῦ νεωστὶ ἰδρυθέντος Γυμνασίου Νάξου αὐλῆς καθὼς καὶ ὀλίγον βορειότερον ἐκσκαπτομένου τοῦ ἐδάφους διὰ τὴν κατασκευὴν τῆς Ἐθνικῆς ὁδοῦ Νάξου», δηλ. τὴ σημερινὴ ὁδὸ Παπαβασιλείου, «χωρὶς δυστυχῶς νὰ γίνῃ ἐπακριβῶς ἡ διάκρισις» γιὰ τὴν ἀκριβῆ θέση τοῦ τάφου⁴⁹². Ἀσαφῆς παραμένει καὶ τὸ περιεχόμενο τοῦ τάφου. Τὰ κεραμικὰ ἀντικείμενα ποὺ περιεῖχε ὁ τάφος περιυλλέχθησαν ἀπὸ τὸν φύλακα ἀρχαιοτήτων Ν. Γαβαλᾶ καὶ μεταφέρθηκαν στὴν ἀρχαιολογικὴ συλλογὴ ποὺ λειτουργοῦσε ὡς μουσεῖο, τὸ ὁποῖο τότε στεγαζόταν στὸ νεοκλασικὸ κτίριο τοῦ παλαιοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου στὴ βόρεια πλευρὰ τῆς Χώρας. Στὴ σύντομη ἔκθεσις ποὺ δόθηκε σχετικὰ ἀπὸ τὸν Ν. Μ. Κοντολέοντα, τὸ εὔρημα προσδιορίζεται ὅτι ἀποτελεῖται ἀπὸ «τέσσαρες οἰνοχόες σχεδὸν ἀκέραιες, ζεῦγος πήλινων ὑποδημάτων καὶ πλῆθος ἄλλων ὀστράκων ἀναλόγων πρὸς τὰ ἐκ Ρηνείας *Délos XV, 13 κέ. πίν. XI καὶ XII*»⁴⁹³.

Ἡ ταύτιση τῶν οἰνοχοῶν αὐτῶν, γιὰ τὶς ὁποῖες δὲν ὑπάρχουν ἄλλα στοιχεῖα, εἶναι ἐξαιρετικὰ δύσκολη. Οἱ οἰνοχόες τῆς Δήλου, στὶς ὁποῖες ἀναφέρεται ὁ Κοντολέον, ἔχουν κοινὰ χαρακτηριστικὰ τὸ σφαιρικὸ σῶμα μὲ μεγάλη βάση καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ λαιμοῦ μὲ ἐπάλληλες τεθλασμένες γραμμὲς σὲ ἐπιμηκυσμένη μετόπη. Ἀλλὰ σχεδὸν ὅλες οἱ οἰνοχόες τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου ἀνήκουν στὴν ἴδια κατηγορίαν καὶ πολλὲς φαίνεται ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὰ ἴδια ἐργαστήρια μὲ ὀρισμένες ἀπὸ τὶς οἰνοχόες τῆς Δήλου. Ὅμως οἱ περισσότερες ἀπὸ τὶς οἰνοχόες τοῦ Νότιου νεκροταφείου τῆς Νάξου ποὺ εἶναι σήμερὰ ἀκέραιες εἶναι συγκολλημένες ἀπὸ πολ-

491. ΠΑΕ 1937, 116.

492. ΑΔ 14, 1931 - 32 (1935), Παράρτ., 50.

493. Αὐτόθι.

λά κομμάτια. Οί συγκολλήσεις τῶν οἰνοχοῶν ἔγιναν μετὰ τὸ 1937, ὅταν συγκεντρώθηκε ὅλο τὸ ὑλικὸ ἀπὸ τῆς ἔρευνας στὴ νότια περιοχὴ τῆς Νάξου καὶ στάλθηκε στὸ μουσεῖο τῆς Μυκόνου, ὅπου διέμενε ὁ μοναδικὸς συντηρητὴς Κυκλάδων Α. Πολυκανδριώτης. Κατὰ συνέπεια τὴν ἐποχὴ τῆς ἀνεύρεσης τῶν ἀγγείων ἢ φράση «ἀκέραιες ἢ σχεδὸν ἀκέραιες» ποὺ χρησιμοποιεῖ στὴ δημοσιευμένη ἀνακοίνωσή του ὁ Κοντολέων ἀποτελεῖ κυριολεξία.

Μεταξὺ τῶν οἰνοχοῶν τοῦ Νότιου νεκροταφείου ἀπολύτως ἀκέραιη εἶναι ἡ οἰνοχόη *MN 6245 ἀρ. κατ. 13* (πίν. 12), ἡ ὁποία κατὰ συνέπεια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μὲ μεγάλη πιθανότητα ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ εὖρημα τοῦ τάφου τῶν ὑποδημάτων. Σχεδὸν ἀκέραιη μὲ μικρὲς ἀποκρούσεις, λίγες συγκολλήσεις καὶ ἀνάλογη διατήρηση ἐπιφανείας εἶναι ἐπίσης ἡ οἰνοχόη *MN 6246 ἀρ. κατ. 14* (πίν. 13) ποὺ θὰ μπορούσε νὰ εἶχε κατασκευασθεῖ ὡς ζευγὸς μὲ τὴν οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 13*. Οἱ δύο οἰνοχόες χρονολογοῦνται στὴ ΜΓ I περίοδο, στὴν ὁποία ἀνήκουν καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ὑποδημάτων *ἀρ. κατ. 56* (πίν. 45). Ἡ ἀκέραιη οἰνοχόη δὲν μπορεῖ πλέον νὰ ταυτισθεῖ. Ἡ διατήρηση τῆς οἰνοχόης *MN 492 ἀρ. κατ. 19* (πίν. 18) μὲ τῆς ἐλάχιστες συγκολλήσεις θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ ἐπιτρέψει τὸν χαρακτηρισμὸ «σχεδὸν ἀκέραιη» κατὰ τὴν εὕρεση, ἀλλὰ τὸ ἀγγεῖο εἶναι σαφῶς πολὺ νεώτερο ἀπὸ τὰ ὁμοιώματα ὑποδημάτων καὶ τῆς οἰνοχόης *ἀρ. κατ. 13* καὶ *14* καὶ ἀνήκει στὴ ΜΓ II φάση.

Ἡ ἀλλὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποία θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ βοηθήσουν στὴν ταύτιση τῶν ἄλλων οἰνοχοῶν ποὺ ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν τάφο τῶν ὑποδημάτων ἢ τῶν ἀγγείων ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὰ ὄστρακα ποὺ περισυνελέγησαν μαζὶ, εἶναι ἡ διατήρηση τῆς ἐπιφανείας τῶν κεραμεικῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τοὺς συμβολικοὺς ἀριθμοὺς ποὺ ἦταν γραμμένοι συχνὰ ἐπάνω στὰ ἀγγεῖα. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ ποὺ δὲν ὑποκαθιστοῦσαν τὸν ἀριθμὸ εὐρετηρίου τοῦ μουσεῖου, ἀλλὰ ὑπῆρχαν παράλληλα μὲ αὐτὸν εἶναι γραμμένοι μὲ μολύβι καὶ τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ Κοντολέοντος. Χρησιμοποιοῦνται δύο σειρὲς συμβόλων, Ν καὶ ἀριθμὸς (δηλ. Ν 1, Ν 2 κλπ.) καὶ Νξ καὶ ἀριθμὸς (δηλ. Νξ 1, Νξ 2 κλπ.). Τὰ πῆλινα ὁμοιώματα ὑποδημάτων *ἀρ. κατ. 56* χαρακτηρίζονται μὲ τὴν ἔνδειξη Νξ 5 καὶ τὸ ἴδιο σύμβολο ἔχει καὶ ἡ οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 14*, τὸ ὁποῖο μάλλον εἶναι λάθος σύγχρονης βιαστικῆς καταγραφῆς. Ἡ οἰνοχόη *ἀρ. κατ. 13* φέρει τὸ σύμβολο Νξ 7 καὶ εἶναι φανερὸ ὅτι καὶ ὅλα τὰ ἄλλα ἀγγεῖα ποὺ φέρουν τὴν ἔνδειξη Νξ ἔχουν παρόμοια διατήρηση ἐπιφανείας. Μεταξὺ αὐτῶν δὲν περιλαμβάνεται καμία οἰνοχόη, ἀλλὰ πρόκειται γιὰ τὰ ἀκόλουθα ἀγγεῖα: τὸν ἀμφορίσκο *MN 489* (Νξ 12) *ἀρ. κατ. 3* (πίν. 7α-β), τὸν ἀμφορίσκο *MN 491* (Νξ 11) *ἀρ. κατ. 4* (πίν. 7γ-δ), τὸν σκύφο *MN 490* (Νξ 14) *ἀρ. κατ. 40* (πίν. 36), τὸν σκύφο *MN 487* (Νξ 15) *ἀρ. κατ. 39* (πίν. 35γ), τὸν κύαθο *MN 488* (Νξ 20) *ἀρ. κατ. 45* (πίν. 40α-β) καὶ τὴν πρόχου *MN B 8431* (Νξ 9α) *ἀρ. κατ. 6* (πίν. 8γ-δ). Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἀνήκουν στὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὰ ὁμοιώματα τῶν ὑποδημάτων, τὰ ὁποία ἀποτελοῦν τὸ σταθερὸ σημεῖο ἀναφορᾶς γιὰ τὸν τάφο, ἀλλὰ ἡ ἀπόδοσή τους σὲ αὐτὸν δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπολύτως ἀσφαλῆς.

Τάφος Α-1937 ἢ «τάφος τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας» (πίν. 2β)

ΠΑΕ 1937, 117 εἰκ. 4.

Ἀναφέρονται: Ἡ ἀκριβὴς θέση τοῦ τάφου, οἱ διαστάσεις καὶ ἡ μορφή του, τμή-

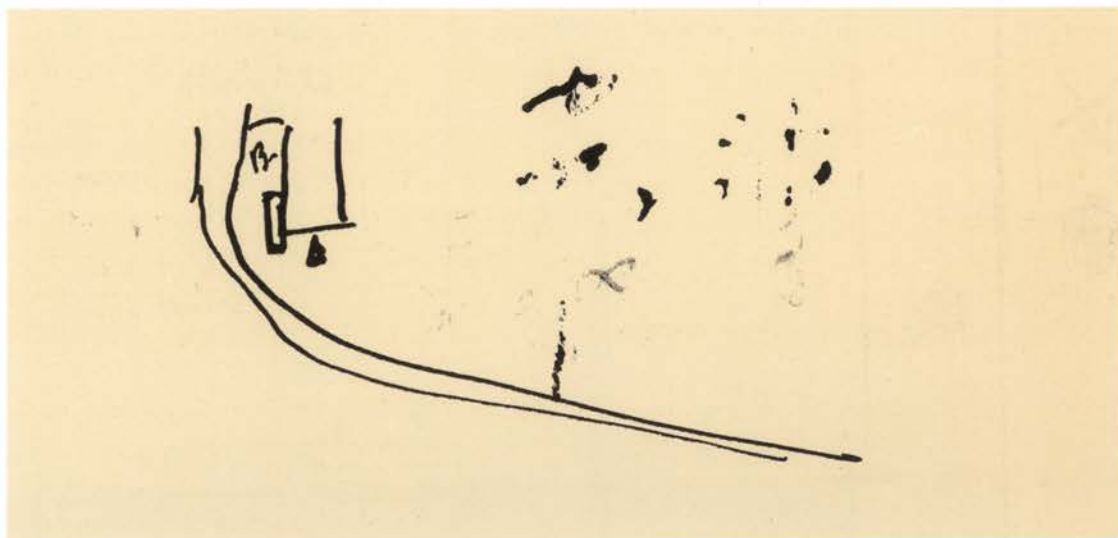
ματα ανθρώπινου κρανίου, «περὶ τὰ τριάκοντα εἰδώλια πτηνῶν», «πολυάριθμα ἀγγεῖα (τὰ ὁποῖα) ὑπερβαίνουν τὰ δεκαπέντε, σκύφοι, οἰνοχόαι, πυξίδες κτλ.».

Ταυτίστηκαν: Τὰ εἰδώλια πτηνῶν *ἀρ. κατ. 57* καὶ τὰ ἀγγεῖα *ἀρ. κατ. 5, 15, 16, 35, 50, 51, 52, 53, 54* καὶ *55*.

Ἀποδίδονται: Οἱ κύαθοι *ἀρ. κατ. 43* καὶ *44*.

Ὁ «τάφος Α- 1937» ἢ «τάφος Ἁγίας Θεοδοσίας», ὅπως συχνὰ ἀναφέρεται στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου, εἶναι ὁ τάφος τοῦ Νότιου νεκροταφείου γιὰ τὸν ὁποῖο ἔχουμε τὶς περισσότερες πληροφορίες στὴ δημοσιευμένη ἐκθεση⁴⁹⁴. Ἰδιαίτερη προσοχὴ ἔχει ἀποδοθεῖ σὲ αὐτὸν τὸν τάφο καὶ στὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος, ὅπως καὶ στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου Νάξου. Προφανῶς αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ἦταν ὁ μόνος τάφος τῆς συστάδας ποὺ δὲν ἦταν συλημένος, παρὰ τὴ διατάραξη ποὺ εἶχε στὰ ἀνώτερα στρώματα ἀπὸ τὴ διάνοιξη τῶν θεμελίων τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας.

Ἡ ἀκριβὴς θέση τοῦ τάφου Α-1937, ὅπως περιγράφεται στὴ δημοσιευμένη ἐκθεση, ἦταν «ἀμέσως δεξιὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ παρὰ τὴν ΒΔ γωνίαν τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας καὶ ἐν μικρῷ μέρει ὑπὸ τὸν βόρειον τοῖχον τῆς ἐκκλησίας»⁴⁹⁵. Ἡ εἰκόνα τῆς θέσης τοῦ τάφου αὐτοῦ συμπληρώνεται ἀπὸ τὴ φωτογραφία ποὺ συνοδεύει τὴ δημοσίευση τῆς ἀνασκαφικῆς ἐκθέσης καὶ ἐπαναλαμβάνεται ἐδῶ (πίν. 2β), καθὼς καὶ ἀπὸ ἓνα σκαρίφημα στὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος (εἰκ. κειμ. 3). Χαρακτηριστικὴ εἶναι στὸ σκαρίφημα ἡ ἔμφαση, μὲ τὴν ὁποία ἀποδίδεται ἡ ἰσχυρὴ στροφὴ ποὺ κάνει σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο ἡ ὁδὸς Παπαναστασίου μπροστὰ ἀπὸ τὴ ΒΔ γωνία τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Θεοδοσίας (πίν. 2α), ὅπου σημειώνεται ὁ τάφος.

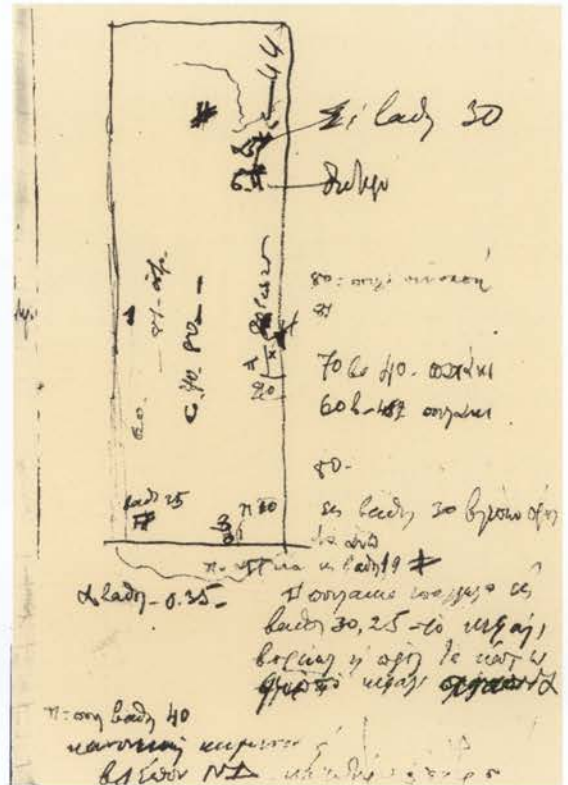
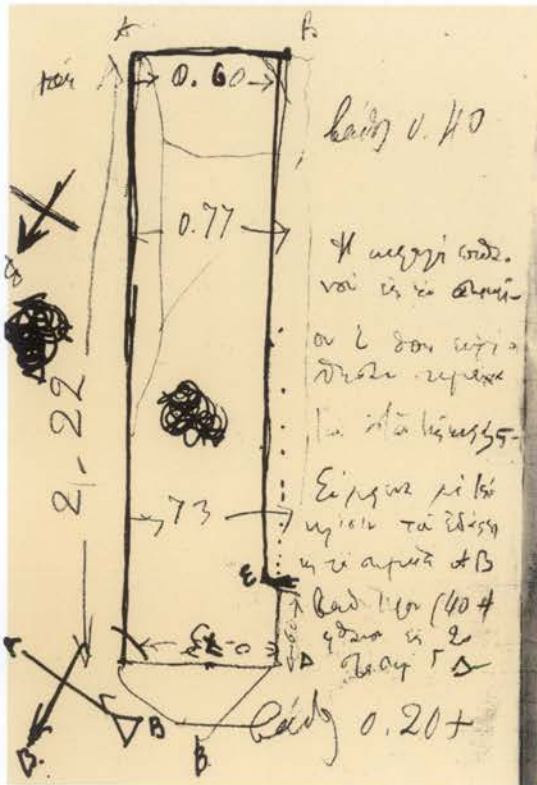

3

494. ΠΑΕ 1937, 117 εἰκ. 4.

495. Αὐτόθι.

Από την περιγραφή και τη φωτογραφία που υπάρχει στη δημοσιευμένη έκθεση προκύπτει ότι ο τάφος ήταν περίπου παράλληλος με τον βόρειο τοίχο της εκκλησίας. Στο σκαρίφημα της κάτοψης που δίνεται στο σημειωματάριο αναφέρονται ακριβώς τα σημεία του ορίζοντα (είκ. κειμ. 4) και είναι φανερό ότι η κατεύθυνση του τάφου ήταν από ΝΑ προς τα ΒΔ. Μικρό τμήμα της μιάς πλευράς του τάφου (πλάτους περίπου 0.10 μ.) είχε καταστραφεί από τα θεμέλια του βόρειου τοίχου της εκκλησίας και για τουτό τα χώματα ήταν άναμοχλευμένα στα άνωτατα στρώματα, αλλά ο τάφος χαμηλότερα βρέθηκε άδιατάρακτος. Πρόκειται για όρθογώνιο λακκοειδή τάφο που είχε λαξευθεί μέσα στον εύθρυπτο φυσικό βράχο. Οι διαστάσεις του δίνονται ως: μήκ. 2.22 μ., πλάτ. 0.70 μ. και βάθ. 0.40 μ. Καλυπτήρια πλάκα δεν βρέθηκε και περιχέλιωμα για τη στερέωση άλλου (π.χ. ξυλίνου) καλύμματος δεν αναφέρεται, αφού πιθανότατα είχε καταστραφεί νωρίτερα κατά τη διάνοιξη των θεμελίων της Άγιας Θεοδοσίας.

Ὅπως ἀναφέρεται στὴ δημοσιευμένη ἔκθεση, «λόγω τοῦ ἐξαιρετικῶς εὐθρύπτου τοῦ γρανίτου καὶ τῆς ἐν τῷ τάφῳ ἐπικρατοῦσης μεγάλης ὑγρασίας» δὲν ἀναγνωρίσθηκαν «ἐκ τοῦ σκελετοῦ, εἰμὴ ὀλίγα τεμάχια τοῦ κρανίου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ τάφου»⁴⁹⁶. Εἶναι σαφὲς ἀπὸ τὴν περιγραφή ὅτι ὁ τάφος ἐκλαμβάνεται ὡς περιέχων ἐνταφιασμό, πιθανότατα ἐνηλικίου. Πλήρης σκελετὸς παρ' ὅλα αὐτὰ δὲν φαίνεται ὅτι ἐντοπίσθηκε. Εἶναι ὅμως ἐνδιαφέρον ὅτι τμήματα τοῦ κρανίου τοῦ νεκροῦ βρέθηκαν στὴ ΝΔ γωνία τοῦ τάφου. Ἡ ἀπουσία ὀστέων ἀποδόθηκε ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα στὴ μεγάλη ὑγρασία ποὺ ἐπικρατοῦσε στὸν τάφο: «Λόγω τοῦ ἐξαιρετικῶς εὐθρύπτου τοῦ γρανίτου καὶ τῆς ἐν τῷ τάφῳ ἐπικρατοῦσης ὑγρασίας δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐκ τοῦ σκελετοῦ, εἰμὴ ὀλίγα τεμάχια τοῦ κρανίου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ τάφου»⁴⁹⁷.

Ἡ μεγάλη ὑγρασία εἶχε βλάψει σημαντικὰ καὶ τὰ κτερίσματα «καταστήσασα ἐξίτηλον τὸν διάκοσμον τῶν ἀγγείων, ὁ ὁποῖος ἐκόλλησεν ἐπὶ τῶν περιβαλλόντων χωμάτων»⁴⁹⁸. Ἀκριβῆς κατάλογος τῶν κτερισμάτων δὲν δίνεται, ἀναφέρεται ὅμως ὅτι τὰ ἀγγεῖα ὑπερβαίνουν τὰ δεκαπέντε καὶ ἐπίσης ὅτι μεταξὺ τῶν εὐρημάτων «ἰδιαίτερας μνείας ἄξια εἶναι περὶ τὰ τριάκοντα πηλινὰ εἰδῶλια πτηνῶν»⁴⁹⁹.

Τὰ εἰδῶλια τῶν πτηνῶν *ἀρ. κατ. 57* (πίν. 46β - 51), τὰ ὁποῖα ἀπεδείχθη ὅταν συγκολλήθηκαν ὅτι ἦταν τελικῶς εἴκοσι ἔξι, βρέθηκαν διάσπαρτα μέσα στὸν τάφο σὲ διάφορα βάθη ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους. Τὰ βάθη αὐτὰ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴς σημειώσεις τοῦ ἀνασκαφέα, κυμαίνονταν ἀπὸ 0.30 μ. ἕως 0.40 μ. (εἰκ. κειμ. 5), δηλ. ἦταν τοποθετημένα ἐπάνω ἢ λίγο ψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ τάφου. Ἡ θέση τῶν ἄλλων κτερισμάτων δὲν ἀναφέρεται, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ φωτογραφία (πίν. 2β) εἶναι φανερὸ ὅτι στὴ ΒΔ γωνία τοῦ τάφου ὑπῆρχε μία πρόχους, ἕνας κύαθος καὶ ὄστρακα ἄλλων ἀγγείων. Μὲ τὴν ἔνδειξη «τάφος Α» χαρακτηρίζονται στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσείου τὰ ἀκόλουθα γεωμετρικὰ κεραμεικὰ:

1. Τὰ εἰδῶλια πτηνῶν *MN 382 - 400* καὶ *403 - 410* (*ἀρ. κατ. 57*).

2. Ἡ πρόχους *MN 472* *ἀρ. κατ. 5* (πίν. 8α-β) ποὺ εἶναι ἡ πρόχους τῆς δημοσιευμένης φωτογραφίας τοῦ τάφου.

3 καὶ 4. Οἱ τριφυλλόστομες οἰνοχόες *MN 476* *ἀρ. κατ. 15* (πίν. 14) καὶ *MN 480* *ἀρ. κατ. 16* (πίν. 15), ποὺ πρέπει νὰ βρέθηκαν σπασμένες σὲ πολλὰ κομμάτια, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ διατήρησή τους.

5. Ὁ σκύφος *MN 469* *ἀρ. κατ. 35* (πίν. 31) ποὺ ἐπίσης πρέπει νὰ βρέθηκε σπασμένος σὲ πολλὰ κομμάτια.

6 - 11. Οἱ κύαθοι *MN 449* *ἀρ. κατ. 50* (πίν. 42α - β), *MN 475* *ἀρ. κατ. 51* (πίν. 42γ), *MN 471* *ἀρ. κατ. 52* (πίν. 43α - β), *MN 478* *ἀρ. κατ. 53* (πίν. 43β - γ), *MN 452* *ἀρ. κατ. 54* (πίν. 44α - β) καὶ *MN 455* *ἀρ. κατ. 55* (πίν. 44γ), ποὺ εἶναι ὅλοι συγκολλημένοι ἀπὸ πολλὰ κομμάτια καὶ μὲ πολλὰς συμπληρώσεις καὶ συνεπῶς κανένας δὲν ἀντιστοιχεῖ στὸν κύαθο τῆς φωτογραφίας τῆς δημοσίευσης.

496. ΠΑΕ 1937, 117 εἰκ. 4.

497. Αὐτόθι.

498. Αὐτόθι.

499. Αὐτόθι.

Ὁ κύαθος ποὺ ἀπεικονίζεται στὴ φωτογραφία τῆς ἀνασκαφικῆς ἔκθεσης διατηρεῖται ἀκέραιος. Μεταξὺ τῶν γεωμετρικῶν κυάθων ποὺ φυλάσσονται στὸ μουσεῖο Νάξου καὶ ἀνήκουν στὰ προπολεμικὰ εὐρήματα ἀπολύτως ἀκέραιος εἶναι μόνον ὁ κύαθος *MN 445 ἀρ. κατ. 44* (πίν. 39γ - δ) καὶ πιθανότατα αὐτὸς εἶναι ὁ ἀκέραιος κύαθος τοῦ τάφου A- 1937 ποὺ διακρίνεται δίπλα στὴν πρόχου *ἀρ. κατ. 5* στὴ δημοσιευμένη φωτογραφία τοῦ τάφου (ἔδω πίν. 2β)⁵⁰⁰. Ἡ προέλευση τοῦ κυάθου *ἀρ. κατ. 44* δὲν σημειώνεται στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσεῖου, προφανῶς γιατί οἱ ἐνδείξεις τῶν ἀκεραίων ἀγγείων εἶχαν χαθεῖ ὅταν ἔγινε ἡ καταγραφή ἀρκετὰ χρόνια ἀργότερα. Ἀντιθέτως, διατηρήθηκαν οἱ ἐνδείξεις ὅλων τῶν σπασμένων ἀγγείων ποὺ εἶχαν συγκεντρωθεῖ γιὰ συγκόλληση, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ συγκολλημένα ἀγγεῖα ποὺ χαρακτηρίζονται στὸ εὐρετήριο ὡς προερχόμενα ἀπὸ τὸν τάφο A. Ὁ κύαθος *MN 446 ἀρ. κατ. 43* (πίν. 39α - β) ἔχει ἓνα μόνον σπάσιμο, τὸ ὁποῖο ἀπλῶς τὸν ἀνοίγε σὲ δύο κομμάτια, καὶ ἀποτελεῖ τὸ «πάρισον» τοῦ κυάθου *ἀρ. κατ. 44*. Πιθανότατα προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν τάφο A-1937.

Τὰ ἀγγεῖα ποὺ ταυτίστηκαν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνα ποὺ ἀποδίδονται στὸν τάφο A- 1937 τοῦ Γυμνασίου, ὅπως καὶ τὰ εἰδῶλια τῶν πιτηνῶν ἀνήκουν ὅλα στὴ ΜΓ I περίοδο. Τὰ εἰδῶλια τῶν πιτηνῶν *ἀρ. κατ. 57* καὶ τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα ποὺ βρέθηκαν στὸν τάφο σύμφωνα μὲ τὸ εὐρετήριο τοῦ μουσεῖου (*ἀρ. κατ. 5, 15, 16, 35*) ἢ ἀποδίδονται σὲ αὐτόν (*ἀρ. κατ. 43* καὶ *44*) εἶναι κατασκευασμένα μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ ναξιακὸ πηλὸ τῆς κατηγορίας I. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἔχουν τὴν ἴδια ἀκριβῶς τεχντροπία καὶ προέρχονται ὅλα ἀπὸ τὸ ἴδιο ἰδιόρρυθμο ναξιακὸ ἐργαστήριον τῆς ΜΓ I περιόδου, τὸ ἐπονομαζόμενον «ἐργαστήριον τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας»⁵⁰¹. Ἐξὶ κύαθοι ὅμως (*ἀρ. κατ. 50, 51, 52, 53, 54, 55*) ἀπὸ αὐτοὺς ποὺ βρέθηκαν στὸν τάφο A ἀκολουθοῦν τεχντροπία διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνη τῶν ἄλλων ναξιακῶν ἀγγείων τοῦ τάφου καὶ εἶναι ὅλοι κατασκευασμένοι ἀπὸ τὸν ἴδιο πηλὸ, ὁ ὁποῖος εἶναι μάλλον παριανός. Οἱ κύαθοι αὐτοὶ ἀποτελοῦν ἐνιαία προφανῶς εἰσαγωγὴ κεραμικῶν στὴ Νάξο καὶ δίνουν ἓνα στίγμα τῶν σχέσεων τῆς μὲ τὰ γειτονικὰ νησιὰ κατὰ τὴ ΜΓ I περίοδο.

Τάφος B-1937

ΠΑΕ 1937, 118.

Ἀναφέρονται: Ἡ θέση του (ἀσαφῶς στὸ σημειωματάριο), ἡ μορφή καὶ οἱ διαστάσεις του, ὅστιά, κυρίως τὸ κρανίον, γεωμετρικὰ ὄστρακα καὶ ἓνα ἀνάγλυφο, ρωμαϊκὸ ὄστρακο ποὺ δὲν ταυτίσθηκαν.

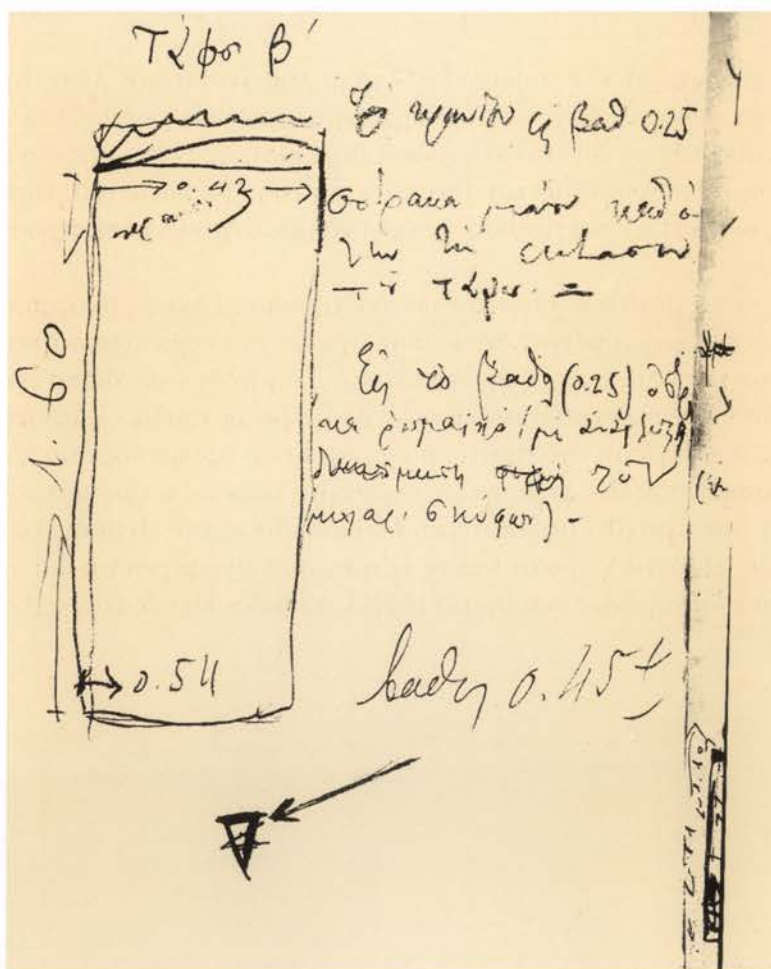
Ὅλες οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν τάφο B-1937 προέρχονται ἀπὸ τὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος, ὅπου δίνεται σχέδιον τῆς κάτοψης (εἰκ. κειμ. 6). Ἡ ἀκριβὴς θέση τοῦ τάφου δὲν σχολιάζεται, ἀλλὰ εἶναι σαφὴς ὁ ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότον προσανατολισμός του. Στὸ σκαρίφημα γιὰ τὸν τάφο A-1937 (εἰκ. κειμ. 3) σημειώνεται λίγο ἀνατολικότερα ἀπὸ τὸν τάφο A μία γραμμὴ μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότον καὶ δίπλα ἓνα B ποὺ ἐνδεχομένως νὰ ἀναφέρονται στὴ θέση τοῦ τάφου B-1937 (βλ.

500. *ΠΑΕ 1937, 118, εἰκ. 4.*

501. Γιὰ τὸ ἐργαστήριον αὐτὸ βλ. ΚΟΥΡΟΥ, *Atelier naxien*, 131 κέ.

χάρτη II). Ὁ τάφος ἦταν ἐπίσης ὀρθογώνιος λακκοειδῆς λαξευμένος μέσα στὸν εὐ-
θρυπτο φυσικὸ βράχο καὶ ἦταν σαφῶς μικρότερος ἀπὸ τὸν τάφο A-1937. Τὸ μῆκος
τοῦ τάφου B-1937 σημειώνεται 1.60 μ., τὸ πλάτος 0.54 μ. στὴ μία πλευρὰ καὶ 0.43 μ.
στὴν ἄλλη καὶ τὸ βάθος του 0.45 μ.

Ὁ τάφος B-1937 ἦταν προφανῶς πολὺ διαταραγμένος καὶ περιεῖχε, ὅπως ἀναφέ-
ρεται δίπλα στὸ σκαρίφημα τῆς κάτοψής του, «ὄστρακα μόνον καθ' ὅλην τὴν ἔκτα-
σιν τοῦ τάφου». Ἐνδεικτικὸ τῆς ἀναμόχλευσης ποῦ εἶχε ὑποστῆ εἶναι τὸ «ρωμαϊκὸν
ὄστρακον μὲ ἀνάγλυφον διακόσμησιν», τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ τὸ σημειωματᾶριο τοῦ
Κοντολέοντος βρέθηκε στὰ ἀνώτατα καὶ πολὺ ἀνακατωμένα χώματα τοῦ τάφου σὲ
βάθος μόλις 0.25 μ. Στὸ ἴδιο βάθος στὴ βόρεια στενὴ πλευρὰ τοῦ τάφου σημειώνε-
ται ὅτι βρέθηκε καὶ ἓνα κρανίον. Καθὼς οὔτε τὰ ἀναφερόμενα γεωμετρικὰ ὄστρακα
οὔτε ἄλλα κτερίσματα ταυτίστηκαν ἢ χρονολόγησι τοῦ τάφου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ
προσδιορισθῆ ἐπακριβῶς.

Τάφος Γ-1937

ΠΑΕ 1937, 118.

Ἀναφέρονται: Ἡ θέση του, ἡ μορφή του, οἱ διαστάσεις του, ἴχνη πυρᾶς, ὅσῳ, κυρίως τμήματα τοῦ κρανίου, πολλὰ ἀγγεῖα καὶ ἓνα τριποδικό, χειροποίητο καὶ ἐγγάρακτο ἀγγεῖο.

Ταυτίστηκαν: Τὸ τριποδικό, χειροποίητο ἀγγεῖο *ἀρ. κατ. 59*.

Ὁ τάφος Γ-1937 εἶναι ὁ τάφος ποὺ θεωρήθηκε ὁ πλέον ἀξιόλογος μετὰ τὸν τάφο Α-1937 καὶ παρουσιάσθηκε μὲ λίγες λεπτομέρειες στὴν ἀνασκαφικὴ ἔκθεση: «Ὁ δεῦτερος τάφος εὐρίσκεται ἀριστερὰ τῆς δημοσίας ὁδοῦ εἰς ἀπόστασιν 20 περίπου μέτρων βορείως τοῦ πρώτου, ὁμοίως λελαξευμένος ἐντὸς ἐδάφους τῆς αὐτῆς συστάσεως, ἐπηρεάσαντος δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν καταστρεπτικὸν τρόπον τὰ κτερίσματα τοῦ τάφου. Αἱ διαστάσεις του εἶναι: μῆκ. 2.15, πλ. 0.60 καὶ βάθος 1.15 μ. Διεπιστώθησαν ἐντὸς τοῦ τάφου ἄνθρακες, ἴσως καὶ τινα κεκαυμένα ὀστᾶ, κατὰ δὲ τὸ Ἄ. ἄκρον του καὶ ἀμέσως ὑπὲρ τὸν πυθμένα ὀστᾶ τῆς κεφαλῆς καὶ ὀδόντες. Τὰ ἀγγεῖά του ἦσαν ἐπίσης πολλὰ, ἀλλὰ βεβλαμμένα. Ἀξιομνημόνευτον εἶναι τριποδικὸν πιθοειδὲς ἀγγεῖον ἄωτον συμπληρούμενον σχεδὸν ἀκεραίως μὲ λίαν ἐνδιαφέρουσαν ἐγγάρακτον διακόσμῃ»⁵⁰².

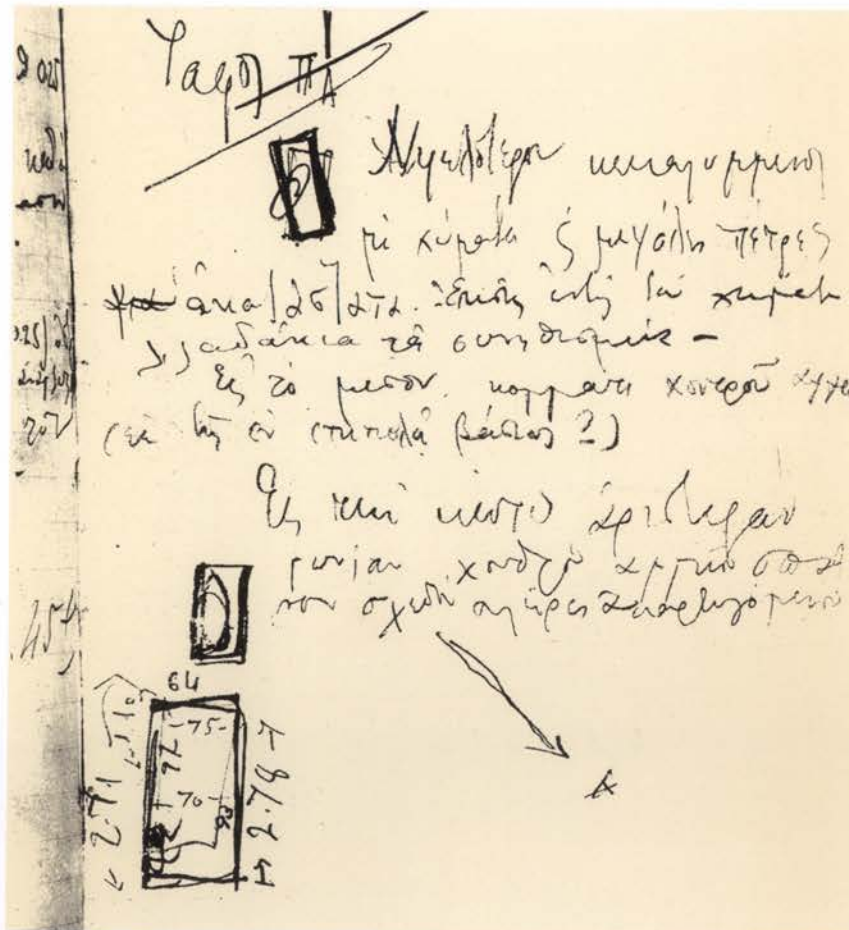
Οἱ πληροφορίες γιὰ τὸν τάφο Γ-1937 συμπληρώνονται μὲ λίγα στοιχεῖα καὶ ἓνα σκαρίφημα, τὰ ὁποῖα ὑπάρχουν στὸ σημειωματᾶριο (εἰκ. κειμ. 7). Στὸ σκαρίφημα τῆς κάτοψης τοῦ τάφου δίνεται καὶ ὁ ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο προσανατολισμὸς του καὶ ἔτσι ἡ θέση του, ὅπως ὀρίζεται σὲ ἀπόσταση 20 μ. βορείως τοῦ τάφου Α-1937 καὶ ἀριστερὰ τῆς ὁδοῦ Παπαναστασίου, μπορεῖ νὰ ὑπολογισθεῖ κατὰ προσέγγιση μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια.

Ὁ τάφος εἶναι μεγάλων διαστάσεων ὀρθογώνιος λάκκος σκαμμένος μέσα στὸν φυσικὸ βράχο καὶ καλυμμένος, ὅπως ἀναφέρεται στὸ σημειωματᾶριο (εἰκ. κειμ. 7), «μὲ χῶματα καὶ μεγάλες πέτρες ἀκατάστατα». Τὸ μῆκος τοῦ τάφου εἶναι μεγάλο καὶ τὸ δάπεδό του ἦταν στρωμένο προφανῶς μὲ μικρὰ βότσαλα «λιλαδάκια τὰ συνηθισμένα», ὅπως ἀναφέρεται στὸ σημειωματᾶριο. Εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὰ καμένα ὀστᾶ καὶ τοὺς ἄνθρακες ποὺ ἀναφέρεται ὅτι περιεῖχε ὁ τάφος ὅτι πρόκειται γιὰ ταφὴ καύσεως ποὺ εἶχε διαταραχθεῖ παλαιότερα. Οἱ διαστάσεις του εἶναι σχετικὰ μεγάλες γιὰ ταφὴ καύσεως ἀλλὰ τὰ χῶματα καὶ οἱ πέτρες ποὺ ἀναφέρονται ὅτι τὸν ἐκάλυπταν ὑπαινίσσονται ἐνδεχομένως ἓνα μικρὸ τύμβο, ὁ ὁποῖος εἶχε διαταραχθεῖ ἢ τὸν συνήθη λιθοσωρό⁵⁰³.

502. ΠΑΕ 1937, 118 καὶ εἰκ. 5.

503. Λιθοσωροὶ διαπιστώθηκαν καὶ στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου στὴ θέση Πλίθος. Γιὰ τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ βλ. ΑΔ 32, 1977, 310.

Τὸ τριποδικὸ χειροποίητο ἀγγεῖο ποὺ εἰκονίζεται στὴν ἀνασκαφικὴ ἔκθεση ταυτίστηκε εὐκόλα μὲ τὸ ἀρ. κατ. 59 (πίν. 52α - γ) χειροποίητο ἀγγεῖο τοῦ μουσείου Νάξου. Τὸ ἀγγεῖο ποὺ ἀναφέρεται ὅτι ἦταν τοποθετημένο στὴ ΒΔ («κάτω ἀριστερὰν») γωνία τοῦ τάφου καὶ στηριζόταν ἀπὸ τεμάχιο μαρμάρου ἀποτελοῦσε προφανῶς τὸ τεφροδόχο ἀγγεῖο τοῦ τάφου. Στὸ σημειωματᾶριο τὸ ἀγγεῖο χαρακτηρίζεται «σχεδὸν πλήρως ἀπαρτιζόμενον» (εἰκ. κειμ. 7) καὶ ἀναφέρεται ἐπίσης ὅτι βρέθηκε σπασμένο καὶ ὅτι «ὄσα τῆς κεφαλῆς καὶ ὀδόντες» ὑπῆρχαν σκόρπια στὴν ἴδια γωνία τοῦ τάφου. Τὰ κτερίσματα ποὺ ἐπρόκειτο γιὰ «ἀγγεῖα πολλὰ» ἦταν σπασμένα προφανῶς ἀπὸ τὴ διαταραχὴ ποὺ εἶχε ὑποστῆ ὁ τάφος καὶ δὲν περιγράφονται καὶ γιὰ τοῦτο ἢ ταύτισή τους δὲν στάθηκε δυνατὴ. Τὸ ἀγγεῖο καὶ κατὰ συνέπεια καὶ ὁ τάφος χρονολογεῖται στὴ ΜΓ Ι ἐποχῇ.

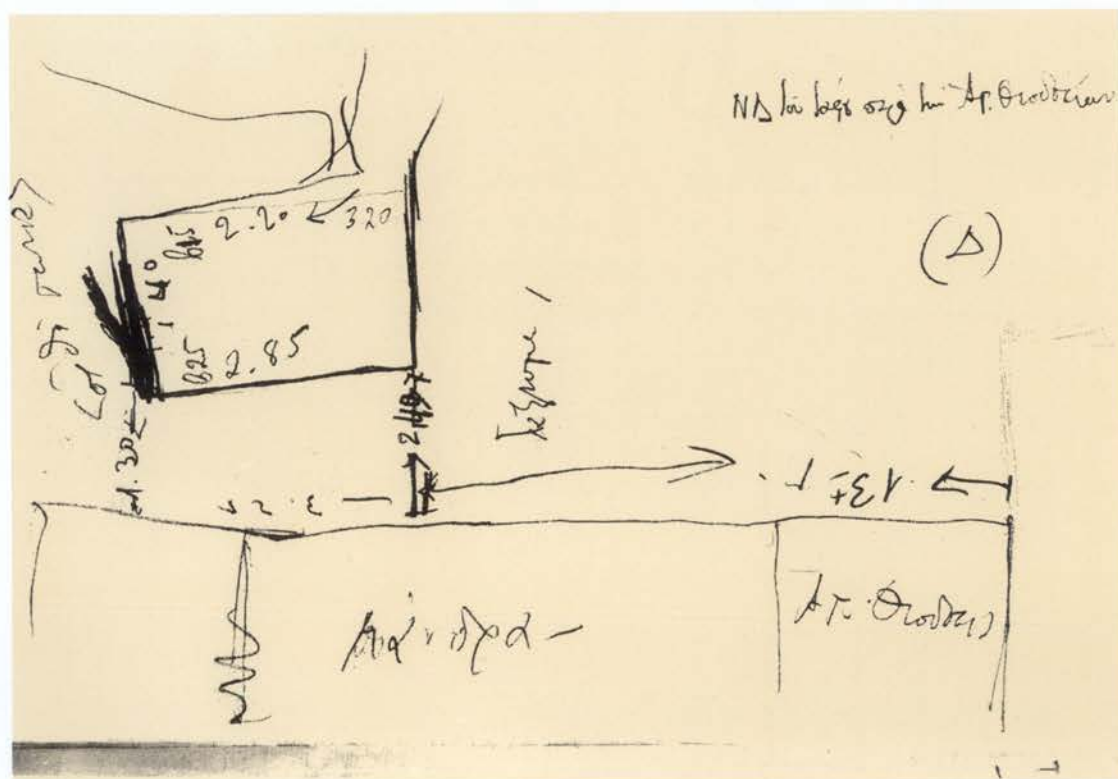
Τάφος Δ-1937

ΠΑΕ 1937, 118.

Αναφέρονται: 'Η θέση του τάφου, ή μορφή καί οί διαστάσεις του, όστὰ καί «άλάβαστρον ή ληκύθιον».

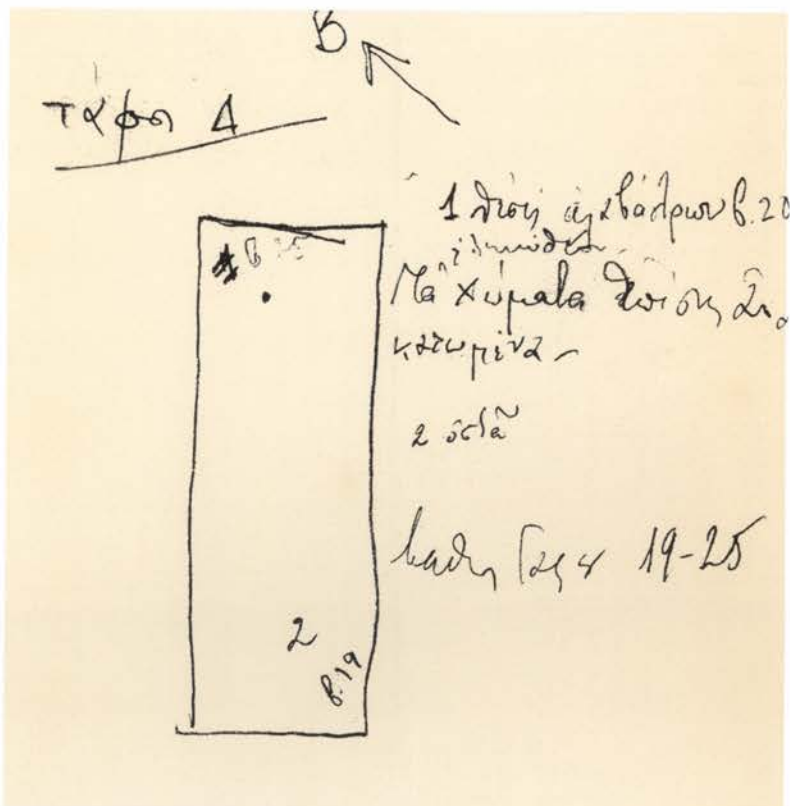
Ταυτίστηκαν: 'Ο άρύβαλλος άρ. κατ. 30.

Οί πληροφορίες για τον τάφο Δ-1937 προέρχονται όλες από το σημειωματάριο του Κοντολέοντος, όπου δίνονται δύο σκαριφήματα της κάτοψης καί αναφέρονται λακωνικά τὰ εύρήματα. Στο ένα σκαρίφημα (είκ. κειμ. 8) ή θέση του τάφου Δ-1937 προσδιορίζεται σαφώς σε σχέση με τον τάφο Α-1937. Στο σκαρίφημα αυτό σημειώνεται ή κάτοψη της δυτικής πλευράς της εκκλησίας της 'Αγίας Θεοδοσίας, δίπλα μία «μάνδρα» καί μπροστά άκριβώς σχεδιάζεται πρόχειρα ή κάτοψη του τάφου Δ με τή σημείωση στο άκρο του σκαριφήματος ότι βρέθηκε περίπου 13 μ. «ΝΔ του τάφου της 'Αγίας Θεοδοσίας». 'Η κάτοψη του τάφου δίνεται στο σκαρίφημα με άρκετες λεπτομέρειες καί σημειώνονται οί άποστάσεις από τή «μάνδρα» εκείνης της πλευράς του τάφου που άκολουθεί τήν πορεία της έως 2.49 μ. στη μία γωνία καί 1.30 μ. στην άλλη. 'Αν καί αυτός ο μαντρότοιχος δέν σώζεται σήμερα, ή θέση του τάφου Δ-1937 με όλες αυτές τις λεπτομέρειες μπορεί να προσδιορισθεί κατά προσέγγιση (βλ. χάρτη ΙΙ).

Ὁ τάφος εἶχε κατεύθυνση ἀπὸ ΝΑ πρὸς τὰ ΒΔ καὶ ἦταν ἐπίσης ὀρθογώνιος καὶ λαξευμένος μέσα στὸν φυσικὸ βράχο. Τὸ μήκος του ἔφθανε στὴ μία πλευρὰ 2.85 μ. καὶ στὴν ἄλλη 2.20 μ., ἐνῶ τὸ πλάτος του δίνεται ὡς 1.40 μ. Τὸ βάθος τοῦ τάφου σημειώνεται ὅτι ἦταν «19 - 25 ἐκ.» καὶ «τὰ χῶματα ἐπίσης ἀνακατωμένα». Στὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος σημειώνεται σὲ ἓνα δεῦτερο σκαρίφημα (εἰκ. κειμ. 9) ὅτι βρέθηκαν «ὄστᾶ» στὴ μία πλευρὰ τοῦ τάφου σὲ βάθος 0.19 μ., ὡστόσο τὸ εἶδος καὶ ἡ ποσότητά τους δὲν προσδιορίζονται περισσότερο. Ἔτσι τὸ εἶδος τῆς ταφῆς παραμένει ἀσαφές, πρέπει ὁμως νὰ σημειωθεῖ ὅτι δὲν ἀναφέρονται ἴχνη καύσεως, ἀλλὰ ὁ τάφος ἦταν ἤδη διαταραγμένος ὅταν ἀνασκάφηκε.

Ἡ διατάραξη τοῦ τάφου εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀπουσία κτερισμάτων. Ἀπὸ τὴ διαταραχὴ εἶχε διασωθεῖ καὶ περέμενε στὴ θέση του σὲ βάθος 0.25 μ. στὴ μία γωνία τοῦ τάφου ἓνα ἀγγεῖο πού πρέπει νὰ ἦταν ἀποσπασματικὸ γιατί χαρακτηρίζεται ὡς «ἀλάβαστρον ἢ λεγκύθιον». Πρόκειται μάλλον γιὰ τὸν ἀρύβαλλο MN 465 ἀρ. κατ. 30, (πίν. 28α), μέσα στὸν ὁποῖο ἦταν τοποθετημένο ἓνα σημείωμα πάνω σὲ σκληρὸ χαρτὶ ἀπὸ κουτὶ τοιγάρων, ὅπου ἦταν γραμμένο μὲ μολύβι «ἐκ τοῦ τάφου Δ τοῦ Γυμνασίου». Ἡ ἐξαιρετικὰ ἀποσπασματικὴ διατήρησή του καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ λαίμδος συγκολληθῆκε κατὰ τὴ μελέτη δικαιολογοῦν τὴ δυσκολία πού ὑπῆρξε ἀρχικὰ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ σχήματος. Ἄλλωστε ἀλάβαστρα δὲν περιλαμβάνονται στὸ παλαιὸ γεωμετρικὸ ὑλικὸ τοῦ μουσείου Νάξου. Τὸ ἀγγεῖο καὶ κατὰ συνέπεια καὶ ὁ τάφος ἀνήκει στὴν ΥΓ ἐποχὴ.

Τάφος Ε-1937

ΠΑΕ 1937, 117.

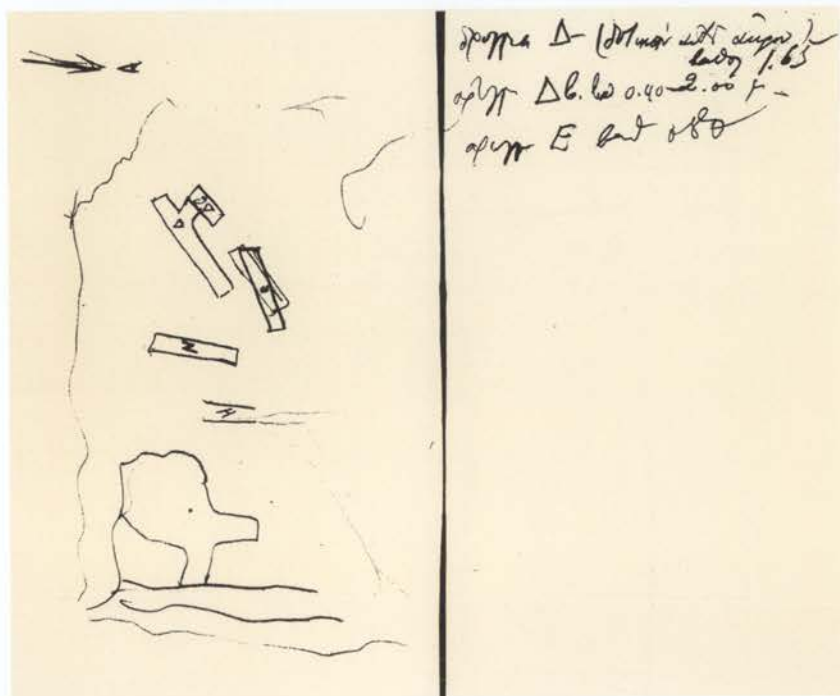
Ἐναφέρεται μόνον ἡ ὑπαρξή του.

Ταυτίστηκαν: Τὸ ἀγγεῖο ἀρ. κατ. 41.

Ἡ γνώση μας γι' αὐτὸν τὸν τάφο περιορίζεται στὴν πολὺ γενικὴ πληροφορία γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πέμπτου γεωμετρικοῦ τάφου στὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου ποὺ ἀναφέρεται στὴ δημοσιευμένη ἀνασκαφικὴ ἔκθεση⁵⁰⁴. Ἡ ἀκριβὴς θέσις τοῦ τάφου στὴ συστάδα τῶν γεωμετρικῶν τάφων τοῦ Γυμνασίου παραμένει ἄγνωστη. Στὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος δὲν δίνεται σχετικῶς καμμία λεπτομέρεια ἢ σκαριφήμα τῆς θέσης, τῆς μορφῆς ἢ τῶν κτερισμάτων ποὺ ἐνδεχομένως εἶχε. Πάντως ἀπὸ τὸν τάφο αὐτὸν πρέπει νὰ προέρχεται τὸ σκυφοειδὲς κυάθιο ἀρ. κατ. 41 (πίν. 37), ἐὰν δεχθοῦμε τὴν πληροφορία τοῦ σημειώματος ποὺ τὸ συνόδευε. Τὸ ἀγγεῖο χρονολογεῖ τὸν τάφο στὴν ΥΓ περίοδο.

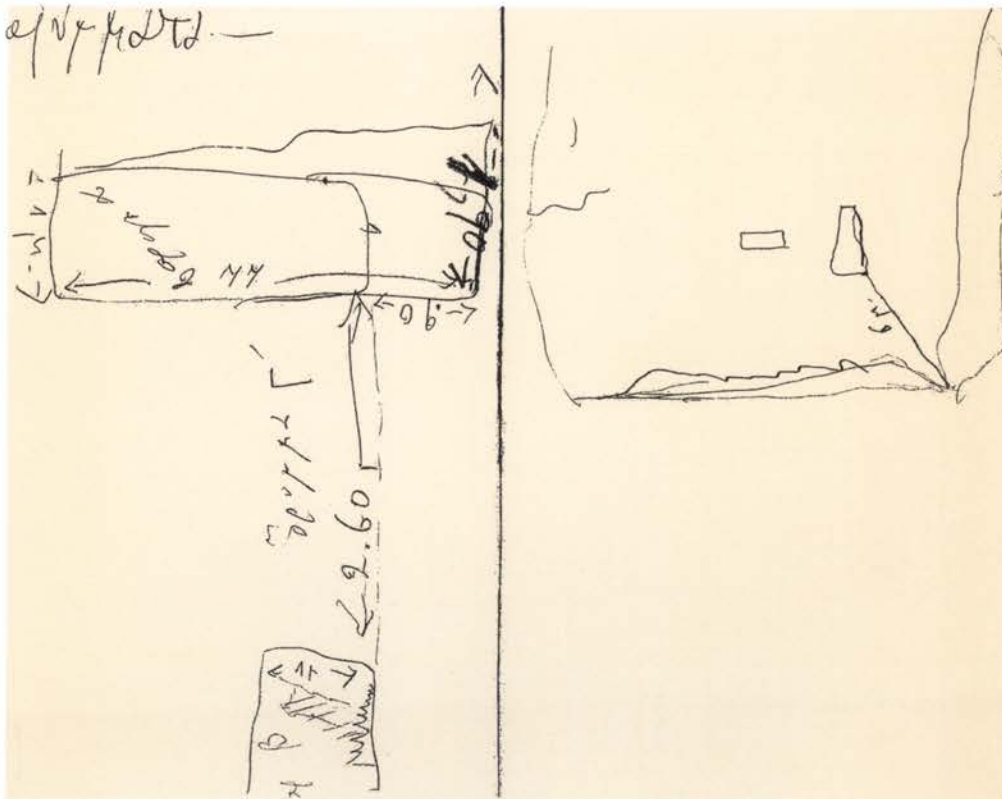
«Ὀρύγματα»-1937

Στὸ σημειωματᾶριο τοῦ Κοντολέοντος ὑπάρχουν λίγες πληροφορίες γιὰ τὰ ἐπτὰ «Ὀρύγματα» ποὺ ἐρευνήθηκαν στὴν περιοχὴ τοῦ Γυμνασίου κατὰ τὸν Αὐγουστο τοῦ 1937, δηλ. τὴν ἴδια ἐποχὴ ποὺ ἀνασκάφηκαν οἱ πέντε γεωμετρικοὶ τάφοι. Τὰ ὀρύγματα αὐτὰ δὲν ἀναφέρονται στὴ δημοσιευμένη ἀνασκαφικὴ ἔκθεσις. Γιὰ τὴ θέσις τους δὲν δίνεται περιγραφή, ἀλλὰ ὑπάρχουν δύο σκαριφήματα στὸ σημειωματᾶριο.

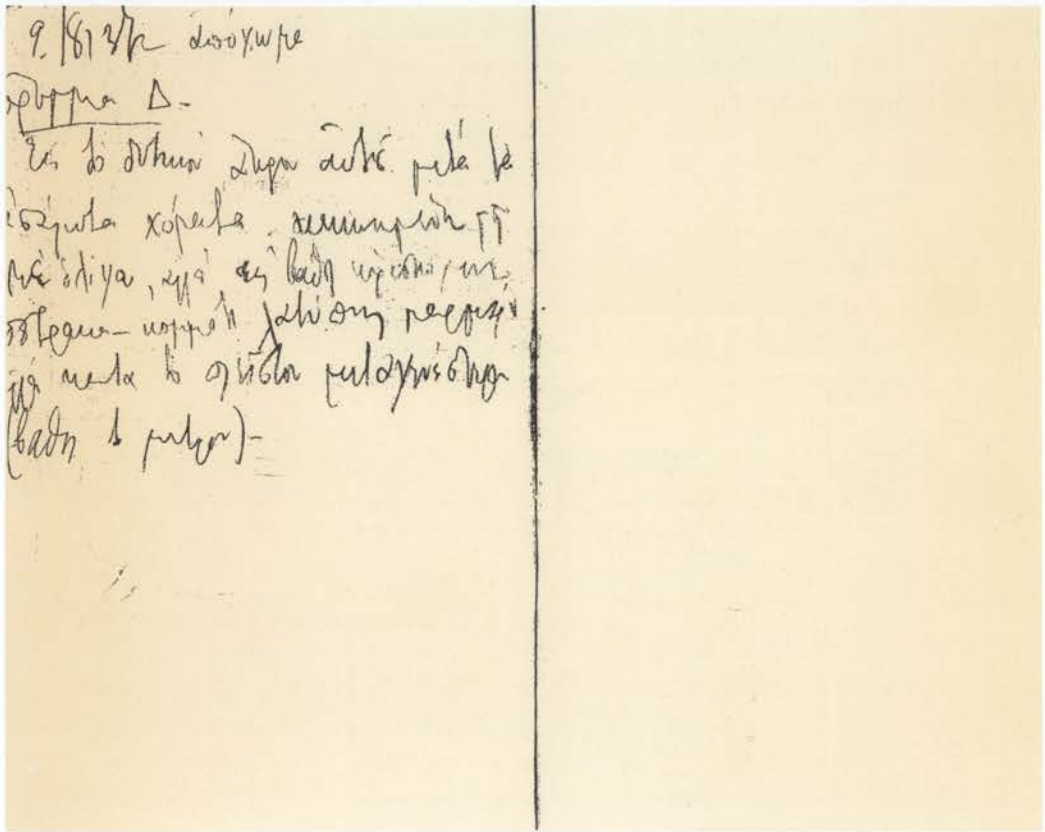

504. ΠΑΕ 1937, 117: «Εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Γυμνασίου ἠνοίξαμεν πέντε τάφους γεωμετρικούς».

Στὸ ἓνα σκαρίφημα σημειώνονται τὰ «ὀρύγματα» Η, Ζ, Ε, Δ καὶ Δβ σὲ σχέσηη με κάποιον μεγάλο «βράχο» (εἰκ. κειμ. 10) ποὺ πρέπει μάλλον νὰ εἶναι ὁ χαμηλὸς βραχοειδὴς λόφος πίσω ἀπὸ τὸ σημερινὸ Γυμναστήριον τοῦ σχολικοῦ κτιρίου (πίν. 3 καὶ χάρτη II). Πρὶν ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ Γυμναστηρίου ὅλος ὁ ἐλεύθερος χώρος πίσω ἀπὸ τὸ σχολικὸ κτίριον τοῦ Γυμνασίου ἕως τὸν λόφο ἀποτελοῦσε τὴν αὐλὴν τοῦ σχολείου. Ἀπὸ τὸν προσανατολισμὸ ποὺ δίνεται στὸ σκαρίφημα τῆς κάτοψης τῶν ὀρυγμάτων προκύπτει ὅτι ἡ θέση τους πρέπει νὰ ἦταν στὴ ΝΔ γωνία τῶν βράχων ἢ μάλλον τῆς σχολικῆς αὐλῆς. Τὰ «ὀρύγματα» Β καὶ Γ ποὺ δίνονται στὸ ἄλλο σκαρίφημα (εἰκ. κειμ. 11) σημειώνονται ἐπίσης σὲ σχέσηη με μίαν γωνία μάλλον βράχων, ἀλλὰ δὲν σημειώνεται σαφῶς ὁ προσανατολισμὸς τους καὶ ἡ ταύτιση τοῦ χώρου παρουσιάζει μεγαλύτερες δυσκολίες. Σαφέστατα ὅμως καὶ αὐτὰ βρίσκονταν ἐντὸς τῆς σχολικῆς αὐλῆς. Τὰ «ὀρύγματα» σχεδιάζονται ὡς περίπου ὀρθογώνια λαξεύματα με διάφορες κατευθύνσεις. Τὸ μήκος τους ποικίλλει ἀπὸ 1.50 μ. ἕως 2.77 μ. καὶ τὸ πλάτος τους ἀπὸ 1 μ. ἕως 1.90 μ. Τὸ βάθος τους κυμαίνεται ἀπὸ 0.40 μ. ἕως 0.80 μ., ἐνῶ σὲ μίαν περίπτωση («ὀρυγμα Δβ») φθάνει τὰ 2 μ.

Τὰ εὐρήματα ἦταν ἐλάχιστα καὶ κυρίως μεταγενέστερα καὶ ὁ χαρακτήρας τῶν «ὀρυγμάτων» ἀσαφής. Ὡστόσο, πρόκειται σαφῶς γιὰ ταφὲς καύσεως, γιατί μολονότι οἱ ἀνασκαφικὲς σημειώσεις εἶναι πολὺ λακωνικὲς στὴν περίπτωσιν τοῦ «ὀρύγματος Δ» (9 Αὐγ. 1937) ἀναφέρεται (εἰκ. κειμ. 12) ὅτι «εἰς τὸ Δ. ἄκρον αὐτοῦ, βάθους 1.65 μ. (ὑπῆρχε), μετὰ τὰ ἀσάλευτα χῶματα κεκαυμένη γῆ μὲ ὀλίγα, ἀλλ' εἰς βάθος εὐρισκόμενα ὄστρακα— πάντα τὸ πλεῖστον μεταγενέστερα».

VIII. ΤΑΦΙΚΗ ΠΡΑΚΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΑΦΙΚΑ ΕΘΙΜΑ

Τρόπος ταφής: ένταφιασμός ἢ καύση;

Ἐλάχιστα στοιχεία εἶναι δυνατόν νὰ συναχθοῦν μὲ βεβαιότητα σχετικὰ μὲ τὴν ταφικὴ πρακτικὴ ποὺ ἐφαρμοζόταν κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο στὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου. Τὸ κύριον ἐρώτημα, «ένταφιασμός ἢ καύση», ποὺ ἀντιμετωπίζεται συχνὰ ἀκόμα καὶ σὲ συστηματικὰ ἐρευνημένα νεκροταφεῖα τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου τίθεται ὀξύτερα στὴν περίπτωση τοῦ Νότιου νεκροταφείου ἐξαιτίας τῆς ἔλλιπυς τεκμηρίωσης τῶν σωστικῶν ἐρευνῶν ποὺ τὸ ἀποκάλυψαν. Στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου ὅμως τουλάχιστον κατὰ τὸ τέλος τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου φαίνεται ὅτι ἡ καύση ἐφαρμοζόταν ἐνίοτε παράλληλα μὲ τὸν ένταφιασμό⁵⁰⁵.

Ἄλλὰ ἀπὸ τῆς σημειώσεως τοῦ Κοντολέοντος προκύπτει ὅτι στῆς περιπτώσεις ποὺ διαφαινόταν ὁ τρόπος ταφῆς τῶν νεκρῶν στὸ Νότιο νεκροταφεῖο ἐπρόκειτο πάντοτε γιὰ ταφῆς καύσεως. Σαφεῖς ἐνδείξεις γιὰ τὴν χρῆση πυρᾶς ἢ τὴν ὕπαρξη ὑπολειμμάτων τῆς, ὅπως κάρβουνα, στάχτες, καμένα χῶματα ἢ ὅσῳ, ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὰ «ὄρυγματα» τοῦ Γυμνασίου, τὰ ὁποῖα προφανῶς ἔχουν ἐπίσης ταφικὸ χαρακτήρα. Ἄλλὰ ἀπὸ τοὺς τάφους ποὺ ἐρευνηθήκαν καὶ περιεῖχαν στοιχεῖα ἢ ἵχνη πυρᾶς μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ὅτι ταφῆς καύσεως εἶχαμε ἀναμφίβολα σὲ τρεῖς περιπτώσεις ἀπὸ τῆς ὁποῖες οἱ δύο προέρχονται ἀπὸ τὴν συστάδα τῶν τάφων τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς (τάφος 1935 καὶ τάφοι 1936) καὶ ἡ τρίτη ἀπὸ τὴν συστάδα τοῦ Γυμνασίου (τάφος Γ - 1937).

Σχετικὰ μὲ τὸν τάφο τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1935 ὁ Κοντολέον ἀναφέρει συγκεκριμένα «καμένα ὀσῳ» (εἰκ. κειμ. 1), ἐνῶ γιὰ τοὺς κατεστραμμένους τάφους τῆς ἴδιας συστάδας ποὺ ἐρευνηθήκαν τὸ 1936 γίνεται λόγος γιὰ «ἵχνη καύσεως». Οἱ πληροφορίες αὐτῆς συμπληρῶνται ἀπὸ τὸν Χρ. Καροῦζο, ὁ ὁποῖος στὴ δημοσίευση τοῦ ἀνατολίζοντος ἀμφορέα τῆς Ἀφροδίτης ποὺ προέρχεται ἀπὸ αὐτὴν τὴν συστάδα εἶναι περισσότερο σαφῆς γιὰ τὴν ὕπαρξη ταφῶν καύσεως στὸν χῶρο. Ὁ ἴδιος ὁ ἀμφορέας τῆς Ἀφροδίτης ἦταν τεφροδόχο ἀγγεῖο, τὸ ὁποῖο περιεῖχε «Asche, kleine Kohlen vielleicht auch Knochenreste»⁵⁰⁶.

505. Γιὰ τὴν παράλληλη χρῆση ένταφιασμοῦ καὶ καύσεως κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ βλ. KURTZ-BOARDMAN, *Burial Customs*, 51-71. Γιὰ τῆς ταφῆς καύσεως γενικότερα βλ. C. WOOLFITT, ὀ.π. (σημ. 477). CH. GATES, *From cremation to inhumation. Burial Practices at Ialysos and Kameiros during the Mid-Archaic period ca 625-525*, University of California, Institute of Archaeology, Occasional Paper 11 (Berkeley 1992). ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ, Ἁντίνονα, 105 κέ.

506. CHR. KARUZOS, *Jhb* 52, 1937, 166.

Σαφέστερα όμως για την ύπαρξη ταφής καύσεως είναι τα στοιχεία από τον τάφο Γ - 1937 της συστάδας του Γυμνασίου. Ο τάφος και όλος ο χώρος γύρω από αυτόν ήταν διαταραγμένος αλλά, όπως αναφέρεται στην ανασκαφική έκθεση, βρέθηκαν «έντος του τάφου πολλά άγγεϊα βεβλαμμένα καὶ ἄνθρακες, ἴσως καὶ τινα κεκαυμένα ὄστᾶ»⁵⁰⁷. Περισσότερα στοιχεία προκύπτουν από το σημειωματάριο του Κοντολέοντος όπου η θέση του μεγάλου χειροποίητου τριποδικού πίθου *ἀρ. κατ. 59* σημειώνεται στη ΒΔ γωνία του τάφου με την παρατήρηση ότι το άγγεϊο στεκόταν ὀρθοῦ υποστηριζόμενο από ένα κομμάτι μαρμάρου (εἰκ. κειμ. 7). Το μέγεθος του πίθου, η θέση του καὶ ἡ προφανής μέριμνα πού εἶχε ληφθεῖ με τὴ στήριξη ὥστε νὰ παραμείνει ὀρθοῦς ὑποδηλώνουν ὅτι προφανῶς πρόκειται γιὰ τὸ τεφροδόχο άγγεϊο.

Τὰ εὐμεγέθη άγγεϊα πού χρησιμοποιοῦνται ὡς τεφροδόχα τοποθετοῦνται ὀρθοῦ μέσα στὸν τάφο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ μορφή του ταφικοῦ λάκκου. Τὸ μεγάλο μέγεθος ἀπαιτεῖ συχνὰ ἰδιαίτερη στήριξη τοῦ τεφροδόχου άγγεϊοῦ σὲ μία γωνία τοῦ τάφου ἢ σὲ ἕνα ἰδιαίτερο κοίλωμα τοῦ λάκκου⁵⁰⁸. Στὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος ἀναφέρεται ὅτι τὰ «ὄστᾶ τῆς κεφαλῆς καὶ (οἱ) ὀδόντες» πού περιουλελέγησαν ἀπὸ τὸν τάφο βρέθηκαν ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ χειροποίητου πίθου (εἰκ. κειμ. 7). Ὅσοῦ, ἡ διαταραχὴ τοῦ τάφου πού εἶχε προηγηθεῖ τῆς ἀνασκαφῆς δικαιολογεῖ ἀπόλυτα τὴ θέση τῶν ὀστών. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς παλαιᾶς ἀναμόχλευσης ἦταν ἄλλωστε καὶ τὸ σπάσιμο ὄλων τῶν ἄλλων άγγεϊῶν τοῦ τάφου πού ἀναφέρονται στὴν ἀνασκαφικὴ έκθεση, ἀλλὰ δὲν ταυτίστηκαν.

Σκελετικὰ λείψανα σὲ ἰκανὸ ἀριθμὸ πού θὰ τεκμηρίωναν σαφῶς τὴν ὑπαρξη ἔνταφιασμῶν στὸ Νότιο νεκροταφεῖο φαίνεται ὅτι δὲν βρέθηκαν σὲ κανέναν ἀπὸ τοὺς τάφους πού ἐρευνήθηκαν. Μνεῖα ὀστών χωρὶς περαιτέρω διευκρίνηση ὅτι ἦταν καμένα γίνεται στὸ σημειωματάριο τοῦ Κοντολέοντος σχετικὰ με ὀρισμένους τάφους τῆς συστάδας Γυμνασίου, ἀλλὰ πρόκειται πάντοτε γιὰ λίγα καὶ ἀποσπασματικὰ διατηρημένα σκελετικὰ λείψανα. Στους τάφους Α - 1937 καὶ Β - 1937 ἀναφέρεται ὅτι βρέθηκαν «τεμάχια τοῦ κρανίου», ἐνῶ στὸ σκαρίφημα τοῦ τάφου Δ - 1937 (εἰκ. κειμ. 9) σημειώνεται ἀπλῶς «ὄστᾶ».

Ὅσοῦ, γιὰ τὸν τάφο Α - 1937 ὁ ἀνασκαφέας σαφῶς ὑπαινίσσεται τὴν ὑπαρξη ἔνταφιασμοῦ, ἂν καὶ τὰ μόνια σκελετικὰ λείψανα πού βρέθηκαν ἦταν λίγα τεμάχια τοῦ κρανίου στὴ ΝΔ γωνία τοῦ τάφου. Καθὼς ἡ διατάραξη περιοριζόταν στὰ ὑψηλότερα στρώματα τοῦ τάφου ἢ ἐντυπωσιακὴ ἀπουσία ὀστών γιὰ τὸν ὑποτιθέμενο ἔνταφιασμὸ ἀποδόθηκε ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα στὴν καταστροφικὴ ἐπίδραση τῆς ὑγρασίας πού ὑπῆρχε στὸν λάκκο. Ἡ ἰδιαίτερα εὐθρυπτη κατάσταση τῶν γρανίτινων τοιχωμάτων τοῦ τάφου θεωρήθηκε ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο τῆς ἔντονης ὑγρασίας πού ὀδήγησε στὴν πλήρη φυσικὴ ἀποσύνθεση τῶν ὀστών. Ὅσοῦ, ἡ ἀνυπαρξία σκελετικοῦ ὑλικοῦ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ δικαιολογηθεῖ ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ μεγάλη ὑγρασία τοῦ τάφου. Παράλληλα ὁμως ἡ μὴ εὐρεση τεφροδόχου άγγεϊοῦ μεταξὺ τῶν εὐρημάτων τοῦ τάφου δυσχεραίνει τὴν ἀνεμπόδιση ἐρμηνεία τοῦ τρόπου ταφῆς στὸν τάφο Α - 1937 ὡς ταφὴ καύσεως.

507. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, ΠΑΕ 1937, 118.

508. ΒΛ. ΜΟRRISS, *Burial and Society*, 20 εἰκ. 7.

Ὁ τάφος Β - 1937 ἦταν πολὺ διαταραγμένος ἀπὸ τὴ μετέπειτα χρῆση τοῦ χώρου καὶ οἱ μόνες ἐνδείξεις ὅτι περιεῖχε ἐνταφιασμὸ θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ θεωρηθοῦν οἱ μεγάλες διαστάσεις τοῦ λάκκου σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ ἀνθρώπινο κρανίον ποὺ βρέθηκε στὴ μία γωνία του. Ἡ ἔλλειψη μνείας ὑπολειμμάτων καύσεως, τὰ ὁποῖα ὅταν ὑπάρχουν ἀναφέρονται πάντοτε ἀπὸ τὸν Κοντολέοντα παρὰ τὴ λακωνικότητα τῶν σημειώσεών του, ἀποτελεῖ ἓνα ἄλλο στοιχεῖο ποὺ συνηγορεῖ ὑπὲρ τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Ἀλλὰ ἡ μεγάλη διατάραξη τοῦ τάφου ἀναιρεῖ τὸ ἐπιχείρημα καὶ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνταφιασμοῦ ἢ καύσεως καὶ σὲ αὐτὸν τὸν τάφο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπαντηθεῖ σαφῶς μὲ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα.

Τὸ ἴδιο πρόβλημα ὑπάρχει γιὰ τὸ εἶδος τῆς ταφῆς ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ στὸν τάφο Δ - 1937. Ἴχνη καύσεως ἐπίσης δὲν ἀναφέρονται σὲ τίς σημειώσεις ποὺ ὑπάρχουν γιὰ αὐτὸν τὸν τάφο, ἐνῶ γίνεται ἀόριστα λόγος γιὰ λίγα ὄστα ποὺ βρέθηκαν στὰ διαταραγμένα βαθύτερα στρώματα τοῦ μεγάλου λάκκου ποὺ ἀποτελοῦσε τὸν τάφο.

Εἶναι προφανὲς ἀπὸ τὴ λεπτομερῆ ἀνάλυση τῶν διαθέσιμων στοιχείων ὅτι γιὰ τοὺς περισσότερους τάφους τοῦ Νότιου νεκροταφείου παραμένει ἡ ἀσάφεια γιὰ τὸν τρόπο ταφῆς ποὺ εἶχε χρησιμοποιηθεῖ. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ἐγγενῆς ἀδυναμία τῶν συγκεκριμένων συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες διεξήχθη ἡ ἔρευνα τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ἀλλὰ τὸ πρόβλημα εἶναι πολὺ γενικότερο. Τὸ φαινόμενο τῆς παρουσίας ἐλάχιστων τμημάτων ὀστέων στὰ τάφους εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ πολλὰ ἄλλα συστηματικὰ ἐρευνημένα γεωμετρικὰ νεκροταφεῖα, ὅπως τῆς Βεργίνας καὶ τοῦ Λευκαντιοῦ ἢ σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις τῆς Ἀθήνας⁵⁰⁹.

Ἡ ἀνεύρεση περιορισμένης ἔκτασης σκελετικῶν καταλοίπων στὰς γεωμετρικὸς τάφους σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀπουσία ἰχνῶν καύσεως καὶ τὸ ὀρθογώνιο σχῆμα τοῦ μεγάλου λάκκου συνήθως ὀδηγεῖ στὴν ἐρμηνεία τῆς ταφῆς ὡς ἐνταφιασμὸ. Ἡ ἀπουσία τοῦ ἀνθρώπινου σκελετοῦ σὲ αὐτὲς τίς περιπτώσεις συνήθως ἀποδίδεται στὴ φυσικὴ ἀποσύνθεση τῶν ὀστέων μέχρι πλήρους ἐξαφάνισης γιὰ λόγους ποὺ συνδέονται μὲ τὴν ὑγρασία καὶ τὴ χημικὴ σύσταση τοῦ ἐδάφους⁵¹⁰. Ἡ διάδοση τοῦ φαινομένου αὐτοῦ εἶναι ἰδιαίτερα μεγάλη στὰ νεκροταφεῖα τοῦ Λευκαντιοῦ, ὅπου οἱ τάφοι μὲ ἐλάχιστα ὑπολείμματα ὀστέων ἀποτελοῦν περίπου τὸ 80% τοῦ συνόλου τῶν

509. Γιὰ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Βεργίνας βλ. Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, *Βεργίνα I. Τὸ Νεκροταφεῖον τῶν Τύμβων* (Ἀθήνα 1969), 161-163. Γιὰ τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Λευκαντιοῦ βλ. Π. ΘΕΜΕΛΗ στὸ *Lefkandi I*, 211-214. Γιὰ τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ στὰ ἀθηναϊκὰ νεκροταφεῖα βλ. π.χ. τίς πληροφορίες τοῦ Μηλιάδη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνταφιασμοῦ στὸν τάφο Θ2 τῆς συστάδας τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθεῖου στὴν Ἀθήνα (*ΠΑΕ* 1995, 430) καὶ τὴν κατοπινὴ συζήτηση σχετικὰ μὲ τὸ εἶδος τῆς ταφῆς στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο ποὺ κάνει ἡ Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, *Ἀπὸ τὸν ἀθηναϊκὸ Κεραμεικὸ τοῦ 8ου π.Χ. αἰῶνα* (Ἀθήνα 1979), 10.

510. Βλ. Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, ὁ.π. (σημ. 509), 163: «Μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν πίθων Α3, Ζ2 καὶ Ζ4, Κ2 καὶ Ν, εἰς τοὺς ὁποῖους ἐσώζοντο ὅσα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον καλῶς διατηρούμενα, εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις ὁ σκελετὸς εἶχε πλήρως ἀποσυντεθεῖ καὶ οὐδὲν ἶχνος κατέλειπε. Μόνον ὀδόντες διτηρήθησαν εἰς πολλὰς περιπτώσεις. Τὸ φαινόμενο τοῦτο τῆς πλήρους ἀποσυνθέσεως, μολοντί ἀσύνηθες εἰς τὸν ἑλληνικὸν χώρον, δὲν εἶναι μοναδικόν. Ἦδη τὸ ἐσημείωσεν ὁ Casson διὰ τὴν Μακεδονίαν. Ἐξ ἄλλου τὸ αὐτὸ ἔχει παρατηρηθεῖ καὶ εἰς προϊστορικὰ νεκροταφεῖα τῆς Εὐρώπης, ὀφείλεται δὲ πιθανώτατα εἰς τὴν σύστασιν τοῦ ἐδάφους». Ὁμοίως, Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, *ΠΑΕ* 1937, 117 «Λόγῳ τοῦ ἐξαιρετικῶς εὐθρόπου τοῦ γρανίτου καὶ τῆς ἐν τῷ τάφῳ ἐπικρατοῦσης μεγάλης ὑγρασίας δὲν ἠδυνήθημεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐκ τοῦ σκελετοῦ, εἰμὴ ὀλίγα τεμάχια τοῦ κρανίου κατὰ τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ τάφου».

ταφών. Ἄλλα οἱ χημικὲς ἀναλύσεις ποὺ ἔγιναν προκειμένου νὰ ἐλέγξουν τὴν τυχὸν δυνατότητα τοῦ ἐδάφους τῆς περιοχῆς γιὰ τόσο εὐρείας κλίμακας διάλυση τῶν ὀστέων εἶχαν τελικὰ ἀρνητικὸ ἀποτέλεσμα καθὼς ἡ σύσταση τῶν χωμάτων δὲν ἀποδείχθηκε οὔτε ἰδιαίτερα ὄξινη οὔτε ὑπερβολικὰ ἀλκαλική, ὥστε νὰ θεωρηθεῖ ὑπεύθυνη γιὰ τὴν πλήρη ἀποσύνθεση τοῦ σκελετοῦ⁵¹¹.

Ἡ μεγάλη ὑγρασία τοῦ ἐδάφους εἶναι ἀναμφισβήτητα καταστροφικὴ γιὰ τὸ περιεχόμενο τῶν τάφων γενικά, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ φθάσει συχνὰ στὴν πλήρη ἀποσύνθεση τῶν σκελετικῶν καταλοίπων. Ἡ περίπτωση ἑνὸς ἐνταφιασμοῦ τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου καὶ μάλιστα στὴν ἰδιαίτερα ὑγρὴ παραθαλάσσια περιοχὴ τῆς Γρόττας, ὅπου ὁ ἀνθρώπινος σκελετὸς σωζόταν ἀκέραιος καὶ σὲ ἐξαιρετικὰ καλὴ κατάσταση, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθεῖ ἐξαιρεσιμότητα⁵¹². Ἡ θαυμάσια διατήρηση τῶν ὀστέων τοῦ σκελετοῦ αὐτοῦ τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ἐνταφιασμοῦ στὴ Γρόττα, ὅπως καὶ πολλῶν ἄλλων νεώτερων ἐνταφιασμῶν ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο⁵¹³, φαίνεται νὰ καθιστᾷ σχεδὸν ἀπολύτως ἄκυρη τὴ θεωρία περὶ καταστροφικῆς ἐπίδρασης τῆς ὑγρασίας στὸ σκελετικὸ ὑλικὸ τοῦ τάφου μέχρι σημείου ἐξαφάνισης τῶν ὀστέων.

Ἐνίοτε τὸ συμπέρασμα ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ διάταξη τῶν κτερισμάτων στὴν κατηγορία τῶν τάφων στοὺς ὁποίους δὲν ἀνευρίσκονται ὀστά, εἶναι ὅτι ἡ ἀπουσία τοῦ σκελετοῦ εἶχε ἤδη ληφθεῖ ὑπόψη κατὰ τὴν ἀρχικὴ ὀργάνωση καὶ κτέριση τοῦ λάκκου⁵¹⁴. Οἱ περισσότεροι τάφοι αὐτῆς τῆς κατηγορίας εἶναι συνήθως πλούσια κτερισμένοι καὶ ἡ θέση τῶν κτερισμάτων συχνὰ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν εἶναι τυχαία, ἀλλὰ ἀναπτύσσεται γύρω ἀπὸ ἓνα (ἀνύπαρκτο) ἀνθρώπινο σκελετό. Αὐτὸ τὸ περίεργο φαινόμενο πρέπει νὰ ὀδήγησε στὴν ἐρμηνεία τοῦ τρόπου ταφῆς τῶν νεκρῶν στοὺς τύμβους τῆς Βεργίνας ὡς ταφῶν ἐνταφιασμοῦ παρὰ τὴν πλήρη ἀπουσία σκελετικῶν καταλοίπων⁵¹⁵.

Ἀναλύοντας τὸ ἴδιο φαινόμενο στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Λευκαντιοῦ ὁ Π. Θέμελης πρότεινε μίαν ἄλλην ἐρμηνείαν. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν ἡ ἀπουσία ὀστέων στοὺς συγκεκριμένους τάφους ἐνδεχομένως νὰ ὀφείλεται σὲ ἓνα ἔθιμο ταφῆς, τὸ ὁποῖο θὰ συνδύαζε καύση τοῦ νεκροῦ ἀρχικὰ καὶ ἐνταφιασμὸ τῶν κτερισμάτων στὸν τάφο γύρω ἀπὸ ἓνα φανταστικὸ ὁμοίωμα τοῦ ἀνθρώπινου σκελετοῦ (*simulacrum*) στὴ συνέχεια⁵¹⁶. Μὲ τὴ θεωρία αὐτὴ ποὺ ἐρμηνεύει τὸ φαινόμενο τῆς τοποθέτησης τῶν κτερισμάτων στὴ θέση ποὺ θὰ ἦταν ἂν εἶχε διατηρηθεῖ πλήρως ὁ ἀνθρώπινος σκελετός, δὲν μποροῦν ἀτυχῶς νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ ταφῆς τοῦ Νότιου νεκροταφείου γιὰτὶ ἀγνοεῖται σχεδὸν πλήρως ἡ ἀρχικὴ θέση τῶν κτερισμάτων μέσα στὸν λάκκο.

511. Βλ. Π. ΘΕΜΕΛΗ στὸ *Lefkandi I*, 211-214 (ἰδιαίτερα 212 σημ. 3) καὶ σ. 429.

512. Βλ. ΠΑΕ 1971, 176 πίν. 207,γ.

513. Βλ. π.χ. τὶς ταφῆς τοῦ 14ου μ.Χ. αἰ. ποὺ ἀποκαλύφθηκαν στὴ Γρόττα ΠΑΕ 1978, πίν. 143.

514. Βλ. Π. ΘΕΜΕΛΗ στὸ *Lefkandi I*, 204-211 καὶ H. and E. CATLING, *The arrangement of some grave goods in the Dark Age cemetery of Lefkandi*, *BSA* 80, 1985, 19-23.

515. Βλ. Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ, ὁ.π. (σημ. 510), 163.

516. Βλ. Π. ΘΕΜΕΛΗ στὸ *Lefkandi I*, 206. Γενικότερα γιὰ τὶς δυσκολίες ποὺ παρουσιάζει στὶς ταφῆς καύσεως ἢ ἀναγνώριση τοῦ φύλου τοῦ νεκροῦ μόνον ἀπὸ τὰ κτερίσματα βλ. STRÖMBERG, *Male or Female?, A methodological study of grave gifts as sex-indicators in Iron Age burials from Athens*, *SIMA Pocket-book* 123 (1993).

Ἡ διάδοση τοῦ ἐθίμου τῆς καύσεως στὴ Νάξο κατὰ τὸ τέλος τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου συμπίπτει μὲ τὴ διάδοση τοῦ ἀττικίζοντος ρεύματος στὴν κεραμεικὴ, ἀλλὰ ἡ προέλευση καὶ οἱ λόγοι τῆς υἰοθέτησης τοῦ ἐθίμου δὲν προκύπτουν ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα. Ἔχει ἤδη ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ἀλλαγὴ τεχνοτροπιῶν, ἰδιαίτερα τοῦ ἔως τότε ἐπικρατέστερου κεραμικοῦ ρυθμοῦ, ἀποτελεῖ τὸ ἄμεσο ἐπακόλουθο κάποιας κοινωνικῆς ἀλλαγῆς⁵¹⁷. Ἀναμφισβήτητα ἰσχυροὶ κοινωνικοὶ λόγοι, ἐσωτερικοὶ ἢ ἐξωτερικοί, πρέπει νὰ ὀδηγοῦν στὴν ἀλλαγὴ τῶν ταφικῶν ἐθίμων καὶ ἡ ἐμφάνιση ἀττικίζουσας τεχνοτροπίας στὴ ναξιακὴ κεραμεικὴ παράλληλα μὲ τὴν υἰοθέτηση τοῦ ἐθίμου τῆς καύσεως στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο ὑπαινίσσεται ἄμεση ἐνδεχομένως σχέση αὐτῶν τῶν φαινομένων στὴ Νάξο μὲ τὴν Ἀττικὴ.

Στὰ νεκροταφεῖα τῆς Ἀττικῆς ἤδη κατὰ τὴν ἔναρξη τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου τὸ ἔθιμο τῆς καύσεως τοῦ νεκροῦ εἶχε ἐκτοπίσει πλήρως τὴν πρακτικὴ τοῦ ἐνταφιασμοῦ, ἡ ὁποία δὲν ἐπανεμφανίζεται στὰ ἀθηναϊκὰ νεκροταφεῖα πρὶν ἀπὸ τὴν ΥΓ ἐποχῆ⁵¹⁸. Στὴ Νάξο ὅμως οἱ ἐνταφιασμοὶ ἐνηλίκων στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο ἐξακολουθοῦν νὰ ἐφαρμόζονται καὶ κατὰ τὴν Πρωτογεωμετρικὴν περίοδο, ἐνῶ παράλληλα υἰοθετεῖται καὶ ἡ καύση τοῦ νεκροῦ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου⁵¹⁹. Ἡ πρακτικὴ τῶν ταφῶν καύσεως γιὰ τοὺς ἐνήλικες φαίνεται νὰ ἐπικρατεῖ στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου κατὰ τὴ Γεωμετρικὴν περίοδο. Τόσο στὴ Γρόττα, ὅσο καὶ στὴ μεγάλη συστάδα τοῦ νεκροταφείου στὴ θέση «Πλίθος», οἱ περισσότεροι τάφοι περιεῖχαν καύσεις καὶ μόνον σὲ ὀρισμένους τάφους τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου βρέθηκαν ἐνταφιασμοί⁵²⁰. Παράλληλα ἐφαρμόζεται τὸ ἔθιμο τῆς λατρείας τῶν προγόνων μὲ χρῆση πυρῶν σὲ μία σειρὰ ἀπὸ κυκλικὲς κατασκευὲς τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου ποὺ εἶχαν κτισθεῖ πάνω ἀπὸ τοὺς πρωτογεωμετρικοὺς τάφους τῆς Γρόττας καὶ τῆς Μητρόπολης⁵²¹.

Μὲ τὰ δεδομένα τοῦ Βόρειου νεκροταφείου εἶναι δύσκολο νὰ ὑποτεθεῖ ἡ χρῆση τοῦ ἐνταφιασμοῦ στὸ Νότιο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου κατὰ τὴ Γεωμετρικὴν περίοδο. Ἄλλὰ οὔτε ἡ πρακτικὴ τῆς καύσεως εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ χωρὶς πλήρη τεκμηρίωση γιὰτὶ ἐνίοτε ὑπολείμματα πυρᾶς ἀνευρίσκονται στοὺς γεωμετρικοὺς τάφους μαζὶ μὲ προσφορὲς στὸν νεκρό, κυρίως ἀγγεῖα, πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιχωμάτωση τοῦ τάφου ἢ ἀκόμη καὶ τὴν καλυπτῆρια πλάκα⁵²². Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ ὑπολείμματα καύσεως πάνω ἀπὸ τὸν τάφο προέρχονται ἀπὸ ἐναγιστικὲς πυρὲς καὶ μεταθανάτιες τελετὲς πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ. Εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν

517. Βλ. WHITLEY, *Style and Society*, 70 κέ.

518. Βλ. MORRIS, *Burial and Society*, 18.

519. Βλ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, *ΠΑΕ* 1985, 145-148.

520. Γιὰ τοὺς τάφους τῆς Γρόττας βλ. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝΤΟΣ, *ΠΑΕ* 1971, 174 πίν. 204γ καὶ τὴν συνολικὴ ἀναφορὰ τοῦ Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, *ΠΑΕ* 1985, 145-148. Γιὰ τοὺς τάφους στὴν Πλίθο βλ. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ASAtene* 44, 1983, 121. Ἡ ἄποψη ὅτι στὴ Νάξο τῶν Πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων ἐφαρμόζεται ἀποκλειστικὰ ἐνταφιασμός [*GDA*, 222 καὶ J. N. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 92 σημ. 43] δὲν τεκμηριώνεται ἀνασκαφικά.

521. Βλ. σχετικὰ ΛΑΜΒΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, *Veneration of Ancestors*, 236.

522. Βλ. σχετικὰ KURTZ-BOARDMAN, *Burial Customs*, 64-65. Ἐπίσης, E. LORD SMITHSON, *The tomb of a rich athenian lady ca 850 B.C., Hesperia XXXVII*, 1969, 80-81.

άρχαία γραμματεία ότι μετά την ταφή λαμβάνουν χώρα κατά διαστήματα διάφορες τελετές με τη χρήση πυρᾶς πάνω στον τάφο, ενίοτε και άμέσως μετά την ταφή του νεκρού⁵²³. Συνεπώς ή χρήση του έθιμου της καύσεως στο Νότιο νεκροταφείο μολονότι διαφαίνεται σχεδόν ως καθολική, ως βεβαία μπορεί να θεωρηθεί μόνον στις περιπτώσεις που προκύπτει πλήρως από τα υπάρχοντα στοιχεία, δηλ. στη συστάδα της Άγίας Παρασκευής για τον τάφο του 1935 και τους τάφους του 1936, ενώ στη συστάδα του Γυμνασίου για τον τάφο Γ - 1937 και τα «όρύγματα».

Ταφές καύσεως: πρωτογενείς και δευτερογενείς πυρές

Το είδος της ύπολειμμάτων πυρᾶς που περιέχεται στις ταφές καύσεως, όπως και ή μορφή του λάκκου παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, συχνά άκόμη και στο ίδιο νεκροταφείο. Οί λάκκοι με ύπολείμματα πυρᾶς στα γνωστά νεκροταφεία των Πρωίμων 'Ιστορικῶν Χρόνων στις Κυκλάδες είναι τόσο διαφορετικῶν τύπων που είναι προφανές ότι δέν έξυπηρετοῦσαν ὅλοι τον ίδιο σκοπό. Μικρά άβαθή και συνήθως κυκλικά λαξεύματα με πυρές, προορισμένα ένδεχομένως για ταφικές τελετουργίες και έναγισμούς μετά την ταφή, έναλλάσσονται συχνά με μεγαλύτερους και βαθύτερους κυκλικούς ή ὀρθογώνιους ταφικούς λάκκους με ή χωρίς την παρουσία τεφροδόχου.

Ή καύση του νεκρού μέσα στον λάκκο που στη συνέχεια χρησίμευε ως τάφος τεκμηριώνεται σε πολλές περιοχές των Κυκλάδων. Άλλά ή μορφή, το μέγεθος του λάκκου και ὁ αριθμός των καύσεων που περιείχε ποκίλλουν. Στη Μήλο και την Κίμωλο για παράδειγμα φαίνεται ότι επικρατεί ή πρακτική των πολλαπλών καύσεων σε κάθε τάφο που έχει τη μορφή άπλου λάκκου⁵²⁴, ενώ άπλες καύσεις έντος λαξεύματος στον βράχο διαπιστώνονται συχνότερα στο νεκροταφείο της Σελλάδας στην άρχαία Θήρα⁵²⁵.

Συχνά ή πρωτογενής καύση, δηλ. ή άποτέφρωση του νεκρού, δέν γίνεται μέσα στον τάφο, άλλα σε μία άλλη ξεχωριστή πυρά συνήθως μεγάλων διαστάσεων⁵²⁶. Στην περίπτωση αυτή στον τάφο μεταφέρεται μαζί με άφθονη τέφρα και ὅ,τι έχει άπομείνει από τα άπανθρακωμένα ὅσα τοποθετημένα συνήθως, άν και ὄχι άπαραίτητα, στο τεφροδόχο άγγείο. Στον λάκκο του τάφου δέν είναι σαφές εάν άναβε πάντοτε πυρά πριν από την τοποθέτηση του τεφροδόχου ή εάν τα ύπολείμματα καύσεως που άποτελοῦν τή «δευτερογενή καύση» της ταφής προέρχονται από την άρχική πυρά. Στοιχεία για πρωτογενείς καύσεις *in situ* υπάρχουν στη Νάξο στους τύμβους του νεκροταφείου του Τοικαλαριού⁵²⁷, άλλα στο Βόρειο νεκροταφείο ή

523. Πρόκειται για τις τελετές γνωστές ως τά «τρίτα», τά «ένατα», τά «έτήσια» κλπ. Βλ. σχετικά KURTZ-BOARDMAN, *Burial Customs*, 142 κέ.

524. Βλ. σχετικά J. N. COLDSTREAM, ὄ.π. (σημ. 520), 92 κέ.

525. Βλ. Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΠΑΕ 1969, 194-195.

526. Βλ. σχετικά ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗ, *Αντίνονα*, 121 κέ.

527. Βλ. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΔ 20, 1965, 515, π.χ. τον λακκοειδή τάφο του τύμβου 14 «έντος του ὁποίου είχε καθ' ὃ νεκρός και είχαν έναποτεθη δέκα τρία άγγεία μικρά και μεγάλα (εις τριποδικός πίθος, δύο πίθοι, εις άμφορίσκος, δύο πυξίδες σφαιρικά, κύαθοι, σκύφοι, κλπ.)». Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, ΑΔ 21, 1966, Β1, 393 πίν. 412β.

ταφή δευτερογενούς καύσεως φαίνεται να εφαρμόζεται ευρέως κατά τη Γεωμετρική περίοδο. Στο Νότιο νεκροταφείο όμως η μόνη σαφής περίπτωση δευτερογενούς καύσεως παραμένει ο τάφος Γ - 1937 του Γυμνασίου, όπου σύμφωνα με όλες τις ένδειξεις ο χειροποίητος πίθος *ἀρ. κατ. 59* λειτούργησε ως το τεφροδόχο άγγείο.

Αντιθέτως οι ένδειξεις που υπάρχουν από τα «όρύγματα» της ίδιας συστάδας υποδεικνύουν ότι πιθανότατα πρόκειται για ταφικά λαξεύματα πρωτογενούς καύσεως. Ο χώρος όπου γινόταν η πρωτογενής καύση ενίοτε είχε μεγάλες διαστάσεις, είτε γιατί άποτελούσε το μοναδικό «άποτεφρωτήριο» του νεκροταφείου ή γιατί η ταφή στην οποία άνηκε είχε ήρωικό ή άλλον ιδιαίτερο χαρακτήρα⁵²⁸. Αλλά πολύ συχνά η άποτέφρωση του νεκρού έλάμβανε χώρα μέσα στον λάκκο του τάφου. Λαξεύματα με ίχνη καύσεως, παρόμοια με τα «όρύγματα» του Γυμνασίου, είναι γνωστά από το νεκροταφείο της Σελλάδας στη Θήρα, όπου η ιδιαίτερη διάδοση της πρακτικής της καύσεως του νεκρού καθιστά σχεδόν άναμφισβήτητο τον ταφικό τους χαρακτήρα⁵²⁹. Βέβαια, στη Νάξο στο νεκροταφείο του Τσικαλαριού παράλληλα με τις πρωτογενείς καύσεις που βρίσκονται μέσα στον τύμβο υπάρχουν σέ άλλα σημεία στην περιφέρειά του και τα λαξεύματα των έναγιστικών πυρών⁵³⁰. Γενικά υπάρχει μεγάλη τοπική διαφοροποίηση στον τρόπο που άκολουθείται και τη θέση που χρησιμοποιείται για την πρωτογενή καύση, αλλά το φαινόμενο της επανειλημμένης χρήσης ενός ταφικού λάκκου καύσεως είναι διαδεδομένο⁵³¹. Η άπουσία τεφροδόχου σέ όλες αυτές τις περιπτώσεις άποτελεί ένα άκόμη έπιχείρημα ότι τα περίφημα «όρύγματα» του Γυμνασίου ήταν διαταραγμένα ταφικά λαξεύματα.

Μορφολογία των τάφων: λακκοειδείς τάφοι και άλλα ταφικά λαξεύματα

Η μορφή και το μέγεθος των τάφων προσδιορίζεται από πολλούς παράγοντες αλλά, όπως είναι εύνοητο, οι πλέον καθοριστικοί είναι το είδος της ταφής που εφαρμόζεται και η παράδοση που άκολουθείται. Η συνήθης μορφολογική όμοιογένεια των τάφων στα νεκροταφεία της Γεωμετρικής περιόδου όφείλεται βασικά στη δύναμη της παράδοσης, η οποία άλλωστε είναι άποφασιστική και για τον τρόπο ταφής. Η πρακτική του ένταφιασμού συνήθως έπιβάλλει τον κιβωτίοσημο τάφο⁵³² και σπανιότερα τον λακκοειδή, ενώ η ταφή καύσεως στις περισσότερες περιοχές κατά κανόνα εφαρμόζεται σέ άπλο λάκκο⁵³³.

Στο Βόρειο νεκροταφείο της Νάξου όμως όχι μόνον οι έλάχιστοι γνωστοί ένταφιασμοί της Πρωτογεωμετρικής περιόδου που έχουν άνασκαφεί έχουν γίνει σέ κιβωτίοσημους τάφους, αλλά οι ίδιοι τύποι τάφων έχουν χρησιμοποιηθεί και για όρισμέ-

528. Βλ. σχετικά ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗ, *Αντίποινα*, 186.

529. Βλ. π.χ. Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΠΑΕ* 1976, 332 πίν. 209α. Του ίδιου, *ΠΑΕ* 1977, 401.

530. Βλ. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 20, 1965, Β1, 518. Της ίδιας, *ΑΔ* 21, 1966, Β1, 393.

521. Βλ. π.χ. τις ταφές καύσεως στα Βρουλιά της Ρόδου (MORRIS, *Ταφικά τελετουργικά έθιμα*, 227 κέ.).

532. Για την επανεμφάνιση των κιβωτίοσημων τάφων στο τέλος της έποχής του Χαλκού βλ. Ο. Τ.Ρ.Κ. DICKINSON, *Cist graves and Chamber Tombs*, *BSA* 78, 1983, 55-67.

533. Βλ. KURTZ-BOARDMAN, *Burial Customs*, 52-53.

νες ταφές καύσεως. Έτσι, κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο συνυπάρχουν στη Γρόττα παράλληλα με τους μεγάλους κιβωτιόσχημους τάφους των ένταφιασμών⁵³⁴ και μικροί κιβωτιόσχημοι τάφοι καύσεως ή μεγάλοι ὀθωγώνιοι λάκκοι με κτιστὰ τοιχώματα που επίσης περιέχουν ταφές καύσεως⁵³⁵.

Όλες αυτές οί μορφές τάφων συνεχίζουν νὰ εἶναι σὲ χρήση κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο, ἀλλὰ σύμφωνα με τὰ ἐλάχιστα στοιχεῖα που ἔχουμε γιὰ τὴ μορφή των τάφων στὴ συστάδα τοῦ Γυμνασίου συμπεραίνουμε ὅτι πρόκειται γιὰ ὀρθογώνιους λάκκους μεγάλων διαστάσεων. Ὁ μικρότερος εἶναι ὁ τάφος Β - 1937 που ἔχει μῆκος 1.60 μ. καὶ πλάτος 0.45 μ. στὸ ἕνα ἄκρο καὶ 0.54 μ. στὸ ἄλλο (εἰκ. κειμ. 6). Τὸ μῆκος των ἄλλων τάφων κυμαίνεται ἀπὸ 2.15 μ. ἕως 2.22 μ., ἐνῶ τὸ πλάτος τους ποικίλλει ἀπὸ 0.60 μ. (στὸν τάφο Γ - 1937) ἕως 1.40 μ. (στὸν τάφο Δ - 1937). Τάφοι μεγάλων διαστάσεων εἶναι γνωστοὶ καὶ ἀπὸ τὰ νεκροταφεῖα τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου στὴν Ἀττικὴ ὅπου δὲν πρόκειται πάντοτε γιὰ ένταφιασμούς, ἀλλὰ συχνὰ ἐπίσης γιὰ ταφές καύσεως⁵³⁶.

Ὅπως εἶναι γνωστό, ὁ ταφικὸς λάκκος δὲν ἔκλεινε πάντοτε με καλυπτῆρια πλάκα, ἀλλὰ συχνὰ με ἀπλὴ ἐπιχωμάτωση. Στὸ σημειωματάριο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1937 τὸν Κοντολέοντα ἀπασχολεῖ πολὺ ἡ περίπτωση αὐτοῦ τοῦ τύπου κάλυψης γιὰ τὸν τάφο Α τοῦ Γυμνασίου. Ἀλλὰ εἶναι προφανές ὅτι στοιχεῖα δὲν ὑπάρχουν γιὰ τὸ ἄνω μέρος τοῦ τάφου εἶχε διαταραχθεῖ ἀπὸ τὴ διάνοιξη των θεμελίων τοῦ ἐκκλησιδίου τῆς Ἀγίας Θεοδοσίας. Γενικὰ ὅμως ἡ κάλυψη τοῦ ταφικοῦ λάκκου ποικίλλει καὶ ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση των κιβωτιόσχημων τάφων ἢ καλυπτῆρια πλάκα μπορεῖ νὰ ἔχει ὑποκατασταθεῖ ἀπὸ πλακοειδεῖς λίθους τοποθετημένους πάνω ἀπὸ μία μικρὴ ἐπιχωμάτωση στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ τάφου⁵³⁷. Στους ἀπλοὺς λακκοειδεῖς τάφους βέβαια συχνὰ λαξεύεται μία περιταίνια στὸ ἄνω ἄκρο των τοιχωμάτων γιὰ τὴ στήριξη τῆς καλυπτῆριας, ἢ ὁποία ἐνδεχομένως νὰ ἦταν καὶ ξύλινη ὅπως ἀναφέρει ὁ Κοντολέον στὸ σημειωματάριό του, ἀλλὰ ἡ ἀπουσία καλυπτῆριας δὲν εἶναι σπάνια οὔτε στους ένταφιασμούς οὔτε στὶς ταφές καύσεως.

Τὸ κύριο στοιχεῖο τῆς μορφολογίας των τάφων καύσεως στὴν Ἀττικὴ εἶναι ἕνα ἰδιαίτερο κοίλωμα στὸ δάπεδο τοῦ λάκκου προκειμένου νὰ τοποθετηθεῖ ὄρθιο τὸ

534. Στους ένταφιασμούς ὁ ἀνθρώπινος σκελετὸς εἶναι τοποθετημένος ἐκτάδην σὲ ὕπτια θέση με τὰ χέρια στὰ πλάγια. Ἐπειδὴ οἱ οχιστολιθικὲς πλάκες που χρησιμοποιοῦνται συνήθως γιὰ τὴν κατασκευὴ των κιβωτιόσχημων τάφων εἶναι πολλὲς φορὲς σὲ δεύτερη χρήση, ἢ ἐπένδυση των τοιχωμάτων καὶ ἡ κάλυψη τοῦ τάφου σπάνια εἶναι μονολιθικὲς. Π.χ. σὲ ἕνα πρωτογεωμετρικὸ ένταφιασμὸ τῆς Γρόττας σὲ κιβωτιόσχημο τάφο (ΠΑΕ 1971, 174 πίν. 204γ) ὁ σκελετὸς τοῦ νεκροῦ σωζόταν τελείως ἀνέπαφος καὶ μόνον τὸ κεφάλι τοῦ νεκροῦ ἦταν κομματιασμένο καὶ ἐλαφρὰ μετακινημένο ἀπὸ τὴ θέση του γιὰ τὸ ὅτι ὁ τάφος εἶχε ὑποστῆ μικρὴ διαταραχὴ σὲ ἐκεῖνο τὸ τμήμα του.

535. Βλ. π.χ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, ΠΑΕ 1985, 145, πίν. 55α (κιβωτιόσχημος με καύση) καὶ 57α (κτιστὸς με καύση).

536. Ὁ μεγαλύτερος γνωστὸς τάφος τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου εἶναι στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Κεραμικοῦ ὁ ΥΓ τάφος 51 που ἔχει μῆκος 3.50 μ. Πολὺ μεγάλος εἶναι ὁ ἐπίσης ΥΓ τάφος Θ2 στὴ συστάδα τῆς ὁδοῦ Ἐρεχθείου που ἔχει μῆκος 2.60 μ. βλ. σχετικὰ Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, ὁ.π. (σημ. 509), 10.

537. Βλ. π.χ. ἕναν πρωτογεωμετρικὸ τάφο με αὐτὸν τὸν τύπο κάλυψης στὴ Γρόττα ΠΑΕ 1985, 145 πίν. 54 καὶ 55α.

τεφροδόχο άγγεϊο. Ή λεπτομερής άνάλυση τών ταφών καύσεως του νεκροταφείου του Κεραμεικου στην Αθήνα έδειξε ότι αυτός ο τρόπος ταφής καύσεως (γνωστός ως trench - and - hole) που έμφανίζεται κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο παρουσιάζει μία συγκεκριμένη εξέλιξη με ιδιαίτερη χρονολογική σημασία⁵³⁸. Αρχικά το λάξευμα για το τεφροδόχο άγγεϊο τοποθετείται στο κέντρο του τάφου, αλλά από το τέλος της Πρωτογεωμετρικής περιόδου και μετά το κοίλωμα για το τεφροδόχο άγγεϊο άνοίγεται στην παρυφή του ταφικου λάκκου. Αυτή ή μορφή ταφής καύσεως με το λάξευμα για το τεφροδόχο στη γωνία του λάκκου εφαρμόζεται στον Κεραμεικό της Αθήνας έως την έναρξη της ΥΓ περιόδου που ή πρακτική του ένταφιασμου επανέρχεται στο νεκροταφείο. Έάν δέν υπήρχε ιδιαίτερο κοίλωμα το τεφροδόχο στηριζόταν στη γωνία του τάφου και αυτή άκριβώς είναι ή περίπτωση του τάφου Γ - 1937 στη συστάδα Γυμνασίου, όπου το τεφροδόχο στηριζε έπιπρόσθετα και ένα μεγάλο κομμάτι μαρμάρου (εικ. κειμ. 7).

Κατά τη Γεωμετρική περίοδο δέν είναι άγνωστες επίσης οι ταφές καύσεως χωρίς τεφροδόχο, αλλά με διασπορά της τέφρας στον λάκκο του τάφου⁵³⁹. Ή πρακτική αυτή που είναι πολυ καλά γνωστή από το γεωμετρικό νεκροταφείο της περιοχής του Αρείου Πάγου στην Αθήνα, δέν είναι άγνωστη στις Κυκλάδες κατά τους Πρώιμους Ίστορικούς Χρόνους, όπως σαφώς προκύπτει από το νεκροταφείο της άρχαίας Θήρας⁵⁴⁰. Το δάπεδο του τάφου, τόσο στις ταφές καύσεως όσο και στους ένταφιασμούς, συχνά στρώνόταν με θαλάσσια βότσαλα. Ή πρακτική αυτή είχε προφανώς εφαρμοσθεί και στο Νότιο νεκροταφείο στον τάφο Α - 1937, αλλά και στον τάφο Γ - 1937 του Γυμνασίου, όπου βρέθηκαν «λιλαδάκια τὰ συνηθισμένα», όπως αναφέρεται στο σημειωματάριο του Κοντολέοντος (εικ. κειμ. 7). Εύρύτατη χρήση βοτσαλών για ταφικές πρακτικές έχει διαπιστωθεί στο Βόρειο νεκροταφείο της Νάξου, όπου έκτος από το δάπεδο τών τάφων καλύπτονταν με θαλάσσια βότσαλα και τὰ κυκλικά δάπεδα που χρησιμοποιεuan για την προγονική λατρεία πάνω από τους πρωτογεωμετρικούς τάφους και έδω προφανώς ο καθαρκτικός ρόλος του θαλάσσιου ύδατος υπήρξε άποφασιστικός⁵⁴¹.

Στην κατηγορία τών ταφικών λαξευμάτων πρέπει να ανήκουν και τὰ περίφημα «όρύγματα» που άνέσκαψε ο Κοντολέον στην περιοχή του Νότιου νεκροταφείου κοντά στη συστάδα τάφων του Γυμνασίου. Από τη σύντομη περιγραφή τους προκύπτει ότι ήταν όρθογώνια λαξεύματα μεγάλων διαστάσεων και σχεδόν όμοιο προσανατολισμό (εικ. κειμ. 10). Ή έρμηνεία τους ως ταφικών λαξευμάτων προκύπτει κατ' άρχην από τη θέση τους στην εύρύτερη περιοχή του Νότιου νεκροταφείου, αλλά και από την όρθογώνια μορφή τους σε συνδυασμό με τὰ υπολείμματα καύσεως και όστων που διαπιστώθηκαν σε όλα άνεξαιρέτως. Ή χρονολόγησή τους στη Γεωμετρική περίοδο βασίζεται στη Γεωμετρική κεραμική που κυριαρχούσε σε όλη την εύρύτερη περιοχή αυτών τών έξαιρετικά διαταραγμένων λακκοειδών άνοιγμάτων.

538. Βλ. KURTZ-BOARDMAN, *Burial Customs*, 51-53. MORRIS, *Burial and Society*, 18.

539. Βλ. KURTZ-BOARDMAN, *Burial Customs*, 52.

540. Για το νεκροταφείο του Αρείου Πάγου βλ. E. LORD SMITHSON, A Geometric cemetery on the Aegieopagus: 1897, 1932, 1947, *Hesperia* 43, 1974, 343 («simple trench cremation»). Για ταφές αυτού του τύπου στο νεκροταφείο της Σελλάδας στην άρχαία Θήρα βλ. π.χ. Ν. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΠΑΕ* 1969, 193.

541. Βλ. σχετικα LAMBRINOUDAKIS, *Veneration of Ancestors*, 240 σημ. 17.

Σήμανση τῶν τάφων: λιθοσωροὶ καὶ τύμβοι

Ἡ σήμανση τοῦ τάφου ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο τμῆμα τῆς ταφικῆς πρακτικῆς σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος. Ἡ κάλυψη τῆς ταφῆς «*τύμβῳ τε στήλῃ τε*» ποὺ ἀναφέρεται στὰ ὁμηρικὰ ἔπη⁵⁴², μαρτυρεῖται εὐρύτατα στὰ νεκροταφεῖα τῆς Πρωτογεωμετρικῆς καὶ Γεωμετρικῆς ἐποχῆς σὲ ὅλον τὸν χῶρο τοῦ Αἰγαίου⁵⁴³. Ἡ χρῆση τῶν τύμβων συνεχίζεται καὶ ἀργότερα σὲ πολλές περιοχὲς καὶ μεγάλοι τύμβοι ποὺ θυμίζουν περιγραφὰς τοῦ Ὀμήρου ἔχουν βρεθεῖ καὶ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Κεραμικοῦ στὴν Ἀθήνα⁵⁴⁴. Ὡστόσο, τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή τοῦ τύμβου ποικίλλουν ἀκόμα καὶ στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο. Ὁ ἀπλούστερος τύπος εἶναι ὁ μικρὸς τύμβος ἀπὸ χῶμα ποὺ καλύπτει συνήθως τὴν ἀπλὴ ταφή καύσεως, ἐνῶ ἡ χρῆση μικρῶν λίθων ἀντὶ χῶματος γιὰ τὴ δημιουργία τυμβίσκου ἀποτελεῖ ἐπίσης συνήθη πρακτικὴ κατὰ τοὺς Πρώιμους Ἱστορικοὺς Χρόνους σὲ πολλές περιοχάς⁵⁴⁵.

Στοιχεῖα γιὰ τὸν τρόπο σήμανσης ποὺ ἐφαρμοζόταν στὸ Νότιο νεκροταφεῖο ὑπάρχουν μόνον γιὰ τὸν τάφο Γ - 1937 τοῦ Γυμνασίου. Πρόκειται γιὰ μεγάλες πέτρες ποὺ βρέθηκαν ἀκατάστατα ριγμένες πάνω ἀπὸ τὸν τάφο, ὅπως ἀναφέρεται στὸ σημεῖο-τάριο τοῦ Κοντολέοντος (εἰκ. κειμ. 7). Ἡ σήμανση τοῦ τάφου μὲ ἓνα λιθοσωρὸ δὲν εἶναι ἄγνωστη σὲς ταφὲς καύσεως τῆς Γεωμετρικῆς Ἐποχῆς στὸν χῶρο τοῦ Αἰγαίου. Ἀντιθέτως πρόκειται γιὰ ταφικὴ πρακτικὴ ποὺ ἔχει ἤδη διαπιστωθεῖ στὴ Νάξο στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα γεωμετρικὰ νεκροταφεῖα τῶν Κυκλάδων⁵⁴⁶.

Ὁ μικρὸς λιθοσωρὸς πάνω στὸν τάφο λειτουργεῖ ὡς τύμβος μὲ τὴν ἔννοια τῆς κάλυψης καὶ σήμανσης τῆς ταφῆς, ὅπως περιγράφεται σαφῶς στὰ ὁμηρικὰ ἔπη⁵⁴⁷. Οἱ διαστάσεις καὶ ἡ διαμόρφωση τῶν γνωστῶν τύμβων ποικίλλουν, ἀλλὰ ὁ τύπος τοῦ μικροῦ αὐτοῦ τύμβου ἀπὸ πέτρες εἶναι πολὺ κοινὸς κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο⁵⁴⁸. Στὸ νεκροταφεῖο τῶν Πιθηκουσῶν μάλιστα διαπιστώθηκε ὅτι ὄχι μόνον ὅλες οἱ ταφὲς καύσεως καλύπτονταν ἀπὸ ἓνα μικρὸ λιθοσωρὸ, ἀλλὰ παράλληλα «*μεγάλοι τύμβοι ἀπὸ πέτρες, πανομοιότυποι ἐξωτερικὰ μὲ ἐκείνους ποὺ καλύπτουν τὶς καύσεις, βρέθηκαν πάνω ἀπὸ ἐλάχιστους, ἐξαιρετικὰ πλούσιους ἐνταφιασμούς*»⁵⁴⁹. Ἡ χρῆση αὐτοῦ τοῦ τύπου τύμβου στὸν τάφο Γ - 1937 τοῦ Γυμνασίου μάλλον δὲν θὰ ἀποτελοῦσε ἐξαίρεση στὸν τρόπο σήμανσης τῶν τάφων τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ἀλλὰ ἀτυχῶς ἀποτελεῖ τὴ μόνη ποὺ διέφυγε τὴν καταστροφὴ.

542. Ἰλ. Π 457.

543. Βλ. Μ. ANDRONIKOS, *Tottenkult, ArchHom.* III, Κεφ. W, 32.

544. Βλ. MORRIS, *Ταφικὰ τελετουργικὰ ἔθιμα*, 186-171.

545. Βλ. σχετικὰ ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗ, *Ἀντίποινα*, 142 κέ.

546. Μεταξὺ αὐτῶν ποὺ εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τὰ κυκλαδικὰ νεκροταφεῖα ἰδιαίτερα καλὰ διατηρημένοι ἦταν οἱ σωροὶ ἀπὸ πέτρες ποὺ σήμαιναν γεωμετρικοὺς τάφους καύσεως στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Ξώμπουργου στὴν Τήνο. Τὸ νεκροταφεῖο αὐτὸ καλύφθηκε ἀργότερα ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο τεῖχος, ἀλλὰ καθὼς ἡ περιοχὴ εἶχε προφανῶς ἐπιχωματωθεῖ οἱ λιθοσωροὶ πάνω σὲ ὅσους τάφους εἶχαν διατηρηθεῖ ἔμειναν ἔκτοτε ἀνέπαφοι (βλ. Ν. ΚΟΥΡΟΥ, *ΠΑΕ* 1996, πίν. 7).

547. Βλ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗ, *Ἀντίποινα*, 143.

548. Βλ. MORRIS, *Ταφικὰ τελετουργικὰ ἔθιμα*, 168-171.

549. D. RIDGWAY, *Οἱ Πρῶτοι Ἑλληνες στὴ Δύση. Ἡ ἀγῆ τῆς Μεγάλῆς Ἑλλάδας*, Μετ. Φ. Ἀρβανίτης (Ἀθήνα 1992), 88 εἰκ. 4.

Στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Κεραμικοῦ στὴν Ἀττικὴ ἡ σήμανση τῶν τάφων παρουσιάζει σαφῆ ὀργάνωση καὶ ἐξέλιξη. Ἀρχικὰ μέχρι τὸ τέλος τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου οἱ τάφοι δὲν σημαίνονται ἰδιαίτερα, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὴ δημιουργία τοῦ μικροῦ τυμβίσκου ἀπὸ χῶμα ποὺ κάλυπτε τὸν τάφο. Ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου ὅμως καὶ μέχρι τὸ τέλος τῆς Μέσης Γεωμετρικῆς φάσης στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Κεραμικοῦ εἰσάγεται ἡ σήμανση τοῦ τάφου μὲ ἓνα μεγάλο ἀργὸ λίθο ἢ συχνότερα μὲ ἓνα μεγάλο ἀγγεῖο ἢ καὶ μὲ συνδυασμὸ τῶν δύο τρόπων⁵⁵⁰. Κανένας ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ἀττικοὺς τρόπους σήμανσης δὲν ἔχει διαπιστωθεῖ μὲ βεβαιότητα στὰ γνωστὰ γεωμετρικὰ νεκροταφεῖα τῆς Νάξου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περίπτωση ἑνὸς τάφου τῆς ΠΡΓ περιόδου στὴ Γρόττα πάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε τοποθετηθεῖ μία μεγάλη μυκηναϊκὴ ὑδρία⁵⁵¹. Αὐτὸς ὁ ἰδιαίτερος τρόπος σήμανσης τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου δὲν ἀποτελεῖ κοινὴ ταφικὴ πρακτικὴ στὴ Νάξο, ἀλλὰ μεμονωμένη ἔκφραση, ἡ ὁποία προφανῶς ἐντάσσεται στὸ φαινόμενο τῆς λατρείας τῶν προγόνων ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ ἐκεῖ⁵⁵².

Τὸ μέγεθος καὶ ἡ ποιότητα τῶν μεγάλων ἀγγείων, ἀμφορέων ἢ κρατήρων, ποὺ λειτουργοῦν στὸν Κεραμικὸ τῆς Ἀθήνας ὡς σήματα τοῦ τάφου ἐρμηνεύονται συνήθως ὡς ἐνδεικτικὰ τῆς κοινωνικῆς θέσης τοῦ νεκροῦ⁵⁵³. Ἡ συσχέτιση τοῦ τρόπου σήμανσης τοῦ τάφου καὶ τῆς κοινωνικῆς δομῆς ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ χωρία τοῦ Ὀμήρου καὶ ἄλλων συγγραφέων⁵⁵⁴, ἀλλὰ εἶναι εὐνόητο ὅτι τὸ εἶδος τῆς σήμανσης τοῦ τάφου ἐξαρτᾶται καὶ ἀπὸ ἄλλους παράγοντες ποὺ ἐνίοτε μπορεῖ νὰ ἀποδειχθοῦν περισσότερο ἀποφασιστικοί. Στὴν περίπτωση τῆς μυκηναϊκῆς ὑδρίας ποὺ ἐπιλέχθηκε ὡς σήμα τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ τάφου στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Νάξου γιὰ παράδειγμα ὁ καθοριστικὸς παράγοντας τῆς χρήσης της πρέπει μάλλον νὰ ἀναζητηθεῖ στὸν ρόλο τοῦ ἀγγείου ὡς οἰκογενειακοῦ κειμηλίου. Ἔτσι, ἡ συγκεκριμένη ταφικὴ πρακτικὴ ἐντάσσεται ἄμεσα στὸ φαινόμενο τῆς προγονολατρείας ποὺ ἐμφανίζεται αὐτὴν τὴν περίοδο στὴ Νάξο. Ἡ τελευταία φάση τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου ἀποτελεῖ καὶ στὴν Ἀθήνα τὴν ἐποχὴ ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ πρώτη φορὰ ἀγγεῖα ὡς σήματα, ἀλλὰ πρόκειται πάντοτε γιὰ ἀγγεῖα σύγχρονα μὲ τὴν ταφή⁵⁵⁵. Γενικὰ ἡ σήμανση τοῦ τάφου μὲ ἀγγεῖο δὲν ἐμφανίζει διάδοση ἔξω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ εἶναι ἐξαιρετικὰ περιορισμένη καὶ στὴν Ἀττικὴ⁵⁵⁶. Ἡ συχνὴ χρῆση τους μάλιστα παράλληλα μὲ ἓνα μεγάλο ἀκατέργαστο λίθο ποὺ λειτουργοῦσε ὡς στήλη παραπέμπει στὴν ἀρχικὴ παράδοση τῆς σήμανσης μὲ ἀργοὺς λίθους ποὺ σχημάτιζαν τύμβο.

550. Βλ. ἐνδεικτικὰ U. KNIGGE, *Ὁ Κεραμικὸς τῆς Ἀθήνας*, Μετ. Α. Σεῖρλή (Ἀθήνα 1990), 18 εἰκ. 9.

551. Γιὰ τὸν τάφο μὲ τὴ μυκηναϊκὴ ὑδρία βλ. Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗ, *ΠΑΕ* 1985, 145-147 πίν. 57α.

552. Γιὰ τὰ ἀνασκαφικὰ δεδομένα αὐτῆς τῆς προγονολατρείας στὴ Νάξο βλ. σχετικὰ ΛΑΜΒΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, *Veneration of Ancestors*, 240-241. Γιὰ παρόμοια δεδομένα γενικὰ στὸν χῶρο τοῦ Αἰγαίου βλ. R. HÄGG, *Funerary Meals in the Geometric Necropolis at Asine?* στὸ R. HÄGG (ἐκδ.), *The Greek Renaissance of the Eighth century B.C.: Tradition and Innovation, Proceedings of the Second International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 1-5 June 1981* (Stockholm 1983), 189-193.

553. Βλ. π.χ. MORRIS, *Burial and Society*, 20 εἰκ. 7.

554. Βλ. σχετικὰ MORRIS, *Ταφικὰ τελετουργικὰ ἔθιμα*, 151 κέ.

555. Βλ. π.χ. MORRIS, *Burial and Society*, 20 εἰκ. 7.

556. Βλ. MORRIS, *Ταφικὰ τελετουργικὰ ἔθιμα*, 152.

Ἡ σήμανση τῶν τάφων μὲ περίτεχνα διακοσμημένη λίθινη στήλη ἀρχίζει νὰ ἐφαρμόζεται μόνις ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου σὲ ὀρισμένα νησιὰ τῶν Κυκλάδων καὶ κυρίως στὴν Πάρο⁵⁵⁷. Ἡ διακοσμημένη στήλη ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα ἄμεση ἐξέλιξη τῆς ἀδιακοσμητῆς καὶ εἶναι προφανῶς νησιωτικὴ δημιουργία τῆς ΥΓ περιόδου, ὅπως καὶ ἡ ἐνεπίγραφη στήλη ποὺ μαρτυρεῖται εὐρύτατα στὸ νεκροταφεῖο τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. τῆς Σελλάδας στὴν ἀρχαία Θήρα⁵⁵⁸. Ὡστόσο, ἡ κυκλαδικὴ αὐτὴ παράδοση τῆς διακοσμημένης ἢ ἐνεπίγραφης στήλης ποὺ ἀποτελεῖ ἄμεση ἐξέλιξη τῆς ἀδιακοσμητῆς δὲν μαρτυρεῖται στὰ γνωστὰ γεωμετρικὰ νεκροταφεῖα τῆς Νάξου.

Ἀντιθέτως ἡ παράδοση τῶν τύμβων φαίνεται ὅτι ἐφαρμόζεται εὐρύτατα στὴ Νάξο καὶ εἶναι ἰδιαίτερα σαφῆς στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τοικαλαριοῦ⁵⁵⁹. Πρόκειται ὅμως γιὰ μίαν τελειῶς διαφορετικὴ μορφή τύμβων ποὺ δὲν ἔχουν σχέση μὲ τὸν μικρὸ τυμβίσκο ἀπὸ ἀργοὺς λίθους ποὺ κάλυπτε τὸν τάφο Γ - 1937 τοῦ Γυμνασίου, ὅπως καὶ ἄλλες ταφές - καύσεις στὸ Βόρειο νεκροταφεῖο. Στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τοικαλαριοῦ οἱ τύμβοι εἴτε καλύπτουν πολλοὺς ἢ ἓναν τάφο εἶναι μεγάλων διαστάσεων καὶ συχνὰ ἢ διάμετρος τους φθάνει ἕως 10 μ. ἢ καὶ περισσότερο. Οἱ μεγάλοι τύμβοι εἶναι καλὰ γνωστοὶ ἀπὸ τὴ Βεργίνα καὶ ἄλλου, ἀλλὰ στὴ Νάξο τὸ νεκροταφεῖο τοῦ Τοικαλαριοῦ ἀποτελεῖ διακριτὴ περίπτωση μεταξὺ τῶν γνωστῶν γεωμετρικῶν νεκροταφείων τοῦ νησιοῦ. Ὁ κύριος τρόπος ταφῆς ποὺ διαπιστώθηκε σὲ αὐτὸ τὸ νεκροταφεῖο εἶναι ἡ καύση τοῦ νεκροῦ καὶ πολλὰ ἀπὸ τὶς ταφές καύσεως ποὺ βρέθηκαν *in situ* στοὺς τύμβους πρέπει νὰ ἦταν πρωτογενεῖς πυρές⁵⁶⁰. Ἀντίθετα στὰ ἄλλα γνωστὰ ναξιακὰ νεκροταφεῖα τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου οἱ καύσεις ποὺ ἔχουν διαπιστωθεῖ εἶναι σχεδὸν πάντοτε ταφές δευτερογενοῦς καύσεως καὶ οἱ τύμβοι ποὺ ἐνίοτε τοὺς καλύπτουν εἶναι κατὰ κανόνα μικροὶ λιθοσωροί.

Φύλο, ἡλικία καὶ κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ νεκροῦ: τεφροδόχα καὶ κτερίσματα

Ἡ ἀπουσία σκελετικῶν λειψάνων στὶς ταφές καύσεως ἔχει μεταθέσει τὴν ἔρευνα γιὰ τὸ φύλο καὶ τὴν ἡλικία τοῦ νεκροῦ στὴ μελέτη τῶν κτερισμάτων καὶ τοῦ τεφροδόχου ἀγγείου⁵⁶¹. Τῆ βίαση αὐτῶν τῶν ἀναλύσεων ἀποτελεῖ ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπαρξῆς ἐνὸς συγκεκριμένου συμβολισμοῦ σὲ ὅλα τὰ στάδια τῆς ταφικῆς πρακτικῆς. Ἡ λειτουργία τῆς ταφῆς ἀκολουθεῖ πάντοτε μίαν σταθερὴ διαδικασία στὰ δρώμενα τῆς ὁποίας ὁ κύριος πρωταγωνιστὴς εἶναι ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ὁ νεκρός. Κατὰ συνέπεια ἡ ἀποψη ὅτι ἡ προσωπικότητά του «σημαίνεται» μὲ ὅλα τὰ μέσα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ

557. Βλ. F. ΖΑΡΗΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, «Une Nécropole à Paros» στὸ J. DE LA GENIÈRE (ἐκδ.), *Nécropoles et Sociétés Antiques, Cahiers du Centre Jean Bérard XVIII* (Napoli 1994), 140 εἰκ. 19 καὶ 31. Γιὰ τὴ στήλη τῆς Κιμώλου ποὺ θεωρεῖται ὅτι ἀνήκει στὴ Γεωμετρικὴ περίοδο βλ. Ν. Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝ, *Eine Grabstele aus Kimolos* στὸ *ΘΕΩΡΙΑ. Festschrift für W. - H. Schuchhardt* (Baden Baden 1960), 129-137.

558. Βλ. Η. ΔΡΑΓΕΝΔΟΡΦ, *Theraeischer Gräber. Thera II* (Berlin 1903), 108 κέ. F. JOHANSEN, *The Attic Grave Reliefs* (Copenhagen 1951), 66 εἰκ. 27.

559. Βλ. Χ. ΝΤΟΥΜΑ, *ΑΔ* 18, 1963, Β1, 279-280. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 20, 1965, Β1 515-517. Τῆς ἰδίας, *ΑΔ* 21, 1966, Β1, 391-395.

560. Βλ. Χ. ΝΤΟΥΜΑ, ὁ.π. (σημ. 559), 279. Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 20, 1965, Β1, 515.

561. Βλ. STRÖMBERG, ὁ.π. (σημ. 516).

θεωρηθεί παράδοξη. Φυσικά ή έκταση, τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή αὐτῶν τῶν ἐνδεχόμενων συμβολισμῶν καθορίζονται ἀπὸ πολλοὺς καὶ ὄχι πάντοτε εὐδιάκριτους παράγοντες. Ὡστόσο, εἶναι εὐνόητο καὶ γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι ἡ κοινωνικὴ δομὴ καὶ ἡ θέση τοῦ ἀπελθόντος στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία σὲ συνάρτηση μὲ τὸ φύλο καὶ τὴν ἡλικία του κατὰ κανόνα προσδιορίζουν ἀποφασιστικὰ τὴν ταφικὴ πρακτικὴ⁵⁶².

Κατὰ συνέπεια τὸ σημαντικότερο ἀγγεῖο τῆς δευτερογενοῦς ταφῆς καύσεως εἶναι ἐξ ὀρισμοῦ αὐτὸ ποῦ περιέχει τὴν τέφρα τοῦ νεκροῦ, ἡ τεφροδόχος κάλπη, ὅπως συχνὰ ἀποκαλεῖται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ σχῆμα του ἢ τὸ ὑλικὸ μὲ τὸ ὁποῖο εἶναι κατασκευασμένο. Ἡ πιθανὴ συμβολικὴ ἔννοια τῶν διαφόρων τύπων τεφροδόχου ἀγγείου σὲ γενικὲς γραμμὲς παραμένει ἀνεξιχνίαστη καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ὑποθετικῆς. Ἀλλὰ ἡ ἀνάλυση ὀρισμένων ταφικῶν συνόλων τῶν Πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων ἔχει δείξει ὅτι τὸ εἶδος καὶ ἡ μορφή τῆς κάλπης προσδιορίζονται κυρίως ἀπὸ τὴν παράδοση τῶν ταφικῶν ἐθίμων ὅπως ἔχουν διαμορφωθεῖ καὶ λειτουργοῦν στὴν ἐκάστοτε κοινωνικὴ ἱεραρχία. Κατ' ἐπέκταση οἱ συσχετισμοὶ ποῦ ἀφοροῦν τὴν κοινωνικὴ θέση τοῦ ἀπελθόντος ἀναπόφευκτα καταλήγουν συχνὰ σὲ πολὺ συγκεκριμένους προσδιορισμοὺς τοῦ τάφου καὶ τοῦ νεκροῦ καὶ στὴν ἐρμηνεία πολλῶν πλούσιων ταφῶν ὡς «ἡρωικῶν»⁵⁶³.

Πολὺ συχνότερα ὅμως ἡ ἐπιλογή τοῦ τεφροδόχου συνδέεται στὴ σύγχρονη ἔρευνα μὲ ἓνα ἰδιαίτερο συμβολισμὸ ποῦ ἀναφέρεται στὸ φύλο τοῦ νεκροῦ. Στὴν Ἀττικὴ ὁ πιὸ κοινὸς τύπος τεφροδόχου κάλπης γιὰ τοὺς ἐνήλικες παραμένει ὁ πῆλινος τροχήλατος ἀμφορέας. Ἐχει παρατηρηθεῖ ὅτι κατὰ τὴν Πρωτογεωμετρικὴ καὶ Γεωμετρικὴ περίοδο ὁ τύπος τοῦ ἐπιλαίμιου ἀμφορέα χρησιμοποιεῖται κατὰ κανόνα γιὰ ἀνδρικές ταφές, ἐνῶ ἡ ἐπιώμια καὶ ἡ ἐπιγίαστρια παραλλαγή του πιστεύεται ὅτι συνδέονται μὲ γυναικεῖες ταφές καύσεως⁵⁶⁴. Στὴν περίπτωση ποῦ ἰσχύει στὴ Νάξο ἀνάλογη παράδοση γιὰ τὸ τεφροδόχο ἀγγεῖο τότε οἱ ἐπιλαίμιοι ἀμφορεῖς *ἀρ. κατ. 1* καὶ *ἀρ. κατ. 2* θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθοῦν καὶ λόγω τοῦ μεγέθους τους ὡς προερχόμενοι ἀπὸ ἀνδρικές ταφές τοῦ Νότιου νεκροταφείου, ἐνῶ ὁ ἐπιγίαστριος ἀμφορέας ἀπὸ τὴ Γρόττα (εἰκ. 25, πίν. 56 - 59), ὁ γνωστὸς ὡς «ἀμφορέας Κοντολέοντος» ποῦ ὑπῆρξε τεφροδόχο ἀγγεῖο, θὰ ἔπρεπε νὰ συνδεθεῖ μὲ γυναικεῖα ταφὴ καύσεως.

Μὲ γυναικεῖες ταφές καύσεως ἔχουν συνδεθεῖ, ἰδιαίτερα στὴν Ἀττικὴ, καὶ τὰ χειροποίητα ἀγγεῖα⁵⁶⁵. Γενικὰ ὅμως δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει ἀπαράβατη λειτουργία τῶν σχημάτων καὶ τοῦ πιθανοῦ συμβολισμοῦ τους ὅταν τὸ ἀγγεῖο χρησιμοποιεῖται ὡς

562. Βλ. σχετικὰ MORRIS, *Ταφικὰ τελετουργικὰ ἔθιμα*, 4 κέ.

563. Ἡ συχνότητα τῶν πῆλινων τεφροδόχων στὰ νεκροταφεῖα τῶν Πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων θεωρεῖται ὅτι ὑπογραμμίζει τὴ σπουδαιότητα ποῦ ἀπέδιδαν στὰ μεταλλικὰ ἀγγεῖα καὶ τὶς τεχνικὲς ἢ τὰ ὑλικά ποῦ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν κατασκευὴ τους. Ἐνδεικτικὸ αὐτοῦ τοῦ φαινομένου καὶ τῶν ἐρμηνειῶν σὲ ὅποιες ὁδηγεῖ ἀποτελεῖ τὸ γεγονός ὅτι ἡ τέφρα τοῦ νεκροῦ στὴν ἰδιαίτερα πλούσια καὶ σημαντικὴ ταφὴ στοῦ «ἡρώ» τοῦ Λευκαντιοῦ (M. PORHAM - E. TOULOURA - L.H. SACKETT, *The hero of Lefkandi*, *Antiquity* 46, 1982, 169-174 πίν. XXIV) εἶχε τοποθετηθεῖ σὲ ἓνα παλαιὸ χάλκινο ἀμφοροειδὴ κρατήρα ἀπὸ τὴν Κύπρο. Προφανῶς ἡ χρῆση ἑνός «ἐξωτικοῦ» κειμηλίου, ὅπως ἦταν τὸ χάλκινο κυπριακὸ ἀγγεῖο τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, λειτούργησε ἐδῶ ὡς δείκτης κύρους καὶ ὡς ἔκφραση τῆς ἰδιαίτερα ξεχωριστῆς θέσης τοῦ ἀπελθόντος στὴν κοινωνία.

564. Βλ. σχετικὰ J. BOARDMAN, *Sex differentiation in grave vases*, *AION* 10, 1988, 171-179.

565. Βλ. σχετικὰ *Ker.* VI, 140-141 καὶ 27 σημ. 65.

τεφροδόχος κάλπη. Ὁ τύπος τοῦ μεγάλου χειροποίητου διακοσμημένου πίθου *ἀρ. κατ.* 59 ποῦ θεωρεῖται ὅτι λειτούργησε ὡς τεφροδόχο ἀγγεῖο στὸν τάφο Γ - 1937 τοῦ Γυμνασίου εἶναι γνωστὸς καὶ ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων στὸ Τσικαλαριό, ὅπου ὁμοῦς εἶχε ἄλλο ρόλο. Στὸν λακκοειδῆ τάφο τοῦ τύμβου 14 αὐτοῦ τοῦ νεκροταφείου, ὅπου ὁ νεκρὸς εἶχε καεῖ ἐντὸς τοῦ λάκκου ποῦ κάλυπτε ὁ τύμβος, μεταξὺ τῶν δεκατριῶν ἀγγείων ποῦ εἶχαν συναποτεθεῖ περιλαμβάνεται καὶ ἓνας χειροποίητος πίθος ἀνάλογος πρὸς αὐτὸν τοῦ τάφου Γ - 1937 τοῦ Γυμνασίου⁵⁶⁶. Ἀλλὰ παρόμοιοι πίθοι γεμάτοι ἄμμο βρέθηκαν στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο τοῦ Τσικαλαριοῦ στὴν ἐξωτερικὴ περιφέρεια τοῦ τύμβου 10 καὶ δίπλα στὴν πρωτογενῆ πυρὰ ποῦ ἐκάλυπτε ὁ τύμβος 6 ποῦ ἦταν ἀσύλητος⁵⁶⁷. Ἀπὸ αὐτὴν τὴν πολλαπλότητα τῶν χρήσεων στὸ ἴδιο νεκροταφεῖο προκύπτει σαφῶς ὅτι στὰ πλαίσια τῆς ταφικῆς τελετουργίας ὁ ρόλος τοῦ συγκεκριμένου ἀγγείου σαφῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑποτεθεῖ ὅτι ἦταν πάντοτε ὁ ἴδιος.

Ἀντιθέτως, παρὰ τὶς ἀσάφειες καὶ τὶς ἀβεβαίωτες ποῦ συνήθως προκύπτουν ἀπὸ τὸ ὑλικό, τὰ κτερίσματα τῶν ταφῶν καύσεων ἀποδεικνύονται συχνὰ περισσότερο εὐγλωττα γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ φύλου καὶ ἐνίοτε γιὰ τὴν ἡλικία τοῦ νεκροῦ⁵⁶⁸. Μὲ τὰ κτερίσματα, ὅπως καὶ μὲ τοὺς ἐναγισμοὺς ἢ τὶς χοές, οἱ ζωντανοὶ εὐφραίνονται τὸν ἀπελθόντα προσφέροντάς του αὐτὰ ποῦ πιστεύεται ὅτι εἶναι ἀπαραίτητα στὸν μεταθανάτιο βίον του. Ἀγγεῖα, κοσμήματα, ὅπλα ἀλλὰ καὶ εἰδώλια ἢ ὁμοιώματα ἀντικειμένων θεωροῦνται ὅτι ἔχουν συμβολικὸ χαρακτήρα γιὰτὶ ἐκφράζουν τὶς προτιμήσεις τοῦ ἀπελθόντος ἐν ζωῇ καὶ συνεπῶς προσφέρουν ἄμεσα στοιχεῖα γιὰ τὸ φύλο καὶ τὴν ἡλικία του. Ὡστόσο, ἀπὸ τὶς προσπάθειες ποῦ ἔχουν γίνει νὰ διακριθεῖ μία τυπολογία ἀνδρικών, γυναικείων ἢ παιδικῶν κτερισμάτων τῶν τάφων τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου προκύπτει ὅτι λίγα ἀντικείμενα εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθοῦν ἐνδεικτικὰ τοῦ φύλου ἢ τῆς ἡλικίας τοῦ νεκροῦ, ἐκτὸς ἴσως ἀπὸ τὶς περιπτώσεις τῶν παιδικῶν ταφῶν⁵⁶⁹.

Ἀναμφισβήτητο κτερίσμα ἀνδρικῆς ταφῆς παραμένουν μόνον τὰ ὅπλα καὶ γιὰ τοῦτο ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς γνωστοὺς τάφους τοῦ Νότιου νεκροταφείου ποῦ εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθεῖ ὡς ἀσφαλῶς ἀνδρική ταφή εἶναι ὁ τάφος τῆς συστάδας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς 1935 ποῦ περιεῖχε ὅπλα. Ἡ κτέριση τῶν νεκρῶν μὲ τὰ ὅπλα τοὺς ἀποτελεῖ γνωστὴ συνήθεια στοὺς ἐνταφιασμοὺς τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, ἐνῶ ἀργότερα κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο τὸ ἔθιμο ἐφαρμόζεται στὶς ταφές καύσεως⁵⁷⁰. Ἰδιαίτερα συχνὴ εἶναι στὴν Ἀττικὴ ἢ πρακτικὴ τοῦ «φονευμένου» ξίφος ποῦ μαρ-

566. Βλ. ΑΔ 21, 1966, 393 σχ. 6, πίν. 412β.

567. Γιὰ τοὺς πίθους τοῦ τύμβου 6 βλ. ΑΔ 20, 1965, 517 καὶ πίν. 650, γ καὶ 651, β. Γιὰ τοὺς πίθους τοῦ τύμβου 10 αὐτόθι, 522 καὶ πίν. 651, γ-δ.

568. Βλ. STRÖMBERG, ὁ.π. (σημ. 516), 110 κέ.

569. Γιὰ τὸν ρόλο καὶ τὴν ἐρμηνεῖα τῶν κτερισμάτων γενικὰ βλ. P. STENGEL, *Opferbräuche der Griechen* (Leipzig 1910). S. EITREM, *Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer* (Kristiania 1915). Ἐπίσης, ΧΑΓΟΡΑΡΙ, *Grabsitten*, 63 κέ.

570. Βλ. STRÖMBERG, ὁ.π. (σημ. 516), 81-82. CHR. SOURVINOU-INWOOD, A trauma in flux: Death in the Eighth century and after στὸ R. HÄGG (ἐκδ.), ὁ.π. (σημ. 552), 33-48. Τῆς ἰδίας, Male and female, public and private, ancient and modern στὸ E. D. REEDER (ἐκδ.), *Pandora* (London 1995), 111-119.

τυρεΐται καὶ σὲ ἄλλες περιοχές⁵⁷¹. Σύμφωνα μὲ τὸ ἔθιμο αὐτὸ τὸ χάλκινο ἢ σιδερένιο ξίφος ποὺ εἶναι πάντοτε τύπου Naue II, καίγεται στὴν πυρὰ μαζί μὲ τὴ σορὸ καὶ στὴ συνέχεια καθὼς εἶναι ἀκόμη πυρακτωμένο τυλίγεται γύρω ἀπὸ τὸν λαιμὸ τοῦ τεφροδόχου ἀγγείου προφανῶς γιὰ νὰ ἐξασφαλισθεῖ ἔτσι ἡ ἀποκλειστικότητα τῆς χρήσης ποὺ εἶχε ἐν ζωῇ ὁ ἀπελθὼν. Μὲ αὐτὴ τὴ διαδικασία ὅμως ἀναπόφευκτα τὸ ξίφος καταστρέφεται μερικῶς ἢ ὀλικῶς ἀπὸ τὴν ταχύτερη ἀποσύνθεση ποὺ διαδέχεται τὴν καύση. Γιὰ τοῦτο τὰ σιδερένια ὄπλα ποὺ ἀναφέρονται συχνὰ ὅτι βρέθηκαν σὲ γεωμετρικὲς ταφές εἶναι ἰδιαίτερα ὀξειδωμένα καὶ ἀποσπασματικά, ὅπως προφανῶς πρέπει νὰ ἦταν καὶ στὴν περίπτωση τοῦ τάφου τῆς συστάδας τῆς Ἁγίας Παρασκευῆς στὸ Νότιο νεκροταφεῖο.

Ἐνα ἄλλο στοιχεῖο τὸ ὁποῖο συνήθως παραπέμπει ἄμεσα σὲ ἀνδρική ταφή εἶναι οἱ παραστάσεις μάχης ἢ κυνηγίου στὰ ἀγγεῖα τοῦ τάφου, ὅπως ἡ παράσταση ποὺ εἰκονίζεται στὸ ὄστρακο *ἀρ. κατ. 31*. Οἱ σκηνές αὐτοῦ τοῦ τύπου στὰ γεωμετρικὰ ἀγγεῖα ἔχουν χαρακτηριθεῖ ὡς «σκηνές γνήσιας ἀνδρικής ὀμηρικῆς ζωῆς» καὶ γιὰ τοῦτο θεωρεῖται ὅτι προσιδιάζουν σὲ νεκρὸ ἄνδρα ποὺ ἤθελε νὰ ἔχει σύμφωνα μὲ τὶς πεποιθήσεις τῆς ὀμηρικῆς κοινωνίας τὴν φήμη «ἀνδρὸς ἔξοχ' ἀρίστου»⁵⁷². Ἀλλὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸν ἡρωικὸ χαρακτήρα ποὺ ἐνδεχομένως νὰ προσέδιδε στὴν ταφή ἢ σκηνὴ μάχης, σαφῶς ὑπεδείκνυε πρακτικὴ ποὺ κατὰ κανόνα δὲν προσιδιάζει στὴ ζωὴ τῶν γυναικῶν τῆς περιόδου, ἐνῶ ἀποτελεῖ τυπικὸ γνῶρισμα καὶ πιθανότατα καύχημα τοῦ βίου τῶν ἀνδρῶν.

Οἶνοχόες καὶ πρόχοι ὡς ἀγγεῖα πόσεως θεωροῦνται συμποσιακὰ καὶ κατὰ συνέπεια θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι τυπικὰ κτερίσματα ἀνδρικών ταφῶν, ὅπως καὶ οἱ σκύφοι ἢ οἱ κύαθοι⁵⁷³. Ἀλλὰ ἔχει πλέον ἀποδειχθεῖ ὅτι ἀγγεῖα σὲ αὐτὰ τὰ σχήματα δὲν χρησιμοποιοῦνται μόνον ὑπὸ τὴ συμποσιακὴ τους ιδιότητα ἀποκλειστικὰ σὲ ἀνδρικές ταφές, ἀλλὰ συχνὰ συνοδεύουν γυναῖκες ἢ παιδιὰ στὸν τάφο, ὅπου προφανῶς λειτουργοῦσαν, μεταφορικὰ ἢ πραγματικά, γιὰ ὑγρὲς προσφορές⁵⁷⁴.

Λήκυθοι καὶ ἀρύβαλλοι συνδέονται μὲ τὰ ἀρωματικὰ ἔλαια καὶ συχνὰ χρησιμοποιοῦνται σὲ παιδικές ταφές⁵⁷⁵. Ἐχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο ἡ λήκυθος ἀποτελεῖ σπανιότερα κτερίσμα σὲ ταφές ἐνηλίκων, ἀλλὰ τότε πρόκειται γιὰ πολλὲς καὶ ὄχι μία⁵⁷⁶. Ὡστόσο, δὲν προκύπτει ὅτι τὸ ἴδιο ἴσχυε καὶ ἀργότερα κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο, ἐνῶ ἀπὸ τὴ λειτουργία καὶ τῶν δύο ἀγγείων ὡς ἀρωματοδοχείων εἶναι προφανές ὅτι ἀσφαλῶς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς κτερίσμα καὶ σὲ ταφές ἐνηλίκων, ὄχι κατ' ἀνάγκην ἀνδρικών.

571. Βλ. π.χ. *Lefkandi I*, πίν. 245 T 14,4.

572. Βλ. σχετικὰ Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, ὅ.π. (σημ. 509), 12.

573. Γιὰ τὸν προβληματισμὸ σχετικὰ μὲ τὰ ἀγγεῖα πόσεως καὶ τὴν ταφικὴ χρήση τους βλ. STRÖMBERG, ὅ.π. (σημ. 516), 83. Ἐπίσης, J. N. COLDSTREAM, *Drinking and eating in Euboean Pithekoussai* στὸ Μ. BATS - B. D'AGOSTINO (ἐκδ.), *Euboica. L'Euboea e la presenza euboica in Calcidica e in Occidente*, *Coll. CJB 16/AION ArchStAnt-Quaderno 12*, 1998, 303-310.

574. Βλ. STRÖMBERG, ὅ.π. (σημ. 516), 103.

575. Αὐτόθι.

576. Βλ. C. WOOLFITT, ὅ.π. (σημ. 505), 104.

Ἐναντιθέτως οἱ πυξίδες μὲ ἓνα ἢ περισσότερα ἰπιάρια στὸ πῶμα ποὺ ἀνευρίσκονται στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Κεραμικοῦ στὴν Ἀθήνα, ἂν καὶ συσχετίζονται μὲ τὴν οἰκονομικὴ κατάστασι τοῦ νεκροῦ δὲν θεωροῦνται ἀποκλειστικὸ στοιχεῖο ἀνδρικής ταφῆς⁵⁷⁷. Πολὺ πὺ συχνὰ οἱ πυξίδες αὐτοῦ τοῦ τύπου στὴν Ἀττικὴ ἀνευρίσκονται σὲ τάφους γυναικῶν καὶ γιὰ τοῦτο ἐρμηνεύονται ὡς χαρακτηριστικὰ τῆς κοινωνικῆς προέλευσῆς τους⁵⁷⁸. Πυξίδες αὐτοῦ τοῦ τύπου εἶναι γνωστὲς στὴ Νάξο ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῶν τύμβων στὸ Τοικαλαριὸ καὶ ἀπὸ τὸ Νότιο νεκροταφεῖο, ὅπου μαρτυροῦνται ἔμμεσα ἀπὸ τὸ εἰδῶλιο ἵππου *ἀρ. κατ.* 58, ἀλλὰ ἡ ἐνδεχόμενη συσχέτισή τους μὲ τὸ φύλο τοῦ νεκροῦ κατὰ τὰ ἀττικὰ πρότυπα παραμένει ἀσαφής.

Τὰ εἰδῶλια, ὅπως καὶ τὰ ὁμοιώματα, θεωροῦνται κτερίσματα μὲ ἰδιαίτερα συμβολικὴ σημασία καὶ ἡ παρουσία τους στὸν τάφο πιστεύεται ὅτι χαρακτηρίζει ταφὴ ἀτόμου νεαρᾶς ἡλικίας⁵⁷⁹. Στὰ πλαίσια αὐτὰ μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι στὸ Νότιο νεκροταφεῖο ἔχουμε τοῦλάχιστον δύο ταφές νεαρῶν ἀτόμων στὰ ὅποια ἀποδόθηκαν οἱ πρέπουσες τιμὲς μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση. Ἀπὸ αὐτὲς ὁ «τάφος τῶν ὑποδημάτων» πρέπει νὰ ἀνήκει σὲ νεαρὴ γυναίκα γιὰτὶ ὁ τύπος τοῦ ὑποδήματος θεωρεῖται γυναικεῖος, ἀλλὰ καὶ γιὰτὶ ὅλες οἱ γνωστὲς ταφές μὲ ἀνάλογο κτερίσμα στὴν Ἀττικὴ εἶναι ταφές νεαρῆς γυναίκας⁵⁸⁰. Κατὰ συνέπεια καὶ ὁ τάφος ὑποδημάτων τοῦ Νότιου νεκροταφείου πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τάφος νεαρῆς γυναίκας, ἐὰν τὰ δεδομένα καὶ οἱ ἀντιλήψεις ποὺ ἴσχυαν στὴν Ἀττικὴ ἐφαρμόζονταν καὶ στὶς Κυκλάδες. Οἱ δύο οἰνοχόες *ἀρ. κατ.* 13 καὶ 14 ποὺ βρέθηκαν στὸν ἴδιο τάφο δὲν πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἐμπόδιο σὲ αὐτὴ τὴν ταύτιση γιὰτὶ καὶ στὸν τάφο τῆς Ἀγορᾶς ποὺ περιεῖχε πῆλινα ὑποδήματα ὑπῆρχαν οἰνοχόες, ὅπως καὶ κἀνθαροὶ καὶ σκύφοι⁵⁸¹.

Ἐναντιθέτως τὸ φύλο τοῦ νεκροῦ στὴν ταφὴ Α - 1937 ποὺ περιεῖχε μεταξὺ τῶν κτερισμάτων καὶ τὰ εἴκοσι ἕξι εἰδῶλια πτηνῶν δὲν προκύπτει εὐκόλα. Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς ἀγγείων θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ χαρακτηριστικὸ ἀνδρικής ταφῆς, ἀλλὰ πολλὰ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἔχουν μαστοειδεῖς ἀποφύσεις. Τὰ ἀγγεῖα μὲ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις ἔχουν θεωρηθεῖ ὅτι ὑπαινίσσονται γυναικεῖα θεότητα καὶ κατὰ συνέπεια ὡς κτερίσματα προσιδιάζουν σὲ γυναικεῖες ταφές⁵⁸². Ὡστόσο κατὰ μία ἄλλη ἐρμηνεία ἡ παρουσία τους σὲ ταφές ποὺ κατὰ τὰ ἄλλα κρίνονται ὡς ἀνδρικές θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ δικαιολογηθεῖ ὡς προσφορὰ γυναικῆς πρὸς τὸν νεκρὸ ἄνδρα⁵⁸³.

Ὁ μεγάλος ἀριθμὸς κυάθων μὲ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις ποὺ βρέθηκε στὸν τάφο Α - 1937 τοῦ Νότιου νεκροταφείου ὑποδηλώνει παράλληλα ἓναν ἰδιαίτερο συμβολισμό ποὺ προφανῶς εἶναι ὁ ἴδιος μὲ αὐτὸν ποὺ ὑπαινίσσεται ὁ μεγάλος ἀριθμὸς πτηνῶν

577. Βλ. Β. ΒΟΗΝ, *Ker.* XIII, 7-10.

578. Γιὰ τὸν σχετικὸ προβληματισμὸ βλ. J. N. COLDSTREAM, *The rich lady of Areiopagus and her contemporaries*, *Hesperia* 64, 1995, 391-401.

579. Βλ. ΧΑΓΟΡΑΡΙ, *Grabsitten*, 64.

580. Βλ. Α. Ν. ΣΚΙΑ, *ΑΕ* 1998, 103-104 («τάφος Α» τῆς Ἐλευσίνας), Φ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *ΑΔ* 19, 1964, Β1, 54 (τάφος τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου 20 στὴν Ἀθήνα), R. YOUNG, *Hesperia* 18, 1949, 282 (τάφος πλησίον Ἀγορᾶς Ἀθηνῶν).

581. R. YOUNG, *Hesperia* 18, 1949, πίν. 67.

582. Βλ. J. ΒΟΥΖΕΚ, *Eirene* 8, 1970, 105.

583. Βλ. Μ. ΜΠΡΟΥΣΚΑΡΗ, ὅ.π. (σημ. 509), 12.

της ίδιας ταφής. Ἡ ἐναπόθεση ζεύγους ἀγγείων σὲ τάφο ἔχει συνδεθεῖ μὲ ἀντιλήψεις καὶ τελετουργίες ποὺ συνδέονται μὲ τὴ λατρεία τοῦ νεκροῦ καὶ προφανῶς ἀνάλογη ἐρμηνεῖα πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ καὶ στὰ ὅμοια πολλαπλὰ κτερίσματα⁵⁸⁴.

Εἶναι γενικὰ ἀποδεκτὸ ὅτι στὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ κοινωνία, ὅπως καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες, ἡ ταφικὴ διαδικασία ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος τελετῆς μύησης τοῦ ἀπελθόντος στὴ μεταθανάτια ζωὴ («rite de passage»)⁵⁸⁵. Γιὰ τοῦτο ἡ τελετουργία ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ τὰ κτερίσματα ποὺ τοῦ προσφέρονται, στοχεύουν στὴν προετοιμασία τοῦ νεκροῦ γιὰ τὸ μεγάλο ταξίδι καὶ τὸν ἐφοδιασμό του μὲ ὅλα ὅσα θὰ χρειασθεῖ. Ὡστόσο, ἡ προσπάθεια τῶν ἐπιζώντων νὰ λειτουργήσουν σωστὰ σὲ αὐτὴν τὴν τελετὴ καθορίζεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὶς θρησκευτικὲς ιδέες, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ τους θέση. Τὸ ἔθιμο τῆς ἀπονομῆς τιμῶν στὸν ἀπελθόντα μὲ τὴν πρέπουσα κτέριση ποὺ ἐπιβραβεύει τὸν ἡρωικὸ βίον φαίνεται κατ' ἀρχὴν νὰ ἀνήκει καὶ νὰ χαρακτηρίζει τὶς πλούσιες ἀνδρικές ταφές τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου. Ὅμως συχνὰ στὰ Γεωμετρικὰ νεκροταφεῖα ἰδιαίτερα πλούσια κτερισμένες εἶναι οἱ γυναικεῖες καὶ οἱ παιδικές ταφές⁵⁸⁶. Εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ «γέρας θανόντων» τῆς ὁμηρικῆς κοινωνίας ἀποτελεῖ ἐπίσης κοινωνικὴ προβολὴ γιὰ τοὺς ἐπιζῶντες καὶ γιὰ τοῦτο δὲν περιορίζεται σὲ ἀνδρικές ταφές⁵⁸⁷.

Τὸ εἶδος, ἡ ποσότητα καὶ ἡ ποιότητα τῶν κτερισμάτων ἐνὸς τάφου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ κατάσταση τοῦ νεκροῦ καὶ ἐκφράζει τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας, ἀλλὰ παράλληλα καὶ τὶς σχέσεις της μὲ ἄλλες περιοχές. Οἱ πλουσιότατα κτερισμένοι τάφοι τῶν νεκροταφείων τῆς Κνωσοῦ ἢ τοῦ Λευκαντιοῦ γιὰ παράδειγμα ὄχι μόνον ὑποδηλώνουν τὴν εὐημερία τῆς κοινωνίας τῶν Σκοτεινῶν Χρόνων σὲ αὐτὲς τὶς πόλεις, ἀλλὰ καθιστοῦν σαφεῖς καὶ τὶς σχέσεις ποὺ ἐνδεχομένως εἶχαν οἱ κάτοικοι τοῦ οἰκισμοῦ μὲ ἄλλες, ἐνίοτε ὑπερπόντιες περιοχές⁵⁸⁸. Ἡ ἀξιοπιστία τῶν συμπερασμάτων ὅμως σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις ἐξαρτᾶται σχεδὸν ἀπόλυτα ἀπὸ τὴ μελέτη καλὰ διατηρημένων συνόλων γιατί μόνον τότε οἱ συνολικὲς ἐκτιμήσεις τῶν κτερισμάτων ἐνὸς νεκροταφείου εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγήσουν στὴν προσέγγιση τῶν δομῶν καὶ τοῦ ἐπιπέδου τῆς κοινωνίας⁵⁸⁹.

584. Βλ. WOOLFITT, ὁ.π. (σημ. 505), 104. ΧΑΓΟΡΑΡΙ, *Grabsitten*, 62.

585. Βλ. MORRIS, *Burial and Society*, 29-36.

586. Βλ. ΧΑΓΟΡΑΡΙ, *Grabsitten*, 64-66.

587. Γιὰ τὸ «γέρας θανόντων» βλ. R. S. J. GARLAND, *Geras Thanonton: An Investigation into the Claims of the Homeric Dead*, *BICS* 29, 1982, 69-80. Ἐπίσης, E. WALTER-ΚΑΡΥΔΗ, Γέρας θανόντων. Ἡ τίμηση τῶν νεκρῶν στὰ ὁμηρικὰ ἔπη καὶ στὴν πρῶτη Ἀθήνα, *ΕΥΧΗΝ ΟΔΥΣΣΕΙ, Πρακτικὰ τοῦ Ζ Συνεδρίου γιὰ τὴν Ὀδύσεια, Ἰθάκη, 3-8 Σεπτεμβρίου 1993* (1995), 159-181. Γιὰ παράδειγμα, τὸ περίφημο ὁμοίωμα «σιτοβολῶνα» ποὺ βρέθηκε σὲ τάφο νεαρῆς γυναίκας στὴν Ἀθήνα πλησίον τῆς Ἀγορᾶς στὴν περιοχή τοῦ Ἀρείου Πάγου (*Hesperia* 37, 1968 πίν. 24-27) θεωρεῖται ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν σύμβολο τῆς κοινωνικῆς τάξης τῆς εὐπορῆς νεαρῆς γυναίκας ποὺ εἶναι θαμμένη στὸν τάφο· βλ. σχετικὰ J. N. COLDSTREAM, ὁ.π. (σημ. 578), 395.

588. Βλ. σχετικὰ J. N. COLDSTREAM, *Knossos and Lefkandi: The Attic Connections* σὲ D. EVELY-I. LEMOS-S. SHERRATT (ἐκδ.), *Minotaur and Centaur. Studies in the archaeology of Crete and Euboea presented to Mervyn Popham*, *BAR International Series* 638, 1996, 133-145.

589. Βλ. WHITLEY, *Style and Society*, 23-33.

Τὰ σπαράγματα τῶν τάφων τοῦ Νότιου νεκροταφείου ποὺ διασώθηκαν ὡς τὶς ἡμέρες μας ἀπέχουν πολὺ ἀπὸ τὶς δυνατότητες μιᾶς πλήρους ἀνάλυσης, ἀλλὰ δὲν ἀφήνουν ἀμφιβολία ὅτι ἡ ναξιακὴ κοινωνία τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς δὲν ἦταν ἀπομονωμένη. Ἀντιθέτως, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τοὺς κεραμεικοὺς ρυθμοὺς, οἱ Νάξιοι γνώριζαν καλὰ τὰ σύγχρονά τους καλλιτεχνικὰ καὶ προφανῶς ἰδεολογικὰ ρεύματα, ἀλλὰ ἀκολουθοῦσαν κυρίως τὰ ἀττικά⁵⁹⁰. Κάποιες ἐνδεχομένως κυπριακὲς ἐπιδράσεις σὲ καλλιτεχνικὸ μᾶλλον παρὰ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο ποὺ διαφαίνονται ἀπὸ τὴ μορφολογία τῶν ειδωλίων πτηνῶν εἶναι ἀπολύτως εὐεξήγητες καθὼς ἡ θέση τοῦ νησιοῦ στὸ κέντρο τοῦ Αἰγαίου προφανῶς τὸ μετέτρεπε συχνὰ σὲ ἀναγκαῖο σταθμὸ τῶν ταξιδιῶν τῶν Ἀθηναίων πρὸς τὴν Κρήτη ἢ τῶν Εὐβοέων στὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο⁵⁹¹.

Τὸ μεγάλο ταξίδι στὸν ἄλλο κόσμο: Ὁμοιώματα ὑποδημάτων

Ὁ συμβολισμὸς τῆς κτερισματικῆς χρήσης τῶν ὑποδημάτων πρέπει νὰ σχετίζεται πρωτίστως μὲ τὶς θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴ μεταθανάτια ζωὴ καὶ τὴν ἔννοια τοῦ ταξιδιοῦ στὸν ἄλλο κόσμο⁵⁹². Ἔχει ὑποστηριχθεῖ μὲ ἐθνογραφικὰ παράλληλα ὅτι τὰ ὁμοιώματα ὑποδημάτων τοποθετοῦνται στὸν τάφο γιὰ νὰ προσφέρουν τὴ δυνατότητα στὸ πνεῦμα τοῦ ἀπελθόντος ἀμέσως μόλις ἐλευθερωθεῖ ἀπὸ τὴ σάρκα καὶ τὰ ὅσα νὰ ἀρχίσει χωρὶς καθυστέρηση τὴν πορεία του πρὸς τὸν ἄλλο κόσμο⁵⁹³. Ἡ ἄποψη αὐτὴ ἀποτελεῖ τὴν τέλεια ἐξήγηση τοῦ ἐθίμου γιὰτὶ βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη ἀρμονία μὲ τὶς μεταφυσικὲς πεποιθήσεις τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου. Ὡστόσο, δὲν πρέπει νὰ ἀποκλεισθεῖ ἡ συσχέτισή του μὲ ἐνδεχόμενη ἀσθένεια καὶ προβλήματα τῶν ἀποθανόντων μὲ τὰ πόδια τους.

Ἡ ἔμφαση στὸ ταξίδι ποὺ ὑποκρύπτει ἡ διπλὴ κτέριση μὲ ὁμοιώματα ὑποδημάτων κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ δύο ἀθηναϊκὲς ταφές, τονίζεται περισσότερο ἀπὸ τὴν παράλληλη ἐναπόθεση ὁμοιώματος πέλματος στὸν ἴδιο τάφο⁵⁹⁴. Ἀργότερα τοποθετοῦνται στοὺς τάφους ἀκόμη καὶ ἀληθινὰ ὑποδήματα,

590. Γιὰ τὴν ἀττικὴ ἐπιρροὴ στὶς Κυκλάδες κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ ἐποχὴ ποὺ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀθηναϊκὴ ἐπικυριαρχία στὸ ἱερὸ τῆς Δήλου βλ. Κ. Α. SHEEDY, Attic and atticizing pottery in the Cyclades during the Eighth century B.C. στὸ J.P. DESCOEUDRES (ἐκδ.), *EYMOYΣΙΑ, Ceramic and Iconographic Studies in honour of A. Cambitoglou*, Med. Arch., Suppl. 1, 1990, 31-40. ΚΟΥΡΟΥ, *Ναξιακὴ ναυονομία*, 268-270.

591. Σχετικὰ μὲ τὰ πρῶτα μεταμυκηναϊκὰ ταξίδια τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο βλ. Ν. COLDSTREAM, Early Greek Visitors to Cyprus and the Eastern Mediterranean στὸ V. TATTON-BROWN (ἐκδ.), *Cyprus and the East Mediterranean in the Iron Age. Proceedings of the Twelfth British Museum Classical Colloquium, London 1988*, 90-96.

592. Βλ. σχετικὰ Ε. VERMEULE, *Aspects of death in Early Greek art and poetry*, Sather Classical Lectures 46, (Berkeley and Los Angeles 1979), 65. Π. ΛΕΚΑΤΣΑΣ, *Ἡ Ψυχὴ. Ἡ ἰδέα τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ἀθανασίας τῆς καὶ τὰ ἔθιμα τοῦ θανάτου* (Ἀθήνα 1957), 225 κέ. Ε. RHODE, *Ψυχὴ. Ἡ λατρεία τῶν ψυχῶν καὶ οἱ ἀντιλήψεις περὶ ἀθανασίας στοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας*, Α. ΜΕΤ. Κ. Παυλογεωργιάτου (Ἀθήνα 1998), 198 κέ.

593. F. W. ROULSEN, *Die Dipylongräber und die Dipylon Vasen* (Leipzig 1905), 31.

594. Γιὰ τὰ διπλὰ ζεύγη βλ. Μ. ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ, *Tottenkult*, *ArchHom.* III, Kap. W, 100. Στὸν τάφο τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου 20 μαζὶ μὲ τὰ δύο ζεύγη πηλίνων ὁμοιωμάτων ὑπῆρχε καὶ ἓνα πηλινὸ ὁμοίωμα πέλματος μὲ ὀπὴ γιὰ ἀνάرتση βλ. ΑΔ 19, 1964, Β1, 55. Τὸ ἔθιμο εἶναι εὐρύτητα διαδομέ-

συνήθως σανδάλια⁵⁹⁵. Ὁ ιδιαίτερος ταφικὸς συμβολισμὸς τοῦ ὑποδήματος καὶ ἡ σχέση του μὲ σημαντικὲς μεταθανάτιες ἀντιλήψεις μαρτυρεῖται στὰ ὕστερα χρόνια ἀπὸ διάφορες καλλιτεχνικὲς ἐκφράσεις στὰ νεκροταφεῖα, ἀπὸ τὰ ὅποια ἡ πλέον γνωστὴ εἶναι μία μεγάλη λίθινη σαρκοφάγος σὲ μορφή ὑποδήματος⁵⁹⁶.

Τὸ ἔθιμο τῆς κτέρισης τῶν τάφων μὲ ὁμοιώματα ὑποδημάτων ποὺ μαρτυρεῖται στὴν Ἀττικὴ, τὴν Κορινθία, τὴν Ἀργολίδα καὶ τὶς Κυκλάδες δὲν εἶναι νέο στὸν χῶρο τοῦ Αἰγαίου κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο. Ἡ πρακτικὴ εἶναι καλὰ γνωστὴ στὸν μυκηναϊκὸ κόσμον⁵⁹⁷, ἀλλὰ ἡ ἀπουσία στοιχείων γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ἐθίμου στὶς ἀρχὲς τῆς Μεταμυκηναϊκῆς περιόδου, ἂν καὶ δὲν ἀποκλείει, ὡστόσο καθιστᾷ τὴ θεωρία γιὰ ἀδιάκοπη συνέχεια αὐτῆς τῆς παράδοσης μάλλον εὐάλωτη. Ἡ προτίμηση ὀρισμένων ἀττικῶν καὶ εὐβοϊκῶν κεραμεικῶν ἐργαστηρίων τῆς Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου στὴ διαμόρφωση τοῦ ἄκρου τῆς λαβῆς μερικῶν κυάθων σὲ ἀνθρώπινη κνήμη ἐνδέχεται νὰ σχετίζεται μὲ τὴν παράδοση τῆς κτερισματικῆς χρήσης τῶν ὑποδημάτων ἀλλὰ δὲν καθορίζεται ἀποφασιστικὰ ἀπὸ αὐτὴν⁵⁹⁸.

Ἡ ἐπανεμφάνιση τοῦ ἐθίμου στὸ Αἶγαῖο εἶναι προφανὲς ὅτι σχετίζεται ἄμεσα μὲ συγκεκριμένους θρησκευτικὲς ιδέες καὶ μεταθανάτιες πεποιθήσεις ποὺ ἐπικρατοῦν κατὰ τοὺς Γεωμετρικοὺς χρόνους. Ἄν καὶ οἱ ρίζες αὐτῶν τῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων ἀνιχνεύονται σαφῶς στὸν μυκηναϊκὸν κόσμον, ἡ παρέμβαση ἄλλων στοιχείων ἀπὸ τὸν σύγχρονό τους πολιτισμικὸ ὀρίζοντα ἐνδέχεται νὰ ἔχει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν τελικὴ διαμόρφωση τῶν θρησκευτικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ιδεῶν.

Θεωρίες καὶ εἰκόνες τῆς ψυχῆς: Εἰδώλια πτηνῶν

Πρακτικὰ ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσης ἐναλλάσσονται στοὺς τάφους μὲ ἀντικείμενα ποὺ ἔχουν συμβολικὸ καὶ θρησκευτικὸ χαρακτήρα καὶ σ' αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ἀνήκουν καὶ τὰ μικρὰ εἰδώλια τῆς Νάξου *ἀρ. κατ.* 57 ἀπὸ τὸν τάφο Α - 1937. Ἡ πολλαπλότητα τοῦ κτερισματος τῶν εἴκοσι ἕξι πτηνῶν μοιάζει νὰ προσδίδει ιδιαίτερα ἔντονη συμβολικὴ φόρτιση στὸ θέμα, ἐνῶ ἡ ὑπαρξη ὀπῶν ἀνάρτησης στὰ περὰ ὑπαινίσσεται σκόπιμα τὴν ἔννοια τῆς πτήσης. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ παρουσία τῶν πτηνῶν στὸν τάφο πρέπει νὰ σχετίζεται μὲ μίαν ιδιαίτερη καλλιτεχνικὴ καὶ θρησκευτικὴ παράδοση.

Τὸ πτηνὸ ὡς δημοφιλὲς θέμα τῆς τέχνης φαίνεται νὰ συνδέεται ἄμεσα μὲ τὶς θρησκευτικὲς καὶ μεταφυσικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς⁵⁹⁹. Στὴν κρητομυκηναϊκὴ θρη-

νο στὴν Αἴγυπτο ὅπου ὁ νεκρὸς ἐφοδιάζεται συχνὰ μὲ ἓνα πρόσθετο ζεῦγος ὑποδημάτων γιὰ νὰ μπορέσει νὰ βαδίσει ἄνετα στὸν παράδεισον τοῦ Ὁσορι βλ. F.W. POULSEN, ὁ.π. (σημ. 593), 31 καὶ σημ. 2.

595. Βλ. W. K. KOVACSOVICS, Ein Sandalenfund aus dem Kerameikos, *AM* 99, 1984, 265-274 μὲ παλαιότερη βιβλιογραφία.

596. Βλ. KURTZ-BOARDMAN, *Burial Customs*, 63.

597. Βλ. S. MARINATOS, *Kleidung und Haartracht*, *ArchHom.* I, Kap. A, 12. Ἐπίσης, E. VERMEULE, ὁ.π. (σημ. 592), 65-66 εἰκ. 21.

598. Σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ ὁμοιώματα (ὁ.π. σημ. 219) ἡ ἔμφαση εἶναι στὴν ἀπόδοση τῆς κνήμης καὶ ὄχι τοῦ ὑποδήματος.

599. L. BODSON, *Ἱερὰ Ζῷα* (Bruxelles 1975), 94 κέ. E. BEVAN, *Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and Other Olympian Deities*, *BAR Suppl.* 315 (1986), 28 κέ. Τῆς ἰδίας, *Waterbirds and the Olympian Gods*, *BSA* 84, 1989, 163-169.

σκεία ιδιαίτερα στενή θεωρείται ή σχέση του μοτίβου με την επιφάνεια της θεότητας λόγω της συχνής χρήσης του μεταξύ άλλων συμβόλων στο στέμμα πολλών πηλίνων ειδώλων της Θεάς με Ύψωμένα Χέρια⁶⁰⁰. Παράλληλα όμως ή κτερισματική χρήση του πτηνού και ή συχνή παρουσία του μεταξύ τών μοτίβων που χρησιμοποιούνται για τη διακόσμηση τών μινωικών ή μυκηναϊκών σαρκοφάγων έχει επανειλημμένα συνδεθεί με μεταθανάτιες αντίληψεις της εποχής⁶⁰¹. Όμοίως κατά τη Γεωμετρική περίοδο ή πολλαπλότητα του συμβολισμού του πτηνού διαπιστώνεται τόσο στα ιερά, όσο και στα νεκροταφεία. Η απεικόνιση του πτηνού ως παραπληρωματικού μοτίβου στις σκηνές πρόθεσης έρμηνεύεται ως συμβολική από ορισμένους έρευνητές που αποδίδουν χθόνιο χαρακτήρα στο θέμα⁶⁰². Αλλά ή ανάθεση ειδωλίων πτηνών, συνήθως χάλκινων, σε διάφορα ιερά τών Ίστορικών Χρόνων θεωρείται ότι επιβεβαιώνει τη γνωστή από τις φιλολογικές πηγές σύνδεσή τους με ορισμένες θεότητες, όχι πάντοτε χθόνιες⁶⁰³.

Όστόσο, ή κτερισματική χρήση μικρών ειδωλίων πτηνών και κατά συνέπεια ό ταφικός συμβολισμός του θέματος έχουν μεγάλη παράδοση στον χώρο του Αιγαίου. Τα ειδώλια πτηνών χρησιμοποιούνται κατά τη Μυκηναϊκή περίοδο ως κτερίσματα, ενώ σε μία από τις σαρκοφάγους της Τανάγρας όπου πήλινα πλαστικά πτηνά λειτουργούν ως άκρωτήρια του πάματος, άλλα παρόμοια αυτόνομα ειδώλια πτηνών ήταν τοποθετημένα μέσα στη σαρκοφάγο⁶⁰⁴. Όμως ή παράδοση μοιάζει να διακόπτεται για μεγάλο διάστημα και μικρά πήλινα ειδώλια πτηνών δεν μαρτυρούνται σε

600. Βλ. σχετικά L. MORGAN, A Minoan Larnax from Knossos, *BSA* 82, 1987, 184.

601. Αυτόθι 184.

602. Βλ. G. AHLBERG, *Prothesis and Ekphora in Greek Geometric Art* (Göteborg 1971), 233, ή οποία θεωρεί το πτηνό που εικονίζεται στις παραστάσεις πρόθεσης και έκφορας ως ιδεόγραμμα που υπογραμμίζει τον ταφικό χαρακτήρα της σκηνής. Ό J. BENSON, *Horse, Bird and Man* (Amhersat 1970), 26-31 αποδίδει χθόνιο χαρακτήρα στα πτηνά και τον ανάγει στη μυκηναϊκή παράδοση υποστηρίζοντας ότι το θέμα έχει την ίδια χρήση και τον ίδιο χαρακτήρα με το θέμα του ίππου. Βλ. σχετικά και L. MALDEN, *Jhb* 29, 1914, 1979 και J. CARTER, The Beginning of Narrative Art in the Greek Geometric Period, *BSA* 67, 1972, 32. Πρόσφατα για το ίδιο θέμα J. PAPADOPOULOS, Protoegeometric Birds from Torone στο J. P. DESCOEUDRES (έκδ.), *EYMOYΣΙΑ, Studies in honour of A. Cambitoglou* (Sydney 1992), 17 κέ. και J. BOARDMAN, Symbol and Story in Geometric Art στο W.G. MOON (έκδ.), *Ancient Art and Iconography* (Winsconsin 1983), 18-20. Για τη σημασία τών πτηνών βλ. επίσης Ker. VI 31 και 75. B. SCHWEITZER, *Herakles*, Aufsätze zur griechischen Religions-und Sagenesgeschichte (Tübingen 1922), 34, 93. *Gnomon* 4, 1928, 181, 192. *Gnomon* 10, 1934, 350. M.P. NILSON, *GGR* 182, 267, 269.

603. Ό J. BOUZEK, Die frühgriechischen Bronzenögel, *Eirene* VI, 1967, 115 αποδίδει συμβολικό νόημα στα χάλκινα ειδώλια πτηνών συνδεοντάς τα με τον ήλιο και τον θεό του ούρανού που έχει σχέση με τον Δία. Πιστεύει ακόμη ότι αυτή ή άρχετυπική σημασία τών πτηνών χάνεται με την πάροδο του χρόνου και τις συνακόλουθες θρησκευτικές εξελίξεις. Αλλά, όπως έχει παρατηρηθεί (Α. ΠΙΛΛΗΝ-ΠΑΠΑΣΤΕΡΙΟΥ, *AE* 1977, 107), ή θεωρία αυτή δεν είναι δυνατόν να ευσταθεί γιατί λατρεία του ήλιου δεν υπήρξε στον αιγαιακό χώρο ούτε κατά την κρητομυκηναϊκή εποχή ούτε άργότερα.

604. Βλ. *Έργον* 1971, 20 και K. ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ - ΝΤ. ΚΟΝΣΟΛΑ, *Αρχαιολογικό Μουσείο της Θήβας* (Αθήνα 1981), πίν. 44. Για τις σαρκοφάγους της Τανάγρας βλ. πρόσφατα: S. IMMERWAHR, Death and the Tanagra Larnakes στο J. CARTER - S. MORRIS, *The Ages of Homer. A tribute to Emily Townsend Vermeule* (Austin 1995), 109-123 και W. CAVANNAGH - CHR. MEE, *Mourning before and after the Dark Age* στο CHR. MORRIS (έκδ.), *Kladon, Essays in honour of J.N. Coldstream*, BICS Suppl. no. 63, 1995, 45 κέ.

τάφους για μερικούς αιώνες έως ότου η κτερισματική χρήση επανέρχεται συστηματικά κατά το τέλος του 8ου αι. π.Χ.⁶⁰⁵. Τα πτηνά *άρ. κατ.* 57 του τάφου - A 1937 του Νότιου Νεκροταφείου της Νάξου που χρονολογούνται τον 9ο αι. π.Χ. αποτελούν εξαίρεση και προσφέρουν την πρωιμότερη μαρτυρία αυτής της χρήσης των μικρών ειδωλίων πτηνών στον αιγαιακό χώρο μετά τη Μυκηναϊκή εποχή.

Η επανεμφάνιση της κτερισματικής χρήσης των ειδωλίων πτηνών θεωρητικά θα μπορούσε να ερμηνευθεί ως επιβίωση του μυκηναϊκού έθιμου, αλλά πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον λείπουν οἱ ἐνδιάμεσοι κρίκοι στὸ Αἰγαῖο. Ὅμως τὸ ἔθιμο μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν 10ο αἰ. π.Χ. στὴν Κύπρο καὶ μάλιστα μὲ εἰδῶλια πτηνῶν ποὺ παρουσιάζουν πολλὲς τυπολογικὲς ὁμοιότητες μὲ τὰ ναξιακὰ εἰδῶλια *άρ. κατ.* 57⁶⁰⁶. Ἐνδέχεται συνεπῶς ἡ επανεμφάνιση τοῦ ἔθιμου νὰ σχετίζεται μὲ κυπριακὲς ἐπιρροὲς στὸ Αἰγαῖο οἱ ὁποῖες ἐντάσσονται σὲ ἓνα γενικότερο καὶ ὄχι πλήρως ἐρευνημένο φαινόμενο ἀλληλεπιδράσεων ποὺ συνεχίζεται καὶ κατὰ τοὺς Πρωίμους Ἱστορικοὺς Χρόνους⁶⁰⁷.

Στὸ Αἰγαῖο ὡστόσο φαίνεται ὅτι ὁ ἰδιαίτερος ταφικὸς συμβολισμὸς τοῦ πτηνοῦ κατὰ τὴν περίοδο ἀπὸ τὸν 12^ο ἕως τὸν 9^ο αἰ. π.χ. ἐκφράζεται βασικὰ ἀπὸ τὴν ἐννοιολογικὰ ὅμοια χρήση τῶν πτηνόμορφων ἀσκῶν στοὺς τάφους. Ἐχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ ταφικὴ χρήση καὶ ὁ χθόνιος χαρακτήρας τῶν πτηνόμορφων ἀσκῶν εἶναι πρωτογενῶς κυπριακὰ στοιχεῖα καὶ διαδίδονται στὸ Αἰγαῖο κατὰ τοὺς μεταμυκηναϊκοὺς χρόνους διαμέσου τῶν νησιῶν, κυρίως τῆς Κρήτης καὶ τῶν Κυκλάδων⁶⁰⁸. Ἀναμφισβήτητα ἡ κτερισματικὴ χρήση τοῦ πτηνοῦ ἔχει μεγάλη παράδοση στὸ Αἰγαῖο τῶν Μυκηναϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ ἡ μεγάλη τυπολογικὴ σχέση ποὺ διαπιστώνεται μεταξὺ τῶν ειδωλίων *άρ. κατ.* 57 καὶ τῶν πρώιμων Κυπρο - γεωμετρικῶν πτηνῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ κενὸ ποὺ παρουσιάζει ἡ παράδοση στὸ Αἰγαῖο φαίνεται νὰ συνηγορεῖ γιὰ τὸν ρόλο ποὺ ἔπαιξε ἐνδεχομένως ἡ Κύπρος γιὰ τὴν ἀναβίωση τοῦ ἔθιμου.

Ὁ ἰδιαίτερος συμβολισμὸς τοῦ θέματος ὡστόσο διατηρεῖ ἀρκετὲς ἀνεξιχνίαστες πλευρὲς. Ἡ παρουσία πτηνῶν σὲ ταφικὲς σκηνὲς συνήθως συνδέεται ἄμεσα μὲ τὴν

605. Βλ. π.χ. τὸ εἰδῶλιο πτηνοῦ ἀπὸ τὸν τάφο XII τῆς Ἀγορᾶς (*Hesperia* 5, 1936, 27 πίν. 25 καὶ *Hesperia Suppl.* II, 1939, 62).

606. Γιὰ τὴν κτερισματικὴν χρήση μικρῶν πηλίνων ειδωλίων σὲ κυπριακοὺς τάφους βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ πτηνὰ ἀπὸ τοὺς τάφους 62 καὶ 81 τῆς Παλαιπάφου [V. KARAGEORGHIS, *Skales-Palaiipaphos* 3 (Constance-Nicosia 1983), πίν. XCIC, 45, καὶ πίν. CLXIII, 29, ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ Ριζοκάρπασου (D. CHRISTOU, *RDAC* 1972, 148 *άρ.* 15-16 πίν. XXVI, 15-16) καὶ ἀπὸ τὸν τάφο 459 τῆς Ἀμαθούνας (V. KARAGEORGHIS, *BCH* 111, 1987, 706 πίν. 87)].

607. Βλ. σχετικὰ Ν. ΚΟΥΡΟΥ, *Aegean Orientalizing versus Oriental Art: the evidence of Monsters* στὸ V. KARAGEORGHIS (ἐκδ.), *The Civilizations of the Aegean and their Diffusion in Cyprus and the Eastern Mediterranean 2000-600 B.C. Proceedings of an International Symposium at Larnaca 18-24 September 1989* (1991), 110-123. Τῆς ἰδίας, *Cypriot Zoomorphic Askoi of the Early Iron Age. A Cypro-Aegean Interplay* στὸ V. KARAGEORGHIS - R. LAFFINEUR - F. VANDENABEELE (ἐκδ.), *Four Thousand Years of Images on Cypriot Pottery. Proceedings of the Third International Conference of Cypriote Studies, Nicosia 3-4 May 1996* (1997), 89-99.

608. Β. SCHWEITZER, *Greek Geometric Art* (London 1969), 91.

ἀπερχόμενη ψυχή τοῦ νεκροῦ⁶⁰⁹. Στὸν Ὅμηρο συχνὰ ἀναφέρεται ὅτι ἡ ψυχή ἐξῆλθε ἀπὸ τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ πετώντας («*θυμὸς ἀπέπιατο*»)⁶¹⁰, ἀλλὰ σὲ κανένα ἀπὸ τὰ σχετικὰ χωρία δὲν εἶναι ἀπόλυτα σαφὴς ἡ ταύτισή της μὲ πτηνόν. Σύμφωνα μὲ μία πολὺ γνωστὴ φράση τοῦ Πλάτωνος ὑπῆρχε ἡ ἀντίληψη ὅτι οἱ ψυχὲς τῶν νεκρῶν τριγύριζαν γύρω ἀπὸ τὸν τάφο ποῦ ἀποτελοῦσε τὸν τόπο τῆς λατρείας⁶¹¹. Ἡ ἔννοια τῆς πτήσης τῆς ψυχῆς εἶναι καὶ ἐδῶ ἀπόλυτα σαφὴς, ὄχι ὁμως ἡ εἰκόνα της ὡς πτηνόν. Ἀπὸ εἰκονογραφικὴ ἄποψη ἡ πρωιμότερη σαφὴς ἀπόδοση τῆς ψυχῆς μὲ τὴ μορφή πτηνοῦ στὸν χῶρο τοῦ Αἰγαίου μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τὸ πτηνὸ ποῦ εἶναι τοποθετημένο ἐπάνω στὸ φέρετρο τῆς πῆλινης πλαστικῆς σύνθεσης τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. ἀπὸ τὸ νεκροταφεῖο τῆς Βάρης⁶¹².

Ἡ ταύτιση τῆς ψυχῆς τοῦ νεκροῦ μὲ πτηνὸ ὄχι μόνον στὴ θρησκευτικὴ ἰδεολογία ἀλλὰ καὶ στὴν τέχνη ἔχει μεγάλη παράδοση στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἤδη ἀπὸ τὴν 3η π.Χ. χιλιετία τὸ πτηνὸ συμβολίζει τὴν ψυχή τοῦ νεκροῦ καὶ γι' αὐτὸ συχνὰ εἰκονίζεται νὰ πετᾷ πάνω ἀπὸ τὸν νεκρό⁶¹³. Μερικὲς φορές μάλιστα στὴν αἰγυπτιακὴ τέχνη ἡ ψυχή εἰκονίζεται ὡς πτηνὸ μὲ ἀνθρώπινη κεφαλὴ, τὸ «Μπά» («Ba») τῶν Αἰγυπτίων ποῦ ἀποτελεῖ τὸ εἰκονογραφικὸ πρότυπο τῶν σειρήνων μετὰ τὸν 7ο αἰ. π.Χ.⁶¹⁴. Οἱ σειρῆνες βέβαια ἔχουν συχνὰ ἄλλο χαρακτήρα στὴν ἑλληνικὴ τέχνη, ἀλλὰ ὁ χθόνιος χαρακτήρας ὡς μία ὄψη τοῦ ἰδιαίτερου συμβολισμοῦ τῶν πτηνῶν κατὰ τὴν κλασικὴ ἀρχαιότητα ὑποδηλώνεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀνάμεσα στὶς κύριες ταφικὲς προσφορὲς περιλαμβάνεται καὶ ὁ πετεινός⁶¹⁵. Συνεπῶς ἡ ἰδιαίτερη συμβολικὴ σημασία τοῦ πτηνοῦ σὲ ὅλες τὶς ταφικὲς παραμέτρους μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀναμφισβήτητη, ὅπως καὶ ἡ εἰκονογραφικὴ ταύτισή του μὲ τὴν ἀνθρώπινη ψυχή κατὰ τὰ αἰγυπτιακὰ δεδομένα, ἃν καὶ δὲν εἶναι πρὸς τὸ παρὸν σαφὲς πότε ἀρχίζει ἡ σύνδεση αὐτὴ στὸν χῶρο τοῦ Αἰγαίου.

609. Βλ. E. VERMEULE, ὁ.π. (σημ. 592), 65. Γενικὰ γιὰ τὴν ψυχή βλ. W. BURKERT, *Greek Religion* (Cambridge - Massachussets 1985), 195. W. BURKERT, *Homo Necans* (Berlin 1972), 255. E. RHODE, *Psyche*, γαλλικὴ μετάφραση A. RAYMOND (Paris 1928), 197.

610. Στὸν Ὅμηρο ἡ ψυχή τοῦ Πατρόκλου πετᾷ· βλ. Ἰλ. Π, 855 καὶ Χ, 361: «*Ψυχὴ δ' ἐκ ρεθέων πιαμένη Ἀἰδοοδε βεβήκει*». Ἐπίσης Ψ, 100 καὶ β, 605 καὶ ω, 5. Βλ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗ, *Ἀντίποινα*, 190 κέ.

611. Βλ. ΠΛΑΤ., *Φαῖδρ.* 81 C. D. «*Ψυχὴ ὡσπερ λέγεται, περὶ τὰ μνήματά τε καὶ τοὺς τάφους κυλινδομένη*».

612. E. VERMEULE, ὁ.π. (σημ. 592), 18 πίν. 12.

613. Βλ. Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗ, *Ἡ ψυχή - πουλί* (Ἀθήνα 1992), 101 κέ.

614. Βλ. E. VERMEULE, ὁ.π. (σημ. 592), 91. J. POLLARD, *Seers, Shrines and Sirens* (London 1965), 137.

615. Ἄλλες προσφορὲς μὲ χθόνιο χαρακτήρα εἶναι ὁ κριός, ὁ χοῖρος καὶ τὰ ρόδια, βλ. E. RHODE, ὁ.π. (σημ. 609), 198-199 καὶ σημ. 5.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ο ΑΜΦΟΡΙΣΚΟΣ ΑΠΟ ΤΟ ΦΙΛΩΤΙ

Μεταξύ τῶν παλαιῶν εὐρημάτων τῆς Γεωμετρικῆς καὶ Πρωτογεωμετρικῆς περιόδου ποὺ φυλάσσονται στὸ ἀρχαιολογικὸ μουσεῖο Νάξου συγκαταλέγεται καὶ ὁ ἀμφορίσκος τοῦ ἐπιγράφου τύπου *ἀρ. 457* (εἰκ. 24, πίν. 54 - 55). Τὸ ἀγγεῖο παραδόθηκε στὸ μουσεῖο Νάξου κατὰ τὸ ἔτος 1948 μὲ τὴν πληροφορία ὅτι εἶχε βρεθεῖ στὸ Φιλῶτι. Οἱ διαστάσεις του εἶναι: σωζ. ὕψ. 9 ἐκ., μέγ. διάμ. 6.9 ἐκ., διάμ. λαιμοῦ 3.6 ἐκ., διάμ. βάσης 3.8 ἐκ. Τὸ ἀγγεῖο διατηρεῖται σχεδὸν ἀκέραιο. Τοῦ λείπει μόνον ὁ λαιμὸς καὶ στὸ σῶμα τοῦ ἀμφορίσκου ὑπάρχουν δύο ἐλαφρῆς ἐπιφανειακῆς ἀποκρούσεις, μία σὲ ἓνα σημεῖο τῆς κοιλιᾶς δίπλα στὴ λαβὴ καὶ ἄλλη μία μικρότερη στὸν δακτύλιο τῆς βάσης. Τὸ ἀγγεῖο εἶναι κατασκευασμένο ἀπὸ ἀττικὸ πορτοκαλόχρωμο πηλὸ (5YR 7/6 τῆς κλίμακας τοῦ Munsell) ποὺ εἶναι λεπτόκοκκος καὶ σχετικὰ καθαρὸς, ἀλλὰ περιέχει ἐλάχιστη ποσότητα ἀσημόχρωμου μαρμαρυγία. Τὸ γάνωμα ποὺ ἔχει χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου εἶναι ἐξαιρετικῆς ποιότητος μὲ λαμπερὸ μαῦρο χρῶμα.

Ἡ διακόσμηση ἀναπτύσσεται στὸ ἄνω τμήμα τοῦ σώματος καὶ τὸν λαιμὸ. Τὸ σῶμα χαμηλότερα ἀπὸ τὶς λαβὲς καὶ ἡ βάση εἶναι μελαμβαφή. Στὸ σωζόμενο τμήμα τοῦ λαιμοῦ διατηροῦνται τρεῖς ὀριζόντιες γραμμές. Στὸν ὦμο ζώνη μὲ τέσσερα ὀξυκόρυφα δικτυωτὰ τρίγωνα. Στὴ ζώνη τῆς κοιλιᾶς μεταξὺ τῶν λαβῶν ἡ διακόσμηση ἀκολουθεῖ τὸ γνωστὸ σύστημα τριγλύφων καὶ μετοπῶν. Στὸ κέντρο ὑπάρχει πλατιά μετόπη μὲ ζατρίκιο, τὸ ὁποῖο πλασιώνεται ἀπὸ δύο στενὲς μετόπες μὲ κάθετη ἰχθυόκανθα. Μεταξὺ τῶν μετοπῶν μία ὀρθία διαχωριστικὴ γραμμὴ, ἐνῶ στὰ πλάγια οἱ κάθετες γραμμές γίνονται δύο. Ἡ διακόσμηση ἐπαναλαμβάνεται ἀκριβῶς ὅμοια καὶ στὶς δύο πλευρές, ἀλλὰ στὴ μία πλευρὰ μεταξὺ τῆς λαβῆς καὶ τῆς κεντρικῆς διακόσμησης ἔχει προστεθεῖ ἡ παράσταση ἑνὸς μικροῦ πτηνοῦ μὲ μακριὰ πόδια, ὑψηλὸ κάθετο λαιμὸ καὶ ριπιδόμορφη ὀρθία οὐρά. Οἱ λαβὲς περιγράφονται ἀπὸ δύο φαρδιὲς ταινίες, τὰ γνωστὰ «μουσιάκια», καὶ διακοσμοῦνται μὲ μία ζώνη ἀπὸ πλατιά, ἀνισοπαχῆ καὶ πυκνογραμμῆνα κάθετα γραμμίδια.

Ἡ ἀκριβῆς προέλευση τοῦ ἀμφορίσκου εἶναι ἄγνωστη. Στὸ εὐρετήριο τοῦ μουσεῖου ἢ καταχώρησή του παρεμβάλλεται ἀνάμεσα στὰ ἀγγεῖα τοῦ Νότιου νεκροταφείου μὲ τὴ σημείωση ὅτι πρόκειται γιὰ «τυχαῖο εὕρημα». Μέσα στὸ ἀγγεῖο ὅμως βρέθηκε κατὰ τὴ μελέτη ἓνα μικρὸ κτρινισμένο ἀπὸ τὸν χρόνον καὶ προσεκτικὰ διπλωμένο σημεῖωμα, στὸ ὁποῖο ἦταν γραμμμένο μὲ τὸν γραφικὸ χαρακτήρα τοῦ καθηγητοῦ Ν.Μ. Κοντολέοντος «Παράδοση 1948 - Ἀπὸ τὸ ΦΙΛΩΤΙ». Ἡ μικρὴ διάμετρος τοῦ ἀνοίγματος τοῦ λαιμοῦ καὶ ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἦταν τοποθετημένο τὸ σημεῖωμα βαθιὰ μέσα στὴν κοιλιά τοῦ ἀγγείου δὲν ἀφήνουν τὴν παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι τοῦτο ἀνήκε καὶ ἀναφερόταν στὸν ἀμφορίσκο. Προφανῶς ὅμως τὸ μικρὸ μέγεθος

του χαρτιού και ή σχεδόν απόκρυφη θέση του στο βάθος της κοιλιάς του αγγείου έμποδισαν να γίνει αντιληπτό το σημείωμα κατά την καταγραφή του αμφορίσκου στο εύρετήριο του νέου μουσείου αργότερα. Έτσι το αγγείο καταγράφηκε απλώς ως «τυχαίο εύρημα» μαζί με όλα τα άλλα παλαιά ευρήματα που δέν προέρχονταν από συστηματικές ανασκαφές.

Η έξαιρετη και σχεδόν άκεραία διατήρηση του αμφορίσκου υποδηλώνει ότι το αγγείο προέρχεται πιθανότατα από τάφο. Ο χρόνος παράδοσης του αμφορίσκου στο μουσείο Νάξου πριν από την έναρξη των συστηματικών ανασκαφών στη Γρόττα⁶¹⁶ και ή σχετική μαρτυρία του Κοντολέοντος στο χειρόγραφο σημείωμα καθιστούν άδιαμφισβήτητη την πληροφορία για την προέλευση του αμφορίσκου από την περιοχή του Φιλωτίου. Στην περιοχή αυτή μέχρι σήμερα δέν έχουν γίνει συστηματικές ανασκαφές, αλλά μόνον μία μικρή έπιφανειακή έρευνα που χαρτογραφεί τους αρχαιολογικούς χώρους της περιοχής⁶¹⁷. Η ύπαρξη όμως θέσεων και νεκροταφείων όλων των εποχών στην εύρύτερη περιοχή του Φιλωτίου είναι γνωστή από τυχαία ευρήματα και παραδόσεις στο μουσείο της Νάξου⁶¹⁸.

Ο αμφορίσκος από το Φιλώτι, όπως σαφώς προκύπτει από τον πηλό και την τεχνική του, έχει κατασκευασθεί σε άττικό εργαστήριο. Ο πηλός του αγγείου ανήκει σε γνωστή κατηγορία άττικού πηλού, ο οποίος διαφέρει από τον άθηναϊκό⁶¹⁹, διότι περιέχει ελάχιστη ποσότητα άσημόχρωμου μαρμαρυγία. Αυτό ή ποιότητα του άττικού πηλού με τη χαρακτηριστική περιεκτικότητα σε μαρμαρυγία είναι γνωστή από την εύρύτερη περιοχή της Ανατολικής και Δυτικής Άττικής, αλλά όχι από την Αθήνα⁶²⁰. Κατά την Υ - ΠΡΓ εποχή μερικά ναξιακά κεραμικά εργαστήρια, τα οποία μιμούνται έξαιρετικά πιστά την τεχνοτροπία των άττικών αγγείων, συχνά επιχειρούν να αποδώσουν επίσης το χρώμα και την ποιότητα του άττικού πηλού. Η προσπάθεια αυτών των άττικίζόντων ναξιακών εργαστηρίων είναι κατά κανόνα έπιτυχής όσον αφορά το χρώμα του πηλού. Η ποιότητά του όμως έξακολουθεί να διαφέρει πολύ από εκείνην του αντίστοιχου άττικού πηλού έξαιτίας της μεγάλης ποσότητας

616. ΠΑΕ 1949, 112 κέ.

617. Για έπιφανειακές έρευνες στη Νάξο βλ. V. FOTOU, Les Sites de l'époque Néolithique et de l'Age du Bronze à Naxos στο G. ROUGEMONT (έκδ.), *Les Cyclades, Matériaux pour une étude de géographie historique*, Table Ronde réunie à l' Université de Dijon les 11. 12 et 13 mars 1982 (Paris 1983), 15 κέ. R. TREUIL, Prospection archéologique à Naxos en 1981, ό.π. 59 κέ. Γενικότερα για τη Νάξο βλ. V. COSTA, *Nasso dell'Egeo dall'età cicládica al quinto secolo a.C.*, Tesi di Dottorato di Ricerca in Storia, III Ciclo (Università degli Studi di Bologna 1990 - 1991).

618. Για το Φιλώτι βλ. ΣΤ. ΨΑΡΡΑ, Τό Φιλώτι της Νάξου στα Άρχαία Χρόνια στο Ι. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ (έκδ.), *Φιλώτι* (Αθήνα 1986), 1 κέ.

619. Για τους άθηναϊκούς πηλούς βλ. *AJA* 68, 1964, 223. Έπίσης, R. JONES, Greek Potters' Clays: Questions of Selection, Availability and Adaptation στο H. A. G. BRIDER (έκδ.), *Ancient Greek and Related Pottery, Proceedings of the International Vase Symposium in Amsterdam, 12 - 15 April 1984* (Amsterdam 1984), 23 κέ.

620. Για τους μη άθηναϊκούς πηλούς της Ανατολικής Άττικής βλ. *JFA* 10, 1983, 55 - 69. Για τους πηλούς της Δυτικής Άττικής της περιοχής Έλευσίνας βλ. *BCH* 111, 1987, 110.

χρυσίζοντας μαρμαρυγία που περιέχεται στον ναξιακό πηλό. Στον αμφορίσκο από το Φιλώτι, όχι μόνον η ποσότητα, αλλά και η ποιότητα του μαρμαρυγία σαφώς αποκλείουν ναξιακή προέλευση του αγγείου.

Ἡ ἀττική καταγωγή τοῦ ἀμφορίσκου εἶναι σαφῆς καὶ ἀπὸ τὴν ἐπεξεργασία τῆς ἐπιφάνειας. Τὸ χρῶμα τοῦ πηλοῦ ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα λαμπερὸ ἐξαιτίας ἑνὸς ὑδατικού ἀλοιφώματος ποῦ χρησιμοποιοῦν κατ' ἐξοχὴν οἱ ἀγγειοπλάστες τῆς Ἀττικῆς κατὰ τὴν ΠΡΓ ἐποχὴ ἀμέσως μετὰ τὸ πλάσιμο καὶ τὸ ἐλαφρὸ στέγνωμα τῶν ἀγγείων⁶²¹. Τὸ γάνωμα τοῦ ἀμφορίσκου εἶναι ἐπίσης ἐξαιρετικῆς ποιότητος μὲ λαμπερὸ μαῦρο χρῶμα καὶ μόνον σὲ ἓνα σημεῖο τῆς κοιλιᾶς τὸ χρῶμα του παρουσιάζεται καστανό, προφανῶς ἐπειδὴ ἡ ὀπτησιὴ στὸ συγκεκριμένο σημεῖο ὑπῆρξε ἀνεπαρκῆς. Γενικὰ ὅμως τὸ ἀγγεῖο ἔχει ψηθεῖ στὶς γνωστὲς ὑψηλὲς θερμοκρασίαι τῶν ἀττικῶν ἐργαστηρίων, γιὰ τὰ τοιχώματά του παρουσιάζουν μεγάλη σκληρότητα καὶ ἀνθεκτικότητα καὶ τὸ γάνωμα ἰδιαίτερη στιλπνότητα.

Ὁ τύπος τοῦ σχήματος στὴν Ἀττικὴ

Ὁ τύπος τοῦ ἐπιγαστρίου ἀμφορίσκου μὲ τὶς ὀριζόντιες λαβὲς στὴν κοιλιὰ εἶναι δημοφιλὲς μυκηναϊκὸ σχῆμα ποῦ ἐπιβιώνει χωρὶς διακοπὲς στὴν Ἀττικὴ ἕως τὸ τέλος τῶν Γεωμετρικῶν χρόνων. Ἡ δημοτικότητα τοῦ σχήματος ἀρχίζει νὰ αὐξάνεται σταδιακὰ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ΥΕ ΠΙΓ ἐποχῆς, κυρίως μὲ τὴ χρῆση του ὡς κτέρισμα σὲ τάφους⁶²². Ἡ ταφικὴ χρῆση τοῦ ἐπιγαστρίου ἀμφορίσκου συντελεῖ ἀποφασιστικὰ στὴ διάδοση τῆς χρήσης του ποῦ κορυφώνεται στὴν Ἀττικὴ κατὰ τοὺς ΥΜ χρόνους, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ ἡ δημοτικότητα τοῦ σχήματος ἀρχίζει πλέον νὰ παρουσιάζει φθίνουσα πορεία.

Ἀντιθέτως ὁ κανονικός, δηλ. ὁ μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους ἐπιγαστρίου ἀμφορέας ποῦ ἀποδίδει μικρογραφικὰ ὁ ἀμφορίσκος, ἂν καὶ δὲν ὑπῆρξε εὐνοούμενο σχῆμα τῆς μυκηναϊκῆς καὶ τῆς ΥΜ περιόδου, μετατρέπεται ἀργότερα σὲ ἓνα πολὺ ἀγαπητὸ τύπο ἀγγείου⁶²³. Ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν τεφροδόχο ἀγγεῖο γιὰ ταφὲς γυναικῶν στὴν Ἀττικὴ ὁ ἐπιγαστρίου ἀμφορέας χρησιμοποιεῖται εὐρύτατα στὰ ἀθηναϊκὰ νεκροταφεῖα⁶²⁴, ἰδιαίτερα κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο, καὶ ἡ σταθερὰ αὐξανόμενη χρῆση του εἶναι ἀνάλογη μὲ ἐκείνη τοῦ ἐθίμου τῆς καύσης ποῦ ὑπηρετεῖ. Ὁμοίως ὁ ἐπιγαστρίου

621. Βλ. *DAG*, 48 - 49.

622. Γιὰ τοὺς ἐπιγαστρίου ἀμφορίσκους τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς βλ. A. FURUMARK, *Mycenaean Pottery, I, Analysis and Classification* (Stockholm 1941), 657. P. MOUNTJOY, *Mycenaean Decorated Pottery* (Göteborg 1986), 124 εἰκ. 150.

623. Γιὰ τὸν ἐπιγαστρίου ἀμφορέα κατὰ τὴ Μυκηναϊκὴ καὶ ΥΜ ἐποχὴ βλ. P. MOUNTJOY ὁ.π. (σημ. 622), 202. Γιὰ τὸν ἀμφορέα τοῦ ἴδιου τύπου κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο βλ. *PGP*, 20 - 27.

624. Γιὰ τὴ σχέση τοῦ σχήματος μὲ τὸ φύλο τοῦ νεκροῦ βλ. J. BOARDMAN, *Sex Differentiation in Grave Vases*, *AION* 10, 1988, 171 κέ.

άμφορίσκος συνεχίζει να χρησιμοποιείται ως ταφικό άγγείο και μετά την ΥΜ περίοδο, αν και τον κύριο κτερισματικό ρόλο έχουν πλέον αναλάβει αρχικά ή λήκυθος και κατόπιν ή οινόχρη⁶²⁵.

Οι διαστάσεις των επιγαστριών άμφορίσκων ποικίλλουν από 9 εκ. έως 26 εκ. και το σχήμα τους και μετά την ΥΜ περίοδο ακολουθεί πιστά την τυπολογική και τεχνολογική εξέλιξη του αντίστοιχου άμφορέα κανονικού μεγέθους. Σε αυτούς τους άμφορείς ο Desborough διέκρινε δύο παραλλαγές του τύπου σύμφωνα με τη διαμόρφωση του λαιμού και του χείλους του άγγείου⁶²⁶. Η πρώτη παραλλαγή, παραλλαγή I του Desborough, χαρακτηρίζεται από ύψηλο κάθετο λαιμό και μεγάλο οριζόντιο χείλος του έπονομαζόμενου σκιαδέιου τύπου⁶²⁷. Η δεύτερη παραλλαγή, ή παραλλαγή II, που κατασκευάζεται παράλληλα κατά την ΠΡΓ περίοδο έχει χωνοειδή λαιμό χωρίς ιδιαίτερη διαμόρφωση του χείλους⁶²⁸. Συνεχίζοντας τη μυκηναϊκή και ΥΜ παράδοση⁶²⁹ οι άμφορίσκοι που προέρχονται από τους ΠΡΓ τάφους της Άττικής ακολουθούν όλοι την παραλλαγή II με τον ευρύ, χωνοειδή λαιμό⁶³⁰. Η

625. Ο σχεδόν αποκλειστικά κτερισματικός ρόλος του μυκηναϊκού και ύπομυκηναϊκού άμφορίσκου είναι σαφής στο νεκροταφείο του Κεραμεικού βλ. *Ker.* I, πίν. 16 - 20. Στους είκοσι έξι άμφορίσκους από το νεκροταφείο του Κεραμεικού που αναφέρει ο C. G. STYRENIUS, *Sub - Mycenaean Studies. Examination of finds from mainland Greece, with a chapter on attic protoegeometric graves* (Stockholm 1967), 37 δέν συνυπολογίζονται οι άμφορίσκοι του τάφου S113 (*Hesperia* 30, 1961, 174). Οι ΥΜ τάφοι της περιοχής του Πομπείου στον Κεραμεικό περιείχαν συνολικά τριάντα επιγαστρίους άμφορίσκους, αλλά μόνον ένα δείγμα κανονικού επιγαστρίου άμφορέα. Ο συνολικός αριθμός των γνωστών επιγαστριών άμφορίσκων από την Άττική υπερβαίνει τους πενήντα (βλ. *GDA*, 35) και ο αριθμός τους έχει πολλαπλασιασθεί με τα πρόσφατα εύρηματα του νεκροταφείου της περιοχής του Έθνικού Κήπου.

626. *PGP*, 20 - 36.

627. Βλ. π.χ. αυτόθι, πίν. 5.

628. Βλ. π.χ. αυτόθι, πίν. 9.

629. Τα κύρια χαρακτηριστικά του σχήματος των μυκηναϊκών άμφορίσκων είναι το σφαιρικό σώμα με τη δακτυλοειδή βάση και ο χωνοειδής λαιμός. Τα πρώτα δείγματα του τύπου κατά το τέλος της ΥΕ ΙΙΒ περιόδου παρουσιάζουν ένα ογκώδες, αλλά σχετικά βαθύ σώμα με ύψηλο, χωνοειδή λαιμό και μικρές, σχεδόν όρθιες, λαβές τοποθετημένες ύψηλά στον ώμο. Κατά την ΥΕ ΙΙΓ περίοδο όμως το σώμα του άμφορίσκου εξελίσσεται σταδιακά σε σφαιρικό και ο χωνοειδής λαιμός γίνεται βραχύτερος. Οι λαβές κατεβαίνουν χαμηλότερα στην κοιλιά και για ένα μικρό διάστημα, κατά τη μέση φάση της ΥΕ ΙΙΓ περιόδου, εμφανίζεται και μία άλλη παραλλαγή με τρεις λαβές. Κατά την τελευταία φάση της ΥΕ ΙΙΓ έποχής το σχήμα έχει αποκτήσει σχεδόν πλήρη σφαιρικότητα, καθώς ο λαιμός είναι εξαιρετικά βραχύς, το σώμα είναι ρηχό και ο δακτύλιος της βάσης μικρός και όρθιος. Η σφαιρικότητα του σχήματος έπιτείνεται από τη διακόσμηση σε όλα τα στάδια της εξέλιξης. Η κύρια διακόσμηση τίθεται πάντοτε στην έδαφόχρωμη ζώνη μεταξύ των λαβών. Ο λαιμός και ή βάση είναι ολόβαφοι και κατά την τελευταία φάση της ΥΕ ΙΙΓ καλύπτεται με γάνωμα και το κάτω τμήμα της κοιλιάς. Αντίθετα οι λαβές, ενώ αρχικά είναι ολόβαφες, στο τέλος της περιόδου διακοσμούνται με μικρές, κάθετες γραμμές.

630. Επιγαστριοί άμφορίσκοι είναι γνωστοί από τους άκόλουθους τάφους των ΠΡΓ νεκροταφείων της Άττικής: 1. Από τον τάφο I Κεραμεικού, *Ker.* I, πίν. 62, άρ. 539 (ύψ. 9 εκ.). 2. Από τον τάφο K της όδοϋ Έρεχθείου, *BSA* 75, 1980, πίν. 4 (ύψ. 20.8 εκ.). 3. Από τον τάφο Δ της όδοϋ Έρεχθείου, *BSA* 75, 1980, πίν. 3, d (ύψ. 26.4 εκ.). 4. Από τον τάφο 22 του Κεραμεικού, *Ker.* IV, πίν. 4, άρ. 925 (ύψ. 19.8 εκ.). 5. Από τον τάφο 4 του Κεραμεικού, *Ker.* I, πίν. 65, άρ. 550 (ύψ. 22 εκ.). 6. Από τον τάφο S 101 του Κεραμεικού, *AM* 81, 1966, 5, Beil. 11, 2 (ύψ. 23.5 εκ.).

παραλλαγή I που αποτελεί νεωτερισμό της ΠΡΓ εποχής και εφαρμόζεται εύρύτετα για μεγάλους αμφορείς του τύπου φαίνεται ότι χρησιμοποιείται εξαιρετικά σπάνια για μικρούς αμφορίσκους κατά τους ΠΡΓ χρόνους. Ήλαχιστα δείγματα ΠΡΓ αμφορίσκων αυτής της παραλλαγής είναι γνωστά και κανένα δὲν προέρχεται ἀπὸ χρονολογημένο σύνολο⁶³¹. Σύμφωνα με τὴν τεχνοτροπία τους ὅμως ἀνήκουν ὅλοι στὸ τέλος τοῦ ΠΡΓ ρυθμοῦ, ἐνῶ ἀντίθετα τὰ γνωστὰ δείγματα αμφορίσκων τῆς παραλλαγῆς II ἀπὸ τάφους ἀνήκουν στὴν Π - ΠΡΓ φάση.

Ἡ δύναμη τῆς παράδοσης, ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στὴν προτίμηση γιὰ τὴν παραλλαγή II στὴν ἀρχὴ τῆς ΠΡΓ εποχῆς, βαθμιαῖα ἀτονεῖ. Τὸ σχῆμα τοῦ αμφορίσκου φαίνεται νὰ περνάει γενικὴ κρίση κατὰ τὴν ἔναρξη τῆς Γεωμετρικῆς περιόδου καὶ ἀπὸ τὴν ΠΓ φάση τῆς ἀττικῆς κεραμικῆς δὲν εἶναι γνωστοὶ αμφορίσκοι τοῦ ἐπιγαστρίου τύπου⁶³². Τὸ σχῆμα μαρτυρεῖται ἐκ νέου κατὰ τὴ ΜΓ φάση⁶³³ καὶ συνεχίζει νὰ κατασκευάζεται καὶ κατὰ τὴν ΥΓ Ια ἐποχῆ⁶³⁴. Οἱ αμφορίσκοι τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς ἔχουν κατὰ κανόνα σκιαδεῖο χεῖλος καὶ κάθετο λαιμὸ καὶ ἐμπίπτουν στὴν παραλλαγή I που διέκρινε ὁ Desborough γιὰ τοὺς αμφορείς τῆς ΠΡΓ περίοδο. Ἡ παραλλαγή II δὲν μαρτυρεῖται, ἀλλὰ μερικὲς φορὲς γίνεται σύμπτυξη τῶν δύο παραδοσιακῶν παραλλαγῶν καὶ συνδυάζεται ὁ χωνοειδῆς λαιμὸς μετὰ σκιαδεῖο χεῖλος⁶³⁵.

Ἄμφορίσκοι που ἀκολουθοῦν τὸν ΠΡΓ ρυθμὸ τῆς Ἀττικῆς, ἀλλὰ δὲν προέρχονται ἀπὸ τάφους εἶναι ἐλάχιστα γνωστοί· βλ. ἓναν ἀττικὸ ΠΡΓ αμφορίσκο στὸ Λονδίνο, Βρετανικὸ Μουσεῖο (*CVA British Museum* 5, πίν. 11, 20). Βλ. ἐπίσης καὶ ἓναν αμφορίσκο ὕψ. 13.3 ἐκ. που εἶχε μάλλον τοποθετηθεῖ ὡς κειμήλιο στὸν ΜΓ τάφο Γπ 18 τῆς Ἐλευσίνας [Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, *Τὸ Δυτικὸν νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνας* (Ἀθῆναι 1975), Α', 120 καὶ Γ', πίν. 245, 185].

631. Ἡ γνώση τῆς ἐξέλιξης τοῦ τύπου αὐτὴν τὴν περίοδο συμπληρώνεται ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἐπιγαστρίους αμφορείς τῆς Ἀττικῆς καὶ ἀπὸ μερικοὺς αμφορίσκους τοῦ τύπου ἀπὸ τὴν Ἀργολίδα, οἱ ὁποῖοι ἀκολουθοῦν πιστὰ τὰ ἀττικὰ πρότυπα βλ. π.χ. τὸν αμφορίσκο (ὕψ. 33.3 ἐκ.) ἀπὸ τὸν τάφο 2 τῆς Τίρυνθας (*Tiryns I*, πίν. 14, 7) καὶ τὸν αμφορίσκο (ὕψ. 27.5 ἐκ.) ἀπὸ τὸν τάφο G 603 τῶν Μυκητῶν (*BSA* 50, 1955, πίν. 48, d). Οἱ αμφορίσκοι τῆς Ἀργολίδας ἔχουν σχετικὰ μεγάλα μεγέθη.

632. Ἐπιγαστριοὶ αμφορίσκοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους ΜΓ τάφους τῆς Ἀττικῆς: 1. Ἀπὸ τὸν τάφο Α τῆς Ἐλευσίνας, μουσεῖο Ἐλευσίνας ἀρ. 734 (ὕψ. 18 ἐκ.), *AE* 1898, πίν. 2, 16. 2 - 6. Πέντε αμφορίσκοι ἀπὸ τὸν τάφο Γπ 18 Ἐλευσίνας, μουσεῖο Ἐλευσίνας, Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ ὁ.π. (σημ. 630), πίν. 245, ἀρ. 176 (ὕψ. 12 ἐκ.), ἀρ. 180 (ὕψ. 10 ἐκ.), ἀρ. 181 (ὕψ. 13.6 ἐκ.), ἀρ. 188 (ὕψ. 13.5 ἐκ.), ἀρ. 191 (ὕψ. 10.5 ἐκ.). 7 - 13. Ἐπτὰ αμφορίσκοι ἀπὸ τὸν τάφο τῆς Ἰσιδας στὴν Ἐλευσίνα, Ἀθῆνα, Ἐθνικὸ Μουσεῖο, *CVA Athènes I*, πίν. 4, ἀρ. 10 (ὕψ. 6.5 ἐκ.), ἀρ. 15 (ὕψ. 14.5 ἐκ.), ἀρ. 17 (ὕψ. 13 ἐκ.), ἀρ. 18 (ὕψ. 13.5 ἐκ.), ἀρ. 20 (ὕψ. 12.7 ἐκ.), ἀρ. 21 (ὕψ. 13.3 ἐκ.), ἀρ. 22 (ὕψ. 11.5 ἐκ.). 14 - 15. Δύο αμφορίσκοι ἀπὸ «ταφικὸ σύνολο» ἀγνωστῆς προέλευσης (*AJA* 44, 1940, πίν. XXII, 2 - 3). 16. Ἐνας αμφορίσκος (ὕψ. 15.6 ἐκ.) στὴ συλλογὴ Horpin που «ἀγοράσθηκε στὴν Ἀθῆνα τὸ 1897» (ὕψ. 15.6 ἐκ.), *CVA USA* 1, 4 πίν. 4, 5. 17. Ἀπὸ ἀδημοσίευτο τάφο τῆς Μερέντας στὸ μουσεῖο Βραυρώνας.

633. Βλ. π.χ. τοὺς αμφορίσκους ἀπὸ τὸν ΜΓ τάφο Γπ 18 τῆς Ἐλευσίνας (Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ ὁ.π. (σημ. 630), πίν. 245).

634. Ἐπιγαστριοὶ αμφορίσκοι εἶναι γνωστοὶ ἀπὸ τοὺς ἀκόλουθους τάφους τῆς ΥΓ Ια περιόδου Ἀττικῆς: Ἀπὸ τὸν τάφο 27 Κεραμικοῦ (ὕψ. 15.6 ἐκ.), *Ker.* V 1, πίν. 110 καὶ ἀπὸ τὸν τάφο XVII τῆς Ἀγορᾶς, μουσεῖο Ἀγορᾶς ἀρ. P 5052 (ὕψ. 18.5 ἐκ.), *Hesperia* Suppl. 2, 1939, 80 πίν. 54, 19. Γιὰ ἄλλους ΥΓ αμφορίσκους τῆς Ἀττικῆς βλ. π.χ. ἓναν στὸ Cambridge, μουσεῖο Fitzwilliam ἀρ. G. 16 (ὕψ. 21.7 ἐκ.) που «ἀγοράσθηκε στὴν Ἀθῆνα τὸ 1896» (*CVA Cambridge* 1, πίν. 1, 22) καὶ ἄλλον στὸ Fogg Art Museum, Harvard University ἀρ. 1925. 30. 18 (*Expédition* 1969/70, 9 fig. 27).

635. Βλ. αμφορίσκο ἀπὸ τὸν τάφο Ἐλευσίνας Γπ 18, ἀρ. 10 βλ. Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ ὁ.π. (σημ. 630), πίν. 245, 10.

Τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλώτι: Χρονολογικὴ ἔνταξη

Ἡ κάθετη διαμόρφωση στὸ μικρὸ τμήμα τοῦ λαιμοῦ ποὺ διατηρεῖται στὸν ἀμφορίσκο ἀπὸ τὸ Φιλώτι συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς κατάταξής του στὴν παραλλαγή I τοῦ Desborough καὶ ἐντάσσει τὸ ἀγγεῖο στὰ πλαίσια τῆς ΠΡΓ τέχνης. Ὁ ἀμφορίσκος ἀπὸ τὸ Φιλώτι ἔχει σῶμα βαθὺ καὶ ὠσειδές, δακτύλιο τῆς βάσης κωνικὸ καὶ κάθετο λαιμό, ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὸ μικρὸ τμήμα του ποὺ διατηρεῖται στὴ μία πλευρά. Ὁ ὦμος τοῦ ἀγγείου εἶναι εὐρὺς καὶ παρουσιάζει ἰσχυρὴ κλίση πρὸς τὴν ἄρθρωση τοῦ λαιμοῦ καὶ οἱ ὀριζόντιες λαβὲς εἶναι μεγάλες, κυκλικῆς διατομῆς καὶ τοποθετημένες σχεδὸν ὄρθιες στὸ ὑψηλότερο σημεῖο τῆς κοιλιᾶς.

Τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορίσκου, στὸ ὁποῖο ἐξισορροπεῖται ἡ παλαιὰ σφαιρικότητα τοῦ τύπου μὲ τὴ νέα ἔμφαση στὸν τονισμὸ τοῦ ὕψους, εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ τῶν τάσεων τῶν ἀττικῶν κεραμικῶν ἐργαστηρίων τῆς Υ - ΠΡΓ περιόδου. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ οἱ βαριεὲς φόρμες ποὺ κληροδότησε ἡ μυκηναϊκὴ παράδοση ἔχουν παραχωρήσει τὴ θέση τους σὲ νέες ἐκλεπτυσμένες καὶ περισσότερο ἁρμονικὲς παραλλαγές τοῦ σχήματος. Ἡ ἐγκατάλειψη τῶν σφαιρικῶν ὄγκων στὶς φόρμες τῶν ἀγγείων, ποὺ εἶχε ἀρχίσει νὰ διαφαίνεται ἤδη ἀπὸ τὴν ΥΜ περίοδο, διαμορφώνει νέα αἰσθητικὴ, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται σταδιακὰ γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ πλήρως λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΠΡΓ περιόδου. Κατὰ τὴν ΥΜ περίοδο τὸ σχῆμα τοῦ ἀμφορίσκου ποὺ ἀκολουθεῖ σταθερὰ τὴ μυκηναϊκὴ παράδοση τῆς παραλλαγῆς I μὲ τὸν χωνοειδῆ λαιμό, ἔχει ἀποκτήσει λίγο περισσότερο ὕψος, ἀλλὰ τὸ σῶμα του ἐξακολουθεῖ νὰ διατηρεῖται σφαιρικὸ καὶ ὀγκῶδες μὲ μικρὸ κάθετο δακτύλιο στὴ βάση καὶ τὶς λαβὲς τοποθετημένες ὑψηλὰ στὴν κοιλιά⁶³⁶.

Οἱ ἀμφορίσκοι ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς τάφους τῆς Π - ΠΡΓ φάσης στὴν Ἀττικὴ ἀκολουθοῦν ὅλοι τὸν τύπο Π μὲ τὸν εὐρὺ χωνοειδῆ λαιμό⁶³⁷. Τὸ σχῆμα τους εἶναι ὀγκῶδες καὶ οἱ διαστάσεις τους ποικίλλουν, τὸ ὕψος ὅμως καὶ τὸ εὖρος τοῦ λαιμοῦ δίνουν τὸ νέο στίγμα τοῦ τύπου. Κατὰ τὴ φάση αὐτὴ ἡ ἰσορροπία μεταξὺ ὀριζόντιου καὶ κάθετου ἄξονα στὸ πλάσιμο τοῦ ἀγγείου κλίνει σαφῶς ὑπὲρ τοῦ δευτέρου, ἀλλὰ τὰ σχήματα ἐξακολουθοῦν νὰ μὴν ἔχουν ραδινότητα, καθὼς τὸ κέντρο βάρους τοῦ σώματος παραμένει χαμηλά. Ἡ νέα μορφή ἀναπτύσσεται ἀργὰ μέσα ἀπὸ μία συναίρεση στοιχείων τῆς παράδοσης καὶ τῶν σύγχρονων τάσεων. Τὰ βασικὰ παραδοσιακὰ στοιχεῖα, ὅπως τὸ εἶδος καὶ ἡ θέση τῶν λαβῶν ἢ ὁ τύπος τοῦ λαιμοῦ, ἀποδίδονται μὲ ἀκρίβεια, ἀλλὰ χωρὶς ἔμφαση στὴν πιστὴ ἀναπαραγωγὴ τοῦ παλαιοῦ τύπου καὶ οἱ νέες τάσεις ἐκφράζονται στὶς λεπτομέρειες ποὺ βαθμιαῖα ἀλλά-

636. P. ΜΟΥΝΤΙΟΥ, *JdI* 101, 1988, 12 πίν. 8. Οἱ περισσότεροι ἀμφορίσκοι ἔχουν λαιμὸ μὲ ἰσχυρὴ κυρτότητα, ἀλλὰ ὑπάρχουν καὶ ἀμφορίσκοι τῶν ὁποίων ὁ λαιμὸς ἔχει ἴσια τοιχώματα ποὺ διευρύνονται λοξὰ πρὸς τὰ πάνω.

637. Στὴν Π- ΠΡΓ περίοδο ἀνήκουν σχεδὸν ὅλοι οἱ γνωστοὶ ἀμφορίσκοι ἀπὸ τοὺς ΠΡΓ τάφους τῆς Ἀττικῆς. Τὸ στάδιο μετάβασης τοῦ τύπου ἀπὸ τὴν ΥΜ στὴν ΠΡΓ τεχνοτροπία ἐκφράζει ὁ ἀμφορίσκος ἀπὸ τὸν τάφο I τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* I, πίν. 62, ἀρ. 539). Ἐχει σῶμα ὀγκῶδες καὶ σφαιρικὸ μὲ τὸ κέντρο βάρους, ὅπως καὶ στὴν ΥΜ ἐποχὴ, χαμηλὰ στὴν κοιλιά, ὅπου καὶ οἱ λαβὲς. Ἀντίθετα, στοὺς ὑπόλοιπους ἀμφορίσκους ἀπὸ τοὺς Π - ΠΡΓ τάφους τῆς Ἀττικῆς ὑπερτεροῦν, μὲ διαφορετικὸ τρόπο στὸν καθένα, τὰ νέα στοιχεῖα.

ζουν την τελική μορφή του σχήματος. Μέσα από μία τέτοια συνύπαρξη παλαιών και νέων στοιχείων το αποτέλεσμα δεν είναι πάντοτε το ίδιο και εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό και από τις ικανότητες του τεχνίτη. Η παρουσία όμως των δύο τάσεων είναι φανερή σε όλα τα δείγματα αμφορίσκων που μας έχουν διασωθεί.

Από τη Μ - ΠΡΓ φάση δεν υπάρχουν αμφορίσκοι του επιγαστριου τύπου από τάφους ή κλειστά χρονολογημένα σύνολα. Άλλα από τους κανονικούς επιγαστριους αμφορείς που προέρχονται από τάφους είναι φανερό ότι συνεχίζεται ή εξέλιξη του σχήματος σε ραδινότερες μορφές, καθώς η μέγιστη διάμετρος του σώματος ανέρχεται ολοένα και περισσότερο προς τον ώμο του αγγείου⁶³⁸. Συνολικά ωστόσο τα αγγεία αυτής της φάσης εξακολουθούν να διατηρούν την έντονη σφαιρικότητα της μυκηναϊκής παράδοσης, καθώς και τον λεπτό δακτύλιο της βάσης. Το ωοειδές σώμα και η χαμηλή, κωνική βάση του αμφορίσκου από το Φιλώτι είναι στοιχεία του σχήματος, τα οποία δεν μαρτυρούνται κατά τη Μ - ΠΡΓ φάση της άττικής αγγειοπλαστικής. Σε αυτήν τη φάση πρέπει να ανήκουν ο αμφορίσκος του Βρετανικού Μουσείου του Λονδίνου⁶³⁹ και ο αμφορίσκος από τον χωρίς άλλα κτερίσματα τάφο S 101 του Κεραμεικού⁶⁴⁰ με το βαθύ σφαιρικό σώμα και τον λεπτό δακτύλιο της βάσης.

Κατά την Υ - ΠΡΓ φάση τα αγγεία γενικώς παρουσιάζουν μεγαλύτερο ύψος και η έμφαση στον κάθετο άξονα είναι πλέον το κυρίαρχο στοιχείο. Οι σφαιρικοί όγκοι της μυκηναϊκής παράδοσης έχουν χαθεί και ο δακτύλιος της βάσης έχει αποκτήσει κωνικό σχήμα⁶⁴¹. Ο τύπος του επιγαστριου αμφορέα είναι τώρα πολύ διαδομένο σχήμα στην Άττική⁶⁴², αλλά οι μικρογραφικές παραλλαγές του παραμένουν σπάνιες και δεν μαρτυρούνται καθόλου στα άττικά νεκροταφεία της εποχής. Οι περισσότεροι από τους επιγαστριους αμφορείς αυτής της φάσης ακολουθούν την παραλλαγή I,

638. Βλ. 1. Από τάφο Ν. Ίωνίας (*Hesperia* 30, 1961, πίν. 24, 3). 2. Από τον τάφο 5 του Κεραμεικού (*Ker.* I πίν. 55). 3. Από τον τάφο 18 του Κεραμεικού (*Ker.* I, πίν. 56). 4. Από τον τάφο 15 του Κεραμεικού (*Ker.* I, πίν. 55). 5. Από τον τάφο I της οδού Έρεχθείου (*BSA* 75, 1980, πίν. 4, d).

639. Βλ. *CVA* British Museum 5, πίν. 11, 20. Μία προχωρημένη βαθμίδα της πρωτογεωμετρικής τεχντροπίας υποδεικνύει και η πυκνότητα της διακόσμησης με το ζατρίκιο στον ώμο, τις κυματοειδείς όριζόντιες γραμμές με τα κροσσωτά στη ζώνη των λαβών και τις φαρδιές, ολόβαφες διαχωριστικές ζώνες. Ανάλογη, πυκνή, διακόσμηση χαρακτηρίζει συνήθως τα αγγεία της Υ - ΠΡΓ φάσης, όταν και το κάτω τμήμα του σώματος είναι κατά κανόνα ολόβαφο. Άλλα στον αμφορίσκο του Λονδίνου όλη η κοιλιά παραμένει έδαφόχρωμη κατά τη συνήθεια της Μ - ΠΡΓ περιόδου.

640. Βλ. Β. SCHLÖRB - VIERNEISEL, *AM* 81, 1966, 5, Beil. 11, 2, η οποία χρονολογεί τον αμφορίσκο σε σχέση με τον αμφορέα από τον τάφο 29 του Κεραμεικού στη «Μέση ή Ύστερη» φάση της ΠΡΓ εποχής. Ούτε το σχήμα του αμφορίσκου με την ισχυρή σφαιρικότητα, ούτε η διακόσμηση του αγγείου με τα όμοκεντρα στον ώμο και την κυματοειδή γραμμή στη ζώνη της κοιλιάς μπορούν να θεωρηθούν αντιπροσωπευτικά της Υ - ΠΡΓ εποχής.

641. Για τον Υ - ΠΡΓ ρυθμό βλ. *GDA*, 148 - 149. *DAG*, 45 - 52 και πρόσφατα WHITLEY, *Style and Society*, 97 - 115.

642. Επιγαστριου αμφορείς έχουν βρεθεί στους ακόλουθους τάφους της Υ - ΠΡΓ εποχής στο νεκροταφείο του Κεραμεικού: Τάφο 14 (*Ker.* I, πίν. 43), τάφο 16 (*Ker.* I, πίν. 56), τάφο 20 (*Ker.* I, πίν. 56), τάφο 29 (*Ker.* IV, πίν. 11), τάφο 37 (*Ker.* IV πίν. 9), τάφο 38 (*Ker.* IV πίν. 9), τάφο 45 (*Ker.* IV, πίν. 11), τάφο 47 (*Ker.* IV, πίν. 11), τάφο 48 (*Ker.* IV, πίν. 10), τάφο T14 (*Ker.* I, πίν. 43), τάφο T17 (*Ker.* I πίν. 43), τάφο T20 (*Ker.* I, πίν. 45). Επίσης, στην Άγορά (P 325): *Hesperia* 2, 1933, 469 πίν. 18.

ἐνῶ ὑπάρχουν καὶ δείγματα τῆς παραλλαγῆς Π μετὸν χωνοειδῆ λαίμω⁶⁴³. Ἡ βαθιὰ φόρμα τοῦ σώματος τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι βρίσκει τεχνοτροπικὰ παράλληλα καὶ στὶς δύο παραλλαγές αὐτῆς τῆς φάσης⁶⁴⁴. Πάντως οἱ ἐξαιρετικὰ μεγάλες λαβὲς παραμένουν ἀποκλειστικὸ χαρακτηριστικὸ του, τὸ ὁποῖο προφανῶς ὀφείλεται στὶς διαστάσεις του. Ὁ κωνικὸς δακτύλιος τῆς βάσης τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι σὲ σύγκριση μετὰ τὶς βάσεις τῶν περισσότερων ἐπιγαστριῶν ἀμφορέων τῆς Υ - ΠΡΓ φάσης εἶναι ἀναλογικὰ μέγας γιὰ τὸ μέγεθος τοῦ ἀγγείου καὶ ἡ διαμόρφωσή του πλησιάζει περισσότερο πρὸς τὶς βάσεις ἄλλων ἀγγείων τῆς ΠΓ ἐποχῆς⁶⁴⁵, ἀπὸ τὴν ὁποία δὲν εἶναι γνωστοὶ ἀμφορίσκοι. Οἱ ἀμφορίσκοι τῶν ἀργολικῶν τάφων τῆς Υ - ΠΡΓ καὶ ΠΓ ἐποχῆς ποὺ ἀκολουθοῦν τὴν ἴδια ἐξέλιξη τοῦ ἀττικοῦ σχήματος συμπληρώνουν τὸ κενὸ καὶ προσφέρουν τὰ συγγενέστερα παράλληλα γιὰ τὴ βάση τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι⁶⁴⁶. Στὴν Ἀττικὴ κατὰ τὴ ΜΓ περίοδο, ὅταν ἐπανέρχεται ἡ δημοτικότητα τῶν ἐπιγαστριῶν ἀμφορίσκων, ἡ κωνικὴ βάση ἔχει πλέον ἐξαφανισθεῖ καὶ τὰ ἀγγεῖα εἶναι εὐρύπεδα ἢ ἔχουν ἓνα μικρὸ δακτύλιο γιὰ βάση⁶⁴⁷.

Στὴν Υ - ΠΡΓ φάση τῆς ἀττικῆς ἀγγειοπλαστικῆς πρέπει νὰ ἀνήκει καὶ ὁ ἐπιγαστριῶν ἀμφορίσκος ἀπὸ τὸν ΜΓ τάφο Γ18 τοῦ Δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς Ἐλευσίνας, ὅπου προφανῶς εἶχε τοποθετηθεῖ ὡς κειμήλιο⁶⁴⁸. Ὁ ἀμφορίσκος τῆς Ἐλευσίνας μετὰ τὸ ὠοειδὲς σῶμα, τὸν μεγάλο κωνικὸ δακτύλιο τῆς βάσης καὶ τὸν ὑψηλὸ κάθετο λαίμω μετὰ τὸ μεγάλο οκιάδειο χεῖλος ἔχει ἀκριβῆ παράλληλα στοὺς ἀττικοὺς ἐπιγαστριῶν ἀμφορεῖς τῆς Υ - ΠΡΓ φάσης καὶ διαφέρει ριζικὰ ὡς πρὸς τὸ σχῆμα καὶ τὴ διακόσμηση ἀπὸ τοὺς ἄλλους πέντε ἀττικοὺς ΜΓ ἀμφορίσκους, ποὺ βρέθηκαν στὸν ἴδιον τάφο⁶⁴⁹. Ὁ ΠΡΓ ἀμφορίσκος τῆς Ἐλευσίνας προέρχεται ἀπὸ ἓνα ἀττικὸ ἐργαστήριον,

643. Βλ. π.χ. τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο Τ17 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* I, πίν. 43) καὶ τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο Τ 20 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* I, πίν. 45).

644. Βλ. π.χ. τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο Τ 14 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* I, πίν. 43), τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο Τ20 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* I, πίν. 45) καὶ τὸν ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο Τ 17 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* I, πίν. 43).

645. Γιὰ τὸν ΠΓ ρυθμὸ στὴν Ἀττικὴ βλ. *GGP*, 9 καὶ WHITLEY, *Style and Society* 117 κέ.

646. Βλ. π.χ. ἀμφορίσκο ἀπὸ τὸν Υ - ΠΡΓ τάφο V τῆς Τίρυνθας (*AM* 78, 1963, πίν. 10, 5), τὸν μικρὸ ἀμφορέα ἀπὸ τὸν Υ - ΠΡΓ τάφο PG 601 τῶν Μυκηνῶν (*BSA* 49, 1954, πίν. 34, c), τὸν ἀμφορίσκο ἀπὸ τὸν ΠΓ I τάφο G 603 τῶν Μυκηνῶν (*BSA* 50, 1955, πίν. 48, d) καὶ τὸν μικρὸ ἀμφορέα ἀπὸ τὸν ΠΓ I τάφο 2 τῆς Τίρυνθας (*Tiryns* I, πίν. 14, 7).

647. *AE* 898, πίν. 2, 16. Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, ὀ.π. (σημ. 630) πίν. 245. *CVA* Athènes I, πίν. 4, ἀρ. 10 καὶ ἀρ. 15, ἀρ. 17 - 18, ἀρ. 20 - 22. *AJA* 44, 1940, πίν. XXII, 2 - 3. *CVA* USA I, 4 πίν. 4, 5 καὶ τέλος ἀπὸ ἀδημοσίευτο τάφο τῆς Μερέντας στὸ μουσεῖο Βραυρώνας.

648. Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, ὀ.π. (σημ. 630), 120 καὶ πίν. 245, 185.

649. Γιὰ τὸ θέμα τῶν κειμηλίων στοὺς τάφους βλ. J. L. BENSON, *Horse, Bird and Man* (Amherst 1970), 114 - 118. *DAG*, 282 καὶ 382 - 3 σημ. 23. *PGP*, 3. CHR. GRUNWALD, Zur Frage der Tradierung mykenischen Bildguts an die geometrische Kunst στὸ H. U. CAIN - H. GABELMANN - D. SALTZMANN (ἐκδ.), *Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik. Festschrift für N. Himmelmann* (Bonn 1992), 27. E. THOMAS, Kretisch - mykenische Siegel in Gräber Geometrischer und Orientalisierender Zeit, *Forschungen zur Agäischen Vorgeschichte. Das Ende der mykenischen Welt. Akten des internationalen Kolloquium 7. u. 8 Juli 1984 in Köln* (Köln 1987), 231 - 239.

Συνήθως ἔχουμε μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα σὲ ΠΡΓ τάφους (βλ. π.χ. τὸν ἀμφορέα τῆς ΥΕ IIIA ἐποχῆς στὸν τάφο 10 στὰ Σεράγια τῆς Κῶ: *ASAtene* 56, N.S. 40, 1978, 86 πίν. 79). Σπανιότερη εἶναι ἡ τοποθέτηση

τὸ ὁποῖο συνδυάζει παλαιότερα μὲ νεώτερα στοιχεῖα. Ἡ μεγάλη καμπυλότητα τῶν τοιχωμάτων τῆς κοιλίας τοῦ προσδίδει βαρὺ ὄγκο καὶ ἡ λιτὴ διακόσμηση μὲ τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα στὸν ὄμο ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ τῶν πρώιμων φάσεων τοῦ ΠΡΓ ρυθμοῦ. Ἄλλὰ ὁ μεγάλος κωνικὸς δακτύλιος τῆς βάσης καὶ οἱ ἀναλογίαι τοῦ λαιμοῦ τὸν ἐντάσσουν στὴν Υ - ΠΡΓ περίοδο. Σὲ σχέση μὲ τὸν ἀμφορίσκο ἀπὸ τὸ Φιλῶτι ὁ ἀμφορίσκος τῆς Ἐλευσίνας φαίνεται νὰ ἀκολουθεῖ πιστότερα τὴν παράδοση, ἀλλὰ τὰ δύο ἀγγεῖα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ διαφορετικὰ ἀττικὰ ἐργαστήρια, εἶναι σύγχρονα.

Ἀπὸ τὸ ἴδιο ἀττικὸ ἐργαστήριον μὲ τὸν ἀμφορίσκο τοῦ Φιλωτίου προέρχεται ἕνας ἄλλος πανομοιότυπος ἐπιγαστήριος ἀμφορίσκος (πίν. 53) ποὺ βρίσκεται στὸ μουσεῖο Ashmolean τῆς Ὁξφόρδης (ἀρ. εὐρ. 1933.1572). Ὁ ἀμφορίσκος τῆς Ὁξφόρδης σύμφωνα μὲ τὸ εὐρετήριο τοῦ μουσεῖου «ἀγοράσθηκε στὴν Ἀθήνα», ἀλλὰ ὁ ἀκριβὴς τόπος ἀνεύρεσής του ἀγνοεῖται. Ὁ πηλὸς του εἶναι ἀττικὸς, ὅμοιος μὲ τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι. Καὶ στὸν ἀμφορίσκο τῆς Ὁξφόρδης λείπει ὁ λαιμὸς, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἐλάχιστο τμήμα λαιμοῦ ποὺ διατηρεῖται εἶναι σαφὲς ὅτι τὰ δύο ἀγγεῖα εἶναι ἀπολύτως ὅμοια, σὰν νὰ εἶχαν κατασκευασθεῖ ὡς ζευγὸς. Ἡ ἀπόλυτη ὁμοιότητα τῶν ἀμφορίσκων Φιλωτίου καὶ Ὁξφόρδης δὲν περιορίζεται μόνον στὸν πηλὸ, τὸ σχῆμα καὶ τὶς διαστάσεις, ἀλλὰ ἐπεκτείνεται καὶ στὴ διακόσμηση ποὺ ἐπαναλαμβάνεται ἴδια καὶ στὰ δύο ἀγγεῖα.

Ἡ διακόσμηση τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι: ρυθμολογικὴ ἔνταξη

Ἡ ἔμφαση τῆς διακόσμησης στοὺς ἀμφορίσκους τῆς Ὁξφόρδης καὶ τοῦ Φιλωτίου ἐπικεντρώνεται στὸ ἄνω τμήμα τοῦ σώματος τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ τὸ κάτω τμήμα τῆς κοιλίας μὲ τὴ βάση εἶναι μελαμβαφὴ σύμφωνα μὲ τὸ τυπικὸ διακοσμητικὸ σύστημα τῆς Υ - ΠΡΓ φάσης⁶⁵⁰. Κατὰ τὶς πρώτες φάσεις τῆς ΠΡΓ περιόδου ἡ διακόσμηση τῶν ἀγγείων καὶ εἰδικότερα τοῦ ἐπιγαστήριου ἀμφορέα περιορίζεται ἐπίσης στὸν ὄμο καὶ τὸ ἄνω τμήμα τοῦ σώματος καὶ τὸ κάτω τμήμα τῆς κοιλίας μὲ τὴ βάση διατηροῦνται ἑδαφόχρωμα⁶⁵¹. Ἡ χαρακτηριστικὴ αὐτὴ τάση γιὰ τὴν κάλυψη μεγάλων ἐπιφανειῶν τοῦ ἀγγείου μὲ μελανὸ γάνωμα υἰοθετεῖται κατὰ τὴν Υ - ΠΡΓ φάση καὶ κορυφώνεται κατὰ τὴν ἐπόμενη ΠΓ I περίοδο. Κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὅμως τὸ μελανὸ γάνωμα ἀπλώνεται σὲ μεγαλύτερη ἔκταση στὸ σῶμα καὶ τὸν ὄμο τοῦ ἀγγείου περιορίζοντας τὴν ἑδαφόχρωμη διακόσμηση σὲ μία μικρὴ ζώνη στὸ ἄνω τμήμα τῆς κοιλίας μεταξὺ τῶν λαβῶν⁶⁵². Ἔτσι, εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ διακοσμητικὸ σύστημα τῶν ἀμφορίσκων τοῦ Φιλωτίου καὶ τῆς Ὁξφόρδης εἶναι ἀκόμη πλήρως μέσα στὸ διακοσμητικὸ πνεῦμα τῆς ΠΡΓ ἐποχῆς.

ΠΡΓ ἀγγείων σὲ νεώτερος τάφους, ὅπως π.χ. ὁ ΠΡΓ ἀμφορέας στὸν τάφο τῆς ΠΓ ἐποχῆς στὴν ὁδὸ Ἁγίου Δημητρίου 20 στὴν Ἀθήνα (ΑΔ 19, 1964, 55 πίν. 5) ἢ ὁ ΠΡΓ ἀμφορέας στὸν ΜΓ τάφο τῆς Ἐλευσίνας (ΑΕ 1898, 86 πίν. 3, 4) ἢ ὁ Υ - ΠΡΓ σκύφος στὸν ΜΓ I τάφο 12 τοῦ Κεραμικοῦ (Κερ. VI, πίν. 109). Ἐκτὸς Ἀττικῆς ἐντυπωσιακὴ εἶναι ἡ χρῆση ἀττικῶν ἀγγείων ὡς κειμηλίων στοὺς τάφους τῆς Θήρας π.χ. γιὰ ΠΡΓ ἀττικὸ σκύφο στὸν ΜΓ τάφο 17 τῆς Σελλάδας βλ. Η. DRAGENDORF, *Theraeischer Graeber*, Thera II (Berlin 1903), 186 πίν. 379, β.

650. Γιὰ τὰ διακοσμητικὰ σχήματα τῆς Υ - ΠΡΓ φάσης βλ. GDA, 148 - 149.

651. Βλ. π.χ. Κερ. I, πίν. 43 καὶ 54.

652. GGP, 9.

Ὁ λαιμὸς τῶν δύο ἀμφορίσκων, τοῦ Φιλωτίου καὶ τῆς Ὁξφόρδης, στὸ σωζόμενο τμήμα του φέρει ὀριζόντιες γραμμές, ἀλλὰ δὲν εἶναι σαφὲς ἂν αὐτὲς ἐκάλυπταν ὅλη του τὴν ἐπιφάνεια ἢ μόνον τὴ βάση του. Κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο ὁ λαιμὸς τῶν μικρῶν ἀγγείων κοσμεῖται συχνὰ ὀλόκληρος μὲ ὀριζόντιες γραμμές⁶⁵³, ἀλλὰ τὸ διακοσμητικὸ αὐτὸ σχῆμα δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ τὰ γνωστὰ δείγματα τοῦ ἐπιγαστρίου ἀμφορίσκου. Ἀκολουθώντας τὸ σύστημα διακόσμησης τῶν μεγάλων ἀμφορέων τοῦ τύπου οἱ ἐπιγαστριοὶ ἀμφορίσκοι ἔχουν κατὰ τὴ διάρκεια ὅλης τῆς ΠΡΓ περιόδου κατὰ κανόνα μελαμβαφὴ λαιμό. Ἀργότερα μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ΠΓ ρυθμοῦ υἰοθετεῖται ἡ στενὴ διακοσμητικὴ ζώνη στὸ κέντρο τῆς μελανῆς ἐπιφάνειας τοῦ λαιμοῦ τῶν ἐπιγαστρίων ἀμφορέων⁶⁵⁴. Πάντως ἡ εἰσαγωγή αὐτῆς τῆς ζώνης δὲν συνεπάγεται ἔξ ἀρχῆς καὶ τὴ χρῆση ὀριζόντιων ἐδαφόχρωμων ταινιῶν στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ. Πολὺ ἀργότερα, κατὰ τὴν ΠΓ II περίοδο ὅταν ἡ διακόσμηση ἔχει φθάσει νὰ καλύπτει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἐπιφάνειας τοῦ λαιμοῦ καταργώντας οὐσιαστικὰ τὴ μελαμβαφὴ ἐπιφάνεια, τότε μόνον οἱ ὀριζόντιες ταινίες γίνονται ἀπαραίτητες στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ⁶⁵⁵. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο ὑπάρχει καὶ ἓνα ἄλλο, ἂν καὶ πολὺ σπανιότερο, διακοσμητικὸ σύστημα γιὰ τὸν λαιμὸ τῶν ἐπιγαστρίων ἀμφορέων. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ ἡ μελαμβαφῆς ἐπιφάνεια τοῦ λαιμοῦ διακόπτεται στὴ μέση περίπου τοῦ ὕψους του ἀπὸ μία ἢ δύο ὀριζόντιες ἐδαφόχρωμες ταινίες, ἐνῶ μία ἢ δύο ἀκόμη γραμμὲς συμπληρώνουν τὴ διακόσμηση στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ⁶⁵⁶. Ἀπὸ ἓνα τέτοιο διακοσμητικὸ σχῆμα πρέπει νὰ προέρχονται συνεπῶς οἱ ὀριζόντιες γραμμές, οἱ ὁποῖες βρίσκονται στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ τῶν ἀμφορίσκων τοῦ Φιλωτίου καὶ τῆς Ὁξφόρδης.

Ἡ ζώνη μὲ τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα ποὺ διακοσμεῖ τὸν ὦμο αὐτῶν τῶν ἀμφορίσκων εἶναι γνωστὸ καὶ σύνηθες θέμα τοῦ ἀττικοῦ ΠΡΓ ρυθμοῦ καὶ συνεχίζει νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ κατὰ τὴ Γεωμετρικὴ περίοδο. Τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα χρησιμοποιοῦνται στὴ διακόσμηση τοῦ ὦμου τῶν ἐπιγαστρίων ἀμφορίσκων ἀπὸ τὴν ἔναρξη τοῦ ΠΡΓ ρυθμοῦ⁶⁵⁷. Κατὰ τὴν Υ - ΠΡΓ φάση ὁμως τὸ θέμα γίνεται ἰδιαίτερα δημοφιλὲς στὴ διακόσμηση τοῦ ὦμου ἀγγείων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, κυρίως ληκύθων καὶ ἀμφορίσκων⁶⁵⁸. Σὲ αὐτὲς τὶς περιπτώσεις τὰ δικτυωτὰ τρίγωνα τοῦ ὦμου συνήθως ἀποτελοῦν τὴ μοναδικὴ διακόσμηση τοῦ ἀγγείου⁶⁵⁹. Ἀλλὰ σὲ ὀρισμένα ἀγγεῖα μὲ πυκνότερο ρυθμὸ, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζει τὸ τέλος τῆς ΠΡΓ καὶ τὴν ἔναρξη τῆς ΠΓ

653. Βλ. π.χ. *Ker.* I, πίν. 37.

654. Βλ. π.χ. ἀμφορέα ἀπὸ τὸν «τάφο τῆς πλούσιας κυρίας» στὸν Ἄρειο Πάγο: *Hesperia* 37, 1968, πίν. 18.

655. Βλ. ἀμφορέα ἀπὸ Ἐλευσίνα: *JdI* 14, 1899, 200 πίν. 67.

656. Βλ. π.χ. ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο 5 τοῦ Κεραμικοῦ (*Ker.* I πίν. 55). Τὸ διακοσμητικὸ αὐτὸ σύστημα, ποὺ ἐμφανίζεται στὴ Μ - ΠΡΓ φάση, χρησιμοποιεῖται καὶ κατὰ τὴν Υ - ΠΡΓ περίοδο χωρὶς ποτὲ νὰ ἀποβεῖ δημοφιλές.

657. Βλ. π.χ. ἀμφορίσκο τοῦ τάφου 1 Κεραμικοῦ (*Ker.* I πίν. 62).

658. Βλ. π.χ. *Ker.* IV, πίν. 19 ἢ *CVA Mainz* I, πίν. 1, 1. A4 28, 1973, πίν. 35, 1.

659. Ὅπως γιὰ παράδειγμα στὸν ἀμφορίσκο Γ18 τοῦ Δυτικοῦ νεκροταφείου τῆς Ἐλευσίνας [Γ. ΜΥΛΩΝΑΣ, ὁ.π. (σημ. 630), πίν. 245, 176].

περιόδου, τὸ μοτίβο χρησιμοποιεῖται ὡς συμπληρωματικὸ τῆς κύριας διακόσμησης, ποὺ βρίσκεται στὴ ζώνη τῆς κοιλίας μεταξὺ τῶν λαβῶν⁶⁶⁰.

Ἡ διακόσμηση τῶν λαβῶν τῶν ἀμφορίσκων τοῦ Φιλωτίου καὶ τῆς Ὁξφόρδης περιορίζεται στὴν ἐξωτερικὴ τους ἐπιφάνεια, ὅπου δύο ὀριζόντιες γραμμὲς περιγράφουν καὶ ὀριοθετοῦν μία στενὴ ζώνη πυκνογεμισμένη μὲ μικρὰ κάθετα γραμμίδια. Πρόκειται γιὰ ἓνα διακοσμητικὸ σχῆμα τυπικὸ τῆς ΠΡΓ περιόδου καὶ ιδιαίτερα ἀγαπητὸ στὴ διακόσμηση τῶν λαβῶν ἐπιγαστρῶν ἀμφορέων⁶⁶¹. Τὸ θέμα ἀποτελεῖ ἀνάπτυξη διακοσμητικοῦ σχήματος τῆς ΥΜ περιόδου, κατὰ τὴν ὁποία φαρδιά κάθετα γραμμίδια διακοσμοῦσαν ἀραιὰ τὶς λαβὲς τῶν ἀμφορέων καὶ ἀμφορίσκων τοῦ τύπου⁶⁶². Στὰ πλαίσια τῆς ἐκγεωμετρισμένης δόμησης τῆς διακόσμησης, ποὺ ἐπικρατεῖ κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο, τὰ γραμμίδια ποὺ ὡς τότε ἦταν ἀραιὰ ἀπλωμένα στὸ ἐλεύθερο πεδίο τῶν λαβῶν, ὀριοθετοῦνται τώρα ἀπὸ δύο ὀριζόντιες γραμμὲς καὶ ἔτσι ἐντάσσονται σὲ μία ἐκγεωμετρισμένη διακοσμητικὴ ζώνη ἀπόλυτα σύμφωνη μὲ τὸ γενικὸ πνεῦμα τοῦ πρωτογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ. Λίγο μετὰ, στὰ πλαίσια τῆς λιτότερης διακόσμησης ποὺ συμβαδίζει μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐδαφόχρωμων ἐπιφανειῶν στὴν ΠΡΓ κεραμική, ἐκπίπτουν τὰ γραμμίδια καὶ μένουν μόνον οἱ δύο ἀπλές, ὀριζόντιες γραμμὲς κατὰ μῆκος τῶν λαβῶν⁶⁶³. Ἀλλὰ μερικὲς φορὲς χρησιμοποιεῖται μία μόνον ὀριζόντια γραμμὴ, ἡ ὁποία συχνὰ κατεβαίνει ἀπὸ τὶς λαβὲς καὶ ἀπλώνεται ἐπάνω στὴν ἐδαφόχρωμη ἐπιφάνεια τῆς κοιλίας τοῦ ἀγγείου ὡς «μουστάκι»⁶⁶⁴.

Κατὰ τὴν ΥΜ περίοδο τὰ «μουστάκια» διατρέχουν ὡς φαρδιά ταινία μία μεγάλη καμπύλη πάνω ἀπὸ τὶς λαβὲς καὶ οἱ ἄκρες τους διεισδύουν βαθιὰ καὶ ἀναρχα μέσα σὲ τὶς διακοσμητικὲς ζώνες ποὺ βρίσκονται χαμηλότερα στὸ σῶμα τοῦ ἀγγείου⁶⁶⁵. Κατὰ τὴν ΠΡΓ περίοδο ὅμως τὸ θέμα ἀρχίζει νὰ ἐξελίσσεται μὲ αὐξοῦντα ἐκγεωμετρισμὸ καὶ πρὸς τὸ τέλος τῆς περιόδου τὰ «μουστάκια» ἀπλῶς περιγράφουν τὴν περιοχὴ πάνω ἀπὸ τὶς λαβὲς⁶⁶⁶ ἢ μερικὲς φορὲς μόνον τὶς ἐκφύσεις τῶν λαβῶν ὡς συνέχεια τῆς ζώνης τῶν κάθετων γραμμιδίων⁶⁶⁷. Ἡ ἔννοια τοῦ μοτίβου σὲ αὐτὴ τὴ φάση διατηρεῖται μὲ τὴν ἰσχυρὴ διεύρυνση τῆς ἄνω ὀριζόντιας ζώνης στὸ σημεῖο τῆς ἐκφυσης τῶν λαβῶν, ὅπου ὡς «μουστάκι» μὲ μυτερὴ ἄκρη εἰσβάλλει σὲ τὶς χαμηλότερες ζώνες. Αὐτὸν τὸν τύπο «μουστακιοῦ» μὲ τὸ σαφὲς χρονολογικὸ στίγμα στὸ τέλος τῆς ΠΡΓ ἐποχῆς ἔχουν οἱ λαβὲς τῶν ἀμφορίσκων τοῦ Φιλωτίου καὶ τῆς Ὁξφόρδης. Ἡ κυριαρχία τῶν μελανῶν ἐπιφανειῶν σὲ ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ ἀγγείου ποὺ ἐπικρατεῖ κατὰ

660. Βλ. π.χ. *Ker.* IV, πίν. 8.

661. Βλ. π.χ. *Ker.* I, πίν. 54 (ἀμφορέας τοῦ τάφου 15).

662. Βλ. π.χ. αὐτόθι, πίν. 16.

663. Βλ. π.χ. αὐτόθι, πίν. 55 (ἀμφορέας τάφου 12).

664. Βλ. αὐτόθι, πίν. 54 (ἀμφορέας τάφου 5) ἢ *Ker.* I πίν. 56 (ἀμφορέας τάφου 20).

665. Βλ. π.χ. αὐτόθι, πίν. 16.

666. Βλ. π.χ. αὐτόθι, πίν. 55 (ἀμφορέας τάφου 15).

667. Βλ. π.χ. αὐτόθι, πίν. 55 (ἀμφορέας τάφου 5).

την ΠΓ περίοδο οδηγεί αναπόφευκτα στην έξαφάνιση των «μουστακιών»⁶⁶⁸. Το μοτίβο επανέρχεται πολύ αργότερα, κατά τη ΜΓ περίοδο, ως επακόλουθο της εκ νέου διάδοσης των εδαφόχρωμων διακοσμητικών ζωνών⁶⁶⁹.

Η ζώνη μεταξύ των λαβών ακολουθεί το γνωστό διακοσμητικό σύστημα των «τριγύφων και μετοπών» που υιοθετείται στην άττική αγγειογραφία κατά την Υ - ΠΡΓ φάση και παραμένει δημοφιλές έως το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου⁶⁷⁰. Αρχικά η πυκνότητα της σύνθεσης των μικρότερων και μεγαλύτερων μετοπών, οι οποίες éναλλάσσονται συνήθως με δύο ή τρία κάθετα γραμμίδια που λειτουργούν ως τρίγλυφα, ποικίλλει ανάλογα με το εργαστήριο και το μέγεθος του αγγείου. Κατά κανόνα όμως το τμήμα της ζώνης δίπλα στις λαβές μένει εδαφόχρωμο⁶⁷¹. Μετά την έναρξη του γεωμετρικού ρυθμού ή πυκνότητα τριγύφων και μετοπών αυξάνει έως την πλήρη κάλυψη της ζώνης μεταξύ των λαβών⁶⁷². Στους αμφορίσκους του Φιλωτίου και της Όξφορντς το σύστημα με τα τρίγλυφα και τις μετόπες είναι ακόμη μικρό και το εδαφόχρωμο κενό στις άκρες της ζώνης αρκετά μεγάλο, όπως στα περισσότερα άττικά αγγεία της Υ - ΠΡΓ φάσης, που ακολουθούν το ίδιο σύστημα διακόσμησης⁶⁷³.

Η ευρύτερη κεντρική μετόπη διακοσμεύεται με ζατρίκιο, ενώ οι πλαϊνές με ψευδο-ιχθυάκανθα. Όλα τα θέματα μεμονωμένα ή ακριβώς σε αυτόν τον συνδυασμό είναι éξαιρετικά κοινά στην άττική αγγειογραφία της Υ - ΠΡΓ φάσης και επιβιώνουν και κατά την ΠΓ εποχή⁶⁷⁴. Κατά την περίοδο αυτήν τα καμπυλόγραμμα θέματα που κυριαρχούσαν παλαιότερα, όπως οι κύκλοι ή τα όμοκεντρα ήμικύκλια, έχουν πλέον éξαντληθεί και ήδη πριν από το τέλος της Υ - ΠΡΓ φάσης τα έχουν διαδεχθεί τα εϋθύγραμμα γεωμετρικά μοτίβα που επαναλαμβάνονται σε πολλά εργαστήρια με σχετική στερεοτυπία. Παράλληλα όμως κατά το τέλος της ΠΡΓ και την αρχή της Γεωμετρικής εποχής στα άττικά κεραμικά εργαστήρια αναπτύσσονται νέες τάσεις και δοκιμάζονται καινούργια διακοσμητικά θέματα και συνθέσεις.

Μία τέτοια ενδιαφέρουσα ιδιορρυθμία, ή οποία περιορίζεται στον αμφορίσκο του Φιλωτίου και δέν επαναλαμβάνεται στον κατά τα άλλα πανομοιότυπό του αμφορίσκο της Όξφορντς, είναι η παράσταση ενός πιηνού στη ζώνη της κοιλίας δίπλα ακριβώς από τη λαβή (πίν. 55α). Ο πρωτογεωμετρικός ρυθμός της άττικής αγγειογραφίας

668. Η φάση αυτή είναι σαφής σε δύο δείγματα αμφορέων του τύπου από την Αργολίδα βλ. *Tiryns* V, πίν. XIV, 7 (Τίρυνθα, τάφος 2) και *BSA* 50, 1955, πίν. 48, d (Μυκήνες τάφος G 603).

669. Βλ. π.χ. *Ker.* V 1, πίν. 46.

670. Βλ. σχετικά Ρ. ΚΑΗΑΝΕ, Die Entwicklung der attisch - geometrischen Keramik, *AJA* 44, 1940, 473.

671. Βλ. π.χ. αμφορίσκο άρ. 959 από τον Κεραμικό (*Ker.* IV, πίν. 34), πυξίδα από τον τάφο T19 του Κεραμικού (*Ker.* I, πίν. 50), ύδρία στη Θεσσαλονίκη (*AM* 76, 1961, 60 πίν. 36). Επίσης, *Ker.* IV, πίν. 8, 12, 24, 34. *Ker.* I πίν. 64 και 70. *CVA* München 3 πίν. 103. Το σύστημα με τρίγλυφα και μετόπες είναι πολύ διαδεδομένο κατά την Υ - ΠΡΓ φάση και στους οκύφους βλ. π.χ. *Ker.* IV, πίν. 34. *Hesperia* 4, 1936, 24 πίν. 22.

672. Βλ. π.χ. *GGP*, πίν. 1, j.

673. Βλ. Ρ. ΚΑΗΑΝΕ ό.π. (σημ. 670), 473.

674. Βλ. *GGP*, πίν. 1, j.

είναι ρυθμὸς ἀνεικονικός⁶⁷⁵, ἀλλὰ ἀνάμεσα σὺς ἐλάχιστες ἀνορθόδοξες εἰκονογραφικὲς παρεκκλίσεις τοῦ συγκαταλέγεται καὶ τὸ θέμα τοῦ πτηνοῦ. Τὰ πτηνὰ ποὺ ἦταν σύνηθες θέμα τῆς μυκηναϊκῆς τέχνης⁶⁷⁶ εἶναι ἄλλωστε ἀπὸ τὰ πρῶτα θέματα ποὺ ἐπανερχοῦνται εὐρύτατα στὴν ἀττική ἀγγειογραφία ἀργότερα μετὰ τὴν ἐπανεμφάνιση τοῦ εἰκονογραφικοῦ ρυθμοῦ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ τέλος τῆς ΜΓ Ι περιόδου⁶⁷⁷.

Τὸ πτηνὸ τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι εἶναι ζωγραφισμένο μὲ τὴν τεχνικὴ τῆς σκιαγραφίας σὲ ἓνα φιλόδοξο, ἀλλὰ μάλλον πρόχειρο, σχέδιο. Τὸ σῶμα τοῦ πτηνοῦ εἶναι ἐπιμηκυσμένο, ἢ οὐρὰ μεγάλη καὶ ἀνυψωμένη καὶ τὰ πόδια καὶ ὁ λαιμὸς ιδιαίτερα μακρὰ. Μία κάθετη γραμμὴ στὴν κορυφῆ τοῦ κεφαλιοῦ δίνει τὴν ἐντύπωση τῆς σκόπμης ὑποδήλωσης λοφίου, ἐνῶ οἱ δύο μεγάλες κηλίδες γανώματος, σὺς ὁποῖες καταλήγουν τὰ πόδια, εἶναι ἀσαφὲς ἂν ἔγιναν σκόπιμα ἢ εἶναι τυχαῖες. Ἡ ὄρθια οὐρὰ ἔχει τέσσερις μεγάλες, τριγωνικὲς ἄκρες δίνοντας τὴν ἐντύπωση ὅτι ἐννοεῖται ριπιδιοειδῶς ἀνοιγμένη. Πρόκειται γιὰ ἓνα τύπο πτηνοῦ ποὺ εἶναι ἄγνωστος στὴν ἀττική ἀγγειογραφία, ἀλλὰ καὶ γενικότερα στὴν τέχνη τῶν Πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων.

675. Γιὰ τὸν εἰκονογραφικὸ ρυθμὸ τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας κατὰ τοὺς Σκοτεινοὺς Χρόνους βλ. J. L. BENSON, *Horse, Bird and Man* (Amherst 1970). G. KOPCKE, *Figures in Pot - Painting before, during and after the Dark Age* σὺδ E. DAVIS (ἐκδ.), *Symposium on the Dark Ages in Greece* (New York City 1977), 32 κέ. J. N. COLDSTREAM σὺδ J. H. BETTS (ἐκδ.), *Studies in Honour of T. B. L. Webster*, II (London 1988), 23 - 32. WHITLEY, *Style and Society*, 45 - 54. Γιὰ τὴν ἐπιβίωση ἢ ἀναβίωση μυκηναϊκῶν θεμάτων στὴν τέχνη τῆς Γεωμετρικῆς ἐποχῆς βλ. CHR. GRUNWALD, *Zur Frage der Tradierung mykenischen Bildguts an die geometrische Kunst* σὺδ H. U. CAIN - H. GABELMANN - D. SALTZMANN (ἐκδ.), *Beiträge zur Ikonographie und Hermeneutik. Festschrift für N. Himmelmann* (Bonn 1992), 27 κέ. E. WALTER - KARYDI, *Der ungegenständliche Aufbruch am Beginn der griechischen Kunst* σὺδ K. MÖSENER - A. PRATER (ἐκδ.), *Aufsätze zur Kunstgeschichte. Festschrift für Herrmann Baver zum 60. Geburtstag* (Hildesheim - Zürich - N. York 1991), 33.

Μὲ τὰ εὐρήματα τῶν τελευταίων ἐτῶν σημαντικὰ ἔχει ἀύξηθεῖ ἐπίσης ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰκονογραφικῶν παραστάσεων τῶν Σκοτεινῶν Χρόνων στὰ κεραμικὰ ἐργαστήρια ἄλλων περιοχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου θέτοντας σὲ νέα βάση τὸ θέμα τῆς προέλευσης τοῦ εἰκονογραφικοῦ ρυθμοῦ (βλ. σχετικὰ J. Whitley ὅ.π.). Συχνὲς εἶναι οἱ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις, κυρίως δένδρα, στὴν ΠΠΓ κεραμικὴ τῆς Εὐβοίας καὶ τῆς Κρήτης [βλ. J. N. COLDSTREAM, *Knossian Figured Scenes of the Ninth Century*, *Πεπραγμένα Δ' Κρητολογικῆ Συνεδρίου*, 1976 (Ἡράκλειο 1981), 67 κέ. Τοῦ ἰδίου, *BICS* 31, 1984, 93 - 104]. Πρόσφατα ἓνας ΠΠΓ κρατήρας μὲ παράσταση πτηνοῦ βρέθηκε σὺδ Ραμοβοῦνι τῆς Μεσοσητίας· βλ. W. D. E. COULSON, *The Dark Age Pottery of Messenia* (Athens 1986), 14 πίν. 1, 2 καὶ ἓνας ἄλλος ἐπίσης μὲ πτηνὰ στὴν Τορώνη τῆς Χαλκιδικῆς· βλ. J. PAPADOPOULOS, *Protogeometric Birds from Torone* σὺδ J. - P. DESCOEUDRES (ἐκδ.), *ΕΥΜΟΥΣΙΑ, Studies in honour of A. Cambitoglou* (Sydney 1990), 13 - 24. Ἐπίσης, μυκηναϊκὰ καὶ ΥΜ ἀγγεῖα μὲ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις, κυρίως πλοίων, ἀπὸ τὴ θέση «Κύνος» σὺδ μουσεῖο τῆς Λαμίας· βλ. Φ. ΔΑΚΩΡΩΝΙΑ, *ΤΡΟΠΙΣ* 4, 1996, 159 κέ.

676. Γιὰ τὶς μυκηναϊκὲς παραστάσεις πτηνῶν βλ. A. FURUMARK, *Mycenaean Pottery. Analysis, motif* 7. E. VERMEULE - V. KARAGEORGHIS, *Mycenaean Pictorial Vase - Painting* (Harvard University Press 1982), 145 καὶ πὸ πρόσφατα J. A. SAKELLARAKIS, *The Mycenaean Pictorial Style in the National Archaeological Museum of Athens* (Athens 1992), 71 - 100.

677. Γιὰ τὶς πρώτες ἐμφανίσεις τοῦ πτηνοῦ στὴν ἀττική ἀγγειογραφία τῆς ΜΓ ἐποχῆς βλ. *GGP*, 26. J. CARTER, *BSA* 67, 1972, 32. Ἐπίσης, J. SCHÄFFER, *Steps towards representational Art in 8th - century Painting* σὺδ R. HÄGG - N. MARINATOS (ἐκδ.), *The Greek Renaissance in the eighth century BC*, (Stockholm

Ἡ ταύτιση τοῦ πτηνοῦ παρουσιάζει δυσκολίες γιατί ἀπουσιάζουν τὰ εἰκονογραφικὰ παράλληλα⁶⁷⁸. Πρόκειται γὰρ τῆ δεύτερη παράσταση πτηνοῦ, ἡ ὁποία εἶναι γνωστὴ ἀπὸ τὸ ἀνεικονικὸ στάδιο τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας ποὺ καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὸ τέλος τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἕως τὸ τέλος τῆς ΜΓ Ι περιόδου⁶⁷⁹. Ἡ ἄλλη παράσταση πτηνοῦ ποὺ σώζεται ἀπὸ τὴν ἀττικὴ ἀγγειογραφία αὐτῆς τῆς ἐποχῆς βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴ λαβὴ ἑνὸς ἀττικοῦ σκύφου τῆς Υ - ΠΡΓ περιόδου ἀπὸ τὸν τάφο 39 τοῦ νεκροταφείου τῆς Τούμπας στὸ Λευκαντὶ⁶⁸⁰. Τὸ πτηνὸ τοῦ σκύφου ἀπὸ τὸ Λευκαντὶ ἔχει διαφορετικὸ σχέδιο μὲ σῶμα τριγωνικὸ, πόδια σχηματικὰ καὶ λιγότερο ἀσύμμετρα ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ πτηνοῦ στὸν ἀμφορίσκο ἀπὸ τὸ Φιλῶτι. Ἡ οὐρὰ τοῦ πτηνοῦ στὸν σκύφο τοῦ Λευκαντιοῦ εἶναι ἐπίσης μεγάλη καὶ μὲ τριγωνικὲς ἀπολήξεις τῶν πτερῶν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀνορθωμένη, ὅπως στὸ πτηνὸ τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι. Τὸ κοινὸ μέγεθος καὶ σχῆμα τῆς οὐρᾶς εἶναι κυρίως τεχνοτροπικὸ χαρακτηριστικὸ τῶν δύο πτηνῶν καὶ προκύπτει προφανῶς ἀπὸ τὴ διάθεση τοῦ ἀγγειογράφου νὰ τονίσει τὰ βασικὰ στοιχεῖα ποὺ χαρακτηρίζουν εἰκονογραφικὰ τὸ πτηνὸ. Ἀλλὰ ἡ ἀνορθωσιμὴ τῆς οὐρᾶς, ποὺ παρουσιάζεται στὸ πτηνὸ τοῦ ἀμφορίσκου ἀπὸ τὸ Φιλῶτι, ὑποδηλώνει σκόπιμη εἰκονογραφικὴ προσπάθεια καὶ πρόθεση τοῦ ἀγγειογράφου νὰ προσδιορίσει σαφέστερα τὸ εἶδος τοῦ παριστανόμενου πτηνοῦ. Ἡ ἀνοι-

1983), 75 κέ. Ἐπίσης, γενικὰ γιὰ τὶς πρώιμες εἰκονογραφικὲς παραστάσεις βλ. M. D. STANSBURY - O'DONNELL, *Reading Pictorial Narrative: The Law Court Scene of the Shield of Achilles* στὸ J.B. CARTER - S. P. MORRIS, *The Ages of Homer. A tribute to Emily Townsend Vermeule* (Austin 1995), 315 - 334.

678. Γιὰ τὰ πτηνὰ στὴν τέχνη τῆς ΠΡΓ ἐποχῆς βλ. J. L. BENSON, *Horse, Bird and Man* (Amherst 1970). Γιὰ ἀπόπειρα διάκρισης στὰ εἶδη πτηνῶν τῆς γεωμετρικῆς ἀγγειογραφίας βλ. S. BENTON, *JHS* 81, 1961, 44 κέ.

679. Ὁ ἀριθμὸς τῶν γνωστῶν εἰκονογραφικῶν παραστάσεων τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας τῶν Σκοτεινῶν Χρόνων ἕως τὴν πλήρη ἀποκατάσταση τοῦ εἰκονογραφικοῦ ρυθμοῦ κατὰ τὴ ΜΓ ΙΙ περίοδο ἔχει τελευταῖα σχεδὸν διπλασιασθεῖ ἀριθμητικὰ, θεματικὰ καὶ χρονικὰ. Συνολικὰ οἱ γνωστὲς εἰκονογραφικὲς παραστάσεις τῆς ἀττικῆς ἀγγειογραφίας αὐτῆς τῆς περιόδου εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Δένδρα καὶ μορφή ποὺ ταυτίζεται μὲ κένταυρο, ὁ ὁποῖος κρατᾷ κλαρὶ σὲ μία ΥΜ σταμνοειδῆ πυξίδα ἀπὸ τὸν τάφο N 120 τοῦ Κεραμεικοῦ· βλ. B. BOHEN, *Ker.* XIII, 13 πίν. 1, 1. N. KOUROU, *Aegean Orientalizing versus Oriental Art: The Evidence of Monsters* στὸ V. KARAGEORGHIS (ἐκδ.), *The Civilizations of the Aegean and their Diffusion in Cyprus and the Eastern Mediterranean, 2000 - 600 B.C.* (Larnaca 1989), 112 εἰκ. 1. 2. Ἴππᾶριο δίπλα στὴ λαβὴ ἑνὸς ἐπιγαστρίου Μ - ΠΡΓ ἀμφορέα ἀπὸ τὸν τάφο 18 τοῦ Κεραμεικοῦ (*Ker.* IV πίν. 27, 560 καὶ *Ker.* I πίν. 56). 3. Ἴππᾶριο στὴ ζώνη τῆς κοιλιάς ἑνὸς ἐπιγαστρίου Υ - ΠΡΓ ἀμφορέα (δοτρακο) ἀπὸ τὸν τάφο 28 τοῦ Κεραμεικοῦ (*Ker.* IV, πίν. 27, 911). 4. Ἴππᾶριο στὴ ζώνη τῆς κοιλιάς ἑνὸς ἐπιγαστρίου Υ - ΠΡΓ ἀμφορέα (δοτρακο), μουσεῖο Κεραμεικοῦ ἀρ. 1260 βλ. J. BENSON ὁ.π. (σημ. 675), πίν. VIII, 7. 5. Δύο ἀντωπᾶ ἵππᾶρια σὲ μετόπη στὸν Υ - ΠΡΓ κρατήρα ἀπὸ τὸν τάφο 28 τοῦ Κεραμεικοῦ (*Ker.* IV, πίν. 27, 911). 6. Πτηνὸ κάτω ἀπὸ τὴ λαβὴ ἑνὸς Υ - ΠΡΓ σκύφου ἀπὸ τὸν τάφο 39 τῆς Τούμπας στὸ Λευκαντὶ· βλ. *BSA* 77, 1982, πίν. 29, a - b. 7. Πτηνὸ δίπλα στὴ λαβὴ τοῦ Υ - ΠΡΓ ἀμφορίσκου ἀπὸ Φιλῶτι. 8. Δύο ἵππᾶρια ἀντωπᾶ γύρω ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ μοτίβο ἀγκυλωτοῦ σταυροῦ στὸν ΠΓ Ι ἐπιλαίμιο ἀμφορέα στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο στὴν Ἀθήνα ἀρ. 18.045· βλ. J. BENSON ὁ.π. (σημ. 675), πίν. IX, 1. 9. Ἴππᾶριο στὸν ΠΓ Ι κἀνθαρο (δοτρακο) ἀπὸ τὴν Ἀγορά, μουσεῖο Ἀγορᾶς ἀρ. P 1654· βλ. J. BENSON ὁ.π. (σημ. 675), πίν. IX, 2. 10. Ἐρηνωδὸς δίπλα στὴ λαβὴ καὶ ἵππᾶριο κάτω ἀπὸ τὴ λαβὴ στὸν ΜΓ Ι κρατήρα ἀπὸ τὸν τάφο 43 τοῦ Κεραμεικοῦ βλ. *Ker.* VI, πίν. 22, 1254. Γιὰ εἰκονογραφικὲς παραστάσεις τῆς ΜΓ ΙΙ ἐποχῆς βλ. J. CARTER ὁ.π. (σημ. 677) 32.

680. *BSA* 77, 1982, 218 καὶ 235, πίν. 29, a - b.

κτῆ καὶ ὄρθια οὐρὰ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ κατ' ἔξοχὴν εἰκονογραφικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ παγωνιοῦ καὶ ἐνδεχομένως τοῦ πετεινοῦ.

Στὸ θέμα τοῦ πετεινοῦ ἀποδίδεται συνήθως χθόνια σημασία⁶⁸¹, ἀλλὰ πιστεύεται ὅτι ἐμφανίζεται στὴν τέχνη τῶν Πρώιμων Ἱστορικῶν Χρόνων πολὺ ἀργότερα, κατὰ τὴν ΥΓ περίοδο καὶ κυρίως μετὰ τὸ 740 π.Χ.⁶⁸². Πολλὰ πήλινα καὶ χάλκινα εἰδώλια τῆς ΥΓ ἐποχῆς, τὰ ὁποῖα ἔχουν ὑψηλὸ λοφίο καὶ μεγάλη ἀνορθωμένη οὐρὰ ἐρμηνεύονται συνήθως ὡς πετεινοί⁶⁸³, ἀλλὰ τὸ θέμα ἀποκτᾷ δημοτικότητα στὴν ἀγγειογραφία ἀπὸ τὸν 7ο αἰ. καὶ μετὰ⁶⁸⁴. Στὴν ἀγγειογραφία τῆς ΥΓ περιόδου δὲν εἶναι ἄγνωστες οἱ παραστάσεις πτηνῶν μὲ μεγάλη οὐρά⁶⁸⁵, ἀλλὰ παραμένει ἐξαιρετικὰ σπάνια ἡ δήλωση τῆς ἀνορθωμένης οὐρᾶς, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ κυρίαρχο στοιχεῖο στὸ σχέδιο τοῦ πτηνοῦ ποὺ εἰκονίζεται στὸν ἀμφορίσκο ἀπὸ τὸ Φιλῶτι.

Ἡ ὑπαρξη τοῦ μικροῦ, κάθετου λοφίου στὸ κεφάλι τοῦ πτηνοῦ αὐτοῦ τοῦ ἀμφορίσκου παράλληλα μὲ τὴν ὄρθια ἀνοικτὴ οὐρὰ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ταύτισης τοῦ πτηνοῦ ὡς παγωνιοῦ. Τὸ παγῶνι (ταώς, Pavo cristatus), ποὺ θεωρεῖται ὅτι κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἰνδία⁶⁸⁶, εἶναι πολὺ καλὰ γνωστὸ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα μετὰ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. Ἐπειδὴ εἶχε ἐπικρατήσει ἡ ἄποψη ὅτι ἔφθασε στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ἀπὸ τὴν Περσία, τὸ ἀποκαλοῦσαν καὶ «μηδικὸ ὄρνι»⁶⁸⁷. Ὁ χρόνος εἰσαγωγῆς τοῦ παγωνιοῦ στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἀπόλυτα σαφές, ἀλλὰ ἀναμφίβολα ἦταν γνωστὸ πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν 5ο αἰ. π.Χ. γιὰ τὴν ὑπάρχουσα μαρτυρία γιὰ τὴν παρουσία του στὸ ἱερὸ τῆς Ἥρας

681. Γιὰ τὴ σημασία τῶν παραστάσεων τῶν πετεινῶν βλ. Ker. VI 2, 32 σημ. 21 καὶ 66) καὶ R. HAMPE, *Ein attischer Grabfund* (Heidelberg 1961), 58.

682. Βλ. σχετικὰ J. N. COLDSTREAM, *Geometric Greece* (London 1977), 313. Ὁ ἀκριβὴς χρόνος τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ πετεινοῦ στὸν ἑλληνικὸ χῶρο καὶ ἡ καταγωγή του δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστά· βλ. O. MURRAY, *Early Greece* (Sussex 1980), 80 καὶ J. L. BENSON, *BABesch* 61, 1986, 1 κέ. Ὁ Ἀριστοφάνης (*Ὀρνιθ.*, 483 - 5) τοὺς θεωρεῖ περσικῆς καταγωγῆς, ἀλλὰ σήμερα πιστεύεται ὅτι τὸ πτηνὸ ἔρχεται στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἰνδία μέσω Ἀσσυρίας (βλ. *Reallexikon der Assyriologie*, λ. *Hühn*). Ὅσα κότες ἔχουν ταυτισθεῖ σὲ ἓνα ΜΕ στρῶμα στὴ Λέρνα (Lerna I, 47 - 49), ἀλλὰ μὲ ἐξαίρεση δύο παραστάσεις στὶς μινωικὲς σφραγίδες (A. EVANS, *Cretan Pictographs*, πίν. 65α καὶ *JHS* 22, 1902, πίν. 10 ἀρ. 178) ποὺ ἐρμηνεύονται ὡς πετεινοί, ὁ πετεινὸς δὲν μαρτυρεῖται στὴν ἑλληνικὴ τέχνη νωρίτερα ἀπὸ τὴν ΥΓ περίοδο. Ἡ πρωιμότερη σαφὴς χρῆση τοῦ θέματος εἶναι στὸ πήλινο, τροχήλατο εἰδῶλιο ἀπὸ τὸν τάφο 50 τοῦ Κεραμεικοῦ (Ker. V 1, πίν. 144).

683. Βλ. π.χ. ΥΓ πήλινα εἰδῶλια πετεινῶν ἀπὸ τὸν Κεραμεικὸ (Ker. V 1, πίν. 144) καὶ χάλκινα εἰδῶλια πετεινῶν ἀπὸ τὴν Ὀλυμπία (*Olymp.Forsch.* XII, πίν. 120, 943). Γιὰ ἓνα πήλινο τροχήλατο εἰδῶλιο πετεινοῦ ἀπὸ τὸ Βόρειο νεκροταφεῖο τῆς Κνωσοῦ βλ. *ArchRep* 25, 1978 - 79, 52 πίν. 32. Γιὰ τροχήλατα εἰδῶλια πετεινῶν βλ. R. A. HIGGINS, *Greek Terracottas* (London 1967), 20.

684. Τὸ θέμα γίνεται ἀγαπητὸ στὴν ἀγγειογραφία τοῦ 7ου αἰ. καὶ τοῦ 6ου αἰ. π.Χ. (βλ. J. POLLARD, *Birds in Greek Life and Myth*, London 1977). Βλ. ἐπίσης K. KÜBLER, Ker. VI 2, 32 σημ. 21 καὶ 66. K. SHEEDY, *BSA* 80, 1985, 182 σημ. 86 καὶ 184 σημ. 89.

685. Βλ. π.χ. τὰ πτηνὰ μὲ μεγάλη ὄρθια οὐρὰ σὲ ἓνα ΥΓ ὄστρακο ἀπὸ τὴ Μίλητο ποὺ συνήθως ἐρμηνεύονται ὡς πάπιες ποὺ κολυμποῦν βλ. *Ist. Mitt.* 9 - 10, 1959 - 60, πίν. 60, α.

686. KLEINE PAULY, λ. *Pfahn*.

687. ΔΙΟΔ. 2, 53.

στη Σάμο από τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης του ιερού⁶⁸⁸. Εικονογραφικά όμως το πτηνό του άττικού αμφορίσκου από το Φιλώτι, εάν αποδίδει παγώνι, αποτελεί την παλαιότερη γνωστή παράσταση του πτηνού κατά τους Ιστορικούς χρόνους.

Ο άκριβης χρόνος κατασκευής του αγγείου, όπως προκύπτει από την ανάλυση του σχήματος και της διακόσμησης, βρίσκεται στο τέλος της ΠΡΓ περιόδου λίγο πριν από την έναρξη του Γεωμετρικού ρυθμού. Είναι έργο ενός εξαιρετικού άττικού εργαστηρίου, από το οποίο προέρχονται επίσης και αρκετά άλλα άττικά αγγεία μικρού ή μεσαίου μεγέθους και κυρίως ύψιποδες σκύφοι, συχνά με διακόσμηση πανομοιότυπη με εκείνη της κεντρικής ζώνης στην κοιλία των αμφορίσκων του Φιλωτίου και της Όξφόρδης⁶⁸⁹. Τα άττικά αγγεία της Υ - ΠΡΓ εποχής εξάγονται εύρύτητα στον χώρο του Αιγαίου κυρίως στην Εύβοια⁶⁹⁰ και την Κρήτη⁶⁹¹ και άπαντούν συχνά στις Κυκλάδες⁶⁹². Από τη Νάξο είναι γνωστές αρκετές άττικές εισαγωγές, αλλά πολύ πιο εύγλωττος για τη σχέση των δύο περιοχών κατά την περίοδο αυτή είναι ο αντίκτυπος του άττικού πρωτογεωμετρικού ρυθμού στα ναξιακά εργαστήρια της περιόδου.

688. ΠΛΟΥΤΑΡΧ., *Περικλ.*, 13, 13. Άντιφών στον ΑΘΗΝΑΙΟ, *Δεινν.* 14, 655 Β.

689. Βλ. ένδεικτικά: σκύφο, λήκυθο και κυάθους από τάφο της Άγοράς (*Hesperia* 5, 1936), 24 πίν. 22), ύδρία Θεσσαλονίκης (*AM* 76, 1961, 60 πίν. 36), όμοίωμα τριποδικού λέβητα από τον τάφο 4 του Κεραμεικού (*Ker.* I, πίν. 64), όστρακο κρατήρα από τον τάφο 19 του Κεραμεικού (*Ker.* I, πίν. 70), κύαθο από τον τάφο 12 Κεραμεικού (*Ker.* V 1, πίν. 109), σκύφο Κεραμεικού άρ. 1266 (*Ker.* IV, πίν. 34), κρατήρα Μονάχου (*CVA München* 3, πίν. 103), κύαθο και πυξίδα από τον τάφο της όδοϋ Άγίου Δημητρίου 20 (*ΑΔ* 19, 1964, πίν. 50, άνω).

690. Για τη διάδοση των άττικών εισαγωγών της ΠΡΓ περιόδου βλ. *DAG*, 54 και 100 σημ. 33. Επίσης, *Ker.* V 1, 2 σημ. 13. Για την Εύβοια βλ. *Lefkandi* I, 348 - 350 και *BSA* 77, 1982, 218 και 233. *Lefkandi* II, 86 πίν. 43, 50. Επίσης, πρόσφατα J. N. COLDSTREAM, Knossos and Lefkandi: The Attic Connections στο D. EVELY - I. S. LEMOS - S. SHERRATT (έκδ.), *Minotaur and Centaur. Studies in the archaeology of Crete and Euboea presented to Mervyn Popham*, *BAR International Series* 638, 1996, 133 κέ.

691. Για τις άττικές εισαγωγές της ΠΡΓ περιόδου στην Κρήτη βλ. J. N. COLDSTREAM, Knossos: An Urban Nucleus in the Dark Age? στο MUSTI κ.ά. (έκδ.), *La Transizione dal Miceneo all'alto arcaismo* (Roma 1990), 291 - 294 πίν. 2 και 7 - 8. Του ίδιου, Knossos and Lefkandi: The Attic connections, στο D. EVELY - I. S. LEMOS - S. SHERRATT (έκδ.), *Minotaur and Centaur*, ό.π. (σημ. 690), 133 κέ.

692. Από την Άνδρο στο μουσείο της Χαϊδελβέργης άττικός επιγαστριος άμφορέας της Μ - ΠΡΓ περιόδου: *CVA Heidelberg* 3, πίν. 100, 3 - 4 και *Ker.* I, πίν. 44. Για άλλες άττικές εισαγωγές στη Ζαγορά της Άνδρου βλ. Α. ΚΑΜΠΗΤΟΓΛΟΥ, *Τό Άρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου* (Άθήνα 1981), άρ. κατ. 340. Από την Κέα προέρχονται οι πρωιμότερες γνωστές άττικές εξαγωγές της ΠΡΓ περιόδου· βλ. Π - ΠΡΓ έπιλαίμιο άμφορέα από την Άγία Μαρίνα στο μουσείο της Χαϊδελβέργης (*CVA Heidelberg* 3, πίν. 100, 1 - 2). Από τον Άγιο Συμεών της Κέας προέρχεται μία Υ - ΠΡΓ λήκυθος επίσης στο μουσείο Χαϊδελβέργης· βλ. *CVA Heidelberg* 3, πίν. 102, 4. Από την Άγία Ειρήνη της Κέας δύο σκύφοι της Υ - ΠΡΓ εποχής· βλ. *Hesperia* 33, 1964, πίν. 63, a - b. Πολλές άττικές εισαγωγές υπάρχουν στο Κάστρο της Σίφνου· βλ. *BSA* 44, 1949, πίν. 12, 10 - 11 και πίν. 13, 4, 7, 8. Από τό Άρτεμίσιο της Δήλου: *BCH* 35, 1911, 355 πίν. 2 και 5. Από τη Ρήνεια («τάφο 14»): *GDA*, 223 και *GGP*, 149. Από τη Μήλο στο μουσείο του Würzburg· βλ. *PGP*, 72 και 75. Από τη Θήρα· βλ. *Thera* II, 186 πίν. 379, b. Από την Πάρο: *AM* 42, 1917, 75 πίν. 82 - 83, 89 και 92 και Ο. RUBENSOHN, *Das Delion von Paros* (Wiesbaden 1962), πίν. 14, 5. Από τη Νάξο βλ. ένδεικτικά: *ASAtene* 45, 1983, 123 πίν. 7 και 9. *ΠΑΕ* 1983, πίν. 200, άριστερά. Επίσης *ArchRep* 31, 1984 - 85, 75 εικ. 109.

Summary

THE SOUTHERN CEMETERY OF NAXOS

The Geometric pottery published here comes from a cemetery, which was discovered before the second world war on the island of Naxos at the southern part of modern Naxos town. The cemetery was in use for a very long time from Geometric to Roman times, but this publication deals only with the graves and grave groups of the Geometric period. The book is organised into eight chapters preceded by an introduction and followed by an appendix.

The *introduction* mainly outlines the kind of pottery published, the conditions of discovery and the evidence available for the study. The material consists of chance finds and pottery from rescue excavations following building activities and other works in progress at Naxos during the 1930s. Naxos town was at that time rapidly developing and expanding outside the Venetian castle and important public works were urgently going on mostly at its southern outskirts. In the course of these activities a number of graves were accidentally brought to light and mostly destroyed, but the preserved remains were rescued by N.Gavalas, the then warden of the "Archaeological Collection" of the island. In 1935 and 1936 prompted by chance finds, Chr. Karouzos and N. M. Kontoleon – then respectively ephor and curator of antiquities in the Cyclades – commenced short-term rescue excavations in the area of Aghia Paraskevi (pl. 1a) and later in 1937 at the newly built state school, the Gymnasion (pl. 1b), next to the Aghia Theodosia chapel (pl. 2a). In both areas a number of mainly disturbed graves were found and cleaned. It was then realised that a large cemetery existed in the area, which had the majority of its tombs dismantled by past building activities (cf map II).

The Geometric graves that are currently known from the site suggest that the ancient cemetery extended over a large area of the southern part of Naxos town. The distribution of graves is fairly well established at several small burial grounds set at a distance of about 100 m from each other over an area extending from the church of Aghia Paraskevi on the hill slope outside the Venetian fortification walls down to the Gymnasion school building further south (cf map I). Much later, in the 1960s, a number of graves discovered in the same region (again by rescue excavations following building activities), suggest that the Southern cemetery of Naxos (as it is named to distinguish it from the Northern cemetery of the same ancient settlement) consisted of several burial grounds set apart at short distances. Thus the ancient settlement of Naxos appears to be extremely large during the Geometric period, having more than one cemetery, like most other contemporary important settlements such as Athens, Knossos or Lefkandi.

However, the available evidence for this cemetery at the southern part of Naxos is very poor, as most of the graves had been disturbed or destroyed and no systematic documentation of the burials exists. The main evidence for these tombs is provided by the short reports that Kontoleon published in the *ArchDelt* 1931-32, 50 and the *Praktika* 1937, 115-118. Valuable information, which made the publication of this cemetery possible, was offered by a small notebook with short, almost codified notes, which were kept by Kontoleon for chance or excavation finds at Naxos over the years. Sketches of the graves excavated at the Gymnasion burial ground which are included, provide useful information for the form, the dimensions and the orientation of the graves (cf. text figs). The notebook also contains details and designs of the motifs represented on some of the vases found at the Aghia Paraskevi graves.

Further information was offered by the small notes in pencil – in Kontoleon's characteristic handwriting – that were found hidden inside some of the vases, particularly those of closed shapes. Furthermore, the intact vases from the Southern cemetery were marked in pencil by Kontoleon and those marks finally proved helpful in the identification of several grave groups. The information offered by the Museum catalogue was extremely poor, usually confined to the standard "from the Gymnasion graves", because the vases were properly inventoried much later than their discovery, in fact long after the second world war. In the meantime the vases had been sent to Mykonos Museum for cleaning and restoration by A. Polykandriotis, the only person restoring vases in the Cyclades at the time. Thus by the time they were back on Naxos, at least part of the available information regarding provenance and other details had gone. However, by combining the evidence of Kontoleon's brief reports, his paper notes accompanying the vases, and the information provided by the Museum's inventory an attempt has been made to bring together all the accessible material from the Geometric graves of the Southern cemetery excavated in the 1930s.

The *first chapter* of the book offers a *catalogue* of the Geometric pottery from the Southern cemetery that has been identified. The catalogue contains sixty entries of partially or wholly preserved vases of the Geometric period. Fragments of metal weapons reported in Kontoleon's notebook to have been rescued together with the Geometric pottery at the destroyed burial ground of Aghia Paraskevi, have not been identified. Each entry gives the Museum number, finding details whenever available, dimensions, fabric, a brief description of the vase and bibliographical references where they exist. Classification is by shape and follows the attributed chronological sequence of each form.

Chapter two deals with *dating* the pottery by stylistic analysis. Closed shapes are discussed first. The large Atticizing neck-handled amphora *no. 1* combines Attic elements of the EG and MG I periods. The shape of the vase with a deep, ovoid body and broad tall neck recalls Attic models of the EG II period, but the large panel covering almost the entire surface of the neck and the density of narrow zones with clay-ground bands on the body date the vase firmly to the MG I period. The large and fragmentary neck-handled amphora *no. 2* is recognised as the product of a

good, strongly Atticizing local workshop and by comparison to Attic models the vase is dated to the end of the MG period.

The two Naxian amphoriskoi *nos. 3 and 4* are made in a very characteristic local Naxian fabric and in a style which combines elements from Attic MG vases and the island Sub-PG tradition. The shape of the amphoriskos with vertical handles strictly follows Sub-PG models, but the shoulder panel that forms the main feature of the decoration alludes to Attic styles of the MG period. The same style with small variations occurs in a group of five other Cycladic amphoriskoi of the same type that suggests the existence of a peculiar MG style, which is discussed in some detail. The six amphoriskoi (i.e. *nos. 3 and 4*, another unpublished example from Naxos at the Apeiranthos Museum, one from Rheneia and two from Melos) are dated by comparison to non-Naxian vases from well dated contexts to the MG I period.

The eight mugs from the cemetery (*nos. 5-12*), which are all made in a typically Naxian fabric, are grouped according to shape variations into three distinct classes. In the class with the wide-based *globular body and tall and broad neck* belong four mugs (*nos. 5-8*), which by comparison to Attic models are dated to the MG I period. The class with the *short neck and globular body* includes three mugs (*nos. 9-11*), of which mug *no. 9* is dated to the MG I period, while the other two mugs of the same class are dated to the MG II period. The mug *no. 12* belongs to a distinct class with a *squat body* and is dated by comparison to Attic models to the MG I period.

Of the fourteen trefoil mouthed *oenochoi* of the Southern cemetery, nine are made in an undoubtedly Naxian fabric (*nos. 13-21*), while the fabric of the other five (*nos. 22-26*) is not typical, although they are also probably of local make. Among the *oenochoi* of the first group in the typically Naxian fabric, the two almost identical *oenochoi nos. 13 and 14*, which are the work of a clumsy Naxian potter, are the earliest. The style of the shape implies Atticizing Argive models of the EG II period, but the decoration with the long neck panel and broad bands with clay-ground lines on the body date the vase firmly to the MG I period. The broad-based *oenochoe no. 15* from grave A-1937, with a spherical body and broad neck is also dated by comparison to Attic vases to the MG I period. The large fragmentary *oenochoe no. 16*, from the same grave, offers another version of the Atticizing shape with an ovoid body. The broad-based *oenochoe no. 17* has a different character with a very broad and tall neck which on stylistic grounds also dates to the MG I period. The two *oenochoi nos. 18 and 19*, probably from the same hand, have a deep globular body which is decorated all over with bands of clay-ground lines which indicate a date to the MG II period. *Oenochoe no. 20* is dated by comparison to Attic models to the same period. The five *oenochoi nos. 22-26* are made in a fabric of better quality than the previous vases. The shape of the fragmentary *oenochoe no. 22* with a deep globular body and short flaring neck seems to follow Attic models of the EG II period, while the *oenochoe no. 23* is slightly later. Finally the broad-based *oenochoi nos. 24, 25 and 26* are dated by comparison to Attic models to the MG I period.

The three Naxian *lekythoi* with trefoil mouth (*nos. 27, 28 and 29*) belong to three distinct stylistic phases. The earliest is the broad-based *lekythos no. 27* with cross-hatched triangles on the shoulder, which by comparison to Attic models can be

dated to the EG II period. The shape of the broad-based lekythos *no. 28* finds exact parallels to Attic vases of the MG I period, but the decoration with neck panel and window metope on the shoulder bring the date of the vase towards the end of the MG I and the beginning of MG II period. The large lekythos *no. 29* with a spherical body and elongated neck is dated to the MG II period and to a rather advanced stage according to the density of the decorative friezes on the body and the neck of the vase.

The *aryballos no. 30* is an example of a rare "bichrome" style known from the LG period in the Aegean. The shape which is favoured in Crete and Corinth has the same stylistic evolution everywhere and the *aryballos no. 30*, which is Euboean according to its fabric, can thus easily be dated to the LG period. Bichrome decorations possibly derivatives of similar Cypriot decorative techniques are known from Euboea, while the simpler technique of "white on black" is also attested in Crete and Corinth.

The *sherd* of the Naxian vase *no. 31*, probably from the belly of an amphoriskos or a small hydria, offers a good example of a Naxian pictorial style of the LG period. Only part of the main body panel of the vase is preserved showing part of a battle or hunting scene with a man wearing a helmet and holding a round shield, brandishing a spear with an uplifted hand. By comparison to other pictorial scenes on LG vases a hunting scene appears more probable. The fabric of the vase is that of a distinctive Naxian workshop following the Euboean Cesnola style. The Naxian Cesnola style is known from a few local stylistic variations suggesting that it was used by a number of pottery workshops. The *lid no. 32* distinguished by the rare combination of a horizontal and a vertical handle is otherwise a common lid type with a conical handle. By comparing the shape and decoration to similar vases from well dated contexts it can be dated to the MG II period.

Among the open vases there are eight skyphoi of which three are of the small, shallow Atticizing type and the other five are of the variety with a deep body. The shape of the *small shallow skyphoi* with a short offset lip made in a Naxian fabric (*nos. 35 and 36*) closely follows Attic models of the EG II period, but their decoration with a rather long shoulder panel is after Attic models of the MG I period. The incorporation of the side metope in the central panel on *no. 35* and the absence of a side framing of the panel on *no. 36* represents Cycladic versions of Attic MG I models. The shallow chevron skyphos *no. 37*, which is made in a distinct fabric recognised as Parian, and dated to the MG I after its shape, represents an early version of the chevron skyphoi in the Cyclades. *Deep skyphoi* fall into two distinct groups: the small sized skyphoi (*nos. 33-34*) and the large sized skyphoi (*nos. 38-40*). The origin of the skyphos shape with deep body is traced to the Argolid. *No. 33* is an early black-glazed example still dating to the EG period. *No. 34* with a shoulder panel is a MG I Atticizing skyphos. The large skyphoi *nos. 38-40* are representatives of a typical Cycladic version of large Peloponesian type skyphoi best known from the Thapsos Class vases.

The fourteen *one-handled cups* are again distinguished into deep and shallow cups. Of these eight are made in a typical Naxian fabric (*nos. 42-49*), while the other six are made in a fabric recognized as Parian (*nos. 50-55*). The Naxian cups *nos. 42-*

44 and 47-49 are black-glazed, while nos. 45-46 follow the Atticizing decoration with a shoulder panel. No. 42 is a shallow cup the shape of which combines elements from Atticizing Argive and Euboean styles that date it to the EG II period. The two almost identical vases nos. 43-44, which were possibly made as a pair, are shallow cups dated to the MG I period. The cups nos. 45-46 with a pair of conical warts on the shoulder belong to the variety of deep Naxian open shapes and find good parallels in Attic MG I vases. The two deep black-glazed cups nos. 47-48 that also have warts on the shoulder are also dated to the MG I period. The Atticizing Parian cups nos. 50-55 are dated on the grounds of shape and decoration to the MG I period. They also have a couple of warts on either side of the shoulder panel, but they are small and rounded in contrast to the pointed warts on the Naxian cups. The cup no. 41, which is not made in a Naxian fabric, is distinguished by a peculiar pair of handles, of which one is vertical and the other horizontal. The shape is known from island workshops, while the decoration of the vase suggests a date early in the LG period. The vase which is fully decorated with linear patterns on both sides is considered to be Euboean on grounds of fabric and decoration.

The pair of miniature clay boots no. 56 from the Gymnasion 1933 grave, is the only pair of shoe models of the Geometric period known from the Cyclades. But this type of shoe model is known from seven other geometric graves in Attica; there is also a similar fragmentary clay boot from the Argolid and two other also fragmentary clay boots, one Attic and one Corinthian, from Isthmia. The boot type is well known from other art media, like bronze pins or handle tips of clay vases, since the LPG period. The boot models known from the Mycenaean period are of a different type. By comparison to the Attic clay boots the Naxian boots no. 56 are dated to the MG I period. The shoe type represented is identified as the "akrosphyria" of ancient literary sources worn mainly by women since almost all the Attic examples have been found in graves of very young women.

The twenty six small, handmade bird figurines no. 57 from tomb A-1937, are mostly fragmentary, but it is absolutely evident that they all represent the same type of figurine with a flat body and extended wings, tall legs and elongated neck with a small head. The linear painted decoration is simple and stylized, easily classified into four slightly varying types. The figurines, which are of Naxian fabric, have no close parallel in mainland Greece or the Cycladic islands except for a fragmentary bird figurine from Andros, which might also be of Naxian fabric. This type of bird figurine which has a Mycenaean pedigree is known during the Dark Ages from Cyprus, Rhodes and Crete which suggests the method and locations which helped the type to survive. The fragmentary horse figurine no. 58 made in a Naxian fabric and in an Atticizing style is assumed to be part of an Atticizing pyxis cover. The figurine is dated to the end of the MG II or to the beginning of the LG period by comparison to Attic models.

Handmade wares are poorly represented by two decorated examples, the almost complete pithos no. 59 and the sherd no. 60, both local Naxian products according to fabric. The large pithos no. 59 from tomb Γ-1937 was found almost intact, but its three short legs (depicted in the published report photograph) have been broken.

The shape is common for handmade vases of the Geometric period at several places including Attica and Naxos, where similar vases have been found at the Tsikalario tumuli. By comparison to the Tsikalario pithoi, dated by context to the MG II and LG periods, the pithos *no. 59* appears to be earlier. Handmade vases in a similar shape have been found in tomb A at Eleusis dated to MG I, to which is also attributed the vase *no. 59*. The very characteristic decoration of the pithos *no. 59* made by incision and impression also occurs on a handmade tripod vase from Tsikalario, possibly from the same workshop. The sherd *no. 60* also belongs to a large pithos but from another workshop using only incized motifs. The density of the decoration on the sherd *no. 60* suggests a date to the end of the MG and the beginning of the LG period.

In *chapter three* the fabrics and styles of the pottery from the Southern cemetery are reviewed. The *fabrics* attested are presented in detail and the most common fabric, which is described as hard and dark in colour (2.5 YR 6/6 to 4/6 of the Munsell chart) is explained as local Naxian ware; it contains a great deal of golden mica and some other small stone inclusions mostly white in colour, although dark ones are frequently present as well. The paint is usually of a black matt colour and only in very rare cases it is a shiny black (like *no. 22*) and less frequently a matt brown colour (10 R 4/8 of the Munsell chart for *nos. 35* and *36*). Three kinds of slips are distinguished macroscopically. The most common is a white slip 5YR 8/1 of the Munsell chart (*nos. 3-5, 7-12, 20-21, 35-36, 38, 40* and *56-57*); there is also a yellowish slip 10 YR 8/2 to 8/4 (*nos. 1, 13-14* and *27*) and a reddish and shiny slip of very good quality 7.5 YR 8/2 to 8/4 (*nos. 2, 6, 15-19, 28-29, 31, 34, 39, 45-46* and *58*). Finally there is a class of Naxian pottery where no slip has been used to cover the surface, but a thin wash has been used instead (*nos. 22-26*). Chemical analysis of the three kinds of slips which have been distinguished, has shown that the white and yellow slips have no inconsistency in chemical elements and the deviation in colour is probably due to different temperatures in the kiln.

The *Atticizing styles* are discussed first. The main principle is that Attic elements are not always derived directly from Attica, but often they are an indirect arrival under the impact of some other Atticizing style. Atticizing pottery at the Southern cemetery provides evidence for the style's development at Naxos during three successive periods. The earliest is the oenochoe *no. 22* that offers a rather clumsy version of an Attic original dated to the EG II period. The lekythos *no. 27* dates to the same period, but although it has a number of Attic elements it is also influenced by Sub-PG models. Purely Atticizing styles are better attested in the MG I period and they combine Attic elements of the EG II and MG I periods. Vases like the amphora *no. 1* and the oenochoai *nos. 13* and *14*, all made by a rather clumsy potter, or the oenochoai *nos. 23-26* made in more skillful workshops present a combination of older and more recent Attic elements. Attic influence remains decisive for the vase's painted decoration, while the potter's work often implies models other than Attic ones. The evolution of Naxian Atticizing pottery strictly follows that of the original models down to the end of the MG II period. A distinctive Attic MG I style characterized by the retarded use of PG concentric circles in a metope, which is

mainly applied on belly handled amphorae or large craters, seems to have had a direct impact at Naxos as indicated by vases like the so-called Kontoleon amphora (pls. 56-59).

Another class of Atticizing vases among the pottery from the Southern cemetery is made in a fabric which is not typical of Naxos, but it contains silver mica and other elements that imply a Parian origin for the vases. Stylistically the vases of this class attested at the Southern cemetery fall into distinct groups of which one is represented by the chevron skyphos *no. 37* and the other by the one-handed cups *nos. 50-55*.

Taking into consideration the stylistic similarity of the two groups of Atticizing vases, i.e. in Naxian and Parian fabrics, an attempt has been made to investigate the stylistic variation between the two classes of open vases from the cemetery by a *mathematical analysis*. The study aims at detecting any mathematical correlation or variance in the pattern of vase dimensions of the two groups but it should be considered tentative because of the limited number of vases examined. In a simplified attempt to illustrate the result of this investigation three graphical representations of linear equations of the ratios (H/D_{\max} , H/D_{base} and H/D_{rim}) are shown for the skyphoi (diagrams 1, 2, 3) and three for the cups (diagrams 4, 5, 6). A list of the skyphoi (list 1) and another of the cups (list 2) is provided which states for each serial number, the catalogue number, the museum number, dimensions and workshop of the vase. In each diagram the vertical line of the coordinate system corresponds to the height of the vase and the horizontal line to the diameter (D_{\max} , D_{base} and D_{rim}). In the graphical representations of the equation system referring to the skyphoi (diagrams 1, 2 and 3) the points of the ratios of the examined vases fall within the created parallelogram thus verifying the stylistic analysis, which suggests the same Atticizing style for all of them. But it is interesting to note that although the Parian skyphos *no. 37* has the same linear equations with the Naxian skyphoi, it has the smallest ratios. On the other hand the Euboean cup *no. 41* has different ratios falling outside the parallelogram, which is formulated by the linear equations of the dimension ratios of the Naxian and Parian skyphoi. In the graphical representations of the equation system of the dimension ratios of the cups (diagrams 4, 5, 6) it appears that those attributed to Paros on stylistic grounds have the same mathematical correlations in their dimension ratios and therefore can be claimed to be the products of the same workshop. But the ratios of the cups of a Naxian fabric present an extensive variability in the correlation of their dimension ratios which possibly indicates different workshops.

Next is discussed the *Sub-PG style*, which is not favoured by Naxian workshops. Vases in this style are popular in the Northern Cyclades following Euboea, but remain rare at the Central and Southern Cyclades. However, Sub-PG vases were imported and sometimes imitated on the island as suggested by a number of Euboean Pendent Semicircles Skyphoi and some possibly local versions of them, which have been found at the Northern cemetery of Naxos. A vase in a Sub-PG style is described in Kontoleon's notebook to have been found at one of the Aghia Paraskevi graves. The vase has not been identified, but it must have been an early piece as it is descri-

bed in a style recalling direct Sub-PG models. The Sub-PG style is better attested on the island by its impact on Naxian Atticizing vases, which creates a distinctive local style. Particularly during the MG period when Atticizing styles are at their peak at some Naxian workshops a strange combination of Attic and Sub-PG elements is found on the same vase. At these workshops it is the shape of the vase that usually follows Sub-PG styles, while the decoration presents a mixture of Attic and Sub-PG elements. Such characteristic examples are offered at the Southern cemetery by the amphoriskoi nos. 3 and 4, while the lekythos no. 27, which belongs to an earlier phase, also betrays the impact of Sub-PG styles in its decoration.

Black-glazed vases are common in Naxos during the first phases of the Geometric period as in most island workshops. The trademark of the workshop on most of these vases is the clay ground line (or lines) decoration on the lip or rim of the vase. In this class of pottery emphasis is mainly given to shape with a continuing preference for open vases. Black-glazed pottery has a tradition going back to at least the Mycenaean times, but its popularity seems to have faded temporarily during the LPG period until the style became dominant again in the EG and MG periods. Several distinct stylistic trends are distinguished during the EG and MG period. Of them the most popular at Naxian workshops are black-glazed, deep open shapes following Peloponesian styles (like nos. 33 and 48-49). Workshops in the Sub-PG tradition prefer shallow shapes (like no. 42), while some Atticizing workshops produce black-glazed pottery in very shallow shapes (like nos. 43-44).

The homogeneity of MG partially or wholly Atticizing styles is succeeded by a variety of *LG styles*, which are however only sparingly represented in the pottery of the Southern cemetery. LG pottery has been discovered at a number of sites on Naxos and it is apparent that during the LG period the mainstream Naxian pottery followed the Euboean bird styles. Another important class is the LG Naxian style still best known from the pottery class named after the Bb group of the Delos-Rheneia find. There is also a class of pottery made in a distinctive Naxian fabric, but following an equally characteristic linear style previously known only from the Aa or Ab groups of the Delos-Rheneia find attributed to Paros. Naxian representatives of this class are made in a slipped ware, while their Parian models have no slipped surface. Other LG styles are briefly mentioned, but a more detailed analysis is offered for a class of LG Naxian pottery which follows the Euboean Cesnola style. The sherd no. 31 belongs to this class of Cesnola style pottery, which is better known from other Naxian sites. Chemical analysis and study of the technology of Naxian vases in the Cesnola style indicate that they are the products of a local workshop.

At Naxos, as everywhere else in the Aegean during the Geometric period, the *handmade techniques* are used not only for undecorated cooking pots or household ware, but also for decorated funerary vases. The social dimensions of the revival of the long forgotten techniques of making or decorating handmade wares during the Geometric period are briefly discussed. Then the main styles of handmade wares at Naxos are reviewed. The commonest type of handmade pottery at Naxos is the handmade burnished wares made in small or large sizes. Of the other styles of handmade vases known from the Geometric period, the ubiquitous incised wares are

represented at the Southern cemetery by the sherd *no. 60* belonging to a Naxian workshop that has close Attic connections; handmade incised wares known from Tsikalario are made in another distinct style. Another distinct style is identified on the pithos *no. 59*, which offers a representative example of a MG I Naxian workshop using incision and impression for the decoration of the vase. An earlier version of this kind of decoration using these techniques is known from a very distinctive Attic workshop known as the workshop of the Attic Dark Age Incised Ware. The possibility of a direct evolution of the Naxian style represented on the pithos *no. 59* after an Attic model is discussed against the likelihood of a local revival of traditional techniques and styles.

In *chapter four* the development of local pottery styles of the Geometric period is explored by a comparison of the existing data of pottery imports and exports. First the issue of the assumed impact that imported pottery had on local production is taken up. Pottery imports can claim 15% of the poor and partially preserved material of the Southern cemetery since 10 of the 60 pieces discussed are not of local fabric. The MG imports are identified as of Parian origin (*nos. 37 and 50-55*), while the LG imports (*nos. 30, 32 and 41*) are island products most likely produced in Euboean workshops. East Greek and Corinthian LG pottery which has been found on Naxos at other sites seems to be absent from this cemetery, but the paucity of the material does not allow for any conclusions to be made. However, the absence of Attic imports, which are very well known from other Naxian sites, is discussed and explained as incidental in view of the strong Attic orientation of Naxian workshops.

The influence of Sub-PG styles present in at least some pottery workshops of the island, is viewed against the rather small number of Euboean imports during the EG and MG periods. The intensity and vigour of the local tradition is introduced as a factor for the co-existence of Sub-PG and Atticizing styles on the island. The argument is that the main pottery trends were already formed at Naxian workshops in the PG period not only under Attic, but also under Euboean influence. Therefore, Euboean influence is thought responsible for the Sub-PG styles produced by some Naxian potters even after the PG style had fully faded away. The wide distribution of Atticizing styles everywhere in the Aegean during the MG period is taken to account for the restriction of other stylistic trends on the island. The appearance of new styles in the LG period that breaks the uniformity of Atticizing styles raises the question of some kind of ill-defined contacts between Naxos and Euboea. The same phenomenon is hinted at by literary sources regarding the common involvement of the two islands in the foundation of a colony in Sicily, Sicilian Naxos, but the paucity of Naxian LG pottery imports in the colony is contradictory.

The assumed contacts between the two islands during the LG period, as implied by their pottery styles, are briefly reviewed against the complexities of similar evidence offered by Naxian exports and literary sources relevant to the establishment of colonies in the West. The discussion results that only few exports of Naxian Geometric pottery are known in the West and they are almost always found together with Euboean pottery. This is taken to indicate that Naxian pottery was taken to the West aboard Euboean ships as the economy of the island does not seem to

have been interested in any kind of overseas trade. Naxos is referred to by ancient authors as having very fertile lands and hence a basically agricultural economy. Conflicts between local landlords might have caused a part of the population to search for a better life in a colony, but obviously there was no official policy for establishing a colony and Sicilian Naxos was a shared, probably unofficial enterprise with Euboea. The close contacts thus implied between the two islands are examined against the evidence of pottery again suggesting a peculiar relationship between at least a few Naxian and Euboean LG workshops. Thus the general conclusion is that stylistic trends are created mainly as a result of direct contacts between the two areas not necessarily accompanied by imports or exports.

The *fifth chapter* reviews the evidence available for the *cemetery*, the grave types and the grave groups. At first a detailed record of the chance finds in the region prior to the identification of the Southern cemetery and the subsequent rescue excavations is taken up. A detailed examination of the few published reports by comparison to Kontoleon's notebook shows that the first geometric grave or graves were found and destroyed in 1931 or 1932 during building activities for the construction of the state school, the Gymnasion, and the road in front of it. However, the warden of the local Archaeological Collection, N. Gavalas, was able to rescue the contents of a tomb consisting of a pair of clay boots and four oenochoai. Other finds rescued from the area include a fourth century BC marble stele with an inscription which is a dedication to Demeter, Kore and Euboleus (*ArchDelt* 14,1931-32, App. 50). The stele which alludes to a Thesmophorion in the area was found in the backyard of the Gymnasion by the low hill which rises along its southern border. The exact position of the boots grave, however, remains unknown, but as the find is related with construction works for the road to Filoti it is assumed that it must have been found in front of the school building (cf map II), while the site of the assumed Thesmophorion must have been further south in the backyard of the school.

The next stage of research at the Southern cemetery took place much later in 1935, when N.M. Kontoleon prompted by the chance finds at the Gymnasion area tried to launch a small excavation. Since the space in front of the school building was covered by asphalt and cement he confined his excavation to the backyard by opening two trial trenches (*trench a* and *trench b* according to the notebook). Geometric sherds and other evidence which is not specified, led him to the conclusion that these were the remnants of geometric tombs that had been previously destroyed. Later in that year, during building activities near the church of Aghia Paraskevi, a geometric tomb was discovered and dismantled (tomb Aghia Paraskevi 1935). Only a few sherds from the contents of this tomb were rescued by N. Gavalas and taken to the Museum, while Kontoleon excavated a fifth century cemetery at the site of "Parapegmata".

During the following year, 1936, uncontrolled building activities at the area of Aghia Paraskevi hit upon some more tombs; the tombs were destroyed and only a small amount of their contents was rescued and taken to the Museum by the warden N. Gavalas. Among the salvaged material were metal objects (described as fragments of arms) and some terracotta figurines. The pottery from the site was mostly Geo-

metric, but it also included sherds from later periods as well as an Orientalizing amphora published soon afterwards by Chr. Karouzos as the Afrodite amphora (*Jhb* 52, 1937, 166ff).

The next final stage of Kontoleon's research at the Southern cemetery of Naxos was in 1937 when he undertook an excavation at the Gymnasion. He made several trenches all around the school building and the final result was to discover five mostly disturbed Geometric tombs and seven "hollows" ("ὀρύγματα"), which were obviously burials. Though no systematic diary of the undertaken research was kept he made sketches of the tombs and the "hollows" and kept some notes regarding the grave offerings. He also noted down the dimensions and location of the tombs having as a starting point the school building, the Gymnasion, and the Aghia Theodosia chapel.

The Geometric tombs discovered by chance or excavated by Kontoleon in the 1930s at the southern outskirts of Naxos town are clustered in two areas: the first is by the Aghia Paraskevi church on the hill slope immediately outside the southern part of the walls of the Venetian castle (Aghia Paraskevi burial ground) and the other is about 100m further south by the Aghia Theodosia chapel and the Gymnasion school building (Gymnasion burial ground). Although the graves were not marked on a topographical map their location is described in Kontoleon's notebook in some detail in connection with the nearest church or chapel, which was taken as a fixed point. In more recent years two other burial grounds were spotted by rescue excavations in the southern part of Naxos. A number of geometric vases from dismantled tombs found during construction works in front of the gate of the modern cemetery in the 1960s suggest another burial ground there, the Cemetery Square burial ground, that is about 100m south of the Gymnasion graves (cf map II). The fourth burial ground lies about 150m further SW in the area of Aghios Georghios; a number of later tombs discovered by a rescue excavation during the erection of the municipal guest house were found to be above an earlier burial ground which was destroyed when the later graves were opened (*ArcDelt* 18, 1963, 280).

Although research conditions were not ideal at any of the four burial grounds of the Southern cemetery and only part of the original number of graves is now known, it is apparent that each burial ground of the cemetery contained only a small number of tombs. The evidence is discussed against other cemeteries of better known areas and it becomes clear that the burial grounds of the Southern cemetery form no exception. Most of the burial grounds in the Geometric period accommodate only a small number of tombs. The pattern of the Southern cemetery consisting of smaller burial grounds set at a short distance from each other is discussed in comparison to the plan and layout of the other larger cemetery of the Geometric settlement on the north side of Naxos town; the Northern Cemetery of Naxos expands across several burial grounds from Grotta and Mitropolis to Plithos and Aplo-mata. Since no trace of settlement related to either the Northern or Southern cemeteries of Naxos has been found, the ancient town is assumed to have the usual settlement pattern of the Geometric period known from several important *polis-states* like Athens, Knossos and Lefkandi. The considerable distance between the two

cemeteries and the intervening acropolis hill, today completely buried under the Venetian castle, suggest that ancient Naxos consisted of several smaller villages (“κατὰ κώμας οἰκησῶν”) probably dispersed around the acropolis hill.

The available evidence for *the graves and grave offerings* is discussed next. The documentation for each grave is fully reviewed in an attempt to recover the grave groups, the tomb type and the burial rite whenever possible. From the burial ground at Aghia Paraskevi the best known tomb is that found and destroyed in 1935 (Aghia Paraskevi 1935 tomb). In the published reports and Kontoleon’s notebook are mentioned the tomb’s location and rescued contents consisting of fragments of burnt bones and a number of geometric vases that have not been identified. The number of tombs discovered in the area of Aghia Paraskevi in 1936 during building activities that destroyed them remains unknown. Although no exact details are given for their location their existence is mentioned in connection with the Aghia Paraskevi church and the house of the Papadopoulos family, therefore making it easy to locate them. They are assumed to be cremation graves because the published reports clearly mention ashes, black fill and burnt bone fragments among their contents. No grave groups can be distinguished since the rescued remnants of their contents are noted to be “vases, fragments of iron weapons, figurines, five geometric vases, the large Orientalizing amphora, which was published by Chr. Karouzos as the Afrodite amphora (*Jhb* 52, 1937, 166ff), and a large number of sherds of the Geometric, Orientalizing and later periods”. Thus it is assumed that the cemetery was used for a long period of time. On the basis of Kontoleon’s notes and sketches the following geometric vases have been identified as found in the Aghia Paraskevi burial ground: the amphora *no. 2* (cf text fig. 2), the oenochoai *no. 18* (text fig. 2) and *no. 17* (text fig. 1), the lekythos *no. 29* (text fig. 1) and the horse figurine *no. 58*. A Sub-PG vase that is described (text fig. 1) has not been identified.

By combining the documentation offered by the published reports and Kontoleon’s notebook for the Gymnasion burial ground it has been possible to partially recover the following grave groups. First, the grave group from the *boots grave*, which is known from a published report mentioning the rescued pottery of the tomb (*ArchDelt.* 14, 1931-32, App. 50). The exact place of this tomb remains hypothetical, but from Kontoleon’s vague descriptions in the notebook it is assumed to be in front of the Gymnasion school building. The terracotta boots *no. 56* and the oenochoai *nos. 13-14* have been identified as part of the grave’s contents. To this tomb are also attributed the amphoriskoi *nos. 3* and *4*, the mug *no. 6*, the skyphoi *nos. 39* and *40* and the cup *no. 45*. The attribution is made on grounds of fabric and surface preservation, but also because they were marked in pencil in Kontoleon’s handwriting (still preserved on them) with a consecutive numbering starting with the prefix ΝΞ, which is not used on other vases.

Tomb A-1937 was the best preserved and described grave of all of the Gymnasion graves excavated by Kontoleon. Its exact location under the foundations of the Aghia Theodosia chapel at its SW corner is documented by a sketch in the notebook (cf text fig. 3) and by a photograph in the published report (*Praktika* 1937, 117 fig. 4) reproduced here (pl. 2, b). The grave is described as a rectangular shaft 2.22m x

0.70m cut into bedrock with an orientation of SE to NW. Only the upper layer was slightly disturbed by the foundations of the chapel wall, but neither a skeleton nor ash urn was found. Only a few fragments of a human skull are mentioned to have been collected from the NW corner of the tomb. The absence of the assumed human skeleton was explained by the excavator as the result of the immense humidity that had also damaged the surface of most vases in the shaft. The tomb contained "more than 15 vases" and a large number of small terracotta bird figurines, mostly broken and described as "about thirty" in number. Of the tomb contents we have been able to identify 26 bird figurines (*no.* 57), the mug *no.* 5, the oenochoai *nos.* 15-16, the skyphos *no.* 35 and the cups *nos.* 50-55. The cup *no.* 44, because of its shape, is taken to be the cup shown in the only published photograph of the tomb (pl. 2, b) and since it is almost identical to the cup *no.* 43, that one is also assumed to belong to tomb A-1937. The Atticizing pottery of the tomb dates it to the MG I period.

Tomb B-1937 is described as having been found disturbed and almost empty of contents. No intact vase was found, although a large number of geometric sherds and fragments of a human skull were collected. In the upper layer of the tomb there was a Roman sherd in relief, which was assigned to the disturbance of the tomb. According to the sketch given for the tomb in the notebook (text fig. 6) it was a rectangular shaft 1.60m x 0.54m cut into the bedrock. The tomb's exact location is not mentioned, but an otherwise unexplained "B" in the sketch for the tomb A-1937 (text fig. 3) is assumed to refer to this grave. No vases or sherds were identified and thus no specific date of the tomb other than that mentioned by Kontoleon (i.e. "geometric") can be inferred.

Tomb Γ-1937 is better documented both in the published report (*Praktika* 1937, 118) as well as in the notebook. It was excavated "20 m north of tomb A-1937 opposite the chapel of Aghia Theodosia on the other side of the road". It was a rectangular shaft 2.15m x 0.60m and it was very deep going 1.15m below the surface. In the grave there was a black fill with ash and fragments of burnt bones, while at its obviously disturbed upper layers were found skull fragments and teeth. The tomb is stated to have been covered by a heap of small stones (text fig. 7). The contents of the tomb are described as consisting of many damaged vases and a large intact pithos standing on three small legs. Since no more information is given for the vases they have not been identified, except for the large handmade pithos decorated with impressed and incised motifs (*no.* 59) which is identified by the photograph published in the excavation report. The pithos, obviously serving as the ash urn, is dated to the MG I period and consequently this is the date of the cremation burial of tomb Γ-1937.

Tomb Δ-1937 is poorly documented in the notebook by two sketches. In the first sketch (text figs. 8 and 9) the place of the tomb is defined as 13 m. SW of tomb A-1937. The tomb is described as a rectangular shaft grave cut into the bedrock and its dimensions are given as 2.85m x 1.40m. The tomb was disturbed and thus only sherds and bone fragments were found, except in one corner where a probably damaged vase, described as "alabastron or small lekythos", was left *in situ*. The vase is presumed to be the aryballos *no.* 30 "from the Gymnasion graves" according to the

Museum inventory and "from tomb Δ " according to a handwritten paper note hidden inside the vase's belly. The absence of the neck and mouth of the aryballos *no. 30* is probably responsible for the excavator's mistaken remark regarding the shape. If the identification of the vase is correct, then grave Δ -1937 must be dated to the LG period.

Tomb E-1937 is the most poorly documented of all the burials excavated at the Gymnasion. In the published report there is mention of a fifth geometric grave excavated at the Gymnasion burial ground (*Praktika* 1937, 117) but without any further information. No other details or sketch of this grave are found in the notebook and its exact location in the school's yard remains hypothetical. The vase *no. 41* is identified as coming from this grave by combining the evidence of the museum catalogue ("from the Gymnasion graves") and the handwritten paper note "from tomb E" that accompanied it. If the identification of the cup *no. 41* is valid then tomb E-1937 should be dated to the LG period.

Apart from the five geometric graves mentioned in the published report, Kontoleon's excavation at the Gymnasion during August 1937 revealed seven "hollows" that yielded pottery of the Geometric, but also of later periods. The excavator assumed that they were dismantled burials but he was extremely sparing in commenting upon or describing them, although he made two rather eloquent sketches of them. In the first sketch five "hollows" named H, Z, E, Δ , $\Delta\beta$ are drawn next to a big rock (text fig. 10), which is assumed to be the mound which is located at the southern side of the school's grounds (pl. 3). Thus the location of these "hollows" is identified at the SW corner of the school's backyard (cf map II). In the second sketch two more "hollows", "hollow B" and "hollow Γ " are drawn in more detail (text fig. 11). The "hollows" have the form of rectangular shafts and as they contained remnants of a fill of black earth and ashes, there is little doubt that they were disturbed burials. "Hollow E" is shown overlaying another "hollow" of a more or less similar shape and its orientation suggests superimposed graves. Although no stratigraphy exists it is apparent that the site had been repeatedly used as a burial ground. "Hollow $\Delta\beta$ " next to "hollow Δ " is a very small rectangular pit, but it has a depth of 2m suggesting that it was also a cremation burial pit.

The evidence for *burial practices* at the cemetery is reviewed in the *sixth chapter*. The burial rites are considered first. The commonplace problem of geometric burials in light of the ambiguity of evidence for inhumation or cremation is discussed by comparison to other contemporary and better known burials at the cemeteries of Lefkandi, Attica and Vergina. The fact that at the end of the PG period both rites are attested concurrently at the Northern cemetery of Naxos is taken into consideration. A brief account of the burial customs attested in graves of the Geometric period at Naxos is given to outline the general developments in this field and address the burial customs of the Southern cemetery against the general burial practices on the island. The evidence for human remains is very slim and is usually confined to a few bone fragments in the graves and the "hollows" excavated at the Southern cemetery. On the other hand the graves were found at least partially disturbed and there is no explicit mention of a cremation burial. Yet, there is a considerable amount of positive

evidence for the practice of cremation in the cemetery. A fill of charcoal and charred wood typically black or dark in colour has been attested at most graves together with burnt bone fragments. Such evidence is mentioned explicitly in Kontoleon's notebook for the Aghia Paraskevi -1935 grave (text fig. 1) and for the Aghia Paraskevi-1936 destroyed graves. Further evidence for cremation burials at the Aghia Paraskevi cemetery is provided by Chr. Karouzos in the publication of the "Afrodite Orientizing amphora"; "Asche, kleine Kohlen vielleicht auch Knochenreste" (*Jhb* 52, 1937, 166) are mentioned to have been found at the Aghia Paraskevi cemetery together with that amphora which served as an ash urn.

At the Gymnasion cemetery traces of a black fill of ashes, charcoal and burnt skull bones and teeth were found in the pit of grave Γ-1937. Likewise the location of the large handmade pithos *no.* 59 in the corner of the same pit supported by a large piece of marble (text fig. 7) indicates that it was used as an ash urn. As the grave was disturbed the skull bones and teeth were thrown out of the urn and thus they were found higher-up than the pithos. Human bones from the skull, without any mention that they were burnt, reported to have been found in grave A-1937, grave B-1937 and grave Δ-1937, are recorded simply as "bones". In the description of grave A-1937 Kontoleon implies in his notebook that the tomb contained an inhumation and explains the absence of human bones as the result of the destructive humidity of the grave. Grave A-1937 was only slightly disturbed at its upper layer and the absence of an ash urn was probably decisive for the excavator's theory. The dilemma of relating inhumation with a tomb in which there is an almost total absence of bones has been answered positively for the cemetery of Vergina among many others by the explanation that the human skeleton had fully disintegrated because of adverse physical conditions in the soil. It is apparent that the presumed disintegrated skeleton in this theory was prompted by the position of the grave goods, which were arranged in such a way, which suggested its presence. But the possibility that an entire inhumed body decayed without leaving any trace seems almost impossible at Naxos based on the evidence of the Northern cemetery; the human skeleton was perfectly well preserved in the few inhumations of a Protogeometric or later date found at Grotta by the sea coast where humidity is very high. This phenomenon was extensively attested and studied at Lefkandi, where the results of chemical analysis of the soil proved the theory of physical decay of the bones unsubstantiated. In the absence of any direct physical evidence at Lefkandi for either rite, inhumation or cremation, it has been argued that there may have been a combined inhumation and cremation rite, where a token amount of the ash from the pyre was placed in the grave and the grave gifts were placed around a presumed simulacrum. By comparison to the data of Lefkandi the evidence from the Southern cemetery of Naxos is taken to account best for the physical evidence such as it is. The total decay of a small amount of cremated remains does seem somewhat more likely than the total decay of an entire body. The custom of cremation seems in this respect to best explain the absence of full skeletal remains in the tombs.

As inhumation graves are well attested during the PG period at the Northern cemetery of Naxos, the date of the introduction of cremation to the island is discussed in some detail. While in Attica cremation was the prevalent rite by the beginning of the PG period, the introduction of cremation burials at the Northern cemetery seems to coincide with the appearance of Atticizing pottery at Naxos in the LPG period. In any case cremation is attested as the prevalent practice in the Northern cemetery of Naxos by the beginning of the Geometric period. Since no PG burials have been attested in the Southern cemetery of Naxos and inhumation is not explicitly suggested by the existing evidence, cremation is assumed to be the prevalent rite in this cemetery.

Next, the question of *primary and secondary pyres* at the graves of the Geometric cemeteries is briefly addressed. Following an analysis of what is considered to be a primary cremation (the burning of the dead body *in situ* at the grave or elsewhere) and a secondary cremation (the burying of cremated bones in a grave where a fire was then lit), the relevant evidence from other Cycladic islands as well as from cemeteries of the Geometric period at Naxos is reviewed. Primary cremation pyres are known at Naxos from the Tsikalario tumuli, but at the Northern cemetery only secondary cremations have been reported. At the Southern cemetery grave Γ-1937 offers a rather good example of a secondary cremation grave with an ash urn, while the evidence from the "hollows" although inconclusive, hints at the practice of primary cremation in the shaft. The "hollows" are discussed against cremation burials at the cemetery of ancient Thera, where there is good evidence of primary cremation taking place in a rectangular burial hollow. The possibility of multiple cremation burials in some of the "hollows" of the Southern cemetery is viewed against similar evidence from the southern Cyclades. The rite of multiple and successive cremation burials in the same pit has been documented at several islands among which Melos and Kimolos offer the closest parallels to the Naxos examples.

Since the burial rite is directly related to the form and shape of the grave, *tomb types* of the Southern cemetery are discussed next. Although the Northern cemetery cist tombs are used for inhumation or cremation, no cist tomb is implied at the Southern cemetery by the existing documentation. All the burials for which there are sketches, including the "hollows", are drawn as rectangular shaft graves of large dimensions usually about 2.05 to 2.22 m in length and 0.60 to 1.40 m wide. Only tomb Δ-1937 at the Gymnasion was smaller, measuring 1.60 m long and 0.40 m wide. The size of the Southern cemetery tombs is compared to the size of Geometric tombs at other cemeteries and more specifically with the dimensions of cremation graves in Attica. The discussion confirms that the large size is not unusual for cremation graves at least in Attica. The form of the cremation graves is examined in detail as cremation graves in Attica usually have a hollow for the urn. However in certain instances the hollow is omitted and the urn stands erect in the pit supported by a large stone as in grave Γ-1937 of the Southern cemetery, where the ash urn was in the corner supported by a piece of marble. Other details for the Southern cemetery tombs found in Kontoleon's notebook are discussed next. Among them the use of pebbles for lining the floor of the tomb reported for tomb A-1937 and tomb Γ-1937 at the Gymnasion are discussed against their contemporary background.

Next the evidence for the *marking of the tombs* is briefly outlined. A heap of stones over tomb Γ-1937 indicates the usual practice for cremation graves at several places in the Aegean and Pithekoussae in the West during the Geometric period. The use of tumuli, which is a practice with a homeric background, is reviewed briefly and results in the conclusion that in the Cyclades both types of small or large tumuli are attested. Small stone tumuli are the alternative of large tumuli known at Naxos at the Tsikalario cemetery. No grave stelae or vases as tomb markers are known from the cemeteries of the Geometric period at Naxos, but tumuli, small or large, are in common use. Since stone stelae are known from other island cemeteries and the decorated stone stelae seem to have appeared in the Cyclades already before the end of the Geometric period, the relevant evidence is briefly outlined to underline the strange, if not hazardous, absence of stelae from Naxos. Because of the island's seemingly close ties to Attica the absence of vases as tomb markers is also discussed in some detail. The case of a Mycenaean hydria found in the Northern cemetery over a PG tomb is argued to be an exceptional case related to the ancestor cult widely practiced in the Northern cemetery and not to the custom of vase markers following Athenian practices.

Gender, age and social status on the evidence of *grave offerings* or the *ash urn* is discussed next. A direct or indirect symbolism at all stages of the funerary procedure is postulated. The relevant evidence from other cemeteries is reviewed against the flimsy documentation of the Southern cemetery. By comparison to Attica, where the type and shape of the ash urn in geometric graves is usually explained in terms of gender, the large neck amphorae *no. 1* is assumingly related to a male cremation burial, while the belly-handled "Kontoleon amphora" (pls. 56-59) could be associated with a female burial. The pithos in grave Γ-1937 that served as an ash urn has close parallels at the cemetery of Tsikalario, but there the vases were not used as cinerary urns although they clearly had a role in the burial practice.

Among the grave offerings directly indicative of the deceased's male *gender* are basically the arms and indirectly pictorial vases with battle scenes like *no. 31*. Drinking vases like oenochoai or mugs are often related to male burials but the same is true for skyphoi and cups. The discussion extends to cups with warts (*nos. 50-55*), which in other cases have been associated with female deities; in this case the usual argument that they can still be considered as male grave goods offered by females is brought in. Figurines are usually associated with child burials, but horse pyxides have been explained as status symbols in female burials. Thus the horse figurine *no. 58*, which probably comes from a pyxis lid of Attic type, is taken to belong to the tomb of a woman of rather high social status. Similarly, the boot models *no. 56* are taken to be from a female burial because terracotta models in Attica are usually deposited in the graves of young women- an explanation which fully conforms with the interpretation of the boot type of *no. 56* as the type of shoes known as "akrosphyria" which were worn by women.

The purpose and possible *symbolic meaning* of shoe models in graves is reviewed against the relevant literature concerning after-life beliefs and the long journey to the other world. The various aspects of possible symbolism conveyed by bird figuri-

nes in Early Iron Age graves is discussed next. Birds were related to gods but also to chthonic deities and bird figurines were used as grave offerings in Minoan-Mycenaean graves. A much discussed symbolism of them is as the human psyche, which has a long tradition in Egypt going back to the 3rd millennium. The extent of the evidence for such symbolism in the Greek world is briefly outlined and the resulting earliest possible representation of psyche as a bird is found on a clay model of a funeral from the Vari cemetery in Attica dated to the seventh century BC. Yet, the evidence of other relevant although ambiguous representations from the Minoan-Mycenaean world, like the bird figurines on a Tanagra sarcophagus, is explored. Changes through time are taken into consideration on the evidence of the Egyptian "ba"-psyche bird with a human head, which later became the model of the siren in Greek art. In the absence of any direct links with Egypt during the Early Iron Age continuity of the chthonic character of the bird from the Minoan-Mycenaean religion is explained here to have been carried through the bird vases used as grave goods throughout that period.

Finally a small belly handled amphoriskos (pls. 54-55, fig. 24) given to the museum of Naxos in 1948 as a chance find from Filoti is presented in an *appendix*. The reason for including the Filoti vase in this book is that its publication completes the number of at least the intact vases of the Geometric period found at Naxos, outside the sanctuary at Palatia, before the systematic excavations started at Naxos in 1949.

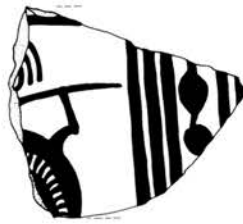
The Filoti amphoriskos is of Attic fabric and its dimensions are: pres. H. 9 cm, base D. 3.8 cm, max. D. at the shoulders 6.9 cm, neck D. 3.6 cm. Since it is preserved almost intact with only the upper part of the neck missing, it is assumed that it was found in a grave. An identical vase (pl. 53) at the Ashmolean Museum Oxford no. 1933.1572 is published together with the Filoti amphoriskos. The striking similarity of the two vases in fabric, style, shape and dimensions, together with the vague information for the provenance of the Ashmolean Museum vase ("bought in Athens") allows the speculation that they could have been a pair found together in an illicit digging before one of them was transferred to Athens to be sold. The Naxos and Oxford amphoriskoi are identical except for a small although important detail in their decoration- an additional bird representation on the Filoti vase (pl. 55, a). This variance, however, is easily explained by the rarity of pictorial representations on vases of the PG period to which they belong. Sets of a couple of PG vases differing only in a pictorial representation complementing the linear style of one of them are not unknown in the corpus of Attic pottery.

Since part of the neck with the lip is missing on both the Filoti and the Oxford amphoriskos, an analysis of the shape is taken up in an attempt to distinguish the original vase type. In Desborough's classification the shape of the belly-handled amphoriskos, which has a Mycenaean pedigree, presents two distinct varieties according to the neck form. Although the crucial upper part of the neck of the two amphoriskoi is broken, it is apparent from the remaining part that it does not conform with Desborough's type II with a flaring neck and no lip. On the contrary the upright neck of both the Filoti and Oxford vases, suggests Desborough's Class I with vertical walls and an everted lip with a flat rim. Class II is the Mycenaean version

that survives down to the end of the PG period, but it is absent in the Geometric period, while Class I appears in the EPG period and continues down to the LG Ia period. Therefore, for a more precise dating of the two vases, the Attic record of the belly-handled amphoriskos is discussed in some detail by also comparing it to the large belly handled amphora. On stylistic grounds the shape of the Filoti and Oxford amphoriskos is dated to the very end of the LPG period. The shape goes through a crisis in Attica in the EG period but there is a revival later during the MG period both for the large amphora as well as for the amphoriskos. Therefore, the Filoti and Oxford vases represent the last radiance of the PG type in Attica. Since the shape afterwards becomes popular in the Argolid, the two amphoriskoi find close parallels in LPG and EG Argive graves. In Attica the belly-handled amphoriskos also has a burial use that culminates in the SM period, but continues till to at least the MG period.

The dating of the Filoti and Oxford amphoriskoi to the very end of the LPG period is unquestionably implied by the decoration of the two vases. The decorative system with the lower part of the vase painted black and the motifs concentrated on the shoulder is still PG in spirit. But the density of linear designs and the total absence of curvilinear patterns is an element pointing to the advent of the following Geometric style. Among the purely PG elements is the decoration of the neck. The neck of the belly-handled amphoriskoi during the PG period is simply black-painted, while in the EG period a narrow panel enters the field. Neither of them corresponds to the Filoti and Oxford vases, which seem to follow a very rare PG model according to which the black-painted neck surface is interrupted by a pair of horizontal lines in the middle and a set of two or three lines at the lower part. A more exact dating is fixed by the combination of shoulder and body decoration. The cross-hatched triangles on the shoulder of small vases is a typical PG pattern that survives in the EG period. In the beginning the pattern is usually painted on an otherwise clay ground or black-painted vase. It is towards the end of the PG period that it becomes a secondary pattern that completes the main decoration lower on the body. The decoration on the body of the Filoti and Oxford amphoriskoi is analysed by comparing it to Attic small or large vases of the same shape. The triglyph and metope style is introduced in Attic vase painting in the LPG period, originally as a narrow pattern but later in the Geometric style it develops into a frieze all around the body. By comparison to Attic LPG vases it is apparent that the rather large size of the triglyph and metope pattern on the Filoti and Oxford amphoriskoi date them to the very end of PG style.

Finally the bird in silhouette represented next to the handle of the Filoti amphoriskos (pl. 55, a) is discussed against the few examples of pictorial motifs of the otherwise aniconic Attic PG style. In view of the large, spread-out and upraised tail, the bird is identified as a peacock (*pavo cristatus*), in which case then it must be the earliest representation of this bird in the Aegean.

Εύρετήριο κυρίων ὀνομάτων

- Ἁγία Θεοδοσία βλ. Νάξος Ἁγία Θεοδοσία 451, 124, 125, 126, 170, 171 σημ.
Ἁγία Παρασκευὴ βλ. Νάξος, Ἁγία Παρασκευὴ 552, 178, 179, 181, 198
Ἁγία Τριάδα 80 σημ. 296
Ἁγίου Δημητρίου βλ. Ἀθήνα, νεκροταφεῖο ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου
Ἁγορὰ βλ. Ἀθήνα, Ἁγορὰ
Ἀθήνα: 55, 75 σημ. 271, 75 σημ. 272, 75 σημ. 273, 163, 169, 171, 176, 177 σημ. 587, 184
Ἁγορὰ 49, 64 σημ. 219, 75 σημ. 275, 76 σημ. 279, 138, 176, 177 σημ. 587, 181 σημ. 605, 189 σημ. 641, 198 σημ. 689
Ἀκρόπολη 76 σημ. 279
Ἄρειος Πάγος 64 σημ. 219, 65, 177 σημ. 587, 191 σημ. 649
νεκροταφεῖο ὁδοῦ Ἁγίου Δημητρίου 64 σημ. 219, 65, 69, 176 σημ. 580, 178 σημ. 594, 191 σημ. 649, 198 σημ. 689
νεκροταφεῖο Ἐθνικοῦ Κήπου 186 σημ. 625
νεκροταφεῖο ὁδοῦ Ἐρεχθείου 20, 30 σημ. 20, 138, 163 σημ. 509, 168 σημ. 536, 189 σημ. 638
νεκροταφεῖο ὁδοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ 138
νεκροταφεῖο Κεραμικοῦ 35 σημ. 51, 43, 43 σημ. 95, 45 σημ. 103, 64, 74 σημ. 269, 75 σημ. 275, 83 σημ. 311, 112 σημ. 438, 168 σημ. 536, 169, 170, 171, 176, 186 σημ. 625, 189 σημ. 638 καὶ 642, 190 σημ. 643 καὶ 644, 194 σημ. 671, 198 σημ. 689
νεκροταφεῖο ὁδοῦ Κριεζῆ 64 σημ. 223, 67
νεκροταφεῖο ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μητσαίων καὶ Ζήτρου 64 σημ. 219
νεκροταφεῖο Νέας Ἰωνίας 138, 189 σημ. 638
Πομπεῖο 186 σημ. 625
Ἀθηναῖοι 178
Αἰγαῖο 49, 54, 77, 80, 81, 97, 106, 123 σημ. 451, 124, 125, 126, 170, 171 σημ. 552, 178, 179, 181, 198
Ἀι-Γιώργης βλ. Νάξος, Ἀι-Γιώργης
Αἴγυπτος 178 σημ. 594, 182
Αἰγύπτιοι 182
Αἶτνα 125 σημ. 456
Ἀκρόπολη βλ. Ἀθήνα, Ἀκρόπολη
Ἀμαθοῦς 78 σημ. 290, 79, 80, 124, 181 σημ. 606
Ἄλυκῆ 67 σημ. 237
Ἄμυκλαῖο 79 σημ. 292
Ἀνάβυσσος 84 σημ. 320, 112
Ἀνατολίζουσα περίοδος 142, 146
Ἀνατολικὴ Ἑλλάδα 51, 123
Ἀνατολικὴ Μεσόγειος 49, 123, 178, 178 σημ. 591
Ἄνδρος 76 σημ. 283, 198 σημ. 692
Ἀπεΐρανθος 32
Ἀπλώματα βλ. Νάξος, Ἀπλώματα
Ἀργολίδα 40, 54, 60, 109 σημ. 419, 179, 187 σημ. 631, 194 σημ. 668
Ἄργος 64, 67, 74 σημ. 269
Ἄρειος Πάγος βλ. Ἀθήνα, Ἄρειος Πάγος
Ἀριστοφάνης 197 σημ. 682
Ἀρκάδες, 77 σημ. 284
Ἀρτεμίσιο Δήλου 81, 81 σημ. 302, 198 σημ. 692
Ἀσουρία 197 σημ. 682
Ἀστυπάλαια 107 σημ. 413, 111 σημ. 435
Ἀττικὴ 27, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 46, 50, 51, 52, 58, 61, 64, 66, 67, 68, 75, 76, 79, 81, 82, 84, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 111 σημ. 435, 112, 113, 126, 165, 168, 171, 173, 176, 179, 184, 184 σημ. 620, 185, 186, 186 σημ. 625 καὶ 630, 188, 188 σημ. 637, 189, 190 σημ. 645, 191 σημ. 649
Ἀφρικὴ 125 σημ. 456
Ἀφροδίτη, «ἀμφορέας Ἀφροδίτης» 161

- Βαλτιμόρη** 75 σημ. 274
Βάρη 182
Βαθύπετρο 80 σημ. 296
Βεργίνα 163, 163 σημ. 509, 164, 172
Βερολίνο 64 σημ. 223, 77 σημ. 286
Βιέννη 75 σημ. 271, 274, 275
Βοιωτία 38 σημ. 70
Βόρειο νεκροταφείο βλ. **Νάξος**, **Βόρειο νεκροταφείο**
Βραυρώνα 187 σημ. 632
Βρόκαστρο 77 σημ. 285
Βρουλιὰ 167 σημ. 521
- Γαβαλάς** 133, 133 σημ. 463, 134, 136, 142, 146, 147
Γαλιλαία 124
Γρόττα 1, 3 σημ. 2, 98, 110 σημ. 425 καὶ 427, 111 σημ. 431, 134, 139, 164, 164 σημ. 513, 165, 165 σημ. 520, 168, 168 σημ. 537, 171, 173, 184
Γυμνάσιο βλ. **Νάξος**, **περιοχή Γυμνασίου**
Γυμναστήριο βλ. **Νάξος**, **περιοχή Γυμναστηρίου**
- Δελφοὶ** 73 σημ. 260, 109 σημ. 419
Δῆλος 41, 52, 76 σημ. 282, 81, 87, 101, 102, 103, 103 σημ. 393, 106, 126 σημ. 460, 147, 178 σημ. 590
Δήμητρα 134
Δίας 180 σημ. 603
Δύση 54, 97, 125, 126
- Ἐγγαρὲς** βλ. **Νάξος**, **Ἐγγαρὲς**
Ἐθνικοῦ Κήπου βλ. **Ἀθήνα**, **νεκροταφείο Ἐθνικοῦ Κήπου**
Ἑλλάδα 197 σημ. 682
Ἐλευσίνα:
Δυτικὸ νεκροταφείο 187 σημ. 630 καὶ 632, 190, 191 σημ. 649, 192 σημ. 655 καὶ 659
τάφος Α 41 σημ. 83, 64 σημ. 219, 65, 66, 68, 83, 176 σημ. 580
τάφος Ἰσιδας 34 σημ. 44, 36 σημ. 57, 38 σημ. 64, 187 σημ. 632 καὶ 633 καὶ 635
Ἐξοχή 77 σημ. 286
Ἐπίδαυρος, **ιερὸ Μαλεάτα** βλ. **Μαλεάτα**
Ἐρεχθείου βλ. **Ἀθήνα**, **νεκροταφείο ὁδοῦ Ἐρεχθείου**
Ἐρέτρια 103 σημ. 391
Εὐαγγελίστρια βλ. **Νάξος**, **ἐκκλησία Εὐαγγελίστριας**
- Εὐβοία** 49, 50, 52, 59, 60, 98, 102, 103, 104, 111 σημ. 435, 124, 125, 126, 195 σημ. 675, 198, 198 σημ. 692
Εὐβοεῖς 178
Εὐβουλεύς 134
Εὐρώπη 63 σημ. 510
- Ζαγορὰ** 76 σημ. 283, 77, 78, 198 σημ. 692
Ζήτρου βλ. **Ἀθήνα**, **νεκροταφείο ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μητσαίων καὶ Ζήτρου**
- Ἥρα** 197
Ἡραῖο Σάμου 126 σημ. 460
Ἡρώδου Ἀττικοῦ βλ. **Ἀθήνα**, **νεκροταφείο Ἡρώδου Ἀττικοῦ**
- Θάψου**, **ἀγγεῖα τύπου Θάψου** 58
Θέμελης 164
Θεομοφόριο 134
Θεσσαλία 59, 98, 109 σημ. 419
Θεσσαλονίκη 194 σημ. 671, 198 σημ. 689
Θήρα 32, 166, 167, 169 σημ. 540, 172, 191 σημ. 649, 198 σημ. 692
- Ἰνδία** 197 σημ. 682
Ἰσθμία, **ιερὸ Ποσειδῶνα** 64, 64 σημ. 220, 67
Ἰσραήλ 124
Ἰταλία 125
Ἰτύκη 125 σημ. 456
- Καλλίπολη** 125 σημ. 456
Καμινάκι, βλ. **Νάξος**, **Καμινάκι**
Καρδιανή 32 σημ. 33, 34, 59
Καρλορούη 75 σημ. 271, 75 σημ. 273, 75 σημ. 275
Καροῦζος 133, 135, 136, 161
Κέα, **Ἁγία Μαρίνα** 198 σημ. 692
Κέα, **Ἁγιος Συμεὼν** 198 σημ. 692
Κεραμεικὸς βλ. **Ἀθήνα**, **νεκροταφείο Κεραμεικοῦ**
Κίμωλος 166, 172 σημ. 557
Κνωσὸς 80, 94, 103, 138 σημ. 480, 177
Κνωσός, **Φορτέτσα** βλ. **Φορτέτσα**
Κοντολέων 1, 2, 7, 93, 94, 133, 134, 136, 141, 143, 145, 146, 157, 158, 161, 168, 169, 173, 183, 184
Κοπεγχάγη 77 σημ. 286
Κόρη 134
Κόρινθος 49, 67

- Κορινθία 54, 179
 Κρήτη 39, 49, 77, 78, 80, 82 σημ. 308, 178, 181, 195 σημ. 675, 198 σημ. 691
 Κρήτη, Ἁγία Τριάδα βλ. Ἁγία Τριάδα
 Κριεζή βλ. Ἀθήνα, νεκροταφείο ὁδοῦ Κριεζή
 Κρίσα 79 σημ. 292
 Κυκλάδες 30, 32, 40, 49, 50, 55, 57, 58, 60, 64, 66, 67, 76, 78, 79, 81, 97, 122, 124, 166, 170, 172, 176, 178 σημ. 590, 179, 181, 198
 Κύνος 195 σημ. 675
 Κύπρος 49, 74 σημ. 269, 78, 79, 79 σημ. 293, 80, 124, 173 σημ. 563, 181
 Κῶς 107 σημ. 413, 111 σημ. 435, 112 σημ. 437, 190 σημ. 649
 Κῶς, Σεράγια βλ. Σεράγια Κῶ
- Λακωνία**, ἱερὸ Ἄμυκλαίου βλ. Ἄμυκλαῖο
 Λαμία 195 σημ. 675
 Λευκαντί: 35 σημ. 48, 59, 64, 67, 92, 94, 107 σημ. 413, 110 σημ. 425 καὶ 427, 124, 138, 163, 163 σημ. 509, 164, 173 σημ. 563, 177, 196
 νεκροταφείο Ἀνατολικὸ 138
 νεκροταφείο Παλαιὰ Περιβόλια 74 σημ. 270, 138
 νεκροταφείο Σκουμπρῆ 138
 νεκροταφείο Τούμπας 64 σημ. 224, 138, 196, 196 σημ. 679
 νεκροταφείο Χανιώτη 138
 Λίνδος, ἱερὸ Ἀθηνᾶς 80 σημ. 297
 Λονδίνο, Βρετανικὸ Μουσεῖο 32
 Λοῦβρο 75 σημ. 273
 Λυβικὲς ἀκτὲς 125 σημ. 456
- Μαλεάτας** 79 σημ. 292
 Μακεδονία 67 σημ. 235, 107 σημ. 413, 109, 109 σημ. 419, 163 σημ. 510
 Μεγάλη Ἑλλάδα 105
 Μέλανες, βλ. Νάξος, Μέλανες
 Μερέντα 187 σημ. 632, 190 σημ. 647
 Μεσσηνία 195 σημ. 675
 Μεσόγειος 125 βλ. καὶ Ἀνατολικὴ Μεσόγειος
 Μήλος 32, 166
 Μητρόπολη βλ. Νάξος, Μητρόπολη
 Μητσαίων βλ. Ἀθήνα, νεκροταφείο ἐπὶ τῶν ὁδῶν Μητσαίων καὶ Ζήτρου
 Μικρὴ Βίγλα βλ. Νάξος, Μικρὴ Βίγλα
 Μίλητος 197 σημ. 683
- Μόναχο, μουσεῖο Μονάχου 75 σημ. 273, 198 σημ. 689
 Μυκῆνες 187 σημ. 631, 190 σημ. 646, 194 σημ. 668
 Μύκονος 7 σημ. 4, 148
 Μυροίνη 80 σημ. 296
- Νάξιος/ Νάξιοι** 43, 45, 53, 96, 98, 106, 124, 125, 126 σημ. 460
 Ναξικὰ νῆσοι 125 σημ. 456
 Νάξος: 3, 7, 27, 28, 29, 32, 33, 35, 38, 40, 43, 45, 47, 49, 60, 63, 64, 78, 81, 82, 83, 88, 94, 96, 101, 103, 109, 110, 111, 112 σημ. 438, 113, 123 σημ. 451, 124, 125, 126, 165, 166, 167, 171 σημ. 552, 176, 183, 184, 184 σημ. 617, 198, 198 σημ. 692
 Ἁγία Θεοδοσία 1, 94, 100, 136, 137, 138, 146, 148, 149, 150, 152, 156, 168
 Ἁγία Παρασκευὴ 1, 2, 135, 136, 137, 138, 141, 141 σημ. 483, 142, 143, 145, 146, 161, 166,
 Ἁτι-Γιώργης 1, 137
 Ἁπλώματα 1, 139
 Βόρειο νεκροταφείο 1, 1 σημ. 1, 27, 86 σημ. 324, 92, 98, 100, 101, 139, 139 σημ. 481, 154 σημ. 503, 161, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171
 Γρόττα βλ. Γρόττα
 περιοχή Γυμνασίου 1, 2, 7, 8, 64, 82, 121, 122, 134, 135, 136, 138, 146, 157, 158, 158 σημ. 504, 159, 161, 162, 166, 168
 περιοχή Γυμναστηρίου 2, 7, 159
 Ἑγγαρὲς 101 σημ. 376
 ἐκκλησία Εὐαγγελίστριας 132, 142
 Καμινάκι 101, 123 σημ. 451
 Κάστρο 1, 137, 139, 146
 Μέλανες 101 σημ. 376
 Μητρόπολη 165
 Μικρὴ Βίγλα 101 σημ. 376
 Νιὸ Χωριὸ 1, 136
 οἰκία Παπαδοπούλου 136, 141, 141 σημ. 483, 142, 143
 Παλάτια 3 σημ. 2, 101
 Παράγκες 135
 Παραπήγματα 135, 140
 Πλατεία νεκροταφείου 137
 Πλίθος 1, 98, 139, 154 σημ. 503, 165, 165 σημ. 520
 Τοικαλαριὸ βλ. Τοικαλαριὸ
 Χώρα 1, 133, 134, 136, 139, 147
 Ὑρια 3, 3 σημ. 3, 101

- Νέα Ίωνία βλ. Ἀθήνα, νεκροταφείο Νέας Ἰωνίας
- Νέα Ὑόρκη, Μητροπολιτικὸ Μουσεῖο 105
- Νιὸ Χωριὸ βλ. Νάξος, Νιὸ Χωριὸ
- Ξώμπουργο 170 σημ. 546
- ἽΟλυμπία 73 σημ. 260, 78 σημ. 289, 197 σημ. 683
- ἽΟμηρος 170, 171, 182
- ἽΟξφόρδη 76 σημ. 279, 191, 192, 193, 194
- ἽΟρόντης 124
- ἽΟσιρις 178 σημ. 594
- Παλαιὰ Περιβόλια** βλ. Λευκαντί, νεκροταφείο
Παλαιὰ Περιβόλια
- Παλαίπαφος 79, 80, 81, 181 σημ. 606
- Παλάτια βλ. Νάξος, Παλάτια
- Παπαδοπούλου βλ. Νάξος, οἰκία Παπαδοπούλου
- Παράγκες βλ. Νάξος, Παράγκες
- Παραπήγματα βλ. Νάξος, Παραπήγματα
- Πάρος 55, 90 σημ. 339, 96, 97, 106, 121, 122, 172, 198 σημ. 692
- Πατρόκλου ψυχὴ 182 σημ. 610
- Περσία 197
- Πιθηκοῦσσαι 170
- Πικέρμι 67 σημ. 237
- Πλατεία νεκροταφείου βλ. Νάξος, Πλατεία νεκροταφείου
- Πλάτων 182
- Πλίθος βλ. Νάξος, Πλίθος
- Πολυκανδριώτης 7 σημ. 4, 148
- Πομπεῖο βλ. Ἀθήνα Πομπεῖο
- Ποσειδῖον 124
- Ραμοβούνη** 195 σημ. 675
- Ρήνεια 32, 45 σημ. 103, 52, 87, 101, 102, 103, 103 σημ. 393, 133, 147
- Ριζοκάρπασο 78 σημ. 290, 79, 80, 81, 181 σημ. 606
- Ρόδος 77, 78, 81, 167 σημ. 521
- Ρόδος, ἽΕξοχὴ βλ. ἽΕξοχὴ
- Σάμος 74 σημ. 269, 126 σημ. 460, 198
- Σελλάδα 166, 167, 169 σημ. 540, 172, 191 σημ. 649
- Σεράγια Κῶ 74 σημ. 269, 90 σημ. 649
- Σικελία 125
- Σίφνος 76 σημ. 282, 78, 126 σημ. 460, 198 σημ. 692
- Σκοτεινοὶ Χρόνοι 31 σημ. 23, 73 σημ. 258, 107 σημ. 413, 195 σημ. 675, 196 σημ. 679
- Σκουμπρῆ βλ. Λευκαντί, νεκροταφείο Σκουμπρῆ
- Σπάρτη, ναὸς Χαλκιοῦκου Ἀθηνᾶς 76
- Συρία 124
- Τανάγρα** 79 σημ. 292, 180, 180 σημ. 604
- Τῆνος 32 σημ. 33, 34, 59, 170 σημ. 546
- Τίρυνθα 187 σημ. 631, 190 σημ. 646, 194 σημ. 668
- Τορώνη 195 σημ. 675
- Τούμπα βλ. Λευκαντί, νεκροταφείο Τούμπας
- Τοικαλαριὸ 76 σημ. 282, 83, 84, 101, 110 σημ. 429, 111, 112, 113, 114, 166, 167, 172, 174, 176
- Τύρος 124
- ἽΥρια** βλ. Νάξος ἽΥρια
- Φάληρο** 75 σημ. 275
- Φιλῶτι 3, 134, 183, 184, 188, 190, 191, 192, 193, 194
- Φοινίκη 124
- Φορτέσσα 39, 77 σημ. 284
- Χαϊδελέβεργη**, μουσεῖο 198 σημ. 692
- Χαλκιδικὴ 195 σημ. 675
- Χαλκιοῦκου Ἀθηνᾶς ναὸς βλ. Σπάρτη, ναὸς Χαλκιοῦκου Ἀθηνᾶς
- Χανιώτη βλ. Λευκαντί, νεκροταφείο Χανιώτη
- Χώρα βλ. Νάξος, Χώρα
- Ψευδο-Σκύλακας** 125 σημ. 456

Γενικὸ εὐρετήριον

ἀγγεῖα:

- ναξιακὰ Cesnola 104 κέ., 104 σημ. 396 καὶ 397 καὶ 398
ὀμάδας Ab 103
ὀμάδας Ac 103
ὀμάδας Ba 103
ὀμάδας Bb 102
πόσεως 175
ἄγκιστρα μαιανδρικά βλ. μαιανδρικά ἄγκιστρα
ἀγκυλωτὸς σταυρὸς 84 σημ. 320
ἀγνύθα 113 σημ. 443
ἀθηναῖκοι πηλοὶ 184 σημ. 619
αἶγαγρος 102
ἀκόντιο 51
ἀκρόπολη 139
ἀκρόσφυρα 68
ἀκροσφύρια 68
ἀκρωτήρια 180
ἀλάβαστρο 156, 157
ἀμφορέας: 28 κέ., 82, 101, 173, 185
Ἄφροδίτης 136, 142, 146, 161
ἐπιγαστήριος 50 σημ. 135, 173, 183, 185, 186, 189, 192, 193
ἐπλαίμιος 8, 11, 28, 144, 173
ἐπώμιος 173
Κοντολέοντος 94, 173
μηλιακὸς 66 σημ. 233
ἀμφορεῖς κνωσιακοὶ βλ. κνωσιακοὶ ἀμφορεῖς
ἀμφορίσκος 2, 9, 31 κέ., 41, 50, 99, 148, 166 σημ. 527, 183 κέ., 198
ἀνάγλυφη διακόσμηση 153
ἀνεικονικὸς ρυθμὸς βλ. ρυθμὸς ἀνεικονικὸς
ἄνθρακες 154, 162
ἀνθρώπινος σκελετὸς βλ. σκελετὸς ἀνθρώπινος
ἀποθηκευτικὰ ἀγγεῖα 106
ἀποτέφρωση 167
ἀποφύσεις βλ. μαστοειδεῖς ἀποφύσεις 96
ἄρβυλα 24
ἀργολικὴ παράδοση 96
ἀργολικὸς ρυθμὸς 96
ἀρύβαλλος 16, 48 κέ., 113 σημ. 443, 156, 157, 175
ἀρωματικὰ ἔλαια βλ. ἔλαια ἀρωματικὰ
ἀρωματοδοχεῖα 175
ἀσημόχρωμος μαρμαρυγίας 55, 96, 96 σημ. 348, 183, 184
ἀσκοὶ πτηνόμορφοι 73 σημ. 258, 74 σημ. 269, 181
ἀσπίδα 17
ἀστερίσκος 18, 33, 55
ἀσπίδα 50, 51
ἀττικὸ ἐργαστήριον βλ. ἐργαστήρια ἀττικά
ἀττικὸς ρυθμὸς βλ. ρυθμὸς ἀττικὸς
ἀψίδιο 65, 67
βαρβαρικὴ κεραμεικὴ 107, 108 σημ. 416
βότσαλα 154, 169
βράχος 135
«γέρας θανόντων» 177, 177 σημ. 587
γλωσσίδιο 24, 65, 66, 67
γραμμῖδια 8, 18, 19, 20, 29, 36, 40, 48, 55, 58, 95, 97, 183, 193, 193
γωνίες βλ. ἐνάλληλες γωνίες
δένδρα, παραστάσεις δένδρων 195 σημ. 675, 196 σημ. 679
δευτερογενὴς ταφὴ καύσεως 166
δόντι ζώου 142, 143
δόρυ 50, 51
διαγράμμιση 103
διάγραμμα ρόδακας 102
διακίνηση κεραμεικῆς 123 κέ.
διερεύνηση μαθηματικὴ βλ. μαθηματικὴ διερεύνηση

- δικτυωτό κόσμημα 79 σημ. 292, 80
 δικτυωτά τρίγωνα 15, 16, 31, 46, 92, 95, 183, 192
 διμετωπικοί όμοκεντρικοί κύκλοι 94
 δόρυ 17
 δωρική κεραμική 107, 108 σημ. 416
- έγκλεισματα 96
 έγχάρακτες οχινοειδείς ταινίες 83, 84
 έγχάρακτη κεραμική 111, 112, 154
 έγχάραξη 84
 ειδώλιο/ ειδώλια 81, 113 σημ. 443, 136, 142, 176, 197
 ειδώλιο ίππου 25, 81 κέ., 145
 ειδώλιο πετεινού 197 σημ. 683
 ειδώλια κυπριακά βλ. κυπριακά ειδώλια
 ειδώλια πτηνών 24, 149, 151, 152, 179, 180 σημ. 603, 181 σημ. 605 καί 606
 εικονογραφικός ρυθμός βλ. ρυθμός εικονογραφικός
 εισηγμένα κεραμικά 27
 έκλεκτικισμός 29, 45, 47
 έκφορα 180 σημ. 602
 έλασα άρωματικά 175
 έμβληματικός σταυρός 17
 έμπιστη διακόσμηση 112
 έμπιστοι κυκλοι 25
 έμπιστοι κυκλίσκοι 83, 84, 113
 έναγιομοί 166, 174
 έναγιστικές πυρές 165, 167
 έναλληλες γωνίες 8, 18, 33, 55, 63, 97
 ένατα 166 σημ. 523
 ενήλικες 165
 ένστιγμα ζώνη 9, 10, 21, 22, 24, 33, 36 σημ. 54, 75 σημ. 275, 96
 ένστιγμα στήλη 8, 30, 95, 144
 ένταφιασμός 151, 161, 161 σημ. 505, 162, 163, 165, 165 σημ. 520, 167, 168 σημ. 534, 169,
 έπη όμηρικά 170, 177 σημ. 587
 έπιγάστριος βλ. άμφορέας έπιγάστριος
 έραλδικές σκηνές με ζωα 52
 έργαστήριο Άγίας Θεοδοσίας 99
 έργαστήριο λακωνικό βλ. λακωνικό έργαστήριο
 έργαστήρια:
 άττικά 31, 41, 42, 179, 184
 άργολικά 61
 άττικά 59, 61, 94
 εύβοικά 48, 59, 88 σημ. 332, 179
 κυκλαδικά 39, 40, 41, 58, 61, 122
 νησιωτικά 88
 πελοποννησιακά 29, 39, 40, 93, 96
 έρυθροσιλβωτός κύαθος 64, 67
 έτήσια 166 σημ. 523
 εύβοική κεραμική 50
 εύβοικά έργαστήρια βλ. έργαστήρια εύβοικά
 εύβοικές εισαγωγές 98
- ζατρίκιο 75 σημ. 275, 183
 ζωα 102, 142
 ζωή βλ. μεταθανάτια ζωή
- ήλικία νεκρού 172, 173, 174
 ήμικύκλια βλ. όμόκεντρα ήμικύκλια
 ήμικύκλια βλ. κρεμάμενα ήμικύκλια
 ήρωικός βίος 177
 ήρωικές ταφές 173
- θεά με ύψωμένα χέρια 180
 θεότητα γυναικεία 176
 θήραμα 51
 θηριομαχία 51
 θρηνώδης 196 σημ. 679
 θυμός 182
- ιδεόγραμμα 180 σημ. 602
 ίπάρια 102, 176, 196 σημ. 679
 ίπποι, ειδώλια ίππων 73 σημ. 260, 81, 142, 180 σημ. 602
 ιχθυάκανθα 8, 9, 11, 12, 18, 33, 39, 41, 53, 95, 183
- κάλαθος τριποδικός 113
 καλαμάκι 25
 κάλη 173, 174
 καλυπτήρια πλάκα 150, 165, 168
 κάλυψη τάφου 168 σημ. 535
 καμένα όσα βλ. όσα καμένα
 καμένα χώματα 161
 κανάτες χειροποίητες 34 σημ. 47
 κάνθαρος/ κάνθαροι 66 σημ. 234, 176
 κάρβουνα 142, 161
 κάστρο 135
 «κατά κόμας» οΐκηση 138, 138 σημ. 480, 139
 καύση 147, 157, 161, 161 σημ. 505, 163, 166, 167, 168 σημ. 535, 175
 κειμήλιο 171, 173 σημ. 563, 190, 190 σημ. 649
 κεφαλή 154

- κιβωτιόσχημοι τάφοι 167, 167 σημ. 522, 168, 168 σημ. 534 καὶ 535,
 κνημόσχημη λαβή 64, 66 σημ. 235
 κνωσιακοὶ ἀμφορεῖς τύπου Bb 103 σημ. 388
 κοινωνικὴ θέση 177
 κοινωνικὴ ἱεραρχία 173
 κοινωνικὴ κατάσταση 172, 173, 177
 κορδόνια 67, 68
 κορινθιάζοντα ἐργαστήρια 48
 κορινθιακὴ κεραμεικὴ 123
 κοσμήματα 174
 κότα 197 σημ. 682
 κρανίον 149, 151, 152, 153, 154, 162, 163, 163
 σημ. 510
 κράνος 50
 κρατήρας 11, 112, 173 σημ. 563, 198 σημ. 689
 κρεμάμενα ἡμικύκλια 124, 145
 κριδὸς 182 σημ. 615
 κτιέριση 164, 177, 178
 κτιέρισμα/ κτιέρισμα 64, 141, 153, 154, 155, 158, 164, 164 σημ. 516, 172, 174, 174
 σημ. 569, 175, 176, 177, 185
 κύαθος/ κύαθοι 2, 20, 21, 22, 23, 24, 53, 59, 60, 64, 93, 96, 121, 148, 149, 151, 152, 166 σημ. 527, 175, 176, 179, 198 σημ. 689
 κυκλαδικὰ ἐργαστήρια βλ. ἐργαστήρια κυκλαδικὰ
 κυκλαδικὴ κεραμεικὴ 48, 50
 κυκλαδικοὶ σκύφοι βλ. σκύφοι κυκλαδικοὶ
 κυκλίσοι ἐμπέστοι βλ. ἐμπέστοι κυκλίσοι
 κύκλοι 25, 63 σημ. 218, 94, 194
 κυνηγίου σκηνὴ 50, 51
 κυνηγὸς 51
 κυνόδοντας 53, 95,
 κύπελλα: 100
 ἄττικά 100
 κυκλαδικὰ 100
 κυπριακὰ εἰδώλια 80
 κυπριακὸς ἐπιρροὸς 80, 178, 181
 κυπριακὴ κεραμεικὴ 63 σημ. 218
 κυπριακὴ παράδοση 80 σημ. 294
- Λακκοειδεῖς τάφοι 153, 166 σημ. 527, 167, 168
 λάκκοι ταφικοὶ 147, 166, 167
 λακωνικὸ ἐργαστήριον 78 σημ. 289
 λαξεύματα ταφικὰ 166, 167
 λατρεία:
 ἡλίου 180 σημ. 603
 νεκροῦ 177
 προγόνων 165
 λατρευτικὸ σκεῦος 80 σημ. 296
 «λευκὸ ἐπὶ μαύρου» 49
 λεκανίδα 124
 ληκύθιον 156, 157
 λήκυθος 15, 16, 45 κέ., 77 σημ. 286, 91, 92, 93, 99, 144, 145, 175, 192, 198 σημ. 689
 καὶ 692
 λήκυθος-οἰνοχόη 95
 λιθοσωρὸς 154, 154 σημ. 503, 170, 170 σημ. 546
 λιλαδάκια 154
 λιοντάρι 51
 λοφίον 195, 197
- μαγειρικὰ ἀγγεῖα 82, 106
 μαθηματικὴ διερεύνηση 2, 115 κέ.
 μαϊανδρικά ἄγκιστρα 84, 112
 μαϊάνδρος 10, 25, 84, 95
 μάνδρα 156
 μανδρότοιχος 156
 μαστοειδεῖς ἀποφύσεις 61, 96, 113, 176
 μαστοὶ 21, 22, 23, 96
 μαχαίρια 69 σημ. 252, 70, 84
 μάχη 50, 51
 μεταθανάτια ζωὴ 177
 μεταθανάτιες τελετὲς 165
 μετόπη/ μετόπες 15, 40, 41, 47, 183, 194
 μύηση βλ. τελετὴ μύησης
 «μουστάκια» λαβῶν 183, 193, 194
- νεκρὸς ἄνδρας 172, 175
- Ξενώνας 138
 ξίφος:
 Naue II 175
 σιδερένιο 175
 «φονευμένο» 174
 χάλκινο 175
- ὀδόντες 154, 155, 162, 163 σημ. 510
 οἰκησιον «κατὰ κόμας» βλ. «κατὰ κόμας» οἰκησιον
 οἰκία Παπαδοπούλου 141, 142, 143
 οἰκισμὸς 3
 οἰνοχόη 7, 11, 12, 13, 14, 15, 39 κέ., 88, 91, 92, 93, 133, 134, 144, 145, 147, 148, 149, 151, 175, 176
 ὁμηρικὰ ἔπη βλ. ἔπη ὁμηρικὰ
 ὁμηρικὴ κοινωνία 175, 177

- όμοίωμα ανθρώπινου σκελετού (simulacrum) 164
 όμοίωμα πέλματος 24, 178 σημ. 594
 όμοιώματα ύποδημάτων 64, 147, 148, 174, 176, 178
 όμόκεντρα ήμικύκλια 31, 63 σημ. 218, 194
 όμόκεντροι κύκλοι 63 σημ. 218
 όπλα 2, 142, 143, 144, 174
 όρυγμα/ όρύγματα 136, 146, 147, 158, 159, 160, 167
 όστια 141, 142, 143, 152, 154, 155, 157, 162, 163 σημ. 510, 164, 178, 197 σημ. 682
 όστια καμένα 161, 162, 166
 όστρακο/ όστρακα 16, 25, 50, 51, 82, 84, 111, 133, 136, 147, 148, 152, 153, 160
 ούρα 70, 71, 183, 195, 197

 παγώνι (pavo cristatus) 197
 παιχνίδι 113 σημ. 443
 πανώδερμα 65, 67
 πάπες 197 σημ. 683
 παράδεισος του Όορι 178 σημ. 594
 παράσταση πτηνού 194
 παραστάσεις:
 μάχης 175
 κυνηγίου 175
 παριανός ρυθμός 96
 πέλμα βλ. όμοίωμα πέλματος
 πελοποννησιακά έργαστήρια βλ. έργαστήρια πελοποννησιακά
 πελοποννησιακές έπιρροές 58
 περίγραμμα 95
 περόνες 67
 πετεινός 182, 197, 197 σημ. 681 καί 682
 πινέλο 95
 πίσθος 25, 82, 112, 113, 114, 154, 167, 174 σημ. 567
 πλοχμός 10, 72
 πνεύμα 178
 πολεμιστής 16, 50
 πόσεως άγγεϊα 175 σημ. 573
 πριονωτό 95
 προγονολατρεία 171 σημ. 552
 προγόνων λατρεία βλ. λατρεία προγόνων
 πρόθεση 180 σημ. 602
 πρόχους / πρόχοι 9, 10, 11, 33 κέ., 82, 110 σημ. 429, 151, 152, 175
 προσφορές στον νεκρό 165
 πρωτογενής ταφή καύσεως 166
 πτηνό/ πτηνά 52, 69 κέ., 73, 178, 179, 180, 180 σημ. 602181, 183, 195, 195 σημ. 675 καί 676 καί 677, 196 σημ. 678
 πτηνόμορφοι άσκοϊ βλ. ασκοϊ πτηνόμορφοι
 πυξίδα 52, 53, 112 σημ. 438, 149, 166 σημ. 527, 176, 194 σημ. 671, 198 σημ. 689
 πυρά 161, 165, 166, 167, 172, 174, 174
 πώμα 17, 52 κέ., 81 σημ. 298, 113 σημ. 443, 176

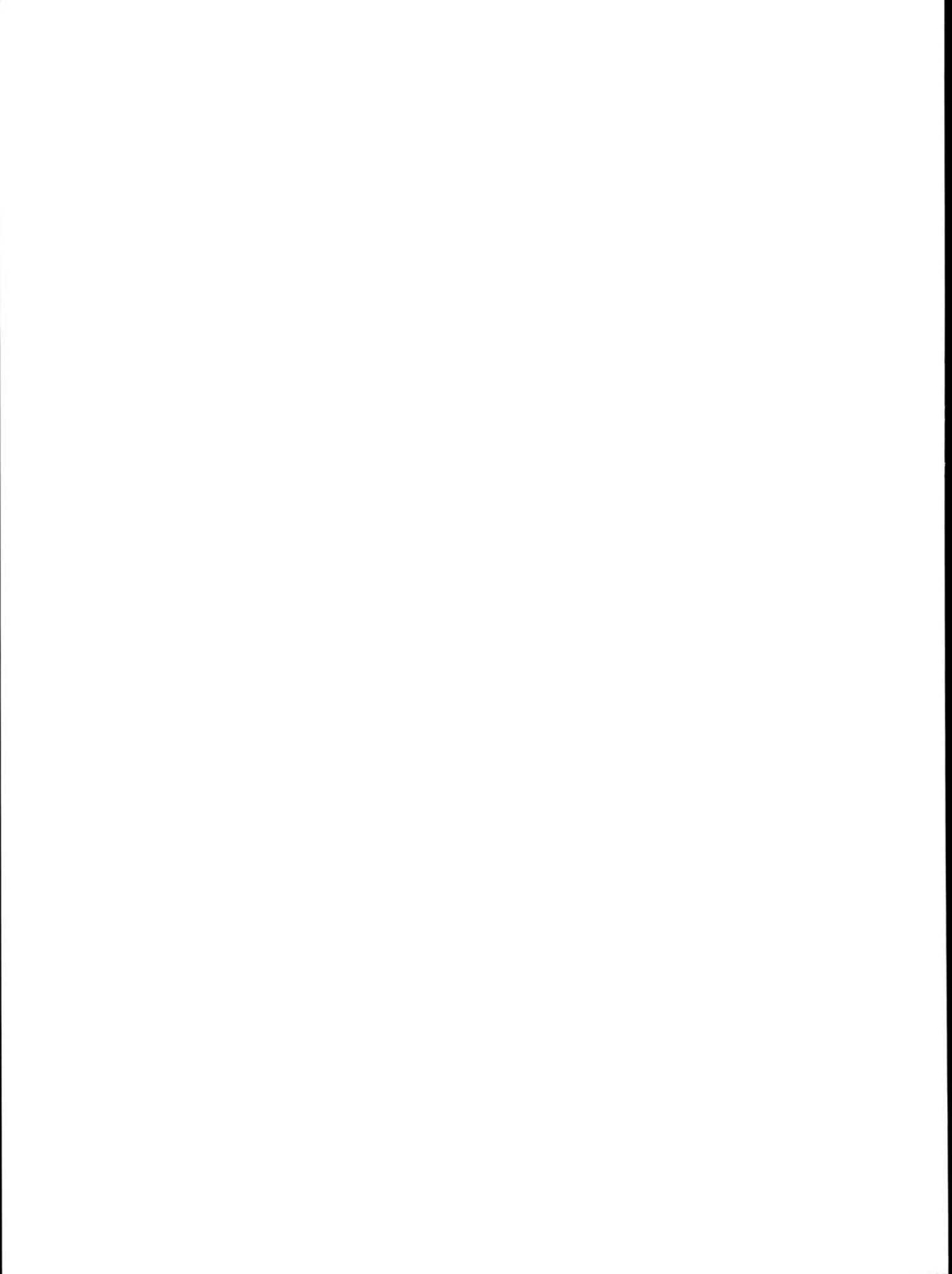
ριπιδόμορφη ούρα 183
 ρόδακας 8, 10, 18, 25, 30, 36, 55, 95, 97, 144
 ρόδια 182 σημ. 615
 ροδιακά άγγεϊα 80 σημ. 297
 ρόμβοι δικτυωτοϊ 24, 66, 75 σημ. 275
 ρυθμολογική εξέλιξη 27 κέ.
 ρυθμός:
 άνεικονικός 195
 άργολικός 92, 96
 άττικός 195
 διχρωμίας 16, 49
 εικονογραφικός 73 σημ. 258, 195, 195 σημ. 675, 196 σημ. 679
 μελαμβαφής 99
 παριανός 95, 96, 96 σημ. 349, 103 σημ. 392 Cesnola 52

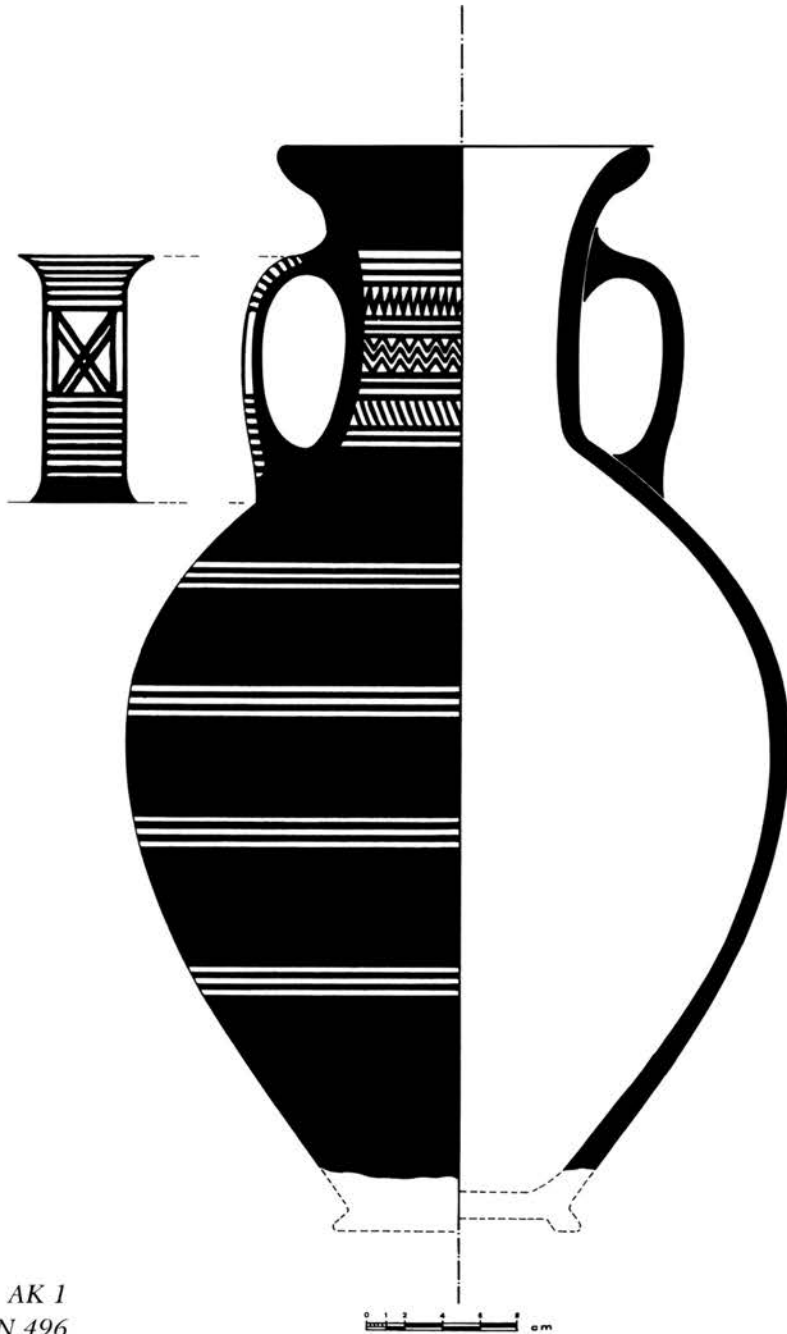
σανδάλια 179
 σάρκα 178
 σαρκοφάγος/ σαρκοφάγοι 179, 180, 180 σημ. 604
 σειρήνες 182
 σήμα 171
 σήμανση 170, 171, 172,
 σιγμοειδή 20
 σκαρίφημα 135, 144
 σκελετικά λείψανα 162, 163, 172
 σκελετός ανθρώπινος 151, 163, 163 σημ. 510, 164, 168 σημ. 534
 σκελετού ανθρώπινου όμοίωμα (simulacrum) 164
 σκευός δίδυμο 80 σημ. 296
 σκηνή:
 μάχης 50, 51
 κυνηγίου 50, 51
 σκιαγραφία 95
 σκιάδειο χείλος 186, 187
 σκυφοειδές κυάθιο 20, 158

- οκύφος/ οκύφοι 2, 17, 18, 19, 33, 53 κέ., 93, 97, 120, 148, 149, 151, 166 σημ. 527, 175, 176, 194 σημ. 671, 196, 198, 198 σημ. 689
- οκύφοι κυκλαδικοί 97
- οκύφοι με κρεμάμενα ήμικύκλια 63 σημ. 218, 98, 99
- οπεῖρες ροπαλοειδείς 75 σημ. 275
- σταυρός ἀγκυλωτός βλ. ἀγκυλωτός σταυρός
- σταυρός ἐμβληματικός βλ. ἐμβληματικός σταυρός
- στάχτες 142, 161
- στήλη 134, 170, 171, 172, 172 σημ. 557
- συγμές 95, 145
- σύλβωση 40, 82, 109
- συλβωτή διακόσμηση 109
- συλβωτὰ ἀγγεῖα 110 σημ. 429
- συστάδες τάφων 138, 139, 141, 145, 146
- συστάδα τάφων:
- Ἁγίας Παρασκευῆς 16, 161, 166, 174
- Γυμνασίου 161, 162, 166
- οχοινοειδῆς ταινία 112
- ταξίδι σὸν ἄλλο κόσμο 177, 178
- ταφή 138
- ταφή καύσεως 142, 154, 161, 162, 164 σημ. 516, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 173, 174
- ταφές:
- ἀνδρικές 174, 175, 176
- γυναικείες 173, 175, 176
- παιδικές 174, 175, 176
- ταφική πρακτική 161 κέ., 172, 173
- ταφικά ἔθιμα 161 κέ., 173
- τάφοι:
- κιβωτιόσημοι βλ. κιβωτιόσημοι τάφοι
- σληθέντες 136
- Ἁγίας Θεοδοσίας βλ. *τάφος Α - 1937*
- Ἁγίας Παρασκευῆς 1935 141, 161
- Ἁγίας Παρασκευῆς 1936 142, 144, 145
- A-1937* 9, 12, 35, 40, 69, 147, 148, 149, 151, 152, 154, 162, 176, 179, 181
- B-1937* 147, 152, 153, 162, 163, 168
- Γ-1937* 82, 154, 155, 161, 162, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 174
- Δ-1937* 163, 168
- E-1937* 158
- ὑποδημάτων 64, 146, 147, 148, 176
- ταῶς βλ. παγώνι
- τεθλασμένη/ τεθλασμένες 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 24, 25, 29, 33, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 47, 48, 53, 57 σημ. 183, 66, 75 σημ. 275, 83, 84, 144
- τελετή μύησης 177
- τελετουργία 166, 172, σ177
- τέφρα 166, 173
- τεφροδόχο 155, 161, 162, 166, 167, 169, 172, 173 σημ. 563, 173, 174, 175
- τεχνικές 85
- τεχνολογία πηλῶν 86, 86 σημ. 325 καὶ 326, 87
- τεχνοτροπία 85
- τεχνοτροπικὰ ρεύματα 123 κέ.
- τεχνοτροπική ἀνάλυση 27 κέ.
- τηνιακὰ ἀγγεῖα 59
- τρίγλυφα καὶ μετόπες 8, 10, 13, 17, 21, 30, 32 σημ. 31, 36, 50, 95, 144, 183, 194
- τρίγωνα 15, 16, 83, 92, 95, 145, 183, 192
- τριμετωπικοὶ ὁμοκεντρικοὶ κύκλοι 94
- τριποδικὸ ἀγγεῖο 25, 154, 155, 162, 166 σημ. 527
- τρίτα 166 σημ. 523
- τροχὸς 75 σημ. 275
- τύμβος/ τύμβοι 74 σημ. 270, 154, 166, 166 σημ. 527, 167, 170, 171, 172, 174, 174 σημ. 567
- ὑδρία 50, 171, 171 σημ. 551, 194 σημ. 671, 198 σημ. 689
- ὑδρίσκη 50
- ὑποδήματα 24, 64, 65, 67, 133, 134, 147, 176, 178 σημ. 594, 179
- ὑψίποδες οκύφοι 198
- Φ**έρετρο 182
- «φονευμένο» ξίφος βλ. ξίφος «φονευμένο»
- φούντια 24
- φύλο νεκροῦ 164 σημ. 516, 172, 173, 174, 176, 185 σημ. 624
- φύλλα 75 σημ. 275
- φυτικά μοτίβα 52
- Χ**ειροποίητες κανάτες βλ. κανάτες χειροποίητες
- χειροποίητη κεραμική 82, 84, 106
- χειροποίητοι πίθοι 25, 82 κέ., 167, 174
- χελιδονοουρά 71, 72
- χθόνια σημασία πετεινοῦ 197
- χθόνιος 180
- χοῆς 174
- χοῖρος 182 σημ. 615
- χύτερες μαγειρικές 82
- Ψ**ευδο-ιχθυάκανθα 66, 95, 194
- ψευδομαίανδρος 13, 16, 42, 42 σημ. 94, 48, 95, 144
- ψευδόσπειρα 25, 50
- ψυχή 179, 182, 182 σημ. 609 καὶ 610

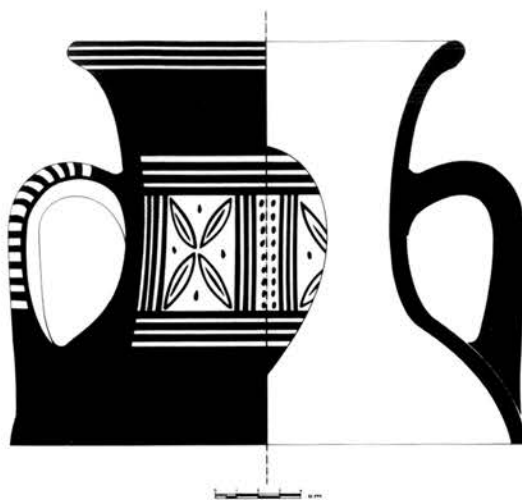
ΕΙΚΟΝΕΣ

AK 1
MN 496

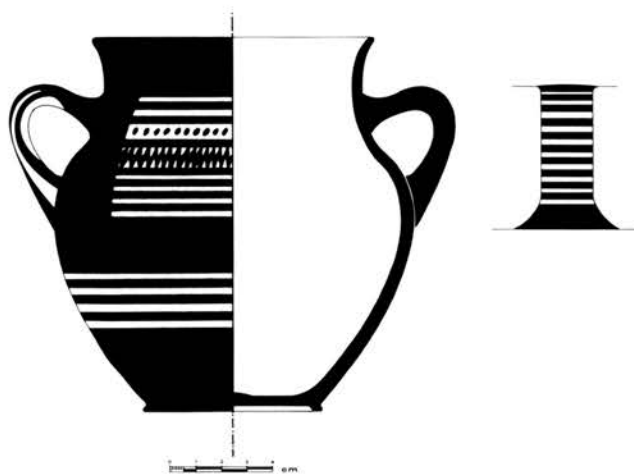
AK 2
MN 484

AK 3
MN 489

AK 4
MN 491

AK 5
MN 472

AK 6
MN B8431

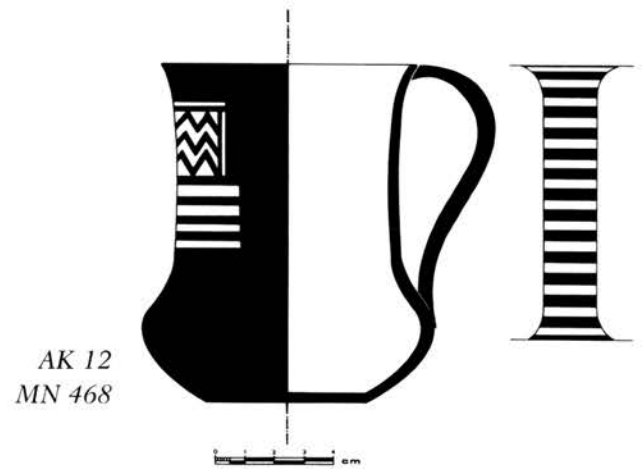
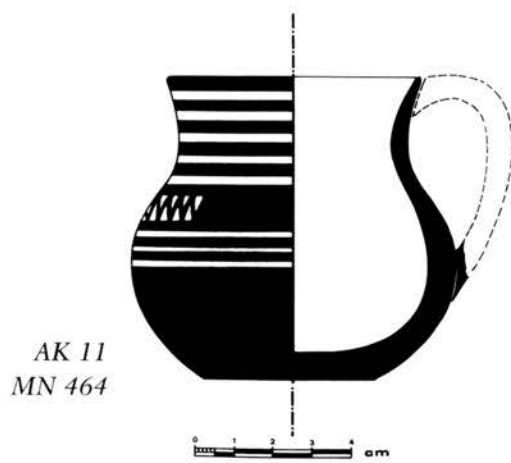
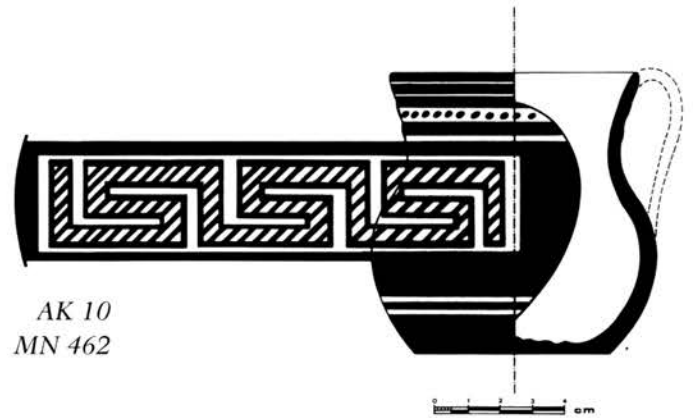

AK 7
MN 461

AK 8
MN 453

AK 13
MN 6245

AK 14
MN 6246

EIK. 6

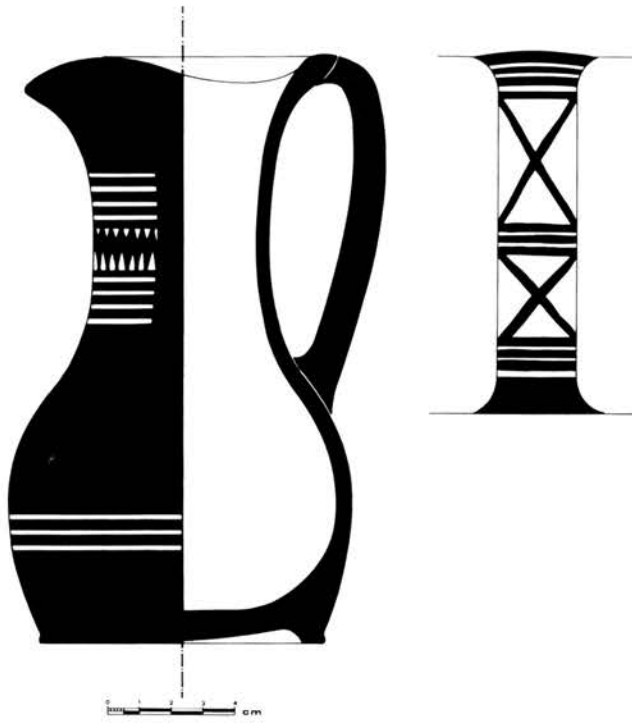
AK 15
MN 476

0 1 2 3 4 cm

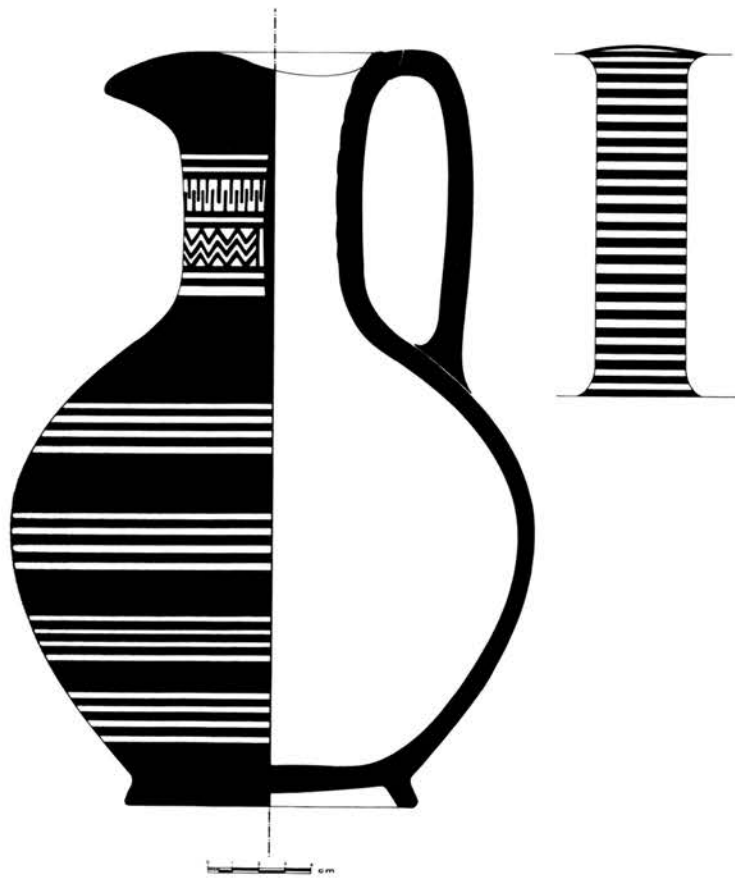

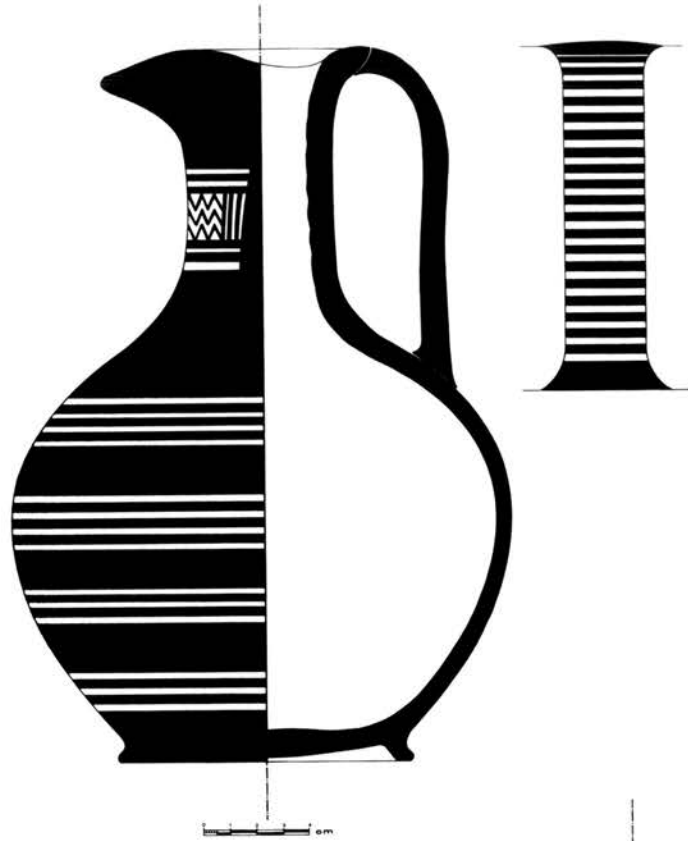
AK 16
MN 480

0 1 2 3 4 cm

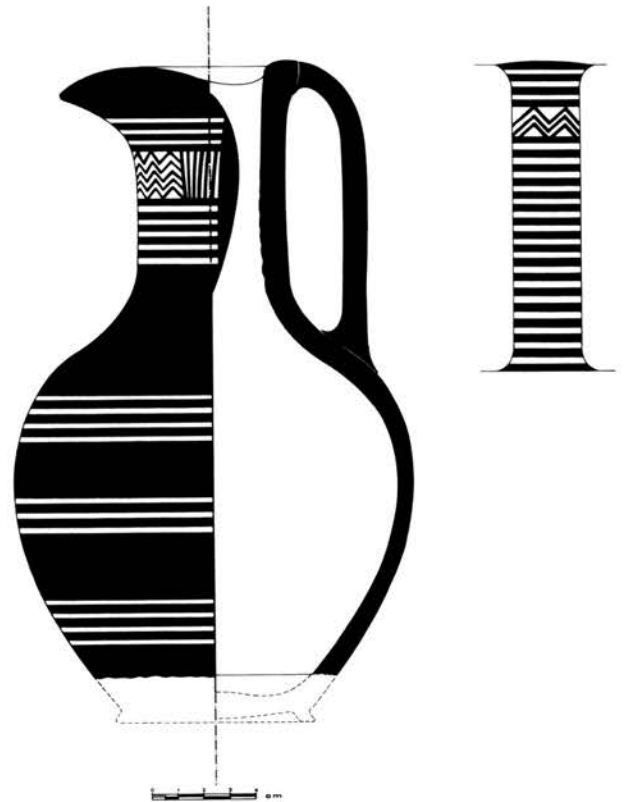

AK 18
MN 499

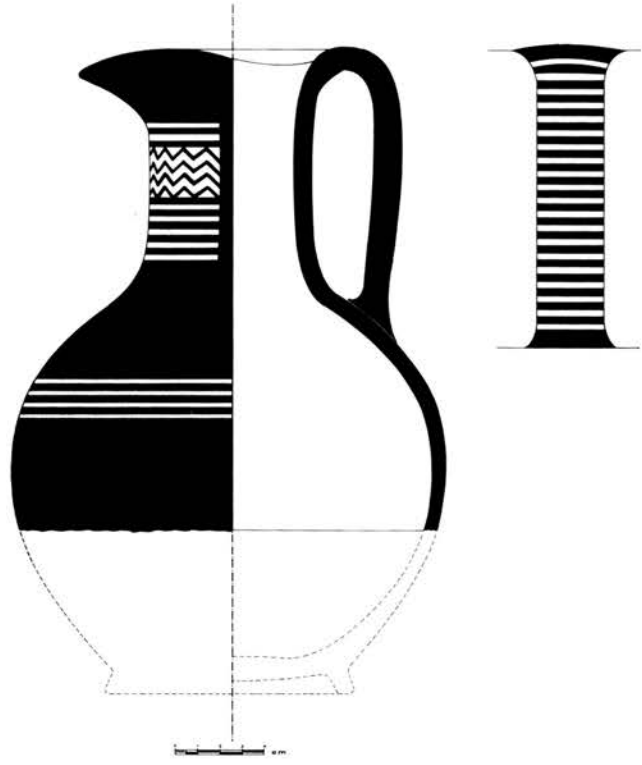

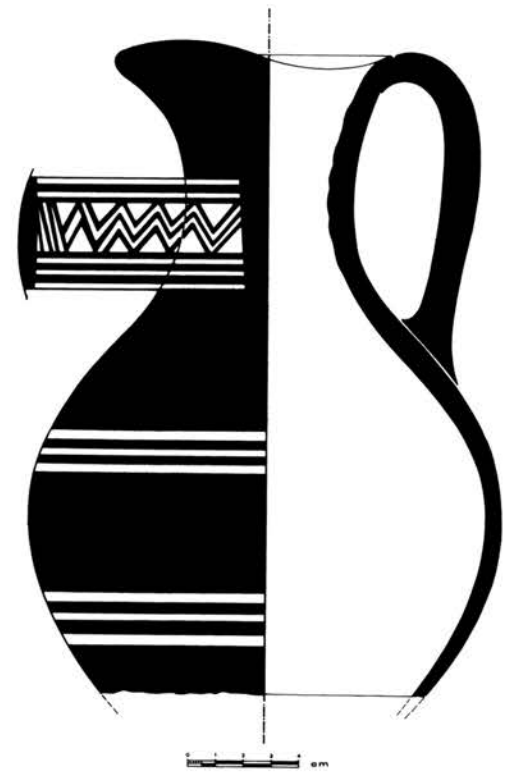
AK 19
MN 492

AK 20
MN 6244

AK 21
MN 454

AK 22
MN 6247

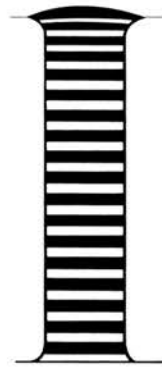
AK 23
MN 495

AK 24
MN 498

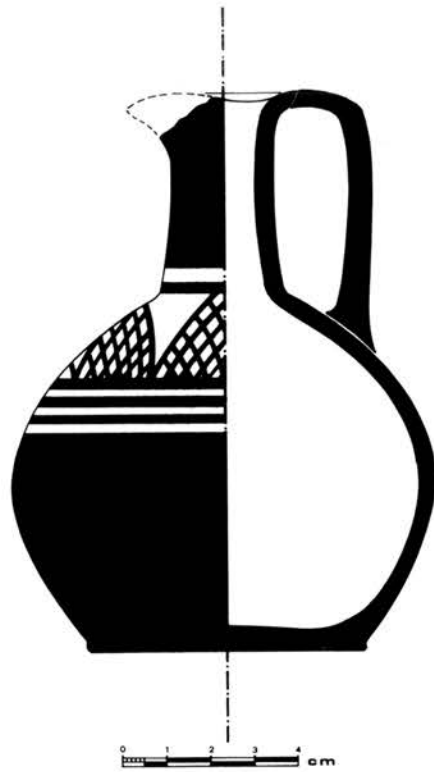

AK 25
MN 494

AK 26
MN 497

EIK. 12

AK 27
MN 450

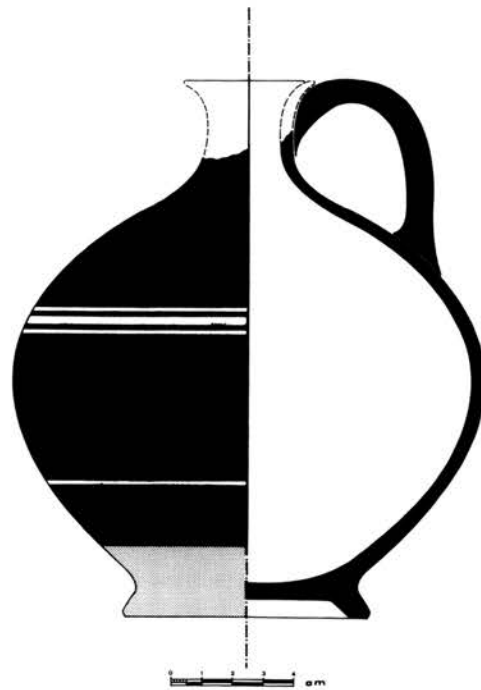

AK 28
MN 459

AK 29
MN 466

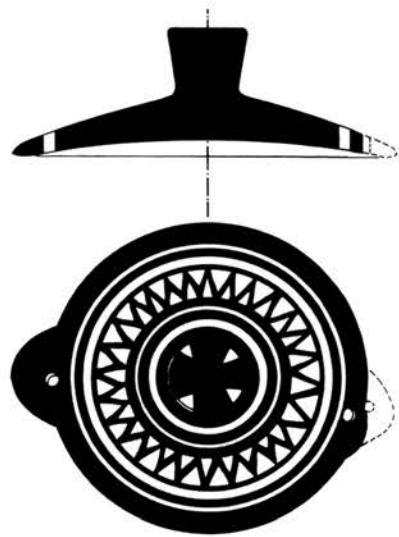

AK 30
MN 465

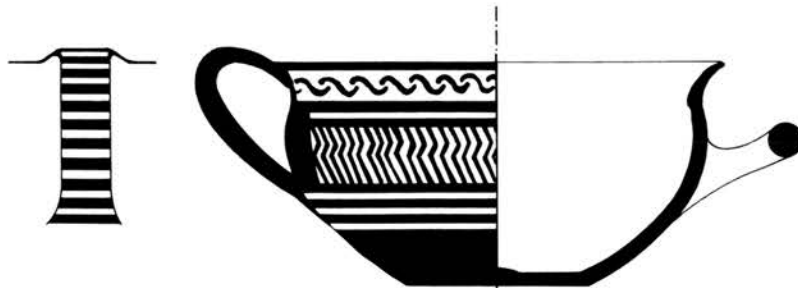

AK 31
MN 645

AK 32
MN 524

AK 41
MN 456

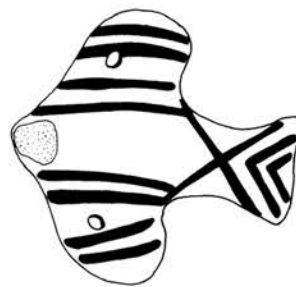
399

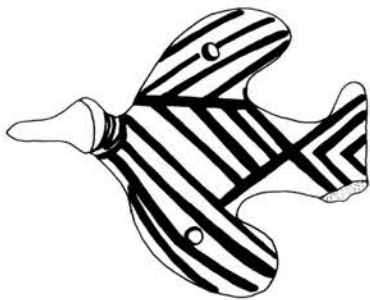
388

383

410

394

396

AK 57

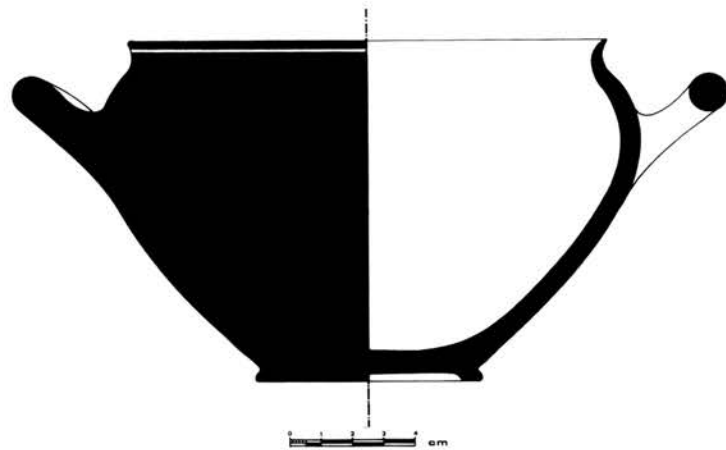
EIK. 16

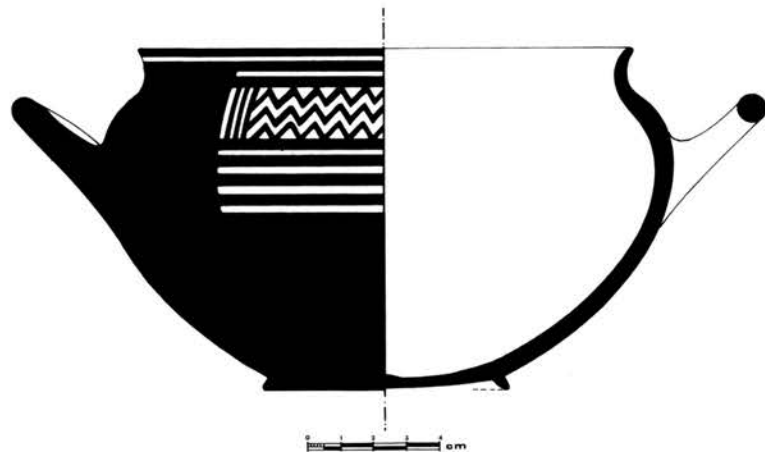
AK 56
MN 593

AK 33
MN 486

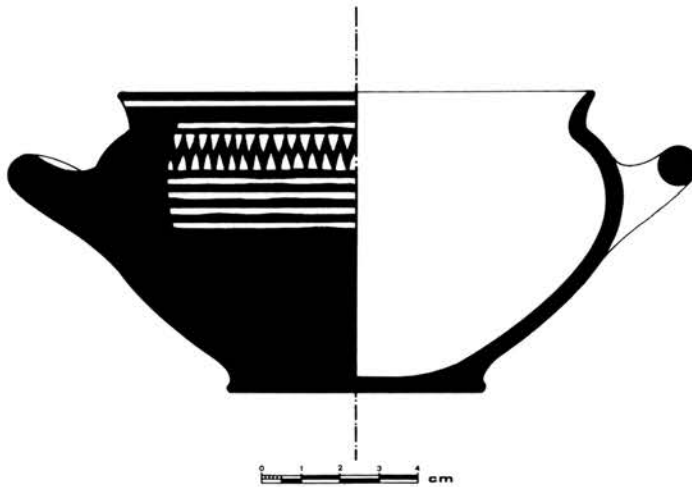
AK 34
MN 482

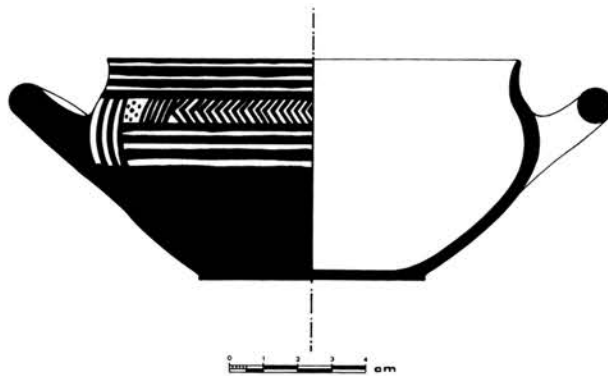
AK 35
MN 469

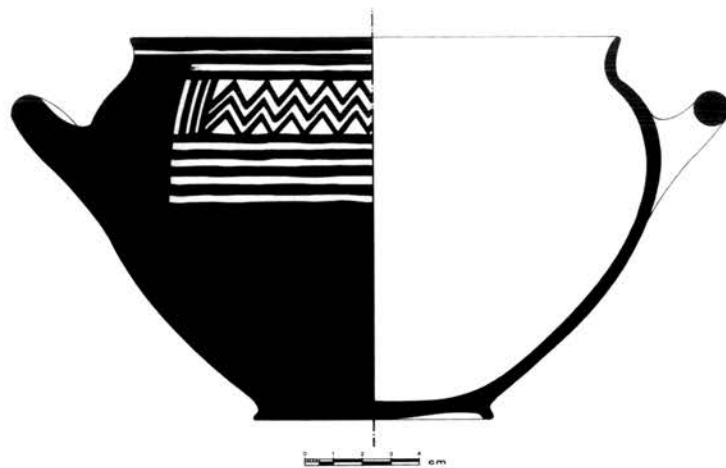
AK 36
MN 451

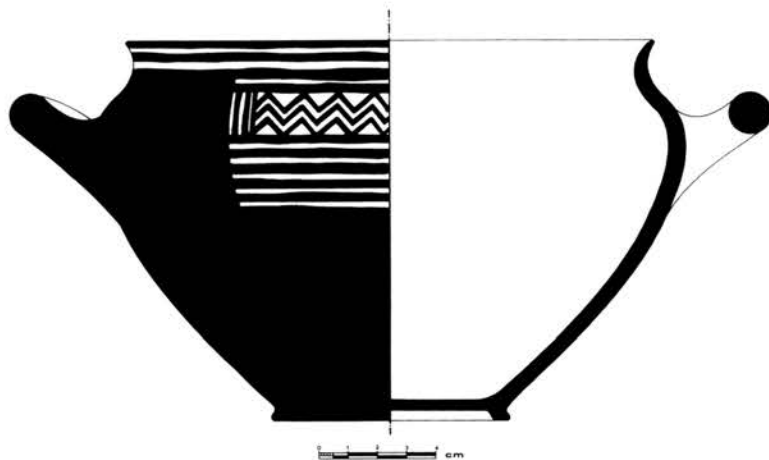
AK 37
MN 485

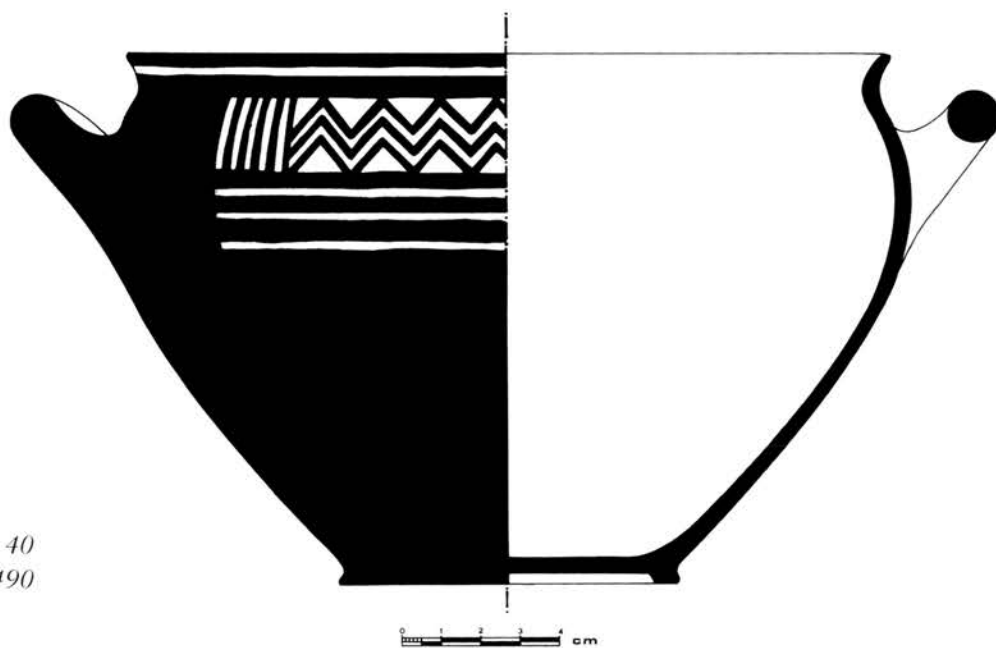
EIK. 18

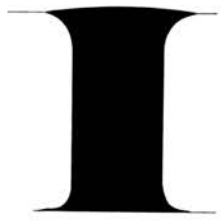
AK 38
MN 481

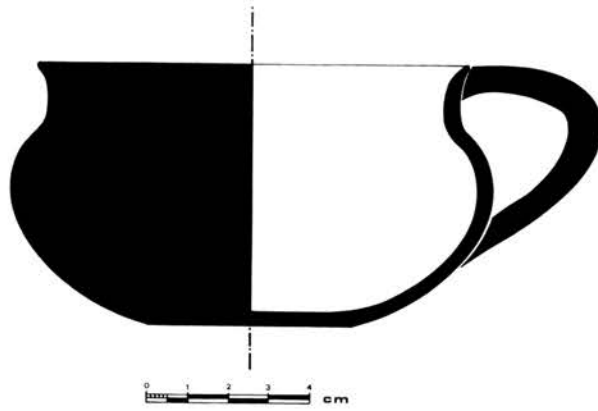
AK 39
MN 487

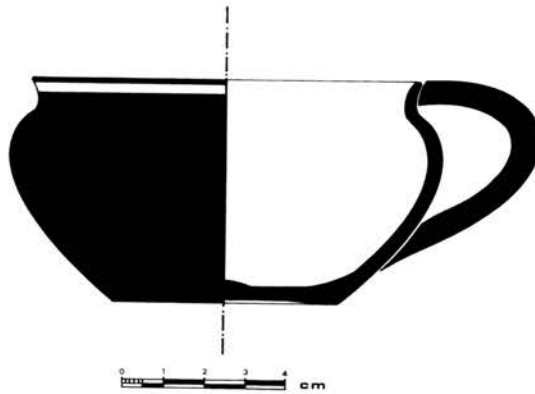
AK 40
MN 490

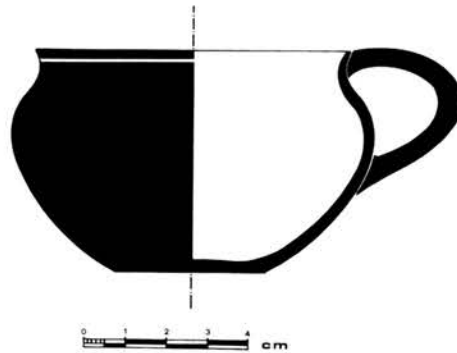
AK 42
MN 447

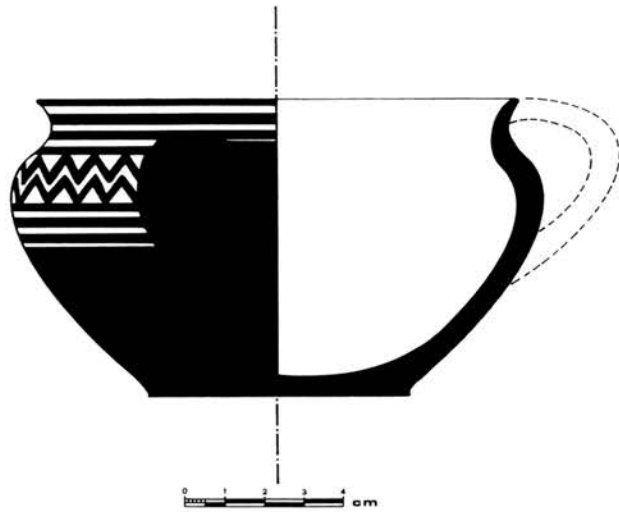
AK 43
MN 446

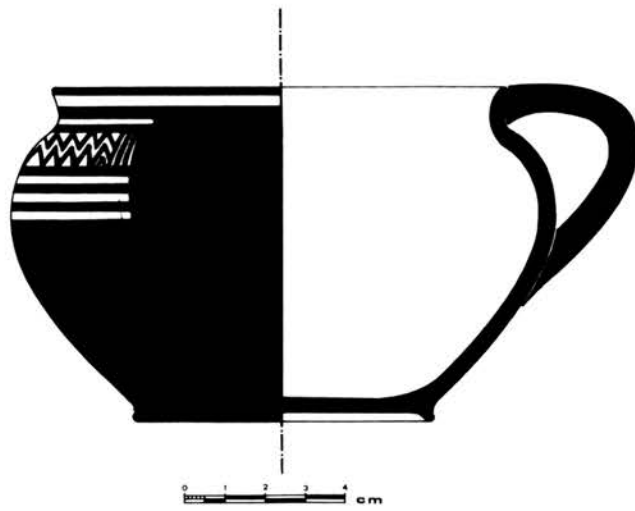
AK 44
MN 445

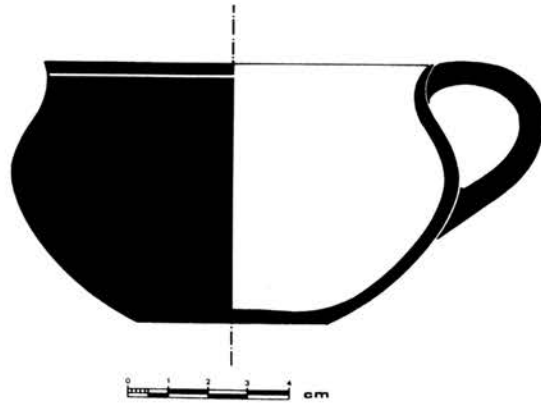
AK 45
MN 488

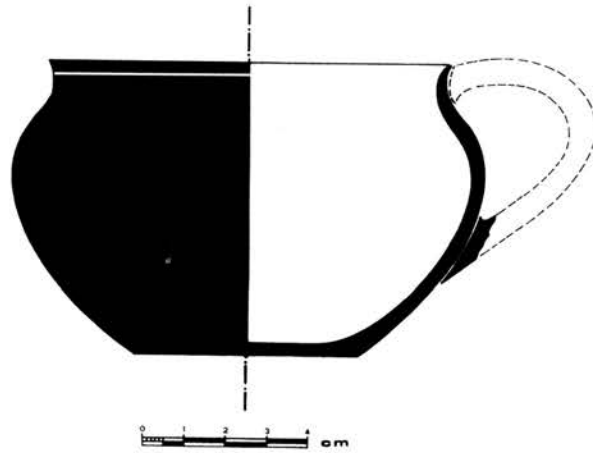
AK 46
MN 483

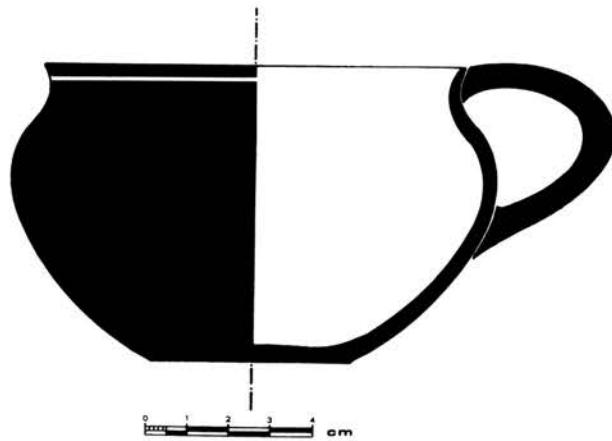
AK 47
MN B.1071

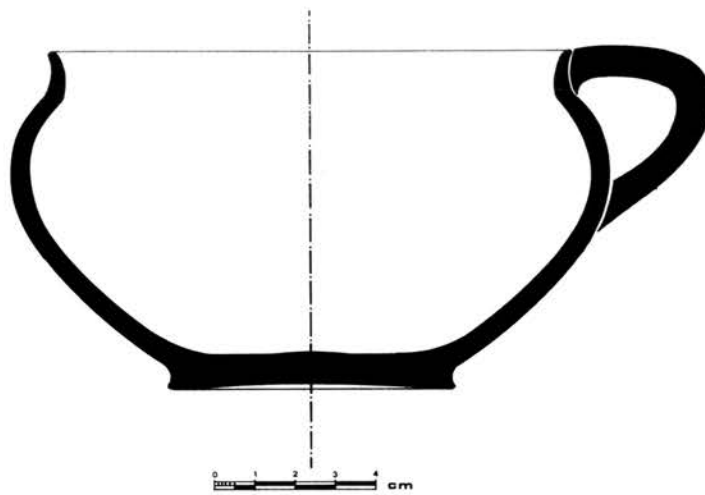
AK 48
MN 470

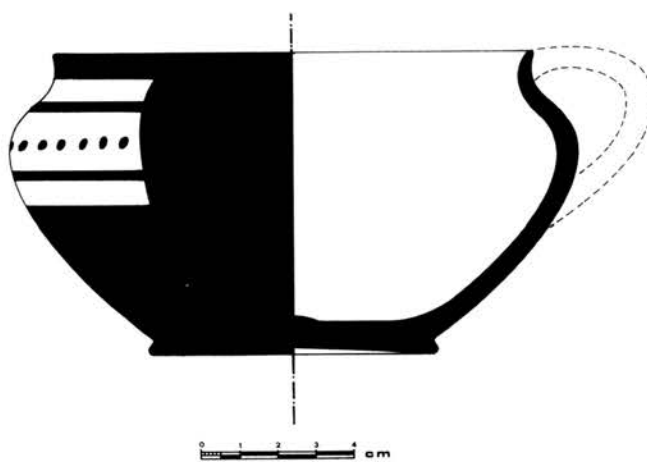
AK 49
MN 448

EIK. 22

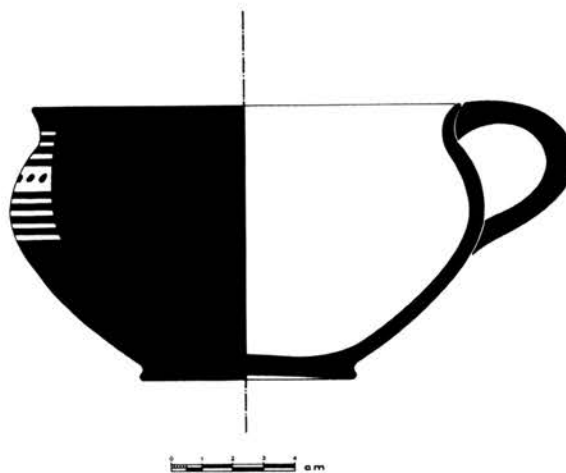
AK 50
MN 449

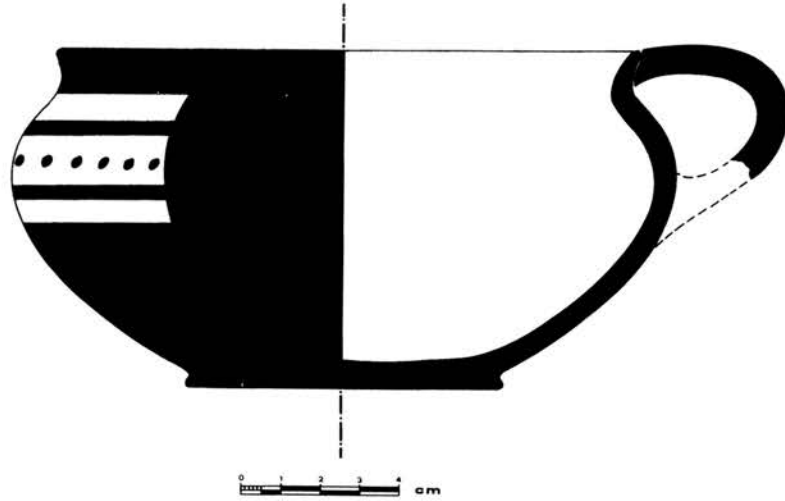
AK 51
MN 475

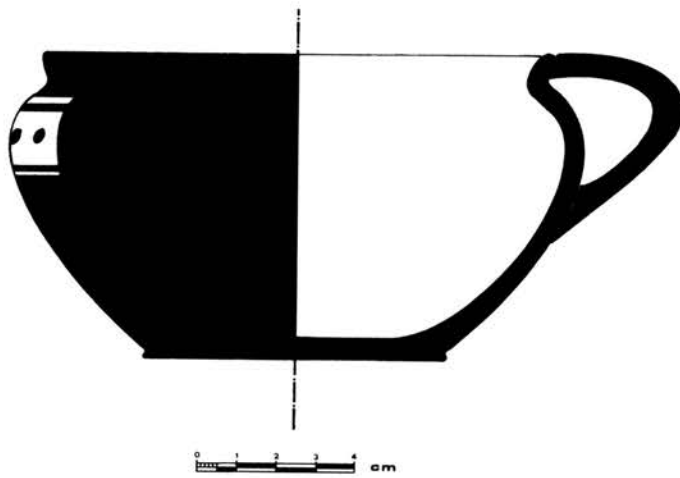
AK 52
MN 471

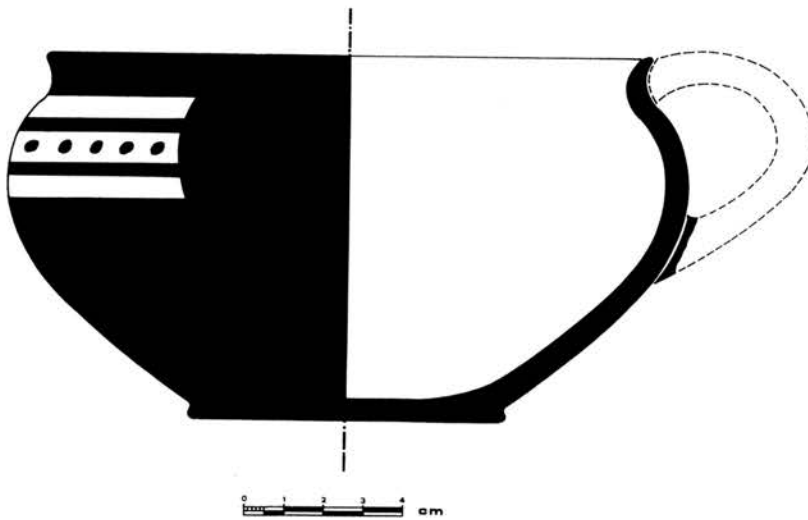
AK 53
MN 478

AK 54
MN 452

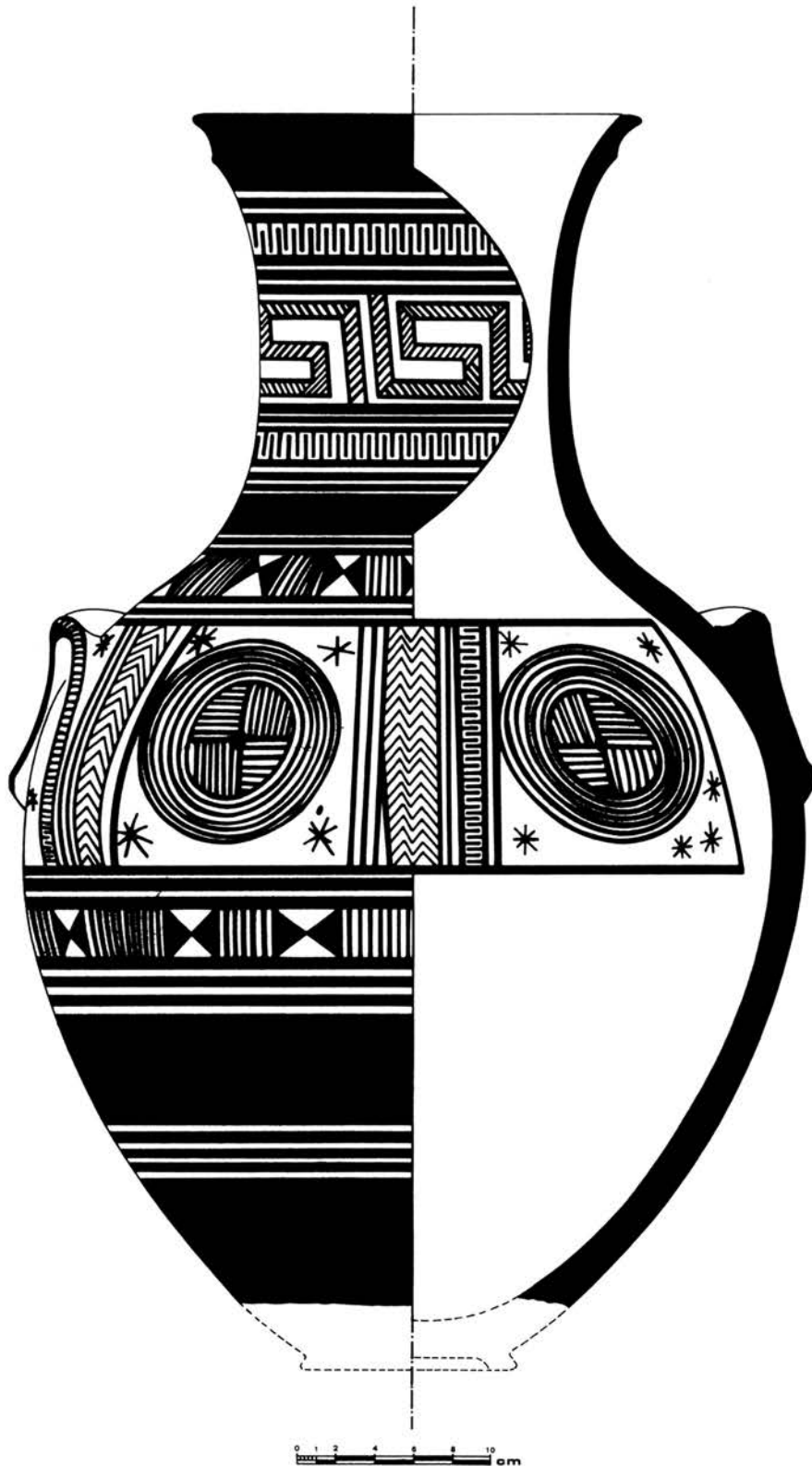
AK 55
MN 455

EIK. 24

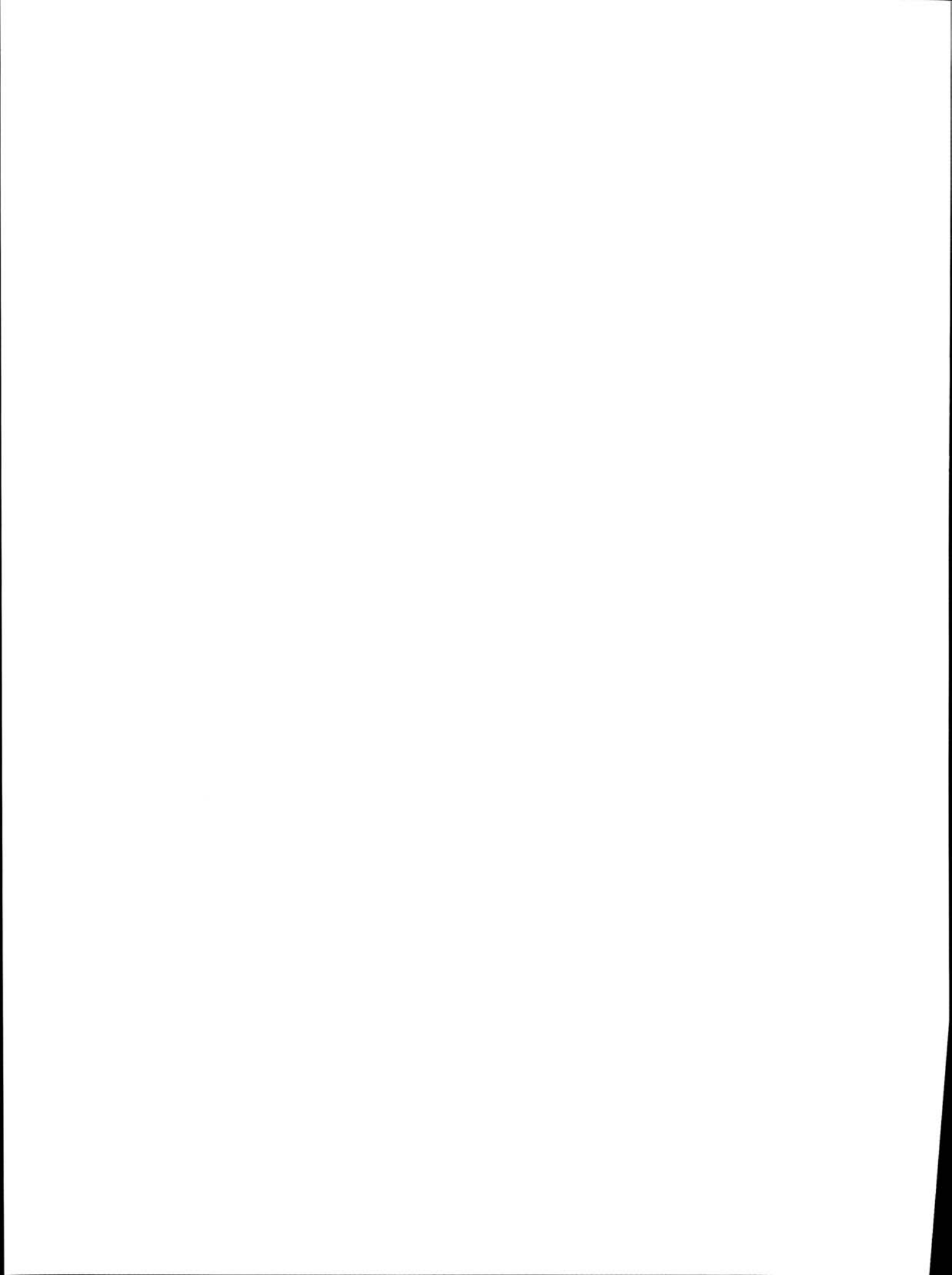

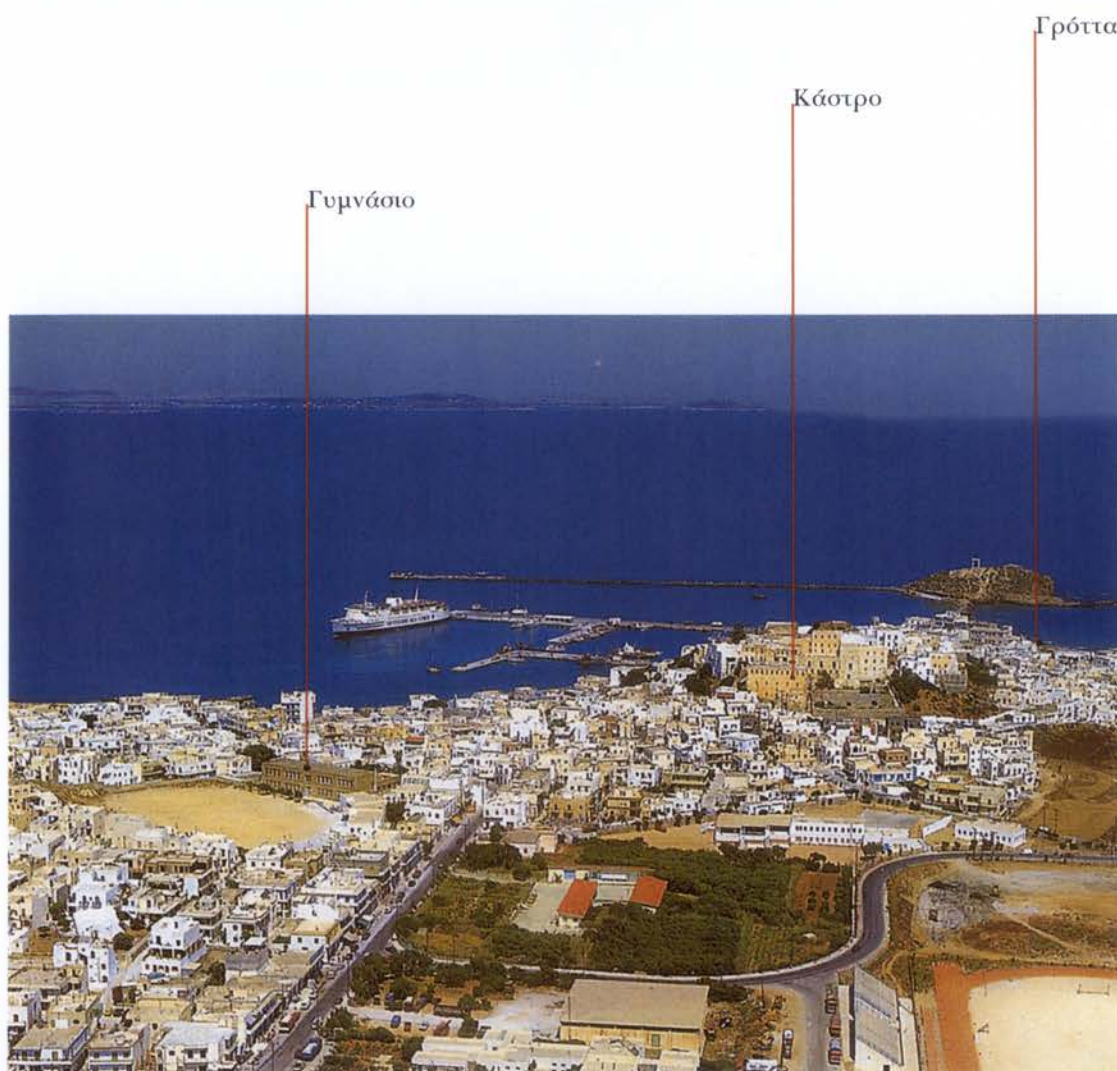
MN 457

ΠΙΝΑΚΕΣ

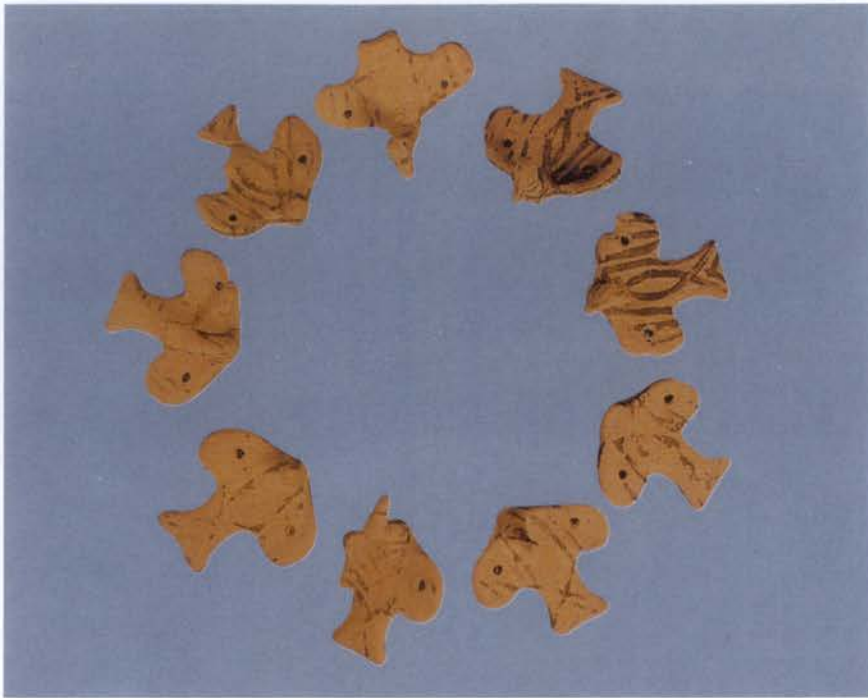

Νάξος.

α. ΜΓ σκύφος MN 482. β. ΜΓ κύαθος MN 483. γ. ΜΓ πρόχους MN 472.

α-γ. ΜΓ πτηνά.

α. ΥΓ σκυφοειδές MN 456. β. ΥΓ πώμα MN 524. γ. ΥΓ ὄστρακο MN 645.

Ὁ «ἀμφορέας Κοντολέοντος».

α. Ἡ ἐκκλησία τῆς Ἁγ. Παρασκευῆς. β. Τὸ Γυμνάσιο τῆς Χώρας.

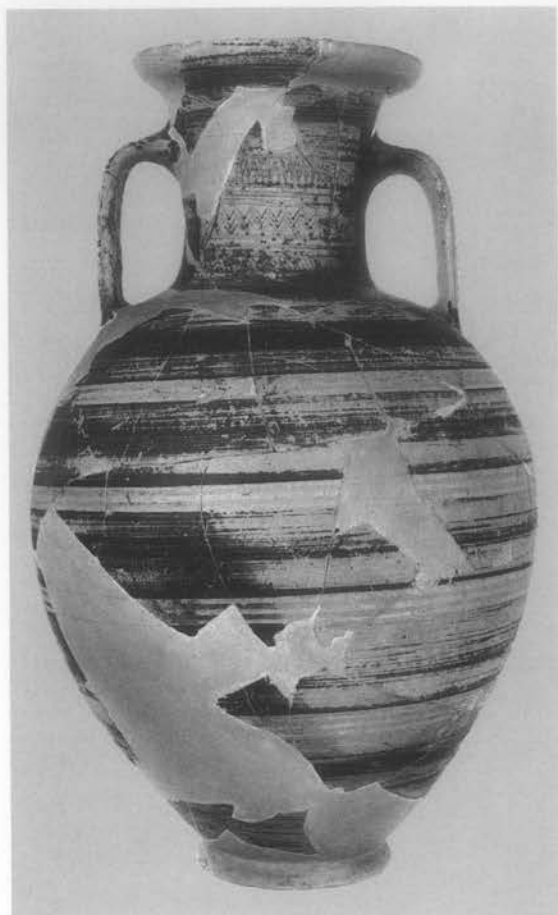

α. Τὸ ἐκκλησάκι τῆς Ἁγ. Θεοδοσίας (φωτ. 1982). β. Ὁ τάφος Α - 1937 στὴ ΒΔ γωνία τῆς Ἁγ. Θεοδοσίας (φωτ. Ν. Μ. Κοντολέοντος).

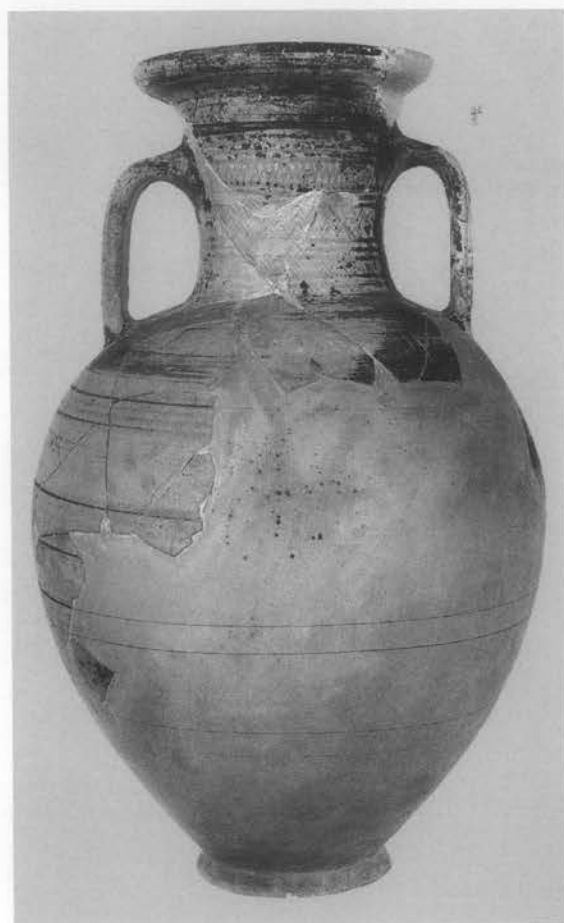
α - β. Τὸ βραχώδες ὑψωμα νοτίως τῆς αὐλῆς τοῦ Γυμνασίου: α. ΝΔ ἄκρο. β. ΝΑ ἄκρο (φωτ. 1982).

ΠΙΝ. 4

AK 1

MN 496

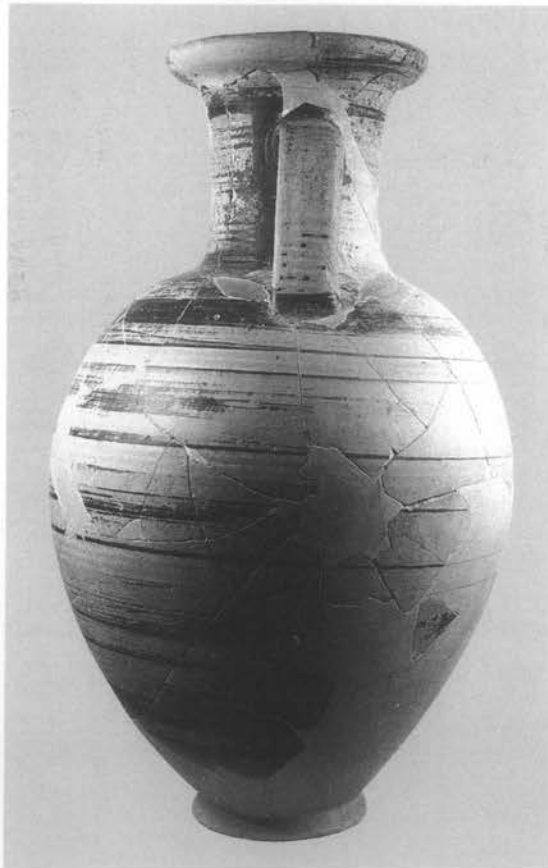
AK 1

MN 496

AK 1

MN 496

AK 1

MN 496

ΕΡΜΟΥΣ

1977

ΠΙΝ. 6

AK 2

MN 484

AK 2

MN 484

AK 3

MN 489

AK 3

MN 489

AK 4

MN 491

AK 4

MN 491

AK 5

MN 472

AK 5

MN 472

AK 6

MN B 8431

AK 6

MN B 8431

AK 7

MN 461

AK 7

MN 461

AK 8

MN 453

AK 8

MN 453

AK 8

MN 453

AK 9

MN 463

AK 10

MN 462

AK 10

MN 462

AK 11

AK 12

MN 464

MN 468

AK 12

MN 468

AK 12

MN 468

AK 13

MN 6245

AK 13

MN 6245

AK 13

MN 6245

AK 14

MN 6246

MN 6246 AK 14

AK 14

MN 6246

AK 15

MN 476

AK 15

MN 476

AK 15

MN 476

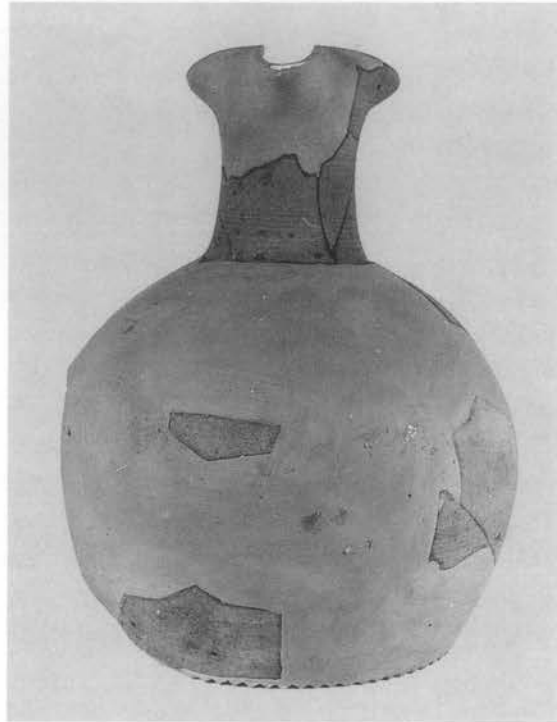

AK 15

MN 476

AK 16

MN 480

MN 480

AK 16

AK 16

MN 480

AK 17

MN 460

AK 17

MN 460

AK 17

MN 460

AK 18

MN 499 AK 18

MN 499

AK 18

MN 499

AK 19

MN 492

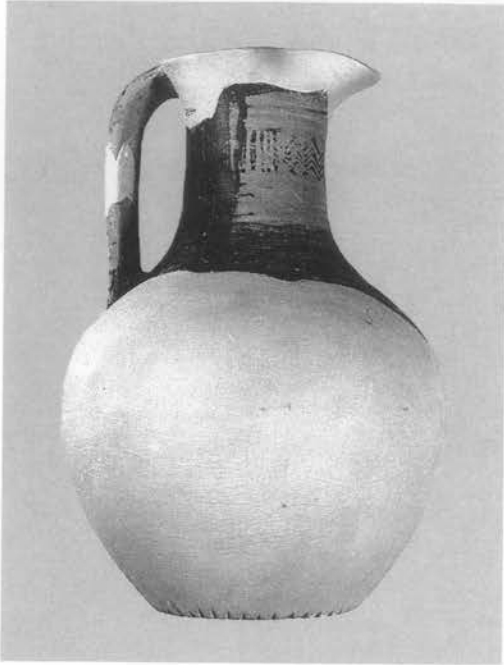
AK 19

MN 492

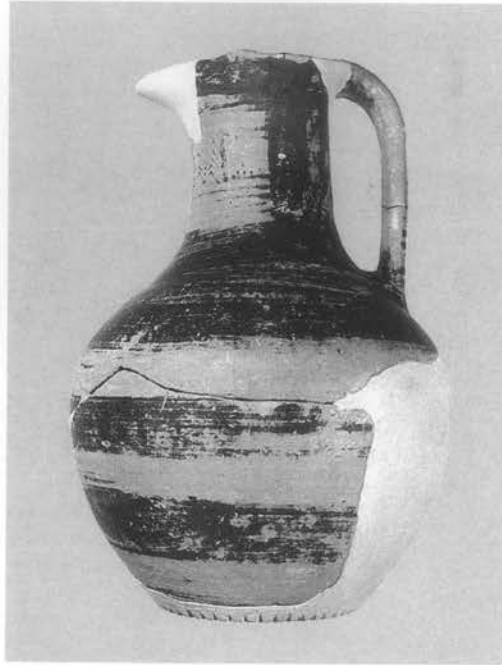

AK 19

MN 492

AK 20

MN 6244 AK 20

MN 6244

AK 20

MN 6244

IIIN. 20

AK 21

MN 454

AK 21

MN 454

AK 22

AK 22

MN 6247

MN 6247

AK 22

MN 6247

ΠΙΝ. 22

AK 23

MN 495

AK 23

MN 495

AK 24

MN 498

AK 24

MN 498

AK 24

MN 498

AK 24

MN 498

AK 25

MN 494

AK 25

MN 494

AK 25

MN 494

AK 25

MN 494

AK 26

AK 26

MN 497

MN 497

AK 26

MN 497

AK 27

MN 450

AK 27

MN 450

AK 28

MN 459

AK 29

AK 29

MN 466

MN 466

AK 29

MN 466

AK 30

MN 465

AK 31

MN 645

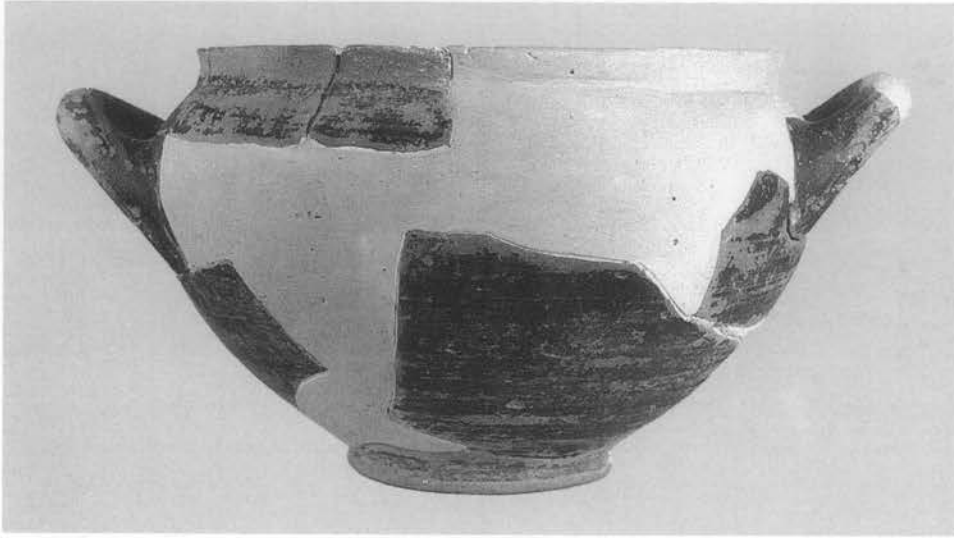
AK 32

MN 524

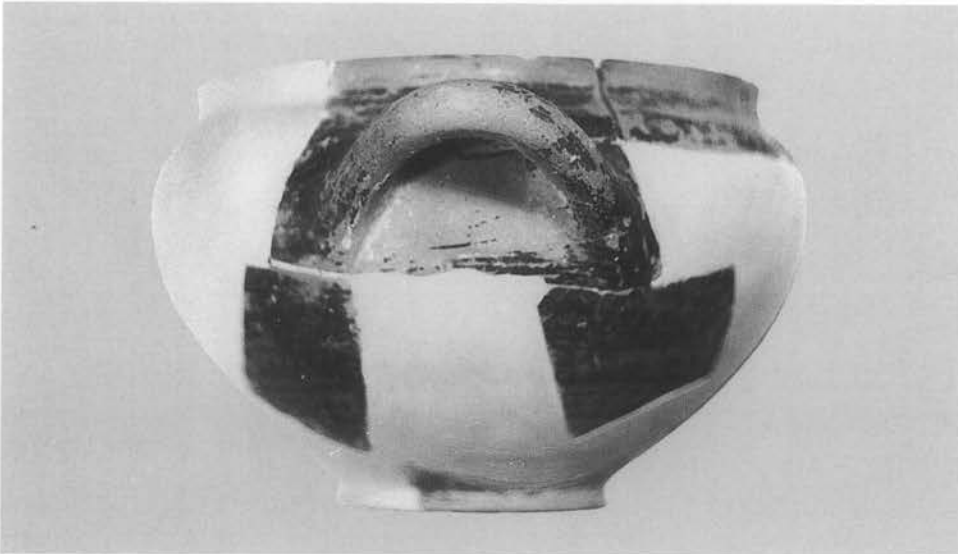
AK 32

MN 524

AK 33

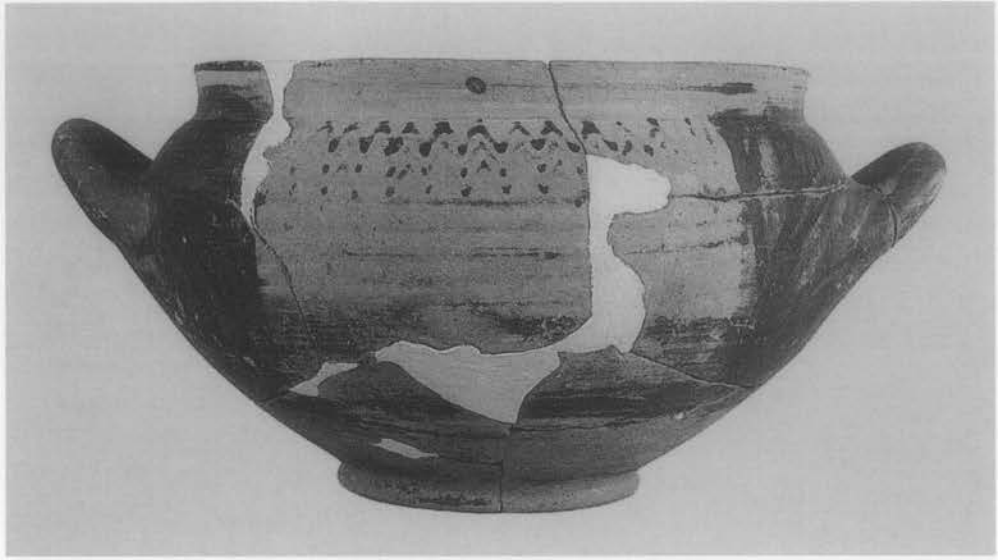
MN 486

AK 33

MN 486

III. 30

AK 34

MN 482

AK 34

MN 482

AK 35

MN 469

AK 35

MN 469

ΠΙΝ. 32

AK 36

MN 451

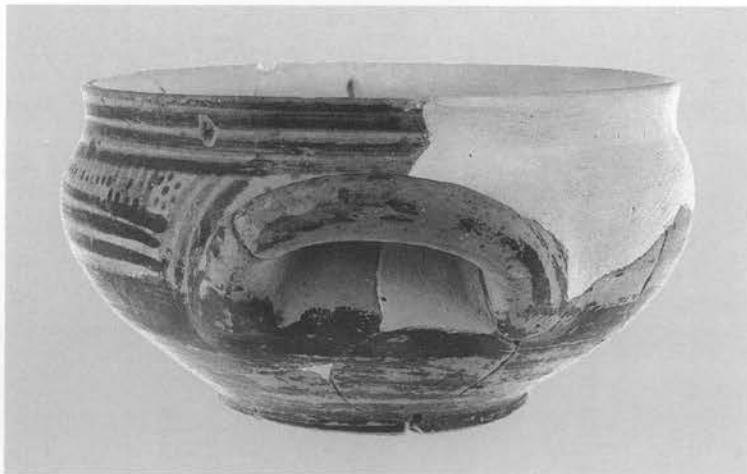
AK 36

MN 451

AK 37

MN 485

AK 37

MN 485

ΠΙΝ. 34

AK 38

MN 481

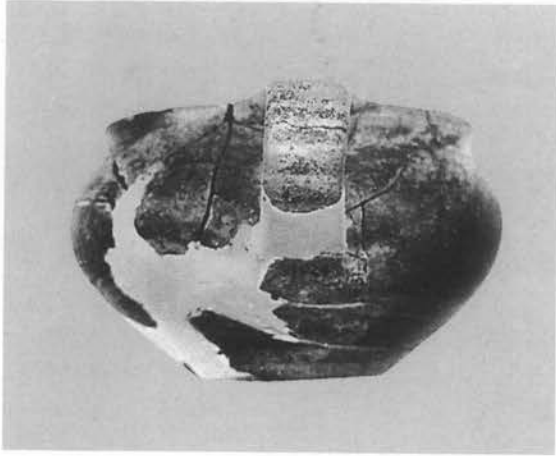
AK 38

MN 481

AK 38

MN 481

MN 4024

MN 4024

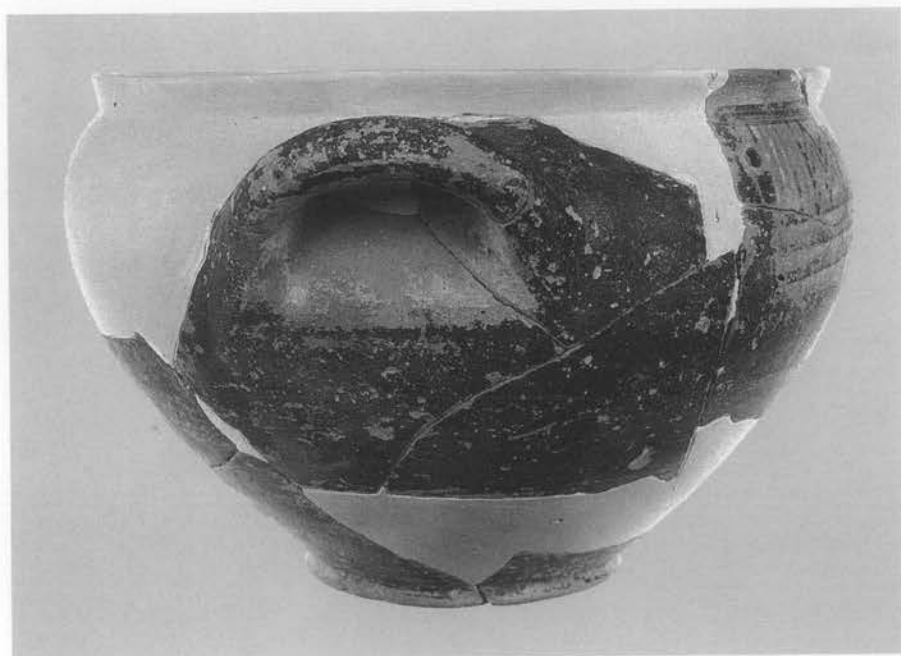
AK 39

MN 487

AK 40

MN 490

AK 40

MN 490

AK 41

MN 456

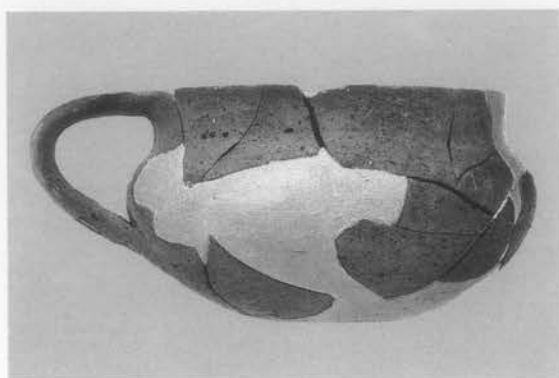
AK 41

MN 456

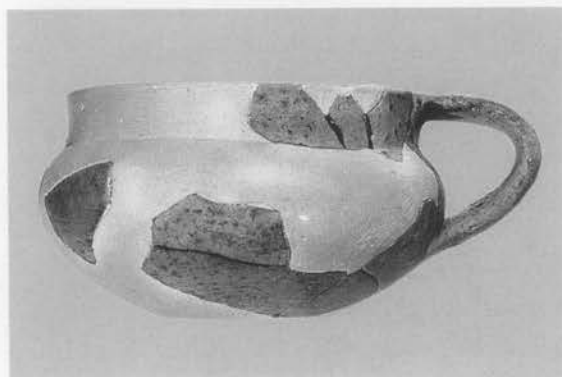

AK 41

MN 456

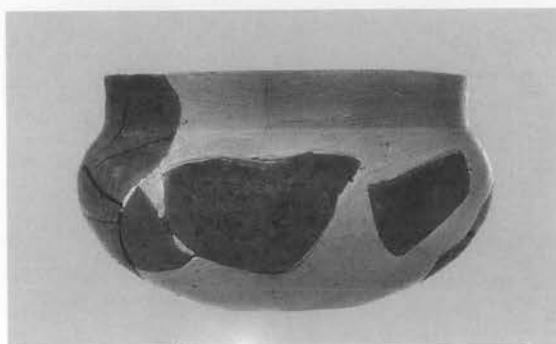
AK 42

MN 447

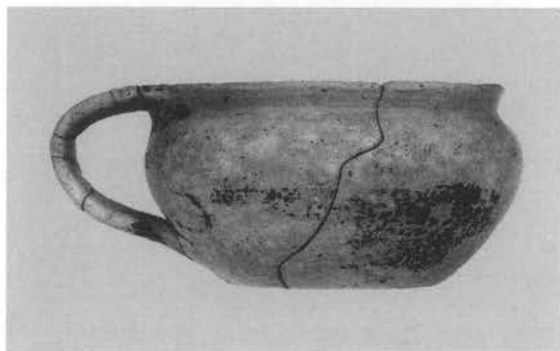
AK 42

MN 447

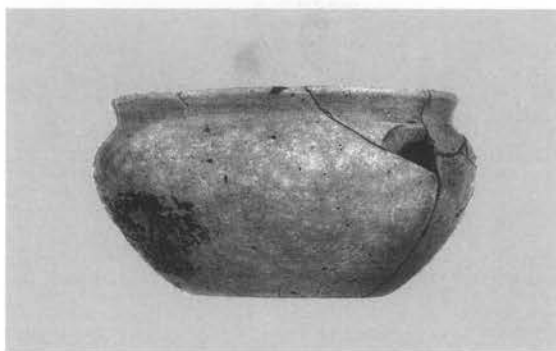
AK 42

MN 447

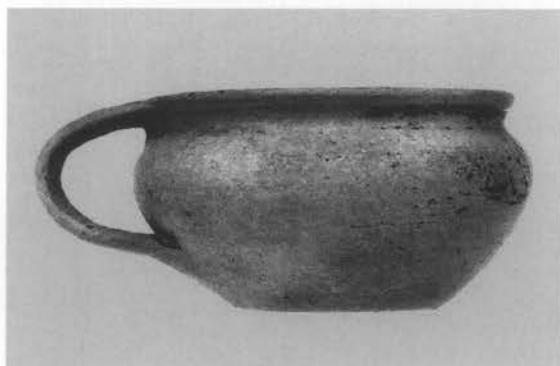
AK 43

MN 446

AK 43

MN 446

AK 44

MN 445

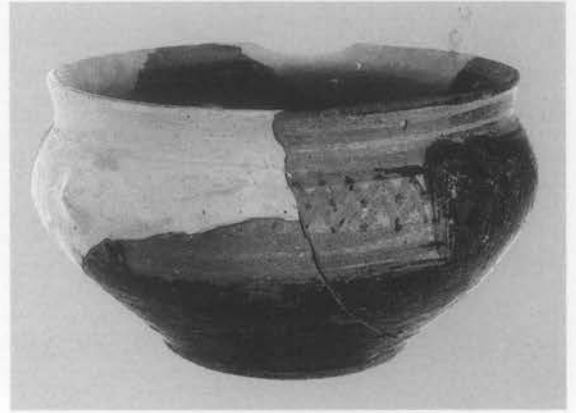

AK 44

MN 445

AK 45

MN 488

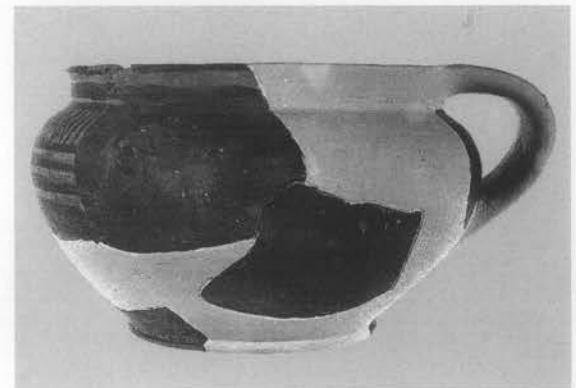
AK 45

MN 488

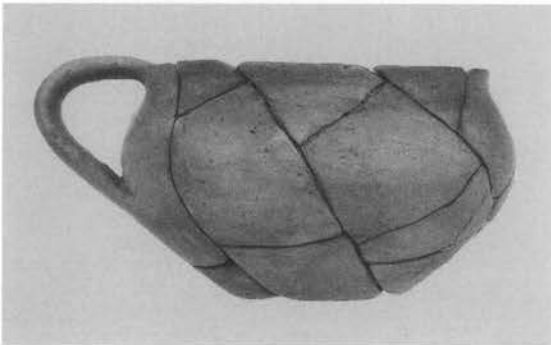
AK 46

MN 483

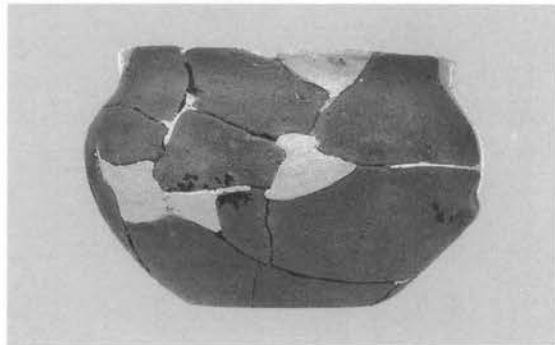
AK 46

MN 483

AK 47

MN B 1071

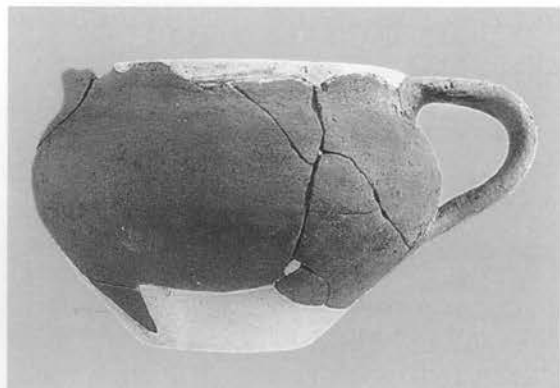
AK 48

MN 470

AK 49

MN 448

AK 49

MN 448

AK 50

AK 50

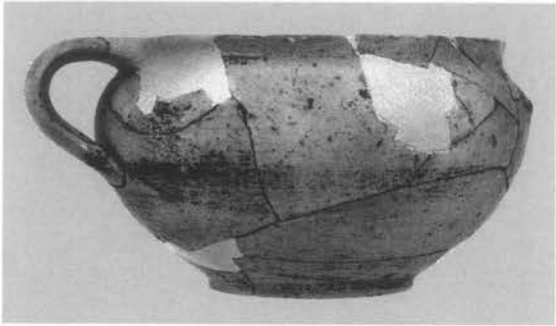
MN 449

MN 449

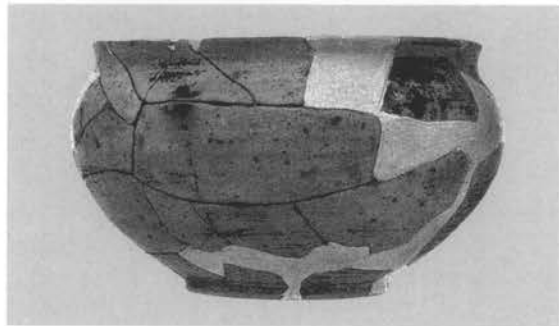

AK 51

MN 475

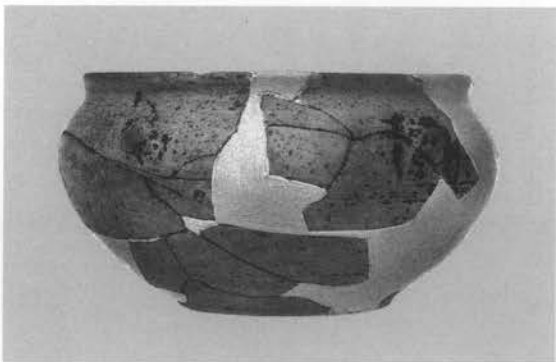
AK 52

AK 52

MN 471

MN 471

AK 53

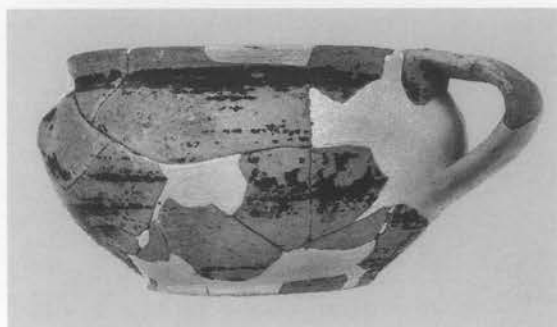
AK 53

MN 478

MN 478

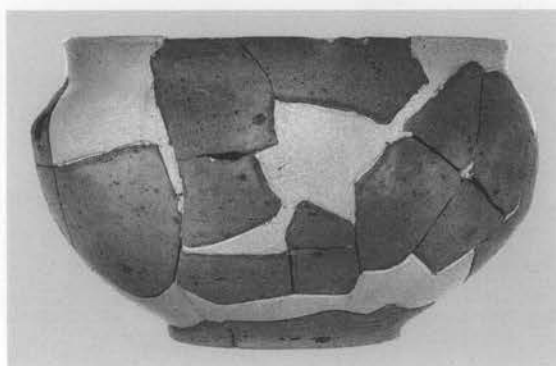
AK 54

AK 54

MN 452

MN 452

AK 55

MN 455

AK 56

MN 493

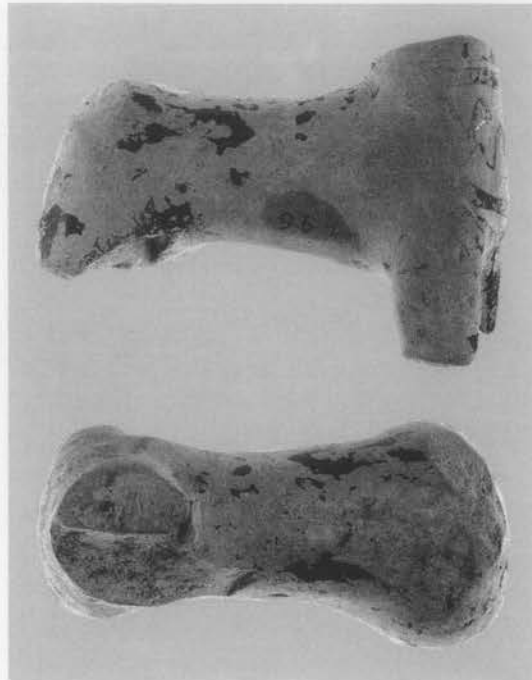
AK 56

MN 493

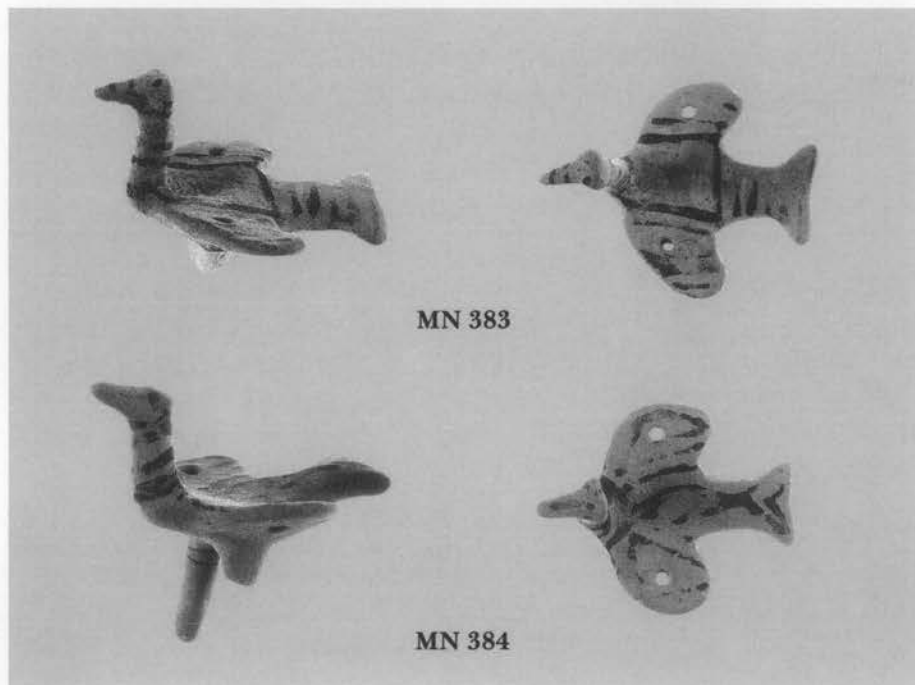
AK 56

MN 493

AK 58

MN 426

MN 383

MN 384

AK 57

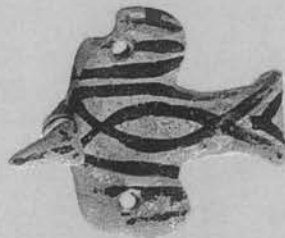
MN 391

MN 396

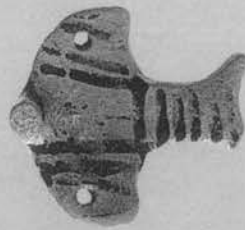
MN 388

MN 386

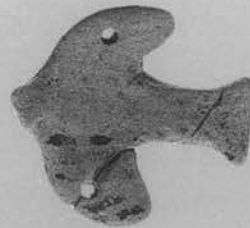
MN 410

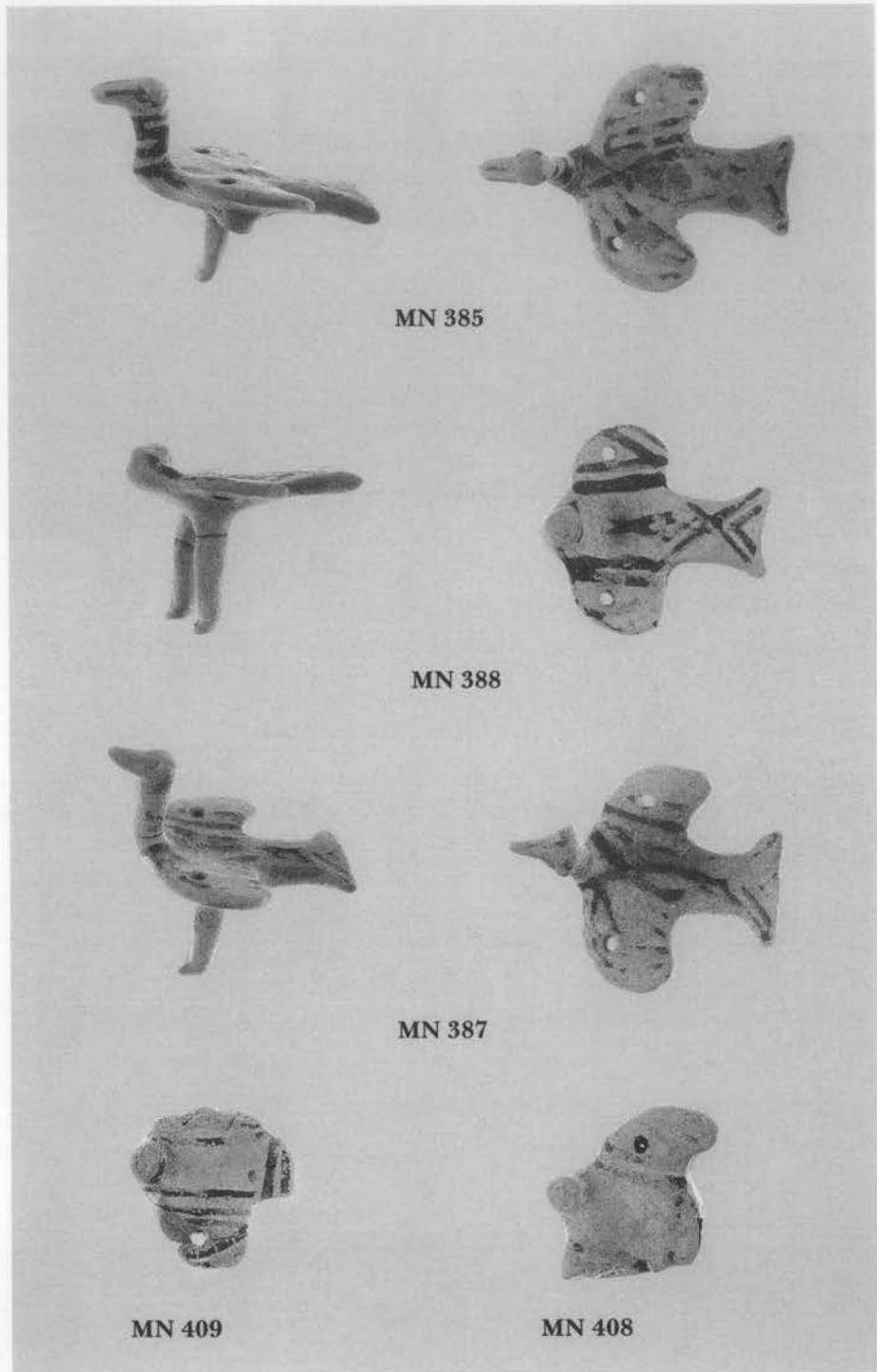
MN 405

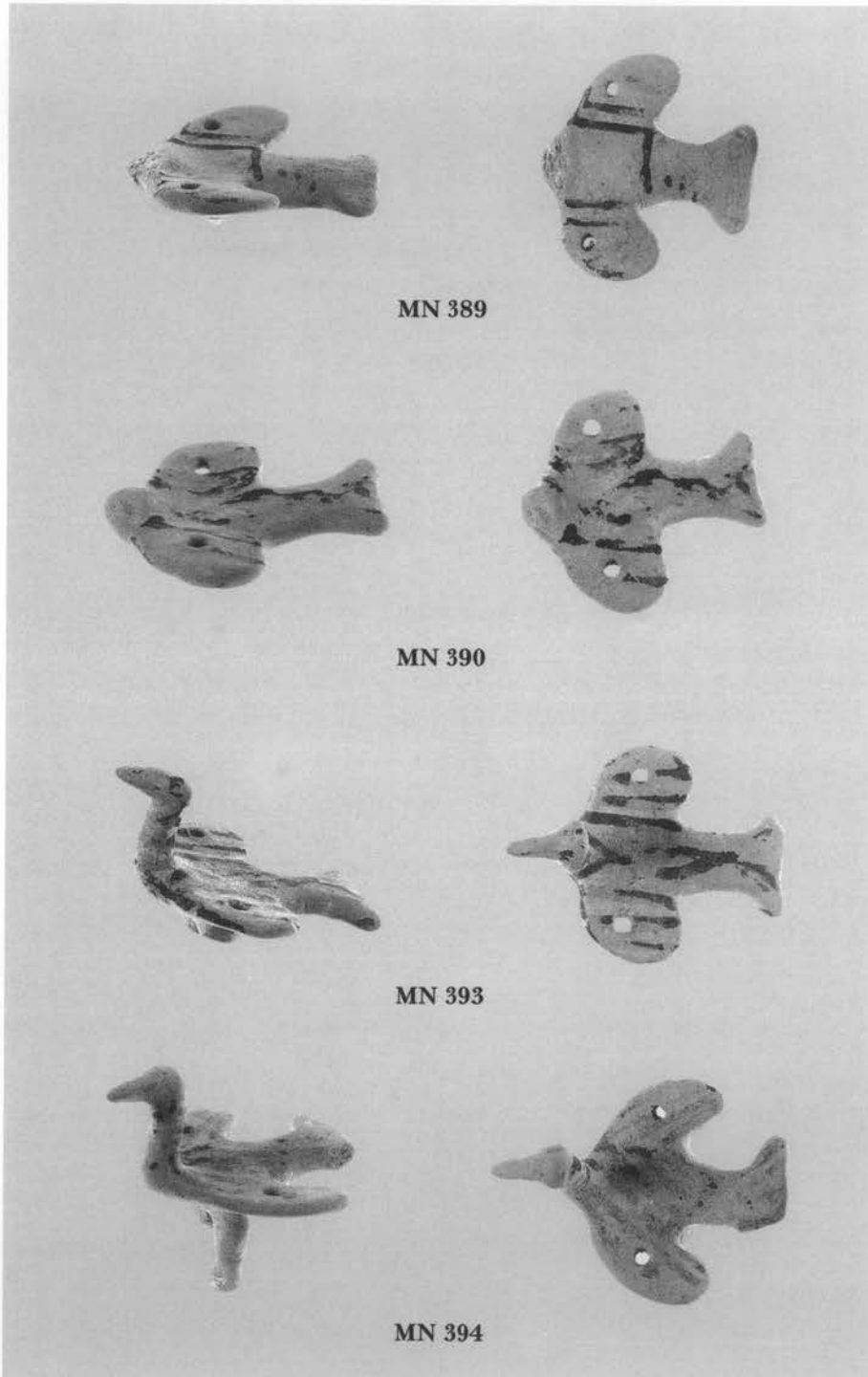

MN 408

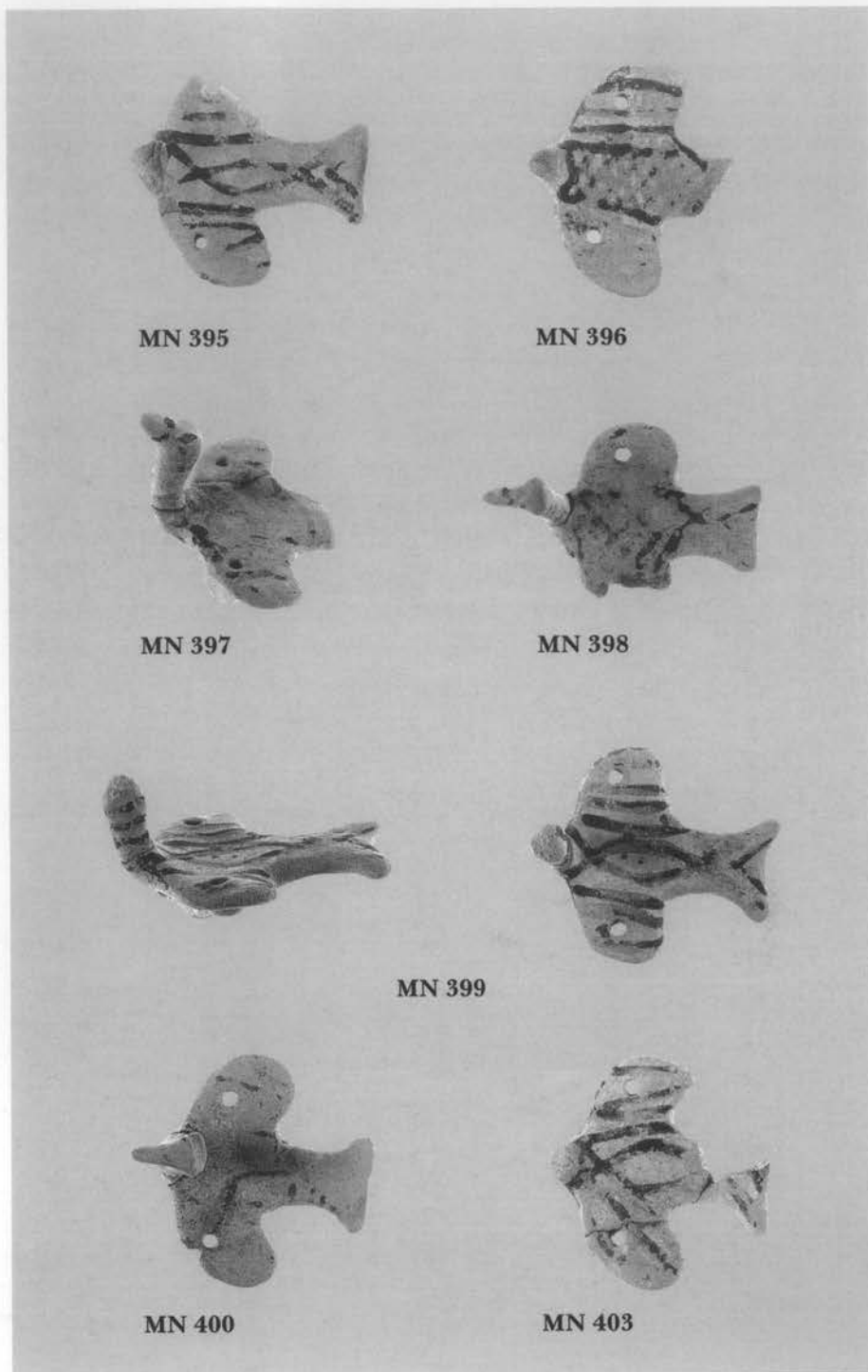

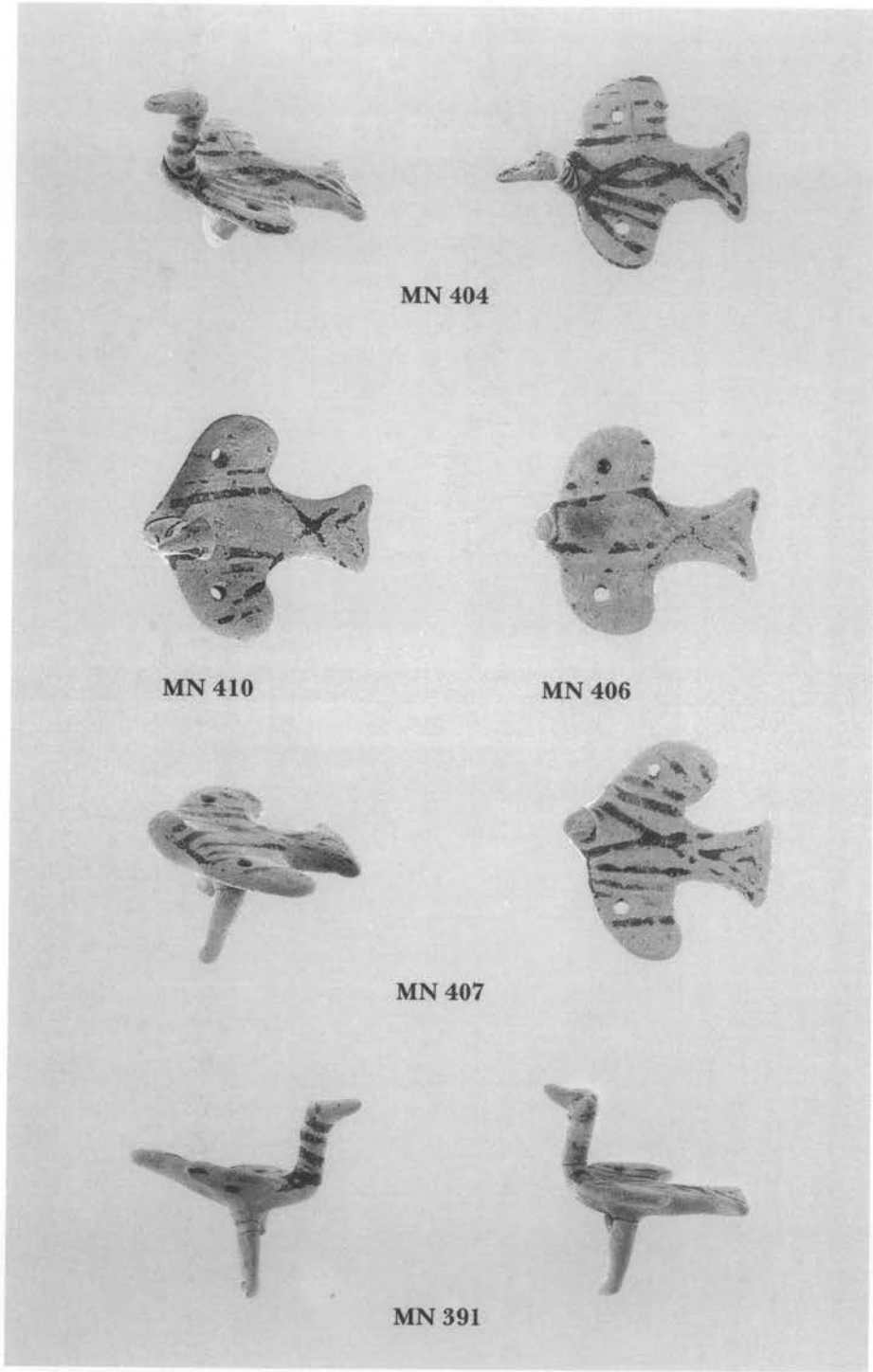
MN 388α

AK 57

MN 404

MN 410

MN 406

MN 407

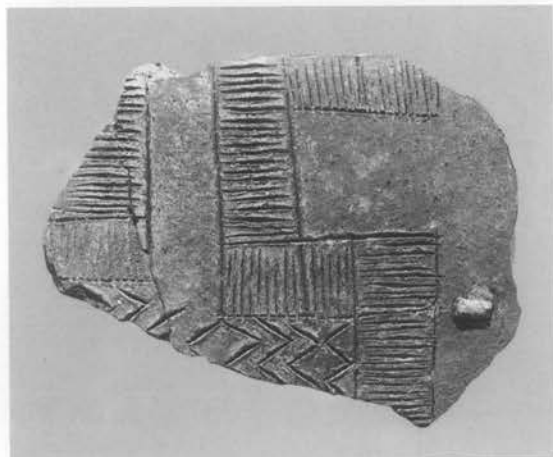
MN 391

ΠΙΝ. 52

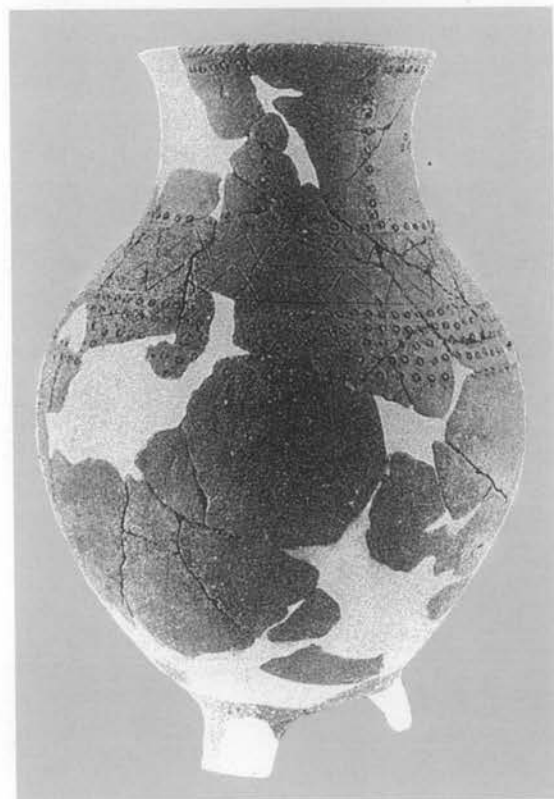
AK 59

MN 474

AK 60

MN 503

AK 59

MN 474

Oxford, Ashmolean Museum αρ. 1933. 1572.

ΠΙΝ. 54

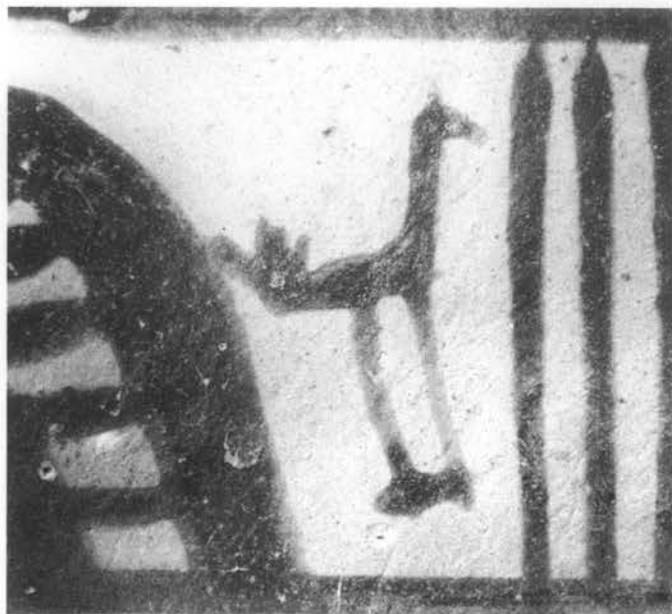
MN 457

MN 457

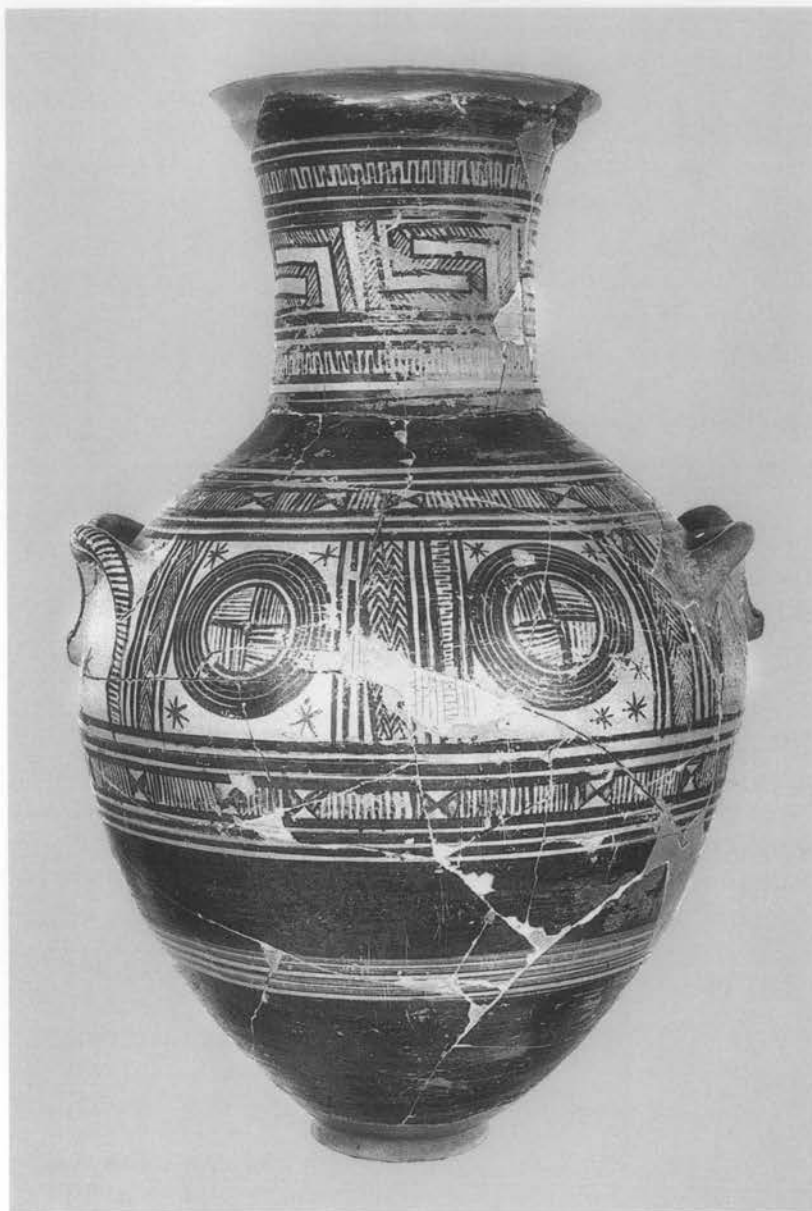
MN 457

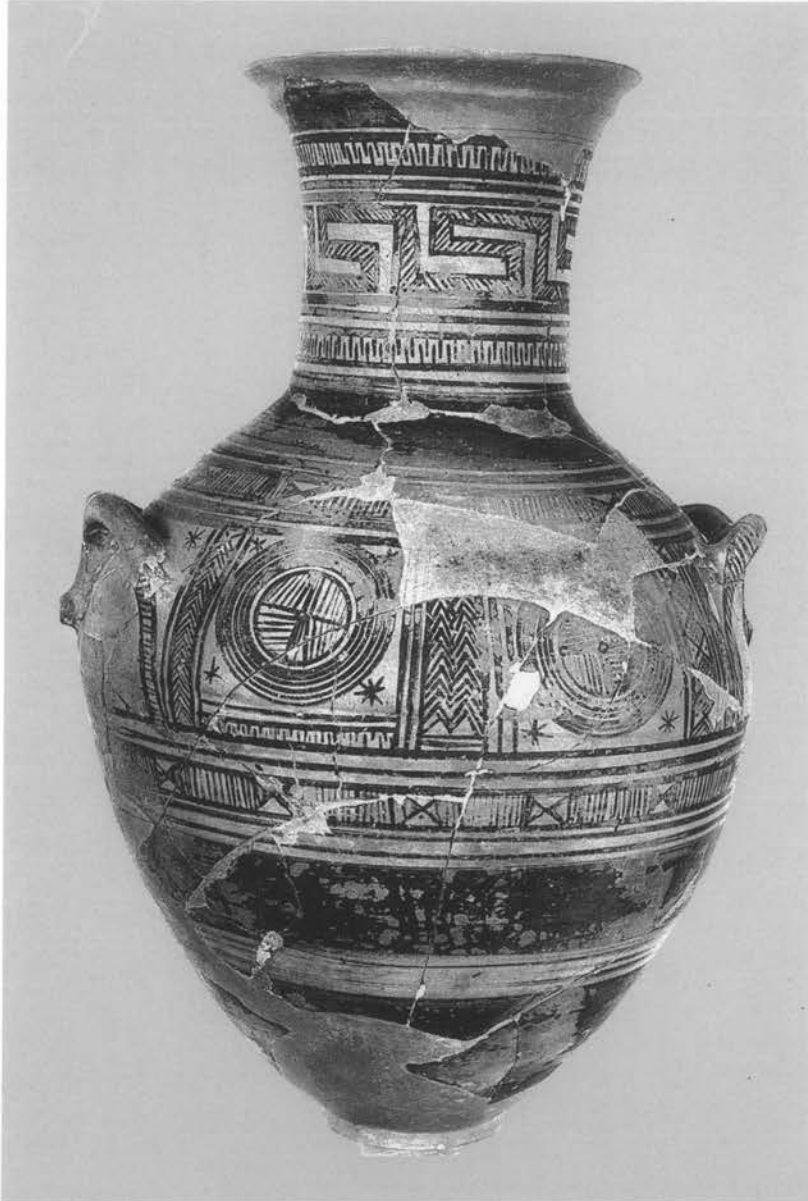
MN 457

MN 457

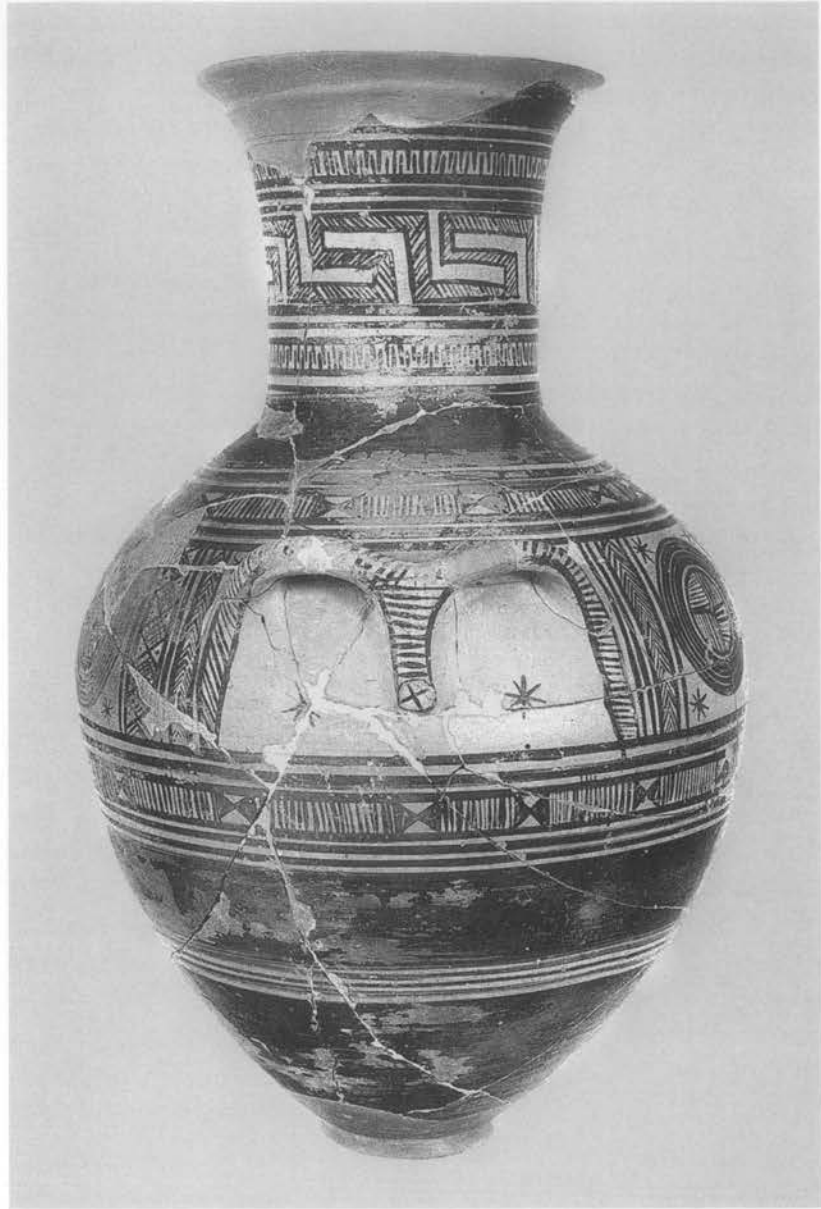

MN 513

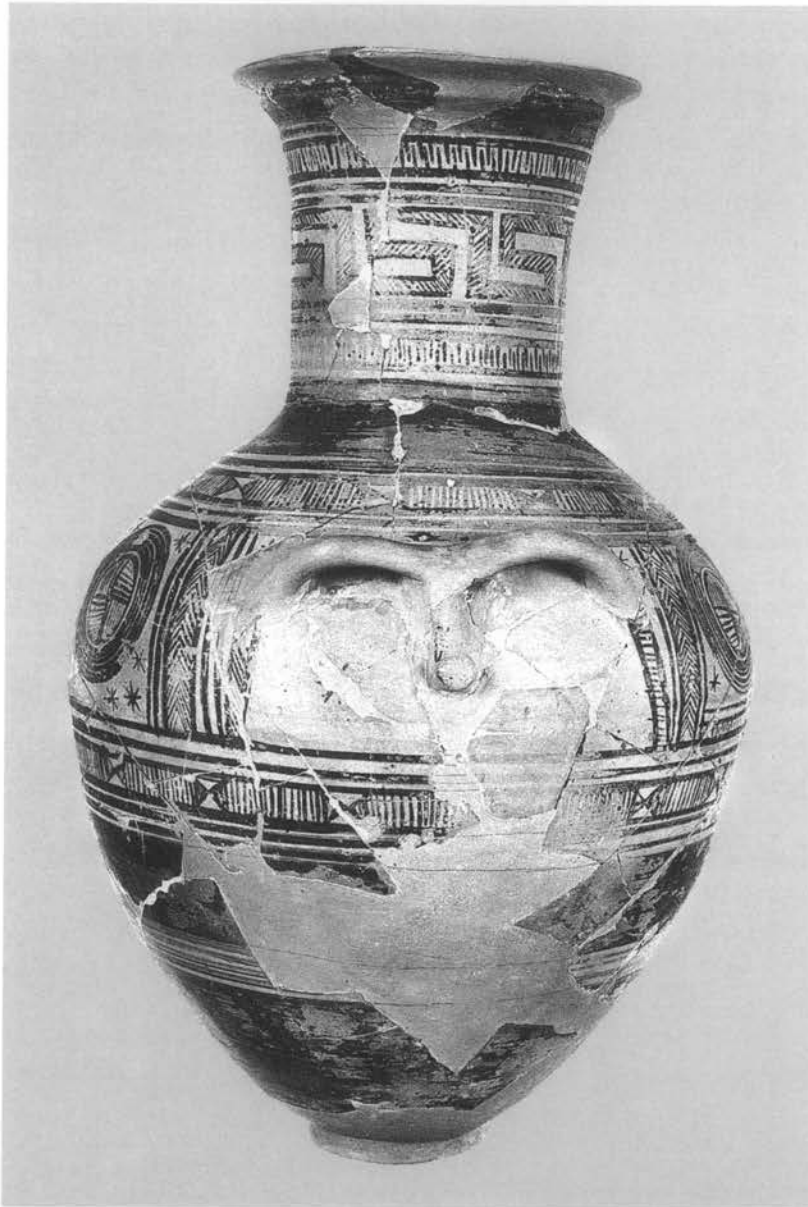

MN 513

ΠΙΝ. 58

MN 513

MN 513

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ ΝΑΞΟΥ
ΤΟ ΝΟΤΙΟ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΟ ΤΗΣ ΝΑΞΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΕΡΕΥΝΕΣ ΤΩΝ ΕΤΩΝ 1931 - 1939
ΑΡ. 193 ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟΝ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟ ΤΟΥ 1999
ΣΤΟ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟ
«ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ Ο.Ε.»
ΜΙΛΩΝΟΣ 26 - ΑΘΗΝΑ
ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ - ΗΛΕΚΤΡ. ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ
ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ
ΕΦΗΣ ΑΧΛΑΔΗ
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΓΧΡΩΜΩΝ ΠΙΝΑΚΩΝ
ΜΕΛΠΩΣ ΤΣΑΦΑΡΙΔΟΥ
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ ΕΓΧΡ. ΧΑΡΤΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΗ ΚΑΡΙΑΝΑΚΗ
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ ΕΥ. ΑΝΔΡΟΒΙΚ
Η ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΗΣ
ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗ

